

Archiv města Brna vydal:

J. Dřimal

1
Archiv zemského hlavního města
Brna. Brno 1930.
Rozebráno.

J. Dřimal

2
Zemský dům v Brně. Brno 1947.
Cena 40,- Kčs.

V. Burian

3
Vývoj náboženských poměrů
v Brně 1570-1618. Brno 1948.
Cena 20,- Kčs.

4
Průvodce po výstavě Moravská
knížní malba. Brno 1954.
Rozebráno.

5
A. Friedl, J. Dřimal, V. Burian
Moravská knížní malba.
Brno 1955.
Cena 20,- Kčs.

6
Brno od pravěku k dnešku I-II.
Brno 1959.
Rozebráno.

7
Brno v minulosti a dnes 1.
Brno 1959.
Cena 21,- Kčs.

8
Brno v minulosti a dnes 2.
Brno 1960.
Cena 33,- Kčs.

Nákladem Archivní správy mi-
nisterstva vnitra v Praze vyšlo:

J. Dřimal, Archiv města Brna.
Průvodce po fondech a sbírkách.
Praha 1956. Cena 23,35 Kčs.

ARCHIV MĚSTA BRNA

H 8751

Tisk 52

BRNO v minulosti a dnes

BRNO v minulosti a dnes

Cena váz. výtisku 30 Kčs

3

1
9
6
1

BRNO V MINULOSTI A DNES

je sborník větších i menších stu-
dií, příspěvků a materiálů o mi-
nulosti a dnešku Brna. Sborník
řídí Komise pro dějiny Brna při
Historickém ústavu ČSAV, která
si klade za úkol připravit syn-
tézou dějin Brna. Úvodní re-
dakční příspěvek je věnován čin-
nosti KSC na Brněnsku. Studie
J. Sabaty se zabývá počátky
brigád socialistické práce. Pří-
spěvky L. Kubička a J. Janáka
jsou věnovány dějinám dělnic-
kého hnutí; J. Marek sleduje
počátky obrození v Brně, V. Bu-
riana přispívá k poznání činnosti
merkantilisty P. H. Morgental-
lera, J. Dřimal se zabývá br-
něnskými kronikáři z období
předbělohorského a jejich díly
a K. Bundálek sleduje činnost J.
Mahena v brněnském divadelním
životě. Vedle toho obsahuje sbor-
ník řadu drobných příspěvků a
zprávy o činnosti brněnských vě-
deckých pracovišť. V závěrečné
rozpravě pak sleduje V. Peša
prosincové události v roce 1920
na Brněnsku.

VYDALO
KRAJSKÉ NAKLADATELSTVÍ
V BRNĚ

BRNO
V MINULOSTI A DNES

BRNO

V MINULOSTI A DNES

*Sborník příspěvků
k dějinám a výstavbě Brna*

III

Brno 1961

KRAJSKÉ NAKLADATELSTVÍ V BRNĚ

ad H 8451 [1408]

Řídí komise pro dějiny města Brna při Historickém ústavu ČSAV (nám. Rudé armády 9/I):
J. Dřimal, předseda (Archiv města Brna), B. Bolečková (Archivní oddělení KSMV), K. Fojtík
(Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV), D. Jeřábek (Filosofická fakulta), J. Jirásek, tajemník
redakce (HÚ ČSAV), F. Jordán (Filosofická fakulta), J. Kolečka (HÚ ČSAV) a O. Toman (Muzeum
města Brna).

Adresa administrace sborníku „Brno v minulosti a dnes“:
Brno, náměstí Družby národů 1, městský archiv.

OBSAH

40 let Komunistické strany Československa (1921–1961)	9
---	---

STUDIE

<i>Jaroslav Šabata</i> , Od úderů k brigádám socialistické práce v brněnských závodech	11
<i>Ludvík Kubíček</i> , Revolucionář Josef Lieberzeit	31
<i>Jan Janák</i> , Pokus buržoazie o rozkol brněnského dělnického hnutí r. 1871 (K rozbíječské činnosti Friedricha Pfeiffera)	52
<i>Jaroslav Marek</i> , Základy obrozenecké společnosti v Brně	63
<i>Vladimír Burian</i> , První moravský merkantilista Pavel Hynek Morgentaller (Život a dílo)	72
<i>Jaroslav Dřimal</i> , Kroniky a pamětní knihy městských pisarů brněnských v době předbělohorské (Dokončení)	93
<i>Karel Bundálek</i> , Léta Mahenovy brněnské dramaturgie	109

MATERIÁLY

<i>Vilém Hrubý</i> , Staroslovanské Brno	130
<i>Blažena Bolečková</i> , Přehled stávek v Brně v letech 1906–1914	149
<i>Jiří Sebnal</i> , Hudba k české pantomimě Zamilovaný ponocný	170

DROBNOSTI

<i>Bobumil Samek</i> , Album pohledů na Brno B. B. Wernera	192
<i>Vladimír Voldán</i> , Ze stavební minulosti obnoveného paláce na rohu Kobližné a Běhounské ulice	201

KRONIKA

<i>Bedřich Pšir</i> , Ke 40. výročí University J. Ev. Purkyně v Brně (Poznámky k historii university v Brně od založení do r. 1948)	206
<i>Ladislav Záruba</i> , Vznik a vývoj Vysokého učení technického v Brně	220

ZPRÁVY A LITERATURA

Univerzitní knihovna (<i>Miloš Papírník</i>)	231
Patnáct let brněnského Domu umění (<i>Karel Holešovský</i>)	234
Kabineta architektury a jeho výstavní činnost (<i>Dušan Riedl</i>)	239
Činnost Uměleckoprůmyslového muzea v letech 1945–1960 (<i>Alena Adlerová</i>)	241
Národní technické muzeum v Brně 1947–1960 (<i>Eva Konečná</i>)	244
Novostavba státního divadla, opery a baletu v Brně (<i>Vladimír Zavřel</i>) ..	247
Z publikační činnosti brněnských historických pracovišť v roce 1960 (<i>Milada Musilová</i>)	250
Na okraj etnografických prací o Brně a Brněnsku (<i>Karel Fojtík</i>)	257
První vědecká konference o historii novin (75 let Rovnosti) (<i>Ludmila Šýkorová</i>)	261
Muzeum polských vězňů na Špilberku (<i>Vladislav Štastný</i>)	262

ROZPRAVA Č. 3

<i>Václav Peša</i> , Revoluční prosinec roku 1920 v Brně (Historie bojů 10. až 16. prosince 1920)	263
---	-----

БРНО
В ПРОШЛОМ И В НАСТОЯЩЕМ

Сборник статей по истории и строительстве г. Брно
III/1961 г.

СОДЕРЖАНИЕ

40 лет Коммунистической партии Чехословакии (1921—1961)... 9

СТАТЬИ

<i>Ярослав Шабата</i> , От ударных бригад к бригадам социалистического труда на заводах в г. Брно.....	11
<i>Людвик Кубичек</i> , Революционер Йозеф Либрцайт.....	31
<i>Ян Янак</i> , Попытка буржуазии о раскол брненского рабочего движения в 1871 г. (К нарушительской деятельности Фридриха Пфайфра)	52
<i>Ярослав Марек</i> , Основы общества эпохи Возрождения в г. Брно	63
<i>Владимир Буриан</i> , Первый моравский меркантилист Павел Гинек Моргенталлер (Его жизнь и дело).....	72
<i>Ярослав Држимал</i> , Хроники и памятные книги брненских городских писцов в Добелогорский период (Окончание).....	93
<i>Карель Бундалек</i> , Годы брненской драматургии И. Магена.....	109

МАТЕРИАЛЫ

<i>Вилем Грубы</i> , Древнеславянское Брно.....	130
<i>Блажена Болечкова</i> , Перечень стачек в г. Брно в 1906—1914 гг.	149
<i>Иржи Сегнал</i> , Музыка к чешской пантомиме Влюбленный ночной сторож	170

КРАТКИЕ СТАТЬИ

<i>Богумил Самек</i> , Альбом видов г. Брно Б. Б. Вернера	192
<i>Владимир Волдан</i> , Из строительного прошлого возобновленного дворца на углу улиц им. Гагарина и Бегоунской в г. Брно....	201

ХРОНИКА

<i>Бедржих Пшир</i> , К 40-ой годовщине Университета Я. Ев. Пуркине в г. Брно (Заметки по истории университета в г. Брно с его основания по 1948 г.)	206
<i>Ладислав Заруба</i> , Возникновение и развитие Высшей технической школы в г. Брно.....	220

СООБЩЕНИЯ И ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Университетская библиотека в г. Брно (<i>Милош Папирник</i>).....	231
Пятнадцать лет брненского Дома искусства (<i>Карель Голешовски</i>)	234
Кабинет архитектуры и его выставочная деятельность (<i>Душан Ридль</i>)	239
Деятельность Музея прикладных искусств в г. Брно в 1945—1960 годах (<i>Алена Адлерова</i>)	241
Национальный технический музей в г. Брно в 1947—1960 гг. (<i>Ева Конечна</i>).....	244

Новостройка Государственного театра оперы и балета в г. Брно (<i>Владимир Завржель</i>)	247
Из печатных трудов брненских историков в 1960 г. (<i>Милада Мусилова</i>)	250
По поводу этнографических работ посвященных в г. Брно и его промышленной области (<i>Карель Фойтик</i>)	257
Первое научное совещание по истории газетной печати (По поводу 75 лет газ. Ровность.) (<i>Людмила Сыжорова</i>)	261
Музей польских узников на Шпильберге (<i>Владислав Штясны</i>)	262

БОЛЬШАЯ СТАТЬЯ № 3

<i>Вацлав Пеша</i> , Революционный декабрь 1920 года в г. Брно (История борьбы 10—16 декабря 1920 г.).....	263
--	-----

BRNO

IN DER VERGANGENHEIT UND GEGENWART

Sammelschrift zur Geschichte und Aufbau von Brno
III/1961

INHALT

40 Jahre der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (1921—1961) 9

STUDIEN

<i>Jaroslav Sabata</i> , Von der Aktivistengruppe zu Brigaden der sozialistischen Arbeit in Brüner Werken	11
<i>Ludvik Kubiček</i> , Der Revolutionär Josef Lieberzeit	31
<i>Jan Janák</i> , Versuch der Bourgeoisie um die Spaltung der Brüner Arbeiterbewegung im J. 1871 (Zur Zerlegungstätigkeit Friedrichs Pfeiffer)	52
<i>Jaroslav Marek</i> , Grundlagen der Wiedergeburtsgesellschaft in Brno	63
<i>Vladimir Burian</i> , Der erste mährische Merkantilist Pavel Hynek Morgentaller (Leben und Werk)	72
<i>Jaroslav Dřimal</i> , Chroniken und Gedenkbücher der Brüner Schreiber in der Zeit vor dem Weissen Berge (Schluss)	93
<i>Karel Bundálek</i> , Jahre der dramaturgischen Tätigkeit J. Mahens in Brno	109

MATERIALIEN

<i>Vilém Hrubý</i> , Brno in altslawischer Zeit	130
<i>Blažena Bolečková</i> , Übersicht der Streike in Brno in den Jahren 1906—1914	149
<i>Jiří Sebnal</i> , Die Begleitmusik zur tschechischen Pantomime der Verliebten Nachtwächter	170

KLEINIGKEITEN

<i>Bobumil Samek</i> , B. B. Werners Album der Ansichten von Brno	192
<i>Vladimír Voldán</i> , Aus der Bauvergangenheit des renovierten Palastes an der Ecke des Gagarin- und Rennergasse in Brno	201

CHRONIK

<i>Bedřich Pšir</i> , 40 Jahre der Universität J. Ev. Purkyně in Brno (Anmerkungen zur Geschichte der Brüner Universität von ihrer Gründung bis 1948)	206
<i>Ladislav Záruba</i> , Gründung und Entwicklung der Technischen Hochschule in Brno	220

NACHRICHTEN UND BIBLIOGRAPHIE

Die Universitätsbibliothek in Brno (<i>Miloš Papírník</i>)	231
15 Jahre des Brüner Kunsthause (<i>Karel Holešovský</i>)	234
Kabinet für Architektur und seine Ausstellungstätigkeit (<i>Dušan Riedl</i>) ..	239
Die Tätigkeit des Kunstgewerbemuseums in Brno in den Jahren 1945-1960 (<i>Alena Adlerová</i>)	241
Das Nationale Technische Museum in Brno in den Jahren 1947-1960 (<i>Eva Konečná</i>)	244
Der Neubau des Staatlichen Opern- und Ballettheaters in Brno (<i>Vladimír Zavřel</i>)	247
Übersicht der Publikationstätigkeit der Brüner Arbeitsstellen für Geschichte im Jahre 1960 (<i>Milada Musilová</i>)	250
Randbemerkungen zu ethnographischen Arbeiten über Brno und Umgebung (<i>Karel Fojtík</i>)	257
Erste wissenschaftliche Konferenz über Geschichte der Zeitschriften in Brno (Anlässlich des 75. Jahrestages der Rovnost) (<i>Ludmila Sýkorová</i>)	261
Das Museum der polnischen Arestierten am Spielberg (<i>Vladislav Štastný</i>)	262

ABHANDLUNG NR. 3

<i>Václav Peša</i> , Der revolutionäre Dezember 1920 in Brno (Geschichte der Kämpfe vom 10. bis 16. Dezember 1920)	263
--	-----

40 LET KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

(1921-1961)

Pro historika mohou být čtyři desítky let buď poměrně krátkým obdobím, které může zpracovat monograficky, nebo zase naopak hodně dlouhým, k jehož vyličení je třeba několika předběžných studií před závěrečnou syntézí. Našich 40 let je poměrně krátké období pro starší generaci dělnické třídy, která má ještě v živé paměti první boje v nové „masarykovské“ republice, vznik marxistické levice, prosincovou generální stávkou a konečně ustavující sjezd KSČ v květnu 1921. Některým příslušníkům starší generace se naopak zdá těch čtyřicet let dlouhým obdobím, jehož větší první část je už dalekou minulostí, na kterou se nerado vzpomíná: na policajtské pendreký a na nezaměstnanost, na žebračenky a posléze i na nacistickou bestialitu za okupace. Pro naši poválečnou generaci, tedy pro mládež v pravém slova smyslu, je pak období mezi dvěma světovými válkami a za války něčím už dávno uplynulým a skoro neznámým.

Než netrapme se otázkou, zda posledních čtyřicet let je obdobím dlouhým či krátkým. Nepochybně je 40 let činnosti KSČ, jejich bojů proti kapitalismu, proti okupantům a proti reakční buržoazii po osvobození – a její úsilí o obnovu národního hospodářství, o vybudování socialistické společnosti a o vytvoření materiální základny k přechodu ke společnosti komunistické – nepochybně je těchto čtyřicet let obdobím doslova nabitým událostmi, k jejichž úplnému vyličení a zobecnění bude ještě třeba nemalého úsilí. Především to platí pro posledních 16 let, pro období od osvobození naší země slavnou Sovětskou armádou. Těm, kteří intenzivně prožívali těchto 16 let a kteří i trochu napomáhali určovat směr vývoje naší společnosti k socialismu, zdá se, že poslední patnáctiletí či přesněji řečeno šestnáctiletí uběhlo jak voda v horské bystřině. Opravdu, až příliš rychle utíká čas; a mnozí si ještě nestačí uvědomovat dalekosáhlé důsledky z té skutečnosti, že jsme za vzrušené mezinárodní situace vybudovali u nás socialismus a že se připravujeme dosáhnout cílů nejvyšších, komunismu. My, historikové, musíme mít při své další práci na zřeteli právě tento cíl stejně tak, ne-li více, jak jej mají vědci z oborů blízkých či bližších k národnímu hospodářství, průmyslu, zemědělství, dopravě, obchodu.

K dějinám naší rodné Komunistické strany Československa bylo třeba stovek a stovek studií a větších prací, než se přikročilo k sepsání učebnice „Dějiny KSČ“, která se dostává do veřejnosti právě u příležitosti 40. výročí založení strany. Ale ani

vydáním učebnice ještě nekončí naše práce na dějinách dělnické třídy a jeho přemožení, marxisticko-leninské strany. „Dějiny KSC“ dávají základní obraz nedávné minulosti a přítomnosti a vysvětlují boje dělnické třídy a politiku strany většinou jen v blavných rysech a zobecněních. Konkrétní situaci a zvláštnosti vývoje v oblastech či v jednotlivých městech mají podat regionálně zaměřené publikace, které se mohou věnovat popisu významných stávkových bojů, rozeberou otázky komunální politiky komunistických starostů a radních v předmnichovské republice, vylíčí formy ilegální práce za okupace a veřejnou činnost v revolučních národních výborech po osvobození, zachytí účast dělníků při obnově a výstavbě jednotlivých závodů, vysvětlí iniciativu jednotlivců i kolektivů při rozšiřování kolektivizace na vesnicích atd. atd.

Brněnští historikové napsali už nemálo prací o dělnickém hnutí svého kraje i města. Zatím se však ještě zaměřovala jejich pozornost více ke staršímu období, kdežto do nejnovější etapy se pouštěli jenom nejdůležitější. Než přece jen nastává v posledních dvou letech obrat. Průběh a výsledky konferencí o Rovnosti ze srpna 1960 k 75. výročí založení našeho nejstaršího dělnického časopisu a hlavně konference o dějinách brněnské organizace KSC konaná v květnu 1961 u příležitosti 40. výročí vzniku strany svědčí o tom, že se v brzké době vyplní „bílá místa“ na regionálních dějinách naší KSC v nejnovějším období. Ještě letos vyjde protokol z květnové konference, jehož obsah se stane jistě dobrým podkladem pro druhý díl dělnického hnutí na Brněnsku (období 1945–1961).

Naš sborník „Brno v minulosti a dnes“ pak chce v tomto směru přispět tím, že bude častěji a ve větší šíři uveřejňovat články, materiál i diskuse k dějinám Brna a Brněnska po r. 1945. Přejí bychom si, aby členové kateder základů marxismu-leninismu a politické ekonomie na brněnských vysokých školách chápali těchto několik slov z našeho úvodu jako výzvu k užší spolupráci na dějinách našeho města. Doufáme dále, že se brzy setkáme na stránkách sborníku „Brno v minulosti a dnes“ i s archiváři brněnských podniků, od nichž bychom očekávali články o výstavbě jejich závodů. Veletržní charakter Brna si přímo vynucuje, aby se naše pozornost častěji obracela k dějinám i současnosti brněnského tradičního průmyslu, ke strojírenství a k textilu.

Ve dvacetiletém plánu československé vědy na léta 1961–1980, zaměřeném k hlavnímu úkolu naší společnosti, totiž k přechodu ke komunismu, se předpokládá další rozmach historické vědy, jejímž úkolem je i podpora regionální historiografie. Závažnost tohoto úkolu zdůraznili představitelé brněnského KV i MěV KSC na květnové konferenci. Městský národní výbor v Brně umožnil velkorysou podporou na vydávání sborníku „Brno v minulosti a dnes“, aby se brněnští historikové i ostatní vědečtí pracovníci na tomto úkolu v plné míře podíleli. A taková podpora a důvěra tím projevená zavazuje.

Redakce

Jaroslav Šabata

OD ÚDEREK K BRIGÁDÁM SOCIALISTICKÉ PRÁCE V BRNĚNSKÝCH ZÁVODECH

Rozvoj socialistického soutěžení je nerozlučně spjat s tím, co je zdánlivě známé a poznané do všech podrobností, s tím nejzákladnějším, a proto také nejobvyklejším v našem každodenním životě – s prací. Historický rozbor jeho vývoje odhaluje proto mnoho netušených skvělých stránek v prostých a samozřejmých budovatelských činech prostých lidí. Znamé i méně známé, v našem vědomí však zasuté a polozapomenuté události nabývají vřazením do proudu celonárodního historického vývoje hlubšího smyslu. Jako bychom se na dávno známou věc dívali z nového zorného úhlu. A tento kontrast vynikne v jistém smyslu ještě silněji, zabýváme-li se historií socialistické soutěže v jednom městě, v městě, o němž se domníváme, že je známe do všech záhybů, protože v něm žijeme a jeho socialistickou historií spolu-prožíváme, setkáváme se s ní na stránkách krajského tisku, závodních časopisů atd. atd.

Naše stať se zabývá rozvojem socialistické soutěže v Brně v prvním pounorovém období a v období posledním. V prvním případě jde o výchozí etapu masové socialistické soutěže v naší zemi, v druhém případě o etapu, v níž vyústil desíletý pounorový vývoj socialistické soutěže. Etapa první spadá do let 1948–1950 a je charakterizována vznikem a rozvojem úderků a údernického hnutí. Počátek druhé etapy klademe na konec roku 1958; je charakterizována vznikem a rozvojem soutěže o titul brigáda socialistické práce. Tato etapa končí – v přítomnosti. Jejím vyvrcholením je celostátní porada brigád socialistické práce konaná v Praze v lednu 1961.

Srovnání první a poslední etapy rozvoje socialistické soutěže umožňuje účinně a ve zkratce zachytit všechno podstatné v rozvoji socialistické pracovní iniciativy, především pak její základní výsledky. V kontrastu obou etap plasticky vyniká historický pokrok výstavby socialismu. Srovnáme-li dvě po sobě jdoucí etapy, jako bychom srovnávali dva sobě blízké odstíny jedné barvy, které v celé škále odstínů představují přechodné stupně od jedné barvy k barvě druhé. Rozdíl ovšem vnímáme; zdaleka však ne s onou intenzitou, jako vnímáme rozdíl mezi dvěma různými barvami.

S něčím obdobným se setkáváme, srovnáváme-li brigády socialistické práce s pounorovými úderkami. Obě formy soutěže představují dva články dějin socialistické soutěže v naší zemi. Mezi oběma těmito články bychom ovšem našli mnoho

článků spojovacích. Avšak tyto dva články představují dva základní stupně. A jak daleko u nás pokročila soutěž, to lze právě nejlépe pochopit, srovnáme-li brigády socialistické práce s úderkami. Dějiny brněnských závodů, zvláště pak největších strojírenských závodů, skýtají pro pochopení tohoto pokroku mnoho dokladů.

*

Počátky masového rozvoje socialistického soutěžení v naší zemi klademe na konec roku 1948. Budovatelský elán, jenž socialistické soutěžení charakterizuje, provází ovšem výstavbu nového řádu od prvních dnů osvobození. Projevuje se již ve vše-národním úsilí o odstranění válečných škod a zavedení mírové výroby. Symbolem tohoto snažení je úsilí pracujících Šmeralových závodů, jejichž mluvčí rozhodně odmítli ministerské rozhodnutí o neobnovování svého zničeného závodu a v rozmluvě s tehdejším ministrem průmyslu pevně prohlásili, že svůj závod uvedou do chodu stůj co stůj. Spolu se zaměstnanci řady jiných závodů Brna a blízkého okolí (ZKL Líšeň, TOS Kuřim aj.) se řadí po bok pracujícím všech oněch závodů v republice, které v pravém slova smyslu povstaly z trosek. Stejně symbolické je i zavedení výroby traktoru Zetor 25 v Závodě Jana Švermy v roce 1946. Na rok zrodu traktorů ve Zbrojovce vzpomínal při udělení titulu své brigádě soudruh Oldřich Malý jako na rok prvních kroků jejich kolektivu v socialistickém soutěžení.¹⁾ Pracovníky téhož závodu vyznamenal o rok později osobním dopisem Klement Gottwald; mezi nimi se již objevuje později slavné jméno zlepšovatele a vynálezce Hamra. V témže roce se na základě plánů dvouletky rozvíjela první mezikrajová soutěž mezi vybranými závody Brněnského a Pražského kraje. Tato soutěž významně napomohla rozvinout v prvních poúnorových měsících známé hnutí „protiplánů“ (termín protiplán byl v průběhu kampaně za předčasné splnění dvouletky nahrazen vhodnějším „nadplán“).

Vlastní nástup k rozvoji masového socialistického soutěžení představuje však až zasedání ÚV KSČ v listopadu 1948. Toto zasedání objasnilo význam socialistické soutěže jako základní metody výstavby nového řádu a odmítlo tendence zlehčující soutěžení, především vypisování velkého množství soutěží „o ceny“, soutěží s početnými a nepřehlednými kritérii apod.

Dva dny po zasedání ÚV KSČ zasedal KV KSČ v Brně (20. a 21. listopadu) a usnesl se „rozvinout velké údernické hnutí a tím i socialistickou soutěž v těchto závodech: ve Zbrojovce (tenkrát i závod ZKL Líšeň a Konstrukta na Gottwaldově ulici – pozn. J. Š.), v závodě TOS Kuřim, v Gottwaldových závodech (První brněnská a Královopolská strojírna – pozn. J. Š.), v továrně na krajky a tyl v Letovicích, v Mosilaně a UP závodech“.²⁾ Krátce po tomto zasedání projednal směrnice k rozvoji údernického hnutí městský aktiv stranických funkcionářů, na němž referoval o zasedání ÚV KSČ soudruh Václav Kopecký. Počátkem prosince pak o úkolech rozvoje socialistické soutěže jednalo osm velkých aktivů odborových pracovníků z nejvýznamnějších odvětví národního hospodářství. 9. prosince vyzval okresní výbor KSČ Zbrojovky okresní výbor KSČ Gottwaldových závodů – tedy stranické

¹⁾ Viz rozhovor se soudruhem Oldřichem Malým, uveřejněný v závodním časopise ZJŠ „Brněnský Švermovák“, č. 2, roč. 1960.

²⁾ „Brněnský kraj k IX. sjezdu KSČ“, Rovnost, Brno 1949, str. 9.

organizace nejvýznamnějších brněnských strojírenských závodů – k soutěžení v akci „darů republice“ na počest IX. sjezdu strany; základem celé akce se měla stát masová socialistická soutěž.

Na pořad dne se dostala nová hesla: Rozvinout velkou socialistickou soutěž! Snižovat výrobní náklady – zvyšovat produktivitu práce! S úderkami do pětiletky! Upevňovat pracovní disciplínu! – Tato hesla charakterizovala stranická i odborová jednání, i náplň masového školení o pětiletém plánu v rámci prosincového „Dne komunistické výchovy“. Výstavbu socialismu provázela od počátku živý příklad sovětských pětiletok. Jasně cíle první pětiletky podněcovaly ještě více optimismus, jímž byl v poúnorovém období prodchnut stranický i veřejný život.

Výsledky mohutného nástupu k rozvoji socialistického soutěžení se projevily velmi brzy. Koncem roku 1948 bylo v závodech Brněnského kraje ustaveno přes dvě stě úderek, z toho téměř čtyři pětiny v Brně samém. Zbrojovka rychle překonala blanenskou Metru, která měla primát v zakládání prvních úderek v kraji; do konce roku 1948 bylo v Závodě Jana Švermy ustaveno přes 80 úderek.

Významnou iniciativu projevila mládež Zbrojovky tím, že již v listopadu, v průběhu tzv. Gottwaldova týdne (týden vzorné práce na počest narozenin Klementa Gottwalda), zaměřila své úsilí ke snižování pracovního času, ke zpevňování norem; v duchu hesla „boj o minuty“ bylo dosaženo mnoho cenných úspěchů při zpevňování zastaralých norem. Tyto úspěchy ovšem samy o sobě nemohly ještě podstatně ovlivnit produktivitu práce v závodě, avšak jejich politický a morální význam lze stěží přecenit. „Boj o minuty“ byl zřejmým krokem vpřed ve srovnání s heslem libčických úderek, usilujících podle zásady „od houkání do houkání“ především o plné využívání pracovní doby, o snížení absence, o pořádek na pracovištích atd.

Ještě významnější pokrok v úrovni soutěže se projevil v úderkách dospělých pracovníků. Úderka Ladislava Kováře, založená 14. prosince, již během několika málo dní podala řadu návrhů na zvýšení produktivity práce: byly sloučeny dvě operace na součástkách traktorů a tím byla dosažena úspora několika korun při výrobě každé jednotlivé součástky; byl podán návrh na změnu konstrukce dvou dalších součástek a dosaženo tak další podstatné zlevnění výroby. Kromě toho se úderka zavázala zapracovat ženy na přesných vyvrtávacích strojích v těžké mechanice a tím dala podnět k řešení nedostatku pracovních sil. Podobné úkoly si kladly i další, současně vznikající úderky.

23. prosince 1948 se sešli zástupci prvních úderek na konferenci, která vyzněla v manifestační výzvu následovat příkladu prvních úderek. Socialistická soutěž se dostala do pohybu. Na lednovém aktivu pořádaném KV KSČ se sešli zástupci 630 úderek z 53 závodů. V následujících týdnech se tempo zakládání úderek ještě zrychlilo: 13. března 1949 se konala druhá konference úderníků Brněnského kraje; konstatovala, že „v kraji jsme na nejlepší cestě rozvinout socialistické soutěžení v největším měřítku“.³⁾ Statistika KOR a KV KSČ z té doby uvádí, že počet úderek vzrostl na 3315.

V těchto prvních měsících rozvoje masové socialistické soutěže nevykristalizovaly ještě pevné a určité formy, o něž by se další rovnoměrný rozvoj socialistické iniciativy mohl opírat. Přesto je však od samého počátku patrná usilovná snaha o zakotvení takových základních forem rozvoje socialistické pracovní iniciativy,

³⁾ Kolektiv autorů, „Prvních dvacet tisíc“, Rovnost, Brno 1949, str. 98.

jež by skýtala záruku kontrolovatelnosti a srovnatelnosti výsledků soutěže. Plodem tohoto úsilí je především uzavírání socialistických smluv, z nichž se později vyvinulo uzavírání individuálních a kolektivních závazků ve vnitropodnikové soutěži.

První socialistickou smlouvu (v republice vůbec) uzavřela úderka soudruha Fliedra v První brněnské s dílovedoucím Pavlovcem. Účastníci smlouvy se zavázali dodržet jakost a termín naléhavé zakázky při výrobě kondenzátorů pro Chomutovské válcovny. Smlouva platila od 3. ledna a lhůta dokončení zakázky vypršela 15. ledna; výrobní čas však byl zkrácen o 90 hodin. Předčasného splnění úkolu bylo dosaženo využitím pracovní doby a účelným organizováním práce při zachování dosavadního výrobního postupu. Nejvyšší pozorností zasluhuje bezpochyby skutečnost, jak myšlenka uzavřít smlouvu vznikla. Na tuto myšlenku přivedla komunisty v První brněnské kniha sovětského spisovatele Avdějenka „Miluji“, v níž se podrobně popisuje událost spojená s podpisem socialistické smlouvy. Kniha, která se dostala do rukou technika Dymáčka v ovzduší nástupu k socialistické soutěži a slavnostního zahájení první pětiletky, poskytla první příklad...⁴⁾

Ve stejných dnech, kdy šel závodem ohlas první úspěšné socialistické smlouvy, vznikl vážný problém se splněním velmi náročných a důležitých zakázek pro Sovětský svaz. Úkol, jehož splnění normálně vyžadovalo osm měsíců, měl být splněn ve lhůtě sotva poloviční. Z iniciativy skupiny dělníků vedených Ladislavem Krejčím (J. Bárta, J. Odpovídál, J. Albrecht, S. Ševčík a M. Povolný) vznikl závazek splnit úkol do 30. dubna. Tak byla 24. ledna 1949 mezi úderkou Krejčího a dílovedoucím Butorem podepsána smlouva, v jejíž splnění věřil v závodě jen málokdo. Úkol však splněn byl, a to do 14. dubna, tedy 16 dnů před termínem. Tohoto výkonu bylo dosaženo změnou celého dosavadního pracovního postupu. Změna záležela v tom, že zatímco až dosud každý vrtač prováděl všechny operace, v úderce Krejčího byly přiděleny jednotlivé operace dělníkům podle jejich speciálního zaměření. Tento způsob byl sice již v jiných závodech zaveden, avšak v daném případě byl uplatněn z iniciativy dělníka.⁵⁾

Stranické organizace a tisk usilovaly o to, aby se první zkušenosti s rozvojem socialistické soutěže rozšířily co nejrychleji. Výroční plenární schůze základních organizací a okresní konference strany (únor – březen) poprvé v široké míře jednaly o socialistickém soutěžení. Organizátorská práce komunistů urychlovala rozvoj soutěže. Zatímco během prvních čtyř měsíců roku 1949 bylo uzavřeno asi 400 socialistických smluv v celém městě Brně a v závodech nejbližšího okolí, bylo jen v jednom týdnu května podepsáno na 800 smluv. Rostla rychle popularita nejvýznamnějších úderníků. Široká veřejnost se seznámila se jmény prostých, do té doby neznámých lidí: Kyzlink, Kovář, Krejčí, Mrázek, Tichý – to jsou některá z nich. Mládežník Tichý, jenž se zavázal splnit první rok pětiletky za sedm a půl měsíce, vyzval v týdnu vzorné práce na počest IX. sjezdu strany ostatní úderníky k soutěži o titul nejlepšího úderníka Brněnského kraje (v prvomájovém průvodu byla vezena nadživotní fotografie Ladislava Krejčího s nápisem: nejlepší úderník Brněnského kraje).

Základem socialistických smluv z prvního období jejich rozvoje bylo většinou

⁴⁾ A. Petr, „Socialistické smlouvy v Brněnském kraji“, Funkcionář, vyd. ÚV KSČ, roč. 1949, str. 464.

⁵⁾ Tamtéž.

úsilí odstranit ztrátové časy, splnit v termínu nebo před termínem plánovaný úkol. V socialistických smlouvách se tak začal rozvíjet jeden z nejvýznamnějších prvků ekonomického myšlení širokých mas pracujících – snaha o plné využití pracovní doby (na vědeckou úroveň se později tato snaha dostává v tak zvané Seifertově metodě). Ve snahách o zvýšení produktivity práce se však zároveň zračilo od počátku i mnoho technického důvtipu, jenž se projevoval zvláště ve zlepšovatelském hnutí. Poměrně vyspělý strojírenský průmysl poskytoval tomuto úsilí příznivou základnu. Zvláště ve Zbrojovce zapustilo zlepšovatelské hnutí kořeny již v prvních poválečných letech. Mezi předními zakladateli vynikající zlepšovatelské tradice tohoto závodu najdeme i Karla Kyzlinka, jednoho z prvních sedmi nositelů titulu hrdina socialistické práce v republice (titul udělen v roce 1960 poprvé) a prvního nositele tohoto titulu v Brně vůbec. Kyzlink byl vedoucím jedné z prvních úderek v Závodě Jana Švermy. Na počest krajské konference strany podepsal Kyzlink vynikající socialistickou smlouvu, v níž se zavázal k několikanásobnému zvýšení produktivity práce. Smlouva, kterou podepsal soudruh Kyzlink v den zahájení konference (7. května 1949) jako její delegát, vycházela z jednoho z jeho četných zlepšení v technologii broušení.

Nejširší a bezprostředně neefektivnější proud socialistické pracovní iniciativy byl v první polovině roku 1949 spjat s hnutím darů republiky na počest IX. sjezdu strany. Desetitisíce pracovníků brněnských závodů, stejně jako závodů celého kraje a celé republiky, usilovaly pod vedením stranických organizací o odhalení rezerv v plnění plánu a o jeho splnění do 25. května – do sjezdu strany. V celém kraji bylo dosaženo úspor ve výši 456 miliónů Kčs (hodnota úspor v celé zemi činila 5 a půl miliardy Kčs). Na celokrajských úsporách se Brno podílelo víc než dvěma třetinami. Téměř 50 miliónů Kčs bylo ušetřeno jen ve Zbrojovce: 3. května odeslala stranická organizace Zbrojovky Klementu Gottwaldovi dopis, v němž oznamuje, že závazek, který byl dvakrát zvýšen, závod překročil na 114,25 %, což představovalo hodnot 48 160 326 Kčs.⁶⁾

Sjezd strany podnítil zvláště heslem „co komunista – to úderník“ ještě větší rozmach údernického hnutí. Ve snaze rozvinout údernické hnutí na ještě masovější základně vzniká idea údernických směn, směn, které by názorně demonstrovaly velké možnosti zvyšování produktivity práce. První údernickou směnu v republice odpracoval na počest II. všeodborového sjezdu (konal se v prosinci téhož roku) dne 2. srpna Jan Brzobohatý ze Závodu Jana Švermy. Na pracovišti byla na jeho popud uskutečněna řada technických a organizačních opatření, která umožnila snížit počet operací z 38 na 15 a původně předepsaný čas na zhotovení daného výrobku z 30 minut na 9 minut.

O měsíc později byla organizována v ZKL Líšeň údernická směna, již se zúčastnilo 217 pracujících. Bylo na ní dosaženo průměrného výkonu 212 %. Přesně o další měsíc později, v týdnu od 3. do 8. října, byla konána v Závodě Jana Švermy celá série masových údernických směn. Údernickými směnami opouští socialistická soutěž půdu jednotlivých pracovních kolektivů, které se v úderkách sdružovaly k tomu, aby cílevědomě usilovaly o zvýšení produktivity práce, překračuje jejich rámec, a později – v souladu se směrnicemi únorového zasedání ÚV KSČ z roku 1950 –

⁶⁾ „Brněnský kraj k IX. sjezdu KSČ“, Rovnost, Brno 1949, str. 123.

přechází v soutěžení o nejlepšího pracovníka daného oboru, o nejlepší partu, dílnu, závod a podnik. Tak byly vytvořeny předpoklady pro to, aby se „celé údernické a soutěžní hnutí chápalo ne úzce individuálně, jakožto věc jednotlivců, nýbrž jako otázka organizace celého provozu v závodě“ (Klement Gottwald na zmíněném zasedání ÚV KSČ).⁷⁾

V údernickém hnutí, jež do jisté míry charakterizuje vysoké, často i mnohonásobné překračování zastaralých norem, projevoval se zjevný, manifestační rozchod s konzervatismem v řadách dělníků. Kořeny tohoto konzervatismu jsou hluboké a početné. Vyvolávaly na počátku rozvoje socialistické soutěže tendence protichůdné zájmům rozvoje socialistické pracovní iniciativy a tak bránily jejímu masovému rozšíření. V tříbení duchovních proudů představovalo údernické hnutí pádný a věcný argument pro progresivní síly pracujících mas. Dobře to ilustruje epizoda z plenárního zasedání Ústřední rady odborů z 22. září 1949. Když s nádechem jisté nedůvěry, ba despektu k údernickým směnám použil jeden z účastníků jednání výrazu „hvězdařské výkony“, odpověděl Antonín Zápotocký těmito slovy: „Viděl jsem v brněnské Zbrojovce na vlastní oči výkon soudruha Kyzlinka. Přesáhl daleko tisíc procent a když jsem se na jeho výkon díval, nelítal jsem ve hvězdách. Nelítali ve hvězdách ti spolupracovníci, kteří Kyzlinka po ukončení šichty zdvihli, provolali mu slávu a dali kamarádského ‚hobla‘. V té chvíli jsem, soudruzi, cítil, že se u nás něco mění, že ledy pukají a že můžeme jít směle kupředu a nebát se.“⁸⁾

*

Charakteristickým rysem prvního období soutěže byla neobyčejná mnohotvárnost a různorodost úkolů, které před sebe jednotlivci i kolektivy stavěli. Vedle závazků zaměřených ke zvyšování produktivity práce se někteří jednotlivci zavazují k bezplatnému odpracování brigád nebo určitých pracovních úkonů (brusič kovů Miroslav Kučera ve Zbrojovce se například zavázal provádět zdarma přebrušování jehel do vstříkovače, aby ušetřil dílně režii). Objevují se i závazky, které si vedle zvyšování produktivity práce kladou za cíl „vychovat členy kolektivu k obětavosti k práci“ nebo k zachování bezpečnostních pravidel; některé mládežnické úderky bodovaly i kulturní činnost apod. Vznikl i jistý počet úderků složených z techniků: dvě tříčlenné úderky závodu Zbrojovky na Gottwaldově ulici složené z konstruktérů se zavázaly navrhnout co nejdokonalejší stroje pro textilní průmysl a navázaly proto spolupráci s Prádelnou vlny, aby tam na poradách s dělníky získaly co nejvíce praktických zkušeností.

Pozoruhodné na všech těchto závazcích je, že představují jakýsi předobraz soutěže o titul brigáda socialistické práce. Prvky, které se později v daleko silnější a rozvinutější podobě objevují v hnutí socialistických pracovních kolektivů, jsou zde ovšem slabé a nezřídka a převážně bývaly spojeny s nejasnostmi v chápání základního smyslu socialistické soutěže – otázky zvyšování produktivity práce. (Tyto ne-

⁷⁾ Klement Gottwald, Projev na zasedání ÚV KSČ v únoru 1950, Sborník statí 1949–1950, 2. vydání, Svoboda, Praha 1953, str. 193. Na základě směrnic tohoto zasedání ÚV KSČ byly ÚRO vydány pokyny, v nichž se poprvé stanovily zásady vyhodnocování soutěže o nejlepšího pracovníka, partu, dílnu, závod a podnik.

⁸⁾ Antonín Zápotocký, O socialistickém soutěžení a mzdové politice, Práce, Praha, 1954, str. 307.

jasnosti se ostatně později objevily i v tom, že se heslo „socialisticky žít“ chápalo izolovaně, jako *druhé* heslo vedle hesla „socialisticky pracovat.“) Z těchto důvodů je pochopitelné, že v další krystalizaci soutěže závazky morálně politického charakteru odumřely a pozornost soutěžících se plně soustředila na otázky zvyšování produktivity práce.

Největší překážkou rozvoje socialistické soutěže byla tendence stavět úderky a úderníky do zvláštního světla ve srovnání s ostatními pracovníky. To se projevovalo v nejrůznějších směrech a často v protikladných formách. Jednou v tom, že se razila zásada, aby úderky neprojevovaly takovou hmotnou zainteresovanost na svých pracovních výsledcích jako ti pracující, kteří nesoutěží, a nejsou tudíž ještě tak uvědomělí. Jindy (zvláště ve stavebnictví) v tom, že se vytvářely mimořádné podmínky pro práci a výkony úderníků, a tím i mimořádné podmínky pro – výdělky, třeba i na úkor ostatních dělníků.

O některých těchto tendencích hovoří hned první diskutující na první konferenci úderníků v Brně (delegát Zbrojovky); konstatoval, že „někteří lidé v závodě by chtěli udělat z úderků služku pro všechno; představují si, že hlavní úkol úderků spočívá v práci přes čas a ve výpomoci jiným oddělením“;⁹⁾ k němu se připojil i zástupce blanenské Metry. Všechny tyto a podobné tendence jsou produktem byrokratického vztahu k socialistické soutěži. Je samozřejmé, že zvláště mezi hospodářskými pracovníky mělo nepochopení významu socialistické pracovní iniciativy hluboké kořeny z kapitalistické éry hospodářského vývoje a že se namnoze přenášelo i do řad odborových a někdy i do řad stranických pracovníků. Jak tvrdošíjně jsou tyto tendence, dokazuje fakt, že se téměř všechny – byť i v menší míře – objevují i v souvislosti s hnutím brigád socialistické práce.¹⁰⁾

V období rozvoje prvních úderků se arcí objevily i zjevy, které byly později zcela nemyšlitelné. Tak byly například hlášeny i úderky, které ve skutečnosti vůbec neexistovaly. Při návštěvě dvou úderků na stavbě dětské nemocnice na jaře 1949 zjistil redaktor Rovnosti,¹¹⁾ že jedna z nich vůbec nezná smysl soutěžení, ba ani neví, že byla jako „úderka“ hlášena. V dalším se pak zjistilo, že ji hlásil mistr v obavě, že bude obviněn z toho, že „nepřeje úderkám“. Jistá vzdálená obdoba existuje mezi tímto zjevem a jiným, typičtějším, totiž hlášením dobrých pracovních kolektivů jako úderků, aniž daný kolektiv skutečně soutěžil. Pracovitý a příkladný kolektiv nástrojářů ve Zbrojovce, vedený mistrem Holubíkem, jež pohotově a obětavě, často bez ohledu na pracovní dobu odstraňoval nedostatky, závady na strojích apod., byl hlášen jako úderka. Na otázku, v čem záleží činnost jeho úderky, odpověděl, že nedělají nic jiného, než co dělali dosud. „Je nutno to udělat,“ pokračoval, „ať už je to úderka anebo není.“ – Tento výrok komentují autoři dobové reportáže větou: „Zajisté máme v závodech více takových případů, kdy soudruzi pracují údernicky – třeba bez úderků.“¹²⁾

⁹⁾ „Prvních dvacet tisíc“, Rovnost, Brno 1949, str. 28.

¹⁰⁾ František Zupka v projevu na celostátní poradě brigád socialistické práce v lednu 1961 konstatoval: „V mnohých závodech se využívá brigád pouze k překonání nedostatků způsobených špatnou organizací práce a řídicí činnosti hospodářských pracovníků.“ Dále: „Brigády socialistické práce jsou někdy stavěny nad ostatní pracující tým, že jsou pro ně vytvářeny zvláště příznivé podmínky.“ (Viz Rudé právo, 20. ledna 1961.)

¹¹⁾ „Prvních dvacet tisíc“, Rovnost, Brno 1949, str. 64.

¹²⁾ Tamtéž, str. 37.

Všechny tyto zjevy nutí ovšem i k strážlivému hodnocení dobových údajů o počtu úderů a o tempu jejich růstu. Jednotlivá čísla o celkovém počtu soutěžících, která nacházíme v materiálech odborových a stranických orgánů, jakož i v tisku, nejsou vždy reálná. To platí zvláště pro rok 1949, do jisté míry však i pro následující roky. Na jaře 1949 se uvádí počet úderníků v Brněnském kraji číslem 15 286, z celkového počtu soutěžících 20 000.¹³⁾ Avšak statistika ÚRO z období před II. všeodborovým sjezdem, tedy o půl roku později, uvádí počet soutěžících číslem půl miliónu a z toho je zařazeno do kategorie úderníků necelých 15 000 soutěžících.¹⁴⁾ Tento rozdíl je sice vysvětlitelný zavedením údernických knížek, které obdrželi jen pracovníci vykazující mimořádné pracovní výsledky, avšak zároveň se v něm odráží zmatek v představách o socialistické soutěži. Dokladem tohoto zmatku je i názor, že údernické hnutí není vlastně ještě socialistická soutěž.¹⁵⁾

Scholastické úvahy o tom, co již je a co ještě není stachanovstvím nebo co je socialistickou soutěží a co „jen“ zlepšovatelstvím, objevovaly se nezdědka i mezi praktickými politickými pracovníky. Zároveň byl urychlován rozvoj soutěže umělými, administrativními metodami. Na jedné straně byly vytyčovány nereálné cíle získat během několika málo měsíců až 80 % osazenstva závodů do soutěže, na druhé straně se věcná a účinná propagace výsledků socialistické soutěže nahrazovala víceméně bombastickým vyzvedáváním jednotlivců v duchu jakéhosi „kultu úderníků“.

Zkreslování základního principu socialistického soutěžení, principu *morálního* působení vyspělejších a uvědomělejších pracovníků na pracovníky méně vyspělé, vyvolávalo nejrůznější protichůdné tendence i ve stranických organizacích na závodech a promítalo se i do jednání stranických výborů. Místy vznikala odpor k jednotlivým úderníkům, zvláště když se vyznačovali těmi či oněmi osobními chybami nebo když se dopouštěli politických chyb, jimž komunisté ne vždy vhodně čelili rozvojem politicko-výchovné práce. To se projevovalo zvláště v druhé polovině roku 1949. Na zasedání předsednictva KV KSČ vznikla například kontraverze mezi stranickými funkcionáři ze závodu TOS Kuřim a členy předsednictva KV KSČ, v níž jeden z funkcionářů TOS Kuřim polemizuje s výtkou, že v jejich závodech jsou proti tomu, aby „jednotlivci byli náležitě vyzvedáváni“. Vcelku spravedlivě hájí stanovisko závodního výboru strany, když na kritiku, že v závodech „nemají politicky jasno, proč má být jednotlivec stavěn do popředí, aby strhával ostatní“, odpovídá: „Naše dva úderníky jste moc vysoko vytáhli...“. Avšak zároveň s odmítáním nezdravých způsobů popularizace upadá v nevíru v sílu výchovné politické práce: „Údernictví, nemyslete si, že je to uvědoměním,“ praví, „uvědomělého máme na závodech málo... Hledáme cesty skoro nařizovací, abychom na to najeli (tj. na řešení některých mzdových otázek, v souvislosti se zaváděním státního mzdového katalogu – pozn. J. Š.). Převychováním to všechno nedocílíme“ – čteme v dobovém materiálu.

Ani sebehrubší politické chyby z prvního období rozvoje socialistické soutěže ne-

¹³⁾ Rovnost, vyd. KV KSČ v Brně, 14. března 1949 (referát tajemníka KV KSČ na konferenci úderníků). Z čísel 20 000 soutěžících vychází i název publikace „Prvních dvacet tisíc“.

¹⁴⁾ J. Provazník – F. Vlasák, Socialistické soutěžení v ČSR, Práce, Praha 1960, str. 89.

¹⁵⁾ Zbrojovák, závodní časopis ZJS, píše například v č. 5, roč. 1949, že „v jednom případě vytvořilo údernické hnutí předpoklady k socialistické soutěži“.

mění však nic na celkovém směru vývoje a nesnižuje reálné výsledky tohoto vývoje. Jedním z jeho základních výsledků je rychlé překonání tendencí ke zvyšování pracovního výkonu na základě nadměrného fyzického vypětí. Tyto tendence se objevovaly víceméně živelně u obětavých jedinců, kteří neměli jasno o podstatě socialistické soutěže. Ve všech odvětvích nebyly ovšem stejně silné. Relativně nej- slabší byly právě ve strojírenství, kde byl podíl ruční práce podstatně menší, než ve stavebnictví či jiných odvětvích. Je proto příznačné, že na konferenci úderníků 13. března 1949 se stížnosti na nesprávné chápání soutěže v tom směru vyskytují především v řadách horníků. Zástupce oslavanských horníků hovořil o tom, že v jejich revíru spočívá údernictví na jednotlivcích a že jejich výkon je tím nadlidsky zatěžován.¹⁶⁾

Stranické orgány i tisk vystupovaly od samého počátku proti všem těmto zjevům a poměrně brzy se podařilo ujasnit nejširším masám pracujících, že produktivitu práce je třeba zvyšovat na základě technických a organizačních opatření, na základě časových a materiálových úspor atd. To vzalo vítr s plachet i reakční propagandě, která v ostrých výpadech proti údernictví tvrdila, že jde o hnutí zaměřené proti zájmům dělníků.

Jedním z nejvýznamnějších faktorů v rozvoji správného chápání socialistické soutěže bylo zlepšovatelské hnutí. V něm se tvořivé myšlení a důvtip pracujících uplatňovaly tak zřetelně a názorně, že se smysl soutěže snadno vyjasňoval i méně vyspělým vrstvám pracujících. Zlepšovatelské hnutí mělo jistou základnu v největších strojírenských závodech města již před rokem 1949. O jeho rozvoj pečovaly tzv. výrobní výbory, prostřednictvím nichž se v prvních poválečných letech zúčastňovali pracující řízení výroby. Na konferenci výrobních a provozních výborů a zlepšovatelů konané 11. prosince 1949 se ve zprávě KOR uvádí, že v roce 1948 bylo podáno 950 zlepšovacích návrhů a ušetřeno 14 179 830 Kčs (starých). To byl ovšem skrovný začátek ve srovnání s výsledky jediného závodu – Závodů Jana Švermy – v roce 1960, kdy byl podán rekordní počet zlepšovacích návrhů – celkem 2170 – a ušetřeno přes 12 miliónů Kčs (nových). Byl to však start k celému dalšímu vývoji.

Údernické hnutí bylo velmi silným podnětem pro další rozvoj zlepšovatelského hnutí. Již v lednu 1949 je zakládán ve Zbrojovce klub zlepšovatelů. Počet zlepšovatelů roste ve všech závodech a z jejich řad vycházejí nejznámější úderníci, novátoři, pracovníci známí – jako Kyzlink, Brzobohatý, Mrázek aj., i méně známí – jako modelář kovů Ferdinand Svačina ze Spojených sléváren a strojíren v Brně, který uspořil při výrobě jaderníků 54 000,- Kčs, nebo zlepšovatel Antonín Buš z Gottwaldových závodů, který svým návrhem dosáhl roční úspory 22 000,- Kčs atd., atd.

V těsné souvislosti s tímto proudem tvořivé iniciativy pracujících, v němž významnou úlohu hráli i technici a politicky vyspělí hospodářští pracovníci, zrodily se i komplexní brigády (ve své době nazývané úderní brigády), podnes jedna z nejvýznamnějších forem socialistické soutěže. V komplexních brigádách se sdružují k řešení složitějších úkolů výroby pracovníci různých profesí, dělníci i technici a hospodářští pracovníci, aby kolektivně našli co nejlepší a nejrychlejší cestu ke zvýšení produktivity práce. Náběh takovéto spolupráce lze již spatřovat v patronátech techniků nad úderníky. Takovými patrony byli v První brněnské strojírně i technici Dy-

¹⁶⁾ „Prvních dvacet tisíc“, Rovnost, Brno 1949, str. 98.

máček a Kopecký, kteří společně s úderníky Krejčím a Odpovídalem vytvořili kolektiv, jenž se počátkem roku 1950 obíral problémem zvýšení řezných rychlostí při vrtání, frézování a soustružení. Aby mohli komplexně vyřešit některé technologické otázky, přibrali tito členové kolektivu do svých řad ještě dva specialisty (elektrikáře a metalurga) a po poradě s úderníkem Kyzlinkem navrhli použít principu stejnosměrného proudu s přerušováním, na základě něhož se řezné rychlosti zvyšovaly až dvakrát.

Po vzoru tohoto kolektivu se ustavila v závodě Prototypa brigáda složená z dělníka, kontrolora, dílovedoucího, technika a konstruktéra, která si vzala za úkol zlepšit výrobu štípacích nožů. Současně vznikla i sedmičlenná brigáda ze známých zkušených dělníků a techniků Hamra, Kyzlinka, Valáška, Šmerdy, Chromého a referentů pro tvrdokovy Grambala a Meixnera, která si po návštěvě soudruha Kyzlinka v Sovětském svazu dala za úkol zavést metodu elektrického obrábění tvrdých kovů, užívanou tehdy pouze v SSSR. Velké úspěchy prvních komplexních brigád přitahovaly pozornost dalších uvědomělých techniků a dělníků i hospodářských pracovníků, oceňujících velké efekty jejich činnosti. Postupně byly zakládány další a další. Jen ve Zbrojovce působilo v době vzniku hnutí socialistických kolektivů 39 komplexních brigád a v průběhu let 1959–1960 se zvýšil tento počet na 56.

Všechny prvky a formy socialistické soutěže, které vznikly v letech 1948–1950, nebyly ovšem stejně progresivní. Zatímco některé prokázaly svou životaschopnost a trvalý význam v celém dalším vývoji, jiné – jako například údernické knížky, které v podmínkách vázaného hospodářství zajišťovaly jejich nositelům určité výhody v zásobování – odumřely. Ve svém celku však soutěžení učinilo nejtěžší, první velký krok ke svému masovému rozvoji. Většinu pracujících stále ještě nezahrnovalo, avšak rozhodující průlom pokrokových forem a metod práce do starých tradičních představ byl učiněn. Ještě mnozí pracující měli svým soudruhům za zlé, že „kazí práci“, avšak nejvyspělejší a již značně početná část pracujících uvažovala tak, jak uvažoval jeden ze slévačů starého závodu „Vaňkovky“, když na prahu údernického hnutí, v prosinci roku 1948, na otázku, čím vysvětluje iniciativu soutěžících dělníků, odpověděl: „Máme takovou jakousi demokracii. Dřív každý práci schovával. Báł se jí ukazovat, zakrýval ji. Dnes už se nikdo nebojí jí ukazovat. Dělá pro sebe a dostane za ni zapláceno.“¹⁷⁾

*

V letech 1950–1958 se stabilizovaly základní formy soutěže, především pak vnitropodnikové soutěžení o nejlepšího pracovníka, dílnu atd. Rok od roku víceméně pravidelně vzrůstal počet soutěžících a v roce 1958 dosahuje trojnásobku počtu z roku 1950.¹⁸⁾ Pro soutěž byla získána převážná část pracujících. Ve vzestupném vývoji soutěže dochází ovšem k výkyvům. V Brně to platí zvláště o období na rozhraní roku 1951–1952, kdy reakce využila ochabnutí masové politické práce stranických organizací k náporu na méně vyspělé složky osazenstva některých brněnských závodů. Každý takový výkyv byl však dříve nebo později vyvážen ještě

¹⁷⁾ Tamtéž, str. 29.

¹⁸⁾ J. Provazník – F. Vlasák, Socialistické soutěžení v ČSR, Práce, Praha 1960, str. 222.

větším náporem všech progresivních sil pracujícího lidu a dalším vzestupem socialistického soutěžení. Velký pokrok zaznamenalo soutěžení zvláště v letech 1957–1958. Celostátního významu nabyła výzva Královopolské strojírny k soutěži v úspoře kovového materiálu.¹⁹⁾ Přímo skok prodělalo zlepšovatelské hnutí.²⁰⁾ To se obráží i v úspěších brněnského průmyslu. Brněnské strojirenské závody, které od roku 1950 neplnily plán, překročily v roce 1958 své úkoly ve všech ukazatelích.

Tento příznivý rozvoj socialistické pracovní iniciativy souvisí ovšem s řadou činitelů: úspěšně se rozvíjelo celé národní hospodářství, rostla životní úroveň; po měnové reformě dochází k sérii snížení maloobchodních cen. Podstatně se od roku 1953 a zvláště pak od roku 1956 zdokonaluje celá soustava socialistické demokracie a řízení i plánování průmyslového rozvoje. XI. sjezd KSČ, jenž se konal v polovině roku 1958, vyvolal pak novou vlnu masové lidové iniciativy; tato vlna spadá vjedno s ohlasem, který i u nás mělo vytyčení velkých úkolů sovětské sedmiletky – programu rozvinuté výstavby komunismu a vznik hnutí brigád komunistické práce. S programem dovršení výstavby socialismu, který vypracoval XI. sjezd, přiblížila se i našemu lidu vzrušující perspektiva komunistické společnosti. Lze proto snadno pochopit, že příklad sovětských brigád komunistické práce našel v naší zemi velmi brzy následovatele. Vznikaly kolektivy, které si kladly za cíl být příkladem a vzorem ve všem: v práci i v soukromém životě, v rozvoji produktivity práce na základě nejvyšší techniky, v sebevzdělání a v soudružské vzájemné pomoci; heslem těchto kolektivů se stala zásada „socialisticky pracovat – socialisticky žít“. Nejvyšší ctí kolektivu je získání titulu brigáda socialistické práce.²¹⁾ Na rozdíl od úderků z roku 1949, které rovněž vznikaly jako soutěžící kolektivy, avšak hrdý název úderka si přisvojovaly už samým vstupem do soutěže, dobývají kolektivy nového hnutí titulu brigáda socialistické práce teprve poté, když celou svou činností prokážou, že chápou a plní úkoly výstavby vyspělé socialistické společnosti.

*

Základní rozdíl mezi úderkami a brigádami socialistické práce je patrný již v samém tempu rozvoje hnutí. Hnutí kolektivů socialistické práce je spontánní, avšak rozvíjí se organizovaně a obezřetně. To platí jak v celonárodním, tak i v místním měřítku.

¹⁹⁾ V Královopolské strojírny nesplnili v roce 1956 pro potíže s materiálem plán. To dalo podnět k vyhlášení soutěže o úsporu kovového materiálu. Královopolská se rozhodla ušetřit nejméně 500 tun kovového materiálu v roce 1957. Později byl závazek rozšířen na 1000 tun. První na výzvu odpověděl Závod kuličkových ložisek v Líšni závazkem dosáhnout úspory 3600 tun kovového materiálu. Na základě tohoto hnutí bylo celostátně ušetřeno v roce 1957 99 900 tun kovu. Toto hnutí vysoce vyzvedlo zasedání ÚV KSČ o otázkách efektivnosti našeho národního hospodářství v únoru 1957. Výzvu Královopolské strojírny vedle výzvy Kovosmaltu Trnava (z roku 1952) připomíná i významná výzva ÚV KSČ „Za hospodárné využívání kovu v národním hospodářství“ ze dne 17. ledna 1961.

²⁰⁾ Úspory, které vzešly z realizace zlepšovatelských návrhů v roce 1957 v ZJŠ, činily 7 806 149 Kčs proti 3 076 581 Kčs v předcházejícím roce a 2 642 099 Kčs v roce 1953. Podobný vzrůst lze zaznamenat i v jiných velkých závodech. (V červenci téhož roku byl přijat nový zákon o vynálezeckém a zlepšovatelském hnutí a na podzim se konala významná celostátní porada vynálezců, zlepšovatelů a novátorů.)

²¹⁾ Titul uděluje krajský výbor odborového svazu ROH na základě doporučení ZOS.

První kolektivy v Brně byly založeny současně s prvními kolektivem v celé zemi v průběhu listopadu a počátkem prosince 1958 (kolektiv tuchlovických havířů, který proslul v celé zemi, vyhlásil svůj závazek 30. listopadu). Koncem prosince bylo v Brně asi 20 kolektivů, na jaře první stovka a koncem roku 1959 ke třem stům (z toho přes šedesát ze Zbrojovce). Počet pracujících zapojených do soutěže o titul brigáda socialistické práce představoval v té době jen malé procento všeho osazenstva brněnských závodů (2–3 0/0). V druhém roce soutěže vzrostl počet kolektivů několikanásobně. Vzrostl i počet zúčastněných pracujících. Ve strojírenství činil koncem roku 1960 10,9 0/0 (podle statistiky KOR; v Brně bylo procento soutěžících o něco vyšší než celokrajský průměr).²²⁾

Charakteristickým rysem prvních kolektivů soutěžících o titul je ta skutečnost, že se opírají o velmi zkušené a vyspělé pracovníky. Vedoucí prvního kolektivu v Královopolské s. Císař byl politicko-výchovným referentem CZV ČSM. O zrodu tohoto kolektivu pravil nynější jeho vedoucí s. Pospíšil, že „jednali několik týdnů a radili se s tajemníkem ČSM“ (kolektiv vyhlásil svůj závazek k 7. listopadu 1958; titul získal o rok později).²³⁾ Dva první kolektivy v Závodě Jana Švermy, které obdržely titul 1. května 1959 (současně s Kozelkovou brigádou z První brněnské), byly založeny rovněž již v listopadu 1958. První z nich, mládežnický kolektiv vedený s. Pospíšilem přijal přitom již v lednu 1958 náročný závazek ke zvyšování kvalifikace a produktivity práce a závazek „zlepšit poměr ke starším zaměstnancům a být vzorem ve vystupování“. O tomto kolektivu se praví v návrhu na udělení titulu, že se jeho členové stali v dílně průkopníky a dovedli vyvrátit dosavadní praxi, kdy na závitových bruskách byli tzv. vynikající odborníci, kteří chtěli být podle toho placeni.²⁴⁾ Druhý kolektiv, kolektiv soudruha Poláčka, měl v době, kdy vstupoval do soutěže, ve svém středu dva pracovníky vyznamenané odznakem ministra; i ostatní soutěžící byli zkušení, „kádroví“ dělníci; vedoucí kolektivu, s. Poláček, vykonával funkci předsedy stranické organizace. I další kolektivy, které získaly titul ještě v roce 1959, měly nadprůměrné výsledky a zkušenosti ze socialistické soutěže a politické práce. Dvacetičlenný kolektiv s. Malého, poslance KNV, zúčastnil se všech významných soutěží již od roku 1946. Kolektiv získal vyznamenání již za předčasné splnění dvouletky a první pětiletky. Mnohě z toho, co platí pro brigády Pospíšila, Poláčka, Malého a dalších ze Zbrojovky, platí v různých obměnách i pro kolektivy v jiných závodech. První kolektiv v První brněnské založil s. J. Fridrich, politicky vyspělý pracovník, člen strany (titul získal jeho kolektiv jako druhý v závodě, po kolektivu s. Kozelka) atd.

Ve všech těchto faktech se zračí posloupnost vývoje celé socialistické soutěže, skutečnost, že hnutí brigád socialistické práce navazovalo na všechny předcházející formy soutěže, na soutěž o nejlepšího pracovníka a dílnu, na komplexní brigády, soutěžící mládežnické kolektivy apod.

Náročné požadavky soutěže o titul socialistického kolektivu vyvolávaly v počátcích hnutí tendenci k jeho výběrovosti. Například kolektiv s. Císaře z Královopolské (dnešní Pospíšilův) byl původně vytvořen ze sedmi vyspělých příslušníků ČSM,

²²⁾ Údaje o počtu kolektivů, které nacházíme v materiálech odborových organizací, liší se podle různých termínů jejich zpracování. Čísla proto zaokrouhlujeme.

²³⁾ Viz žádost o udělení titulu (evidence BSP v Královopolské strojírně).

²⁴⁾ Návrh na udělení titulu BSP ze ZJS (ze dne 5. 4. 1959; viz archiv KOR).

vysoce kvalifikovaných pracovníků konstrukční kanceláře (čtyři inženýři). Rada členů tohoto kolektivu se zúčastnila práce v komplexních brigádách. Účastníci soutěže pracovali v různých konstrukčních skupinách, takže jejich pracovní úkoly byly rozdílné. Po odchodu některých členů kolektivu na jiná pracoviště vyvstala otázka: buď kolektiv doplnit nejzkušenějšími, nebo vytvořit jednu skupinu z pracovníků různé úrovně, avšak z jednoho pracoviště. Tato otázka se řešila na jaře 1959, kdy již existovaly první tisíce kolektivů v republice. Pochopitelně, že několikaměsíční vývoj ujasnil již mnohé otázky a především tu otázku, že soutěž o titul nemůže být záležitostí zvláště vybraných, „vyvolených“ jedinců, nýbrž že musí – v souladu se základními principy rozvoje socialistické soutěže – pozvedat všechny pracovníky na úroveň nejlepších. A tak se konstatuje i v zápisu kolektivu: „Posláním soutěže je pozvedat celý kolektiv na úroveň nejlepších...“²⁵⁾ Podle této zásady byl kolektiv rozšířen a doplněn a k 1. květnu 1959 byl vypracován i nový závazek.

Z toho ovšem vůbec neplatí, že první období soutěže bylo neplodné. Kolektiv se zavázal ušetřit zaváděním nové techniky a technologie v roce 1959 čtvrt miliónu Kčs. Závazek splnil v téměř dvojnásobné výši za půl roku. Podobně pětičlenný kolektiv inž. Vlad. Macků, laureáta státní ceny, z téhož závodu na zakázce regenerátorů ušetřil 536 tun legované oceli; úspora činila 19 miliónů Kčs; i tento kolektiv je složen z vybraných pracovníků. Zajímavé bezesporu je, že obdobná tendence se objevuje i mezi vysoce kvalifikovanými dělníky. Kolektiv s. Maršálka z nářařovny Závodu Jana Švermy, jenž vznikl na počest mírové cesty N. S. Chruščova do Spojených států, podal za jeden rok své existence 117 zlepšovacích návrhů. Kolektiv – jak pravil při udělení titulu jeho vedoucí – je složen „z některých soudruhů, kteří jsou jedněmi z nejlepších“²⁶⁾ což se mu také vytýkalo a byly snahy jej alespoň rozdělit; kolektiv však zůstal při svém původním složení.

Abstrahujeme-li od některých zvláštností kolektivů složených z techniků, konstruktérů atd., je zřejmé, že tendence zakládat na počátku hnutí soutěžící kolektivy z nejlepších a tedy v jistém smyslu z vybraných jedinců je zákonitá. I první úderka (a po ní i další) v Brněnském kraji, úderka Karla Kouřila v blanenské Metře, zahájila v roce 1948 soutěž s pěti vybranými svazáky. Tento zjev se zcela přirozeně vysvětluje tím, že lze snáze začít (a začít někdo musí!) s pracovníky zkušenými, obětavými a uvědomělými.

Měla-li se ovšem stát soutěž o titul masovou – a v tom je poslání každé formy soutěže – musely se postupem doby objevovat i kolektivy méně příznivě složené a s méně příznivými výsledky v dosavadní práci. V patnáctičlenném kolektivu z malé soustružny závodu turbín První brněnské, jenž byl založen koncem roku 1959, je devět dělníků, z toho tři sotva osmnáctiletí, dva učni, jeden seřizovač a tři technici. V závodním časopise se výslovně k tomuto složení podotýká, že „výběr nebyl dělán jen z nejlepších a všestranně dobrých pracovníků, aby podmínky soutěže byly snadno splněny“²⁷⁾ Z rozdílu povah a věku (a tedy i zájmů) ovšem vyplývají některé problémy, avšak kolektiv je se zdarem překonává a dosahuje cenných výsledků jak ve zvyšování produktivity práce, tak i ve výchově celého kolektivu.

²⁵⁾ Viz žádost o udělení titulu (evidence BSP Královopolské strojírně).

²⁶⁾ Z diskusního příspěvku s. Maršálka proneseného u příležitosti udělení titulu (Švermovák, č. 19, roč. 1960).

²⁷⁾ Nápor, závodní časopis První brněnské, č. 14, roč. 1960.

Poučná je i historie kolektivu žehlírny z n. p. Kras. Tento kolektiv se v době svého založení počátkem roku 1960 stal středem pozornosti celého závodu proto, že se v předcházejícím roce vyznačoval nepříliš valnými pracovními výsledky. Žehlírna vykazovala špatnou kvalitu práce a nepořádek na pracovišti. Někteří jednotlivci se nevhodně chovali ke spolupracovníkům. Není divu, že mnozí považovali přihlášku žehlírů do soutěže za ukvapenou. Po půlročním soutěžení se však celá věc začala jevit v jiném světle. Kolektiv začal vydatně přispívat k rozvíjení pokrokových metod práce v konfekční výrobě svrchních oděvů, prokázal velkou iniciativu při zavádění nové mzdové soustavy, dřívější nepořádek na pracovišti zmizel. Někteří soudruzi o své řádné dovolené přicházeli do dílny, kde natírali, malovali a drobnými úpravami zlepšovali pracovní prostředí.²⁸⁾

Průbojnost nové formy soutěže se prokázala zvláště v průběhu druhého roku existence hnutí socialistických kolektivů – v průběhu roku 1960. I když tato forma soutěže zdaleka ještě nezachvátila většinu pracujících, vzrůstá její vliv, působí stále masověji a sama začíná být masovým hnutím. Počet kolektivů v Brně vzrostl ke konci roku 1960 na téměř 1200, tj. asi na čtyřnásobek stavu z konce roku 1959 (to představuje o něco málo rychlejší tempo rozvoje než celostátní průměr). Největší počet kolektivů, zhruba dvě třetiny (počátkem ledna 1961 jich bylo 812), soutěžil ve strojírenství. Ve čtyřech největších závodech – v Závodě Jana Švermy, v První brněnské, v Královopolské a v ZKL Líšeň – soutěžilo v té době 535 kolektivů; ve Zbrojovce samé 196. Hnutí se rozšířilo do stavebnictví, dopravy, obchodu, částečně i do státních úřadů a škol. Velkého hospodářského a politického významu nabylo hnutí mezi techniky, zvláště pak v projekčních a výzkumných ústavech.²⁹⁾ 10. listopadu 1960 se konala z iniciativy MV KSČ první porada brigád z těchto ústavů (první svého druhu v republice), která ukázala velké možnosti rozvoje soutěže o titul kolektivu socialistické práce na tomto úseku.

Rozmach hnutí souvisí především s intenzivní organizační a masovou politickou prací stranických, odborových a mládežnických organizací. Významná usnesení ÚV KSČ a ÚRO o rozvoji soutěže o titul brigáda socialistické práce (leden a duben 1960) podnítila široký aktiv politických i hospodářských pracovníků k překonání váhavosti, jež se místy v poměru k novému hnutí projevovala. Významným krokem k zesílení organizační a politické práce bylo vytvoření městských stranických, odborových a mládežnických orgánů v souvislosti s územní reorganizací. Městský výbor KSČ vypracoval již 11. 7. 1960 na základě usnesení a směrnic vyšších stranických orgánů pokyny pro další rozvoj hnutí v Brně. Na jejich základě bylo v říjnu a listopadu svoláno šest aktivů brigád socialistické práce (podle odborových svazů). Výměna zkušeností a péče o rozvoj hnutí se zintenzivňuje i uvnitř jednotlivých závodů. V První brněnské začínají čtvrtletně svolávat aktivity vedoucích soutěžících kolektivů. V závodě Jana Švermy bylo v lednu 1961 uspořádáno ve dvou turnusech několikadenní internátní školení vedoucích brigád.

Intenzivnější péče o novou formu soutěže a vzrůst počtu soutěžících kolektivů přiváděl pokročilejší dílny a provozy k myšlence přejít – podobně jako v Sovětském

²⁸⁾ Hlas Krasu, závodní časopis n. p. Kras, č. 17, roč. 1960.

²⁹⁾ V těchto ústavech soutěžilo koncem roku 1960 víc než sedmáct kolektivů. Význam tohoto hnutí vynikne, uvědomíme-li si, že státní projekční ústavy v Brně zajišťují jednu třetinu celostátních investic pro třetí pětiletku. Jen v Hydroprojektu ušetřili z iniciativy BSP na investičních nákladech za třetí čtvrtletí 1960 téměř 4 milióny Kčs.

svazu – k soutěži celých dílen a provozů. První pokusy se objevily v první polovině roku 1960 v ZKL Líšeň a ve Šmeralových závodech. Realizovány však byly až v září 1960 v První brněnské, kde byly podmínky pro tuto formu soutěže zralejší. V provozu technických služeb energetika, v němž vedle kolektivu J. Fridricha získaly titul ještě dva kolektivy, vytvořilo se dostatečně silné jádro pro soutěž celého provozu. Vedle tří kolektivů s titulem začalo soutěžit celé osazenstvo provozu v osmi dalších kolektivech. Koncem listopadu vstoupil do soutěže i celý odbor nářadí ve dvou brigádách a patnácti dalších kolektivech. Začátkem roku 1961 pak začala soutěžit i celá těžká kotlárna. Do soutěže se přihlásila i celá nástrojárna Šmeralových závodů. V téže době se přihlásil do soutěže o titul socialistického kolektivu i první závod v Brně – MEZ Vývoj.

*

Organizovanost nástupu k rozvoji soutěže o titul brigáda socialistické práce ostře kontrastuje s živelným rozvojem údernického hnutí. V letech 1948–1950 úroveň řídicí práce stranických a zvláště odborových organizací na závodech nedostačovala k tomu, aby obezřetně působily k stále rozhodnějšímu pokroku a zkvalitňování soutěže. Úderky vznikaly nekontrolovaně. „Nestačíme sledovat vznik úderků,“ praví se ve zprávě tajemníka KV KSČ na aktivu zástupců úderků v prosinci 1948.³⁰⁾ Tento stav ovšem znesnadňoval usměrňování soutěže a její zdokonalování a pod tlakem nejrůznějších tendencí byla místy úroveň soutěže snižována.

Zcela opačný vývoj lze sledovat v hnutí kolektivů soutěžících o titul brigáda socialistické práce. Hnutí se pod vedením strany zaměřuje na nejobtížnější úseky výstavby socialismu, řeší politicky a hospodářsky nejzávažnější otázky. Na počátku roku 1959 i později v otázkách mzdové přestavby, v průběhu roku 1960 zvláště v otázkách zavádění druhých směn. Vynikající podíl má nová forma soutěže o rozvoj nové techniky, o zlepšovatelství hnutí a zvláště o rozmach novátorských metod práce.

Od konce roku 1959, v souvislosti se vznikem hnutí „Každý novátorsky“, se vystupňovalo úsilí soutěžících kolektivů o uplatnění nejpokrokovějších způsobů práce. Orientace na zvyšování kvalifikace – pro nové hnutí vůbec příznačná – se stala ještě cílevědomější a efektivnější. Z kolektivů, které se přihlašovaly do soutěže „Každý novátorsky“, vznikaly v souvislosti s potřebou dále zvyšovat kvalifikaci i kolektivy soutěžící o titul brigáda socialistické práce. To platí o prvním kolektivu z Brna, který se do soutěže „Každý novátorsky“ přihlásil, o kolektivu mistra Kadlece ze Závodu kuličkových ložisek v Líšni, i o řadě dalších kolektivů. O kolektivech soutěžících o titul brigáda socialistické práce píše Rovnost 3. února 1960 jako o největší „líhni“ novátorského hnutí.

Brigády socialistické práce, které prosluly svým úsilím o rozvoj novátorského hnutí, stály u kolébky jedné z nejvýznamnějších akcí strojírenského průmyslu Jihomoravského kraje v roce 1960 – akce za splnění plánu pracnosti do dne 43. výročí Velké říjnové revoluce. V dílně Závodů Jana Švermy, která splnila svůj celoroční plán snižování pracnosti do konce ledna a vyzvala celý závod k soutěži o předčasné

³⁰⁾ Rovnost, vyd. KV KSČ v Brně, 24. prosince 1948.

splnění plánu pracnosti, pracovaly novátorsky dvě třetiny zaměstnanců. Mezi nimi na prvním místě členové brigád socialistické práce. V této dílně působila i brigáda s. Poláčka, jejíž všichni členové pracovali novátorsky, uplatňovali metodu rychlo-soustružení (podle Bykova), rychloobrábění (podle Kolesova) a pravidelně studovali odbornou a politickou literaturu. Vedoucí této dílny, soudruh Ondráček, měl zásadní příspěvek na aktivu svolaném do Závodů Jana Švermy počátkem dubna 1960 za účasti pracovníků z celé republiky k projednání otázek rozvoje hnutí „Každý novátorsky“.³¹⁾

O iniciativu Závodu Jana Švermy, První brněnské strojírný a Adamovských strojíren se opírá i výzva krajského výboru Odborového svazu strojírenství ke splnění plánu pracnosti do 7. listopadu (uveřejněna 1. 7. 1960). Vyzvedává význam této výzvy, zdůraznil na celostátní konferenci strany počátkem července delegát Jihomoravského kraje František Kyzlink podíl brigád socialistické práce, jmenovitě brigád soudruhů Poláčka, Malého a Maršálka.

Brigády socialistické práce přispěly svým novátorským úsilím o předčasné splnění plánu pracnosti v mnohých jiných závodech. V Elektrotechnických závodech J. Fučíka byl plán snižování pracnosti splněn již koncem října. K témuž datu bylo zavedeno do výroby namísto plánovaných 633 technickoorganizačních opatření 785. Nový způsob svazkování drátů měl být zaveden do výroby koncem roku 1960, avšak brigády začaly tuto pokrokovou metodu zavádět již od poloviny roku. Montážní linka jističů měla být uvedena do provozu ve čtvrtém čtvrtletí, avšak zásluhou mechanika Neveselého a brigády s. Jurise se na lince začalo pracovat již od června atd.

Urychlené zavádění nové techniky, jakož i úsilí o její dokonalé využití představují neméně významnou stránku činnosti brigád. Často se při jejím zavádění vyskytnou nepředvídané obtíže, jejichž zvládnutí vyžaduje jak velkého důvtipu, tak vysoké obětavosti, nemá-li nový stroj, linka či zařízení stát ladem. Zavedení autooperátorů u sklíčidlových automatů v ZKL Líšeň se například setkávalo s potížemi pro velkou poruchovost. V téže době – počátkem roku 1959 – byl založen kolektiv soudruha Miloslava Kyliána. Z jeho iniciativy byla poruchovost odstraněna, on sám v krátké době ovládl jejich náročné seřizování, navrhl i další zlepšení a zapracoval další seřizovače a celý kolektiv. Soudruzi z líšeňského závodu předali pak své zkušenosti i zaměstnancům prešovského závodu. Ruku v ruce s tímto úsilím o ovládnutí nové techniky absolvovali všichni členové Kyliánova kolektivu školení technického minima a na pravidelných besedách se seznamovali s technickými novinkami a novými metodami práce; tím vším přispěli k téměř úplnému odstranění přesčasů a k zavedení dvousměnného provozu, což – jak známo – představuje významnou podmínku zkracování pracovní doby v třetí pětiletce.³²⁾

Příklady tohoto druhu je možno uvádět z různých závodů a ze všech dalších období rozvoje hnutí socialistických kolektivů. Zvláště v posledním roce se téměř nevyskytuje významnější zpráva o zavádění a uplatňování nové techniky, aby se v této souvislosti neobjevilo jméno i nějakého kolektivu. Tak je tomu i v případě nejvýznamnějšího kroku v rozvoji automatizace, který zatím byl v brněnských závodech učiněn, v případě zavedení automatických linek v Závodě Jana Švermy, zvláště pak

³¹⁾ Švermovák č. 15, roč. 1960.

³²⁾ Líšeňský budovatel, časopis Závodů na valivá ložiska a traktory v Brně, č. 36, roč. 1960.

automatické linky na motory unifikované řady, která byla zkonstruována a postavena vlastními silami závodu. O této chloubě Závodu Jana Švermy napsal při své návštěvě v závodě soudruh Dolanský do pamětní knihy, že dělníci, technici a konstruktéři ZJŠ jsou „na nejlepší cestě stát se prvním vzorným závodem...; dali závodů základ, jak lze vlastními silami a prostředky zajišťovat technický pokrok“.³³⁾ Podíl socialistických pracovních kolektivů na tomto díle dokumentuje zpráva, že „největší zásluhy na dokončení a úspěšné instalaci linek mají kolektivy soudruhů Stožického a Pavlíčka ze strojírný II, které soutěží o titul brigáda socialistické práce“.³⁴⁾

*

Vysoká kvalita soutěže o titul brigáda socialistické práce se zračí i v tom, že ovlivňuje hluboce, působivě a rychle poměr stále většího okruhu pracujících k práci v duchu socialistické morálky. K vytvoření socialistického poměru k práci ovšem směřovalo i údernické hnutí a vůbec všechny formy socialistické soutěže. Už údernické hnutí připravovalo půdu pro onu dobu, kdy skutečně socialistický vztah k práci začne přecházet do krve celým velkým kolektivům, masě pracujících. Avšak první kroky socialistické soutěže nepřivodily a ani nemohly přivodit rozhodující, nejšířší masy zasahující obrat v socialistické pracovní morálce. Starý poměr k práci byl příliš zakořeněn, než aby jej bylo možno vyrvat z vědomí lidí prvním náporom. To ostatně ilustruje – byť i zkráceně a zveličeně – skeptický výrok stranického funkcionáře z konce roku 1949 o údernictví: „Údernictví, nemyslete si, že je to uvědoměním... Uvědoměného máme na závodě málo...“ Omezené možnosti a výsledky údernického hnutí ilustruje bezděčně i zpráva na první celokrajské konferenci brigád socialistické práce (listopad 1959). Hovoří se v ní o některých jednotlivcích v kolektivech socialistické práce, kteří „nezapomněli na údernické knížky a počítali s osobními výhodami“³⁵⁾ což způsobilo, že se jim nedostávalo vytrvalosti v soutěži o titul.

Srovnáme-li tato fakta s výsledky soutěže o titul brigáda socialistické práce, vynikne ostře historický pokrok v rozvoji morální a politické úrovně pracujících. V roce 1949 měla většina dělníků sklon k tomu, věřit, že úderníci „kazí normy“. Vztah mezi úkoláři a dělníky se nevyznačoval jen nedůvěrou, nýbrž někdy i nepřátelstvím. „Úkolář je nepřítel číslo jedna!“ pravil jeden z dělníků na velkém shromáždění Zbrojovky k zahájení první pětiletky, „když začneme překračovat normy, přijde a stanoví nový úkol.“³⁶⁾ V témže závodě se o deset, jedenáct let později setkáme se zjevem dříve nemyslitelným, s hromadnou iniciativou dělníků novátorsky pracujících a usilujících pracovat podle vědecky zdůvodněných norem. Dělníci ve střední mechanice sami začali přicházet za normovačem a žádali, aby jim spočítal úspory a řekl „co bude za kus“. V závodním časopise je tento počín komentován jako událost, která v minulosti nemá obdoby: „V dílnách se vyvíjí vztah lidí k normám, o jaký jsme se snažili patnáct let (podtrženo mnou – JŠ). Je správně

³³⁾ Švermovák č. 52, roč. 1960.

³⁴⁾ Švermovák č. 48, roč. 1960.

³⁵⁾ Viz archiv KOR.

³⁶⁾ Zpráva o zahájení první pětiletky v ZJŠ; zápis ze schůze KV KSČ konané dne 4. I. 1949; viz archiv KV KSČ v Brně.

chápana mzdová politika a z normovačů se stává spolupracovník dělníka na stroji. Začínají si věřit, zatímco dříve jeden druhého napaloval.“³⁷⁾ Význam této zprávy vynikne ještě plastičtěji, srovnáme-li ji se zprávou o průkopnickém činu dělnických normovačů v Českých závodech gumárenských v Hradci Králové, kterou o půl roku později (14. listopadu 1960) uveřejnilo Rudé právo.

Obě zprávy svědčí o tom, že v posledním období soutěže se dostaly do pohybu síly, které vskutku přivádějí celý rozvoj socialistického soutěžení na vyšší úroveň. A že tento pokrok souvisí zvláště se vznikem hnutí socialistických pracovních kolektivů (abstrahujeme-li od takových podmínek, jako je například zavedení nové mzdové soustavy apod.), o tom nemůže být pochyb. Dokazuje to i kolektiv dělníků ve Zbrojovce, který začal razit nový vztah k normám a normovačům: z tohoto kolektivu vyrostly první soutěžící kolektivы závodu, mezi nimi i brigáda Poláčkova. Dokazuje to i mnoho jiných kolektivů, dělnických i nedělnických. Kolektiv soudruha Vaculíka z První brněnské zkrátil opravu turbíny v Nové Huti z předpokládaných šesti měsíců na deset dní; závodní časopis NHKG nazval tento počín husarským kouskem brigády socialistické práce. Kolektiv inž. Nebuchly z Královopolské vypracoval náročný projekt pro SAR v termínu, přestože byl oslaben o tři pracovníky... „Za této situace se projevil rozdíl proti dřívějšímu,“ – komentoval kolektiv sám svůj úspěch, „kdy dříve by přišlo v neděli a ve svátek do práce 100 % zaměstnanců na neplacený přesčas?“³⁸⁾

Všechny tyto skvělé počiny brigád socialistické práce nemohou ovšem vést k domněnce, že se hnutí socialistických kolektivů rozvíjí bez rozporů, nedostatků a potíží. Socialistická soutěž vyrůstá z lidu, který se zdaleka ještě nezabavil všeho nánosu starého způsobu života. Socialistická soutěž je mimo jiné prostředkem, jak se tohoto nánosu zbavit. Zároveň však pod tlakem nejrůznějších tendencí spjatých s konzervativními či reakčními silami a představami se význam a smysl soutěže samé v té či oné míře zkresluje. To se projevuje snad nejvýrazněji a nejčastěji ve formálnosti soutěže všude tam, kde je oslabováno ideové a politické působení podnětující socialistickou pracovní iniciativu.

Soutěž o titul brigáda socialistické práce, jakkoli představuje vyšší stupeň soutěže, přece jen vyrůstá z dosavadní masové soutěže a některé její slabé stránky se proto nutně odrážejí v nové formě socialistického soutěžení. Ne všechny kolektivы jsou stejně houževnaté a cílevědomé. V závodě MEZ Židenice dokonce (jako v jediném v Brně) většina kolektivů se po počátečním rozběhu soutěže rozpadla. Jiné kolektivы procházejí obdobím stagnace nebo se setkávají s neporozuměním. První brigádu v První brněnské, v závodě s vynikajícími výsledky v rozvoji soutěže o titul, nechtěl zpočátku dílenský výbor ROH jako soutěžící kolektiv vůbec brát na vědomí.

Značně brzdilo soutěž v prvním období odtrhávání požadavku „socialisticky žít“ od požadavku „socialisticky pracovat“. Zcela obecně se uvažuje tak, že „již máme dostatek zkušeností, jak možno socialisticky pracovat. Chybí nám však zkušenosti z druhé části této soutěže: jak socialisticky žít.“³⁹⁾ Představa, že pracovní část závazku „není problémem“, ve skutečnosti oslabovala náročnost v základní a podstatné

³⁷⁾ Švermovák č. 15, roč. 1960.

³⁸⁾ Směr, závodní časopis Královopolské strojírně, č. 52, roč. 1960.

³⁹⁾ Nápor č. 22, roč. 1960 (článek „Jak socialisticky žít“).

otázce soutěže, v otázce pracovat podstatně lépe, dokonaleji, kulturněji, s úsilím o plné využití nové techniky, s úsilím o její zavádění a rozvoj (a v souvislosti s tím i o rozvoj vzdělání a kvalifikace), zkrátka – pracovat příkladně, a být tedy i příkladem všem ostatním, vytvářet soudružské vztahy v zájmu všestranného pokroku celého pracovního kolektivu. Zároveň s oslabováním náročnosti vůči základnímu obsahu socialistické soutěže docházelo logicky a nutně k tomu, že se energie soutěžících kolektivů v jistém smyslu zaměřovala na otázky podružné (respektive pseudo-problémy, nebo neřešitelné, protože nesprávně postavené otázky: jak konat společně schůzky s manželkami, když jsou pracovníci z různých vzdálených míst apod.).

Všechny tyto představy usnadňovaly pronikání formalismu i do soutěže o titul brigáda socialistické práce. „Stranické a odborové organizace budou muset dbát na náročnost pracovní části závazku,“ – praví se ve zprávě KV KSC krajské konference konané v březnu 1960. – „I když úroveň socialistických závazků neustále roste, přece se mnohé neliší od závazků uzavíraných v rámci masové socialistické soutěže... Větší důraz bude třeba klást na morálně politickou část závazku a hlavně na její konkrétnost. Přílišná obecnost závazku je překážkou účinné kontroly a vede k formálnosti.“⁴⁰⁾

Prvky formalismu v hnutí socialistických pracovních kolektivů ovšem neovlivňovaly podstatu hnutí. Představují pouze jistý (pochopitelný z řady příčin) kaz na zdravém a mocném proudu, jenž přistupuje ke všem otázkám dovršení výstavby socialismu a budování vyspělé socialistické společnosti nově, náročněji, neformálně. Proto se o brigádách velmi často hovoří právě v souvislosti s potřebou překonat formálnost socialistického soutěžení. V úvodní stati závodního časopisu Elektrotechnických závodů Julia Fučíka, nadepsané „Zbavíme se formálnosti?“ (stať je ohlasem krajské konference strany, v jejichž materiálech se hovoří o nutnosti odstranit ze soutěže formálnost), píše se o formálních závazcích, které se „mnohdy vyhláší, aby se vyhlášovaly“ a které jsou „nucenou momentální a nepromyšlenou záležitostí“, a zároveň se ukazuje příklad brigády soudruha Vyhnánka (prvního držitele titulu v závodě), která rozvíjí „hodnotnou soutěž“ a jistě „ráda každému poradí a vyjde vstříc“.⁴¹⁾

Klíčové postavení soutěže o titul brigáda socialistické práce v rozvoji veškeré socialistické soutěže zesílilo s nástupem do třetí pětiletky. To se ostatně odráží i ve skutečnosti, že v prvním měsíci třetí pětiletky se sešla první celostátní porada brigád. Mezi jejími delegáty bylo možno najít řadu vynikajících pracovníků; mezi brněnskými mimo jiné i hrdinu socialistické práce Karla Kyzlinka.

Na rozdíl od závazků uzavíraných v době nástupu do posledního roku druhé pětiletky počítá se v závazcích na první rok třetí pětiletky výrazně s iniciativou brigád. Celokrajský závazek kovářů vyhlášený 11. ledna 1961 je podložen 8351 závazky kolektivů a 1653 závazky kolektivů, které soutěží o titul. To je sice „jen“ pětina z celkového počtu kolektivních závazků, avšak nikdo nepochybuje o tom, že hnutí socialistických kolektivů je silou, která na všechny úkoly třetí pětiletky reaguje nejrychleji a je do značné míry zárukou toho, že všechny závazky budou splněny. Brigády se nejinitiativněji chopily akce úspor na fond třetí pětiletky (například brigády soudruhů Čepery a Hendrycha v ZKL Brno). Nejinitiativněji přistupují k úkolům

⁴⁰⁾ Rovnost, 27. března 1960 (zpráva KV KSC krajské konference).

⁴¹⁾ Fučíkovský úder, závodní časopis Elektrotechnických závodů J. Fučíka v Brně, č. 14, roč. 1960.

zavádění nové techniky a organizace práce; o tom, že závod Vlněna v Tkalcovské ulici má být v roce 1961 přebudován na „vzorný závod“, se dovidáme ze zprávy o nově založené brigádě v mokré úpravně, která svůj závazek zaměřila především na úkoly spojené s přestavbou závodu atd.⁴²⁾

Bezpochyby je to právě úsilí o uvědomělý, neformální přístup k úkolům, které klade vývoj před každý pracovní kolektiv, činí z brigád socialistické práce tak přítažlivou a váženou věc a dodává jim sílu k překonávání nejrůznějších překážek. Svým úsilím o plné rozvinutí osobnosti každého člověka, o ideový a politický růst pracujících, o zvyšování odborného a kulturního rozhledu uvolňuje novou a novou energii pracujících, podněcuje tvořivé snahy ve jménu nového života, ve jménu úplného rozchodu se vším starým a přežilým, toho života, podle jehož zásad – řečeno obměnou proslulého předúnorového hesla – *se žít a pracovat nedá*.

⁴²⁾ Rovnost, 3. ledna 1961 (článek „O titul v ‚mokrém‘ úpravně Vlněny“).

Ludvík Kubíček

REVOLUCIONÁŘ JOSEF LIEBERZEIT

V jubilejním čtyřicátém roce od založení Komunistické strany Československa vzpomínáme těch, kteří stáli u kolébky strany a kteří spojili svůj osud s osudem strany. Jedním z nich je i Josef Lieberzeit, výrazná postava dělnického hnutí v Brně od poloviny dvacátých let. Byl vášnivým bojovníkem, neochvějně přesvědčeným o nutnosti vítězství dělnické třídy. Nepřestal jím být ani v posledních dnech svého života v koncentračním táboře Buchenwald.

Nebylo mu dopřáno vrátit se domů a bojovat za vybudování socialistické společnosti. Na jeho místo nastoupili jiní, z nichž komunisty vychoval on. Zemřel mlád, ale jeho práce nemůže být nikdy zapomenuto. O něm platí v plné míře slova Emanuela Klímy v jednom z posledních dopisů rodině:

„A ti, kteří padli uprostřed cesty, bojující za dobrou věc, nežili nadarmo!“¹⁾

Bez jména Josefa Lieberzeita by nebyla historie dělnického hnutí Brněnského kraje úplná, protože byl alespoň účastníkem, ne-li iniciátorem všech důležitých akcí v kraji.

Revolucionář Josef Lieberzeit. Přátelé mu říkali krátce „Líbec“. Toto jméno je produktem brněnské hovorové češtiny zanešvařené výrazivem převzatým ze svérázných husovické hantýrky. Husovice byly druhým domovem Josefa Lieberzeita, který se tak stal Líbecem. Pod tím jménem jej znaly tisíce členů strany v celém kraji a nakonec i v koncentračním táboře.

Josef Lieberzeit. Dělník, redaktor, stranický funkcionář, revolucionář z povolání. Štíhlý, vysoké postavy, s nazrslou ksticí, málokdy pořádně učený, s pohledem zkoumavým, nepříjemným lidem neupřímným. Ti, kteří jej neznali blíže, mohli se domnívat, že to byl člověk zasmušilý. Ale pod touto zdánlivou maskou byl smysl pro humor, mnohdy až šibeniční, který neztratil ani v nejtěžších chvílích.

I on se dopustil chyb, ale vždy je čestně přiznával a poctivě se snažil je napravit, protože byl životem i myšlením bolševik, až do tragické smrti v listopadu 1944 v Buchenwaldě uvědoměle oddaný a věrný straně a dělnické třídě.

¹⁾ Dopis z 18. ledna 1940, v majetku sestry Jany Malíkové. – Emanuel Klíma, poslanec a krajský tajemník KSČ v Brně, člen I. ilegálního ÚV KSČ, zahynul na Pankráci 14. 2. 1940.

Chlapecká léta

Narodil se 9. února 1902 v Předklášteří u Tišnova. Otec byl zedníkem, matka podělkovala u sedláků. Měli malíčký domek, který otec propil až do posledního šindele a pak odjel do Ameriky. Zda tam dojel a jak tam žil, nikdo neví, protože se již neozval. Matka zůstala sama s tříletou Vilmou a rok starým Pepíkem. Byla v zoufalé situaci a marně hledala trvalejší zaměstnání. Nakonec jí poradili, aby nechala děti „na obci“ a šla do Brna k zedníkům.

Vilma žila u obecního strážníka Věrosty, Pepík u prvního radního, rolníka a pekaře Borkovce. Dělal tam chůvu, pásal dobytek, z práce do práce, jako to na venkově bývalo. Byl drobný, nedomrlý, ale čilý a hbitý. Jeho dětské ruce zastaly slušný kus práce.

Když se matce dařilo lépe, brávala si děti vždy na několik dní k sobě do Brna. Když bylo Vilmě 14 let, vzala si ji matka do Brna, aby pomohla vydělávat. Matka tehdy bydlela ve dvoře v Přízřenicích, kde sloužila. Dlouho však s dcerkou společně nebydlela: za několik dní poté matku k smrti udupal zdivočelý volek. A dobří lidé našli Vilmě práci v Zerkowitsově továrně v Zábrdovicích a byt u paní Hradské v Husovicích.

Když Pepík dovršil 14 let, poslali jej otcové obce Předklášteří sloužit ke vdově Vlachové do Chudčic, kde pobyl asi půl roku. „Když jsem za ním přišla, musela jsem nad ním zaplakat. Zanedbaný, roztrhaný, vlasy spleené v jediný chuchvalec, nohy rozdrásané a rozežrané od špíny. O té jeho „posteli“ v konírně nechci ani mluvit,“ vzpomíná Vilma. – Její výdělek v tehdejší době nebyl valný, i když byla zručnou dělnicí, ale pohled na zbědovaného bratra ji přiměl k okamžitému rozhodnutí. Sbalila energicky jeho pár hadrů a vzala jej s sebou do Brna.

Pepík bydlel společně se sestrou a pracoval jako dělník ve Stavebním družstvu v Židenicích. Oba se statečně protloukali a stávali se z nich celí lidé. V té době již Vilma vykonávala funkci v sociálně demokratické odborové organizaci a byla přitom tak horlivá, že se v 16 letech dostala před soud. Příliš temperamentně obhajovala politiku sociální demokracie a odhalovala dvojakost křesťansko-sociálních odborů. Rovnost o tom tehdy přinesla článek s titulkem „Rudá vlna u Zerkowitse se vzdemula“. Zásluhou zkušeného obhájce soudruha Štěpána vyvázla bez trestu.

Nejen od sestry, ale i od spoludělníků poznával Pepík abecedu socialismu. Husovičtí soudruzi zvali občas sirotky do svých domácností, „jen tak, na kus řeči“, a bystrému Pepíkovi nebylo potřeba něco říkat dvakrát. Tak se začal formovat jeho názor na příčiny lidské bídy.

Šel proti bolševikům — a vrátil se jako bolševik

Bylo mu šestnáct let, když se rozpadla nenáviděná rakousko-uherská monarchie. Krátký čas pracoval jako dělník ve vojenském oděvním skladu a pak se přihlásil dobrovolně do vojenské služby.

Josef Lieberzeit, pěšák I. strážní setniny domobr. okr. velitelství v Brně, „konal dne 16. února 1919 stráž na filiálním nádraží v Brně. K večeru šel se obviněný podívat na nádraží po nějakém uhlí, jímž by si na strážnici zatopil, a vlezl při této příležitosti do strážní budky jednoho vagonu, kdež našel drátem ovázanou bedničku. Mezitím co obžalovaný bedničku, v níž bylo mýdlo, bodlem otevíral, byl zpozoro-

ván železničnými zřízenci a při činu přistižen.“²⁾

V poválečné době bylo mýdlo hledaným zbožím a bedničku si tam schoval některý železničář-šmelinář. Mýdlo mělo cenu 250 K a vojenský žalobce jednání sedmnáctiletého vojína hodnotil jako zločin nedokonané krádeže a navrhoval trest jednoho roku žaláře, přestože pěšák Lieberzeit tvrdil, že se chtěl podívat, co je uvnitř a pak bedničku odevzdat.

Nevíme, kdo mu poradil, aby se vyhnul trestu tím, že se dobrovolně přihlásí proti bolševikům na Slovensko. Podařilo se mu získat blíže neurčenou skupinovou fotografii vojáků na Slovensku, na níž se Pepík Lieberzeit mezi starými mazáky vyjímá jako kojeneček. První pohled vzbudil úsměv, ale když jsem zhotovil silnou zvětšeninu a pozorně si prohlédl dětské rysy vojína, o nic většího než čtrnáctiletý chlapec, bylo mi smutno u srdce. Jeho případ je klasickým dokladem toho, jakým způsobem se dělal nábor dobrovolníků proti „bolševickému nebezpečí“.

Ze Slovenska se vrátil za několik týdnů. Ale i to stačilo, aby prohlédl. Setkání a hovory se skutečnými bolševiky, kteří se zbrání v ruce hájili republiku rad, uvedly jeho myšlenky do správného řečiště. Proto po návratu tak nadšeně hovořil o bolševicích, že mu začali přezdívat „bolševik“, ačkoliv skutečný smysl a obsah tohoto pojmu mu nebyly ještě dobře známy.

V tom je veliký klad jeho tažení na Slovensko, nepřihlížíme-li k tomu, že mu divizní soud v Brně 29. listopadu 1920 za tu bedničku s mýdlem přisoudil podmíněný trest dvou týdnů žaláře, přestože veřejný žalobce navrhoval tentokrát již jen šest měsíců. Při výměře trestu byla vzata v úvahu dosavadní zachovalost, věk pod 20 let, okolnost, že zůstalo při pokusu, a byl vzat zřetel na vojenskou službu.³⁾

Pepík po návratu ze Slovenska shodil vojenskou uniformu a šel zase pracovat k zedníkům. Při prosincové generální stávce v roce 1920 šel se stávkujícími dělníky a nadšeně jim vyprávěl o svých setkáních s bolševiky. Nezůstalo to utajeno ani panu domácímu, který oba sourozence jednoduše vyhodil na ulici. Ale sirotci měli domov: zašli do Dělnického domu v Husovicích, kde jim našli byt u soudružky Fajmanové.

Josef Lieberzeit v roce 1919

²⁾ VHÚ, divizní soud Brno, Dtr 595/19.

³⁾ Týž spis.

Cesta do komunistické strany

Sedivá a těžká byla Pepíkova denní práce, složitý byl jeho duševní život a složitá byla i cesta, kterou se dostal do nezávislé socialistické strany a s ní do řad Komunistické strany Československa.

Abychom správně porozuměli jeho složitému vývoji, považují za nutnou exkurzi do starší historie.

V roce 1897, po známém prohlášení českých sociálních demokratů proti českému státnímu právu, vznikla za podpory Národních listů, jejichž redaktorem byl Václav Klofáč, Národně sociální strana, strana „národních dělníků“, jak si říkali. Mladočeši i ostatní měšťácké strany v ní viděly beran proti internacionalismu sociální demokracie. Vývoj této strany šel křivolakými cestami, plnými rozporů a logických zmatků. V posledních rakouských volbách se sjednotili s mladočechy proti sociálním demokratům, ale v roce 1917 se přeorientovali s lehkostí, s níž byli vždy zvyklí plout po proudu. Na konferenci v prosinci 1917 přijali zásadu třídního boje, vyslovili se pro jednotnou socialistickou stranu a předběžně ohlásili svůj vstup do příští socialistické internacionály.

Důvody? „Válka národně sociální stranu socializovala, právě tak jako sociální demokracii ponárodnila,“ říkali. – Sjezd této strany o velikonočních 1918 byl ochoten se rozloučit se starým názvem, který byl příliš zprofanován, a přejmenovat ji na „Českou stranu socialistickou“.

Tento sjezd byl zakončen zapěním „Rudého praporu“ a dle slov by bylo možno soudit, že jsou dány podmínky ke sloučení socialistických stran. Jména nových předáků strany Frankeho a Stříbrného však nabádala přinejmenším k opatrnosti.

Prosincová generální stávka v roce 1920 však odhalila tvář předáků a dochází k ostré diferenciaci uvnitř strany. Kolem dr. Vrbenského se tvoří radikální skupina a v roce 1922 dochází k rozkolu. Poslanci dr. Vrbenský, který byl za socialistickou stranu dvakrát ministrem, dr. Bartošek, Luisa Landová-Štychová a horník Draxl z Mostecky byli ze strany vyloučeni a založili „Nezávislou stranu socialistickou“, která měla silné pozice mezi horníky na Mostecku, textiláky na Královédvorskou a také v Brněnském kraji.

Dvacetiletý Josef Lieberzeit patřil mezi nejradikálnější živly brněnských stoupců Vrbenského. Skupina Vrbenského pracovala ruku v ruce s komunistickou stranou, s níž splynula na III. sjezdu KSČ.

Komunista

Josef Lieberzeit se stal členem Komsomolu a současně KSČ. V relacích brněnského policejního ředitelství se s ním poprvé setkáváme ve zprávě o krajské konferenci v roce 1925, kde se skupinou mládežníků vystupoval nejvýš radikálně a snažil se psychologicky ovlivnit „kolísavé živly“.

Volný čas trávil v Dělnickém domě v Husovicích, který se stal jeho druhým, přesněji řečeno prvním skutečným domovem, protože tam, mezi soudruhy, byl vždy doma.

Byl vášnivým čtenářem, četl, na co přišel. Mezi staršími, zkušenějšími soudruhy poznal, že jeho politické vědomosti jsou dosud slabé. Zkušení soudruzi mu radí, jak studovat systematicky, pomáhají mu pochopit složité teoretické poučky.

Ústřední politická škola mládeže KSČ v Praze r. 1925. Josef Lieberzeit je v poslední řadě třetí zprava, čtvrtý zprava je Emanuel Klima, v prostřední řadě uprostřed je Jan Sverma

Ti, kteří jej znali v tehdejší době, obdivovali jeho vytrvalost a dravou chuť učit se. Jaké vzdělání mu dala předklásterská trojtřídká? A on chtěl tolik znát, proto neznal minuty volné chvíle. Jeho obzor se velmi rychle rozšiřoval a z temperamentního agitátora se v poměrně krátké době stal zápalný citový řečník. Ano, zápalný! Dovedl zapalovat jiné, protože sám hořel pro myšlenku komunismu.

Strana měla tehdy těžkou práci, protože bylo nutno bojovat nejen proti měšťáckým stranám, ale i proti oportunistickým tendencím ve straně, jejichž nositeli na Brněnsku byli především Ečer a Kovanda. Bylo třeba odhalovat nesprávnost jejich politiky.

Nebylo jediné příležitosti, které by Pepík Lieberzeit agitačně nevyužil. V zaměstnání, na cestě do práce, ve volných chvílích mezi mládeží, která se scházela v Dělnickém domě. I při volejbalu dovedl udělat kus agitátorské a propagační práce.

Lieberzeit pracoval v tělovýchově, v Komsomolu i ve straně. Posílali jej jako referenta na schůze a záhy i na tábory lidu. Na veřejné protestní schůzi rodičů v Dělnickém domě 27. března 1925 hovořil učitel Příbyl o připravované restrikci učitelů a rušení školních tříd a poboček. Jako první se přihlásil do diskuse Pepík Lieberzeit, který bouřil proti církevní reakci a proti vládní pětce, která odhlasovala pro církevní účely 80 milionů, jež chtěla ušetřit na lidovém školství. „Je povinností všech socialistických stran, aby se spojily ke společnému boji proti této reakci,“ říká se v závěru policejní relace o Lieberzeitově vystoupení.⁴⁾

⁴⁾ StAB B 40, 93, 4031/25.

Byl vysílán na schůze do různých míst v kraji, zejména tam, kde se jednalo o otázkách mládeže. Na schůzi v Dělnickém domě v Husovicích 18. února 1926 po ostrém projevu navrhl ke schválení rezoluci, v níž se kromě jiného žádá uznání sovětského Ruska de iure.⁵⁾

Zúčastňoval se všech akcí strany a jejich organizací. Věnoval se především antimilitaristické propagandě, zaměřil svoji pozornost na dělníky a rolníky ve vojenském kabátě, aby nezapomněli na svůj třídní původ. Velmi zajímavá byla jeho opoziční vystoupení na schůzích měšťáckých a fašistických stran. Reakce skřípala zuby, kdykoliv se na jejich schůzích a podnicích objevil Lieberzeit se skupinou mládežníků. Získali s ním ve velmi krátké době špatné zkušenosti. Logický a věcný diskutér dovedl v několika minutách postavit na hlavu obratně vykonstruované vývody měšťáckých řečníků. Předsedající těchto schůzí obvykle použili svého práva a neudělili mu slovo, ale mládežníci dovedli svůj názor vždy vyjádřit jiným, někdy i dosti nevybíravým způsobem.

Rušitel buržoazního klidu a pořádku

Dne 29. března 1926 se Josef Lieberzeit na schůzi v Besedním domě v Brně dopustil řady „zločinů a přečinů“, když společně se skupinou mládežníků rozbil schůzi národně demokratické strany. Pan senátor Votruba tam hovořil o nutnosti prodloužení vojenské služby, vojsko prý nemá mít volebního práva, které armádu zbytečně politizuje, druhá úřednická vláda Jana Černého je prý jedinou záchranou. Pak se pustil do hanobení sovětského Ruska, ale mládežníci pana senátora rázně zakřikali.

Univerzitní profesor senátor dr. Baxa hovořil o chybách koalice a za největší chybu v demokracii označil „hlasovací právo, které poskytuje universitnímu profesoru a negramotné babce z Podkarpatské Rusi stejnou možnost volit. My nejsme národem vyspělým... Jsme státem národním a musíme si osvojit jistý nacionalismus a národní solidaritu...“

Nacionalismem to začalo a v nastalé vřavě počaly vzduchem poletovat židle, první hodil pan senátor Votruba, a jedna učitelka byla při tom raněna do hlavy. Soud nepovažoval za nutné zjišťovat, kdo zavinil příčinu k šarvátce a kdo učitelku zranil. Lieberzeit byl odsouzen na 7 měsíců do žaláře, ostatní mládežníci do žaláře na 4 až 7 měsíců. Odsouzení bylo podmíněné, pouze u Lieberzeita si soud vyhradil právo přezkoumat, zda jsou dány podmínky pro podmíněné odsouzení.⁶⁾

V Brně tehdy nebylo takřka jediné fašistické schůze, která by nebyla rozbita, přestože bývaly pravidelně chráněny silnými policejními hlídkami. Při dělnických manifestacích si ovšem policie počínala jinak, jako např. 26. března 1926, o čemž svědčí konfiskovaný článek v Rovnosti z 28. března 1926:

„Masy dělnictva měly tak aspoň možnost přesvědčiti se o provokační akci brněnské policie, která činí dalekosáhlá zbytečná opatření proti dělnické schůzi, zatím co den před tím chránila fašistické provokatéry a zatýkala všechny ty, kteří nesouhlasili s fašistickým štváním.“ – (Míněna rozbitá fašistická schůze v Moragru na Dominikánském náměstí v Brně dne 25. března 1926, za kterou byla odsouzena řada mládežníků.)⁷⁾

⁵⁾ StAB B 40, 356, 2100/26.

⁶⁾ StAB C 42, 1940, 442/26 (Tk I-103/26-43).

⁷⁾ Týž spis, fol. 75.

Sebestřejší perzekuce nemohla zastrašit radikálního Josefa Lieberzeita. Na protidrahotním táboru lidu na Zelném trhu v Brně 11. června 1926 hovořil šéfredaktor Rovnosti Julius Choráz o nutnosti společného boje proti útoku měšťáckých vydřiduchů. Hovořil i Lieberzeit. Ironizoval vládnoucí buržoazii, která již osm let konsolidovala stát. Zatím dokázala vyhodit na dlažbu tisíce dělníků a státních zaměstnanců, ale stát nezkonsolidovala. Mluvil o štvavém psaní fašistického tisku, který se chvástá, že odstřelením několika dělnických vůdců donutí dělníky ke vstupu do fašistických řad. Policejní relace vytrhla z kontextu jeho projevu několik vět, z nichž zdůraznila zvláště tuto: „Kdyby nám fašisté odstřelili jednoho Šmerala, odstřelíme deset Kramářů.“ – Intervenující policejní úředníci sice před soudem vypovídali, že dobře rozuměli, co tím chce říci, ale jeho slova prý na lid působila tak, že to zakládá skutkovou podstatu trestných činů...⁸⁾

Po skončení tábora lidu se většina účastníků rozešla, skupina asi 200 osob šla v průvodu na Cejl, kde byl před sekretariátem improvizován krátký projev. Pochopitelně, že nebyl předem ohlášen, proto další delikt podle shromažďovacího zákona.⁸⁾

Dne 17. června se dopustil řady dalších deliktů, když vedl dělnický průvod z Cejlu na Náměstí svobody, kde se konal tábor lidu. Strážník Karel Straňák chtěl průvod u divadla rozbít tím, že dal pokyn k odjezdu tramvaji, za níž stála řada aut, ačkoliv polovina průvodu již přešla křižovatku. „Nic nepojede, všechno zůstane stát, než přejde průvod!“ zvolal Lieberzeit a postavil se před tramvaj, která se rozjela, až průvod přešel. „Počkejte, Lieberzeite, to si odnesete!“ volá na něj rozzuřený strážník. A Líbec mu na to ironicky odpovídá: „Tak dobrá, my si to budeme pamatovat.“ (Nebezpečné vyhrožování, v tomto případě dokonce úřední osobě!)⁹⁾

To bylo dopoledne, a odpoledne se dopustil řady dalších „těžkých deliktů“ na táboru lidu v Husovicích na Komenského náměstí, jemuž sám předsedal. „Boj proti drahotě, klům a zdražování bytů“ bylo ohlášené téma tábora, jehož se podle korigovaného policejního hlášení zúčastnilo přes 500 osob, mezi nimiž „Přítomno bylo mnoho čs. socialistů a soc. demokratů, kteří přesvědčeni hlavně vývody prvního řečníka Hynka Konečného, přizvukovali a pro své strany nepřijdou budoucně v úvahu. Předáci čs. socialistů a soc. demokratů byli sice pozváni, ale nedostavili se...“, stojí v závěru policejní relace.¹⁰⁾

„Buržoazie vede soustavný útok na životní úroveň a práva proletariátu. Tomuto útoku je možno čelit jenom jednotnou proletářskou frontou... 60 000 nezaměstnaných dělníků dala vláda čtyři miliony, a několika kněžím, kteří oblbují lid, má být zvýšena kongrua a má jim být dáno na 200 milionů korun... My se buržoazie nelekáme a v jednotné frontě ji pošleme tam, kam podle historických zákonů patří. Nebojíme se buržoazie ani fašistů...“

To jsou závadná místa ze závěrečného projevu předsedajícího Josefa Lieberzeita, který pak přečetl rezoluci, jež byla jednomyslně přijata. Účastníci se poté za zpěvu Internacionály klidně rozešli, ale Lieberzeit měl další žalobu na krku.¹¹⁾

To bylo 17. června a již 20. června se dopustil dalších deliktů na táboru lidu v Olešnici u Kunštátu. Na námitku, že v Rusku je také armáda, odpověděl: „Ano,

⁸⁾ StAB B 40, 363, 7368/27.

⁹⁾ StAB C 42, 1940, 858/26 (Tk II 1924/26).

¹⁰⁾ StAB B 40, 360, 13817/26.

¹¹⁾ Týž spis.

v Rusku je armáda na ochranu pracujícího lidu, ale u nás je armáda a četnictvo na ochranu buržoazie a zlodějů!“ – A na závěr projevu dokonce provolal:

„Ať žije vláda dělníků a maloročníků! Ať žije diktatura proletariátu!“ – Je zajímavé, že také intervenující okresní komisař rozuměl smyslu jeho slov, ale jeho slova prý mohla působit dojmem, že...

„Jest proto patrné, že Lieberzeit důsledně v protizákonné činnosti své pokračuje a navrhuje proto, aby proti Lieberzeitovi zakročeno bylo prozatímní vazbou zajišťovací,“ doporučuje policejní ředitel Kráčmar státnímu zastupitelství již 17. června. – Státní zástupce Lorek ochotně vyhověl návrhu, uvalil na Lieberzeita zajišťovací vazbu. Po návratu z Olešnice byl zatčen na Palackého ulici v Husovicích a druhý den dodán do vazby krajského soudu. – Ministr národní obrany promptně udělil souhlas k jeho stíhání podle zákona z roku 1862.

Rozsudkem krajského soudu v Brně ze 2. září 1926 byl uznán vinným ze zločinu výzvy k trestným činům, zločinu násilí a spousty přečinů a přestupků, protože prý podněcoval k pokusu o násilnou změnu ústavy, překážel strážníkovi ve výkonu služby, podněcoval k vraždám a rozšiřoval nepravdivé zprávy, obviňoval četnictvo z opovrhlivých vlastností, pořádal schůzi bez úředního povolení...

„Jeho řeč nebyla štvavá a měla obranný ráz proti fašismu, hlavně proti štvání fašistického tisku.“ – „Krátký smysl jeho řeči byl: protest proti fašistickým hrozbám násilím a výzva k vytvoření jednotné proletářské fronty jako jediné obraně proti buržoazii.“ To jsou věty vytržené z kontextu svědeckých výpovědí, v nichž se setkáváme s onou charakteristikou řečníka Lieberzeita: „Temperamentní, zápalný citový řečník.“¹²⁾

Odpykal si trest osmi měsíců těžkého žaláře a 20. února 1927 byl propuštěn. Před věznicí na Cejlu jej očekával zástup soudruhů a soudružek, které policie rozháněla, aby se neshlukovali. Příští den zamítl Nejvyšší soud zmatečnou stížnost týkající se rozbité schůze národní demokracie v Besedním domě a 13. května rozhodl krajský soud, že si Lieberzeit půjde sedm měsíců žaláře odsedět, protože již byl mezitím odsouzen.

Po návratu z kriminálu nastoupil u stavitele Dejmků v Králově Poli a žádal, aby mu byl povolen odklad trestu na tři měsíce, aby si mohl pořídit nejnnutnější prádlo. Dne 14. června mu milostivě povolili odklad do 13. srpna, kdy po návratu ze zaměstnání v 16 hodin nastupuje další pobyt v památné budově na Cejlu 71. – Z kriminálu se vrací 13. března 1928.

Znovu nastupuje práci u zedníků a ještě usilovněji pokračuje v politické práci. Není dne, aby nebyl na schůzi a neodhaloval příčiny bídy. Na 1. máje hovoří na tribuně na Zelném trhu soudruh Zápotocký, po něm německy soudruh Karel Schwerzel a za mládež se ujímá slova Josef Lieberzeit:

„Komunismus je jediná možná cesta k záchraně proletariátu, jak nám to ukazuje příklad sovětského Ruska. Jedinou cestou mezi buržoazií a proletariátem je cesta ostrého, nesmiřitelného boje, ve kterém neustaneme, bez ohledu na oběti, dokud ne zvítězíme!... My komunisté nikdy nebudeme oslavovat republiku Masarykovu, Švehlovu a Šrámkovu. My si vybudujeme republiku socialistickou a v té se Sparta-kiáda odbývat bude...“ (Krátkce předtím byla spartakiáda zakázána.)¹³⁾

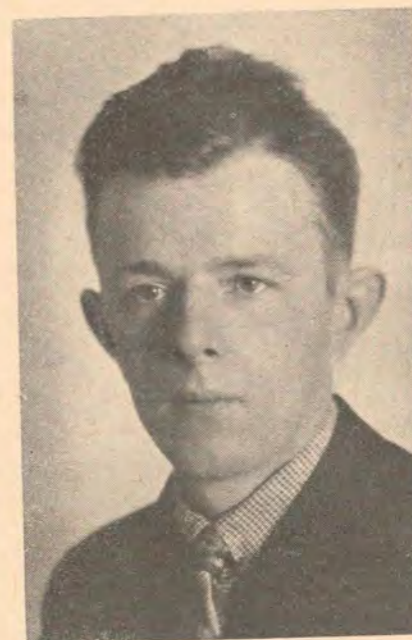
¹²⁾ StAB C 42, 1940, 858/26, výpověď Julia Choráze.

¹³⁾ StAB B 40, 368, 6638/28.

Josef Lieberzeit neznal únavy. Po těžké denní dřině jde do Dělnického domu v Husovicích, aby aspoň chvilku pohovořil s mládežníky, ze schůze do schůze. Posílají jej referovat na různá místa v kraji. Vrací se pozdě v noci, mnohdy k ránu, a jde zase do těžké práce. Na sebe přitom nikdy nemyslel...

Expedient Rovnosti

Strana znala jeho schopnosti a věděla také o jeho nepříznivém zdravotním stavu, narušeném pobyty v kriminále a dosavadním vyčerpávajícím způsobem života. Soudruzi věděli, že při dosavadním zaměstnání nemůže dělat politickou práci tak, jak by ji dělat chtěl a mohl. Proto z podnětu šéfredaktora Julia Choráze, který byl Lieberzeitovi dobrým učitelem, nastoupil po prvním máji 1928 místo expedienta Rovnosti. Měl tak daleko více možností zasahovat všude tam, kde toho bylo třeba a kam jej strana poslala. To bylo v době, kdy Kovanda, Ečer a jejich kumpáni odhalili svoji pokryteckou tvář a vytvořili protikomunistickou opozici, jejímž centrem se nakonec stalo Brno. Zde bylo vděčné pole působnosti pro bouřliváka Lieberzeita, který se s elánem pustil do práce proti rozbíječům strany a škůdcům dělnické třídy. Politická práce byla tehdy velmi těžká a odpovědná, bylo třeba likvidovat likvidátory a podepřít nové gottwaldovské vedení strany.

Administrátor Rovnosti Josef Lieberzeit v r. 1930 před odjezdem do Leninské školy v Moskvě

Jeho působení v Brně bylo přerušeno krátkým pobytem v Praze, kam bylo od nového roku 1929 přeloženo vydávání Dělnické rovnosti, jež byla od té doby hlavičkovým listem Rudého práva.¹⁴⁾

Zde se Josef Lieberzeit dostal do styku s tiskem, který se stal jeho vášní. Poznal, že tímto způsobem může denně promlouvat k masě tisíců čtenářů. V roce 1929 se setkáváme v Rovnosti s jeho prvními příspěvky, které vzbudily u čtenářů živý ohlas, protože byly psány svěžím způsobem a formou srozumitelnou všem.

„Líbec, to byl chodící naučný slovník a adresář,“ říkají o něm soudruzi, kteří s ním úzce spolupracovali. Znal kdekoho, o každém něco věděl, ať již to bylo zleva nebo „zprava“ (tím mínili jeho „špinavé známosti“, jak on sám je žertovně na-

¹⁴⁾ Od března 1928 vycházela v Brně Ečerova opoziční Rudá rovnost jako týdeník. Dosavadní název Rovnosti byl změněn na Dělnická rovnost.

zýval). – Nechci však prozrazovat to, co bylo jeho vlastním tajemstvím. Musím jen říci, že dovedl využít i těchto známostí, bylo-li toho nezbytně třeba, zejména když byla pokladna prázdná.

Lieberzeit byl všude. Mezi dělníky, mezi inteligencí, mezi mládeží dělnickou i studentskou. Dovedl všechny přitáhnout ke společnému dílu. Vzpomínají na něj členové Devětsilu i Levé fronty, mezi něž chodíval do kavárny na Kolišti nebo do Akademické kavárny.

„Byl to vedle Honzy Jambora můj první duchovní učitel komunismu,“ říká o něm soudruh Emanuel Barša. „Nejvíce jsem si u něj vážil toho, že se sám dovedl vypracovat tak, jako málokterý soudruh. Měl trojtřídní obecnou školu a naučil se pravopis tak, že jej znal lépe než my, kteří jsme měli středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání. A jeho veliký přehled politický! Soustavně se zabýval otázkami kulturními a bezvadně ovládal otázky kulturní nadstavby. Dělník-redaktor Lieberzeit, to byl krásný důkaz jednoty marxistické teorie a praxe v jedné osobě!“

Ředitel ústavu dějin KSC soudruh Jindřich Veselý mi vyprávěl, jak za ním přijel Lieberzeit a půl dne jej přesvědčoval, že je nutné, aby jel s odborářskou delegací do Sovětského svazu. „Přesvědčil mne a jel jsem. A tak jsem se vlastně dostal do politické práce, zásluhou Lieberzeitovou,“ dodal s úsměvem, v němž se zračily vzpomínky na léta prožitých bojů. Vždyť se spolu setkali nakonec i v koncentračním táboře.

„Ještě jsem potom nějaký čas pracoval v Komsomolu, když mne navštívil Pepa Lieberzeit, rudovlasý redaktor Rovnosti. Řekl mi, že městský výbor jednal o mně, že sledoval moji práci a že je informován také o mé práci v Praze. Městský výbor, říkal, je toho názoru, že bych už měl vstoupit do strany a převzít inženýrský maloměřického okresu. S nadšením jsem tento návrh přijal – byla ve mne vložena velká důvěra. Tak skončila moje činnost v Komsomolu. Vstoupil jsem do strany.“ – Tolik říká v závěru své knížky Lucián Wichs, který po skončení právnických studií v Praze nastoupil zaměstnání v Brně.¹⁵⁾

Jsou stovky takových vzpomínek v myslích a srdcích lidí, kteří jej znali a kteří s ním pracovali, které on přesvědčil o nutnosti společného boje proti společnému nepříteli – proti kapitalistické buržoazii.

Všichni hovoří uznale o jeho práci pro stranu, která se mu stala smyslem života. Hovoří uznale o člověku, jehož dny i noci byly vyplněny prací a učením.

Směr Moskva. — Leninská škola

Zkušenosti z každodenních bojů bylo třeba doplnit teoretickými poznatky. Chtěl se učit, chtěl vědět a znát. Proto jej strana posílá na rok do Leninské školy do Moskvy.

V roce 1930 měla odjet do Sovětského svazu dělnická delegace, na což policejní ředitelství upozornilo zemský úřad 17. září. Zemský úřad posílá oběžník za oběžníkem, aby byla zjištěna jména delegátů. Policejní ředitelství v Brně vedlo věc „v patnosti“ tak, že již 19. září 1930 byla v Dělnické rovnosti otištěna zpráva „Z deníku čl. dělnické delegace, která cestuje po Rusku“.¹⁶⁾

¹⁵⁾ Lucián Wichs, Komsomolská léta, Mladá fronta 1960.

¹⁶⁾ StAB B 26, 2200, 3034/30.

10. října hlásí policejní agent Peřinka, že „dle důvěrné zprávy odjel do Ruska jako delegát redaktor časopisu ‚Dělnická rovnost‘ Josef Lieberzeit, který tam bude navštěvovati nějaký kurs. Vrátili se má asi v dubnu příštího roku“.¹⁷⁾

Dělnická delegace odjížděla do SSSR již 15. srpna, tedy měsíc předtím, než policejní ředitelství podalo zemskému úřadu zprávu o připravované delegaci. Jména delegátů zjišťovali dodatečně až v listopadu, kdy jednotliví členové delegace (Anna Polanková, Ant. Navrátil z Boskovic a další) referovali o zkušenostech ze Sovětského svazu.

Pepík Lieberzeit odjel do Moskvy počátkem září 1930 společně s Vojtou Dolejším, dnes předsedou Svazu čl. novinářů. Studovali ve stejném ročním kursu a společně se vrátili do vlasti. Josef Lieberzeit byl jedním z nejlepších absolventů. Z doby jeho moskevského pobytu jej zná řada funkcionářů z různých evropských zemí, kteří v té době studovali v různých kursech Leninské školy.

„Lieberzeit? To byl takový soudruh!“, řekl mi soudruh Walter Bartel, a svoje slova zdůraznil pohybem zaťaté pěsti směrem k rameni. – Walter Bartel, rovněž profesionální revolucionář, sekretář Komsomolu. S Lieberzeitem se poznali v Moskvě. Walter od r. 1932 do r. 1935 seděl „doma“ v káznici Brandenburg, v roce 1936 přišel jako emigrant do Československa, kde jej 16. března 1939 protektorátní policie zatkla a předala gestapu. Z Pankráce, kde seděl v jedné cele se soudruhem Zápotockým, putoval do Buchenwaldu, kde byl vedoucím mezinárodní ilegální politické organizace. Nyní je ředitelem Institutu současných dějin v Berlíně. – „Ano, v Moskvě jsem ho poznal, a byl jedním z prvních známých, které jsem potkal v Buchenwaldě...“¹⁸⁾

Podle hlášení polic. komisařství v Husovicích se Lieberzeit vrátil z Moskvy 20. června 1931. – Dne 3. července byl krajským soudem v Jihlavě odsouzen na 14 dnů do vězení za zakázaný tábor lidu ve Velkém Meziříčí 3. srpna 1930. Četníci tehdy odtáhli Františka Píška na stanici a Lieberzeit pokračoval v jeho přednášce. Šest dnů si odseděl v zajišťovací vazbě v Jihlavě před odjezdem do Moskvy. Ve vyjádření k žádosti o odklad zbytku trestu sděluje polic. ředitelství v Brně krajskému soudu v Jihlavě, že „Lieberzeit od návratu z Ruska neměl žádného výdělečného zaměstnání, poněvadž brzy nastoupil několik trestů soudních a policejních. Nyní si odpykává trest šestinedělního vězení...“¹⁹⁾

Povolili mu nakonec odklad trestu, který si směl odsedět v Brně. Nastoupit měl 1. máje 1932 a je pochopitelné, že nenastoupil. K výkonu trestu se přihlásil až 2. 5. 1932 v 17,15 hodin po redakční uzávěrce.

Redaktor, organizátor politických a hospodářských bojů

Zkušený novinář Vojtěch Dolejší s úsměvem vzpomínal na vědecké konferenci k 75. výročí Rovnosti, jak byl po návratu z Moskvy pověřen provedením příprav k opětovnému vydávání Dělnické rovnosti v Brně. Neměl tehdy praktických zkušeností z redakční práce, ale od 1. září 1931 Rovnost opět vycházela v Brně! Za ně-

¹⁷⁾ Týž spis.

¹⁸⁾ Walter Bartel při přednášce v Muzeu dělnického hnutí v Brně v dubnu 1960.

¹⁹⁾ StAB, krajský soud Jihlava, Tk VI 773/30, obž. 264; relace polic. ředitelství v Brně z 8. 9. 1931.

kolik týdnů se vrátil Josef Lieberzeit z kriminálu a převzal redakci od Vojty Dolejšího, který přešel do Dělnického deníku v Ostravě.

Přestože dvě strany Dělnické rovnosti byly mutovány z Rudého práva, nebyla tehdy úloha redaktora lehká. Personální obsazení dělnického tisku bylo tehdy poněkud slabší. Redaktor, administrátor a dva expedienti, kteří měli na starosti i jiné úkoly. Na bedrech redaktora ležel celý list. Byl odkázán na okruh spolupracovníků a záleželo na jeho šikovnosti, jak široký byl tento okruh. Ale Josef Lieberzeit si dovedl vyhledat spolupracovníky v každém prostředí. Nelze také zapomenout na nůžky, jež byly tehdy důležitým pomocníkem redaktora. (Soudruzi vzpomínají, jak denně „doloval“ v haldě novin zajímavé články a náměty.) –

Získal si řadu trvalých spolupracovníků pro jednotlivé rubriky, na příklad kulturu mu zajišťoval Richard Fleischner, a pro nárazové akce si vždy našel vhodného pomocníka.

Byl proces s fašisty, kteří přepadli židenická kasárna. Mohl se uvolnit jen na zahájení procesu, a zbytek, celých 9 dní, mu dělal zprávy soudruh Emanuel Barša. Přicházel si odpoledne do kavárny ve stanovenou dobu s přesností hodinového stroje pro příspěvky. Přečetl, pochválil, škrtnl titulek a udělal vlastní, aby „chytil“.

Titulky, to byla Lieberzeitova specialita. Byly vtipné, byly úderné a čtenářům se líbily, přestože mu někteří vytýkali přílišný naturalismus. Uvedu jen některé z nich: „Pozor, neklopit! – Policejní komisař dr. Husička zkonfiskoval Masaryka“ (divadelní hra „Za pravdu“, imunizovaná poslancem Masarykem na říšské radě v roce 1912).²⁰⁾ V témže čísle pan státní zástupce zabavil celý článek bez nadpisu o případu ze Skutečska, kde chlapec sbíral na poli klásky a byl za to statkářem Doležálkem zbit do krve. Včetně poslední věty: „Pane cenzore! Tento článek přetiskujeme doslovně z „Rudého východu“ ze dne 8. října 1931!“

„Rolníci, zatnout zuby a vydržet! Přijdou rotmistři, školení na exekutory!“ – „Koza, hodiny, ba i šatník pracujících rolníků na oltář vlasti,“ nadepsal příspěvek dělnického dopisovatele o dražbách mezi rolníky.²¹⁾

„Pendreký a kropáč mají oddálit krach kapitalismu“ – to je titulek článku o rozpuštění schůzi proletářských bezvěrců v Židenicích, rozpuštěné polic. radou Husičkou proto, že se tam mluvilo politicky.²²⁾

„Budou zkrvavené šátky lanžhotských matek nesený v průvodu o „svátku matek“?“, tak nadepsal článek o hladovém pochodu žen do Břeclavi, kde byly přepadeny třicetí četníky a surově zbity obušky a pažbami pušek.²³⁾

„Mac Arthur, šéf amerického štábu, cestou na bojiště příští světové války,“ to je titulek článku o návštěvě nám známého generála, který se v roce 1932 zúčastnil manévru polské armády na sovětských hranicích.²⁴⁾

„Celotvární schůze Kemky protestuje proti rozpuštění mládeže KSC“ je nadpis článku konfiskovaného včetně titulku.²⁵⁾

To je jen několik titulků v konfiskovaných číslech Dělnické rovnosti. Surovou konfiskační praxi brněnského státního zastupitelství si nejlépe ozřejmíme na strán-

²⁰⁾ Konfiskovaná Dělnická rovnost z 20. 10. 1931. – StAB C 57, 176, 118/31.

²¹⁾ Konfiskovaná DR ze 26. 11. 1931, StAB C 57, 177, 195/31.

²²⁾ Konfisk. článek v DR z 21. 4. 1932, StAB C 57, 181, 261/32.

²³⁾ Zabavený titulek ze dvou třetin konfiskovaného článku v DR z 8. 5. 1932, StAB C 57, 181, 299/32.

²⁴⁾ Konfisk. článek v DR z 11. 9. 1932, StAB C 57, 183, 471/32.

²⁵⁾ Konfisk. článek v DR ze 3. 6. 1933, StAB C 57, 190, 406/33.

kách Dělnické rovnosti, mutovaných z Rudého práva. To, co jako nezávadné prošlo v Praze, bylo zabaveno v Brně. Imunizované projevy členů Národního shromáždění, články přetisknuté z jiných listů (jedinou výjimku tvoří články Lidových novin), každá věta, v níž se objevilo slůvko „revoluční“ či projev sympatie vůči Sovětskému svazu.²⁶⁾

Státní zástupce se mstil dělnickému redaktorovi, který měl nerudovskou odvahu vzít nemytá a nečesaná slova přímo z dlažby a nazývat věci jejich pravými jmény.

Prolistujeme-li stránky Rovnosti, redigované Josefem Lieberzeitem, musíme objektivně uznat, že novinářskou práci dělal dobře. Úvodníky psával sám, stejně tak i zásadní články o důležitých událostech. – Dovedl vždy říznout do živého a nešetřil ani tzv. dělnický tisk, jako např. v článku „Baťa je jediný, který nepropouští,“ píše soc. dem. listy, „a Baťa... vyhodil na dlažbu 2000 dělníků“, v němž uvedl na pravou míru a odhalil demagogii hodonínských soc. dem. Dělnických novin.²⁷⁾ – V témže čísle v článku „Staráme se o nezaměstnané znamenitě“ odhalil krátkozrakost redaktorů „Moravského přítele lidu“, který psal, že nezaměstnaní v Brně dostávají 50 až 70 Kč týdenní podpory. Charakteristický je i podtitulek: „Nezaměstnaní! Jděte do redakce „Mor. přítele lidu“, Cejl 21, I. posch., a žádejte soc. dem. redaktory, ať vám je vyplatí!“ V té době byla podle usnesení městské rady vyplácena maximální podpora 30 Kč týdně. Když komunisté před vánočními svátky podali návrh na vyplacení nouzové výpomoci, odhlasovala komise sociální péče, aby nezaměstnaným byla dána poukázka na potraviny v ceně 6 Kč, protože prý nezaměstnaní by peníze propili! – Městská rada usnesení soc. komise změnila tak, že nezaměstnaní dostali poukázku na 10 Kč. –

„V sobotu píše Hrdlička, že se brněnská radnice a soc. dem. starají o nezaměstnané znamenitě, nezaměstnaní dostávají 50–70 Kč týdenní podpory, a v nedělním čísle píše:

„Devět tisíc nezaměstnaných a 31 000 ohrožených bídou a zoufalstvím, to prý je zjev, který Brno nepamatuje!“²⁸⁾

Lieberzeit mnohokrát zkarikoval nezodpovědný způsob psaní Mor. přítele lidu. Ale jeho poměr k lidem a lásku k pravdě nejlépe vyjádřil sám redaktor Jan Hrdlička, kterého velmi často „napálkoval“, řečeno slovy novinářské hantýrky.

„Tolikrát jsem se na soudruhu Lieberzeitovi těžce provinil. Ale když jsem přišel do Buchenwaldu, byl Lieberzeit první, kdo mi podal pomocnou ruku a zachránil mi tak život. »Honzó, co bylo, je za námi. Teď máme společného nepřítele«, řekl mi tehdy.“²⁹⁾

Počátek třicátých let, to byl nepřetržitý řetěz stávek a demonstrací, hladových pochodů a deputací na úřady, jejichž tenorem byl boj o holou skývu chleba. Rovnost v těch letech byla výlučně politickým časopisem, na jehož stránkách bylo poměrně málo místa pro různé literární formy. Pokud byly otiskovány, byly většinou politicky funkční. Rovnost vždy stála po boku proletariátu a podporovala jeho politické a hospodářské boje. Přesvědčují nás o tom zejména čísla Rovnosti na pře-

²⁶⁾ O konfiskacích Rovnosti, redigované Lieberzeitem, jsem hovořil na vědecké konferenci k 75. výročí Rovnosti 17. a 18. června 1960 v Muzeu dělnického hnutí. – Bude otištěno ve vzpomínkovém sborníku.

²⁷⁾ Dělnická rovnost 5. 1. 1932, str. 1.

²⁸⁾ Totéž číslo, str. 4.

²⁹⁾ Z projevu J. Hrdličky na srazu politických vězňů ve Společenském domě v Žabovřeskách v dubnu 1960.

lomu let 1932 a 1933, v nichž referovala o průběhu hrdinné stávky rosicko-oslavanských horníků, trvající 16 týdnů, jež byla nakonec zrazena reformistickými vůdci. Lieberzeitův článek „Zločinné ruce a dílo sociálfašistických vůdců“ je mistrným rozbořením příčin zoufalé situace horníků. Ukazuje v plné šíři morální prohnilost reformistických sekretářů, kteří klesli tak hluboko, že organizují stávkokazectví.

„Pryč od zrádců! Do revoluční fronty! Za dělnické východisko z této smrtelné krize kapitalizmu! Celá dělnická třída musí odpovědět: Za Rosicemi, Handlovou jdeme my, Ostrava, Kladno, Most a všichni dělníci. Živnostníci a pracující, spojte svůj zápas s napadenými dělníky! A ve vlně těchto zápasů dělníků, rolníků a živnostníků utopí se soc. dem. a nár. soc. vinníci dnešního stavu dělnické třídy!“ – Tak končí jeho reportáž ze stávkové oblasti.³⁰⁾

Redaktor Lieberzeit, stejně jako redaktoři ostatních komunistických časopisů, stál často před soudem, který dovedl přeměnit ve svou tribunu. Vystupoval tak, že i měšťácké Lidové noviny musely uznale psát o vědomostech a rozhledu dělnického redaktora Josefa Lieberzeita, který před soudem potíral Masaryka Masarykem.

*

I při odpovědné redakční práci si vždy našel čas, aby stál v čele hospodářských bojů proletariátu v Brně, proto byl zván k soudu střídavě jako redaktor a podruhé jako organizátor demonstrací a manifestací. Svědčí o tom např. noticka v Rovnosti: „Sinekury komunistů“.

V úterý nastoupil u krajského trestního soudu soudruh red. Lieberzeit trest 8 dnů vězení za demonstraci u příležitosti stávky textiláků. Současně s ním nastoupil trest jednoho měsíce vězení odborový tajemník soudruh Bendl. Tak odměňuje buržoazie podle tvrzení sociálfašistických vůdců své spojence, kteří proti ní bojují... Dělníci, ptejte se sociálfašistických vůdců své spojence, kteří proti ní bojují... Dělníci, ptejte se sociálfašistických vůdců, jak jsou odměňováni oni?“³¹⁾

Jak byli odměňováni, lze si ozřejmit na příkladu jednoho z nich, tehdy drobného funkcionáře Františka Čoupeka, který pomocí příbuzenských vztahů skočil do politiky „rovnýma nohama“. Stal se hned členem městské rady v Brně, manželka dostala výnosný textilní obchod, a za rok měl na kontě ve spojitelně 150 000 Kč!³²⁾

*

Redaktor Lieberzeit byl přítomen všude. Na schůzích stranických organizací, na schůzích měšťáckých stran, nezaměstnaných, nájemníků, autodopravců, řidičů, obuvníků, drobných živnostníků, všude byl nadšeně pozdravován. Pochopitelně s výjimkou měšťáckých a zejména fašistických organizací.

Nejen na stránkách Rovnosti, ale především na schůzích a akcích fašistických organizací ukazoval nebezpečí fašismu. Od prvopočátku vedl soustavný boj proti fašismu, jehož intenzita se zdvojnásobila po nástupu Hitlera k moci. Burcoval všechny lidi dobré vůle do jednotné fronty proti fašismu a hrozícímu nebezpečí nové války.

³⁰⁾ Dělnická rovnost 18. 1. 1933.

³¹⁾ Dělnická rovnost 5. 5. 1932.

³²⁾ Dle vzpomínek starých funkcionářů. – František Čoupek, předseda krajského výboru soc. dem. v Brně, v únoru 1948 vyloučený ze strany; v roce 1955 byl odsouzen pro organizaci protistátní činnosti na 25 let. – Úhrn jeho probend po roce 1945 činil 70 000 Kč měsíčně.

„Rolníci již dnes prohlédli situaci a počínají chápat nutnost společné fronty, jak se ukázalo na Rosicku. Uskuteční-li se jednotná fronta dělníků, rolníků a drobných živnostníků, bude po fašismu! Všichni to musí pochopit: buď zvítězíme my nebo fašismus! Jiné cesty není,“ řekl na schůzi v Národním domě ve Žďáru 3. 12. 1932, kde jej pozorně poslouchal přeplněný sál.³³⁾

Jeho protifašistické projevy se velmi často konaly před různými akcemi fašistů, např. ve Žďáru, kde měla být příští den velká fašistická manifestace. S ohledem na náladu, kterou tam Lieberzeit navodil, učinil okresní úřad potřebná „opatření k zajištění klidu a pořádku“ při fašistické schůzi, ale fašisté ji sami raději odvolali. Schůze byla sice odvolána, ale před Národním domem se pro jistotu procházely stovky soudruhů a sympatizujících...

Nebo 31. března 1935 v Koryčanech: hovořil jenom půl hodiny a potom šel v čele účastníků komunistické schůze na schůzi Národního sjednocení, kde se ideologicky utkal s referentem, kterého, lidově řečeno, „roznesl“.³⁴⁾ – Podivné jsou cesty osudu, ale s tímto referentem se sešel v prvních zářijových dnech roku 1939 jako vězeň gestapa na Špilberku. Často a velmi dlouho s ním diskutoval, protože chtěl vědět, proč tento inteligentní člověk byl tehdy funkcionářem fašistické organizace. Stali se v brzké době upřímnými přáteli.³⁵⁾

Proletářská rovnost

Významnou kapitolu v práci Josefa Lieberzeita představuje vydávání ilegální „Proletářské rovnosti“. V druhé polovině roku 1933, kdy hrozilo akutní nebezpečí, že vláda použije zmocňovacích zákonů, že zastaví dělnický tisk a rozpustí i komunistickou stranu, provedla strana přípravy pro přechod do ilegality. Ještě před zastavením komunistického tisku přikročila strana v Brněnském kraji k vydávání ilegální Proletářské rovnosti. Její první číslo vyšlo již 24. září, tedy ještě před zastavením Dělnické rovnosti (6. 10. 1933).³⁶⁾

Dělnická rovnost vycházela opět od 6. března 1934, ale i potom vycházela jednotlivá čísla Proletářské rovnosti. Brněnské policejní ředitelství hlásí zemskému úřadu, že 27. května 1934 byl na hlavním nádraží nalezen 1 výtisk a 1. června 1934 9 kusů téhož čísla v odlehlých uličkách v Tuřanech.³⁷⁾

Policejní byla bezmocná, přestože se jí podařilo propašovat špicly do mnoha stranických složek. S odstupem času je možno konstatovat, že veškeré hlášení policejního ředitelství o tisku a distribuci Proletářské rovnosti neměla nejmenšího reálného podkladu, že byla prostě „vycucána z prstu“. Pouze v jediném případě se policii podařilo zjistit rozšiřovatele PR.³⁸⁾

Historie Proletářské rovnosti je tak bohatá a významná, že zaslouží samostatné monografické zpracování. – Staří soudruzi udávají, že bylo vydáno asi 60 čísel.

³³⁾ StAB B 40, 409, 38735/32.

³⁴⁾ a ³⁵⁾ StAB B 40, 431, 35248/35. – Dr. Ladislav Rašín, který včas vystřízlivěl a postavil se mezi přední obránce republiky. Čelný funkcionář odbojové organizace ÚNRVCS, byl nacisty popraven.

³⁶⁾ StAB B 40, 419, 10 672/34.

³⁷⁾ StAB B 40, 421, 23000/34. fol. 136–138.

³⁸⁾ StAB C 57, 193, 570/35. – Hubert Mikše byl rozsudkem kr. soudu v Brně Tk I 910/34 odsouzen do žaláře na 2 měsíce, k pokutě 500 Kč a ztrátě občanských práv.

Vycházím-li však z periodicity v jednotlivých měsících a vezmu-li v úvahu další faktory, musím předpokládat, že skutečný počet vydaných čísel byl asi 30. Z tohoto počtu se mi prozatím podařilo zjistit 12 kusů.³⁹⁾

„Po úředním zastavení časopisu ‚Dělnická rovnost‘ počal vycházeti ilegální časopis ‚Proletářská rovnost‘, nejprve sporadicky, a v prosinci a v lednu 1934 bylo již pozorovati jakousi pravidelnost...“ hlásilo policejní ředitelství zemskému úřadu v Brně.⁴⁰⁾ Tiskne prý se někde mezi Brnem a Boskovicemi, případně mezi Brnem a Prahou, domnívali se, že ji do Brna přiváží poslanec Antonín Štourač a hlásili takové nesmysly, že mohou jen obdivovat fantazii policejních úředníků.

Policejní nasadila osvědčeného provokatéra Fajse ze Židenic, ale Proletářská rovnost jej odhalila v nejbližším čísle. Poslali dalšího provokatéra s baťohem sazby, ale zkušený soudruzi předali provokatéra tajně policii, která hlídkovala před domem. – O vydávání Proletářské rovnosti a její distribuci by bylo možno napsat napínavý román.

Skutečnost byla daleko prostší. Redakci Proletářské rovnosti dělal Josef Lieberzeit, techniku (rozmnožování tiskovin) měl na starosti Pavel Popela a distribuci Rudolf Terer. Tiskla se na malém tiskařském stroji ve sklepě školy na Vranovské ulici 17, kde školník, starý komunista František Poláček, pokračoval v tiskařské činnosti i za okupace, po obstarání dokonalého tiskařského stroje v čalounické dílně soudruha Adolfa Hrazdíry, na Kolišti číslo 13. Z oken bývalého policejního ředitelství je ten dům dobře vidět...

Při tisku a distribuci byly dodržovány zásady nejpřísnější konspirace a dnes je poměrně obtížné ověřovat jednotlivé údaje, protože řada starých komunistů, kteří se zúčastnili vydávání Proletářské rovnosti, zahynula za okupace. Bezpečně jsem však zjistil adresu tehdejší administrace, Merhautova 13, kam byl celý náklad postupně dopraven důmyslným způsobem. Zde se PR skládala do balíčků, určených pro jednotlivé brněnské obvody a venkovské okresy. Vlastní distribuce byla neobyčejně složitá, aby riziko prozrazení bylo co nejmenší a v případě prozrazení jedné „přepážky“ mohly další pracovat. Proto na příklad soudruh Lieberzeit chodil pro svůj příděl k přepážce za plotem na Trnité ulici!

Jen díky přísnému dodržování zásad konspirace mohla Proletářská rovnost nerušeně vycházet po celou dobu a informovat v době zastavení legálního tisku pracující lid o všem, co se proti němu připravuje. V době, kdy byla v Ostravě pozatýkána řada soudruhů, podezřelých z tisku ilegálního Dělnického deníku, a tím bylo znemožněno vydávání tisku pro Ostravsko, vycházela Proletářská rovnost dokonce jako ostravská mutace!⁴¹⁾

Nešťastné intermezzo

Na sklonku roku 1933 vyslalo ústředí strany do Brna řadu pracovníků zkušenných v ilegální práci. Jeden z nich, K. B., byl začátkem ledna 1934 zatčen nešťastnou náhodou, a při výslechu mluvil víc, než bylo zdrávo. Tím uvedl policii na stopu některých dalších ilegálních pracovníků.

³⁹⁾ StAB, převážně signatura C 57, kartón 193, některá čísla v signatuře B 40.

⁴⁰⁾ StAB C 57, 193, 570/35.

⁴¹⁾ StAB C 57, 193, 9/34. – Proletářská rovnost ze 14. 12. 1933.

Zatím se mi nepodařilo zjistit, jakým způsobem policie vypátrala místo schůzky v soukromém bytě v Králově Polí na Poděbradově ulici. Zde byli zatčeni Emanuel Klíma, pozdější krajský tajemník KSČ v Brně, Josef Tesla, Josef Hrdlička, Matylda Schrammová, Josef Kapoun, Anna Šmerdová a Rudolf Musil z Boskovic. – Když policie odváděla zatčené, zadržela na ulici Josefa Lieberzeita, který přišel na schůzku opožděně. Provedli u něj osobní prohlídku, při níž našli některé písemnosti, ale nezatkli jej. Zde se policii podařil mistrný tah, který si pochvaluje v relaci zemskému úřadu:

„Okolnost, že Lieberzeit byl ponechán na svobodě, zesílila podezření vedoucích činitelů kom. strany na Brněnsku proti Lieberzeitovi, že tento jest ve spojení s policií a že jest vinen na tom, že policie se dověděla o schůzkách vedoucích činitelů...“⁴²⁾

Když jej nemohli zneškodnit jiným způsobem, uchýlili se k tomuto rafinovanému úskoku! Nebylo proti němu nejmenšího důkazu, vše spočívalo pouze na domněnkách. V jeho bytě byla provedena stranická prohlídka, bezvýsledně. Ale situace byla velmi vážná, proto i opatření bylo tvrdé. Z rozhodnutí krajského vedení byl Lieberzeit vyloučen ze strany a odešel z redakce Dělnické rovnosti. – Jen ten, kdo zná poměry v tehdejší době, dovede pochopit, proč mohlo být tak tvrdě postupováno vůči člověku, jenž byl straně tak bezmezně oddán.

Těžko se vyrovnával s touto ránou, ale to by nesměl být bolševik Josef Lieberzeit, i když byl na čas postaven mimo stranu. Opoziční strany chtěly těžit z jeho zoufalé situace. On sám bez práce, manželka těžce nemocná, nemocné dítě, tchán bez zaměstnání. Snažili se všemožně získat jej na svoji stranu, zejména sociální demokraté, kterým po celá léta tak těžce zatápěl. Jejich snaha byla pochopitelná, protože Lieberzeit, to bylo sousto pro demagogy, kteří by jim na čas mohli zastírat vlastní špínu.

Sekretář bezvěrců a družstevní opozice

Ale na druhý břeh jej nedostali. Byl nyní bezpartijním bolševikem a chodil bourat schůze měšťáckých a fašistických stran jako dříve, tentokrát však na vlastní pěst. Na jedné takové schůzi došlo ke sblížení. – Národní socialisté svolali do restaurace u Badinů schůzi, na které renegát Bolen vyzkoušeným způsobem chrlil špínu na Sovětský svaz. Soudruzi znali metody Bolenovy práce a proto se na jeho schůzi vypravila skupina, jejímž úkolem bylo usměrnění schůze do správného řečiště. Soudruzi však neměli příležitost zasáhnout, protože to za ně vyřídil „Líbec“, který věcnou argumentací Bolena zesměšnil a naprosto znemožnil.

Krajský výbor se pak znovu zabýval otázkou jeho viny a dospěl k přesvědčení, že soudruhu Lieberzeitovi bylo těžce ublíženo. Nechal zedničiny a nastoupil místo sekretáře Svazu proletářských bezvěrců. Jeho dosavadní okruh působnosti se novou funkcí změnil jen nepatrně, protože ateistická propaganda nechyběla v žádném jeho referátu od doby, kdy poprvé vystoupil za řečnickým pultem. – V květnu 1937 odešel do pražského ústředí tajemník družstevní opozice Jaroslav Ondroušek a Lieberzeit převzal i jeho funkci.⁴³⁾

Do redakce Rovnosti se již nevrátil, protože vydávání Dělnické rovnosti bylo

⁴²⁾ StAB B 40, 425, 45 992/34, fol. 32.

⁴³⁾ StAB B 40, 442, 8405/37.

16. dubna 1935 dočasně přeloženo do Ostravy a od 1. června 1935 až do zastavení dne 20. října 1938 vycházela jako Moravská rovnost v Praze. – Tím ovšem nekončí jeho spolupráce s Rovností, Lieberzeit jí zůstal věren jako dopisovatel. – Brzo po zastavení v roce 1938 začala vycházet znovu ilegální Rovnost, která byla rozšiřována na mnoha místech kraje, ale zatím jsem nemohl bezpečně ověřit podíl soudruha Lieberzeita na jejím vydávání.⁴⁴⁾

*

Rok 1937 snad byl rokem jeho největší aktivity. Kromě vlastních úkolů absolvoval do konce listopadu 137 přednášek se světelnými obrazy o boji španělského lidu. Byl ve stálém písemném styku s interbrigadisty, posílal jim noviny, sděloval jim zajímavosti ze všech koutů kraje, psal jim o všem, co by je mohlo zajímat, a oni mu na oplátku posílali propagační materiál a články pro Rovnost.

„Vláda zakázala všechny schůze, takže v Československu je ideální klid, kterého oni si přejí. Oni nechtějí být unaveni, když prý je má Hitler sežrát, tak čerstvé, ne unavené nějakým protifašistickým bojem. Zákazy schůzí šly tak daleko, že byly zakázány i oslavy 20 let našeho spojence SSSR. Jen tam, kde páni věděli, že by utrhli velikou blamáž, byly oslavy povoleny, a to jen ve velkých městech...“ píše na španělskou frontu soudruhovi Jar. Němcovi 30. listopadu 1937.

Navštěvoval ještě pilněji schůze sociálních demokratů a národních socialistů, přesvědčoval o nutnosti vytvoření lidové fronty na obranu republiky a správnosti Gottwaldova hesla, že boj o Madrid je bojem za Prahu. Prostí členové těchto stran mu dobře rozuměli, ale nechtěli rozumět předáci těchto stran. Jeden z nich mu na veřejné schůzi soc. dem. v Lidovém domě v Husovicích 9. 9. 1937 na jeho plamenou výzvu k vytvoření lidové fronty odpověděl:

„Poukazuje-li Lieberzeit na Španělsko a Francii, podotýkám, že u nás je zcela jiný volební řád a značné rozdíly mezi stranami, majícími utvořit lidovou frontu. Tyto skutečnosti činí lidovou frontu zbytečnou a zcela její vytvoření vylučují. Myslí-li někdo, že je možné vytvoření vlády bez agrárníků, tak se velmi mylí...“⁴⁵⁾

Tohoto předáka nedokázal výborný agitátor Josef Lieberzeit přesvědčit ani v koncentračním táboře. – Když takovéto předáky ubil jejich vlastními argumenty, museli ukázat barvu: „Ano, lidová fronta, ale jediné n a p ů d ě sociální demokracie!“

Mnichov — Buchenwald

Díky také těmto socialistům přišel Mnichov, po němž následovalo zastavení činnosti strany a jejího tisku, a posléze zákaz KSC. Josef Lieberzeit po rozpuštění okrajových organizací strany znovu nastupuje u zedníků a dává straně plně k dispozici svoje bohaté zkušenosti z ilegální práce. Po odchodu Hynka Konečného do zahraničí přebírá instruktáž tišnovského okresu.

⁴⁴⁾ Prozatím se mi nepodařilo získat ani jediný výtisk této Rovnosti. – Vzpomíná na ni inž. Gustav Kaplan v článku „U nás, na Malé Haně“ v Rovnosti ze 20. srpna 1960, a Richard Podaný v knize „Dělnické revoluční hnutí na Vyškovsku v letech 1918–1948“ (Krajské nakladat. Brno, 1960), str. 157.

⁴⁵⁾ StAB B 40, 277, 12268/37.

Hitler napadl Polsko a v protektorátě bylo zatčeno na 900 funkcionářů různých stran a organizací, většina z nich komunistů. Mezi nimi byl i Josef Lieberzeit, který se již nemohl dostavit na ilegální schůzku svolanou na neděli. – Špilberk, Dachau a nakonec Buchenwald. Tam mohly být v plné míře využity zkušenosti profesionálního revolucionáře Josefa Lieberzeita v ilegální práci.

Zkušený politický pracovník byl záhy uznávanou autoritou mezi politickými vězni všech národností. Mohl bych dlouze psát o jeho práci v ilegální táborové organizaci, o tom, jak pomáhal všem, kdož pomoci potřebovali. Radil a pomáhal všem antifašistům, bez ohledu na jejich minulost či politické přesvědčení. Kdykoliv přišel do Buchenwaldu nový transport, hledal v něm známé tváře a pomáhal nově přichozím ulehčit první týdny života v neznámém prostředí nacistického koncentračního tábora.

Je přímo nepochopitelné, jak člověk jeho typu mohl být tak citlivým, lépe řečeno přecitlivělým k bolesti a potřebám kamarádů. Svědčí o tom malý případ:

Soudruh dr. Max Gallandauer měl mezi svými svršky fotografii manželky, básničky Jarmily Urbánkové, a malého Janíčka. Prosil Lieberzeita, aby mu ty fotografie přinesl, že by se s nimi chtěl přes neděli potěšit. Fotografie byly orazítkovány a zapsány mezi Maxovými svršky. Bylo to nebezpečné vzít fotografie ze skladiště, protože prozrazení by mělo těžké následky. – A Lieberzeit přišel za Fazanem (chcete-li, inž. Františkem Priestrem) a říká mu:

„Podívej, Fazane, viš, že já jsem měkkota. Já ty fotky Maxovi dám a on mně je nevrátí. Já bych to nedokázal vyrvat mu je zpátky. Kdyby se na to přišlo, bude z toho zbytečný průser. Tady je máš a ručíš mně, že je v neděli večer dostanu, abych je v pondělí ráno mohl vrátit do pytle!“

Každou sobotu přinášel Líbec fotografie Maxových drahých, předával je Fazanovi a ten opět Maxovi, aby mu je v neděli večer neúprosně sebral a mohl je vrátit Líbecovi. – Takový byl Josef Lieberzeit, člověk, který se nikdy a před ničím nezalekl, ale soudruhovi nedovedl odepřít. Z malinkého Janíčka se zatím stal promováný historik, ale vzpomínka na historku s fotografiemi žije v myslích stovek lidí, kteří Líbece měli rádi.

Poslední setkání s Brnem

Brněnské gestapo přišlo na stopu odbojové organizace a volalo k výslechům i některé vězně z koncentračních táborů. Jako první přijel z Buchenwaldu Jenda Jambor, člověk stejně statečný jako Lieberzeit, v polovině října 1940 Líbec a 28. října Emanuel Barša a Jan Krivonožka.

Po týdenním pobytu na známém Cejlu jej přeložili do Kounicových kolejí a skoro denně jej volali k výslechům. Jeden upovídaný soudruh totiž při výsleších hovořil o Lieberzeitově studiu v Moskvě a gestapo se domnívalo, že má v rukou bolševického emisara, který bude klíčem k celé odbojové síti.

Napřed s ním jednali nejvýš korektně, aby jej získali přátelským způsobem, jenž ovlivnil jednání méně zkušených, ale nemohl platit na starého mazáka Lieberzeita. Pak na něm vyzkoušeli i „jiné formy“ výslechu, ale marně. Po řadě výslechů nebyli o nic moudřejší než před nimi.

V Kounicových kolejích se dostal na marcedku, protože jeho plicní choroba byla již tehdy velmi vážná. Manželka se rovněž léčila v tuberkulózní léčebně v Jevíčku

a vzdor varování lékaře přerušila léčení, aby se mohla jít za manželem podívat do Kouniček. – Marodka se v několika dnech stala odbojovou centrálou. Lieberzeit byl znovu ve svém živlu, nemocní vězňové se stali žáky marxistické školy.⁴⁶⁾

Ze sklepení se na marodku přestěhovaly desítky knih ze studentské knihovny Kounicových kolejí. Byla to většinou krásná literatura – Vančura, Olbracht, Čapek, S. K. Neumann, Mannové, Wassermann, Gide –, ale byla řada knih filosofických a politických, jak vzpomíná Vladimír Šacha v kapitole „Kounicovy koleje“ v knize „Žalm Moravy“.⁴⁷⁾

Kalfaktoři postupně přestěhovali politickou literaturu na marodku a školení se rozběhlo na plné obrátky. Lieberzeit nejen školil, ale navazoval i spojení s venkem. To jej však neuspokojilo, protože to znamenalo nadměrné riziko. Vždyť i v Kounicových kolejích bylo zastřeleno několik německých dozorců, kteří zprostředkovávali vězňům styk s rodinami. Například osmnáctiletý chlapec odkudsi z Rakouska, který nocemi chodil po rodinách, přinášel motáky a odnášel balíčky a dopisy, jenž byl zastřelen pro výstrahu před očima celého strážního oddílu.

Lieberzeit si práškovým cukrem rozdrásal kožní plíseň, lupus, a podařilo se mu dostat se na kožní oddělení do zemské nemocnice v Brně. Profesor Trýb jej tam však dovedl udržet jen 3 týdny, déle už jej „vyšetřovat“ nemohl. – Ležel na oddělení číslo 16 a denně tam přijímal návštěvy příbuzných, kteří se chtěli dovědět o osudu a životě svých drahých v Buchenwaldě. Ačkoliv tam hlídkovalo gestapo, denně přijímal návštěvy ilegálních pracovníků. „Úřadoval“ většinou v koupelně a o bezpečnost se postaraly sestry. Profesoru Trýbovi i ošetřovatelkám patří dík!

Často za ním docházel soudruh František Šafařík, kterému předal řadu důležitých údajů, jež byly oznámeny zahraničnímu odboji. Co všechno tehdy v době pobytu v nemocnici udělal, nepodaří se již zjistit. Jisto je, že splnil to, co si předsevzal.⁴⁸⁾

Ale i brněnská „idyla“ skončila. Gestapo z buchenwaldských vězňů nezmoudřelo a 5. března 1941 je vrátilo do koncentračního náboru.

Umírá jako hrdina

Americké bombardéry srovnaly se zemí zbrojní podniky v blízkosti koncentračního tábora Buchenwald, v nichž vězňové konali otrockou práci. Při náletu 24. srpna 1944 bylo mnoho vězňů usmrceno.

Ale 16. září 1944 přinesly „Leipziger neueste Nachrichten“, a po nich i jiné časopisy zprávu:

„Zabití teroristickými bombardéry.

Při teroristickém náletu na okolí Výmaru dne 28. srpna 1944 byl také koncentrační tábor Buchenwald zasažen četnými tříštivými bombami. Mezi vězni, kteří přišli při tom o život, jsou m. j. bývalí poslanci říšského sněmu Thälmann a Breitscheid.“

Tehdy jsme v Buchenwaldě užasli nad nestoudností nacistické propagandy. Ne-

⁴⁶⁾ Příspěvek Viléma Hašky na besedě se spolupracovníky a čtenáři Rovnosti v dubnu 1960.

⁴⁷⁾ Žalm Moravy, Brno 1948, str. 46–47. Vydalo naklad. Mír.

⁴⁸⁾ Záznam v protokolu přijatých, poř. číslo 21 108. – Josef Lieberzeit, dělník, t. č. vězeň gestapa, přijat 11. 11. 1940, propuštěn 2. 12. 1940. –

přihlíželi jsme k formální závadě, že 28. srpna 1944 nebyl žádný nálet, kterým chtěli nacisté zaretušovat další hnusný zločin, který byl sice nepatrným článkem v nekonečném řetězu. Jednalo se však o miláčka německého lidu, vůdce německého proletariátu, kterého nacisté věznili již 11 let, a proti němuž se neodvážili inscenovat proces, jako kdysi s Jiřím Dimitrovem. – Pravdou je, že Thälmann nikdy v Buchenwaldě nebyl a že tam byl dovezen 18. srpna 1944, aby jej mezi dvěma krematoria zavraždili ránou do týlu. Pak jej SS-oficíři sami spálili, protože všechny vězně, kteří pracovali v krematoriu, několik hodin před tím poslali pryč. Jeden z nich však neuposlechl, skryl se a stal se tak svědkem hnusného, zbabělého zločinu...

Politická organizace německých soudruhů ve spolupráci s ilegálním výborem uspořádala ve skladišti svršků, na tzv. „Effektenkammer“, pietní tryznu za Thälmannu, na níž o Thälmannově životě hovořil říšský poslanec Robert Siewert. Ačkoliv okolí budovy bylo dobře střeženo, dostal se do její blízkosti špicl, vězeň rakousko-anglického původu, který poznal několik vězňů, vycházejících po skončení tryzny z budovy.

Oznámil to kriminálnímu sekretáři Leclairovi, který dal v příštích dnech zatknout řadu čelných představitelů vězeňské samosprávy, mezi nimi i staršího tábora Ericha Reschkeho (Lagerälteste Nr. 1). Zatčení byli podrobeni nejstrašlivější gestapácké tortuře, ale nikdo z nich nezradil. Shodně vypovídali, že se jednalo o tryznu za všechny zabitě při náletu, a podobné tryzny se přece dělaly na všech obytných blocích!

Gestapo volalo další vězně. Mezi nimi byl i Josef Lieberzeit. Revolucionář Josef Lieberzeit, soudruh nad jiné milý, který neznal vlastní bolesti a soukromý život, člověk, který své srdce rozdával na každém kroku těm, kteří potřebovali pomoci a posily, se do rukou gestapa živý nedostal.

Jeho poslední boj byl těžký a bolestný. Manželka v době jeho vězení zemřela na tuberkulózu, sám měl rovněž pokročilou tbc, a jeho nervový systém by snad již po tolika otřesech neobstál při gestapáckém mučení. Proto odchází ze světa. Milosrdná injekce ukončila jeho život.

Zemřel hrdina.

Jen málo věrných znalo tehdy v Buchenwaldě skutečnou příčinu jeho smrti.

Revolucionář Josef Lieberzeit, jeden z těch statečných 25 000 komunistů, kteří rádi položili svůj život, abychom my mohli žít, abychom mohli budovat lepší společenský řád, abychom mohli jít nerušeně cestou ke komunismu, kterou on pomáhal připravit. – Tak o něm hovořil soudruh Erich Reschke, s kterým jsem se po návratu do vlasti v druhé polovině května 1945 setkal na chebském hradě. Erich i ostatní vězni zatčení v souvislosti s prozrazenou tryznou se zachránili. –

Seděli jsme na cihlové zdi chebského hradu a vzpomínali na člověka, který zemřel, ale bude žít v srdcích tisíců. Na revolucionáře Josefa Lieberzeita, který nežil nadarmo!

Jan Janák

**POKUS BURŽOAZIE
O ROZKOL BRNĚNSKÉHO DĚLNICKÉHO HNUTÍ
ROKU 1871**

(K rozbičské činnosti Friedricha Pfeiffera.)

Brněnské dělnictvo, do jehož řad počaly ve 2. polovině 60. let pronikat myšlenky vědeckého socialismu a které si v roce 1869 založilo svůj první socialistický spolek, musilo ihned na počátku svých prvních krůčků k založení třídní organizace překonávat nástrahy, kladené mu buržoazií, která využívala ke svým cílům i takových lidí, jako byl první provokatér v dělnickém hnutí Edmund Mühlwasser. Česká buržoazie se pokoušela odvádět české dělnictvo z cesty třídního boje hlásáním společných národních zájmů a štváním proti všem pokrokovým myšlenkám, které si mezi brněnský proletariát razily cestu z Vídně. Německá liberální buržoazie se pokoušela získat a udržet vliv v Dělnickém vzdělávacím spolku. Je třeba proto přičíst k zásluhám zdravého jádra brněnské dělnictva, že dovedlo navzdory české i německé buržoazii razit v podstatě správnou politiku.

V r. 1871 stupňovala buržoazie obou národností svou snahu o získání dělnictva a v žádném případě není nadsázkou, řekneme-li, že právě tento rok byl v mnohém rozhodující pro celý další vývoj brněnské dělnické hnutí. V této době nebyli ještě konstituováni moravští mladočeši, proto je toto údobí charakterizováno snahou moravských staročechů o proniknutí do dělnického hnutí. Při známé neschopnosti staročechů, razit alespoň nějaké heslo, které by bylo s to získat dělnictvo na jejich stranu, nehrozilo však odtud největší nebezpečí.¹⁾ Rakouské konzervativní buržoazii se proto podařilo získat pro své záměry vídeňského žurnalistu Friedricha Pfeiffera, který r. 1871 vystoupil se svým programem, jímž se hlásil k socialismu, zároveň však přihlížel k požadavkům utlačovaných národností Rakousko-Uherska a žádal jeho přeměnu na federalistickém podkladě.

Pfeiffer se narodil r. 1843 v Kirchschlagu v Dolních Rakousích v rodině lékaře. V l. 1854–55 navštěvoval nižší reálku ve Vídni, po smrti otce však byl nucen svá studia z hospodářských důvodů přerušit a vyučil se mlynářem. Po ukončení vojenské služby se usadil ve Vídni, kde se věnoval žurnalistice²⁾ a záhy se stal jedním z nej-

¹⁾ K počátkům děl. hnutí v Brně srv. zejména B. Sindelář, Přehled dějin děl. hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu, ČMM 1954, J. Kolejka, České národněpolitické hnutí na Moravě, Brno v minulosti a dnes, II, M. Reiman, Z prvních dob českého děl. hnutí, Praha 1958, O. Nevřiva, Počátky soc. agitace na Brněnsku v 3. čtvrtině 19. stol., VVM 1958 aj.

²⁾ Zabýval se žurnalistickými pracemi pro Vaterland, Österreichisches Journal a Tagespresse a dopisoval do brněnských Stimmen aus Mähren a do Grazer Tagblattu. Až na Tagespresse a Grazer Tagblatt šlo vesměs o orgány klerikálně-konzervativní strany (srv. Winckler, Die periodische Presse Österreichs, Vídeň 1875, s. 126 n.).

vlivnějších členů Dělnického vzdělávacího spolku.³⁾ Pro svou účast na událostech 13. prosince 1869 byl zatčen, strávil 27 týdnů ve vyšetřovací vazbě⁴⁾ a byl mezi odsouzenými ve velezákladním procesu z července 1870. Jako žurnalista přispíval zejména do vídeňského orgánu konzervativní šlechty Vaterlandu, kam napsal řadu článků o dělnické otázce.⁵⁾ Někdy od r. 1869 se také datuje jeho známost s pátrem Florencourtem, o jehož „laskavém způsobu vyřešení dělnické otázky“ se pochvalně vyjadřovala Moravská orlice.⁶⁾ Florencourt měl také vliv na vytvoření plánu na založení federalistické sociálně-demokratické strany, který prý vznikl již před Pfeifferovým zatčením v prosinci 1869, kdy se Pfeiffer snažil získat pro své záměry českého předáka vídeňského dělnictva Jana Baudyše.⁷⁾ Velmi příhodné podmínky pro uskutečnění tohoto plánu nastaly v r. 1871, kdy se k moci dostala Hohenwartova vláda, jejíž snahou bylo získat na svou stranu federativní směry všech národností a také dělnictvo, roztrpčené perzekucními zásahy dosavadní liberální vlády. Projevilo se to ihned v jednom z jejích prvních činů, kterým bylo udělení amnestie politickým provinilcům dne 8. února 1871, kdy byli z vězení propuštěni mj. Scheu, Oberwinder, Most, Pabst, Pfeiffer a jiní vůdcové vídeňského dělnictva. Snaha Hohenwartovy vlády se u části dělnictva setkala s úspěchem a některé dělnické kruhy na ni zaujal prof. Schäffle, který ve svém spise z r. 1870 „Kapitalismus und Socialismus“⁹⁾ žádal zavedení všeobecného volebního práva a který byl mezi dělnictvem znám několika výtahy z tohoto díla, jež přinesla vídeňská Volkswille.¹⁰⁾

Po svém propuštění z vězení počal Pfeiffer pracovat na uskutečnění myšlenky o založení federalistické dělnické strany a vrhl se do práce na brožuru „Gegen die International“, která měla vyjít někdy v srpnu 1871.

Pfeiffer vynikal zejména obrovskou nenávisí proti internacionále, jejíž mluvčí od Marxe, přes Liebknechta a Bebela až po Oberwindera nazýval rudými jezuiti, kteří prý s despotickou svěvolí uznávají za správné a směřodatné pouze své náhledy a ideje a všechny jinak smýšlející pronásledují a podezřívají. Rakouské sociální demokracii pak vytýkal, že se bezmyšlenkovitě a bez vůle podrobuje všem rozkazům z Londýna a z Bruselu. Jeho strana, která měla být založena na „čistě lassalských zásadách“, se měla postavit proti mezinárodní organizaci dělnictva, kterou Pfeiffer nazýval „pruským švindlem“. Pfeiffer však byl natolik zkompromitován svými styky s představiteli klerikálních a feudálních kruhů, že mezi vídeňským dělnictvem se svou myšlenkou neuspěl. Na několika veřejných schůzích, na nichž hodlal přednést svůj program, byl dělnictvem dokonce vypískán.

³⁾ Srv. Bunzel, Eine amtliche Darstellung der Anfänge der öst. Arbeiterbewegung. Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte, XII, díl, s. 289.

⁴⁾ Srv. Deutsch, Geschichte der öst. Gewerkschaftsbewegung, I, Vídeň 1929, s. 102.

⁵⁾ Pfeifferův životopis srv. Brügel, Geschichte der öst. Sozialdemokratie, Vídeň 1922, I. díl, s. 203, 219, II. díl, s. 218.

⁶⁾ Srv. Kolejka, České národněpolitické hnutí na Moravě, Brno v minulosti a dnes, II, s. 363.

⁷⁾ Srv. Brügel, l. c. I, s. 193.

⁸⁾ Srv. zejména některé dopisy, zasílané z Rakouska do soc. tisku v Německu v únoru 1871 (Kořalka, Německé soc. dem. časopisy jako pramen k počátkům děl. hnutí v českých zemích, ČsCH VI, 1958, s. 110).

⁹⁾ Albert Schäffle, Kapitalismus und Sozialismus mit besonderer Rücksicht auf Geschäfts- und Vermögensformen. Vorträge zur Versöhnung der Gegensätze von Lohnarbeit und Kapital. Tübingen 1870.

¹⁰⁾ Srv. Brügel, l. c., II, s. 79.

Již 19. července 1871 sdělilo proto policejní ředitelství ve Vídni brněnskému presidiu místodržitelství, že Pfeiffer zamýšlí co nejdříve uspořádat agitační cestu do Brna a okolí,¹¹⁾ neboť se patrně domníval, že převaha dělnictva české národnosti zde bude skýtat větší záruky úspěchu, než tomu bylo ve Vídni.

Při uskutečnění svého záměru počítal Pfeiffer zřejmě s pomocí Edm. Mühlwassera. O počátcích jejich spojení nevíme bohužel nic bližšího, je však pravděpodobné, že prostřednictvím Mühlwasserovým bylo navázáno spojení s tkalcem Theobaldem Bayerem z Brna, kterého Mühlwasser nepochybně znal ze společného působení v brněnském Dělnickém vzdělávacím spolku.¹²⁾ Bayer počal kolem sebe shromažďovat dělníky obou národností a 25. srpna požádal spolu s tkalcem Ferd. Deisem o povolení k uspořádání federalistického dělnického dne dělníků obou národností, který se měl konat v Brně ve dnech 30. září a 1. a 2. října.¹³⁾ Skutečnost, že akce byla inspirována z Vídně, dokazuje, že celá žádost byla dříve než brněnským tiskem probírána vídeňským listem Neue freue Volksstimme. Z brněnských listů uveřejnily zprávu o svolání sjezdu zejména Stimmen aus Mähren, které o věci psaly velmi kladně.¹⁴⁾

Již 23. srpna však přinesl Mährischer Correspondent zprávu, že vůdcové brněnského dělnictva Tomášek a Navrátil podali žádost o povolení celorakouského dělnického dne do Brna na dny, na něž byl svolán jako protipodnik federalistický dělnický den. Proti celorakouskému dělnickému dni se postavila již 20. srpna Moravská orlice, která upozorňovala brněnské dělnictvo české národnosti na „podplacené náhončí, kteří je chtějí svést, podmanit a zaprodat“ a varovala je před tímto sjezdem, na němž prý jeho svůdci „mimo sociálně demokratickou otázku – centralizaci novou provést hodlají“.

K částečnému střetnutí obou směrů došlo 27. srpna na schůzi odborového spolku tkalců, na níž bylo jednáno o programu celorakouského dělnického dne. Leopold Fischer zde odůvodňoval nutnost jeho svolání růzností pracovních podmínek v jednotlivých zemích a místech Rakousko-Uherska a potřebou, aby ve všech továrnách byly zavedeny jednotné mzdové tarify. Jednotliví členové spolku české národnosti popírali nutnost konání dělnického dne s ohledem na vládou připravované vyrovnání, po jehož provedení prý stejně budou mít v rukou vyřešení dělnické otázky příslušné zákonodárné sbory. Tkadlec Weiss, který později náležel k nejhrošlivějším Pfeifferovým stoupencům, pak spatřoval v konání dělnického dne politickou demonstraci, tyto názory však byly převládající většinou odmítnuty.¹⁵⁾

Oba sjezdy však byly zakázány s odůvodněním, že ve stanovených dnech bude pravděpodobně ještě zasedat zemský sněm a případnou srážkou obou nepřátelských dělnických frakcí by mohla být ohrožena veřejná bezpečnost. Organizační výbor federalistů proto odložil konání dělnického dne na pozdější dobu,¹⁶⁾ k jeho svolání však již nikdy nedošlo.

¹¹⁾ Srv. SAB; PŘ, kart. 186, pres. 550/1871.

¹²⁾ Stimmen aus Mähren, č. 199 z 1. září 1871 dokonce tvrdí, že Theobald Bayer byl redaktorem časopisu Volkstribun, na jehož vydávání se podílel rozhodující mírou Mühlwasser. Jeho redaktorem však byl ve skutečnosti známý dělnický předák František Bayer (srv. Radimský, Počátky dělnického tisku na Moravě, Slezský sborník, 48, 1950, s. 78).

¹³⁾ Srov. SAB, PŘ, kart. 186, pres. 652/1871.

¹⁴⁾ Srv. Stimmen aus Mähren, č. 199 a 201 z 1. a 3. září 1871.

¹⁵⁾ Srv. SAB, PM, kart. 285, čj. 2046/71.

¹⁶⁾ Srv. Stimmen aus Mähren, č. 201 z 3. září 1871.

Konečně někdy v srpnu přijel do Brna ohlášený Pfeiffer a navázal zde styky s Mühlwasserem, který se v témže měsíci vrátil do Brna z Berlína.¹⁷⁾ Pfeiffer si byl bezpochyby vědom, že Mühlwasserovo postavení mezi brněnským dělnictvem bylo značně otřeseno, přesto však hodlal při organizování své strany v Brně využít jeho styků a zbytku vlivu na dělnictvo. Nejdříve se však pokusil o jeho rehabilitaci a ospravedlnění v očích dělníků.

Na 4. září svolal proto Mühlwasser důvěrnou dělnickou schůzi, na níž mělo být jednáno o založení nové strany. Této porady, na které bylo podle policejní relace přítomno asi sto dělníků, se účastnil také Pfeiffer, který navrhl vytvoření rozhodčího soudu, jenž se měl vyslovit o Mühlwasserových činech z doby, kdy zastával vedoucí postavení v brněnském dělnickém hnutí.

Na zasedání rozhodčího soudu 11. září se dostavilo asi sto pozvaných dělníků. Kromě nich však přišlo asi dvě stě dalších dělníků, náležejících k vzdělávacímu a k odborovému spolku, kteří se také domáhali vstupu do místnosti. Pfeiffer je sice uklidňoval a poukazoval na to, že shromáždění se nemohou účastnit nepozvaní návštěvníci, avšak dav se přesto s nadávkami špion a špicl vtláčil do sálu. Nějaký český dělník, který se v nastalém zmatku uchopil slova, zde pak varoval dělníky, aby se nedali Mühlwasserem znovu svádět a podvádět a vyzval přítomné, aby opustili místnost. Mühlwasser byl donucen zadními dveřmi uprchnout na dvůr a po přežení chléva utekl do polí. Všichni přítomní, s výjimkou asi deseti osob, které i nadále zůstaly s Pfeifferem v sále a pokračovaly v jednání, pak místnost opustili.¹⁸⁾

Po této studené sprše Pfeiffer poznal, že snahy o rehabilitaci Mühlwassera jsou marné a rozhodl se jej proto hodit přes palubu. Dne 23. září otiskl Tagesbote aus Mähren Pfeifferovo zasláno, datované 19. září, v němž tento prohlašoval, že je činný v zájmu dělnické strany a odmítal tvrzení, že schůzi z 11. září uspořádal společně s Mühlwasserem. Mühlwasser prý na tuto schůzi přišel proti Pfeifferově vůli, který odmítal, že s ním měl kdykoliv nějaké spojení.¹⁹⁾

Dne 20. září požádal Pfeiffer úřady o povolení prvního veřejného shromáždění dělnictva na neděli 24. září v 10 hodin dopoledne, na němž mělo být jednáno o federalismu a o reformě živnostenského zákonodárství.

V neděli 24. září ráno přinesl Tagesbote pod titulkem „Mühlwasser contra Pfeiffer“ Mühlwasserovu odpověď na Pfeifferovo prohlášení. Mühlwasser v ní konstatoval, že Pfeiffer pracuje v zájmu klerikálně-feudální strany a usiluje o spojení sociální demokracie s nacionálně-deklarantskou stranou. Federalistická strana v Brně prý byla založena ještě před příchodem Pfeifferovým, a to Mühlwasserem, který ji „dodal“ Pfeifferovi a redaktoru Stimmen aus Mähren baronu Mandorfovi. Shromáždění bylo ve skutečnosti svoláno Mühlwasserem a jen s ohledem na policii bylo ohlášeno Pfeifferem, který měl být pouze loutkou, jež přinesla k projednání spisy týkající se rozhodčího soudu, výboru aj., které mu byly předány Mühlwasserem. Zcela lživé prý dále bylo Pfeifferovo tvrzení, že přerušil všechno spojení s Mühlwasserem, neboť Mühlwasser s ním ještě 22. září v jeho bytě jako jeho host dlouho prodiskutoval pořad nedělní schůze a v týž den večer sám přivedl roz-

¹⁷⁾ Srv. Moravská orlice, č. 177 z 5. srpna 1871.

¹⁸⁾ Srv. SAB, PM, kart. 285, čj. 2328/71.

¹⁹⁾ Podle tohoto prohlášení bylo prý na schůzi přítomno pouze 15 důvěrníků dělnictva, kteří projednávali program tvořícího se spolku a strany, když vtom houf dělnictva rušil jednání schůze a bránil přítomným v práci (srv. Tagesbote aus Mähren, č. 217 z 23. září 1871).

tržku. Mühlwasser dále vyslovoval své pevné přesvědčení, že Pfeiffer je v těsném spojení s konzervativními orgány Vaterland a Stimmen aus Mähren, v jejichž redakcích prý je rád vítaný host.²⁰⁾

Za těchto okolností se na ohlášenou schůzi dostavilo přes tři sta dělníků,²¹⁾ k nimž Pfeiffer promlouval o tom, že dělníci, když se chtějí dopracovat zlepšení svého postavení, nesmějí holdovat principům komunismu a také nesmějí očekávat všechnu pomoc od státu, na druhé straně však prý ale také není dobré, vynášet samotnou svépomoc. Dále rozvíjel teorii, že stávky jsou pro dělníky škodlivé a pokud možno je třeba se jim vyhnout, ačkoliv prý není možno popírat, že často přicházejí s nutností jako války. Místo stávek žádal organizování dělnictva v odborech a jejich sjednocení v hospodářských institucích. Konečně požadoval vytvoření rozhodčích soudů, které by byly složeny ze zástupců továrníků a dělnictva a které by se nezaměstnávaly pouze drobnými mzdovými spory, nýbrž všemi průmyslovými a dělníckými záležitostmi. Shromáždění pak přijalo rezoluce, podle nichž přítomní považovali vlastní správu jednotlivých rakouských zemí za základ svobody a za potřebné živnostenskému vývoji. Samospráva měla být rozšířena potud, pokud by tím netrpěla jednota a moc říše. Shromáždění dále vyslovalo přání, aby po urovnání záležitostí ústavních byly provedeny opravy v zákonodárství průmyslovém a řemeslnickém, „aby stav lidu, zvláště těžce utlačeného dělnictva, zlepšen byl“.²²⁾

Ačkoliv by se dalo očekávat, že schůze vzhledem k probíhající polemice a zejména vzhledem k postoji obou brněnských dělníckých spolků k Mühlwasserovi a Pfeifferovi bude mít rušnější průběh, proběhla naprosto klidně, bez jakýchkoliv rušivých momentů. Až po jejím ukončení se podle zprávy Moravské orlice dostavil do sálu houf dělníků,²³⁾ kteří se zřejmě vraceli z veřejné schůze odborového spolku, jež probíhala současně se shromážděním Pfeifferovým.

Po této schůzi, i když na ní Pfeiffer do všech podrobností nepřednesl svůj program, s nímž však krátce před tím seznámila brněnské dělnictvo Moravská orlice, počalo být mezi dělnictvem jasno, s kým má co dělat. Federalistická dělnická strana měla vši silou bojovat proti výstředním živnostnickým i politickým zásadám kapitalistů se strany jedné a socialismu a komunismu pak se strany druhé. Za základ státu považovala politickou, živnostenskou a náboženskou svobodu, za potřebné pro stav společnosti uznávala soukromé jmění a dědičné právo. Strana se měla zasazovat o nejrozsáhlejší společný výdělek, o vývoj společenského práva a pokud možno o rovnání velikého rozdílu mezi chudobou a bohatstvím. Jako prostředky k dosažení svého cíle považovala požadavky 9. dělnického dne ve Vídni: trvání Rakouska, vývoj ústavy ve smyslu demokratickém, vlastní zákonodárství a samosprávu jednotlivých zemí, okresů a obcí, pokud tím nebude porušena jednota a moc říše, rovnoprávnost všech národů a jejich samosprávu v národních záležitostech, všeobecné, přímé volební právo, svobodu tisku, právo spolčovací a shromažďovací, úplnou svobodu náboženskou, ozbrojení národa nejrozsáhlejší soustavou zemské obrany, spravedlivou soustavu daní, opravu vyučování, právo spolkové, podporo-

²⁰⁾ Srv. Tagesbote aus Mähren, č. 218 z 24. září 1871.

²¹⁾ Podle Moravské orlice a Stimmen aus Mähren se schůzi účastnilo přes 500 dělníků, „náležejících většinou k federalistické sociálně-demokratické straně“.

²²⁾ Srv. SAB, PŘ, kart. 186, pres. 715/1871 a Stimmen aus Mähren, č. 221 z 28. září 1871. Původně mělo být prvním bodem programu všeobecné přímé volební právo, tato otázka je však v žádosti o povolení schůze škrtnuta a nahrazena bodem o federalismu.

²³⁾ Srv. Moravská orlice, č. 221 z 28. září 1871.

vání společenských forem živnostnických cestou zákonodárnou, opravu průmyslového řádu, dělnické komory, omezení práce žen a odstranění dětí z továren, určitá pracovní doba a zákonodárství o továrnách.²⁴⁾

Tento program znamenal naprosté odmítání socialismu a stavěl stranu zcela do služeb federalistické buržoazie. Moravští staročeši však přesto projevovali Pfeifferovi nedůvěru, vyslovenou ústy předsedy řemeslnické besedy Svatopluk Dr. Illnera, který na poradě o dělnické otázce v Praze 1. října 1871 prohlásil, že zřizovaná federalistická strana nemá být nic jiného, než opět sociálně-demokratická společnost a Pfeiffer prý není nic jiného než sociální demokrat.²⁵⁾ Staročeši, kteří v této době zesílili nacionální propagandu mezi dělnictvem²⁶⁾ a v létě 1871 se jim spolu s vznikající frakcí mladočeskou podařilo získat část brněnského dělnictva k účasti na táborovém hnutí, se proto rozhodli provést manifestaci moravského dělnictva, která měla „zjevit skutečný program českoslovanských dělníků“. O této otázce bylo jednáno již na schůzi českých dělníků v místnostech Svatopluku 21. září 1871, kde bylo usneseno, že české dělnictvo podá zemskému sněmu pamětní spis nebo petici, o čemž mělo být učiněno rozhodnutí po návratu Illnera z pražských porad.²⁷⁾

Zatím 5. října oznámil Pfeiffer, že na neděli 8. října svolal další veřejnou dělnickou schůzi, na níž mělo být jednáno o brožuru „Offener Brief an die Arbeiter“, která krátce předtím vyšla v brněnském nakladatelství Viléma Burkarta a vzbudila mezi brněnským dělnictvem značnou odezvu. Ohlášené schůze se účastnilo asi 180 dělníků, k nimž promluvil Pfeiffer a Th. Bayer německy a Klimek, Deis a Koška česky; všichni vyvraceli obvinění, namířená v uvedené brožure proti dělníkům a shromáždění pak přijalo rezoluci, která brožuru odsoudila.²⁸⁾ Jeden z řečníků navrhl, že by brožura měla být na popravisti veřejně spálena katem.²⁹⁾ K této veřejné popravě skutečně došlo, a to v neděli 15. října na bývalém veřejném popravišti.³⁰⁾

K vystoupení českého dělnictva, o němž mluvil v Praze na poradách Illner, došlo 13. října. Tímto dnem je datován „Pamětní spis dělnictva českého v Brně“³¹⁾ který odmítal beznárodnost a prohlašoval, že dělnictvo přijímá za svůj národní a státoprávní program a je přesvědčeno, že jen šťastným rozluštěním otázek národních a státoprávních může dosáhnout postavení, které mu po právu náleží. Proti usnesení pražské rady z 1. října, podle něhož nemělo dělnické memorandum obsahovat žádné politické otázky, nýbrž jen otázky sociální, žádá brněnské dělnictvo v pamětním spisu, „aby zákonodárnou cestou zavedením všeobecného práva hlasovacího, aneb aspoň přiměřeným a vydatným rozšířením práva volebního, dělnictvo stalo se v plné míře účastným práv občanských“. Vytyčení tohoto požadavku je zřetelným ústupkem moravské buržoazie, který musila učinit, poněvadž všeobecné

²⁴⁾ Srv. Moravská orlice, č. 218 z 24. září 1871.

²⁵⁾ Srv. SAB, PM, kart. 285, čj. 2683/71.

²⁶⁾ Srov. Kolejka, l. c., s. 367.

²⁷⁾ Srv. Moravská orlice, č. 217 z 23. září 1871.

²⁸⁾ Srv. SAB, PŘ, kart. 186, pres. 763/1871.

²⁹⁾ Srv. Moravská orlice, č. 236 z 15. října 1871.

³⁰⁾ Srv. Moravská orlice, č. 238 z 18. října 1871. Brožuru se mi bohužel nepodařilo nalézt. Podle Moravské orlice „čelila proti bohu a vlasti a blahu zuboženého dělnictva“; nic bližšího o jejím zaměření a obsahu však nevíme. Skutečnost, že však byla odsouzena 29. října 1871 i na mimořádné schůzi odborového spolku tkalců v Brně (srv. Brüner Zeitung, č. 248 z 30. října 1871) nám dokazuje, že její vydání bylo zřejmě činem, vzešlým z kruhů německé liberální buržoazie.

³¹⁾ Celý pamětní spis otiskla Moravská orlice, č. 294 z 24. prosince 1871.

volební právo bylo jedním z hlavních hesel socialistického dělnického hnutí, které převzal do svého programu i Pfeiffer.

Tento 12. října ohlásil svolání třetí veřejné dělnické schůze na neděli 15. října, na jejímž programu byla přednáška o vzniku a vývoji průmyslových spolků. Přednášku měl Pfeiffer, který zdůrazňoval důležitost a nutnost těchto spolků příklady z dělnického hnutí v Anglii. Podle policejní relace vzbudila přednáška mezi shromážděnými dělníky souhlas.³²⁾

Již po těchto schůzích bylo zřejmé, že Pfeifferův pokus o založení federalistické dělnické strany nenalezne ani v Brně většího ohlasu. Žádná z těchto schůzí neměla výsledek, který si Pfeiffer přál. Vedoucí činitelé brněnského dělnického hnutí shromáždění ignorovali, popř. proti Pfeifferovým záměrům veřejně nevystupovali, takže na těchto schůzích nedocházelo k rozbrojům a bojovným diskusím, jako o rok později, kdy se česká buržoazie pokusila o rozbití brněnského dělnického hnutí založením Obrany, poněvadž si byli jisti tím, že Pfeiffer se svým programem mezi brněnským dělnictvem neporazí. Agitace Pfeifferových přívrženců mezi členy brněnských dělnických spolků, prováděná rozšiřováním zpráv o vítězství federalistické buržoazie v Rakousko-Uhersku, která prý poskytne dělnictvu velké výhody, když se k ní připojí,³³⁾ se také minula účinkem.

Vlastní přípravný výbor k vytvoření federalistické sociálně-demokratické strany v Brně byl založen již před Pfeifferovým příchodem.³⁴⁾ Po svých nezdařených veřejných vystoupeních Pfeiffer opět opustil Brno a vrátil se do Vídně. Až do konce listopadu nemáme pak o činnosti přípravného výboru žádné zprávy, teprve 30. listopadu 1871 podali Pfeiffer, Th. Bayer a spol. presidiu místodržitelství žádost o přijetí stanov Federalisticko-demokratického dělnického pokrokového spolku Zwittawa, jehož účelem měla být duševní, tělesná a zákonná podpora dělnického a malořemeslnického stavu, šetření živnostenských a politických práv, náležejících těmto oběma třídám, jakož i jejich co největší rozšíření přísně ústavní cestou. Tohoto účelu mělo být dosaženo poučnými přednáškami, založením a vydáváním periodických časopisů a jinými prostředky, zejména pak založením humanitních institutů pro zvelebování a zajištění životního blaha dělnického a malořemeslnického stavu, které by obsahovaly všechny živnosti, a založením živnostenských asociací.³⁵⁾

Policejní ředitelství nemělo proti založení tohoto politického spolku žádné námítky, jeho utvoření však přesto nebylo povoleno pro formální závadu. Dne 1. ledna 1872 byla přípravným výborem podána presidiu místodržitelství druhá žádost o povolení spolku, k jeho ustavení nemohlo však z téhož důvodu dojít ani tentokrát.³⁶⁾

Konečně 4. března podali Bayer a Deis třetí žádost o přijetí spolkových stanov,³⁷⁾ které byly dne 5. března místodržitelstvím přijaty. Již v této fázi však projevovaly úřady pochybnosti o dlouhé životnosti spolku, neboť v brněnských dělnických kruzích prý o něj byl velmi malý zájem a chtělo se do něj přihlásit pouze asi třicet členů.³⁸⁾

³²⁾ Srv. SAB, PŘ, kart. 186, pres. 774/1871.

³³⁾ Srv. Tagesbote aus Mähren, č. 219 z 26. září 1871.

³⁴⁾ Srv. Tagesbote aus Mähren, č. 217 z 23. září 1871.

³⁵⁾ Stanovy spolku srv. SAB, PM, kart. 1466, čj. 2494/74 Pr 2-33 V.

³⁶⁾ Srv. SAB, PŘ, fasc. 1033, sign. 148, Föd. dem. Arbeiterfortschrittsverein Zwittawa.

³⁷⁾ Srv. SAB, PM, kart. 1466, čj. 2494/74 Pr 2-33 V.

³⁸⁾ Srv. SAB, PM, kart. 1465, čj. 1168/72 Pr 2-33 V.

K ustavující spolkové schůzi došlo 20. května 1872 za neúčasti Pfeiffera. Znovu se zde mluvilo o tom, že strana potírá vši silou extrémní principy kapitalismu na jedné a socialismu a komunismu na druhé straně, usiluje o vyrovnání velkých rozdílů mezi bídou a bohatstvím a hlásá rovnoprávnost všech národností a jejich autonomii v národních záležitostech. Předsedou spolku pak byl zvolen tkadlec Theobald Bayer, místopředsedou dílovedoucí Jan Deis a jednatelem tkadlec Ferd. Deis.³⁹⁾ Ustavující schůze se účastnilo pouze 26 dělníků, kteří prý náleželi většinou k české národnosti. Můžeme s klidem říci, že ustavující schůzi také v podstatě skončila veškerá činnost spolku, který měl v době svého konstituování celkem 26 členů, mezi nimiž však nenacházíme ani některé z těch dělníků, kteří se v září a říjnu 1871 pro Pfeiffera mezi brněnským dělnictvem velmi exponovali, jako např. Košku.⁴⁰⁾ Jediným známým činem spolku bylo vytvoření živnostenského podvýboru pro vlnářské odvětví, jehož předsedou byl Bayer, jednatelem Ferd. Deis a členy Stefan, Marek a Stein, což bylo 9. července oznámeno policejnímu ředitelství.⁴¹⁾ Policejnímu ředitelství měl být také předložen projekt, vypracovaný tímto podvýborem; zda k tomu došlo, resp. co tento projekt měl obsahovat, však bohužel nevíme.

Dne 10. července 1872 oznámilo policejní ředitelství ve své čtvrtletní zprávě, že Zwittawa se sice konstitovala, ale jeví málo známek života. Poněvadž její program nenalézal mezi dělníky žádný ohlas, neprorokovalo jí policejní ředitelství dlouhou životnost.⁴²⁾ Dne 10. května 1873 oznámil týž úřad, že spolek existuje již jen podle jména a hledí prý vstříc svému úplnému rozpuštění.⁴³⁾ Konečně 23. srpna 1874 vypověděl protokolárně na policejním ředitelství předseda spolku Theobald Bayer, že Zwittawa musila krátce po svém ustavení pro nedostatečnou účast zastavit činnost. Členové prý poznenáhlu ze spolku vystupovali, takže nebylo možno konat ani výborové schůze. Spolek v té době proto již fakticky ani neexistoval. Originál spolkových stanov prý byl svého času zaslán do Vídně zakladateli spolku Pfeifferovi, který je tam hodlal nechat vytisknout, a již nikdy nebyl vrácen zpět. Na urgence nedostal Bayer od Pfeiffera žádnou odpověď.⁴⁴⁾

Friedrich Pfeiffer, který r. 1872 počal ve Vídni vydávat své Socialpolitische Blätter, veplul zatím zcela nepokrytě do reakčních vod a jasně ukázal, či zájmy v dělnickém hnutí hájil a prosazoval. V r. 1872 přešel do feudálně-klerikálního tábora, aniž by svým programem docílil mezi dělnictvem jakéhokoliv úspěchu, naopak podle zprávy vídeňského policejního ředitelství z konce roku 1872 ztratil mezi dělnictvem všech směrů veškerou důvěru.⁴⁵⁾

Závěrem zbývá, abychom se alespoň částečně pokusili o zhodnocení programu

³⁹⁾ Druhým jednatelem byl zvolen tkadlec August Hloušek, pokladníkem tkadlec Julius Weiss a dalšími členy výboru tkalci Eduard Stefan, Karel Marek, Alois Müller a Josef Podružka a obuvnický mistr Jan Reichhard (srv. SAB, PM, kart. 1465, čj. 1300/72 Pr 2-33 V).

⁴⁰⁾ Srv. seznam členů Zwittawy k 20. květnu 1872, SAB, PM, kart. 1466, čj. 2494/74 Pr 2-33 V. Kromě členů výboru byli členy spolku ještě tkalci Pavel Gutman, Jan Brenner, Antonín Čižinský, Karel Kučera, Emanuel Felkl, Josef Očenášek, Josef Maška, Antonín Vlasák, Frant. Širůček, Frant. Nekuda a Josef Stein, soustružník August Lange, apretér Jan Veselka, postríhač Tomáš Matoušek a lakýrník Julius Matzka.

⁴¹⁾ Srv. SAB, PŘ, fasc. 1033, sign. 148.

⁴²⁾ Srv. SAB, PM, kart. 1465, čj. 1291/73 Pr 2-33 V.

⁴³⁾ Srv. SAB, PM, kart. 1466, čj. 2494/74 Pr 2-33 V.

⁴⁴⁾ Srv. Brügel, I. c. II., s. 218.

federalistické strany a o zdůvodnění porážky, kterou Pfeiffer se svým programem v Brně utrpěl.

Dílčí požadavky tohoto programu byly převzaty z programu sociálně-demokratického hnutí v Rakousku, který byl navržen Hartungem a přijat 9. veřejnou schůzí vídeňského dělnictva 30. srpna 1868.⁴⁶⁾ Radu těchto požadavků, jako všeobecné volební právo aj., obsahoval i eisenaušský program z r. 1869, tyto požadavky však počaly být v dělnickém hnutí již samozřejmé a kladl je i Pamětní spis českého dělnictva v Brně z října 1869.

Další řada dílčích požadavků se týkala národnostní otázky a uspořádání politických poměrů v Rakousko-Uhersku: vlastní zákonodárství a samospráva jednotlivých zemí a rovnoprávnost všech národů a jejich samospráva v národních záležitostech. Celý program byl zaměřen na získání dělnictva a drobné buržoazie (maloměštnictva) porobených národností Rakousko-Uherska, avšak právě v řešení národnostní otázky byl nedůsledný a zůstal daleko za programem 9. veřejné dělnické schůze, který proklamoval právo národů na sebeurčení.

Konečné cíle strany byly stanoveny značně mlhavě, přesto však z programu jasně vyplývá, že strana neměla usilovat o odstranění kapitalistického systému, nýbrž jejím úkolem mělo být utopické smíření socialismu a kapitalismu, námezdní práce a kapitálu. Z toho vyplývá, že se v žádném případě nejednalo o dělnickou, revoluční stranu, nýbrž o stranu v podstatě maloměšťáckou.

Pátráme-li po dalších pramenech programu, dospějeme k názoru, že existují určité shody mezi ním a prací známého buržoazního národohospodáře a ministra obchodu v Hohenwartově vládě prof. Schäffla Kapitalismus und Socialismus, která měla být již podle podtitulu příspěvkem „ke smíření protikladu námezdní práce a kapitálu“.⁴⁷⁾

Schäffle poznal, že dělnickou otázku není možno řešit násilným způsobem a hlásal, že nejen stát, ale celá společnost musí pracovat na sociální reformě; žádal zejména zavedení všeobecného hlasovacího práva, které podle něho bylo pro řešení sociální otázky zcela nezbytné, a požadoval ochranu práce v duchu anglického továrního zákonodárství a tovární inspekce. Schäffle ve své práci podrobně rozebíral anglický trade-unionismus, jehož stopy se v Pfeifferově programu zřetelně jeví. Žádal zřízení orgánů, které by přispěly ke zmírnění protikladů mzdového boje, jimiž měly být průmyslové rozhodčí soudy a zejména výbory pro dorozumění v mzdových otázkách. Jedním z hlavních úkolů rozhodčích soudů, které byly v Anglii voleny ze stejného počtu zástupců dělnictva a zaměstnavatelů, mělo být zamezení dělnickým stávkám. „Blahodárná“ činnost těchto výborů se projevovala v tom, že reprezentanti dělnictva a zaměstnavatelů se pravidelně scházeli a hovořili přátelsky u kulatého stolu o společných zájmech jejich oboru a obchodu. Úkolem těchto výborů pak bylo zamezit sporům mezi „pány“ a dělníky a nastolit přátelské vztahy mezi kapitálem a prací.

Hlavním cílem sociálních reforem, navržených Schäfflem, mělo pak být obnovení středního stavu, aniž by přitom byly odstraněny jakékoliv výhody „naši k velkoprodukcí směřující civilizace“. Mezi extrémy bohatství a chudoby měla být vsu-

⁴⁶⁾ Srv. Šolle, Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi, Praha 1953, s. 47.

⁴⁷⁾ O „známých vztazích Pfeifferových k dřívějšímu panu ministru obchodu“ se zmiňuje také zpráva brněnského policejního ředitelství z 13. února 1872 (stov. SAB, PŘ, kart. 187, pres. 127/72), kterou otiskl Brügel, I. c., II, s. 133.

nuta široká vrstva spokojené, mravně zdatné a politicky zralé většiny obyvatelstva.⁴⁸⁾

Hlavní Schäfflovy myšlenky převzal Pfeiffer do svého programu, který je přímo kabinetní ukázkou odmítání cesty třídního boje a vnášení proletariátu nepřátelských nálad o třídním smíru do dělnického hnutí. Duchem smířlivectví a trade-unionismu je pak také zcela prodchnut Pfeifferův projev na jeho prvním veřejném vystoupení v Brně 24. září 1871.

Tento program nezískal podporu ani jedné ze skupin brněnského dělnictva. Zcela vyhraněně se proti němu postavilo socialistické dělnictvo kolem vzdělávacího spolku a odborového spolku tkalců. Postoj dělnictva a maloměštnictva, ovládnutého do značné míry českou buržoazií, nebyl již tak zcela vyhraněný, avšak ani zde nepřevládaly sympatie k Pfeifferovi. S částečnou sympatií na jeho činnost pohlížela skupina kolem Dělnických novin a Dělníka⁴⁹⁾ a bezvýhradnou podporu nacházel v kruzích zasvěcené buržoazie kolem konzervativních Stimmen aus Mähren, která však vzhledem ke svému krajnímu konzervatismu neměla na brněnské dělnictvo téměř žádný vliv a přepočítala se, když tvrdila, že za federalistickou dělnickou stranou stojí osmnáct tisíc brněnských dělníků.⁵⁰⁾

Ještě před tím, než Pfeiffer se svým programem v Brně vůbec vystoupil na veřejnost, mu v očích brněnského dělnictva silně uškodilo jeho kompromitující spojení s Mühlwasserem. Toto spojení bylo sice ihned po zjištění Pfeifferova omylu přerušeno, avšak polemika mezi oběma vůdci, která probíhala od 24. září do počátku října na stránkách Tagesbote, nadělala tolik hluku, že tuto záležitost nebylo již možno v klidu zlikvidovat. Pfeiffer se sice snažil dokazovat, že neměl s Mühlwasserem nic společného a že na schůzi 4. září přišel na pozvání Th. Bayera a vyslovil zde Mühlwasserovi tváří v tvář nedůvěru a požadavek, aby se držel od federalistické strany daleko, pokud se mu nepodaří rehabilitovat v očích brněnského dělnictva,⁵¹⁾ avšak jeho tvrzení nebylo dost průkazné, zvláště když bylo zřejmé, že Mühlwasser svým zdůrazňováním důležitosti řešení národnostní otázky a svými dřívějšími pokusy o získání dělnictva české národnosti byl přímo předurčen za Pfeifferova spolupracovníka.⁵²⁾ K získání správného názoru brněnského dělnictva na Pfeifferovu činnost také bezesporu přispělo, když po tom, co Stimmen aus Mähren popřely jakékoliv spojení mezi nimi a Pfeifferem,⁵³⁾ bývalý šéfredaktor tohoto listu Rudolf von Mandorf toto spojení prakticky přiznal.⁵⁴⁾

Nejhorší světlo na morální kvality vůdců federalisticko-demokratické strany pak vrhl počátkem října 1871 Mühlwasser svým prohlášením, ve kterém se zřekl socia-

⁴⁸⁾ Srv. Schäffle, I. c., s. 611-729, popř. týž, Aus meinem Leben, I. díl, Berlin 1905, s. 166-170.

⁴⁹⁾ Srv. M. Reiman, Boj za vytvoření děl. strany v našich zemích, Praha 1960, s. 69-70.

⁵⁰⁾ Postoj Stimmen aus Mähren k federalisticko-demokratické straně je zřejmý zejména z č. 203 z 6. září 1871, kde tento list po výpadech proti brněnskému Dělnickému vzdělávacímu spolku, který prý je pod vlivem německých liberálů, napsal: „... den richtigen Weg geht die föderale hiesige Arbeiterpartei, die 18 000 Anhänger zählt und in richtiger Erkenntnis dessen, was Noth thut, die Versöhnung der deutschen und slavischen Elementen anzubahnen bestrebt ist, was ihr um so sicherer gelingen wird, da ihre Leute die Herrn Weiss und Bayer von dem redlichsten Streben durchdrungen sind, keine Phantome, sondern nur erreichbar Zwecke verfolgen.“

⁵¹⁾ Srv. Tagesbote aus Mähren, č. 220 z 27. září 1871.

⁵²⁾ Srv. zejména jeho vystoupení na eisenaušském sjezdu (Kořalka, Vznik eisenaušské sociální demokracie roku 1869 a otázka Rakouska, ČsČH 1959, s. 454-6).

⁵³⁾ Srv. Stimmen aus Mähren, č. 220 z 27. září 1871.

⁵⁴⁾ Srv. Tagesbote aus Mähren, č. 222 z 29. září 1871.

listické strany a ohlásil, že svou budoucnost chce věnovat hájení liberálních zájmů.⁵⁵⁾ Nové obvinění Mühlwassera z konfidentství, které vznesl ve velezrádném lipském procesu v březnu 1872 Wilhelm Liebknecht,⁵⁶⁾ pak již bylo jen dokreslením morálního profilu spoluzakladatele této strany.

Konečně jedním z důvodů porážky této strany, a to důvodem snad nejpodstatnějším, bylo na tu dobu již silné mezinárodní dělnické hnutí v Brně, které rozpoznalo dělnictvu nepřátelský program federalistů a postavilo se rázně na obranu mezinárodní organizace proletariátu, proti níž a jejím vůdcům podnikal Pfeiffer tak pusté výpady. Je pravda, že v době Pfeifferova brněnského vystoupení sdružovaly oba brněnské socialistické spolky jen poskrovnu dělnictvo české národnosti a měly co dělat, aby překonaly snahy německé liberální buržoazie o jejich ovládnutí. Avšak právě Pfeifferovo vystoupení přispělo k posílení mezinárodní jednoty brněnského proletariátu a ukázalo vůdcům brněnského dělnictva nutnost řešit národnostní otázku a získat dělnictvo české národnosti pro myšlenky socialismu. Projevilo se to jasně zejména počátkem r. 1872, kdy na schůzích odborového spolku tkalců byla stále častěji zdůrazňována potřeba jednoty českých a německých tkalců⁵⁷⁾ a kdy rozhodnutím, aby stanovy Dělnického vzdělávacího spolku byly vytištěny i v českém jazyce⁵⁸⁾ byly pro české dělnictvo otevřeny i brány tohoto spolku.

⁵⁵⁾ Srv. Tagesbote aus Mähren, č. 226 ze 4. října 1871. Mühlwasser se ve svém prohlášení odvolával na dva články, které vyšly z jeho pera a byly otištěny pod názvem „Die Bilanz der soc. dem. Partei Österreichs“ v Die frei Volksstimme a v nichž prohlašoval násilné řešení sociální otázky cestou třídního boje za chiméru.

⁵⁶⁾ Srv. Der Hochverrats-Prozess wider Liebknecht, Bebel, Hepner vor dem Schwurgericht zu Leipzig von 11. bis 26. März 1872, Berlin 1911, s. 150. Na toto obvinění reagoval Mühlwasser prohlášením v Tagesbote, č. 63 ze 17. března 1872.

⁵⁷⁾ Srv. zejména SAB, PM, kart. 286, čj. 762/72.

⁵⁸⁾ Srv. SAB, PM, kart. 1465, zpráva brněnského policejního ředitelství z 10. dubna 1872.

Jaroslav Marek

ZÁKLADY OBROZENSKÉ SPOLEČNOSTI V BRNĚ

Byly to praktické důvody, jež vedly od středověku k péči, aby bylo v městských knihách na věčné časy zapsáno, že se jistý obyvatel města, ať přistěhovalý nebo již od delší doby v městě žijící, stal měšťanem. Zápis byl důležitý pro obě strany, pro měšťana i pro město. Zabezpečoval nárok na řadu výsad, stejně jako z něho plynuly jisté povinnosti. Byl výrazem skutečnosti, že obě strany vstupovaly do úzkého svazku, mnohem těsnějšího než byl vztah, který spojoval všechny obyvatele města navzájem bez ohledu na jejich společenské a právní postavení. Získání měšťanského práva bylo dokladem, že nový člověk vstoupil do řady těch, kteří tvořili vlastní městskou obec, užší a výlučnější než celek veškerého městského obyvatelstva. Od tohoto okamžiku se novému měšťanu otevírala cesta mezi nejváženější a nejvlivnější obyvatele města. Na jejím konci byl cíl, kterého mohl nový člověk dosáhnout sám nebo svým potomstvem: proniknutí do kruhu mužů, kteří městu vládli. Takových slibných možností se nedostávalo každému podle jeho přání. Podmínky pro získání měšťanského práva se od místa k místu lišily a vývoj přinesl v nich nejednu změnu. Avšak konstantním jevem zůstávalo, že k úspěšnému ucházení se o měšťanské právo, o měšťanství, bylo potřebí hmotné zabezpečení žadatele, nechceme-li přímo mluvit o zámožnosti. Vlastnictví nemovitého majetku, především domovního, bylo spolu s provozováním řemesla či živnosti doprovodem měšťanovy existence. Naopak získání měšťanského práva umožňovalo tomu, kdo ho nabyt, aby vykonával některé z povolání, která určovala hospodářskou povahu města a byla i nejvýnosnější.

Věky plynuly od chvíle, kdy instituce městských knih vznikla a kdy městský písař po prvé zapsal jméno člověka, který byl z rozhodnutí městské rady přijat za plnoprávného měšťana. Čas přinášel změny ve vnější tvářnosti měst, ale podstatnější byly proměny ve společenských vztazích mezi obyvateli města a v postavení města vzhledem k ostatní společnosti. Ruku v ruce s tím se měnily i formy a zvyklosti při udělování měšťanského práva, jeho podmínky i důsledky, měnila se i forma zápisů. Dokud však existovaly přehrady mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva a pokud měšťanské právo zajišťovalo svému nositeli vůči ostatním obyvatelům města nebo dokonce proti venkovánům aspoň zdání nadřazenosti, dotud se zakládaly a vedly knihy, v nichž se rok za rokem řadila po sobě jména přijatých měšťanů. Někdy byla doprovázena údaji o povolání, někdy bylo připojeno označení místa,

odkud nový měšťan přišel. Během doby se ze zápisů vytratilo mnoho z toho, co zajímá dnešního pozorovatele. Mnoho zajímavého a důležitého v nich nebylo vůbec ani zachyceno. Ale přesto jsou tyto nevýmluvné zápisy aspoň slabou oporou, které se může přidržovat historik, nahlížející do málo prosvětlených zákoutí historie svého města. Jsou kouskem pevné půdy, z něhož vychází, aby uvažoval o tom, co bylo, a k němuž se vrací, když chce své domněnky spojovat v souvislejší pásmo myšlenek, zrcadlících podle jeho mínění co nejdříve část minulého dění.

Brněnský městský archiv zachoval až do přítomnosti zápisy o nových měšťanech, jež sahají do poloviny 19. století. Když listujeme v těchto úzkých knihách a procházíme sloupci jmen, budeme zklamáni, jak málo zanechal písař badateli, který se po staletích probírá doklady o úřadování a chce z nich získat poučení o bohaté a protikladné skutečnosti městského života v uplynulých dobách. Čím vzdálenější budou zápisy středověku, tím naše zklamání poroste. Zápisy se především uniformují po jazykové stránce. V 18. století, v němž se chceme zastavit, jsou psány vesměs německy. Tam, kde se kdysi česká, německá i cizí jména objevovala v zprostředkování latiny, vládne jen němčina, jež upravuje křestní jména i příjmení. Sotva lze tušit, kdože byli ti, kteří přicházeli před městskou radu s žádostí, aby se stali brněnskými měšťany a jejichž jméno písař zapisoval podle svého sluchu a svých zvyklostí. A od poloviny 18. století přestává zajímat zapisujícího písaře i místo, odkud nový měšťan do města přišel. Zůstává jen jméno, doprovázené označením zaměstnání. Ale i v těchto záznamech přibývá mezer.

Je tedy bilance, kterou uděláme při prvním pohledu na tyto prameny, poněkud chudá. Když se však spokojíme jen tím, že budeme hledat v jejich údajích jen náznaky a vodítka, a ne přesná čísla, když v nich budeme spatřovat jen podněty k úvahám, a ne podklady k výpočtům, přijmeme je s povděkem. Užijeme jich jako opěrného bodu, kolem něhož seskupíme a uspořádáme jednotlivé poznatky a závěry, abychom dostali předběžný náčrt k jednomu obrazu z minulosti Brna.

Vyjdeme z doby vzdálené od přítomnosti o dvě století. Roku 1760, kdy se naše země octly jako součást habsburské monarchie ve víru sedmileté války, kdy habsburský spojenec, ruská vojska, vstupují do Berlína, kdy duchovnímu životu dominuje církev a kdy v kultuře našich zemí doznívá barok, zapsal brněnský písař jako prvního toho roku přijatého měšťana jakéhosi Antona Setzsteina. Než se dopočteme jednoho sta jmen, tj. sta přijatých měšťanů, musíme projít zápisy až do roku 1764. Doba byla neklidná, válečné časy trvaly dvě desetiletí a to nebyla vhodná chvíle k stěhování a pohybu obyvatelstva. Kromě toho Brno nebylo významným městem, které by lákalo početné cizince k trvalému usídlení a přitahovalo obyvatelstvo z venkova. Sto jmen za sebou následujících, která jsme vybrali počínaje rokem 1760, zapsalo několik písařů a zapsali je německy. Nikde není dokladu o tom, zda noví brněnští měšťané přišli z Moravy nebo z ciziny, nebo zda to byli dřívější obyvatelé města. Z jejich jmen nemůžeme zjišťovat národnost nového měšťanského obyvatelstva. Její náznaky zmizely pod příkrovem německého přepisu. Když však pročteme svou vybranou stovku osobních jmen, přece najdeme několik příjmení, která nemohla svůj český ráz a původ ztratit, ať je zapisoval kdokoliv. Není jich mnoho; spíš nápadně málo je těch Janků, Javorků, Kalinů, Mašínů, Mičků, Nádvoříků, Ošických, Staňků, Stárků... Je to osmnáct jmen, která jsou přes zkomolenou transkripci jmény českými. Tím neříkáme, že česká nemohou být i další jména ze sta, a vůbec to neznáčí, že mezi stem přijatých brněnských měšťanů z let 1760–1764 bylo jen osmnáct Čechů. Vždyť stejně dobře mohl být mezi nositeli českých jmen někdo, koho

bychom nazvali Němcem, anebo naopak Češi mohli mít jméno cizího původu i znění. Mějme existenci osmnácti ryze českých jmen nikoliv za důkaz, ale za pozitivní zjištění, které může zajímat řečneme toho, kdo se zabývá studiem vlastních jmen.

A nyní se přenesme do doby na přelomu dvou století. Najdeme dalších počátečních sto měšťanů v zápisech z roku 1800 a z roku následujícího. Intenzita přijímání se zvětšila a jistě se zvětšilo i přistěhovalectví do města. Přírodně by nás zajímalo, jaké obyvatelstvo se přistěhovalo a co bylo příčinou zvýšeného přistěhovalectví. Jenže takové a podobné otázky nebudeme moci prostřednictvím rozboru zápisů zodpovědět. Musíme se opět spokojit jen pohledem na naše jména a sečíst znovu jména naprosto česká – Bartoník, Brzobohatý, Budišovský, Dlouhý... Je jich o málo více než po prvé – jedenadvacet. Je to více, avšak jen o málo více. A do třetice se zastavme u okamžiku bližšího opět o čtyři desetiletí. V zápisech z let 1840–1842 vyhledáme mezi dalším stem nových měšťanů už jedenatřicet českých jmen. Nicméně budme hodně opatrní v úsudku a závěru. Omezme se jen na strážlivé konstatování, že v rozmezí let 1760–1840 se podíl naprosto českých jmen mezi přijatými brněnskými měšťany zvětšil. Domněnku o tom, co takové počestění znamená, ponecháme na příští stránku.

Když se znovu vrátíme ke jménům tří set měšťanů, které jsme si vybrali, všimneme si letmo i jejich povolání. Najdeme mezi nimi zástupce opravdu nejrůznějších zaměstnání. Teprve když se některé povolání častěji opakuje, uvědomíme si, že nejsou všechna stejně početně zastoupena. A tak mezi příslušníky docela běžných povolání, která byla pro život města a jeho obyvatel nezbytná, tedy mezi krejčími, ševci, řezníky, pekaři apod., najdeme v prvním stu osob pět lidí zaměstnaných při výrobě sukna. Nízké počty zástupců jednotlivých povolání jsou samozřejmě a na profil hospodářského složení městského obyvatelstva z nich soudit nemůžeme. Měšťané představovali jen horní vrstvu městského obyvatelstva: byli to mistři-majitelé dílen, později majitelé manufaktur a továren a nejvýš ti, kteří později nesli název kvalifikovaných dělníků a dělnické aristokracie. A navíc se naše zápisy týkají jen vnitřního města. Předměstí, kam se nové závody mohly koncentrovat, byla celky správně odlišenými od vlastního města. Proto tedy nemůžeme nic povědět o skutečných číselných poměrech mezi zástupci jednotlivých odvětví a o skutečné důležitosti těchto oborů v ekonomice města. A přece je jeden fakt nápadný. Roku 1800 se nám náhle objevuje mezi stem osob již šestnáct lidí vyrábějících sukno a roku 1840 téměř týž počet – patnáct. Tak tedy končí naše letmé pozorování tří set jmen a osob. Jeho výsledky můžeme shrnout do dvou vět. Od roku 1760 stoupá počet ryze českých příjmení, avšak nápadněji asi až v 19. století. Téměř souběžně s tím roste mezi měšťany počet soukeníků. Budeme si pamatovat tyto dva skrovné závěry. Stěží z nich vyvodíme nějakou teorii. Vzhledem k nepatrnému počtu případů, na něž jsme se soustředili, byla by to přímo nesvědomitost. Můžeme jen ukázat, k jakým domněnkám ukazují fakta, která jsme zjistili; anebo můžeme naopak naznačit, jak je tato fakta možno vyložit ve světle našich vědomostí o době, ze které pocházejí a z níž jsme je vyňali. Opravdu jsme tři okamžiky v dějinách Brna nevybrali náhodně. Vedl nás záměr daný tématem článku. Přibližně mezi lety 1760–1840 udála se valná část toho procesu, který nazýváme národním obrozením. A k poznání národního obrození v Brně směřuje to, co jsme dosud podnikli se záznamy o přijímání měšťanů, i to, jak tyto fakty zařadíme do širších souvislostí historických.

Národní obrození je jedním z klasických námětů českého dějepiscetví. Bezmála od té doby, kdy se ještě ani neskončilo, pokoušeli se historikové, literární historikové a filologové popsat a vysvětlit tento pozoruhodný jev. Zdál se jim něčím jedinečným a téměř nepochopitelným. Průběhem doby se vršila nová a nová pojednání, jejichž autoři se snažili z různých stran načrtnout svůj obraz dění, z něhož, jak všichni správně tušili, vyrostla naše moderní společnost a její kultura. Přesto, že si zhusta odporovali, měli obrození za jeden ze zásadních předělů v našich dějinách. Obrozením pro ně začínala doba, kterou považovali za část přítomnosti; jeho kulturní hodnoty je naplňovaly oprávněnou pýchou.

Bibliografie prací o našem obrození, jejíž nejstarší čísla jsou starší než jedno století, podává názorný přehled, jakými cestami šlo české historické myšlení. Soudobé české dějepiscetví pokládá studium národního obrození za jednu ze svých hlavních úloh. Dosavadním výsledkem jeho snažení je zatím řada speciálních monografií, populární syntéza i předběžné shrnutí dosavadního stavu vědění a hodnocení v příručce československých dějin.

České národní obrození se ukazuje jako jev, jenž má svou dobu i v dějinách jiných národů. Je dobou vytváření novodobých národů, v tom i českého, dobou, v níž se rozkládá feudální řád a vzniká nová společenská skladba, kapitalistická. Hovoříme-li o novodobém českém národě – a vedle toho samozřejmě o národě slovenském – myslíme tím naši národní společnost od období kapitalismu, přibližně od poslední třetiny 18. století. Obrození je proces, který byl vyvolán obecnou zákonitostí rozkladu feudalismu a rozvoje kapitalismu. Probíhal, třeba s rozličnou dynamikou, u různých evropských národů, ale měl vedle společných rysů i některé rysy individuální. Charakteristickým znakem českého obrození byla jeho povaha národnostní. Náš národ žil v cizím, utlačujícím státě. České měšťanstvo, které se tenkrát formovalo, dostávalo se do rozporu s buržoazií německou. Jejich protiklad byl hlavní hnací silou národnostního boje a národního hnutí. Mějme však na paměti, že šlo o mladou, nastupující buržoazii, v jádře pokrokovou. Nevedla svůj zápas sama. Nebyla ještě odcizena lidovým masám českého národa, z něhož vznikala, především venkovskému lidu. České měšťanstvo dovedlo využít touhy po svobodě a odporu k útlaku, které v lidu žily, a dokázalo lidové síly soustředit pod svým vedením.

Takto historikové načrtli hlavní kontury nového pojetí národního obrození. Jistě jde jejich výklad hlouběji ke kořenům problémů než názory, které obrození ztotožňovaly jen s oživením českého jazyka či vytvoření národní literatury. Můžeme dokonce povědět, že teprve pochopení hlubokých společenských přeměn dovoluje pochopit, jak mohlo dojít k revolučním změnám v oblasti kulturní. Bylo-li už zjištěno tolik podstatného, neznamená to, že bylo řečeno už vše. Vedle snahy o určení hlavních příčin a o vystižení hlavních znaků usilujeme neméně o zjištění, jak probíhalo obrození v různých sférách společenského života. A není zbytečné ani bádání o průběhu obrození na různých místech naší vlasti. Je nesporné, že ohniskem byla Praha; bylo by však neprozřetelné zužovat pohled jen na hlavní město a přehlížet, jak se síly obrození soustřeďovaly, třeba v menší míře, na venkově. Vždyť venkovská města a vesnice byly přímo rezervoárem sil, které se potom sbíraly ve větších městských střediscích. Význam venkova je zvlášť zřetelný v životě kulturním. Česká kultura, především slovesná a hudební, byla kulturou lidovou. Svě tvůrce a konzumenty nacházela na českém venkově a ve venkovských městech, kde si český živel udržel svou přirozenou převahu.

Ve městech byly poměry jiné. I když města již neměla v 17. a 18. století zdaleka

tu váhu jako ve staletích předchozích, byla přece jenom sídly administrativy, jevištěm vyššího společenského života a produkce kulturní. Byla však národnímu životu odcizena. Mezi nimi a českým venkovem zela protiva národnostní. Jistý podíl na této národnostní odcizenosti měla minulost. Středověká města udržovala zpočátku v hospodářsky a mocensky dominujících kruzích ráz cizí, německý. Husitské revoluční hnutí nemělo za následek počestění měst v celé zemi. Mnoho z jeho výsledků potom zmařil vývoj v 16. století; politika pobělohorského státu dovršila germanizaci. Ty složky městského obyvatelstva, které odnárodněny nebyly, podléhaly v době pobělohorské germanizačnímu tlaku nebo se mu přizpůsobovaly z důvodů zistných. A tak městská společnost 18. století byla svým smýšlením a cítěním ve svých vedoucích kruzích nečeská. Platí to především o velkých a důležitých městech a o Praze zejména.

Tímto vývojem byla naše národní společnost zúžena na vrstvy venkovské a jen na nižší složky městského obyvatelstva. Jejich neumdlévající tvořivost sice dokázala udržet souvislost tradice české kultury a dát jí znovu obživnout, ve svém celku byl však společenský a kulturní život vyřazením městského živlu nutně ochuzen. Pro život národa bylo hrozné, kdyby městská společnost zůstala ostatním vrstvám národa odcizena nebo dokonce k nim v protikladu. Aby národ mohl existovat jako celistvý organismus a plnit všechny funkce, nesmělo v jeho společenské struktuře chybět obyvatelstvo měst.

Dějiny české obrozenské literatury poskytují pro poznání vztahu mezi venkovem a městem řadu velmi zajímavých dokladů. Horoucí Pražan Vojtěch Jirátko napsal kdysi jiskřivou úvahu o tom, kdy se uplatňuje hlas Prahy v českém písemnictví a jak pozdě se mezi tvůrci nové české literatury objevují rodáci z hlavního města. Přední místo v kultuře zaujímají v první fázi obrození dlouho synové českého, moravského a slovenského venkova. Není to náhoda, ale odraz pronikavých společenských přesunů, podníčených změnami ve skladbě společnosti a přechodu ke kapitalismu.

Podstatu tohoto přelomu vyjadřuje nejstručněji současný historik J. Kočí: „Zrušení nevolnictví působilo příznivě i na rozvoj českého národního hnutí. Jazykově neporušené obyvatelstvo z vesnic se stěhovalo v hojnější míře, zvláště od poloviny osmdesátých let, do poněmčených měst a měnilo tak podstatně jejich národnostní charakter a složení.“ – Byl to tedy důsledek změn velmi zásadních. Zrušení nevolnictví umožňovalo existenci a rozvoj manufaktur a vznikajících továren. Dávalo předpoklad k odtržení venkovského obyvatelstva od půdy a k jeho přeměně ve volnou pracovní sílu, v moderní dělnictvo. Venkovské obyvatelstvo, zbavené vázanosti k půdě a ke své feudální vrchnosti, mohlo se přelévát do industrializujících se měst. Vznik dělnictva měnil strukturu městské společnosti po stránce sociální a měnil i její skladbu národnostní. A na takových základech potom vyrůstá obrozenský život, jehož přitažlivá dramaticita a půvabná malebnost vyvstává ze stránek knih od Malého Našeho znovuzrození po Bassovo Čtení o roce osmačtyřicátém.

Především Praha, jejíž vnější podobu nám zachovali ve svých intimních listech empirici vedutisté a jejíž životní puls evokoval mistrně Jirátkův F. L. Věk, prodělává náhlý růst. Počet jejího obyvatelstva se náhle zvětšuje. Nepůsobí to přirozený přírůstek, ale příchod obyvatelstva z venkova, drobných řemeslníků a obchodníků, studentů, inteligence, dělníků a služebníků. Teprve další generace, vzešlá z těchto skrovných poměrů, domáhá se přístupu mezi pravé měšťanstvo, které si

stále uchovává tvář cizí, německou. Úplné počestění městske společnosti trvalo dlouhou dobu. Někde byla umělá nadvláda cizího živlu udržována za podpory vídeňské vlády až do dvacátého století. Tenkrát byly národnostní poměry už dávno změněny. Rozdělení moci na radnici a v městských zastupitelstvech bylo karikaturou skutečného stavu.

Přeběhli jsme však příliš dopředu. Národní obrození znamená teprve počátek tohoto počestvování a změn, které jsou s tím spjaty. V nejvyhraněnější podobě proběhlo v Praze, na jiných místech mělo pravděpodobně jiný spád a jiné výsledky. Velká, vůdčí moravská města – Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo – lišila se dlouho do 20. století od měst českých i od svého moravského venkovského zázemí. Nadvláda německého živlu byla v nich zlomena až vlastně rokem 1918.

Snad nepodléháme přílišné smělosti, když chceme uvést několik postřehů, kterými jsme začínali svůj výklad, v souvislosti s těmi obecnými poznatky, které jsme rekapitulovali a domýšleli. Snad jsme nyní oprávněni tušit přesněji, proč se moravská města – a mezi nimi Brno – odlišovala svým národnostním složením od českých měst a proč se jejich německý ráz udržoval tak dlouho. Příčina leží v pohybu obyvatelstva, který se dál v druhé půli 18. století a závisel na velkých zvratech ekonomických. Historikové předpokládají z jistých příznaků celkem oprávněně, že města toho druhu, jaká u nás existovala od středověku, musela být doplňována přílivem obyvatelstva zvenčí, měl-li se počet jejich obyvatel udržovat aspoň na stejné výši. Nestejně velká část původního obyvatelstva našich středověkých měst byla původu cizího. Národnostní charakter městskeho cizího obyvatelstva se sice časem stíral s tím, jak se přizpůsobovalo svému okolí, mísilo s ostatními složkami obyvatelstva a jak na místa vymírajících, původně cizích rodin vstupovaly rody domácí. Taková asimilace trvala staletí. Brzdilo ji právě přistěhovalectví. Je prokázanou skutečností, že mezi přistěhovanci do měst byli nejen lidé z blízkého okolí, ale v nemalé míře i příchozí z ciziny, a to poměrně vzdálené ciziny. Řady původních městskeho obyvatel cizího původu, které se časem asimilovaly, byly znovu posilovány přistěhovanci z ciziny, s níž udržovali styky a se kterou je svazovalo vědomí etnické příbuznosti. Byl-li vliv této cizí složky městskeho obyvatelstva příliš velký, stávalo se dokonce, že se i český živel, jenž žil ve městě, přizpůsoboval jazykem a nakonec i národnostním smýšlením vládnoucím kruhům. Dějiny Brna v 19. století poskytují o tom řadu svědectví. Změnu v ustáleném koloběhu obyvatelstva přinesl až nástup kapitalismu. Překotně rostoucí průmyslová centra nemohla krýt svou potřebu obyvatelstva obvyklým způsobem. Ve městech se musela nutně projevit převaha domácích lidí uvolněných z nevolnictví. I když průmysl přiváděl do měst nadále cizince, tvořil cizí živel v mase českého obyvatelstva, přicházejícího do měst za práci, relativně slabou menšinu.

Spolehlivý závěr o situaci v Brně, který ukáže, zda uvažujeme správně, přinese až podrobné bádání. Na tomto místě se můžeme jen znova dovolat náznaků, které jsme shledali na začátku. Jestliže jsme vyzbrojeni poznáním o obecných rysech a příčinách obrozenského procesu, můžeme v oněch změnách jmen a povolání vidět prchavý reflex převratů, které se odehrávaly v národnostním a společenském složení města a konec konců celých našich zemí. Různá frekvence českých jmen a povolání je skutečností, která na pozadí rámcových poznatků o obrození má trojí aspekt a smysl. Za prvé ukazuje rostoucí, byť minimální podíl českých jmen na počestvování městskeho obyvatelstva. Za druhé naznačuje poměrně nízký počet těchto jmen, že toto počestvování probíhalo pozvolna, a nebylo zdaleka naprosté. A za

třetí nápadný růst počtu soukeníků mezi měšťany je nesporným odrazem skutečnosti, že se v oné době, kterou nebudeme blíže vymezovat, dál přerod Brna ve významné středisko textilního, soukenického průmyslu.

Jaký význam však má takové zjištění i za předpokladu, že naše hypotézy jsou oprávněny? Jakou cenu má kromě toho, že se dovidáme něco o našem městě? Může mít poznatek o pomalém počestvování Brna i širší význam než jen pro jeho místní dějiny? Myslím, že poznání brněnských poměrů ukazuje opravdu k širším souvislostem. Dovolí pohlednout i mimo hradby města a vrhne světlo i na jiná fakta, nebo aspoň podepře a zpřesní naše dřívější odhady. Musíme se ovšem pustit vratké opory několika údajů z brněnských pramenů, jež jsme vykládali za pomoci obecných pouček. Potřebujeme přihlednout k tomu, co o věcech, které nás zajímají, soudili ti, kdo byli před námi.

Když před čtvrt stoletím shrnoval literární historik Jan Jakubec ve své známé příručce, Dějinách literatury české, stav vědomostí o českém obrození, napsal o Moravě jen několik strážlivých a neproblematických vět. Začínají slovy, jež obsahují jádro jeho úsudku: „Povlovněji nežli v Čechách se probouzelo uvědomění jazykové národní na Moravě a ve Slezsku. Žily tu i tam stejné podněty ideové, hrozilo tam i totéž nebezpečí...“ Jakubcova charakteristika se kryla s běžným názorem a stala se i přesvědčením oficiálním. Dnes už je možno o obrození povědět leccos jinak, ale konečný závěr Jakubcův je uznáván stále: výsledky obrozenského procesu jsou na Moravě omezenější než v Čechách a proces sám probíhal pomaleji i s menší intenzitou. Kromě toho se týkal mnohem užšího kruhu společnosti nežli v Čechách.

Bádání podniknuté od času Jakubcových objevuje na temném obraze neuvědomělé a neprobuzené Moravy konce 18. století nejedno světlejší místo. Budoucí výzkum jistě ukáže v plně šíři, jak se na Moravě projevovalo národní hnutí a nepochybně vytrhne ze zapomenutí nejednu zajímavou osobnost ušlechtilých buditelských snah. Čas od času se ozve námitka, že mnoho z nápadného protikladu mezi živoucími Čechami a mátožnou Moravou, z protikladu, který proniká ze všech knih o českém obrození, zavinilo nesterajnoměrné rozdělení vědeckého zájmu mezi Čechy a Moravu. A že především lze za příčinu pokládat skutečnost, že o Moravě konce 18. století víme ještě méně než o soudobých Čechách. Na takovém mínění je část pravdy. Nicméně lze dnes odhadnout, že příští studium nakonec potvrdí výsledný soud o nepoměru mezi bohatstvím kulturního života soustředěného v Praze (doprovázeného nesterajně velkým přínosem venkovských měst a venkova) a mezi nepoměrně skromnějšími úspěchy dosaženými na Moravě. Rozdíl v tvářnosti života v obou sesterských zemích je pravděpodobně skutečnost, nejen dojem vsugerovaný stránkami našich učebnic. A nechtějme s horlivostí patriota tvrdit, že nepříznivý názor o obrozenském Moravě je způsoben hlasy z Čech, které podceňovaly omezenější výsledky obrozenského úsilí moravského, protože jim je zastíňovala velkolepá díla vzniklá v Čechách a v Praze. Poslyšme místo takového nařčení raději, jak podobně mluvil generační vrstevník Jakubcův, učenec, který zasvětil své vědecké životní úsilí literární minulosti Moravy. Jan Kabelík napsal v Literatuře české XIX. století: „Ale rozličné okolnosti způsobily, že obnovená literatura česká ve svém stisněnějším a mčlčím rameni moravském brala se i tokem poněkud pomalejším než v hlavním řečišti českém.“

Učenci tedy v minulosti nezapírali, že na Moravě působila nejedna vynikající osobnost a že země naprosto nežila stranou dobového kulturního a národního snažení. Ale stejně nezamlčovali, že úsilí buditelů zůstávalo často omezeno jen na úzký

okruh spolupracovníků a že nedovedlo vtisknout ráz a spád všemu společenskému životu Moravy. Proč však tomu tak bylo? – Víme přece, že v osvěcenském vědeckém snažení Morava, konkrétně Olomouc, předstihla Prahu; ale současně je třeba existenci olomoucké učené společnosti a její význam takřka vždy znova objevovat. Stejně udivující je, že brněnské muzeum, starší než pražské, nikdy nesehrálo podobnou pokrokovou roli v národním hnutí. Podobně se můžeme ptát, proč učené spolky, působící na Moravě, zůstávaly svým zaměřením záležitostí jen teritoriální; proč Dobrovského styk s moravským prostředím měl sice ohlas, ne však trvalý a přetvářející vliv; proč se až někdy ve čtyřicátých letech organizuje národní a kulturní život na Moravě na vyšší úrovni, když tolik vynikajících lidí odešlo do Čech proto, aby nezůstali na Moravě ve svém snažení osamoceni a bez porozumění. – Je ještě mnoho takových otázek. Všechny vyplývají ze základní otázky po povaze obrození na Moravě a odpověď na ně je obsažena v řešení tohoto problému ústředního.

Nedovoláváme se starých autorů proto, abychom v jejich kolejích hledali onu žádanou odpověď. Když však rekapitulujeme jejich dřívější názory, narazíme místy na to, co nás v tomto okamžiku zajímá: jak totiž viděli úlohu Brna v obrození. Mezi různými příčinami, v nichž byla spatřována podstatná příčina neplnosti obrození na Moravě – např. v nedostatku národně uvědomělé šlechty, nepřízni církevní hierarchie, silnějším tlaku germanizačním, větší přitažlivostí Vídně –, vrací se stále jeden příznačný motiv. Necháme jej znova vyslovit Jana Jakubce. Ne proto, že se v jeho běžné příručce takové obecné formulace nejlépe hledají, ale z té příčiny, že věrně vyjadřuje názor už ustálený, který se stal součástí obecného povědomí. Dočteme se, že „hlavní město země, Brno, na konci XVIII. století asi s 20 000 obyvateli, sic mohutnělo hospodářsky průmyslovými podniky, ale nedrželo krok v kulturním vývoji; nemělo universitu ani větší divadlo. Moravská aristokracie a bohatější měšťanstvo bývaly k českým snahám obrozeným mnohem netečnější...“ – Znamená to tedy, že povahu obrození na Moravě určovalo Brno? Proč je řeč jen o Brně? – Kabelík šel ve svém uvažování hlouběji. Podle něho měly Čechy kulturní středisko, Prahu, jejíž vliv nesahal ovšem na Moravu. Na Moravě literárního střediska nebylo. – Povězme stranou, že nás nesmí mýlit ustavičné odvolávání jen na literaturu. V obrozené kultuře připadala vůdčí úloha právě literatuře. Navíc je vývoj literatury nejlepším obrazem svazků kulturního vývoje se společenskými idejemi. – Osudnou překážkou obrozeným snahám podle Kabelíka bylo, že na Moravě existovala dvě hlavní města, která nedovolovala soustředění sil jako v Čechách.

Nekladme důraz na to, že Kabelík hovoří jen o dvou městech, Brnu a Olomouci. Podstatné je, že obrátil pozornost na význam měst vůbec. Pokud jde o dvě největší města, má v běžném nazírání pro kulturní vývoj Moravy v 18. a v první polovině 19. století Olomouc vyšší kurs než Brno. Měla universitu, starší tradici a bohatší organizaci zejména vědeckého života. Ti, kdo o věci uvažovali a psali po Kabelíkovi, mluvili přímo o chudším Brnu a rušnější Olomouci. Padl i výrok, že Brno nedbalo vůbec vyššího duchovního života. Na Brnu lpěla nálepka města cizího, ba přímo nepřátelského českému kulturnímu životu a tkvěla na něm až do dvacátého století. V tomto duchu se Brno představuje od konce 18. století jako předměstí německé Vídně, jako město bez historického pozadí, město ubíjející všechny vyšší vzněty a nutící nadprůměrné duchy buď k útěku nebo resignaci. Klácel, Mendl a Křížkovský jsou uváděni jako příklady. Hustý a temný mrak tragiky, který vidělo citlivé oko esejisty plynout nad kulturním Brnem 19. století, je ovšem metafora. Když ji budeme chtít rozvíjet, dojdeme k domněnce, že se tento mrak začal kupit

už v okamžicích, kdy novodobá česká kultura na Moravě vznikala, tedy v obrození. Kabelík hovořil, jak jsme četli, o nedostatku kulturního, literárního střediska. V 18. a 19. století takovým střediskem země mohla být jenom města, na Moravě především dvě města kdysi hlavní a největší. Brno tuto úlohu plnilo, jak se má za to, ještě méně úspěšně než Olomouc. A tak se opět vynoří otázka, proč tomu tak bylo a proč se odcizenost Brna v 19. století dokonce ještě stupňovala, když naopak brněnský kulturní život byl z velké části vytvářen příchozími z Čech, kteří k městu přilnuli.

Jak si představujeme odpověď na tuto otázku, hleděli jsme ukázat od počátku těchto stran. Ke klíčové otázce po charakteru národního obrození na Moravě a po její spjatosti s postavením měst v národní společnosti nedospíváme první. Dejme ještě naposled promluvit Kabelíkovi. Ten řekl pregnantně: „Českému obyvatelstvu na Moravě zůstávají obě hlavní města cizí; žádné v něm nebudí historických vzpomínek... a měšťanstvo jejich německé nebo poněmčilé je cizím tělesem uprostřed obyvatelstva českého, jež, bohužel, nepřizpůsobilo si přílivem svým hlavních měst v dobách pro český živel mnohem výhodnějších, natož v době úpadku...“ Jeho slova představují závěr i hypotézu. Pro nás je důležité, že se do značné míry shodují s tím, co o národním obrození víme dnes a co jsme se domnívali spatřovat v údajích o brněnském měšťanstvu. Troufáme si tvrdit, že se Kabelík svým úsudkem o vlivu města a městské společnosti na obrození dotkl – třeba na vedlejšími místě – jádra celého problému obrození. Tušil i to, že plnění úlohy, která městům a jeho obyvatelům připadala v obrozeném procesu, nebylo záležitostí subjektivního chtění uvědomělé skupiny buditelů, ale tvořilo odraz společenského a ekonomického převratu, který se navenek projevil v přeměnách sociální a národnostní struktury městského obyvatelstva.

Shoda našich představ s dílčími postřehy, které přineslo bádání v minulých generacích, neznamená ovšem, že jsme usuzovali na základě zběžného pohledu na pramenný materiál správně. Neznamená ani to, že vědci pozitivistického období měli aspoň v tomto ohledu pravdu. Spolehlivý závěr o situaci v Brně podá až podrobný monografický výzkum. Ten také umožní rozhodnout, zda řetěz vývodů o charakteru obrození v Brně a na Moravě má patriční soudržnost. Zásadně dnes víme, že historik, který se bude v náležitě širce zabývat studiem národního obrození, nebude smět zůstat při hledání jeho kořenů jen v oblasti jevů kulturních. Obrození je problémem především historickým. V poznání hlubokých zákonitostí historického procesu leží klíč k výkladu fenoménu národního obrození v plném jeho rozsahu a vnější mnohotvárnosti a barvitosti.

**PRVNÍ MORAVSKÝ MERKANTILISTA
PAVEL HYNEK MORGENTALLER**

Život a dílo

Zvláštní shodou okolností se stalo, že ve zdech města Brna žili současně v druhé polovině 17. stol. dva mužové, kteří svým hospodářským rozhledem a národohospodářskými názory značně předstihli svou dobu. Byl to především vážený člen městské rady a městský, později královský rychtář Pavel Hynek Morgentaller a moravský zemský advokát Šebestián Malivský z Maliv.¹⁾ Prvému z nich je věnována tato studie.

O původu Morgentallerově, o jeho mládí, studiích a životě až do příchodu do Brna nám prameny mnoho neprozrazují. Jisté je, že se narodil v dolnorakouském městě Mauternu (okres Kremže n. D.).²⁾ Datum narození nebylo lze bohužel zjistit;³⁾ podle matričních zápisů o uzavření sňatku a o narození dítěte soudím, že to bylo nejpravděpodobněji v l. 1618–1630.

Humanitního vzdělání asi nabyl v blízké Kremži a po jeho skončení se dal zapsat na vídeňskou universitu. Nevíme však bezpečně, kdy se tak stalo a na které

¹⁾ Z literatury uvádím: J. Šebánek: Textilní podniky mor. Kouniců. ČMM 55 (r. 1931), strana 101–109. – J. Nožička: Hospodářský a ménový vývoj našich zemí I. vyd. Praha, 1946, str. 104. – J. Chylik: Přehled dějin mor. průmyslu I., Brno, 1948, str. 70–73. – Arn. Klíma: Manufakturní období v Čechách. I. vyd. Praha 1955, str. 104–107. – Přehled československých dějin. Díl I. Praha 1950, str. 434. – Katalog výstavy „Brno od pravěku k dnešku“ I. Brno 1959, str. 40. – V. Urfus: Zdomácnění směnečného práva v zemích českých a počátky novodobého práva obchodního. Praha 1959, str. 45. – Arnošt Klíma: K otázce přechodu od feudalismu ke kapitalismu v průmyslové výrobě ve střední Evropě (od 16. do 18. stol.) SPFFBU r. IX–1960 řada hist. č. 7, str. 339. [Totéž ve zkrácené formě ve Zprávách Československé historické společnosti r. II (1959), č. 4, str. 203.] – Arnošt Klíma: Zur Frage des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus in der Industrieproduktion in Mitteleuropa (vom 16. bis zum 18. Jh.) v Probleme der Ökonomie und Politik in den Beziehungen zwischen Ost- und Westeuropa vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart (Schriftenreihe der Kommission der Historiker der DDR und CSR Bd. 3) Berlin 1960, str. 109. – Jaroslav Pošvář: Nástin dějin brněnské mincovny II. Numismatický sborník VI 1960, str. 314. – Fr. Mainuš: Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století. Spisy fil. fakulty brněn. university č. 66. Praha 1960, str. 83–85.

²⁾ Archiv města Brna (dále jen AMB) rkp. č. 75 fol. 100 a.

³⁾ Dotaz na římskat. farním úřadě v Mauternu byl negativní, poněvadž matriky této fary počínají teprve rokem 1696.

fakultě studoval, ani jaké nabyl akademické hodnosti.⁴⁾ Jisté však je, že se za svého vídeňského pobytu obíral státovědeckými studii, jejichž výsledkem byla jeho literární prvotina: *Generales florentis et intereuntis reipublicae causae*.⁵⁾ Této práci bude věnována v další části zvláštní pozornost. Zde jen budiž uvedeno, že prozrazuje dobrou znalost obou klasických jazyků. Vídeňský pobyt, ať již byl jakkoliv dlouhý, umožnil mladému studentovi poznání centra tehdejší správy, což dobře zužitkoval ve své pozdější politické kariéře.

V 50tých letech 17. stol. se dostal Morgentaller za neznámých nám okolností za hofmistra nedospělého hraběte Adama Františka z Valdštejna, s nímž pak podnikl řadu cest do ciziny. Na jiném místě bude zhodnoceno, co znamenal pobyt v cizině pro jeho plány na zavedení manufaktur u nás.

Bystrý a vzdělaný mladík, znalý cizích jazyků, byl v domě hraběnky Zdislavy z Valdštejna oblíben a v útulném prostředí židlochovského zámku přišel nepochybně do styku s mnoha vlivnými činiteli tehdejší feudální společnosti, což byl další kořen jeho pozdějšího vzestupu. Styky s Židlochovicemi nepřerušil ani v pozdějších dobách svého brněnského působení. Svědčí o tom například okolnost, že komtesa Valdštejnová byla kmotrou jeho dvou dětí.⁶⁾

V letech 1670–71, již jako městský rychtář, zasloužil se vynikající měrou ve svízelném jednání s městskou radou o udržení pustého valdštejnského domu na rohu ulic Kobližné a Běhounské (nyní Kobližná 1 a Běhounská 2). Bylo jisté především jeho zásluhou, že Brňané odпустили dvornímu radovi a nejv. hofmistru Karlu Ferdinandovi z Valdštejna, poručníku nezletilé dědičky Židlochovic, 343 zl. rýn. 38 gr. 1/2 d. dlužných lozunků a vzdali se svého oprávněného nároku na tuto realitu, což umožnilo hraběti výhodný prodej domu za 3000 zl. rýn. knížeti Ferdinandovi z Dietrichštejna.⁷⁾ Tím si nepochybně zavázal vlivného dvořana, k němuž měl pak kdykoliv otevřené dvéře.

Toho dovedl jistě znamenitě využití jak při zakupování četných vinic v židlochovských horách, tak i ve své osobní kariéře. Svou vděčnost k hraběcímu domu osvědčil neobvyklým způsobem, když v r. 1682, již jako král rychtář, daroval hraběnce Marii Anně Františce z Valdštejna svůj svobodný dvůr v Pohořelicích zvaný rosensteinský, dále svůj hostinec „U bílého koníčka“ tamtéž a 50 dukátů.⁸⁾

V roce 1654 opustil Morgentaller pohostinné Židlochovice a trvale zakotvil v Brně, když 17. listopadu oslavil u sv. Jakuba sňatek s mladou vdovou po brněnském konšelovi Janu Kranichovi z Goldensteina.⁹⁾ Nevěsta mu přinesla věnem svůj

⁴⁾ Archiv vídeňské university *Matricula Universitatis Viennensis* tom. VI. (1630–59) fol. 66: Paulus Ignatius Morgenthall Austriacus. Pozdější rukou připsáno: I(uris) U(trisque) D(ocor). Pátrání v ostatním materiálu zvláště v matrice a v aktech právnické fakulty nemělo úspěchu. Sdělení univ. archiváře dr. Frant. Galla. – Údaj o dosažení doktorátu obojího práva však neodpovídá skutečnosti; Morgentaller doktorátu práv nikdy nedosáhl.

⁵⁾ UK Brno sign St 160 309. Vyšlo ve Vídni 1649, typ. Matouš Rictius, univ. knihtiskař.

⁶⁾ AMB, matrika č. 101, pag. 500 a 577. Jde o Marii Annu Františku z Valdštejna, po druhé provdanou za Oktaviána Ladislava hr. z Valdštejna (včetně Miletínská).

⁷⁾ AMB, rkp. č. 134, fol. 46 b–48 a, rkp. č. 1834, hl. V, fol. 81–82 a 116.

⁸⁾ Dvůr a hostinec byly tehdy již pusté a dvůr patřil od těch dob k Židlochovicím. Viz J. Eder, *Chronik der Orte Seelowitz und Pohrlitz...*, Brünn 1859, str. 83. – *Aug. Kratochvíl*, Pohořelský okres (Vlastivěda mor. II, Místopis I/81, str. 55), se domnívá, že Morgentaller daroval dvůr a hostinec Marii Anně Františce z Valdštejna, provdané hr. Paarové, dceři hr. Oktaviána Ladislava z Valdštejna. Soudím, že obdarovanou byla jeho manželka, rovněž Marie Anna Františka z Valdštejna, poněvadž ta byla kmotrou Morgentallerových dětí.

podíl na domě po zesnulém manželu na Dolním rynku mezi realitami Jana Ferdinanda Hoffra a Ondřeje Erny (nyní nám. Svobody č. 18), v němž jeho předchůdce provozoval nálev vína. Z domu platil ročně 50 zl. mor. splátky, z nichž polovinu dostával Jan Schneller z Lichtenau a jeho dědicové, zatímco druhých 25 zl. podržel na místě své manželky. Dále pak vyženil 5 čtvrtin, 2 osminy a 1 klín vinice „U předního rybníku“ (svahy Černých polí), v Lískovci, Želešicích a Nebovidech.¹⁰⁾ O neceleho půl roku později byl přijat za měšťana a dostal se hned mezi patriciát, zabývající se pěstováním a nálevem vína (Ringsmann).¹¹⁾ To byla vrstva lidí namnoze vzdělaných, nevyučených žádnému řemeslu, bývalých vrchnostenských a jiných úředníků, z nichž se rekrutovali příští členové městské rady. S ní splynul a její zájmy po celý život hájil. Tato okolnost spolu s přirozeným nadáním a známostmi ve vlivných feudálních kruzích byla příčinou dalšího jeho vzestupu.

S manželkou Alžbětou měl 4 děti. Z nich zůstala na živu pouze nejstarší dcera Anna Polyxena (pokřtěná 23. 10. 1655),¹²⁾ provdaná později za Zikmunda Kazimíra Pastora z Hirtenberka.

Situace Brna v době, kdy se zde zabydlil Morgentaller, byla velmi neutěšená. Dvojím švédským obležením značně zpuštěné a velmi předlužené město se jen zvolna zotavovalo z hlubokého rozvratu. Dostalo se mu sic řady výsad, avšak nejcennější z nich zůstaly jen na papíře. Mýtní privilegium, osvobozující brněnské měšťany ode všech cel a mýt v zemích koruny České, nebylo nikdy stavy uznáno, na vladařem povolených 30 000 zl. se mělo dávat Brňanům ročně 3000 zl. z nových přírůžek. Tato výpomoc však byla znehodnocena tím, že město bylo odkázáno pouze na málo vynášející přírůžky z mléčných výrobků. Pohromou pro městské finance bylo zřízení hlavního solného skladu pro Moravu jakožto císařského regálu. Marná byla snaha města, aby se zbavilo tíživého dluhu 250 000 zl. fundálních peněz z celkového zadlužení přes 400 000 zl. Rovněž setrvání královského tribunálu v Brně se nezdálo býti pevně zajištěno. K tomu přistupovaly velké válečné škody na budovách ve městě, vypálená předměstí, značně zpuštěné a vysáté městské statky a tíživé náklady na ubytování vojska a na opevnění.¹³⁾

Samospráva města dostávala značné trhliny, zvláště v oblasti finanční. Městské účetnictví bylo nepřehledné, a tudíž těžko kontrolovatelné. Císařská instrukce královským rychtářům na Moravě z r. 1659 zamýšlela přibrání zástupců obce ke kontrole všech výdajů, sahala na pokuty a na podíl z odúmrtí a chtěla zavést pružnější způsob vyúčtování, proti čemuž konšelé důrazně protestovali.¹⁴⁾

Městská rada musila bojovat na všech stranách o udržení svých ohrožených pozic. V první řadě to bylo s vyššími stavy. Ti na zemských sněmech vysoko zdaňovali městské statky a stavěli je v berním ohledu na roveň svým poddaným, porušovali začasť milové právo, skupovali za spekulativními účely věci určené na městský

⁹⁾ AMB, matřka č. 121, fol. 141a.

¹⁰⁾ AMB, rkp. č. 1826, c. V, fol. 224, rkp. č. 1827, c. V, fol. 210, rkp. č. 1839, c. V, fol. 99; tamtéž, rkp. č. 13, fol. 178a.

¹¹⁾ AMB, rkp. č. 75, fol. 100a. Morgentaller byl přijat za měšťana 14. 5. 1655 pouze prozatímně, poněvadž nepředložil svůj křestní list. Za přijetí zaplatil 15 zl. rýn. Požadovaný dokument předložil o 2 léta později.

¹²⁾ AMB, matřka č. 101, pag. 500, 577, 726 a 864.

¹³⁾ AMB, Stará registratura, krabice 65, sign. K 47. Námitky městské rady proti císařské instrukci král. rychtářům na Moravě, dat. Bratislava, 30. 9. 1959.

¹⁴⁾ Tamtéž.

trh, ovlivňovali tím nepříznivě ceny potravin a surovin, a jejich řemeslníci a správcové domů škodili svým fušerstvím městským řemeslům. Nadto páni a rytíři zabrali spolu s kláštery v Brně více než 90 domů, aniž ulevili přetíženým měšťanům v jejich povinnostech, a dokonce aniž chtěli platiti dlužné dávky z domů za řadu let.¹⁵⁾

Velké obtíže působili radě zemští advokáti a lékaři, kteří se ve městě hromadně zakupovali a přitom pro sebe reklamovali výsady vyšších stavů. Městská řemesla a obchod trpěly konkurenci cizích kupců, prodávajících na Zemském domě v dobách zasedání zemských soudů a sněmů, což bylo prakticky po největší část roku.¹⁶⁾ K tomu ještě přistupoval silný hospodářský tlak židů, usilujících o proniknutí na městský trh a ovládajících obchod s celou řadou důležitých surovin.

Městská rada se svou politikou ocitala v příkré protivě k většině městského obyvatelstva. To se dělilo na honoraci, provozující jako jedinou živnost nálev vína (Ringsleute), na řemeslníky a obchodníky a na chudinu. Konšelé stranili patriciátu, z něhož doplňovali své řady, a snažili se utužovat svou nadvládu nad obcí.

Prostí měšťané sténali pod břemenem daní a dávek. Předně musili odváděti ze svých domů starou domovní daň (losunga), dále domovní kontribuci sloužící k umorování městských dluhů, zvláštní kontribuci nařízenou královským městům, dlužné, dvojí poplatek na opevnění (tzv. Schantz-Geld a Klafter-Schantz-Geld) a posléze se mohli vykoupiti z konání strážní služby a z ubytovací povinnosti.¹⁷⁾ To bylo takové zatížení, že mnozí měšťané raději prodávali své domy vyšším stavům, čímž ovšem ubývalo těch, „kdo s městem trpěti“. Konšelé sami většinu těchto dávek neplatili, což vzbuzovalo v obci mnoho zlé krve.

Mnohem horší však bylo, když se městská rada snažila z návodu honorace zbaviti obec práva nálevu vlastního vypěstěného vína. Brněnští měšťané bez rozdílu měli výsadami zaručeno od staletí toto výčepní právo za předpokladu, že mají své vinice řádně zapsány v knihách, že z nich platí daně a že uhradili příslušný poplatek za svolení k šenkování vína. Výnos z výčepu vína byl řemeslníkům vítaným doplňkem jejich namnoze hubených výdělků a proto se ani nelze diviti jejich rozhořčenému odporu. Vzplanul dlouholetý, úporný boj, který obec přes všechny intriky rady nakonec ve Vídni vyhrála. Vážnost konšelů utrpěla v tomto zápase povážlivě trhliny; byla veřejně pranýřována jejich zistnost a panovačnost a někteří z nich byli dokonce ohrožováni na životě.¹⁸⁾

Řemeslo a obchod v Brně byly ve značné krizi. V lůně jednotlivých řemesel zuřily spory zvláště mezi mistry a tovaryši, jednotlivá odvětví se navzájem svářila, jako například soukeníci a postřihači. Poněvadž řemeslo nebylo odděleno od obchodu a zemědělství a poněvadž se řemeslník nemohl uživiti pouze vykonáváním svého řemesla, nebylo žádnou vzácností, že provozoval několikero živnost, zemědělství a nálev vína. Podobně zase obchodník obchodoval současně i s nejrůznějšími řemeslníckými výrobky a tím poškozoval jejich přímé výrobce. Řemeslo a obchod v Brně

¹⁵⁾ AMB, Akta purkmistrovská, sign. stará: 1649, 9/512 (nová: krab. č. 3 fasc. 9/318-328), sign. stará: 1650, 6/705 (nová: krab. 3 fasc. 6/470-476), sign. stará: 1657, 1/1971 (nová: krab. 8 fasc. 1/29-33), sign. stará: 1656, 13/1800 (nová: krab. 7 fasc. 13/116-117).

¹⁶⁾ AMB, Akta purkmistrovská, sign. stará: 1657, 4/2011 (nová: krab. 8 fasc. 4/300-301). J. Drmal, Zemský dům v Brně (Brno 1947), str. 90-91.

¹⁷⁾ AMB, Akta purkmistrovská. Seznam dluhů na domě nebožtíka Jindřicha Hasslaueru. Bez data. Nezařadeno.

¹⁸⁾ AMB, Zbýtky registratur fasc. 28/1. Spor rady s obcí o vinný šenk 1650-59, fasc. 30/1; totéž z let 1660-1697.

nepříznivě ovlivňovali feudálové, kteří měli své vlastní řezníky, soukeníky, pláteníky apod. a dopouštěli svým poddaným a svým hospodářským úředníkům nejen obchodování vlastními zemědělskými a jinými produkty, nýbrž i skupování cizích výrobků, určených na městský trh. To mělo za následek rostoucí drahotu ve městě a přinášelo na jedné straně několika jednotlivcům značné bohatství a na druhé straně ostatním zbídačení.¹⁹⁾

Rada zasahovala zcela bezostyšně do věcí cechovních, ať již to bylo například při přijímání nových mistrů, nebo – a to bylo zvláště citelné – ve věci stanovení cen řemeslnických výrobků.²⁰⁾ Je jasné, že toto počínání neziskávalo konšelům mezi řemeslníky žádnou popularitu.

Městská chudina, sužovaná nejvíce stoupající drahotou a obecnou tísní, byla přirozeným spojencem chudnoucích řemeslníků. Tak lze bez nadsázky říci, že proti radnici stála mimo honoraci jako jeden muž téměř celá obec.

Za těchto okolností potřebovali otcové města jako soli muže, jenž by byl náležitě vzdělán, zvláště právnicky a národohospodářsky, byl scestovalý, měl známosti ve vlivných feudálních úřednických kruzích a svým sňatkem a povoláním byl úzce spjat se zájmy městské smetánky. A tímto mužem byl bezesporu mladý Morgentaller, jenž právě v době svého příchodu do Brna vzbudil pozornost svým návrhem na zavedení manufaktur v rakouských dědičných zemích, o němž bude v další části podrobně pojednáno.

Proto není divu, že se při nejbližší příležitosti dostal do městské rady (roku 1659). Jeho přijetí bylo nepochybně podporováno jak většinou konšelů, tak i tehdejší moravským zemským podkomořím Janem starším Jakartovským ze Sudic. V této funkci zůstal celých 10 let (do května r. 1669)²¹⁾ a možno říci, že se v ní z hlediska rady plně osvědčil, takže mu byly svěřovány odpovědné úkoly. Zvláště zasahoval v důležitých sporech, na nichž velmi záleželo a které se řešily nakonec až u dvora. Bylo to například svízelné jednání mezi moravskými královskými městy a vyššími stavy o výši kontribučního příspěvku měst, nebo znovu vzplanuvší, čistě brněnský spor rady s obcí o vinný šenk, o němž jsem se již dříve zmínil. Lze se právem domnívat, že se Morgentaller účastnil stylizace všech přípisů v obou těchto sporných otázkách i jednání o nich s moravským zemským podkomořím a královským tribunálem. V tomto úřadě měl svého dobrého známého v osobě pozdějšího německého registrátora Jana Krause z Krausenfelsu, jenž byl svědkem při jeho sňatku.²²⁾

Městská rada vypravila Morgentallera v letech 1661–1662 celkem třikrát do Vídně a nelitovala značných nákladů spojených s jeho delším pobytem v císařské rezidenci. Morgentaller tam jednal mimo jiné s vlivným dvorským sekretářem Danielem Pachtou z Rájova, jemuž odevzdal z příkazu rady 34 dukáty.²³⁾ Jeho poslání ve věci docílení slevy na kontribuci bylo úspěšné, neboť císařská komise snížila podíl moravských královských měst na 12 000 zl. rýn., místo stavy určených 58 000 zl. Hůře však probíhal druhý spor, na němž radě záleželo mnohem více nežli na předchozím, totiž o vinný šenk. Přes všechnu námahu, intervence i dary vlivným hod-

¹⁹⁾ Státní archiv v Brně (dále jen Sar Brno), fond A 8 (ZR), fasc. P 9, č. 1030. Policejní předpisy z let 1665–1675.

²⁰⁾ Tamtéž.

²¹⁾ AMB, rkp. č. 102, fol. 23a–27b.

²²⁾ AMB, matrika č. 121, fol. 141a.

²³⁾ AMB, rkp. č. 554, duben 1661, účetní položka č. 71, rkp. č. 555, fol. 47b, rkp. č. 556, fol. 55b–56a.

nostářům, nejvyššího kancléře Jana Hartvíka hr. Nostice nevyjímaje, nepodařilo se připravit brněnskou obec o její drahocennou výsadu.

Koncem roku 1665 a v květnu léta příštího byl Morgentaller znovu u dvora ve věci nespravedlivého zdanění moravských královských měst vyššími stavy.²⁴⁾ O tom, jakou měl účast při posuzování návrhu moravského zemského advokáta Fabiána Šebestiána Malivského z Maliv na zřizování textilních manufaktur, bude řeč na svém místě.

Otcové města odměňovali jeho píli a obratnost. Tak mu bylo vyplaceno z městské pokladny 18. zl. rýn. za úspěšně provedený prodej domu „U zlatého medvěda“ Karlu Jindřichu mladšímu z Žerotína, a když v roce 1668 vydal tiskem požární řád, dostal za 600 výtisků celkem 35 zl. rýn. 38 kr.²⁵⁾

Je nepochybné, že i jako konšel se věnoval pilně pěstění a nálevu vína a že dobrým hospodařením a příjmy z účasti na městské správě podstatně rozmnožil svůj nemovitý majetek.²⁶⁾ Mohlo se tak státi tím spíše, poněvadž byl jako člen městské rady prost celé řady tíživých měšťanských povinností a dostával slušné naturální dávky z městských statků a jistou část peněz na hotovosti.²⁷⁾

Hospodářskému i společenskému vzestupu Morgentallerovu nechybělo závistníků. Snad nejzavilejším z nich byl Jan Hovorka z Vyskova z patricijské brněnské rodiny staré tradice, zprvu menší písař u zemských desk, později vlivný člen městské rady. Ve svém odporu k Morgentallerovi zašel tak daleko, že mu bránil v hlasování, skákal do řeči a nebezpečně mu vyhrožoval. Bylo třeba zvláštní smířovací komise, aby se rozjitřené mysli obou uklidnily a aby se zabránilo stížnosti postiženého na vyšších místech.²⁸⁾

Spor s Hovorkou nebyl však brzdou v jeho další kariéře, neboť při obnově rady v květnu r. 1669 byl svým příznivcem, nástupcem zesnulého Jana st. Jakartovského ze Sudic v úřadě podkomořském, hrabětem Bedřichem z Oppersdorfu, vybrán z terna uchazečů za městského rychtáře. To znamenalo sice větší úřední zaneprázdnění, ale také větší příjem. Vždyť rychtáři připadala část poplatků z tržních stánků, taxy za přípis domů, za výslech svědků, za úřední opisy, $\frac{1}{3}$ z odúmrti aj.²⁹⁾

Nová funkce mu dopomohla záhy ku členství v policejní komisi moravských stavů, zřízené především k regulaci cen potravin a řemeslnických výrobků. Tato instituce sledovala mimo jiné růst drahoty v zemi a její příčiny. Hned v druhém jejím zasedání byl přednesen obsáhlý výklad o hospodářské politice šlechty a jejím odrazu na poměry v královských městech.³⁰⁾ Tento pronikavý rozbor situace mohl býti koncipován člověkem s velkým hospodářským rozhledem, jakým byl právě Morgentaller. Tíživé drahotní poměry chtěla komise zmírniti snížením cen řemeslnických výrobků, nikoli však také cen surovin, a proto není divu, že se její návrhy setkaly s prudkým odmítnutím postižených cechů, jež se k nim měly vyjádřiti. V podrobných výpočtech dokazovaly, že za stávající drahoty surovin, potravin pro čeleď a za nejistoty od-

²⁴⁾ AMB, Akta purkmistrovská, sign. stará: 1666, 9/3095 (nová: k. 13 fasc. 9/3–11) a sign. stará: 1666, 16/3161 (nová: k. 13 fasc. 16/324).

²⁵⁾ AMB, rkp. č. 558, květen 1665, pol. č. 87, rkp. č. 561, fol. 69b. – *Fr. Šujan*, Dějepis Brna (Brno 1928), str. 303, neví ničeho o Morgentallerově autorství požárního řádu.

²⁶⁾ AMB, rkp. č. 13, fol. 178a.

²⁷⁾ *Šujan*, Dějepis Brna, str. 200.

²⁸⁾ AMB, rkp. č. 1261, str. 82 a 86.

²⁹⁾ *Šujan*, l. c., str. 200.

³⁰⁾ Sar Brno, fond A 8 (ZR), fasc. P 8, č. 1030, pol. předpisy z l. 1665–75 k 20. II. 1670.

bytu zvláště na výročních trzích nelze rozhodně připustit tak dalekosáhlé zlevnění.³¹⁾ Členství v tak důležité instituci umožnilo Morgentallerovi navázat další styky s vlivnými členy stavovské společnosti, zvláště s moravským zemským podkomořím hrabětem z Oppersdorfu, s nímž tam společně zasedal.

Úřad městského rychtáře zastával Morgentaller více než 4 léta, když 10. září r. 1672 zemřel dosavadní císařský rychtář Jiří Schilling. Městská rada brněnská hned třetí den po jeho úmrtí prosila nejvyššího českého kancléře a svého příznivce hr. Jana Hartvíka Nostice za přimluvu u císaře, aby byl tento klíčový úřad obsazen někým z jejího středu. Uváděla k podpoře své žádosti, že v radě je dosti lidí zralého věku, vzdělaných, scestovalých i jinak pro tuto funkci schopných.³²⁾

Horlivosti městské rady se nelze divit. Císařský rychtář měl první místo v radě, hájil práva, zájmy a hlavně důchody panovníka, dohlížel na zachování zákonů, pokoje, řádu a policie a spolupůsobil při každoroční obnově rady. Bez jeho vědomí nesměla být svolána rada ani obec. V duchu cis. instrukce z r. 1659 mělo být pod jeho dohledem reformováno složité a nepřehledné městské účetnictví, při čemž měli být přibráni ke kontrole obecního hospodaření zástupci obce.³³⁾ Brňané se snažili hned po odvrácení náporu Švédů v r. 1645 o zrušení tohoto nemilého dohlédacího orgánu, avšak dosáhli pouze panovníkova příslibu, že v Brně budou k tomuto úřadu vybírány osoby, jež se budou s vedením města dobře snášeti.³⁴⁾

Přání rady bylo respektováno a tak se stal Schillingovým nástupcem za souhlasu všech zúčastněných Morgentaller, o němž věděl ve Vídni kancléř Nostic a kterého jistě doporučili nejvyšší hofmistr Karel Ferdinand hrabě z Valdštejna, moravský zemský podkomoří hr. Oppersdorf i vlivní přísedící moravského královského tribunálu. Nestalo se tak bez pokusu městské rady vnutí novému rychtáři volební kapitulace. Konšelé měli smutné zkušenosti s hrabivým Schillingem a proto svolali ještě před instalací nového představeného starou radu a na společné schůzi byla umluvena jistá omezení jeho prerogativ. Tak bylo odhlasováno, že má mít v zasedáních rady pouze informativní votum, že nemá práva na židovské mýto, jež si přisvojil jeho předchůdce, a že nemá pobírat žádné naturální dávky, s výjimkou vína a piva. Prvého si smí odebrati k svátkům pouze 2 vědra, a nikoliv 4 jako jeho předchůdce, a pivní deputát má dostávat ve stejné výši jako primátor s přídatkem 1/2 sudu měsíčně pro sluhu. Toto usnesení mělo být posláno císaři ke schválení a rada požádala podkomořího, aby posečkal s přečtením instrukce novému rychtáři až do nejvyššího rozhodnutí. Současně pokorně prosila Oppersdorfa, aby při instalaci obci důrazně připomenul povinnou poslušnost k magistrátu.³⁵⁾

Zdá se, že podkomoří nevyčkal výsledku ohlášené petice, poněvadž již třetího dne po usnesení, tj. 29. listopadu r. 1672, dosadil nového císařského rychtáře obvyklým způsobem. Po vyslechnutí mše v radniční kapli přečetl za přítomnosti obou rad, staré i nové, a obce císařský reskript a příslušný intimát královského tribunálu. Při této příležitosti vyběhl shromážděnou obec se vši vážností k poslušnosti magistrátu,

³¹⁾ Sar Brno, fond A 8 (ZR), fasc. P 8, č. 1030, pol. předpisy 1665–75. Vyjádření brněnských cechů.

³²⁾ AMB, Stará registratura, krab. 65, sign. K 47 (Obsazování místa král. rychtáře 1630–1777). Purkmistr a rada m. Brna – nejv. kancléři hr. Nosticovi. Dat. Brno, 13. 9. 1672.

³³⁾ AMB, Stará registratura, krab. 65, sign. K 47. Námitky městské rady na cis. instrukci král. rychtářům na Moravě. Dat. Bratislava, 30. 9. 1659.

³⁴⁾ AMB, Sbírka listin. Dekret král. české kanceláře. Dat. Línec, 22. 9. 1645.

³⁵⁾ AMB, rkp. č. 1264, str. 406–407. Zasedání městské rady 26. 11. 1672.

k odvádění daně z nápojů a komínů a připomenul jí povinnost placení příspěvku k úhradě městských dluhů, poněvadž důchody z městského hospodářství na to nestačí.³⁶⁾ To byla nemilá sprcha pro obec, jež odmítala přispívat na úhradu obecních dluhů a poukazovala na to, že při poctivém hospodaření by se dluhy města uhradily bez jakéhokoliv zatěžování měšťanů.

Tak se stal Morgentaller první osobou ve městě a to se projevilo i na jeho příjmech. Městská rada mu vyplácela ročně na hotovosti částku 442 zl. rýn. a přidávala zmíněné již dávky nápojů. Ze svého úředního příjmu si ovšem musil platit a stravovati úředního sluhu.³⁷⁾ U srovnání s důchody jeho předchůdce bylo toho však již méně a nový rychtář záhy požadoval alespoň židovské mýto, tj. 15 krejcarů z každého žida puštěného do města mimo dobu výročních trhů. Tuto dávku pobíral Schilling v neztenčené míře, avšak po jeho smrti ji rada převedla na sebe. Projednání tohoto jeho požadavku bylo však konšely odročeno s poukazem na nepřítomnost členů staré rady a dále se o něm v protokolech o zasedáních rady nepíše.³⁸⁾

Nový rychtář vycházel se svými bývalými kolegy celkem dobře. Svědčí o tom okolnost, že za svého více než 10letého úřadování se dostal do konfliktu s nimi jen v jediném případě komorníka pana z Poppenu, jenž ztropil noční výtržnost před domem počestné vdovy Lucie Fabianové. Morgentaller v dohodě s městským rychtářem Kristiánem Fischerem dal pachatele vsadit do vězení na hlavní stráž. Městská rada protestovala u obou proti tomuto zasahování do své pravomoci a císařský rychtář jí ohlásil písemnou odpověď po svém uzdravení.³⁹⁾

Vlastním Morgentallerovým povoláním bylo, jak již řečeno, pěstování a nálev vína. Je pozoruhodné, že on, bojovník za rozvoj nové výroby, ukládal své finanční přebytky po vzoru svých spoluměšťanů tradičně do vinic. Jeho vyžehněný majetek nebyl nikterak zvláště veliký, avšak on ho dovedl obezřetným hospodařením téměř zdesateronásobit. V knize losungů měl řádně zapsané 2 osminy vinic „U předního rybníku“ (svah Černých polí), 2 čtvrtě a 1 osminu v Liskovci, 4 osminy a 1 klín vinice v Nebovidech, 6 čtvrtin, 7 a půl osminy a 1 pustou vinicí v Želešicích, 34 čtvrti a 6 osmin v Židlochovicích a 3 čtvrti a 4 osminy v Nosislavi. Z tohoto majetku včetně domu na dnešním nám. Svobody platil ročně 16 zl. 1 gr. 3 den. losungy.⁴⁰⁾

To představovalo velké jmění, uvážíme-li jen, že užitek z nevelkého vinohradu se často rovnal výnosu středního obilného gruntu, a Morgentallera lze proto zařadit mezi nejzámožnější brněnské měšťany. Jádro jeho nově přikupovaných vinic bylo v Židlochovicích. To nás nemůže překvapit, známe-li úzké vztahy rychtáře k tamní vrchnosti, jež mu jistě k získávání nemovitého majetku všemožně pomáhala. Po vzoru ostatních patriciů zřídil si k rekreačním účelům před Židovskou branou na rohu Křenové zahrady z pustého místa s kouskem louky, jež mu odprodal brněnský magistrát za 75 mor. tolarů.⁴¹⁾ Jedině člověk takové hospodářské potence se mohl odvděčiti svým bývalým chlebozárcům, hrabatům z Valdštejna, darováním svobodného dvora a hostince v Pohořelicích, jak jsem se již dříve o tom zmínil.

³⁶⁾ AMB, rkp. č. 1264, str. 411–412. Zasedání městské rady 29. 11. 1672.

³⁷⁾ AMB, rkp. č. 572, fol. 30a.

³⁸⁾ AMB, rkp. č. 1265, str. 351. Zasedání městské rady 30. 9. 1673.

³⁹⁾ AMB, rkp. č. 1267, str. 39. Zasedání městské rady 1. 2. 1675.

⁴⁰⁾ AMB, rkp. č. 13, fol. 178a.

⁴¹⁾ AMB, Akta purkmistrovská, krab. 47, fasc. 6, str. 2–6 (ke 14. 11. 1678).

Když se takto ocitl Morgentaller na vrcholu své moci hospodářské i politické, byl pojednou trvale upoután těžkou nemocí na lože, z něhož již nepovstal. Zemřel bez poslední vůle podle jedné zprávy dne 11. ledna r. 1683,⁴²⁾ podle druhé v noci ze 13. na 14. leden téhož léta. Městská rada se sešla na zprávu o úmrtí k mimořádnému zasedání, na němž bylo rozhodnuto, aby se pozůstalost nezapečetila, aby se odeslala písemná zpráva o události nejvyššímu kancléři a král. tribunálu a aby bylo o věci ústně referováno mor. zemskému podkomoří.⁴³⁾

Zesnulý byl pohřben u sv. Jakuba. Vdova Alžběta přečkala svého manžela o plných 25 let. Zemřela v r. 1708 a byla pohřbena podle svého přání vedle svého druhého manžela. Jména po nebožce zdědila jediná dcera Anna Polyxena, provdaná z Hirtenberka, její manžel Zikmund Kazimír Pastorius a jejich děti Eleonora Polyxena, Zuzana Konstancie a Zikmund Kazimír.⁴⁴⁾ Tím mizí Morgentallerové z brněnského prostředí.

*

Význam Morgentallerův netkví zdaleka jen ve veřejné činnosti ve službách města Brna. Mnohem důležitější jsou jeho názory národohospodářské, ohlašující nástup raného merkantilismu. Zájem o věci hospodářské prozrazuje již jeho prvotina „Generales florentis et intereuntis rei publicae causae“, vyšlá tiskem ve Vídni v r. 1649. Toto dílo mladého autora, pravděpodobně právě dokončivšího vysokoškolská studia, je rozděleno do dvou knih celkem o 24 kapitolách. Prvá kniha se zabývá příčinami rozkvětu státu, druhá pak vytyká důvody jeho zkázy a obě jsou protkány doklady z historie i ze současnosti. Pisatel se obírá pouze lidskými příčinami rozmachu a úpadku, kdežto božské pomíjí. Předmětem jeho zájmu je toliko soudobá absolutní monarchie. Práce o 317 stranách je kompilací shrnující v jeden celek to, na čem se politikové shodli. Zachovala se v našich předních knihovnách a kupodivu ušla pozornosti všech našich hospodářských historiků. Pro poznání původcovy myšlenkového vývoje má totiž základní význam.⁴⁵⁾

Věnujme nyní bližší pozornost jejímu obsahu. Rozkvět státu podmiňují dle autora: ctnosti vladaře, zbožnost a poslušnost poddaných, dobré rady rádců, autorita moci výkonné, svornost poddaných, mezinárodní smlouvy, dobré zákony, stálé vojsko, velký státní poklad, rostoucí počet obyvatel, dobrá obranná opatření a panovník pečující o obecné blaho.

Ze všech těchto kapitol je pro nás nejdůležitější kapitola 9, vytykající způsoby narůstání státního pokladu. Již její úvodní věty prozrazují typického merkantilistu: „Peníze jsou do té míry nezbytné, že tak jako lékaři popírají, že by mohl chodit člověk bez nervů, stejně tak nelze spravovat stát bez peněz. Práce je bohatstvím, bez něhož se nic neděje, čeho je třeba; peníze poslouchá vše a nic není tak obrně-

⁴²⁾ AMB, Stará registratura K 47 (krabice 65). Purkmistr a rada m. Brna – císaři. Dat. Brno, 18. ledna 1683.

⁴³⁾ AMB, rkp. č. 1275, str. 19. Zápis o mimořádném zasedání městské rady 14. 1. 1683.

⁴⁴⁾ AMB, rkp. č. 56, str. 368–378. Závět Alžběty Morgentallerové, datovaná 15. 4. 1708, publikovaná 28. 4. a potvrzená m. radou 16. 6. 1708.

⁴⁵⁾ Užívám exempláře brněnské univerzitní knihovny sign. St/I, 160 309. Další výtisky jsou v Národní knihovně v Praze a v univ. knihovně v Olomouci. Formát knížky je špalíčkový (12,8 × 7,5 cm), jazyk latinský.

ného, aby toho nedobily peníze. A tak v dobře spravovaném státě je třeba co nejvíce pečovat o obohacení státní pokladny.“⁴⁶⁾

Stát získává své příjmy především z daní a poplatků, jež mají býti úměrné zdrojům příjmů poplatníků a mají býti spravedlivě rozvrženy. Rozhodnými slovy odsuzuje daňové přetížení sociálně nejnížších a prohlašuje, že je falešné to zlato, jež se smíšeno se slzami poplatníků. Daňový útlak má za následek, že postižení raději opouštějí svou vlast a hledají novou existenci třeba i u nepřátel. V době, kdy feudálové přesouvali bezostyšně berní břemena na své ubohé poddané, bylo dost odvážné napsat, že nikdo nemá býti osvobozen od daňové povinnosti a že bohatým nemá býti v tom ohledu polhčováno na úkor chudých. Když poplatník dostal svým závazkům, má požívatí vši ochrany veřejné moci, zvláště proti libovůli vojáků. Jaká to utopie po bezprostředním ukončení 30leté války, v dobách řádění bezuzdné sol-datesky!

Zdrojem blahobytu státu je dále řádné vzdělávání vši pudy. Vladař má pečovat o to, aby se cizími druhy zlepšovala rostlinná a živočišná produkce a při obdělávání dosud ladem ležících ploch se má užití i práce vězňů, silných žebráků, vojáků a jiných povalečů. Opuštěná pole se mají přidělovat rolníkům s prominutím všech dávek po několik prvních let.

Rozkvět státu podporuje účelné hospodaření s příjmy. To, co se vybere od poddaných, má se vynaložit k veřejnému prospěchu, a ne na pochybené výdaje, nebo vladařovým oblíbencům. Je v zájmu vlády, aby její úřednický aparát byl poctivý a neúplatný. V této souvislosti připomíná panovníkovi, aby zkoumal, odkud bere tak mnohý veřejný činitel peníze na svůj honosný dům, nádherný šat, drahá jídla, zahrady, dvory, mlýny, zámky apod. Lehce pak přijde na to, že je to většinou z odcizených veřejných prostředků.

Čtvrtým, a to velmi důležitým pramenem příjmů státní pokladny jsou řemeslníci a vůbec výrobci. Ti totiž nakupují a dovážejí surovinu a vyrobené předměty pak prodávají, což předpokládá kooperaci většího počtu lidí. Je jistě plně opodstatněné autorovo tvrzení, že umění a píle člověka přetváří přírodu. Ta totiž vydává své produkty v drsném, neopracovaném stavu, kdežto výrobce jim vtiskuje svým uměním rozmanitý tvar, čímž se stávají dražšími a užitečnějšími. Jako příklad toho uvádí surovou vlnu, nebo výměšek ošklivé larvy bource morušového a dokazuje, co z těchto surovin dokáže vyrobiti dovedná lidská ruka. Podobně je tomu i s železem a dřevem. Je známo, že výroba vyživí mnohem více lidí nežli zemědělství, jak je to dobře vidět na četných a lidnatých italských městech. Proto je prvním úkolem řádného vladaře, aby pečoval o rozvoj řemesel a výroby. Není-li v zemi dostatek řemeslníků, má je přilákat dobrými mzdami a zvláštním uznáním a odměňováním nejzdatnějších.

Další předpoklad růstu státních příjmů souvisí s předchozím. Je to zavádění cizí výroby hledaného zboží doma a jeho export do ciziny. Připomíná, že každoročně plyne z císařských zemí nesmírné množství peněz do ciziny za módní a luxusní zboží. A přece by bylo lze při větší příčinlivosti vyráběti v rakouských zemích například stejně jemná sukna, jako jsou ta, jež se dovážejí odjinud každého roku za velké peněžní hodnoty, nebo tzv. italské a francouzské zboží. Dokladem nad jiné přesvědčujícím toho, co znamená taková výroba pro stát, je soudobá Francie, kde král Jindřich IV. zavedl r. 1602 hedvábnictví. Jeho rozvoj a hromadný vývoz hedvábného

⁴⁶⁾ Morgentaller, l. c., str. 151.

zboží do ciziny přináší této zemi nevidaný finanční prospěch. Podtržením významu všestranného rozvoje výroby a obchodu pro rozkvět státu razí tu Morgentaller nové cesty národohospodářskému myšlení v našich zemích. Tyto své převratné myšlenky rozvinul do šíře ve svém podání císaři v r. 1654, o němž bude dále zevrubně pojednáno.

Hospodářskou prosperitu státu by podle názoru pisatele upevnila opatření proti přílišnému přepychu, neboť ten uvrhl již velmi mnoho jedinců do stavu trvalé chudoby, což je pro veřejnou správu nežádoucí.

Státní pokladna má velký užitek z vydolovaných kovů a nerostů, poněvadž jejich zpracováním vzniká mnoho užitečných výrobků. Proto mají být obnovovány staré doly a má být pátráno po nových nalezištích. Na práci v dolech nechť jsou přikazováni po vzoru starých Římanů trestanci a váleční zajatci.

Vládcové leckdy zvětšují své příjmy zaváděním státních monopolů, zvláště na některé hledanější druhy potravin a poživatin. Někteří španělští králové prováděli výnosný zámořský obchod.

Rozvoji obchodu a tím i státním důchodům měly sloužit některé smělé projekty průplavů, jež se však většinou neuskutečnily. Příklady z historie starého Říma ukazují, jak prospěly státu peníze poražených nepřátel. Na jiný způsob osvětlení státních financí přišel Jindřich III. anglický, když pro sebe reklamoval všechno výnos sirotčího jmění po vyplacení spravedlivého úroku. A jako na poslední možnost je upozorněno na konfiskaci hodnot získaných podvodnými machinacemi veřejných činitelů.

A nyní jen stručně o příčinách zkázy státu. Jsou to: špatné vlastnosti panovníka, jako například nespravedlnost, hýřivost, krutost a despocie, neobratnost a nedostatek inteligence vladaře, jeho rádců a ministrů, vnitřní rozervanost, přílišná moc jedinců ve státě, jmenování cizinců do úřadů a poradních sborů, tíživé daně, bezpráví působená občanům, bezútěšná situace provinilců, náboženský rozkol, přepych a hýřivost, války proti druhým státům a propouštění osvědčených rádců.

Z uvedených kapitol je nejzajímavější devátá, v níž se autor, člověk doby protireformační, pozastavuje nad zhoubnými následky náboženských sporů a válek ve Francii, Anglii, Uhrách, Čechách a soudobém Německu. Katolický král má podle něho za povinnost vymýtit kacířství. Má si však při tom vésti takticky. Měla-li by rekatolizace způsobit zkázu státu, pak je jistě lepší uznat daný stav a posečkat s dílem obnovy, až se naskytne lepší příležitost. Hlava státu má tu napodobit zkušného lodivoda, jenž upustí v případě nutnosti i od vytčeného směru plavby a přizpůsobí se bouři a nepohodě, jen aby neztroskotal.

Jádro autorových vývodů je, jak již řečeno, v deváté kapitole 1. části spisu, přejímající myšlenky někdy Barthelémyho Laffemase. Jí se prozrazuje jako typický merkantilista. Celkovým rázem práce se pak řadí mezi současné kameralisty.

Dnešní čtenář a posuzovatel Morgentallerova díla musí uvážit, že spisovatel neznal a ani nemohl znáti zákonitosti společenského vývoje, jak je odkrývá moderní věda. Soudobý absolutistický stát a společenské zřízení mu byly dány nadpřirozenou mocí a byly tudíž dle jeho názoru nedotknutelné. Bystrý a vnímavý mladý muž viděl sice kolem sebe vnější známky sociálního napětí a blížící se krize feudalismu, avšak právě příčiny tohoto stavu mu zůstaly utajeny. Jeho ideálem je tudíž moudrý a ctnostný panovník, obklopený schopnými rádci, pečující o blaho poddaných a o plnou státní pokladnu. Za to se mu odvděčují jeho podřízení oddaností, svorností mezi sebou a plněním všech občanských povinností.

Skutečnost byla ovšem jiná. Dnešní historická věda proniká stále hlouběji k hospodářským základům napětí mezi tehdejšími feudály, odkrývá jejich bezohledné vysávání poddaných, ukazuje na antagonismus mezi nimi a královskými městy a na vršení uvnitř měst samých i na vesnici. Víme poměrně dobře, jak rostoucí berní útlak a vysoká daň z krve, požadovaná v zájmu velmocenské politiky vládnoucí dynastie, dovršovaly zbídačení městského i venkovského lidu. Morgentallerovy požadavky na stát a jeho správu musily zůstat za těchto okolností pouhým zbožným přáním. Ani svých tužeb po rozvoji výroby a obchodu se nedočkal. Byly by ostatně ve svých důsledcích urychlily to, co jejich původce vůbec nezamýšlel, totiž krizi vyživujícího se feudálního řádu.

Krátce po vyjití své knížky se stal Morgentaller vychovatelem na Židlochovicích a podnikl se svým svěřencem hrabětem Adamem Františkem z Valdštejna několik cest do ciziny. Na nich si jako člověk hospodářsky myslící bedlivě všiml především manufaktur. Neušel mu rozmach výroby a obchodu pokročilé ciziny proti zaostalým zemím habsburské monarchie a to jen posílilo jeho snahy po hospodářské obrodě vlasti.

A tak ještě někdy ke konci své hofmistrovské kariéry v r. 1654 předložil císaři na říšském sněmu v Řezně a potom ve Vídni svůj pozoruhodný návrh na zavedení manufaktur v dědičných zemích. Je diktován, jak se praví v závěru, přichylností navrhovatele k panujícímu domu a jeho láskou k vlasti.

V úvodu memoranda se zjišťuje, že z císařských zemí plyne ročně mnoho miliónů zlatých za cizí zboží do Itálie, Francie, Belgie, Nizozemí, Anglie, Německa a jinam. Výroba tohoto tovaru by se mohla zavést doma, a to tak, že by se sem přilákali cizí řemeslníci. Její rozvoj by zastavil odliv peněz za hranice, pomohl by zaměstnat četné povaleče a způsobil by návrat mnoha vystěhovalců. Zvýšená lidnatost by příznivě ovlivnila císařské důchody a zvýšila by odbyt zemědělských produktů i obranyschopnost země. Nové výrobky by byly u nás mnohem lacinější, poněvadž by odpadly náklady za dovoz, mýtní poplatky a zisky obchodníků, jejichž rukama zboží postupně prochází. Nepřátelé Habsburků, Francie a Nizozemí by byli citelně oslabeni, poněvadž by ztratili zdejší trhy. Výroba a obchod, praví se dále, jsou nejjistějšími zdroji blahobytu, jemuž se těší západoevropské země. Když král Jindřich IV. zavedl ve Francii manufaktury, získal tím nejen asi 30 000 000 liber, jež předtím ročně plynuly ven ze země, nýbrž nadto ještě utřil nejméně stejnou částku za vývoz francouzského zboží do ciziny. Díky svým manufakturám a svému obchodu se stalo v poslední době Nizozemí velmocí. Německá města Norimberk, Frankfurt, Augšburk, Ulm a jiná vděčí za svůj rozkvět obchodu, zatímco města, věnující se zemědělskému podnikání, nerostou.

Snad se ozvou proti plánu námitky, že nemáme dostatek surovin, že nadpřirozená moc vyhradila každé zemi určitou živnost, že pokusy s výrobou cizího zboží u nás skončily nezdarem, že náš lid není pro to způsobilý, že cizí státy k nám nepustí zámořské suroviny, že naše zboží bude dražší, že náš obchod nelze rozvinouti, poněvadž nemáme otevřené moře apod. To jsou však dle autora liché domněnky těch lidí, kteří nikdy v cizině nezhlédli takové manufaktury a o nich se neinformovali, případně těch cizích obchodníků, kteří by tím u nás pozbyli svá nynější odbytiště.

Císařské země mají totiž mnohem více surovin, nežli jich má například Itálie, Francie a Nizozemí. Máme vlnu, chlupy, len, zlato, stříbro, měď, železo, ocel, dřevo, kůži, kámen a jiný materiál, z něhož lze vyrobiti na sta druhů zboží zhotovovaného dosud v cizině z našich surovin. Naše výrobky nejsou proto tak jemné a čisté,

poněvadž zdejší řemeslníci nemají potřebné výrobní znalosti a cvik. Poněvadž však jsou chápaví a pilní, dohoní po krátkém zaučení cizinu a leckdy ji i předhoní. Je přece známo, že němečtí mistři jsou v Paříži nejlepšími puškaři, hodináři a zlatníky a že svými zlatými a stříbrnými fabrikáty předčí Augšburk všechna jiná města.

Ježto máme většinu potřebných surovin doma, padá tím i námitka, že by mohlo být naše zboží dražší nežli cizí. Právě naopak získáme nejen na surovině, nýbrž i při jejím zpracování, jež její hodnotu podstatně zvyšuje. Tak na příklad stojí materiál na zpracování 1 loktu jemného sukna asi 1 zl., avšak zboží z něho vyrobené 5–6 zl. rýn., 1 libra lnu se prodává za několik grošů, avšak jemné plátno a krajky z ní zhotovené mají cenu několika zlatých. Za 1 cent železa se platí 6 zl. rýn., avšak za výrobky z tohoto materiálu se utrží 100 zl. rýn. A podobně je tomu i v mnoha jiných případech. I kdyby vláda nedbala tohoto očividného prospěchu, neměla by přehlédnouti, že výrobní proces uživí mnoho lidí, čímž se posílí její důchody.

Máme u nás dosti vhodných toků pro barvení suken a můžeme si zaopatřit stejné množství purpurové barvy jako v Benátkách a v Holandsku. I když nemáme moře, máme přece dosti splavných řek a dostatek cest. Nemáme sice surové hedvábi, ale můžeme si je koupit z Itálie za stejnou cenu jako Francouzi nebo Angličané. Kdyby nadpřirozená moc stanovila každé zemi její speciální výrobu, pak by do dnešního dne nevěděli v Itálii ničeho o výrobě hedvábi a nakupovali by je v Persii, jak tomu bylo kdysi ve starověku. V duchu takovýchto námitek by musily zaniknouti nedávno zřízené manufaktury ve Francii, Belgii, Nizozemí a Anglii, avšak skutečnost jasně dokazuje, že se naopak těší neobyčejnému rozkvětu. V Norimberku vyrábějí nyní stejně dobré zlaté a stříbrné přímky jako ve Francii. U nás, na Moravě a ve Slezsku, začalo se v posledních letech s výrobou jemnějších a širších suken po francouzském způsobu, ač zde předtím takové výroby nikdy nebylo. Ze Slezska se vyváží ročně mnoho jemné příze do Holandska, tam se zpracuje a hotové zboží se prodává do Německa.

Z nově zavedené výroby jemného tovaru nemusí mít obavy naši výrobci hrubého zboží, poněvadž prostí lidé ho nepřestanou kupovat. Také výnos cel neutrpí, poněvadž se oživí zahraniční obchod. Naopak státní příjmy by mohly jen získat, ježto by bylo možno zavést na nově vyráběné druhy mírnou přírážku. Mohla by se znovu zahájit výroba v některých zastavených manufakturách zdejších vrchností. Příčinou jejich úpadku byla dlouholetá válka a malá produkce, jež od nich odražovala obchodníky.

Nové podniky budou potřebovat proti cizí konkurenci zeměpanské ochrany. Při jejich zřizování nemají být žádáni o dobrozdání cizí kupci, jako tomu bylo dosud, poněvadž je v jejich vlastním zájmu, aby se zde takové manufaktury nezaváděly. Státní pokladnu nebudou stát žádné peníze; stačí pouze, aby císař vydal jednotlivým zemím privilegia na výrobu určitých druhů zboží. V návrhu se mluví o tom, aby Čechy a Morava dostaly výsady na výrobu jemných suken po francouzském a nizozemském vzoru a na vlněnou přízi, poněvadž obě země mají dosti hrubé vlny. Slezsko by mohlo vyrábět kvalitní přízi, plátna, krajky a ubrusy po způsobu belgického a holandského, Horní Rakousy zbraně a různé zboží z železa a oceli, Dolní Rakousy klenoty ze zlata a stříbra a galanterii, dováženou dosud z říšských měst, a Štýrsko, Korutany a Kraňsko hedvábi, poněvadž mají nejblíže k italskému zdroji potřebné suroviny. Podle mínění pisatele se jistě najdou v každé zemi města a panství, jež si vyprosí u císaře pro sebe privilegia na manufaktury a přivedou si na svůj

náklad cizí řemeslníky. Nakonec radí panovníkovi, aby jmenoval k posouzení věci zvláštní komisi, již by předložil všechny podrobnosti svého obsáhlého návrhu.⁴⁷⁾

Poslední věta memoranda dokazuje, že navrhovatel měl vypracován obšírný plán na vlastní provádění, s nímž však nechtěl císaře obtěžovati. Z dobrozdání mor. královského tribunálu císaři 2. prosince 1664 je zjevné, že Morgentaller při financování nových podniků nepočítal s cizí kapitálovou účastí a že při opatrování úvěru nemínil překračovat běžnou 6procentní úrokovou míru.⁴⁸⁾

Projekt měl velkou naději na realizaci. Když se již zdálo, že nic nestojí v cestě k jeho uskutečnění, byl postoupen v poslední chvíli císařskou tajnou radou zvláštní odborné komisi, jež ho z konkurenčních důvodů zamítla. Zklamaný novátor si shromáždil vrácené písemnosti a uschoval je ve své domácnosti.⁴⁹⁾ O obnovení svého návrhu se již nikdy během svého života nepokusil. Učinili to však Brňané v roce 1664, když se postavili se vši rozhodností proti projektu Fabiána Šebestiána Malivského a stejného názoru s nimi byl tehdy i královský tribunál.⁵⁰⁾ Ale Vídeň byla trvale odmítavá, a tak plány Morgentallerovy a tím spíše i Malivského zapadly nenávratně do registratur ústředních úřadů. Rozhodující činitelé neměli zájem na změně hospodářské struktury země. Vrchnosti chtěly naopak na sebe strhnout trh zemědělskými výrobky a ještě více utužit znevůli poddaných. A těmto tendencím hovělo zachování zaostalého agrárního rázu Moravy, zpoždujícího se ve svém vývoji za západní a střední Evropou.

Zkoumáme-li Morgentallerův pamětní spis jako celek, je na první pohled patrné, že rozvíjí ty myšlenky, jež byly autorem letmo nastíněny v jeho literární prvotině. Platí to zejména o poukazu na odliv peněz z habsburských zemí za cizí zboží, o zdůraznění významu nové výroby a s tím související zvýšené lidnatosti pro stát, o vyzvednutí hospodářského vzestupu Francie za Jindřicha IV. zaváděním nové výroby apod. Druhým podkladem memoranda byly poznatky o manufakturní výrobě, získané z autopsie na cestách v cizině. K tomu je nutno přičísti znalost francouzských a německých národohospodářských spisů. Morgentaller však nepřijímal slepě cizí vzory, nýbrž přihlížel ve svých plánech ke stávající hospodářské situaci, nikoho nevykloučoval z účasti na nové výrobě a chtěl ji zavádět postupně. Podaný rozbor jeho národohospodářských ideí prozrazuje, že to mělo být ve formě manufaktur. To od něho převzal a ovšem fantasticky přehnal Malivský. Morgentaller se celkovým rázem svého návrhu jeví jako merkantilista, nikoli ryzího západoevropského typu, nýbrž modifikovaného ekonomickými zvláštnostmi středoevropského prostoru na východ od Labe.

Je zajímavé, že na samém konci svého plodného života se Morgentaller vrátil ještě jednou k hospodářskému projektu většího rozsahu, když zamýšlel zřídit v Brně v r. 1682 se souhlasem městské rady barvírnu. Městská účtárna mu tehdy vyplatila zálohou 150 zl. rýn. na opatření cinových a měděných barvířských kotlů a na zakoupení potřebných barev a jiného materiálu.⁵¹⁾ Vybudování tohoto podniku zabránila však agilnímu císařskému rychtáři propuknutí nemoc a předčasná smrt.

*

⁴⁷⁾ Sar Brno, fond B 1, fasc. M 106, fol. 97–102. Nedatováno. Ježto se v textu mluví o nedávném skončení války mezi Anglií a Holandskem, lze kus položit do r. 1654.

⁴⁸⁾ Sar Brno, fond B 1, fasc. M 106, fol. 172–189.

⁴⁹⁾ Tamtéž, fol. 92–96. Brňané – úřadu zem. hejtmanství. Present. 24. 11. 1664.

⁵⁰⁾ Tamtéž, fol. 92–96 a 172–189.

⁵¹⁾ AMB, rkp. č. 574, fol. 66b–67a. Položka č. 36 k 21. únoru 1682.

O 10 let později vystoupil v Brně se svým návrhem na zavedení manufaktur moravský zemský advokát Fabián Šebestyán Malivský z Maliv. Pro posouzení významu obou mužů a pro správné zhodnocení Morgentallera je jisté na místě také rozbor Malivského projektu.

Ve svém původním příspěvu moravským zemským stavům z r. 1663 připomínal Malivský, že pracuje již jistou dobu s cizími řemeslníky a vyrábí cizozemské druhy vlněných látek, při čemž dokázal vyrobiti s velkým nákladem a obtížemi sukna rovnající se anglickým a jiné vlněné zboží. Přesvědčil se i o tom, že by bylo možno vypracovati v císařských zemích jemná lněná plátna na holandský způsob (cammerich) a rozvinout hedvábnictví. Později navrhoval navíc ještě také železářství. Nabízel se, že se zárukou moravských stavů zavede v zemi bez jakéhokoliv finančního příspěvku výrobu nového zboží z vlny, lnu a hedvábí, a to nejen pro zdejší potřebu, nýbrž i na vývoz do zahraničí. K uskutečnění tohoto cíle by bylo nutno přivést do země 100 000 až 150 000 řemeslníků. Náklady spojené s výrobou odhaduje přitom na 5 000 000 zl. ročně. Přistěhovalci nechají tu všechn svůj výdělek a nadto nám zůstanou k dobru milióny vyvážené ročně za cizí zboží, a navíc se ještě získají další peníze z vývozu. Přivedením takového počtu lidí vzroste konzum potravin a tím i rentabilita zdejšího zemědělství. Také se zvýší tímto způsobem řádné i mimořádné důchody země. Zahraniční dovoz bude podvázán, což bude znamenat citelné oslabení nepřátel císaře Francie a Nizozemí.

Podnik takového rozsahu bude vyžadovat ústřední správy a ovšem velkého kapitálu. Aby nebyl připraven nesvědčitými lidmi o ovoce své práce, zajišťuje se předem požadavkem zřízení nákladnické společnosti. V ní si vyhrazuje pro sebe a své dědice řízení a slibuje, že vydá brzy příslušné stanovy. Aby měl zajištěnou trvalou prosperitu, žádá pro sebe a své dědice výhradní výrobní monopol na dobu 60 až 80 let a zákaz dovozu stejného zboží z ciziny. Pro začátek by bylo třeba velkého úvěru, který nelze sehnat v zemi při známém nedostatku kapitálu. Proto navrhuje, aby on i jeho dědicové si směli vypůjčovat na úrok v takové výši, jakou si vyžádá okamžitá potřeba. Tyto jeho postuláty mají míti zemskou záruku vtělením do desk.⁵²⁾

Moravský zemský sněm přidělil projekt k prozkoumání zvláštní komisi, jež ho doporučila. Z Vídně byl pak odeslán moravskému úřadu zemského hejtmanství k vyšetření podrobností. Malivský znovu opakoval své myšlenky s některými dodatky ke konkrétnímu provádění. V jednotlivých krajích budou rozmístěny haly tak, aby bylo využito místních zdrojů surovin a potravin. Provozovny budou jen tam, kde bude o ně zájem, výrobou nebudou poškozeni domácí řemeslníci a cizí pracovníci budou zachovávat všechny zdejší zákony a nařízení. Místři budou výhradně katolíky, avšak u vandrovních tovaryšů to nelze zaručiti. I když žádá pro sebe a svou společnost výrobní monopol, přece z ní nikoho nevyklučuje. Obhajuje svůj požadavek veřejnoprávní záruky a zvýšené úrokové míry, poněvadž jedině tak se přilákají kapitálově silní zájemci.⁵³⁾

Moravský zemský advokát se obracel na všechny strany s naléhavými žádostmi o urychlené schválení svých podniků. Jak vidno ze zachovaného materiálu, projed-

⁵²⁾ Sar Brno, fond B 1, fasc. M 106, fol. 14-17. Malivský - mor. stavům. Bez data (před 9. květnem 1663).

⁵³⁾ Tamtéž, fol. 134-144. Malivský - úřadu zem. hejtmanství markrabství Moravského. Dat. 9. 7. 1663.

nával věc královský tribunál, úřad mor. zemského hejtmanství, moravští stavové, dvorská česká kancelář, dvorská komora a v nejvyšší instanci zasahoval do ní císař, jehož se netrpělivý petent několikrát dovolával. Čím však více dotíral, pčukazuje na svůj brzký skon, tím více se poškozoval. Zvláště byl pobouřen tím, že na přání úřadu moravského zemského hejtmanství se měla k jeho projektu vyjádřiti moravská královská města. Zatímco Olomouc, Uničov a Uherské Hradiště se chovaly rozpačitě, Brno, Jihlava a Znojmo návrh odmítaly. Kritika Brna byla přímo zdrcující. Plán Malivského je podle mínění Brňanů velmi povážlivý, nepraktický a přímo nemožný. Navrhovatel vychvaluje své výrobky, avšak odborníci prohlašují, že jeho sukna nejsou kvalitní. Nelze též dobře předpokládat, že by se dal nalákat do tak odlehlé země za nynějších poměrů zahraniční kapitál. Řemeslníci z Francie, Nizozemí, Anglie a Itálie se jistě nevydají v tak velkém počtu s prázdnými rukama do země trvale ohrožované tureckými vpády, kde vládne poddanství. A kdyby se tak mimo nadání stalo, vyvstávají tu neřešitelné problémy opatření surovin, potravin a ubytování pro tak veliký počet lidí. Mezi zdejšími mistry a tovaryši a nově přichozími by záhy vznikly velké rozpory. Bylo by těžkým úkolem přizpůsobení tohoto nevázaného lidu zdejšímu zemskému zřízení a místním právním zvyklostem. A to nemluví vůbec o požadovaném monopolu a právních zárukách pro Malivského a jeho společnost.⁵⁴⁾

Stanovisku Brna se nelze diviti. Otcové města měli s prudkým advokátem časté konflikty a dobře vycítili, že počítá při realizaci svých projektů pouze s vyššími stavy a s cizími zájemci. Samozřejmě se také cítili povinnými hájiti zájmy zdejších soukenických mistrů, kteří se jím cítili ohroženi.

Malivský patřil k moravským zemským advokátům, kteří dělali konšelům samé těžkosti. Spolu se zemskými lékaři se chtěli počítati jako graduovaní k feudálům, zakupovali se ve městě, avšak odmítali nést měšťanská břemena a požadovali pro sebe všemožné úlevy, zvláště volný dovoz vína do svých měšťanských domů. Lec-který z nich ve službách zdejší obce těžce zatápěl městské radě ve vleklém sporu o vinný šenk i v jiných rozepřích. Malivský sám nevycházel z konfliktů s radnicí. Tak například násilně a protiprávně osvobodil uvězněného sluhu svého kolegy Jiřího Stanislava Pešata z Moravan.⁵⁵⁾ V zastoupení svého zajištěného bratra Benjamina vedl u úřadu mor. zemského hejtmanství s magistrátem vleklý spor ve věci zaplacení pokuty a náhrady za ublížení na těle, způsobeném bratrem brněnské městské stráží.⁵⁶⁾ Z jednání městské rady s převorem kartuziánů v Králově Poli vysvítá, že prováděl dosti dlouhou dobu před rokem 1662 nezákonně v městě Brně výrobu sukna k velké škodě zdejších soukeníků. Když již nemohl obstáti v samém městě, chtěl usaditi své řemeslníky na kartuziánských gruntech na Radlase u tzv. Munkova mlýna, a tím narušovati brněnské mlouvé právo. Poněvadž protesty města vyzněly u převora naprázdno, obrátilo se jeho vedení na moravského zemského podkomořího Jana staršího Jakartovského ze Sudic, jenž převorovi záměr rozmlouval.⁵⁷⁾ Až dosud se v literatuře pod vlivem Šebánkovic všeobecně soudilo, že Malivského podniky začaly v Ivančicích.⁵⁸⁾ Uvedená zpráva však napovídá, že pravděpodobný

⁵⁴⁾ Tamtéž, fol. 92-96. Brňané - úřadu mor. zemského hejtmanství. Dat. 24. 11. 1664.

⁵⁵⁾ AMB AP, sign. stará: 1655, 3/1644 (nová: k. 6 fasc. 3/348-349). Brňané - mor. zem. podkomoří. Dat. 13. 7. 1655.

⁵⁶⁾ AMB AP, sign. stará: 1666, 9/3108 (nová: 13. fasc. 9/96-154), 30. 5. 1665-4. 5. 1666.

⁵⁷⁾ AMB AP, sign. stará: 1663, 10/2708 (nová: K 11 fasc. 10/68-86). 26. 11.-19. 12. 1662.

⁵⁸⁾ J. Šebánek: Textilní podniky mor. Kouniců. ČMM 55 (r. 1931), str. 105.

počátek Malivského podnikání je v samém Brně, zatímco Ivančice jsou patrně druhou stanicí po nezdaru s umístěním podniku na Radlase.

Znojemští ve své odmítavé odpovědi navrhovali, aby císař nebo nejbohatší stavové uváděli do země v malém počtu zručné a řádně vyučené cizí řemeslníky manželského původu. Ti by pak zde zavedli nové výrobní metody, jak se to již dříve dalo ve výrobě funtovní kůže a v lepších suknech a cajcích. Malivskému by se též mohlo dovolit, aby přestěhoval menší počet zahraničních mistrů, dobrých katolíků, do královských a poddanských měst. Tam by se usadili a byli by po několik let osvobozeni od všech břemen a později by splynuli s ostatními měšťany. U nich by se vyučili cizí řemeslné technice zdejší hoši a tím by se předešlo všelikým nesnázím.⁵⁹⁾

Pro osud Malivského projektu bylo neblahé, že se proti němu postavil jak královský tribunál, tak i dvorská komora. Tribunál v odpovědi císaři obsáhle rozváděl námitky královských měst, zvláště Brna, a přimlouval se za někdejší Morgentallerův návrh. Malivskému by se mohla povolit k sehnání potřebného úvěru vyšší úroková míra, avšak jen pro tuzemské členy nákladnické společnosti. Dále by se musil zavázat, že bude vyrábět pouze ve velkém, že bude řádně platit cla a mýta, že nebude budovat valchy a že se bude ve všem řídit zemskými řády.⁶⁰⁾

Dvorská komora dokazovala ve svém rozkladu mimo jiné povážlivé důsledky podniku zem. advokáta pro moravský obchod vlnou. Nákupčí společnosti, většinou cizinci, by totiž strhli podle jejího mínění tento obchod na sebe a usměrnili by ceny tak, že by byli zdejší soukeníci přivedeni na mizinu. Cizí pracovníci by byli usazeni na vesnicích ke škodě měst a jejich trhů. Krajně povážlivý je i požadavek ne-limitovaného úroku pro členy nákladnické společnosti. Úřad navrhuje, aby v případě povolení bděl nad správou podniku zeměpanský komisař.⁶¹⁾

Stárnoucí a k smrti pracující Malivský vyvracel ve svých četných podáních námitky protivníků. Poukazoval mimo jiné na to, že sám vyrobil kvalitní druhy nejtěžšího vlněného zboží a připomínal, že kníže Lichtenštejn produkoval svého času na Lednici a ve Valticích slušné množství hedvábí. Uvedením 150 000 lidí do země neutrpí veřejná bezpečnost, poněvadž to budou pouze z 1/3 muži, kdežto ze 2/3 ženy a mládež. Jistě se budou všude dobře snášeti, jak to dokazuje v malém jeho provozovna v Ivančicích. Tam žili nově příchozí plná 4 léta v naprosté svobodě pod jeho řízením bez jakýchkoliv překážek ze strany vrchnosti i místního obyvatelstva. Nyní pracují za těchto podmínek v Tišnově. Je to proto, že je z nich velký užitek. Je též oprávněná naděje, že leckterý z mladých se přikloní ke katolické víře. Výmluvně obhajuje požadovaný monopol výroby a nutnost vyšší úrokové míry pro opatření kapitálu.⁶²⁾ V pozdějším podání královskému tribunálu se zaručuje, že mzdy pracovníků budou zaručeny stanovami. Připouští možnost zvednutí ceny vlny a jiných surovin, avšak proto by nesměl jeho návrh padnout. Slibuje, že bude vlnu nakupovat pouze ve velkém z panských ovčínů, jež se dosud vyváží do ciziny. Zavazuje se, že si bude vypůjčovat nejvýš na 20procentní úrok, a to prvních 7–8 let, nežli se podnik zaběhne. Jeho lidé prý nezpůsobí zvýšenou poptávkou drahotu po

⁵⁹⁾ Sar Brno, fond B1 fasc. M 106, fol. 107–112. Znojemští – král. tribunálu. Dat. 18. 12. 1664.

⁶⁰⁾ Tamtéž. Tribunál – císaři. Dat. 2. 12. 1664.

⁶¹⁾ Sar Brno, fond B1 fasc. M 106, fol. 208–210. Dvorská komora – české dvorské kanceláři. Dat. 5. 6. 1665.

⁶²⁾ Tamtéž, fol. 197–206. Malivský – císaři. Dat. 5. 1. 1665.

travin, poněvadž Morava před třicetiletou válkou dokázala vyživiti bez obtíží trojnásobek dnešního počtu obyvatel.⁶³⁾

Všechna výmluvnost nepomohla. Tribunál konstatoval, že oponent neuvádí proti dřívější žádné podstatné důvody, zvláště proti námitkám dvorské komory, a setrval na svém odmítavém stanovisku.⁶⁴⁾ O několik měsíců později roztrpčený advokát zemřel (17. října 1666).

Jádrem Malivského vývodů je jak patrně tvrzení, že všechna bída v zemi je způsobena úpadkem výroby a obchodu a únikem kapitálu ze země za drahé cizí výrobky. Zavedení manufaktur na produkci nových druhů zboží přiláká do země proud nových přistěhovalců a oživí zahraniční obchod. Tím vzroste výnos daní a cel a zvýšený konzum potravin způsobí rentalibitu zemědělství. Z předchozího je patrné, že to všechno rozvedl mnohem podrobněji Morgentaller a doprovodil mnoha příklady. Moravský zemský advokát čel Morgentallerův spis Generales florentis et intereuntis reipublicae causis a jako dlouholetý usedlík v Brně znal i jeho návrh císaři a jeho vývody prostě převzal. Někdy tak učinil dokonce doslovně. K tomu postačí několik dokladů: industrializace Francie za Jindřicha IV. a z toho plynoucí její rozmach, oslabení císařových nepřátel Francie a Holandska novou hospodářskou politikou vlády, určení druhů manufakturní výroby pro jednotlivé dědičné země apod. V tom tedy nepřinesl Malivský proti svému vzoru nic nového.

Přehnaný rozsah plánu nemohl míti za soudobých ekonomických podmínek naději na úspěch. Pro jeho odmítnutí nebyly snad ani rozhodující důvody snesené královskými městy a rozvedené dále královským tribunálem a dvorskou komorou, jak byly shora uvedeny. Hospodářský vývoj u nás šel k plnému rozvoji feudálního velkostatku a k ovládnutí trhu jeho zemědělskými produkty ku škodě poddaných i měst. Vrchnosti chtěly míti na vesnici poplatníky a robotníky, jež stále více zatěžovaly.⁶⁵⁾ Proto jim záleželo na udržení zaostalého zemědělského charakteru našich zemí. Nová manufakturní výroba by znamenala ve svých důsledcích rozklad vesnice a s ním i základů soustavy odpracování, tedy roboty. A my přece víme, jak právě v těchto dobách druhého nevolnictví rostlo robotní zatížení poddaných a jak se utužovalo nevolnictví. Masa 150 000 lidí, tj. asi 30 % všeho obyvatelstva tehdejší Moravy, by byla velkým a nežádoucím průlomem do soudobé sociální struktury země, v níž nebylo místa pro vrstvu osobně svobodných manufakturních dělníků a mistrů.

Malivský vystupuje ve svých návrzích velmi sebevědomě. Předpokládá absolutní zdar svého podnikání, jež rázem jako zázrakem odstraní stávající zubožený stav země a přinese jí nebývalý rozkvět. Skutečnost by byla bývala poněkud jiná. Již opatření statisícového úvěru by bylo problémem. V jednom svém podání se sice chlubil, že někteří stavové jsou ochotni vložit do jeho projektu několik tisíc,⁶⁶⁾ ale to by byla jen kapka v moři velké kapitálové potřeby. Jak by se asi odrazily v prosperitě velkopodniku spekulací do výše vyhnané ceny surovin a potravin, odbytové krize, konkurence na zahraničních trzích? A kdyby toho všeho nebylo, co by se bylo stalo se společností po předčasně smrti jejího ředitele, jenž by její duší? Stinnou stránkou plánů energického advokáta byla okolnost, že se vědomě distancoval od

⁶³⁾ Tamtéž, fol. 220–229. Malivský – tribunálu. Dat. 15. 1. 1666.

⁶⁴⁾ Tamtéž, fol. 230–231. Tribunál – císaři. Dat. 26. 2. 1666.

⁶⁵⁾ Přehled československých dějin. Díl I. Praha 1958, str. 432–433.

⁶⁶⁾ Sar Brno, fond B1 fasc. M 106, fol. 67–69. Malivský – císaři. Dat. 5. 9. 1664.

měst. To dokazuje, že ho nelze počítati k vyzrálým merkantilistům, jichž poměr ke šlechtě a jejímu systému byl záporný. Na zvlášť vykořisťovatelský charakter projektované výroby ukazuje okolnost, že chtěl zaměstnávat ze dvou třetin nepatrně placené ženské síly a mladistvé.

Proti tomu byl návrh Morgentallerův, pokud o něm víme, mnohem strážlivější. Nevytvářel privilegovanou nákladnickou společnost přehnaného rozsahu, pod svým vedením, chtěl zaváděti novou výrobu po etapách a na rozdíl od Malivského v menším rozsahu. Zájemci z řad vrchností a měst by si budovali podniky sami. Z rozboru celého jeho díla, jak zde byl podán, však plyne, že to měla být výroba manufakturní, o jejímž výnosu se sám přesvědčil na vlastní oči na cestách v cizině. Jeho plán byl stejně jako Malivského průlomem do dosavadní cechovní soustavy, i když si oba pospíšili s ujištěním, že se nedotknou stávajícího cechovního zřízení.

Malivského výrazně odlišuje od Morgentallera okolnost, že byl od počátku samostatným podnikatelem. Přivedl si, jak jsme již poznali, cizí řemeslníky a začal s výrobou pravděpodobně v Brně a přenesl ji pak do Ivančic. Pokoušel se vyrábět cizí jemná sukna mimo jiné také proto, aby přilákal do své plánované společnosti nové účastníky, kteří se měli předem přesvědčiti o jakosti jeho výrobků.⁶⁷⁾ Ve svém podnikání byl však stihán nezdary. Za tatarského vpádu do Ivančic pozbyl několik set zlatých a později vyhořel. Zaměstnával v době největšího rozmachu až 80 lidí, což byl na tu dobu jistě pozoruhodný počet. Posléze přesídlil své řemeslníky do bezpečnějšího Tišnova, kde však provozovna jeho smrti vzala za své. Ze zachovaných pramenů nelze bohužel nic vyčísti o tom, do jaké míry byl výrobní proces v jeho provozovně diferencován. Ve svých podáních se Malivský vychloubal vynikající jakostí svých tovarů. Proti tomu se však ozývaly kritické hlasy, poukazující na pochybnou jakost některých jeho textilií.⁶⁸⁾ Zdá se, že jeho výroba nepřerostla počáteční vývojové stadium a že se mu v samostatném podnikání nijak zvlášť nedařilo. Nebyl-li úspěšným podnikatelem v malém, jak by se mu asi vedlo ve velkém?

Bylo již uvedeno, že se projektem moravského zemského advokáta obírala v roce 1664 na vybudování úřadu moravského zemského hejtmánství brněnská městská rada. Členem jejím byl v té době i Morgentaller a je proto na místě otázka, do jaké míry se zúčastnil redakce odmítavého posudku magistrátu. Na tuto otázku nelze dát jednoznačnou odpověď. Jisté je, že se návrhy Malivského rozcházely v provádění s jeho projektem a již tato okolnost mohla stavěti oba muže proti sobě. Mohla zde též působiti lidsky pochopitelná žárlivost na konkurenta. Elaborát sám prozrazuje, že byl koncipován jedincem či skupinou lidí s hospodářským rozhledem. Je tedy možno uzavřít, že nebyl-li přímo jeho autorem, že proti němu v plénu rady nehlasoval.

*

Morgentaller je významnou postavou v dějinách našeho národohospodářského myšlení 17. století, přerůstající úzký okruh města Brna a země Moravy. Od něho vede přímá cesta k rakouským merkantilistům J. J. Becherovi, F. V. Hornigkovi a V. Schröderovi. Vyšel teoreticky ze západoevropských merkantilistů a poznal

⁶⁷⁾ Tamtéž, fol. 197–206. Malivský – císaři. Datum 5. 1. 1665.

⁶⁸⁾ Tamtéž, fol. 92–96. Brňané – úřadu mor. zemského hejtmánství. Dat. 24. 11. 1664.

z autopsie na zahraničních cestách nové průmyslové podniky, pokoušel se jíti stejnou cestou u nás. Nebylo jeho vinou, že v zaostalém soustátí rodu habsburského, v prostředí, v němž v té době dochází k vyvrcholení tzv. druhého znevohnění, jeho myšlenky nepronikly. Se značným zpožděním, teprve v 18. stol., dochází u nás k plnému rozvoji manufaktur, druhého to stadia vývoje kapitalistické výroby v průmyslu. Teprve tehdy, když již na jeho památku padl dávno stín zapomnění, uskutečňuje se v českých zemích a zejména v Brně nová výroba se všemi společenskými důsledky.

Dosavadní bádání zůstává Morgentallerovu významu mnoho dlužno. Ze současníků ho první charakterizoval ve svém rukopisném díle *Pars historiae Brunensis* brněnský městský syndik Jiří Hynek Koschinsky jako člověka znalého věd a cizích jazyků, jenž v mladém věku sepsal latinský traktát známého nám názvu.⁶⁹⁾ Tento údaj převzal doslovně zasloužilý sběratel a guberniální sekretář Jan Petr Cerroni ve svých „Zprávách o moravských spisovatelích“.⁷⁰⁾ A to bylo na dlouhou dobu více než 100 let všechno.

Je zásluhou Jindřicha Šebánka, že ve své studii o textilním podnikání moravských Kouniců první upozornil na archivní materiál týkající se obou merkantilistů v guberniálním fondu brněnského státního archivu a že ocenil jejich význam v soudobém moravském hospodářském vývoji. Přitom upadl do několika omylů. Předně mluví o Morgentallerovi jako o příslušníku městského stavu, ač ten byl v r. 1654 hofmistrem na Židlochovicích. Dále pochybuje o tom, že by se o jeho projektu vážně jednalo ve Vídni, poněvadž prý byl stylizován příliš povšechně. Již z materiálu, který autor sám objevil, konkrétně ze známého nám již vyjádření brněnské městské rady k návrhům Malivského z listopadu r. 1664 jasně vyplývá, že se naopak o tomto návrhu jednalo obsírně. Šebánek si také nebyl zcela jist, zda již Morgentaller zamýšlel zavedení manufakturní výroby. A přece z rozboru celého jeho díla, jak je známe nyní, jasně vysvítá, že mladému navrhovateli tanula na mysli tato nová industrie, o jejíž přednostech se v cizině přesvědčil na vlastní oči. Tím se Šebánkovi stalo, že při hodnocení obou hospodářských průkopníků stavěl výše epigona Malivského nad původnějšího a také mnohem významnějšího teoretika Morgentallera.⁷¹⁾

A ze Šebánkova chybného hodnocení vycházely pak všechny další zmínky v literatuře s jedinou výjimkou u Jindřicha Chylicka.⁷²⁾ Zvláště nápadné je to u Arnošta Klímy, jenž sice měl v rukou Morgentallerův návrh, avšak omylem ho připsal Malivskému. Proto také všechno to, co se u něho čte v této souvislosti, platí s výjimkou věty o manufaktuře Malivského v Ivančicích především o Morgentallerovi.⁷³⁾ Z Klímových závěrů vychází československý referát pro XI. kongres historických věd ve Stockholmu; nelze se tudíž diviti, že ke škodě věci úplně pomijí zásluhu Morgentallerovy a vyzdvihuje pouze Malivského.⁷⁴⁾ Nejdále ze všech

⁶⁹⁾ AMB, rkp. č. 7243, Jiří Hynek Koschinsky: *Pars historiae Brunensis*, str. 67–68.

⁷⁰⁾ Sar Brno, fond G 12, sbírka Cerroniho $\frac{1}{85}$, str. 227.

⁷¹⁾ Jindřich Šebánek: *Textilní podniky mor. Kouniců*. ČMM 55 (1931), str. 103.

⁷²⁾ Jindřich Chylik: *Přehled dějin mor. průmyslu I*. Brno 1948, str. 72.

⁷³⁾ Arnošt Klíma: *Manufakturní období v Čechách*. Praha 1955, str. 104–106.

⁷⁴⁾ A. Klíma – J. Macůrek: *K otázce přechodu od feudalismu ke kapitalismu ve střední Evropě (16.–18. století)*. Československý referát pro XI. kongres historických věd ve Stockholmu. Zprávy Českosl. historické společnosti II, 1959, č. 4, str. 203.

autorů zachází však ve své monografii o moravském a slezském vlnářství a bavlnářství v 18. stol. František Mainuš, jenž prohlašuje bez výhrad, že Morgentaller chtěl organizovat na rozdíl od Malivského novou výrobu pouze v rámci dosavadní cechovní organizace.⁷⁵⁾ Tento názor je mylný. Vždyť Morgentaller mluví výslovně o manufakturách na více místech svého návrhu na zavedení nové výroby císaři r. 1654, což pak opakuje podání brněnské městské rady úřadu mor. zemského hejtmanství z listopadu r. 1664 a rozklad král. tribunálu císaři z prosince téhož léta.⁷⁶⁾ Myšlenka hromadné výroby a jejího výnosu se vine jako červená nit celým Morgentallerovým dílem, počínaje již jeho literární prvotinou. O výhodách tohoto podnikání se přesvědčil z autopsie v cizině. Jako největší plus svého projektu zdůrazňoval, že přinese obživu tisícům pracovníků a státní pokladně velký užitek. Je jasné, že něco takového by bylo bývalo možné jen zásadním průlomem do dosavadní přísně reglementované cechovní soustavy s omezeným počtem mistrů a ostatních pracovníků. Toho si byla, třebaš jen částečně, vědoma i všechna dosavadní literatura a proto se také žádný z autorů nevyslovil v té věci tak rozhodně jako právě Mainuš. Pro stávající názor na Morgentallera rozhodovalo to, že se o něm až dosud vědělo nepoměrně méně nežli o Malivském. O projektech Malivského máme totiž shodou okolností dosti archívních dokladů, zatímco prováděcí plány prvého ze jmenovaných na zavedení nové výroby, jež jím byly vypracovány a podány, nepodařilo se zatím objeviti. Domnívám se však, že jsem výše jasně vyložil, v čem se oba mužové rozcházejí a v čem se naopak shodovali. Zde jen znovu podtrhuji, že v zásadní otázce zavádění manufakturní výroby u nás nebylo mezi nimi rozdílu.

Zkreslený pohled na Morgentallera v dosavadní literatuře dokazuje nutnost této studie, jež si vzala za úkol revizi jeho hodnocení a vykazání mu toho místa, jež mu v dějinách našeho hospodářského myšlení právem náleží.

⁷⁵⁾ Fr. Mainuš: Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století. Spisy filosofické fakulty university v Brně č. 66, str. 83–84.

⁷⁶⁾ Sar Brno, fond B 1, fasc. M 106, fol. 92–96, 97–102, 172–189.

Jaroslav Dřimal

KRONIKY A PAMĚTNÍ KNIHY MĚSTSKÝCH PÍSAŘŮ BRNĚNSKÝCH V DOBĚ PŘEDBĚLOHORSKÉ

(Dokončení)

5. Pamětní kniha města Brna z l. 1605 až 1609 od Jiřího Hovorky z Vyškova

Pamětní kniha města Brna z l. 1605 až 1609 byla získána městským archívem brněnským 24. března r. 1941 výměnou ze Státního archívu v Brně, kde měla ve Sbírce rukopisů zemského archívu nejprve sign. G a potom čís. 332. Dnes je uložena v Archívu města Brna, Sběrka úředních knih a rukopisů, čís. 7251.²¹⁰⁾ Není nijak nadepsána a její titul pochází z názvu, kterého je o ní užito v textu na f. 51^a.

Knihy má 359 listů. Před počátkem textu jsou f. 1–11 prázdná. Teprve na f. 12–163 jsou záznamy, ale mezi nimi zůstala f. 29^b–33, 53, 78^b–79, 89^b–95 a 135^b–150 nepopsána. Byla rezervována pro zápisy, k jejichž provedení nedošlo, a také f. 163–359 jsou prázdná. Je patrné, že autor zamýšlel do rukopisu ještě dále psát, ale že potom od svého úmyslu upustil.

Na zhotovení svazku bylo použito papíru s filigránem dvou ryb v korunovaném štítě a s písmeny WG po stranách koruny, který vyráběl v Litovli Wolfgang Gottschalk.²¹¹⁾ Jenom na f. 231, 234–236 a 239–241 je papír s vodním znamením dvojhavlého korunovaného orla, jenž má srdeční štítek s písmenem K a pod ocašem štít s iniciálami I S.

Jednotnost druhu papíru a velký počet prázdných listů dosvědčují, že rukopis byl napřed svázán a teprve potom že se do něho psalo. Tomu odpovídá i způsob, jak jsou listy popsány. Původní vazba byla velmi poškozena, a proto byl rukopis ve dvacátých letech v bývalém zemském archívu v Brně převázán. Stará hnědá kůže ze hřbetu i z desek byla při tom stažena, podlepena a znovu použita, takže svazek byl svázán do celokožené vazby z hnědé kůže s vtlačenými ornamenty z počátku 17. stol.

Autor Pamětní knihy se sám jmenuje při vyprávění o událostech v zemském moravském sněmu 8. března 1608 a říká si Jiřík Hovorius, písař radní.²¹²⁾ Jeho plné jméno znělo Jiří Hovorka z Vyškova, někdy se též jmenoval Hovora nebo latinsky Hovorius.

Pamětní kniha je psána jednou rukou. Tatáž ruka zapsala od 2. listopadu 1606 do 14. září 1614 čtyři opisy závětí do brněnské knihy testamentů, a patřila tedy

někomu, kdo byl členem městské kanceláře.²¹³⁾ Z rozboru Paměti všelijakých víme, že v městské kanceláři tehdy pracovali čtyři zaměstnanci: radní písař, místopísař, kancelista a pomocná síla. Známe též písmo místopísaře Václava Basla, jenž sloužil v l. 1598 až 1614, kancelisty Václava Ochsmanna, doloženého od r. 1607 do r. 1615, a pomocné síly Pavla Jeronýma Skřivánka, který vstoupil do městských služeb r. 1608.

Ani Baslovi, ani Ochsmannovi, ani Skřivánkovi nepatří ruka, která psala Pamětní knihu a zmíněné čtyři závěti, a poněvadž to byla ruka někoho, kdo byl členem městské kanceláře, lze ji přičíst jedině městskému písaři Jiřímu Hovorkovi z Vyškova, který se sám prohlašuje autorem knihy. A tak se přichází k závěru, že Hovorka Pamětní knihu nejenom složil a sestavil, ale též napsal.²¹⁴⁾

Jiří Hovorka byl synovec ThDr. Eliáše Hovorky, postupně latinského sekretáře olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského, olomouckého a brněnského kanovníka a nakonec v l. 1598 až 1604 probošta kapituly u sv. Petra v Brně. Eliáš dostal r. 1579 od císaře Rudolfa II. erb a šlechtický predikát; jeho právo bylo r. 1600 rozšířeno i na jeho synovce, bratry Pavla a Jiřího, kterým bylo povoleno, aby užívali erbu svého strýce a aby se psali z Vyškova.²¹⁵⁾

Tak získal Jiří Hovorka šlechtický erb a potom byl 1. června 1605 přijat za brněnského měšťana. Jako svědek mu posloužil jeho bratr Pavel, kterému měšťanské právo v Brně bylo uděleno 9. října 1604. Zápisy o přijetí obou bratrů v knihách přijímání měšťanů jsou české a dosvědčují, že Jiří a Pavel byli Čechové.²¹⁶⁾ Pavel se 4. června 1601 oženil s Alžbětou, dcerou bývalého radního písaře a potom sekretáře české kanceláře Jana Mencla z Kolsdorfu, a zprostředkoval patrně Jiřímu jmenování městským písařem brněnským, když mezi 28. březnem až 22. červencem 1605 zemřel městský notář Mikuláš Černovský ze Švarcavy.²¹⁷⁾

²¹⁰⁾ V literatuře se o Pamětní knize zmiňují: P. Čblumecký, Carl von Zierotin (Brno 1862), str. 407, pozn. 44 a *Dřmal*, Archiv, str. 179–180. Kusy, které byly z Pamětní knihy otiskeny, jsou uvedeny při výčtu jejího obsahu.

²¹¹⁾ Viz pozn. 157 ve sborníku Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 111.

²¹²⁾ Pamětní kniha, f. 49^a–51^a.

²¹³⁾ AMB, rkp. č. 51, f. 215^b–216^a, 378^b–379^a, 412^b–415^a a 481^b–484^a.

²¹⁴⁾ Ruka Pamětní knihy se vyskytuje i v některých kusech v městském archivu ve Sbirce listin, a to vždy v takové souvislosti, že se to hodí na městského písaře. Psala 15. června 1607 slavnostní a důležitou listinu pro zlatnický cech, 31. července 1608 kvitanci, v níž byl Hovorka stranou, 6. listopadu 1609 závažný list Jaroslavovi Bohuchvalovi z Náchoda, 29. října 1612 smlouvu Brna se zemským hejtmánem Karlem st. z Zerotína a v l. 1611 až 1613 řadu dokladů o jednání o evangelickou modlitebnu na Lochenbergu u Brna, které bylo tehdy přední politickou starostí městské rady, a Hovorka měl na něm přímou účast.

²¹⁵⁾ Erb Eliášův reprodukoval Paprocký, Zrcadlo, str. 241, údaje o získání šlechtictví přináší Pilnáček, Staromoravští rodové, str. 100. Zmínky o Eliášovi jsou v tištěných pramenech a v literatuře velmi časté. Upozorňují z nich aspoň na tyto práce: Ch. d'Elvert, Historische Literatur – Geschichte von Mähren (Brno 1850), str. 47. Čblumecký, Des Rathsherren... Ludwig Chronik, str. 43, 49 a 87. R. Volný, Kirchliche Topographie, B. D. I (Brno 1856), str. 40, 46 a 75. Trautenberg, Chronik III, str. 60 a 89. Kameníček, Zemské sněmy II, str. 111 a III, str. 371–372. F. Snopek, Některé relace, ČMM 32 (1908), str. 244–246. B. Navrátil, Biskupství olomoucké (Praha 1909), str. 218. Týž, Jesuité olomoučtí, str. 431, 439, 477, 482–483, 487–488 a 508. Tenora, Kathedrální kostel, Týž, Statek sv. Petra v Brně I (Brno 1934). Burian, Vývoj náboženských poměrů (na mnoha místech podle rejstříku), Svábenský, Jesuité v Brně, str. 185, č. 1034.

²¹⁶⁾ AMB, rkp. č. 2769, f. 81^a a 82^a. J. Dosoudil, Die Brüner Bürgeraufnahmen, ZDVG u. Schl. 34 (1932), příloha Familienforschung, str. 23.

²¹⁷⁾ AMB, rkp. č. 483, kap. 32; Čblumecký, Des Rathsherren... Ludwig Chronik, str. 74.

Po svém ustanovení písařem Jiří koupil 7. prosince 1606 za 900 zl. dům v Kobližné ulici. Za dva roky potom získal za 1300 zl. jiné, hodnotnější obydlí také v Kobližné ulici a stodolu před Veselou branou. Při obou kupech složil hotově 200 zl. a zbytek splácel v ročních splátkách, které činily u prvního domu 50 a u druhého 60 zl. Jeho manželka Justina zdědila na novém domě Jiřího 433 zl. 10 gr. a majetek písařův se do r. 1616 rychle rozmnožil na jednu celou, 29 čtvrtin a 4 osminy vlnice v okolí Brna a v Kurdějově.²¹⁸⁾

Jiří byl v dobrých stycích s kardinálem Františkem z Dietrichštejna. Uzavřel v jeho domě 21. listopadu 1608 svatební smlouvu se svou manželkou Justinou Hellefeyerovou a za sedm dní potom mu poslala městská rada olomoucká svatební dar v ceně 7 kop. Kardinál byl kmotrem jeho synu Františkovi a věnoval svému kmotřenci cenné dary. Kromě syna měl Jiří ještě dceru Kateřinu a r. 1613 zprostředkoval Dietrichštejnovi koupi domu od Bedřicha Jordána z Klausenburka.

V létě r. 1617 byl Hovorka patrně vážně chorav, neboť 6. července sepsal závět a inventář svého majetku. Ještě 15. září byl živ, ale potom do 5. prosince zemřel; toho dne byl totiž jeho testament schválen městskou radou. Kromě realit již dříve zmíněných zůstalo po něm 5288 zl. půjčených na dlužné úpisy, cenné domácí zařízení, řada obrazů, mnoho knih a četné zlaté a stříbrné předměty, některé darované Jiřímu a jeho synu Františkovi od kardinála Dietrichštejna.²¹⁹⁾

Patřil tedy Hovorka do řad zámožného patriciátu a oddaně mu sloužil. Za jeho dob spravovala již město katolická městská rada, která proti vůli většiny obyvatel města sledovala vládní politiku, a Hovorka pracoval v jejích intencích, když zastupoval Brno na zemských sněmech, maje tam často vynikající postavení. Tak 12. července 1606 byl mezi moravskými posly do Vídně k uzavření míru s Turky. Na sněmu v Olomouci byl 20. června 1609 zvolen členem komise, která až do r. 1612 zkoumala, zdali se privilegia potvrzená Rudolfem II. olomouckému biskupství srovnávají se zemskými svobodami. Dne 2. června 1614 a 5. června 1615 byl ustanoven městským zástupcem na generální sněm do Prahy a 9. července 1614 byl jmenován členem komise pro vytyčení zásad o placení za vklady do zemských desk.²²⁰⁾

Za krize habsburské monarchie r. 1608 Jiří stranil císaři Rudolfovi II. proti arciknízeti Matyášovi, slouže tak politickým záměrům kardinála Dietrichštejna a místodržícího úřadu zemského hejtmána Ladislava Berky z Dubé. Rozšiřoval zprávy, že se brzy zle povede některým pánům a rytířům, a jeho bratr Pavel si dopisoval se svým tchánem Janem Menclm z Kolsdorfu, sekretářem královské české kanceláře, od něhož dostal list, aby dobře opatřil manželku a děti, že na Moravě mnozí brzy přijdou o hrdlo, a že by rád psal i jiné věci, kdyby směl.

Oba Hovorkové působili na městskou radu i měšťanstvo v Brně a octli se v rozporu s většinou moravských pánů a rytířů, kteří se přikláněli k arciknízeti Matyášovi. Jiří byl jejich jménem prudce napaden od Karla z Lichtenštejna, když 8. března 1608 zastupoval s konšely Jakubem Maternou a Janem Kleinfendem ve sněmovní schůzi Brno. Bránil se výmluvou, že slyšel při sněmovním zasedání od

²¹⁸⁾ AMB, rkp. č. 1797, kap. 5, f. 92, rkp. č. 1799, kap. 5, f. 94 a rkp. č. 12, f. 176.

²¹⁹⁾ AMB, Sbirka listin: 1613, května 5. Vídeň a 1613, května 20. Brno. Tamtéž, rkp. č. 51, f. 552–566^a a rkp. č. 1807, kap. 5, f. 6^b–7^b. Městský archiv v Olomouci, rkp. č. 70, f. 204^a.

²²⁰⁾ Státní archiv v Brně, Památky sněmovní č. 20, f. 2^a a 69^a, č. 22, f. 54^b, č. IV, f. 166^a–167^b a č. VI, f. 14–15.

nějakého rytíře o soustředění 17 000 Uhrů a hajduků do osmi dní na moravské hranici u Skalice. Na požadavek, aby se město spojilo s vyššími stavy, odpovídal, že to přednese radě, poněvadž jako vyslanec nemá právo rozhodovat. Stavové se potom necítily v Brně bezpečni; ještě 8. března odjeli do Slavkova a odtamtud si za dva dny stěžovali Rudolfovi II. na Pavla Hovorku a jeho korespondenci s Mencelem, líčili tajemné příchody podezřelých osob do Brna a jejich schůzky s místohejtmanem Berkou a uváděli to v souvislost s Hovorkovou činností.

Odpor proti Matyášovi za boje o moc Jiřímu Hovorkovi nepřekážel, aby se nestal horlivým straníkem arcivévodě, jakmile arcikníže na Moravě ovládl pole. Hned 19. listopadu 1608 se zúčastnil jeho korunovace v Uhrách, měl dobré styky s jeho českou kanceláří, jejíž písař Vendelín Benedikt Wildt ho 23. února 1613 žádal o tituly nejvyšších zemských úředníků moravských, a sloužil též Vilémovi Slavatovi z Košumberka.²²¹⁾

Ruku v ruce se službami Matyášovi šel Jiřího hospodářský, politický a náboženský postup proti obci. Městský písař měl přímou účast na akcích vlády, které byly v l. 1611 až 1613 podnikány proti evangelické modlitebně a škole na Lochenberku poblíž Brna a vzbudily prudkou bouři lidových mas. Oldřich z Puchheimu by byl při ní v lednu 1613 málem probodl bratra Jiřího Pavla Hovorku, tehdy brněnského purkmistra, a když potom na císařův rozkaz z 19. dubna městská rada uvěznila 30. téhož měsíce řadu osob, srotily se 14. května tovaryši na brněnském předměstí V jirchářích, hrozivě táhli před purkmistrův dům a napadli jezuitské straníky. Síla jejich odporu způsobila, že se vláda dala na ústup, ale přesto poslední léta Hovorkova úřadování byla velmi bouřlivá a boje se stupňovaly.²²²⁾

Než vraťme se k 8. březnu 1608. Když tehdy Jiří Hovorka odešel se svými druhy ze sněmovní síně, kde byl středem prudkého útoku Karla z Lichtenštejna, vrátil se na radnici a podal městské radě zprávu o jednání s pány a rytíři. Konšelé vzali jeho výklad na vědomí, a jak Hovorka ve svém díle praví, „tuto paměť páni do pamětních kněh zapsati pro budoucí správu poručili“.²²³⁾ V Pamětech všelijakých, ve kterých jsme poznali pamětní knihu brněnskou vedenou r. 1608, ta paměť zapsána není. Zato však je v Hovorkově Pamětní knize. Byl tedy rozkaz rady o zápisu do „pamětních kněh“ splněn vložení Hovorkova výkladu do jeho rukopisu.

Spojme nyní s tímto poznatkem skutečnost, že materiál Hovorkovy Pamětní knihy z l. 1605 až 1608 je na f. 12–135 psán takřka jedním perem, jedním inkoustem a jedním duktem písma, takže je třeba soudit, že byl opsán do rukopisu najednou. Zápisy z l. 1609 na f. 151^a–162^b byly učiněny až později. To opravňuje k soudu, že rozkaz konšelů vepsat Hovorkovu zprávu do „pamětních kněh“ a množství důležitých událostí způsobily, že si městský písař kromě již vedeného svazku Paměti všelijakých pořídil nový rukopis a do něho zapsal kusy, které se týkaly bouřlivých událostí r. 1605 až 1606 a 1608. Potom pokračoval v zapisování materiálu z r. 1609, ale brzy od toho upustil.

²²¹⁾ Pamětní kniha, f. 49^a–50, 60^b–61^a a 134^a a AMB, Sběrka listin: 1613, února 23. Vídeň. Tamtéž, rkp. č. 51, f. 552–566^a.

²²²⁾ AMB, Sběrka listin: 1611, ledna 18. Brno; 1611, srpna 19. Brno; 1613, února 3. –; 1613, dubna 30. Rosice a řada kusů pozdějšího data z r. 1613. Podrobnosti boje o Lochenberk přináší *Burian*, Vývoj náboženských poměrů, str. 50–62.

²²³⁾ Pamětní kniha, f. 51^a.

Hovorkova zmínka o rozkazu městské rady, aby jeho zpráva byla zapsána do „kněh pamětních“, je cenná i po jiné stránce. Ukazuje, že v Brně byly v 16. stol. a na počátku stol. 17. zcela obvyklé a běžné pamětní knihy, o kterých se dosud vůbec nevědělo, že jich bylo více a že kromě městských písařů, jejichž účast byla dokázána při rozboru Paměti všelijakých, měla na ně vliv i rada, tak jak tomu bylo v jiných městech.

Vzpomeňme si, že Jan Munka z Ivančic se ve svých Pamětech starých brněnských odvolával na zápisy v nějaké knize, když líčil, jak v dubnu r. 1527 byly Ferdinandovi I. podány klíče od brněnské radnice a městská pečeť, a jak byla dosazena městská rada. Na tutéž knihu odkazoval při vyprávění o berní povolené na znojemském sněmu r. 1528. Ohlas starších zápisů se najde i v jeho partiích o únorovém sněmu v Brně r. 1529; jeho stať o generálním sněmu zemí koruny české v Českých Budějovicích r. 1530 má tak deníkovou formu, že musila být sestavena na podkladě současných záznamů.

Munkovy odkazy na nějakou knihu jsou činěny v takových věcech, které nepochybně patří do městské knihy pamětní, a závěry plynoucí z Hovorkovy právě rozebrané zprávy dotvrzují, že rukopis, který měl Munka na mysli, opravdu byla pamětní kniha. Při líčení sporu městské rady a obce r. 1526 se o ní přímo zmiňuje. Tak jsou pamětní knihy v Brně výslovně doloženy ve dvacátých letech 16. stol., a Munka z nich čerpal, když sestavoval svou kroniku. Hovorka zase s nimi kombinoval svou Pamětní knihu, která však ve své ohromné většině nemá ani obsah ani ráz městské knihy.²²⁴⁾

Paměti všelijaké poučují, že mnoho věcí, které pravidelně bývají zapisovány do pamětních knih, přešlo v Brně do rozličných druhů knih městské správy v užším slova smyslu, a že písaři psali do pamětnic takovým způsobem, že jejich obsah i forma se velmi blíží kronikářskému stylu práce. Proto pamětní knihy brněnské takřka nezajišťovaly právní nároky města a měšťanů a to se jim stalo osudným. Městské knihy, které byly potřebné pro dokazování nějakých práv města a měšťanů, v Brně dobře opatrovali, takže se jich zachovaly dlouhé a téměř nepřetržité řady, ale na pamětních knihách ztráceli časem zájem a nevěnovali jim potřebnou péči. Proto z nich máme jenom nepatrný zbytek, který šťastnou shodou okolností unikl zkáze.

Z rozboru Paměti všelijakých dostatečně plyne, jak bolestná je to ztráta, a obsah Pamětní knihy to znova potvrzuje. Úvodem je v ní na f. 12–14^a položena zpráva neboli lamentací Hovorkova o vpádu Štěpána Bočkaje v květnu r. 1605 na Moravu ke Strážnici, k Uherskému Brodu a k Ostrohu. Na f. 14 je pak připojeno několik časopiseckých zpráv z Vídně datovaných 17. srpna. Fol. 14^b až 48 jsou věnována opisům řady kusů k politickým událostem na Moravě v l. 1605 až 1606.²²⁵⁾

Hned za nimi jde na f. 48^b až 51^a Hovorkovo vypravování o událostech na moravském sněmu 8. března 1608 a na f. 51^a až 135^a skupina listů, mandátů, listin a sněmovních usnesení k bouřlivým moravským příběhům zmíněného roku. Hovorka je nedokončil, vynechal pro další pokračování f. 135 až 150 a začal zapiso-

²²⁴⁾ AMB, Staré paměti brněnské, rkp. č. 7329, f. 121, 122^a–127^b, 127^b a 130^b–131^a.

²²⁵⁾ Lamentací a některé jiné kusy z této části Pamětní knihy otiskl *F. Kameníček*, Prameny k vpádům Bočkajovců (Praha 1894), str. 43, č. 11, str. 168, č. 62, str. 173, č. 67, str. 202, č. 14, str. 211, č. 15 a 16, str. 212, č. 17 a str. 229, č. 84.

vat materiál o únorovém sněmu král. Českého r. 1609. Popsal však jenom f. 151^a až 162^b, potom přestal v další práci a f. 163 až 359 zůstala prázdná. Jeho práce je čistopis, který opisoval z konceptu. Ten byl patrně obsáhlejší než čistopis, ale nezachoval se.

Některé kusy Hovorkou zachované možno najít v moravských Památkách sněmovních, chovaných ve Státním archivu v Brně, nebo v různých registraturách. Většina jich je však známa jenom z Pamětní knihy a proto jejich záchrana je nadmíru vítaná a cenná.

Hovorkovo vypravování v Pamětní knize i ohromná většina opsaných kusů jsou české. Jenom tam, kde zaznamenaný pramen byl cizojazyčný, je použito němčiny. Pořídil tedy český městský písař brněnský českou Pamětní knihu a zachoval v ní velmi důležitý pramen k poznání průběhu politické krize na Moravě v l. 1605 až 1609, která znamenala významnou složku vývoje starého českého státu.

6. Kronika Pavla Jeronýma Skřivánka z Blanska z l. 1605 až 1610 a jiné práce

Při dokončení stavby věže jakubského kostela v Brně r. 1592 a při její úpravě r. 1610 byly dány do jejího knoflíku některé písemnosti, uložené dnes v archivu města Brna.²²⁶⁾ Byla o nich již zmínka při paleografickém rozboru Paměti všelijakých a je z nich třeba blíže určit tři kusy, které mají kronikářský charakter.

Je to předně latinské vypravování o dokončení stavby věže, datované 12. září 1592, vložené v době svého vzniku do báně, opsané na pergamenový list místopísařem Mikulášem Černovským ze Švarcavy a podepsané radním písařem Janem Menclm z Kolsdorfu, který je též patrně složil.²²⁷⁾ Druhý kus je německý. Byl napsán na pergamen 1. září 1610 městským kancelistou Václavem Ochsmannem z Rousínova a hned potom vložen do zakončení věže. Zmiňuje se o stavebních úpravách tehdy provedených a přináší zajímavé podrobnosti o obnovování a o náboženském složení městské rady brněnské. Nad obě uvedena skládání vyniká česky psaná rozsáhlejší práce s datem 17. září 1610 a s podpisem Pavla Skřivánka z Blanska.

Její originál byl psán v pergamenovém sešitě, vyňat 16. října r. 1900 z knoflíku jakubské věže a uložen v brněnském městském muzeu. R. 1958 byly odevzdány písemnosti z jakubské věže archivu města Brna, ale pergamenový svazek Skřivánkova pojednání nebyl nalezen. Je však znám jeho opis na papíře, který pořídila městská brněnská kancelář při otevření knoflíku jakubské věže a poslala moravskému historikovi Dismasu Josefu Hynku Hoferovi. S Hoferovými písemnostmi se ten opis dostal do majetku Antonína Bedřicha Mitrovského z Nemyšle a s jeho knihovnou přešel do městského archivu brněnského. Má 8 listů, ale poslední folio je prázdné. Ani originál ani opis Skřivánkovy práce nemají titul. Nazývám ji Kronika Pavla Jeronýma Skřivánka z Blanska podle pojmenování, které jí kdysi dal B. Bretholz.²²⁸⁾

²²⁶⁾ Viz pozn. 162 ve sborníku Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 112.

²²⁷⁾ Text otiskl Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob, str. 86.

²²⁸⁾ Nepřesný německý překlad Skřivánkova textu s titulem „Memorial über die Zeit von 1605–1610“ je otisknuto v Notizen-Blatt 1856, str. 12–14. Na originál jeho kroniky upozornil bez dalších poznámek Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob, str. 196, aniž znal otisknutý německý překlad. Stručně se Skřivánkovy práce dotkl Trauttenberger, Chronik III, str. 116. Opis kroniky je uložen v AMB, Rukopisy Mitrovského, sign. A 1, 13/7.

Její autor, Pavel Jeroným Skřivánek, byl syn Jiřího Skřivánka, původem snad z Křižanova, v l. 1594 až 1614 úředníka na statku Blansko, který v tu dobu patřil Janu Žalkovskému a jeho bratrům. Jiří Skřivánek měl syny Jana Jiřího a Pavla Jeronýma.²²⁹⁾

Jana Jiřího poslal 15. června 1611 do služby v městské kanceláři v Olomouci, kde ho umístil prostřednictvím svého známého olomouckého konšela Tobiáše Tasoovského. Časem se Jan Jiří stal olomouckým místopísařem a r. 1652, 1653 a 1656 byl členem tamější městské rady.²³⁰⁾

Pavel Jeroným chodil do české evangelické školy v Boskovicích. Jeho otec ho chtěl 30. prosince 1601 ubytovati na rok u brněnského radního písaře Mikuláše Černovského ze Švarcavy a posílat ho do německé školy, aby se Pavel Jeroným naučil německy, ale písař k sobě mladého žáka nevzal. Proto Jiří Skřivánek vypravil svého syna 2. března k českému brněnskému měšťanovi Jiříkovi Vřavovi, aby Vřava poslal svého svěřence „do školy německé, kde by se mu líbilo, buď mezi jezovity anebo k některému německému preceptorovi, kde by učení bylo“.²³¹⁾

U Vřavy Pavel Jeroným zůstal až do podzimu 1608, zajížděje čas od času k otci do Blanska, aby mu pomohl sestavit počty a vyřídit různé písemné práce. Dne 11. října 1608 oznámil Jiří Skřivánek Vřavovi, že prostřednictvím českého měšťana a od r. 1605 konšela brněnského Václava Columbana vyjednal synovi přijetí za písařského pomocníka u místopísaře Václava Basla a že Columban vezme Pavla Jeronýma k sobě, aby mu rok pomáhal při psaní kvitancí a vybírání berně.²³²⁾

Tak se Pavel Jeroným Skřivánek stal nejmladším členem městské kanceláře a dobře se osvědčil. Roku 1610 sestavil a vlastní rukou sepsal Kroniku a seznam všech tří rad města Brna, vložené do knoflíku věže sv. Jakuba, a od 14. května 1612 zapisoval místo Basla do Paměti všelijakých, jak o tom již byla zmínka. Počátkem r. 1615 byl ustanoven městským kancelistou s platem 40 zl. ročně; téhož roku po smrti místopísaře Basla a kancelisty Václava Ochsmanna zůstal jedinou podřízenou silou v kanceláři. Dne 10. července obdržel za své služby poslední kvartální plat Baslův ve výši 25 zl. a od r. 1616 mu zvýšili požitky na 80 zl. ročně.²³³⁾

Do městské kanceláře byli pak r. 1617 přijati kancelisté Martin Bystřický a Jan Ramuš, a když potom na podzim 1617 zemřel městský písař Jiří Hovorka z Vyš-

²²⁹⁾ Stát. arch. v Brně, Sbirka rukopisů zemského archivu č. 893, f. 63^b, 64^a, 119^a a 129^a. Je to česky psaný kopiář statku Blansko z l. 1594 až 1614, který vznikl za úřadování Jiřího Skřivánka i mimo jiné obsahuje též jeho soukromou korespondenci. Tento kopiář býval dříve uložen v AMB, Sbirka úředních knih, rkp. č. 165. Syn Jiřího Pavel byl později písařem města Brna a to byla patrně cesta, po které se dostal kopiář jeho otce na brněnskou radnici. Dne 24. března 1941 byl odevzdán dnešnímu Státnímu archivu v Brně výměnou za jiné archiválie. O Jiřím Skřivánkovi viz J. Pilnáček, Paměti města Blanska (Blansko 1927), str. 81.

²³⁰⁾ St. arch. v Brně, Sbirka rukopisů zemského archivu č. 893, f. 194 a 217^b–218^c; H. Kux, Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz (Olomouc 1942), str. 210; AMB, Stará registratura, fasc. S 132; Skřivánek pořídil opis Knihy tovačovské (městský archiv v Olomouci, rkp. č. 9), který V. Nešpor, Městské knihy archivu olomouckého (Olomouc 1927), str. 7 mylně klade do 2. pol. 16. stol.

²³¹⁾ Stát. arch. v Brně, Sbirka rukopisů zemského archivu č. 893, f. 13, 14^b–15^a, 32^a, 65^b, 90^b a 96^b–97^a. Vřava byl r. 1603, 1606 a 1607 v městské radě (Cblumecký des Rathsherren... Ludwig Chronik, str. 1, 4 a 5). Dne 6. července 1609 napsal závěť schválenou 5. prosince (AMB, rkp. č. 51, f. 339–340. Viz též Burian, Vývoj náboženských poměrů, str. 78.

²³²⁾ Stát. arch. v Brně, Sbirka rukopisů zemského archivu č. 893, f. 159^b.

²³³⁾ AMB, Zbytky registratur, krabice 97, písemnosti z knoflíku věže sv. Jakuba z r. 1610; tamtéž, rkp. č. 501, kap. 35 a 36 a rkp. č. 503, kap. 36.

kova, stal se v únoru 1618 jeho nástupcem Martin Kolbinger z Konsenseimu. Pavel Jeroným byl tehdy jeho nejstarším podřízeným úředníkem, ale funkce místopísaře nebyla po smrti Baslově obsazena.²³⁴⁾

Městský písař Kolbinger si dal 2. května 1619 vyplatit 260 zl. platu za rok a 15 týdnů služby a den po tom se stal s purkmistrem Oldřichem Lilgenblattem terčem prudkého útoku brněnského lidu, vedeného Ladislavem Velenem z Žerotína, poněvadž postupoval shodně s městskou radou, která bránila brněnské obci, aby se připojila k českému povstání proti Habsburkům. Dne 10. května sesadili stavovští komisaři Jindřich Zahrádecký ze Zahrádky a Vilém Munka z Ivančic purkmistra Lilgenblatta, jmenovali novou městskou radu, nakloněnou vzbouřeným stavům, Kolbinger přestal být městským úředníkem a místo brněnského písaře zůstalo v l. 1620 až 1622 neobsazeno.²³⁵⁾

V kanceláři pracovali v l. 1618 až 1622 Skřivánek a Bystřický, odměňováni do prvního čtvrtletí r. 1619 2 zl. týdně. Od převratu na radnici a přistoupení města k českému povstání v květnu 1619 Skřivánek dostával čtvrtletně 37 zl. 15 gr. a Bystřický jenom 25 zl. Z toho plyne, že Skřivánek za českého povstání ovládl v městské kanceláři pole.²³⁶⁾

Vyhnul se však kompromitující účasti na akcích proti Ferdinandovi II. a zůstal ve své funkci, když komisaři kardinála Dietrichštejna Jetřich z Žerotína na Meziříčí a Matyáš Jelitovský z Jelitova po bitvě na Bílé hoře rozehnali 2. dubna 1621 městskou radu dosazenou za povstání a jmenovali novou brněnskou správu. Vedl městskou kancelář, 8. července 1622 mu byl zvýšen plat na 200 zl. a 8 věder vína, 30. března příštího roku byl jmenován městským písařem s odměnou 300 zl. a sudem vína za rok a zastával úřad až do srpna 1646.²³⁷⁾

Otec Pavla Jeronýma Skřivánka Jiří byl evangelík a horlivě se staral o kněze své víry. Dne 24. prosince 1596 zval ženatého faráře v Dlouhé Lhotě Tomáše Trstenského, aby pokřtil jeho dceru a byl jí kmotrem. Farářovi čebínskému Havlovi Jaroměřskému se 30. ledna 1602 omlouval, že nemůže přijet ke křtu farářovy dcery Zuzanky. O něco později 15. ledna a 20. února 1603 psal evangelickému děkanu doubravnickému Tobiášovi Závorkovi Lipenskému a 16. března evangelickému faráři v Lysicích Kryštofovi Plorantiovi, aby Daniel Příhradský, kaplan v Doubravniku, byl ustanoven farářem v Doubravici, odkud odcházel kněz Tobiáš Kozelský. Závorkovi Skřivánek psal též 23. října o sňatku syna děkanova Václava s děvečkou ze dvora v Blansku, a Plorantiovi se 19. ledna 1606 zase omlouval, že nemůže přijet na křtiny právě narozeného farářova chlapce.²³⁸⁾

²³⁴⁾ AMB, rkp. č. 503, kap. 35, rkp. č. 505, kap. 36, rkp. č. 507, kap. 36, rkp. č. 515, kap. 56 a rkp. č. 75, f. 1^a.

²³⁵⁾ AMB, rkp. č. 509, kap. 34. *B. Dudík*, Chronik der Stadt Olmütz 1619–1626, Schriften I (Brno 1851), str. 6 bez jména purkmistra a písaře, které lze zjistit v rkp. č. 75, f. 1^a a v rkp. č. 509, kap. 2 a 34. Viz též AMB, Rukopisy Mitrovského, sign. 1/11 b, f. 30^b. V obecních vydáních v l. 1620–1622 (rkp. č. 511–513) není uveden pro radního písaře žádný plat. Starší literatura i *F. Hrubý*, Ladislav Velen z Žerotína (Praha 1930), str. 69 a 70 jména písaře a purkmistra neznali a jejich líčení převratu na brněnské radnici není přesné.

²³⁶⁾ AMB, rkp. č. 507, kap. 37, rkp. č. 509, kap. 38 a rkp. č. 511, kap. 37.

²³⁷⁾ AMB, Rukopisy Mitrovského, sign. A 1/11 b, f. 31^a; tamtéž, rkp. č. 513, kap. 46, rkp. č. 515, kap. 56 a rkp. č. 540, kap. 4.

²³⁸⁾ Státní archiv v Brně, Sběrka rukopisů zemského archivu č. 893, f. 36^b–37^a, 93^b–94^a, 110, 111^a–112^a a 114^b–115^a. *F. Hrubý*, Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou, ČCH 41 (1935), str. 17–22 aj. pokládá jmenované kněze za luterány. *F. Hřejsa*, Luterství, kalvinismus a pod obojí na Moravě, ČCH 44 (1938), str. 476 nazývá Závorku knězem pod obojí.

Pocházel tedy Pavel Jeroným Skřivánek z evangelické rodiny. Jeho otec ho však poslal v březnu 1602 k brněnským jezuitům a to patrně způsobilo za dlouhého pobytu v Brně konverzi mladého žáka a potom člena městské kanceláře. Ve své Kronice se r. 1610 hlásí již k programu feudálně katolické reakce a na té linii setrval.

Po svém ustanovení kancelistou r. 1615 získal dům na Horním trhu (nám. 25. února) a 22. prosince 1633 koupil za 1200 zl. výstavnější obydlí na Dolním trhu (nám. Svobody). Ještě později nabyt domu v Měniněské ulici a časem k němu připojil 27 1/2 čtvrtin vinic. Zahospodařil si též značné částky na hotovosti a 26. září 1637 půjčil Brnu 4666 zl., které město splácelo napřed jemu a potom jeho dědicům až do r. 1684.²³⁹⁾

Kopiář korespondence panství Blanska zachovaný po Jiřím Skřivánkovi je téměř výlučně český. Skřivánkův syn, pozdější písař Pavel Jeroným, vystupoval z české školy boskovické a odcházel do německého učiliště proto, aby se naučil německy. To snad dostatečně dosvědčuje jeho český původ.

Na počátku své úřední dráhy se Pavel Jeroným se svým češtvím netajil. Složil česky Kroniku, opisoval české záznamy do Paměti všelijakých, v různých knihách se najde mnoho českých zápisů zapsaných jeho rukou a ještě po Bílé hoře sestavil a z největší části sám opsal česky psané radní počty města Brna za r. 1623 až 1625, jediné radní počty brněnské, ve kterých je užito češtiny. Vývoj poměrů za války třicetileté a rychle postupující germanizace měnily však znenáhla jeho postoj.²⁴⁰⁾

S městskou radou a s kancelářským personálem byl 22. června 1643 osvobozen od generála Matyáše z Gallasu od ubytování vojska a účastnil se horlivě příprav na obranu Brna proti Švédům, kteří za vedení Lennarta Torstensonova od 4. do 9. září marně obléhali město. Sestavil podrobnou zprávu o událostech, zakončenou vychloubáním, že Torstenson odjížděl od brněnských hradeb s povzdechem, že Brno není Olomouc, koncipoval listy o obležení Ferdinandovi III. a jiným vedoucím osobám a byl autorem memoranda s rozsáhlými požadavky, které městská rada předložila za úspěšnou obranu vládě.²⁴¹⁾

O dvě léta později zničil Torstenson 6. března 1645 císařské vojsko u Jankova a zamířil k Brnu. Tehdy Skřivánek vedl od 12. března rozsáhlou korespondenci o obraně města a měl účast na chystaných vojenských přípravách. Za švédského obležení Brna od 3. května do 23. srpna zůstal v městě, půjčoval náradí potřebné k obraně a obilí k mletí mouky, a sotva Torstenson odtáhl od městských hradeb, koncipoval řadu přípisů městské rady Ferdinandovi III. a jiným hodnostářům. Sestavil též osvědčení vydané Brnem 13. října 1645 o chování obhájců města proti Švédům, francouzského hugenota Ratuia de Souches a Jiřího Ogilvyho, a opsal některé kusy, které se týkaly odměny Brna za úspěšné odrazení švédského náporu.²⁴²⁾

²³⁹⁾ AMB, rkp. č. 12, f. 19^a, rkp. č. 13, f. 19^a a 206^a a rkp. č. 1817, kap. 5, f. 54^b–55^a; tamtéž, Stará registratura, fasc. 132 c/81 (krabice 148).

²⁴⁰⁾ AMB, rkp. č. 517 a 518.

²⁴¹⁾ Zmíněné kusy otiskl *B. Bretbolz*, Urkunden, Briefe und Actenstücke (Brno 1895), č. 7–13 a 17, nevěda, že jsou to Skřivánkovy koncepty.

²⁴²⁾ *Bretbolz*, Urkunden, č. 21, 25, 26, 29, 30, 31, 33–36, 38, 39, 43, 81, 84, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 100 a 102. *Bretbolz* nezjistil, že uvedené kusy psal Skřivánek, a nevěděl, že Skřivánek napsal registrační poznámky na č. 22, 23, 24, 28, 37, 40, 41, 56–58, 61, 62 a 74. Tjž, Skřivánek napsal registrační poznámky na č. 22, 23, 24, 28, 37, 40, 41, 56–58, 61, 62 a 74. Tjž, Neue Beiträge zur Geschichte der Belagerung Brünns, ZDVGM u. Schl. 1 (1897), seš. 4, str. 85, č. 11.

Jménem městské rady jednal společně s městským rychtářem Jiřím Stramansem od 5. září do 3. října 1645 na dvoře Ferdinanda III. v Linci, čím má být město obdařeno. Po druhé vyjel za tím účelem 24. listopadu v doprovodu konšela Jana Schnellera z Lichtenau k Enži, kde se zdržel 15 dní, a potom 57 dní vyjednával u císaře v Linci.²⁴³⁾

Když Skřivánek a Stramans jednali v září na císařském dvoře, bylo jim řečeno, že Brno musí poslat české kanceláři zprávu o obležení města, projednanou s velkým generálem de Souches. Annales monasterii Zabrdovicensis, započaté v polovici 17. stol., uvádějí, že bylo složeno německé Diarium bellicum Brunnense, schválené de Souchesem a vydané jeho nákladem, z něhož přináší doslovný opis. Text Diaria ukazuje, že jeho autor byl za obléhání v Brně, že byl členem městské správy a že vedl o událostech deník, jenž má povahu úředního záznamu.²⁴⁴⁾

Všechnu písemnou agendu o švédském obležení a o odměně pro město vyřizoval městský písař Skřivánek a Skřivánkovi též připadla osobní intervence na císařském dvoře. Za takových okolností je třeba soudit, že Skřivánek vedl také deník o událostech za obléhání a že z něho sestavil pro českou kancelář zprávu, která byla po de Souchesových úpravách otištěna, neboli že Skřivánek je autorem spisu Diarium bellicum Brunnense. Tak k účasti Skřivánkově na Pamětech všelijakých a k napsání jeho Kroniky přibývá ještě tiskem vydaný spisek o švédském obležení Brna.²⁴⁵⁾

Za jednání na císařském dvoře si Skřivánek 3. října 1645 vyjednal udělení erbu, šlechtického predikátu a změnu svého starého jména, které se v císařském diplomu poprvé uvádí ve zněmčené formě Lerch, na Lerchenauer z Rottenbergu. V souhlase s císařskou listinou o tom vydanou přestal si říkat od té doby Skřivánek a nazýval se Paul Hieronimus Lerchenauer von Rottenberg.²⁴⁶⁾

Skřivánkův bratr Jan Jiří, nejprve kancelářský zaměstnanec, potom místopísař a nakonec radní v Olomouci, nebyl pojat do povýšení uděleného městskému písaři

²⁴³⁾ Bretholz, Urkunden, č. 100; týž, Neue Beiträge, str. 82. Zmocněnec města se nazývá Pavel Jeroným Lerchenauer z Rottenbergu, a ne Pavel Jeroným Skřivánek. Vysvětlení k tomu je podáno v dalším výkladu.

²⁴⁴⁾ Stát. arch. v Brně, Sbirka rukopisů zemského archivu č. 296, f. 218–236.

²⁴⁵⁾ Originál zprávy o obležení se podle oznámení ředitelství stát. ústř. arch. v Praze nezachoval ani v České kanceláři, ani ve Staré manipulaci, ani v oddělení Militaria. Podle poznámky ve starém opise Diaria (AMB, rkp. č. 7279) Diarium vyšlo r. 1646 a 1661 ve Vídni u Matouše Rickhesa, r. 1661 v Olomouci u Jindřicha Ettela, r. 1691 a 1692 v Sinapiově „Krakauscher Kalender“ v Brně a v l. 1726–1730 ve Svobodově „Titular – Kalender“ rovněž v Brně (podle vydání Rickhesova z r. 1661). Literaturu o Diariu uvádí *Dřímál*. Archiv města Brna, str. 187. Žádná z prací, které uvádí, neznala autora Diaria a neměla k dispozici starší tisky spisu z r. 1646 a 1661. Dnes je z nich Ettelevo vydání z r. 1661 v knihovně AMB, sign. H 894. Má 10 listů.

²⁴⁶⁾ Šlechtický diplom Ferdinandův pro Skřivánka otiskl Bretholz, Urkunden, str. 109, č. 101. Zmínil se též o Lerchenauerovi v č. 108 citované práce, ve Vertheidigungskampf der Stadt Brünn gegen Schweden 1645 (Brno 1895), str. 79, v Neue Beiträge, str. 82 a jinde, ale nevěděl, že Skřivánek a Lerchenauer je jedna a táž osoba. Také ostatní obsáhlá literatura o Švédech u Brna r. 1645 to nepostřehla a proto starší líčení brněnského úsilí o nápravu škod způsobených za obležení jsou nemálo pochybená. Že Skřivánek a Lerchenauer je jedna a táž osoba dosvědčují mimo jiné též stvrzenky na splátky dávané v l. 1637 až 1682 Skřivánkovi a jeho dědicům od města Brna na dluh 4666 zl. Od 26. září 1637 do 10. října 1644 je podepisoval Paul Hieronimus Skřivánek, od 9. dubna 1650 do 14. března 1664 je tatáž ruka podepisovala Paul Hieronimus Lerchenauer von Rottenberg. Řada těch stvrzenek je Skřivánkovou rukou i psána, na některých je poznámka „Paul Hieronimus Skřivánek, anjeczto Lerchenauer, zuvor Skřivánek“. Viz AMB, Stará registratura, fasc. S 132 c/81 (krabice 148).

brněnskému a nazýval se Skřivánek až do své smrti. Když však mezi 13. červnem 1655 a 19. říjnem 1657 zemřel, začal si jeho syn, M. Ignác Dominik, říkat Lerch a s tím jménem byl v l. 1665 až 1681 několikrát olomouckým konšelem.²⁴⁷⁾

Tak oba bratři Skřivánkovi, synové evangelického a českého úředníka na Blansku, zapírali za nového pořádku po Bílé hoře svůj původ, a jejich potomstvo odvrhlo i poctivé jméno zděděné po předcích. Za to zachovali své postavení a stoupali v hodnostech.

Brněnský Skřivánek-Lerchenauer se v srpnu r. 1646 vzdal funkce městského písaře, kterou převzal Adam Antonín Ruk, vystřídáný 11. května příštího roku Šebestiánem Sutorem. Ještě předtím byl Skřivánek dosazen 16. dubna 1646 do městské rady, byl jejím členem v l. 1648, 1649 a 1651 až 1655, v l. 1652 až 1655 vedl radní počty, r. 1657 a 1658 byl jmenován městským rychtářem, r. 1651 a 1661 primátorem a r. 1662 a 1663 opět městským rychtářem. V této funkci mezi 14. březnem a 15. červnem 1664 zemřel.²⁴⁸⁾

Prameny, které zanechal, jsou dvojího druhu. Paměti všelijaké z l. 1612 až 1614 a Kronika z l. 1605 až 1610, které byly napsány před Bílou horou, jsou české, zpráva o obléhání Brna Švédy r. 1643 a Diarium bellicum Brunnense z r. 1646 jsou německé.

Paměti všelijaké byly již zhodnoceny. Kronika počíná výkladem vpádu vojsk Štěpána Bočkaje na Moravu r. 1605 a po plastickém líčení napáchaných škod a vojenských operací přechází k Bočkajovu chování a k umluvení pokoje s Turky r. 1606 a 1607. Roku 1608 navazuje nový proud vypravování o spolku arciknížete Matyáše s Uhry, Rakušany a Moravany, o tažení proti Rudolfovi II. a o uzavření míru mezi spornými stranami. V r. 1610 si všímá Rudolfových jednání v Praze a chování Matyáše a zaznamenává pověsti o tom, že císař toužil po vládě v zemích, které pod tlakem vojenské převahy byl donucen odstoupit svému bratrovi.

V dalších částech se dotýká opatření moravských stavů, najímání vojska a jeho rozložení v Olomouci, v Brně, v Hustopečích, ve Znojmě a v Jihlavě. Stěžuje si na těžké škody způsobené řemeslům a obchodu, naříká na tíživý nedostatek peněz a prozrazuje těžkosti a rozpaky zemského sněmu, které měl při úvahách o rozpuštění najatých jednotek. Jsou zmíněny spory v Německu a chování francouzského Jindřicha IV., jemuž Skřivánek, sám konvertita, vyčítá, že přistoupil ke katolické víře jenom naoko. Vražednou dýku fanatika, která sklátila krále uprostřed příprav k rozsáhlé politické a vojenské akci, pokládá za trest boží, jenž zmařil smělé plány usmrceného panovníka na získání císařské koruny a zachoval neztenčenou državu habsburského rodu.

Cena Skřivánkovy Kroniky tkví v zachování některých podrobností, v doplnění obrazu o způsobených škodách a ve vystižení nálady a vzrušeného napětí, jež za-

²⁴⁷⁾ Jan Jiří Skřivánek půjčil patrně vlivem svého bratra Pavla Jeronýma 21. dubna 1621 Brnu 700 zl., které město do 26. září 1670 splácelo. Potvrzení na přijaté splátky vydával do 13. června 1655 Jan Jiří Skřivánek, od 19. října 1657 jeho syn Ignác Dominik Lerch, někdy v Ignácově zastoupení Pavel Jeroným Lerchenauer z Rottenbergu. Viz AMB, Stará registratura, fasc. S 132 c/65 (krabice 146). *Kux*, Verwaltungsgeschichte, str. 211–212.

²⁴⁸⁾ AMB, rkp. č. 540, kap. 4, rkp. č. 102, f. 17–25 a rkp. čís. 545–547. Skřivánek ještě 14. března r. 1664 přijal splátku na peníze, které půjčil městu, další splátku dostali však 15. června Jan Baptista Erna a Vit Maxmilián Hauf a o Skřivánkovi se mluví jako o mrtvém. AMB, Stará registratura, fasc. S 132 c/81 (krabice 148). *Trautenberger*, Chronik III, str. 116–117 mylně tvrdí, že Skřivánek byl vystřídán Sutorem. O Sutorovi *Dřímál*, Archiv, str. 7–10, 46–48, 189–190 aj.

chvátilo Moravu. Je též pěkným dokladem názorů správy velkého města, které se podstatně lišily od smýšlení převážné většiny obce, a prozrazuje úzkost a dezorientovanost patricijské skupiny, která sloužila plánům císařského dvora a byla zděšena a přestrašena nečekaným vývojem politických poměrů. Proto má Kronika nespornou hodnotu.

Zpráva o obležení Brna r. 1643 a *Diarium bellicum Brunnense* jsou jiného rázu. V Kronice ještě Skřivánek s obavami hleděl vstříc neznámé budoucnosti, když však sestavoval zprávu o obležení a *Diarium*, věděl přesně, co chce a co udělá. Aby se jeho přání vtělilo v čin, vylíčil deníkovou formou boje Švédů o Brno a obranu města od 4. do 9. září 1643 a od 3. května do 23. srpna 1645, maje na paměti, že městská rada, de Souches a také on sám mají eminentní zájem na tom, aby si naklonili vlivná místa v české kanceláři a na císařském dvoře, která budou rozhodovat o očekávané odměně za šťastné odražení útoků Torstensonových armád. Zachoval však střízlivý úřední sloh, umírněnost, přesná datování a vrocení událostí, rezervu při chvále jednotlivců a realistické pojmání toho, co se stalo.

Přes tyto nesporné přednosti je však třeba při užívání zprávy o obležení a *Diaria* mít na mysli, že městská rada si od jejich podání všechno slibovala a mnoho dostala. Neméně je důležité, že autor těsně před sestavením svého posledního díla přijal z císařových rukou nobilitační diplom s vyhlídkou na lákavou budoucnost a že vrchní korektor jeho spisu, de Souches, spojoval s popisovaným činem naději na skvělou kariéru, za níž zapomněl na svůj hugenotský původ i na minulost v proticísařském táboře a přišel na to, že rozsáhlé statky, generálská hodnost a hraběcí titul stojí za mši. Bylo by zbytečné zdůrazňovat, že to vše zanechalo ve zprávě o obležení a v *Diariu* znatelné stopy.

7. Závěr

Královská města na Moravě prohrála za česko-uherských válek mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem a v potomním vývoji svůj zápas s velkostatkem o rozsáhlou a všestrannou ochranu řemeslné výroby, o rozhodující regulaci směny zboží, surovin a zemědělských výrobků podle svých zájmů, o právo mílové, o vaření piva a o volný odchod poddaných do zeměpanských měst. To mimo jiné způsobilo, že se v 16. stol. sice rozvíjela výroba a obchod poddanských měst, ale že svobodná města, která mohla mít nejlepší podmínky pro rozvoj progresivních výrobních metod, měla znesnadněnou a často zahrazenou cestu k dalšímu růstu.

Brno zaujímal v naznačeném vývoji důležité, čestné a přední místo. Vedlo ve spojení s jinými královskými městy i samo o sobě od poslední čtvrtiny 15. stol. boj s moravskými pány a rytíři a po jeho nezdaru se snažilo v 16. věku vybudovat si v rámci daných možností pozici ve střední, jižní, jihozápadní a jihovýchodní Moravě. Uvnitř městské společnosti probíhal zápas mezi správou města, patriciátem, řemeslníky a chudinou, v němž se často měnili spojenci i fronty. Od dvacátých let 16. stol. se v Brně šířili luteráni, novoutrakvisté, Čeští bratři i kalvinisté. Brzy ovládli město, ale od osmdesátých let byli vystaveni stále stupňovanému tlaku vlády.

Z Moravy a ze zemí českého státu proudili do města čeští obyvatelé, jejichž počet převyšoval počet německých kolonistů z ciziny, a proto počet Čechů v městě v 16. a na počátku 17. věku pomalu, ale jistě rostl. Brzy se to projevilo v národnostním složení městské rady a její kanceláře. V 16. stol. vyrostla v městě vzdě-

laná skupina měšťanů, v níž měli nemalou úlohu členové radní kanceláře, nerozlučně spojení se správou města a pronikající vahou svého postavení do řad zámožného patriciátu.

Když se po dvacátých letech 16. stol. krystalizoval výsledek boje Brna s nižšími i vyššími feudály a zápasu jednotlivých vrstev uvnitř města, sáhl první český písař města Brna Jan Munka z Ivančic k peru a zanechal po sobě Deník z r. 1521 a Paměti staré brněnské z let 1252 až 1538 s hlavní masou materiálu od r. 1483. Jeho dílo se po smrti autora dostalo do majetku pánů z Lipé. Poslední člen jejich rodu Čeněk Hovora je r. 1679 daroval ve slezském vyhnanství Tomášovi Janovi Pešinovi z Čechorodu a ten je doplnil některými zprávami z l. 1532 až 1542, 1511 až 1609, 1636 a 1009 až 1658, které obsahově nesouvisí s původním vyprávěním, s listinami, s listy a s kusy opsanými od Munky do kroniky.

Munkova práce je nesoustavná a neutříděná a přináší mnohem více opisů různého materiálu než vlastních výkladů. Zachovala však vysoce důležité prameny pro vývoj Brna a královských měst na Moravě, pro sociální boje uvnitř města, pro jeho politické postavení, pro moravské zemské sněmy a věci na nich projednávané a pro turecké války i moravskou účast na bojích o Uhry. Proto je důležitým a vítaným pramenem.

Munkovi nástupci zanechali latinsky psané Brněnské analý z l. 1550 až 1591, které psali od r. 1550 do r. 1575 Kašpar Gutmann a v údobí 1578 až 1591 Jan Mencl z Kolsdorfu, po odchodu ze služeb města český sekretář v královské české kanceláři. Není jisté, zdali z Brněnských analý není ztracen počátek, který by sahal do dob, kdy byl městským písařem známý Ambrož z Ottersdorfu. Analý předčí po umělecké stránce Paměti staré, jako pramen se jim však nevyrovňají, ale přesto mají znamenitou cenu.

Měšťtí písaři a jejich podřízený personál vedli též nejméně od dvacátých let 16. stol. do r. 1614 pamětní knihy, které měly zvláštní charakter a velmi se blížily kronikám. Zachoval se z nich jenom malý zlomek, nazvaný Paměti všelijaké z l. 1602 až 1614, na nichž měli účast v l. 1602 až 1614 místopísař Václav Basl, v l. 1602 až 1605 písař Mikuláš Černovský ze Švarcavy a v l. 1612 až 1614 kancelista Pavel Jiří Skřivánek. Roku 1610 zaznamenali do Paměti některé zprávy písař Jiří Hovorka z Vyškova a kancelista Václav Ochsmann.

Paměti všelijaké jsou psány převážně česky, svým významem přerůstají rámeček města a zachovávají řadu důležitých zpráv o vývoji na počátku 17. stol. Proto tím více želíme, že ostatní pamětní knihy brněnské propadly zkáze a že z nich zůstala jenom čírou náhodou zachráněná část jednoho jejich rukopisu.

Jiří Hovorka z Vyškova zanechal česky psanou Pamětní knihu města Brna z l. 1605 až 1609. Sám zařazuje své dílo vznikem i názvem mezi pamětní knihy, ale formou a obsahem je jeho práce spíše kronika zachovávající opisy materiálu a dvě vyprávění o vzrušené a důležité době, v níž propukla plnou silou dlouho připravovaná krize habsburské monarchie a přiblížila se na dosah ruky konečná srážka mezi panovníkem a představiteli stavovské společnosti. Hodnota Pamětní knihy mluví sama za sebe a bylo by zbytečné ji ještě zdůrazňovat.

Jeden z autorů Paměti všelijakých, Pavel Jeroným Skřivánek, složil jako pomocný člen městské kanceláře Kroniku z l. 1605 až 1610 vloženou do knoflíku věže brněnského kostela u sv. Jakuba. Ještě před Kronikou byla tam r. 1592 uschována latinská zpráva Jana Mencla z Kolsdorfu o ukončení stavby věže a současně s Kronikou uložili r. 1610 do knoflíku německé líčení kancelisty Mikuláše

Ochsmanna o stavebních úpravách chrámu a o obnovování i náboženském složení městské rady.

Kronika je psána česky a zachovala zajímavý a charakteristický pohled na události z hlediska příslušníka správy velkého královského města. Její autor žil velmi dlouho a po dvojnásobné úspěšné obraně Brna proti Švédům věnoval ještě dvakrát pozornost osudům města, jemuž sloužil. Po první v podrobné zprávě o obležení Brna od 4. do 9. září r. 1643 a po druhé v *Diarium bellicum Brunnense*, které zaznamenávalo příběhy od 3. května do 23. srpna 1645 a bylo po prohlédnutí generálem Ratuítem de Souches několikrát vytištěno.

Všichni vyjmenovaní autoři kronik, pamětních knih a vyprávění byli ve službách městské správy, pronikli do řad patriciátu, stáli na straně města v zápase s vyššími a nižšími feudály a podporovali zámožný patriciát proti řemeslníkům a městské chudině. Velmi zajímavá je jejich národnost. Munka, Mencl, Basl, Černovský, Hovorka a Skřivánek byli Čechové a jenom Gutmann a celkem málo významný Ochsmann byli Němci.

Je tedy český podíl na zachovaných kronikách, pamětních knihách a zprávách brněnských písařů v 16. a na počátku 17. stol. neskonale větší, významnější a důležitější než účast jejich německých kolegů. Německy je psána známá Kronika z l. 1555 až 1604 od lékárníka Jiříka Ludwiga, nezapadající do pramenů, kterým byla věnována pozornost. I když ji při celkovém hodnocení připočteme k německému kontu, zůstává toto konto kvalitou i kvantitou vykonané práce značně za položkou vykázanou na české straně.

Srovnáme nyní práce Munky, Mencla, Basla, Černovského, Ochsmanna, Hovorky a Skřivánka s některými historickými díly, která v 16. a na počátku 17. stol. napsali česky různí měšťané jiných moravských a českých měst, a s německými kronikami vzniklými v 16. a v prvních desetiletích 17. věku v městech na Moravě.

Brněnská analistika svým obsahem a významem zastihuje podobné české práce složené před r. 1620 a krátce po něm v Uherském Hradišti a okolí. Předčí tedy Lamentaci, pláč a naříkání země moravské o událostech r. 1605, Paměti Pavla Urbanida z Rohatce a jeho pokračovatele jednající o událostech na Moravě v l. 1600 až 1627, skládání Jana Akvinuse O událostech v městě Uherském Brodě v l. 1621 až 1630 sběhlých i Jiřího Rudolfa Přenského Památky, co se tak kdy stalo v kraji hradištském v l. 1605 až 1656.²⁴⁹⁾

Daleko za brněnskými autory zůstává pak tzv. Kronika holešovská z l. 1615 až 1645.²⁵⁰⁾ Také Kronika Podolských z l. 1512 až 1678, založená r. 1571 Janem Podolským, radním písařem města Drahotuš, nemůže se měřit s tím, co napsali městští písaři brněnští.²⁵¹⁾ Lze tedy tvrdit, že brněnské kroniky stojí mnohem výše než jiné podobné české práce vzniklé ve stejné době v jiných moravských městech.

Literárně předčí brněnské autory Kronika Bartoše Písaře,²⁵²⁾ Paměti o bouři pražské r. 1524,²⁵³⁾ Listy a kronika M. Jiřího Píseckého²⁵⁴⁾ a Paměti Mikuláše

²⁴⁹⁾ Všechny citované práce vydal B. Fišer, *Paměti hradištské* (Valašské Meziříčí 1920), strana 11–56.

²⁵⁰⁾ Viz V. Fialová, *Kronika Holešovská 1615–1645* (Holešov 1940).

²⁵¹⁾ Kroniku Podolských otiskl B. Indra – A. Turek, *Paměti drahotušských kronikářů 1571–1911*, *Časopis Vlast. spolku musejního v Olomouci*, oddíl duchovnědný 55 (1946), str. 219–259.

²⁵²⁾ Kroniku Bartoše Písaře vydal J. V. Šimák ve FRB VI (Praha 1907), str. 1–296.

²⁵³⁾ Paměti o bouři pražské r. 1524 vydal J. V. Šimák ve FRB VI (Praha 1907), str. 299–342.

²⁵⁴⁾ Listy a kroniku M. Jiřího Píseckého vydal J. V. Šimák ve FRB VI (Praha 1907), strana 345–362.

Dačického z Heslova.²⁵⁵⁾ Bartoš, městský písař pražský, vypsal bouřlivé události pražské z let 1524 až 1530, které byly namířeny proti novoutrakvistickému směru ve straně pod obojí, a zanechal ve své Kronice jeden z nejznamenitějších plodů českého dějepiscectví své doby. Listy a kronika M. Jiřího Píseckého se týkají let 1518 až 1526 a jsou dokladem práce průměrného českého humanisty. Paměti o bouři pražské r. 1524 jsou dílem očitého svědka při událostech na pražské radnici, člena pražské obce, který nenáležel k městské radě. Mikuláš Dačický, kutnohorský měšťan a horlivý stoupenec strany pod obojí, připojil k starším zápisům svých předků, sahajícím až do pol. 15. stol., svěže psané zprávy o místních i obecně významných událostech své doby a o tehdejších poměrech hospodářských, sociálních a kulturních.

Kronika Bartoše Písaře, Paměti o bouři pražské r. 1524, Listy a kronika M. Jiřího Píseckého a Paměti Mikuláše Dačického z Heslova se plným právem počítají mezi přední díla české literatury své doby a proto není divu, že práce brněnských kronikářů se jim nemohou vyrovnat. Zato však v ničem nezůstávají za jinými nejlepšími obdobnými historickými díly měšťanů z Čech, jako jsou např. Akta aneb knihy památné čili historie oněch dvou nepokojných let v Čechách 1546 a 1547 od staroměstského kancléře Sixta z Ottersdorfu²⁵⁶⁾ a jeho *Diarium památného sněmu roku 1575*,²⁵⁷⁾ deníkový zápis kolínského měšťana Karla Zikmundova o vzrušeném sněmu r. 1609 až 1610 a Paměti plzeňské od městského písaře plzeňského Šimona Plachého z Třebnice, jež poučují o dějinách Plzně od jejího založení na konci 13. stol. do r. 1604.²⁵⁸⁾

Z uvedených ukázek snad dostatečně plyne, že brněnské kroniky zaujímají velmi čestné místo mezi českými historickými díly, která složili v 16. a na počátku 17. stol. měšťané českých a moravských měst. Proto snad není třeba dále rozmnožovat řadu uvedených příkladů a můžeme si všimnout, jaké je postavení brněnských autorů při srovnání s nejlepšími německými historickými pracemi, které vděčí za svůj původ měšťanům žijícím v 16. a na počátku 17. stol. v městech na Moravě. Z nich stojí nejvýše kroniky sestavené měšťany v Jihlavě, kde byla dlouhá a znamenitá kronikářská tradice.²⁵⁹⁾ Upozorním z nich aspoň na Kroniku Habermanovu,²⁶⁰⁾ na dílo Františka Setzenschragena *Cronica etlicher Geschichte zu der Iglau* z let 1402 až 1547, složené r. 1547,²⁶¹⁾ na Jihlavskou kroniku v Mariánské knihovně v Halle, jejíž nejstarší části vznikly kolem r. 1580, a na známou *Chronik der königlichen Stadt Iglau* z let 1402 až 1617 od jihlavského písaře Martina

²⁵⁵⁾ Paměti Mikuláše Dačického z Heslova vydal A. Rezek, *Pam. staré literatury české V* (Praha 1878–1880).

²⁵⁶⁾ Knihy památné v nepokojných letech 1546 a 1547 od Sixta z Ottersdorfu vyd. J. Teige (Praha 1920).

²⁵⁷⁾ *Diarium památného sněmu roku 1575* od Sixta z Ottersdorfu je otištěno ve Sněmch českých IV (Praha 1886).

²⁵⁸⁾ M. Šimona Plachého z Třebnice *Paměti Plzeňské* vydal J. Strnad, *Prameny a příspěvky k dějinám král. města Plzně č. 1* (Plzeň 1893).

²⁵⁹⁾ O jihlavských kronikách psali: E. Schwab, *Die Iglauer Chroniken, Igel-Land, Beilage des „Mähr. Grenzboten“*, Folge 10–14, Okt. 1926 bis Febr. 1927. Týž, *Einiges über das Wesen der Städte-Chronistik mit besonderer Berücksichtigung der Sudetendeutschen*, *Archiv für Kulturgeschichte* 18 (1928), str. 258–286.

²⁶⁰⁾ Uložena ve Státním archivu v Brně, Sběrka rukopisů Ném. hist. spolku, čís. 393.

²⁶¹⁾ Setzenschragenovu kroniku vydal A. Mayer, *Die älteste uns erhaltene Iglauer Chronik*, *ZDDVFDGM. u. Schl.* 40 (1938), str. 3–22 a 41–56.

Leupolda z Löwenthalu.²⁶²⁾ Z Olomouce si všimneme zápisů olomouckého měšťana Grozmana z let 1485 až 1520²⁶³⁾ a spisu zvaného *Olmützer Sammel-Chronik* z let 1432 až 1656.²⁶⁴⁾ A konečně nevynecháme ani práci brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga *Chronik von Brünn* z l. 1555 až 1604.²⁶⁵⁾

Srovnáme-li vypočítané nejlepší práce německých kronikářů z moravských měst s kronikářským celkem, který jsme poznali v Brně, zjistíme, že díla českých měšťanů brněnských se plně vyrovnají produkci vybraných měšťanských skladatelů historických pamětí v městech na Moravě, kteří psali německy, a že je dokonce místy předčí rozhledem, šíří zájmů a množstvím materiálu. A proto lze plným právem uzavřít, že to, co po sobě zanechali Munka, Mencl, Basl, Gutmann, Černovský, Ochsmann, Hovorka a Skřivánek, čestně ob stojí mezi tím, co se dochovalo z pera měšťanských analistů, kteří v 16. a 17. stol. psali o českých a moravských městech.

Podívejme se nakonec ještě na to, jaké bylo náboženské vyznání těch, jimž v Brně vdčíme za sestavení důležitých vyprávěcích pramenů.

Munka a Gutmann byli evangelíci, Mencl, Basl, Černovský, Hovorka a Ochsmann katolíci a Skřivánek konvertita. Bylo to v souladu s vládní politikou, která nepřipustila, aby městská kancelář byla osazena lidmi jiného smýšlení, než jaké měl císařský dvůr. Členové městské kanceláře, vybíraní pod tímto zorným úhlem, měli jiné názory než většina obyvatel města a podporovali program feudálně katolické reakce. Tím pomáhali zmenšovat základnu, ze které rostla jejich hospodářská, politická i spisovatelská činnost.

Jakmile se ta základna za změněné situace po Bílé hoře rozpadla, vzala svůj konec i kvalita a kvantita kronikářské a analistické podobné práce městských písařů brněnských. Jedině Skřivánek si našel ještě jednou příležitost oživit staré tradice, ale co přišlo potom, bylo jenom stínem slávy minulých dob.

Bylo to plně v souladu s celkovým hospodářským a politickým vývojem. Kdyby byl Skřivánek, pamětník starých časů, vyprávěl svým nástupcům o hospodářském postavení, o politické moci a o významu na sněmech svých předchůdců, byli by městští písaři po r. 1646 nemálo záviděli šťastnějším starším držitelům jejich úřadů, když sami za všeobecné bídy těžce sháněli krejčary na tíživé splátky za domy, když se krčili v koutku před šlechtou i duchovenstvem a když nesměle odevzdávali na sněmu jeden hlas za všechna moravská královská města.

Změna poměrů se odrážela i v národnostním složení obyvatel města a jeho kanceláře. Přicházeli do nich sice stále lidé českého původu, ale rychle propadali rostoucí germanizaci, neboť součet hospodářských, politických a ideologických faktorů působil na ně stejně nepříznivě jako na posledního českého předbělohorského kronikáře v Brně, jenž i své poctivé jméno Pavel Jeroným Skřivánek z Blanska změnil ke konci svého života za Paul Hieronimus Lerchenauer von Rottenberg.

²⁶²⁾ Leupoldovu kroniku vydal *Cb. d'Elvert*, *Chronik der königlichen Stadt Iglau vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leupold von Löwenthal, Mährische und schlesische Chroniken* (Brno 1861). Některé poznámky k této kronice přináší *L. Hosák*, *Středověké vyprávěcí prameny k dějinám Moravy do konce 15. století*, *Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie IV* (1957), str. 122–125.

²⁶³⁾ Rukopis Grozmanovy kroniky je uložen v Národní knihovně ve Vídni, rukopis čís. 14 869 5 a zmínil se o něm *Schwab*, *Einiger über das Wesen der Städte-Chronistik*, str. 262.

²⁶⁴⁾ Vyd. *B. Dudík*, *Olmützer Sammel-Chronik, Mährische und schlesische Chroniken* (Brno 1861).

²⁶⁵⁾ Vyd. *P. Cblumický*, *Des Rathsherren und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn, Mährische und schlesische Chroniken* (Brno 1861).

LÉTA MAHENOVOY BRNĚNSKÉ DRAMATURGIE

Popudy, kterých se v minulosti brněnskému divadlu dostalo od Jiřího Mahena, byly natolik významné, že po roce 1945 bylo činoherní divadlo označeno jeho jménem a básníkův sochařský portrét v areálu budoucího brněnského divadla má tuto sounáležitost znovu zdůraznit.

Vztah Jiřího Mahena k brněnskému divadlu je vskutku mnohostranný:

Mahen se do minulosti brněnského divadla zapsal jako dramatik, dramaturg, režisér i neúnavný organizátor. K nejvýznamnějším kapitolám však patří nesporně Mahenovo *dramaturgické* působení v brněnském divadle v letech po první světové válce. Avšak v hodnocení tohoto Mahenova období setkáváme se s tak protichůdnými názory, že považujeme za prospěšné znovu a hlouběji se touto otázkou zabývat.¹⁾ Vždyť Mahen podle jedněch „byl nejlepším dramaturgem, jakého kdy brněnské divadlo mělo“, zatímco jiní o něm tvrdili, že „je typický romantický nihilista, jenž má hrůzu z každého cíle, poněvadž cíl zavazuje, spoutává, nutí k programové práci, v níž nesmí být libovůle okamžité nálady“ a svalovali na něj spoluodpovědnost za svízele brněnské činohry v prvních poválečných letech.²⁾

Abychom mohli Mahenův dramaturgický vklad do vývoje brněnské činohry zevrubně a spravedlivě zhodnotit, musíme si především položit otázku, v jaké situaci bylo tehdy naše divadelnictví jako celek a jaké specifické místo v tomto vývoji zaujímal brněnské Národní divadlo. Z jaké společenské situace v Brně divadlo vyrůstalo a v čem spatřoval Mahen jeho úkol. Jak se vědomí tohoto úkolu promítalo do Mahenových dramaturgických plánů a do jaké míry se Mahenovi podařilo své dramaturgické záměry uskutečnit.

Do roku 1918 sloužilo české divadlo ve své pokrokové linii převážně snahám o dovršení národní a demokratické revoluce.³⁾ Hlavní ideový obsah jeho pokrokového proudu tvořil boj za získání dalších demokratických práv pro utlačený národ a za zdokonalení všech složek národního života v buržoazně demokratickém smyslu.

¹⁾ Období Mahenovy dramaturgie v brněnském Národním divadle zahrnuje Otakar Nečas do diplomové práce *Repertoár Národního divadla v Brně v letech 1919–1929*, *Filosofická fakulta university J. E. Purkyně v Brně* 1960.

²⁾ V. Jiříkovský v rozhovoru s K. Stránským, Mahenovi, sborník k padesátinám, Praha, *Družstevní práce*, 1933, str. 106–109. F. Götz, *Krise brněnské činohry, Jevišťe*, r. III., str. 355.

³⁾ Viz teze VII. kapitoly *Přehledných dějin českého divadla, Česká literatura*, č. 1, roč. IX.

Po skončení první světové války nastaly i pro vývoj našeho divadla podstatně odlišné podmínky. Došlo ke kvantitativnímu i kvalitativnímu růstu našeho divadelnictví, neboť se poněkud zlepšily podmínky jeho rozvoje. Zvětšil se počet stálých českých divadel na úkor scén hrajících německy a okruh společenské působnosti českého divadla se rozšířil záborem budov německých divadel.

Souběžně s těmito změnami *provozními* projevila se i základní změna ve *společenském smyslu*: novou hybnou silou divadelního vývoje stal se třídní boj mezi proletariátem a vládou buržoazií, boj, který se s postupem let stále výrazněji odrážel ve dvojnásobném proudě divadelní kultury. Vedle divadla ideologicky sloužícího vládou třídě a jí přímo nebo nepřímo podporovaného vystávala stále silněji fronta divadla protiburžoazního.

Vývoj českého divadla na počátku dvacátých let určovala vlna proletářské revoluce, projevující se u nás – podobně jako v jiných zemích střední Evropy – voláním po socializaci základních odvětví veřejného života.

Za této situace ztratil svou aktuálnost nejvýraznější směr české předpřevratové divadelní kultury – kvapilovský impresionismus. V době prudkých společenských konfliktů nebylo místa pro subjektivně psychologická a symbolicky stylizovaná díla. Dokladem toho je zvláště dramaturgická inscenační praxe Národního divadla před nástupem Hilarovým v letech 1918–1921, vyznačující se hledáním a nevyhraněností.

Směr, který potom ještě dozívá v Kvapilově práci ve Vinohradském divadle, je v podstatě prodlouženou linií divadla psychologicko-realistického, které se vyvíjelo na oficiální scéně, mělo své autory a především své herce, ale nemělo na rozdíl od situace v Rusku, Německu nebo ve Francii svou tradici, která by vycházela buď z významné osobnosti nebo z práce umělecky průbojného souboru.

Poválečné sociální problematice stálo mnohem blíže divadlo expresionistické, které má sice své počátky již v letech před první světovou válkou, ale jeho význam a společenský účinek vyvrcholil až v letech poválečných.

Expresionismus odpovídal době především svým útočným vystižením typu, svou stylizační zkratkou, která dokázala v citově nadsazeném projevu postihovat dynamiku dění. Přitom nelze přehlédnout specifickou zvláštnost českého expresionismu, že totiž nikdy nevybočil z rámce buržoazních názorů a představ a že byl v oblasti divadelní převážně dílem K. H. Hilara. S jeho osobou nastoupil tento směr na jeviště Národního divadla v Praze a ovlivnil zde dramaturgickou a reprodukční linii.

Poněkud jiná situace byla v Brně, kde odlišné společenské podmínky ovlivnily i vývoj divadla, které muselo ve městě ovládaném Němci plnit důležitý úkol národně uvědomovací. Připočteme-li k tomu ještě okolnost, že Družstvo pronajímalo divadlo soukromým podnikatelům, z nichž každý vtiskoval divadlu odlišnou tvářnost, snadněji pochopíme, proč se před první světovou válkou brněnské divadlo nutně opožďovalo za divadelnictvím pražským.

Již na sklonku první světové války, kdy se rýsovalo vítězné dovršení národně osvobozenického boje, začalo se brněnské Národní divadlo připravovat na úkoly, které mu přinesla další léta. Výrazem úsilí o růst umělecké úrovně byl zejména cyklus Shakespearových her, v němž hostoval Eduard Vojan. V posledním roce války uvědomoval si ředitel tehdejšího Národního divadla v Brně Václav Jiříkovský, že je nutno dát uměleckým snahám brněnského divadla přesný směr. Poučen dosavadními uměleckými výsledky J. Kvapila v Národním divadle a K. H. Hilara ve Vino-

hradském divadle, usoudil, že tento úkol může v Brně úspěšně splnit jen všestranná umělecká osobnost, spojující v sobě teoretika i praktika. Osobnost, která by citlivě chápala a respektovala specifické rysy brněnské divadelní tradice, dovedla na tuto tradici správně navázat a dále ji rozvíjet. Uměleckého vůdce tohoto druhu spatřoval V. Jiříkovský kolem sebe jen jediného – Jiřího Mahena. A proto se na něj v roce 1918, ještě před koncem války, obrátil a nabídl mu v brněnském Národním divadle funkci režiséra a dramaturga.

Jiří Mahen tuto nabídku přijal a od počátku sezóny 1918/1919 začal v brněnském Národním divadle působit.

Již první polovina této sezóny podává velmi zajímavé svědectví o Mahenových záměrech dramaturgických a inscenačních.

Jako *dramaturgovi* bylo Mahenovi zřejmé, že národně osvobozovací boj se blíží k svému dovršení a že je proto třeba, aby divadlo i dále pomáhalo svými inscenacemi posilovat mysl i srdce našich lidí, aby je naplňovalo národní hrdostí a sebevědomím, aby jim z naší národní minulosti připomínalo velké příklady statečnosti a nezlomnosti, aby učilo lásce k lidu a k bratrskému slovenskému národu. Všechny tyto myšlenky vtělil Mahen do repertoáru, v němž první místo zaujímaly hry naše, pak slovanské a konečně hry z ostatních literatur. Především se tyto myšlenky zrcadlily ve hrách, které Mahen sám režíroval.⁴⁾

Pozoruhodné je, že si Mahen ke svému režisérskému debutu v brněnském divadle vybral *slovenskou* hru Ferka Urbánka Rozmajřin. Mahen v souvislosti s touto inscenací se vyznal kritiku E. Sokolovi, že divadlo cítilo povinnost něco slovenského hrát, a proto sáhlo po této hře.⁵⁾ Mahen si byl dobře vědom, že v tomto případě sice nejde o dílo průkazných uměleckých hodnot, ale v souhlase se svým vřelým vztahem ke slovenskému národu zvolil tuto prostou lidovou hru, domnívaje se, že právě ona najde nejlepší cestu k srdci brněnského obecnostva a v předvečer osvobození utuží jednotu obou našich národů.

Láska k lidovým moravským tradicím vedla Mahena i k nastudování žánrového obrázku ze slováckého prostředí – Tillových Pánů na vsi.

Se zřetelným záměrem společenským zařazuje a režíruje Mahen své *Mrtvé moře*, jímž chtěl povzbudit sebevědomí a odvahu našich lidí, a *Martinkova Svatopluka* – hru z úsvitu našich dějin.

Uvedené inscenace charakterizují nejen Mahenův *dramaturgický* názor na poslání brněnského Národního divadla na sklonku první světové války, ale současně i směr, jímž chtěl dále rozvíjet linii *reprodukční*, to, co Mahen sám označoval jako „vnitřní režii“, co teoreticky shrnul do svého Režisérova zápisníku a čemu podřídil i svůj dramaturgický výběr.⁶⁾

Třebaže Mahen v polovině sezóny pro některé neshody s vedením z divadla odešel, doběhl zbytek sezóny dramaturgicky v jeho intencích. Stěžejní místo v repertoáru zaujímala česká klasika a díla slovanská. Z těch je třeba vedle Ostrovského *Bouře* zvláště připomenout uvedení Ogrizovičovy *Hasanaginice*. Tato básnická hra, kterou se pražské divadlo zdráhalo uvést, setkala se v Brně s velkým úspěchem. Ze západní zahraniční tvorby zastoupena byla v tomto dramaturgickém plánu výhradně francouzská dramatika minulého století. K soudobé původní tvorbě přistoupila v druhé polovině sezóny jen Mahenova protiválečná hra *Nebe, peklo, ráj*.

⁴⁾ K. Bundálek, Mahen – režisér, Státní divadlo v Brně 1957, čís. 5–6.

⁵⁾ Dopis z pozůstalosti K. E. Sokola, Museum města Brna, lit. odd.

⁶⁾ Jiří Mahen, Režisérov zápisník, pod jménem Richardson, Brno 1923.

Získání státní samostatnosti převratně zasáhlo do života tehdejšího Brna. Z města, které bylo s oblibou označováno za předměstí Vídně, stalo se pojednou druhé největší město samostatného státu. Připojením přilehlých obcí získal v městě český živel značnou převahu a v krátké době bylo v Brně založeno mnoho významných kulturních institucí.⁷⁾ Brnu se dostalo university, konservatoře, byl založen Klub výtvarných umělců a krátce potom vznikla další výtvarnická organizace – Skupina výtvarných umělců. Podobně jako v celém našem státě probíhal i v Brně ostrý boj o to, jakým směrem se bude ubírat další vývoj politický. Poválečné volby v Brně ukázaly jasnou převahu socialistických stran, avšak česká brněnská buržoazie velmi houževnatě bojovala o své pozice, a to nejen politické, ale i kulturní. Vydátnou oporou jí byl přitom největší tiskový orgán na Moravě – Lidové noviny. Také boje, které byly v prvních letech poválečných sváděny o brněnské divadlo a přímo v brněnském divadle, je třeba chápat v souvislosti s tímto společenským vývojem.

Družstvo Národního divadla v Brně poznalo, že není nadále možné zajišťovat provoz divadla prostřednictvím jednotlivých soukromých podnikatelů, nýbrž že je třeba převzít správu divadla do vlastní režie. K tomu však bylo zapotřebí najít ředitele, který by spravoval divadlo v intencích Družstva a zároveň zaručil jeho hospodářskou prosperitu. Prostřednictvím šéfredaktora Lidových novin Arnošta Heinricha byl pro tento úkol získán v Praze Václav Štech, bývalý ředitel Vinohradského divadla a později divadla Uranie.⁸⁾ Svými názory politickými i uměleckými Štech plně vyhovoval konzervativnímu křídlu české brněnské buržoazie, která měla v řadách Družstva zřetelnou převahu. Štech nepřivezl s sebou do Brna vyhraněný umělecký program. Snažil se pouze postavit divadlo na solidní hospodářský základ a udržovat finanční rozpočet v rovnováze.

Po převratě došlo v provozu Národního divadla v Brně k důležitým změnám. Až dosud hrálo české brněnské Národní divadlo jen ve staré adaptované budově na Veveří ulici. Po dosažení státní samostatnosti od sezóny 1919/20 získalo i budovu Městského divadla Na hradbách (nynější Janáčkovovo divadlo), kde se až dotud hrálo jen německy. Při jednání s Němci přivolilo Družstvo ke kompromisu, podle kterého přenechalo Němcům v Městském divadle dva dny a za to obdrželo dva dny v Redutě. Pouze v jednom z těchto pěti dnů mohla hrát na velkém a technicky poměrně slušně vybaveném jevišti činohra, zatímco zbývající dny byly vyhrazeny opeře. Toto popřevratové kompromisní řešení provozu brněnského Národního divadla stalo se pak příčinou mnoha obtíží a po řadu let podvázalo práci zvláště činohernímu souboru.

Do sezóny 1919/20 vstupovalo tedy Národní divadlo v Brně pod novým ředitelem a v nových provozních podmínkách. Ani brněnské divadlo jako celek, ani činohra sama nezahajovaly nové období s nějakým pevně zformulovaným uměleckým programem.⁹⁾

⁷⁾ Brno od pravěku k dnešku, str. 75 a násl.

⁸⁾ V. Štech, Džungle literární a divadelní, Praha 1937, str. 328 a násl.

⁹⁾ r. VII. 1919 objevilo se nejprve v Lidových novinách upozornění, že z „taktických důvodů“ není možno uveřejnit umělecké plány divadla. O něco později objevil se konečně dramaturgický plán: „Má-li brněnská scéna osvědčiti, že umělecké cíle její jsou nejvážnější, musí vykázati repertoár samostatný. Ten nesmí býti pouhou odličkou pražských divadel, nýbrž musí raziti si cestu vlastní. Letos i přes krátkost času k přípravám vybývajícíchho můžeme se již pochlubit repertoárem, ve kterém český i cizí repertoár bude míti znak prvenství. Ač zbývaly pro tvorbu repertoáru pouze jen tři měsíce, uvedeme na scénu tyto původní české novinky činoherní: K. M. Čapek-Chod: So-

Štech jako ředitel a zároveň jako šéf činohry především usiloval získat pro zvětšenou kapacitu českého divadla v Brně návštěvnickou obec. Pro svou programovou koncepci vyžadoval Štech trojí repertoár: pro nedělní představení, určená nejširším lidovým vrstvám, pro abonentní publikum a konečně moderní hry umělecky náročnějšího rázu pro Redutu.¹⁰⁾ K tomuto úkolu zaměřil veškeré své snažení, opíraje se přitom co nejvíce o hry vyzkoušené a osvědčené, které, jak připomněl brněnský kritik E. Sokol, „často zklamaly potud, že byly vyzkoušeny na pražském předměstském obecnstvu, podstatně jiném, než je naše“.¹¹⁾

Umělecké cíle J. Mahena, který se vrátil do funkce dramaturga, byly mnohem hlubší; jemu nešlo jen o to – abychom použili termínu Štechova – diváka přilákat, nýbrž chtěl brněnské obecnstvo vychovávat. Mahen neměl k obecnstvu Štechův chladně vypočítavý vztah. Dobře si uvědomoval, že velké společenské změny, které přinesla doba, stojí i na prahu divadel, že ve shodě s novými sociálními a politickými názory je třeba jinak chápat i postavení divadelního obecnstva, které již nemůže stát v divadle stranou, ale musí být přivedeno k aktivnímu zasahování do organizace divadelní práce. Pod tímto zasahováním rozuměl Mahen „vzájemnou jakousi morální podporu divadelně zaujatých lidí, kterým divadlo je více než zábava“.¹²⁾ Toto neustálé zdůrazňování *společenské* funkce divadla patří k nejvýraznějším a nejpodstatnějším rysům Mahena-dramaturga, k rysům, které jsou pro nás východiskem pro hodnocení celé Mahenovy dramaturgické práce. Mahen si přitom jasně uvědomoval, že tuto společenskou funkci divadla nelze chápat jen obecně, nýbrž vždy v bezprostřední souvislosti s historickým vývojem. Rozlišoval mezi funkcí divadla v době národně osvobozovacích bojů a po převratu, kdy podle Mahena mělo divadlo převzít roli *společenské výchovy*. Tuto společenskou výchovu chápal Mahen, jak poznáme z jeho dramaturgických plánů, v nejširším slova smyslu a zahrnoval do ní oblast intelektuální i citovou.

Druhým vůdčím motivem Mahenovy dramaturgie bylo úsilí o repertoárovou samostatnost brněnského divadla, které nemělo být dramaturgicky závislé na pražských divadlech, nýbrž mělo jít svou vlastní cestou. Bylo by ovšem chybné vykládat tento Mahenův požadavek zjednodušeně, jen jako plod dramaturgovy ctižádosti a vůle po svérázně osobitosti stůj co stůj, jak se o to pokoušel ředitel V. Štech, nýbrž je třeba vidět, že tato tendence pramenila jak z tradičních názorů na poslání brněnského divadla, tak z rozboru specifických podmínek v Brně.¹³⁾

potecká zřícenina, ves., V. Dyk: Ondra a drak, pohádka, J. Mahen: Chroust, stud. hra, L. Novák: Matěj Kopecký, dět. hra, Sokol: Ve stopách Husových, drama, V. V. Štech: Zmátená pohádka, ves. Z *ci-zích* novinek chystá se: Bataille: Amazonka, Beethoven: Israel, Brieux: Samostatná, Salsuvský: Spravedlnost, Heiberg: Pahorek skřítků, Andrejev: Ten, který dostává poličky, Merežkovský: Vlčí mák, Björnson: Rukavička, Rittner: Hloupý Jakub, Vojnovič: Vzkříšení Lazarovo. Pro intimní divadlo v Redutě připravujeme: Večer Courtelinových dramatických výstupů, večer aktovek moravských autorů, Curelův Tanec před zrcadlem, Shawovu hru Fanin první kus, drama G. Heiberga Balkon, Strindbergovu Blýskavici, Syngovu Studnici světců, večer Mussetových dramát a kromě toho večery pathosu, lyriky, epiky a prósy v dramatickém rámci. V městském divadle i ve starém divadle v pořadí her zastoupení budou ovšem mimo to čelní čeští dramatikové pečlivým výběrem svých děl a klasický repertoár cizí bude vykazovati již v prvním roce jména nejčelnější. S Plautem vystoupí na scénu Shakespeare, Molière, Gogol, Ibsen, Shaw.“ (L. n. 26. VII. 1919.)

¹⁰⁾ V. Štech, Džungle literární a divadelní, str. 401.

¹¹⁾ E. Sokol, Dnešní brněnské Národní, Jevišťe r. I., str. 37.

¹²⁾ M., Obecnstvo a úkoly našeho divadla, Divadelní šepťy r. I., č. 1.

¹³⁾ V. Štech, Džungle divadelní a literární, str. 388.

Již dávno před Mahenem se zamýšlel J. Merhaut nad posláním brněnského divadla a připomněl, že je třeba, aby toto divadlo přispělo celku našeho divadelnictví osobitým vkladem.¹⁴⁾ Poválečná situace v Brně, tolik odlišná od poměrů v Praze, tento požadavek specifčnosti pak posílila.

Obě základní tendence Mahenova poválečného dramaturgického úsilí musíme proto chápat jako aktivní rozvíjení dosavadních tradic, které velmi bedlivě vážily úkoly divadla v soudobých společenských podmínkách Brna. Jiná otázka ovšem je, do jaké míry byly záměry vyvozované z těchto podmínek správné.

Pokusme se nyní podrobně rozebrat celý Mahenův umělecký plán činohry. Mahen sice svůj umělecký program nikde nezveřejnil, to však ještě neznamená, že takový program neměl a že jeho práce byla nahodilá a postrádala cíle. Tento program lze velmi dobře rekonstruovat jednak z Mahenových různých projevů a dílčích prohlášení, z repertoáru, který ve funkci dramaturga pro činohru navrhoval, a konečně z písemných materiálů, které se dochovaly v umělcově pozůstalosti a které podávají nejedno zajímavé a významné svědectví ze zákulisí brněnského divadla tehdejších let.

Mahen si byl dobře vědom prvořadého úkolu, před který nová společenská situace brněnského divadla postavila: že totiž po vítězném skončení národně osvobozeneckého zápasu nastala doba usilovné kulturní a civilizační práce, a tu – podle Mahenova názoru – bylo divadlo povoláno převzít roli *společenské výchovy*.

Do tohoto pojmu společenské výchovy zahrnoval Mahen oblast mravní, estetickou a v nejširším smyslu slova i politickou. Těmto úkolům nemohla však dostát brněnská činohra na dosavadním stupni uměleckého vývoje, a proto Mahen souběžně vytyčil úkol vychovat soubor brněnské činohry na stejnorodé umělecké těleso.¹⁵⁾ Práci souboru chtěl Mahen zaměřit směrem k psychologickému realismu, neboť zřetelně cítil, že je svrchovaně nutné v brněnské činohře skoncovat s povrchním popisným realismem, který zde přežíval jako dědictví předválečných let. Z toho vyplývá Mahenovo zdůrazňování tzv. *vnitřní rezie*. Touto vnitřní rezií rozuměl Mahen budování her na scéně z jejich vlastního významu – což znamenalo vést herce k pravdivému jednání, které nepřipouští žádnou náhodnost ve volbě výrazových prostředků.¹⁶⁾

Všechny tyto umělecké plány hodlal Mahen uskutečnit především prostřednictvím dramaturgie a repertoárových plánů přihlízejících k dislokační situaci brněnského divadla (činohra hrála – jak jsme již uvedli – na třech místech). Přitom si Mahen dosti neuvědomoval, že k uměleckému formování souboru jsou dramaturgické a repertoární plány pouze východiskem a že je k tomu současně zapotřebí i silné osobnosti režisérské.

Při hodnocení Mahenova dramaturgického působení zdůrazňuje se většinou jeho péče o komorní večery v Redutě, které uváděl svými známými proslovy, jež vyšly knižně. V těchto večerech bývá spatřováno těžiště Mahenova dramaturgického působení.

Ve skutečnosti však sám Mahen považoval večery v Redutě za doplnění programu, za jakousi uměleckou přípravu, v níž se měly vytvářet nové umělecké hodnoty, které by pak byly užitečné ve vlastní umělecké práci činohry.¹⁷⁾

¹⁴⁾ J. Merhaut, *Vůně Moravy, Moravskoslezská revue* r. I.

¹⁵⁾ J. Mahen, *Před oponou*, Brno 1920, str. 69.

¹⁶⁾ Tamtéž, str. 71.

¹⁷⁾ Tamtéž.

Také Mahen – podobně jako Štech – rozděloval práci činohry na trojí druh. Do první oblasti zahrnoval repertoár pro široké vrstvy, uváděný hlavně ve Starém divadle a částečně i v Městském divadle. S vlastním uměleckým Mahenovým programem neměly tyto hry nic společného a jejich hlavním úkolem bylo udržovat vratký divadelní rozpočet v rovnováze, znenáhla převádět obecnost i divadlo od staré tradice k nové a odlehčit práci souboru, aby herci nebyli zbytečně přetíženi studiem namáhavých her. Repertoár této oblasti měl funkci výhradně zábavnou a soubor měl sloužit toliko k získání souhry.

Vlastní uměleckou práci činohry spatřoval Mahen v druhé a třetí oblasti. Do druhé oblasti zahrnoval onu divadelní práci, kterou pokládal za nejdůležitější a která měla být v budoucnu rozhodující: inscenace světového repertoáru v novém jevištním podání. Tuto oblast označil Mahen za *vlastní cíl* své umělecké práce, přičemž třetí oblast – do níž patřily právě komorní večery – byla mu *pouze prostředkem*, nikoliv cílem.

Proto také měly večery v Redutě povýtce experimentální charakter. Teprve když takto pochopíme Mahenovo úsilí a když si uvědomíme, že na léta jeho dramaturgické práce v brněnské činohře se nutně musíme dívat jako na rozběh, na první etapu několikaletého umělecky výchovného procesu, který se však nepodařilo uskutečnit, vynikne nám toto období ve zcela jiném světle, než v jakém je mnozí až dodnes viděli.

Všimněme si nyní, jak se tento Mahenův generální umělecký plán promítl do konkrétní dramaturgie jednotlivých sezón.

Je pochopitelné, že v první etapě Mahenova dlouhodobého plánu výchovy brněnského činoherního souboru a obecnostva vystupoval do popředí onen třetí druh práce, který byl v podstatě přípravný. Proto také byla Mahenova pozornost soustředěna především k cyklu komorních večerů v Redutě. Výchovný ráz večerů v Redutě zdůraznil Mahen známými proslovy, kterými uváděl jednotlivá představení.

Na rozdíl od první sezóny se skladba dramaturgického plánu podstatně změnila. Jestliže v sezóně 1918/19 zaujímaly ze zahraniční dramatiky prvé místo hry *slovenské*, pak v další sezóně se octla v popředí dramatika *francouzská* a *severská*.

V tomto zaměření sehrály jistě velmi důležitou úlohu Mahenovy osobní záliby, ale rozhodujícím činitelem byly tu nesporně hlediska další. Mahen pokládal za nutné seznámit brněnské obecnostvo s významnými díly *severských* literátů nikoliv jen pro jejich význam kulturně historický, nýbrž také proto, poněvadž soudil, že tato díla nadhazují řadu závažných etických otázek a že mohou přispět k formování životních názorů poválečné generace. Zejména norští autoři se těšili jeho zvláštní přízni, neboť v historických osudech norského národa shledával mnoho podobného s naší vlastní minulostí.¹⁸⁾ Severské literatury byly mu příkladem, jak i z malých poměrů vyrůstají velké věci a jak zápas o uměleckou pravdu může zachraňovat význam i podružnějších literatur.¹⁹⁾ Na norských dramatech chtěl Mahen ilustrovat generační boj proti idealismu, který se stal brzdou vývoje a záštitou maloměstáctví.²⁰⁾ Konečně norské drama pro Mahena představovalo dovršení určité etapy, kdy po období společenské kritiky nastupovala literatura otázek a názorů, „životních“ debat, žádající po divákově zamyšlení a zaujetí vlastního stanoviska.²¹⁾ V této sezóně

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 117.

¹⁹⁾ Tamtéž, str. 108.

²⁰⁾ Tamtéž, str. 117 a násl.

²¹⁾ Tamtéž, str. 108.

vystupovala Mahenovi zvláště do popředí otázka manželské morálky (Ibsen, Paní z námoří; Björnson, Rukavička; Heiberg, Balkon). Mahen přitom navazoval na tradici severského dramatu v brněnském divadle z let osmdesátých. Severské drama bylo pro Mahena důležitou součástí jeho plánu nejen směrem k obecnosti, ale i s ohledem na soubor, zvláště máme-li na mysli požadavek vnitřního života v postavách.

Zcela jiný úkol vkládal Mahen do francouzské dramatiky, která tvořila druhý pól jeho dramaturgického plánu, pól romantický, lyrický a optimistický. Mahen cítil, že divadlo myšlenek, tezí a mravních problémů musí nutně vyvažovat divadlem citu a imaginace.²²⁾ Proto z francouzských dramatiků zaujímal v jeho dramaturgickém plánu tak význačné místo romantikové a novoromantikové. Mahenovi šlo o to, rehabilitovat v brněnském divadle na jevišti opravdovou lyriku, kterou vlna naturalistického dramatu zdiskreditovala. Jeho požadavek nové krásy a fantazie na jevišti byl ovšem všeobecný, mlhavý a někdy i v rozporu s jeho vlastními názory na společenské poslání divadla.

Ale ještě další úkoly spojoval Mahen s francouzským dramatem: v Curelovu Tanci před zrcadlem viděl školu psychologické spekulace a v hříčkách Courtelinových ukázkou zdravé divadelní reakce na proud dobové módní francouzské salónní dramatiky, návrat duchaplné jiskřivé vtípnosti a lidového komediantství.²³⁾ Ve výběru francouzské dramatiky orientoval se Mahen převážně na autory novější, takže se v repertoáru neobjevil slibovaný Molière, což mu kritika na závěr sezóny vyčtla.²⁴⁾

Také anglosaská dramatika byla v Mahenově dramaturgickém plánu vcelku dobře zastoupena a rovněž zde je dramaturgův zájem obrácen především k současnosti. Vedle Shakespearova *Snu noci svatojanské* je dáována Shawova *Fannina* první hra, Syngéova *Studnice světců* a Maughamova *Lady Frederick*. Mahenovi zvláště záleželo na uvedení Shawa a Syngého. Shawa cenil si Mahen jako autora moderní problémové hry, který míří za novými hodnotami života a do boje s měšťáckou omezeností, s divadelní i lidskou všedností. Zvláště šlo Mahenovi o to, akcentovat společenský smysl Shawovy dramatické tvorby, její bojovnost. Chtěl, aby Shaw nejen rozveseloval a bavil, ale i provokoval.²⁵⁾ Jak si však vysvětlit, že vedle Shawa zařadil v téže sezóně Syngéovu *Studnici světců*, hru téměř opačného ideového zaměření, hlásající nicotnost života a nalézající východisko v blažené slepotě.

Do severozápadního okruhu světové dramatiky otevřel tedy Mahen okno do kořán, i když přitom nebylo splněno vše, co bylo přislíbeno. V dramaturgickém plánu chyběl např. ohlašovaný Galsworthy a Vigny. Nejvíce trhlín však vykazoval vztah k dramatické východní. Slovanské literatury byly v repertoáru zastoupeny obhroublou fraškou Mjasnického *Zajíc* a Andrejevovou módní hrou *Ten*, který dostává políčky. Proti původnímu plánu nebyl např. hrán Gogol, Merežkovský, Vojnovič atd.

I když snad lze tento nevšimavý poměr ke slovanské dramatické tvorbě vysvětlit jako reakci na sezónu předchozí, která spadala do pohnutých okamžiků zakončení zápasu o státní samostatnost a ve které právě slovanská dramatika hrála tak významnou roli, přece jen někteří kritikové tuto změnu orientace Mahenovi vytýkali.²⁶⁾

²²⁾ Před oponou, str. 17 a násl.

²³⁾ Tamtéž, str. 17 a násl., str. 75 a násl.

²⁴⁾ E. S. (Elgart Sokol), *Činoherní účet*, Lidové noviny 10. 7. 1920.

²⁵⁾ J. Mahen, *Před oponou*, str. 47 a násl.

²⁶⁾ Např. E. Sokol v citovaném článku *Činoherní účet*.

Pokud jde o domácí dramatu, splnil zde Mahen vše, co slíbil. Zvláště ve Starém divadle na Veveří se dostal český repertoár na přední místo, i když šlo přitom spíše o hry starších autorů, přitažlivé zvláště pro lidové publikum. Vedle toho si však Mahen plně uvědomoval význam původní dramatické tvorby. Na základě svého velkého rozhledu po světovém divadelním dění zdůrazňoval, že moderní divadlo se bez úzkého vztahu k dramatické literatuře neobejde a že divadlo a původní tvorba jsou spojitě nádoby.²⁷⁾ Z vlastní autorské zkušenosti rovněž věděl, jak je pro mladého dramatického spisovatele důležité ověřit si svou práci na jevišti. Proto také zařadil do cyklu komorních představení v Redutě večery mladých moravských autorů, na nichž byly provedeny aktovky B. Stejskala (*Rozloha života*), J. Chaloupky (*Vteřina slávy*) a L. Blatného (*Hvězdnatá obloha*). Jejich práce, i když nebyly umělecky žádným zvláštním přínosem, odrážely dobové literární proudění, zejména pronikání expresionismu do naší divadelní tvorby. Pokusný charakter mělo i uvedení Zavřelova *Boleslava Ukruťného*.

Mahen se tedy snažil nejen přivádět na naše jeviště zahraniční tvorbu, ale i otvírat cestu naší tvorbě k světu. To je nutno v Mahenově dramaturgii zvláště ocenit a vyvednout.

V plánu umělecké výchovy činoherního souboru Mahen neustále zdůrazňoval potřebu experimentu. Zmínili jsme se již o tom, že Mahen vytyčil před brněnský činoherní soubor úkol usilovat o vnitřní režii. V tomto úsilí o zniternění hereckého projevu hrálo důležitou úlohu dokonalé ovládnutí výrazových prostředků, zvláště mluvy. Proto také kultuře mluveného slova věnoval Mahen tak velkou pozornost, ona byla mu nezbytným východiskem k celé další umělecké práci v brněnském Národním divadle. Výrazem těchto snah byl v dramaturgickém plánu večer věnovaný patosu a patetické poesii. V budoucnu zamýšlel Mahen věnovat pozornost i lyrice, epice a próze nejrůznějších autorů z nejrůznějších dob. Chtěl brněnské obecnstvo přivýknout recitaci, a položit tak v Brně základ k uměleckému předčítání. Že byl první večer tohoto druhu věnován právě patosu, lze si vysvětlit tím, že svým zaměřením se tento večer nejvíce přibližoval divadelní problematice.

Vždyť právě otázka patosu vyvěrajícího ze skutečného prožitku a vnitřního vidění, který měl v novém herečtví nahradit rozumářský a dutý patos věrejška, zaujímal na cestě, ke které hodlal Mahen brněnskou činohru vést vpřed, důležité místo. Svědčí o tom i sama dramaturgie večera, snažící se na jednotlivých otázkách postihnout specifická zřídla, z nichž patos těchto ukázek vyvěral (Machar, Dostojevský, Komenský, Musset, Mácha, Poe). Pro tento večer, jímž kladl v Brně základy uměleckému přednesu, volil Mahen i svéráznou jevištní podobu. Úryvek z Dostojevského *Velkého inkvizitora* byl hrán jako zvláštní scéna, ukáзка z Komenského *Kšaftu* byla scénicky zasazena do výměnku českého vystěhovalce v Řichdorffě u Berlína. Recitaci Mussetovy básně *Na Malibronovou* byl dán rámec zkoušení adeptů v ředitelně pařížského divadla asi r. 1850 a pro recitaci Machova *Snu nad Prahou* a *Poeova Havrana* zvoleno bylo prostředí společenského večírku.²⁸⁾

Představení v Redutě a některé večery v Městském divadle doprovázel Mahen proslovy, v nichž zasvěcoval diváka do ideové a umělecké problematiky uváděných her. V těchto proslovech Mahen osvědčil nejen své obsáhlé znalosti ze světového drama-

²⁷⁾ J. Mahen, *Před oponou*, str. 95 a násl.

²⁸⁾ Tamtéž, str. 17 a násl.

²⁹⁾ Jevišťe r. I., str. 113.

tického písemnictví, ale současně se i vyznával z osobního vztahu k uváděným autorům a jejich dílům, vysvětloval, proč tato díla do svého dramatického plánu vybral a co si od jejich uvedení slibuje. Tyto proslovy jsou tedy důležitým svědectvím o Mahenových dramaturgických záměrech. Jsou součástí jeho plánu na výchovu obecnstva. Proto také tyto proslovy Mahen nezaměřoval výhradně na úzký problém dramaturgický nebo literárně-historický, ale velmi často v nich řešil i širší problematiku práce a poslání brněnského divadla a obracel se při nejrozmanitějších příležitostech k nejrůznějším návštěvnickým vrstvám.

V sezóně 1919/20 uvedla činohra na 40 premiérových večerech celkem 18 českých činoher, 14 francouzských, 8 ze severských literatur, 3 anglické, 2 ruské, 1 irskou a 1 maďarskou. Bylo tedy uvedeno 46 % prací českých, 25 % francouzských, 7 % severských, 6 % německých, 5 % anglických, 3 % severských, 3 % italských a 4 % různých jiných.³⁰⁾

Mahen si však současně uvědomoval, jak vážnou brzdou v jeho uměleckých plánech a v dalším rozvoji brněnské činohry je neúměrný počet premiér, diktovaný provozními podmínkami divadla.³¹⁾ Počet 40 premiér, které činohra Národního divadla v Brně v sezóně 1919/20 nastudovala, byl neúnosně vysoký, neboť podle Mahena měla mít činohra za sezonu 15 až 20 premiér. Nadměrné množství premiér považoval Mahen za marnotratné plýtvání herecké energie. Tento nepřírozený poměr však vyplynul ze situace, o které jsme se již zmiňovali: z toho, že brněnská činohra byla nucena hrát na třech místech, přičemž stěží bylo možno, ať už z důvodů technických nebo dramaturgických, přenášet hry z jednoho jeviště. Stalo se tak jen v několika málo případech. Přitom v Městském divadle a Redutě hrávala činohra jen jednou týdně; tím vznikala na těchto scénách mezi jednotlivými reprízami též nežádoucí časový odstup, rušivě působící na uměleckou úroveň inscenace. Mahen proto právem ukazoval, že další rozvoj brněnské činohry je bezprostředně závislý na úpravě těchto provozních podmínek.

Přes všechny tyto provozní potíže podařilo se Mahenovi z větší části splnit to, co ve svém dramaturgickém plánu přislíbil. Hry, které v této sezóně činohra uvedla, měly seznámit obecnstvo s novými i staršími světovými dramatickými autory. Byla to vskutku podle trefného termínu Sokolova jakási soustavná revue literatury klasické i nové, domácí i cizí, silně ovšem poznamenána Mahenovými osobními literárními zálibami. Avšak vedle záměrů ryze výchovného a mohli bychom říci divadelně a literárně encyklopedického marně v tomto dramaturgickém plánu pátráme po jeho vnitřní logice a architektuře, po jeho vnitřním smyslu. Mahen dokonce jako by mnohdy radil k sobě jednotlivá díla přímo objektivisticky, aby si divák sám utvořil svůj názor. A přece podle slov Hilarových „Stavba repertoáru jest úkolem nejen rázu objektivního, směrem k obecnstvu, ale rázu svrchované subjektivního, směrem k uměleckému ideálu, jemuž slouží“.³²⁾ Volba díla a jeho pojetí vzhledem k době, k obecnstvu a k uměleckému programu – to vše je zde příliš obecné a mlhavé. Mahen sice hraná díla chápal, ovšem uvedl je jen jako podklad pro další vývoj vlastní práce na jevišti, kterou v příští sezóně měli znamenat noví autoři jako: Beaumarchais, Hervieu, Tresič-Tavišič, Euripides, Gorkij, Čechov,

³⁰⁾ Z výroční zprávy Družstva Nár. divadla v Brně, Divadelní šesty r. 1., č. 26.

³¹⁾ Jiří Mahen, Činohra, která nemůže dýchat, Jevišťe r. 1., str. 263.

³²⁾ K. H. Hilar, Smysl repertoáru. Jevišťe r. 1., str. 115.

Strindberg, Morselli, Musset, Macchiavelli, Goldoni, Vynyčenko, Przybyszewský, Zápolská, Averčenko, Nexö, France, Saltykov aj.³³⁾

V sezóně přesto však bychom v jeho plánu stěží našli vyhraněný a celistvý umělecký záměr, i když jednotlivým dílům tohoto plánu nelze upírat uměleckou hodnotu a značná část z nich svým způsobem přispívala k řešení některých otázek etických nebo estetických.

Jestliže v sezóně 1919/20 mohl Mahen přece jen většinu svých záměrů uskutečnit, pak v sezóně následující došlo mezi Mahenem a Štechem ke zřejmým rozporům. Nasvědčuje tomu již pouhé porovnání ohlašovaného dramaturgického plánu s tím, co bylo skutečně realizováno. V této sezóně sice zřetelně poklesl počet premiér (proti 40 premiérám v uplynulé sezóně uvedla v sezóně 1920/21 brněnská činohra jen 25 premiér), což odpovídalo Mahenovu požadavku, aby síly hereckého souboru nebyly přepínány, avšak na toto zmenšení počtu premiér v první řadě doplatila umělecká úroveň dramaturgického plánu. Právě v této sezóně nastal v umělecké úrovni repertoáru zřetelný zlom.

Všimněme si nejprve toho, co v této sezóně bylo skutečně uvedeno.

Počet českých her se sice v procentech kvantitativně zvýšil, nikoliv však kvalitativně. Zvláště nedostatek původních her vyvolal značnou nespokojenost brněnské kritiky. Největšího úspěchu získaly u brněnského publika hry Čapkovy (Loupežník, RUR). Jinak však výběr z domácí tvorby nevyjadřoval žádnou vyhraněnou myšlenku, naopak. Vedle protimilitaristického Šrámkova Hagenbeka zařadil Mahen téměř reakční a úpadkovou Mariovu hru My a vy, oslavující kultivovanost aristokracie. Také v ostatních číslech se plán opíral vesměs o hodnoty osvědčené a vyzkoušené (Mahenův Janošík, Jiráskova Vojnarka, Vrchlického Noc na Karlštejně, Sokola-Tůmy regionálně buditecká hra Staříček Holuša, Kolárova Žižkova smrt). Vedle nich pak nechyběly v repertoáru ani tentokrát veselohry mizivé umělecké úrovně z pera ředitele V. Štecha (Deskový statek, David a Goliáš).

Poněkud lépe tomu bylo s uvedením her cizích. Největším procentem podílela se i v této sezóně na celkové dramaturgii tvorba francouzská. Objevil se slibovaný Molière se svými výsměšnými protilékařskými komedii (Lékařem proti své vůli, Zdravý nemocný), znovu zařadil Mahen do plánu svého oblíbeného autora – Musseta, ne však v příliš šťastném výběru (Barborka). Z ostatních francouzských inscenací získala si největší pozornost Hervieuova Žena a revoluce (Théroique), první pokus o davové drama na brněnském jevišti zachycující vzrušené události revoluční. Ostatní výběr z francouzské dramatiky byl spíše motivován zřeteli vnějšími než opravdovými záměry uměleckými.

Zvláštní postavení zaujímal v této sezóně dramaturgie slovanská. Mahen jako by chtěl napravit to, co zůstal dlužen a co mu bylo kritikou trpce vytýkáno. Z ruské dramatiky zařadil do plánu Gorkého hru Na dně, zobrazující tíživou situaci v před-revolučním Rusku; její inscenace se stala velkým úspěchem brněnské činohry. Ideově i umělecky menšího úspěchu dosáhly inscenace z oblasti jihoslovanské: ani Vojnovičova Dubrovnická trilogie – drama o zániku staré dubrovnické rodové šlechty, ani Nušičovi Lidé se nesetkali u brněnského obecnstva s ohlasem. Nejslabší byl pak výběr z dramatiky polské; komedii G. Zápolské Škáz kritika zamítla pro ideovou a uměleckou plytkost.

³³⁾ J. Mahen, Činohra, která nemůže dýchat.

Slovanské drama spoluvytváří v dramaturgii druhé poválečné sezóny brněnského divadla linii kritického realismu, která pak vrcholí uvedením hry dánského dramatika M. A. Nexöho *Lidé na Dangaardu*. Smysl a poslání této hry v dramaturgii brněnského divadla výstižně vysvětluje Mahenova přednáška, kterou proslavil před premiérou.³⁴⁾ Ve hře Nexöho, zachycující osudy statkářské rodiny na Dangaardu, odumírání starého života a nástup nových myšlenek a pokusů o socializaci venkova, sledoval Mahen vhodný příklad pro naše drama, jak přistupovat k uměleckému zobrazování života, pravdivě jej zachytit a přitom nechat dosti volného pole divákově fantazii. Inscenace hry pak plně splnila dramaturgův ideový záměr a vyzněla jako kritika a tragédie odumírajícího řádu.

Součástí Mahenova záměru seznamovat brněnské obecnstvo se všemi oblastmi světové dramatické tvorby bylo uvedení Euripidova *Hipolyta*. Touto inscenací dostalo se klasické řecké drama poprvé na brněnské jeviště a představení splnilo své poslání nejen směrem k výchově obecnstva, ale i s ohledem na prohlubování výrazových prostředků souboru.

Vedle realistické linie repertoáru možno v dramaturgii zřetelně stopovat i druhou linii, romantickou, vinoucí se od Mussetovy *Barborky* přes *Hervieuovu Théroique* (*Žena a revoluce*) až k lyricko-epické hře *Morselliho Glaukus*, která však v celkové skladbě repertoáru nezaujala žádné významné místo.

Ani v oblasti zahraniční nechyběly inscenace zařazené jen se zřetelem výdělečným, jako např. *Selfbyho Kvítek prerie*.

I když nelze v sezóně 1920/21 pominout několik významných inscenací – zvláště z cizí tvorby –, které dodávaly brněnské dramaturgii tvořivě samostatný charakter, nezávislý na Praze, je nutno si všimnout, že se v činohře Národního divadla v Brně v této sezóně souběžně objevily první příznaky rozporů, které se v následující sezóně ještě více vyhroutily a vedly posléze k ostrému střetnutí části brněnské kritiky s vedením divadla, zakončenému později Mahenovou rezignací na funkci dramaturga.

Již během sezóny projevila brněnská kritika v referátech o jednotlivých premiérách nespokojenost nad uměleckým vývojem činohry. Mahen na tyto výtky velmi podrážděně zareagoval a před premiérou Nušičových *Lidí* pronesl ostrý útok na brněnskou kritiku, že málo pomáhá brněnskému divadlu, že její soudy jsou často strohé a nekonstruktivní.³⁵⁾ Za brněnskou kritiku odpověděl Vladimír Helfert zásadním článkem o poměru divadla a kritiky, ve kterém se rozhodně postavil proti kritice shovívavé a pouze přitakávající.³⁶⁾

Třebaže Mahen zanedlouho na to v interviewu projevil uspokojení nad uměleckým vývojem brněnské činohry za uplynulá dvě léta a vyhlásil, že brněnské divadlo snese soutěž s divadlem pražským, přesto předznamenávala tato sezóna v mnohém již to, co se plně projevilo až v příštím roce.³⁷⁾

Svědčí o tom mimo jiné i velmi rozpačitý tón článku kritika E. Sokola na konci sezóny, který se velmi zřetelně liší od nadšeného hodnocení sezóny předchozí.³⁸⁾ Sokol

³⁴⁾ J. Mahen, *Dramaturgova přednáška, Jeviště r. I.*, str. 450 a násl.

³⁵⁾ Viz proslov k Nušičově hře *Lidé*, *Literární pozůstalost J. Mahena* (dále jen *Lit. p. J. M.*), *Literární archiv Národního muzea v Praze* (dále jen *LANM*), sign. 50/41.

³⁶⁾ Vladimír Helfert, *Divadlo a kritika, Soc. budoucnost* 19. 12. 1920.

³⁷⁾ *Interwiev s Mahenem, Čas* 6. 2. 1921.

³⁸⁾ E. Sokol, *Brněnská činohra, Lidové noviny* 14. 7. 1921.

v tomto článku sice vypočítává úspěchy brněnské činohry, ale ukazuje i na nedostatky, které byly právě pramenem sporů. Vytýká dramaturgii, že zůstal nedokončen slovanský cyklus, ohlášený Mahenem v polemické kampani s kritikou. Zvláště však vytýká, že v původním výběru klesla brněnská činohra na druhořadou, přejímající.

Mahen totiž ve svém proslovu před reprizou Nušičových *Lidí* uvedl, že činohra zařadila do svého plánu jako menší celek též tři slovanské veselohry od Nušiče, Vynyčenska a Zápolské. Pendantem k nim mělo být z ruské literatury Gorkého drama *Na dně*, Čechovovy *Tři sestry* a Saltykovova Pazuchinova smrt; z ostatních slovanských literatur velká historická hra *Tresiče-Pavišiče Ciceronovo vyhnanství* a *Przybyszewského Prohlubeň*. O zamýšleném cyklu objevuje se též zmínka v divadelním časopise, kde vedle jmen Nušiče, Zápolské a Vynyčenska je ohlašován též večer aktovek *Averčenkových*.³⁹⁾ Ve skutečnosti, jak jsme již v přehledu sezóny zaznamenali, tento rozsáhlý program ze slovanské dramatiky nebyl splněn. Cyklus slovanské veselohry přestal na Zápolské, z dramet se nedostalo na Čechova, Saltykova-Šcedrina a *Przybyszewského* (místo *Tresiče-Pavišiče* byl uveden *Vojnovič*).

Avšak kromě toho se nedostalo i na jiná významná díla ze světové dramatické literatury. Zatímco v první sezóně podařilo se Mahenovi své dramaturgické záměry téměř zcela realizovat, bylo tomu v této sezóně úplně jinak. Mahen, jak seznáme z jeho rukopisných poznámek, připravoval pro tuto sezónu uvedení dalších stěžejních děl světové dramatické literatury: *Shakespearova Kupce benátského*, *Ibsenovu Divokou kachnu*, *Beaumarchaisova Lazebníka sevillského*, *Macchiavelliho Mandragoru*.⁴⁰⁾ Pouze z ryze provozních důvodů nepodařilo se mu v sezóně 1919/20 uskutečnit inscenaci *Verhaerenova Svitání*.

Zamýšlel mimo jiné ukázat na typických dílech vývoj světové veseloherní tvorby. Z Mahenových záměrů se však neuskutečnilo téměř nic. Počet premiér v *Redutě* klesl na polovinu.

Mezitím však v průběhu divadelní sezóny 1920/21 došlo v brněnském kulturním životě k významné události. Téměř ve stejnou dobu, kdy *Čas* uveřejnil interview s Mahenem o situaci činohry brněnského Národního divadla, ustavila se v Brně Literární skupina – sdružení spisovatelů, kteří již předtím žili v ovzduší společných nebo podobných uměleckých snah.⁴¹⁾ Mladí spisovatelé, kteří se do skupiny sdružili, vstupovali do literatury v době poznamenané chaosem války a prvními revolučními úspěchy proletariátu. Cítili, že se nemohou názorově a umělecky opírat o staré hodnoty, nýbrž že je třeba tvořit umění, které by odpovídalo velkým společenským změnám. Z hlediska ideového se tedy pozornost Literární skupiny obracela především k mladým proudům v umění a její členové se chtěli vyjadřovat k soudobým uměleckým a kulturním otázkám. Mnoho z členů Literární skupiny mělo velmi úzký vztah k divadlu, ať již jako dramatičtí autoři, nebo jako kritikové. Členy Literární skupiny stali se mladí dramatikové L. Blatný, B. Stejskal a J. Chaloupka, kteří se představili brněnskému obecnstvu svými dramatickými pracemi na společném večeru v *Redutě* v minulé sezóně, a dramatik a divadelní kritik

³⁹⁾ Z naší činohry, *Divadelní šeptý r. I.*, č. 16. Rukopisné poznámky k repertoáru, *Lit. p. J. M.*, *LANM*.

⁴⁰⁾ *Lit. p. J. Mahena, LANM* 194/43.

⁴¹⁾ Libuše Kučerová, *Literární skupina a časopis Host. Diplomová práce na filosofické fakultě university v Brně 1957.*

Č. Jeřábek. Z kritiků patřili k Literární skupině D. Chalupa, referent Stráže budoucnosti (orgán sociálních demokratů) a F. Götz, který později vystřídal L. Blatného v divadelní rubrice listu českých socialistů – Socialistické budoucnosti. Není divu, že členové Literární skupiny si velmi bedlivě všímali brněnské činohry a v následující sezóně ostře zasáhli do jejího vývoje.

Na sezónu 1921/22 ohlásila činohra Národního divadla v Brně velmi bohatý repertoár, v němž byla přislíbována významná díla ze světové klasiky i ze soudobé zahraniční tvorby.⁴²⁾

Avšak podobně jako v sezóně 1922/23 nebylo ani tentokrát mnoho z ohlášených děl uvedeno, při čemž byly vypuštěny většinou hry umělecky nejzávažnější.

Jedině z oblasti domácího repertoáru, především ze soudobých her, přinesla dramaturgie vskutku víc, než slíbila. Již v sezóně 1920/21 se ukázalo, že největší slabinou repertoáru brněnské činohry je naprostý nedostatek původních her. To vedlo v březnu 1921 Družstvo Národního divadla v Brně k vypsání konkursu na původní českou celovečerní hru.⁴³⁾ V lednu 1922 rozhodla se porota, jejímž členem byl rovněž Jiří Mahen, neudělit ani jedné ze 42 zaslaných prací cenu. Ve zprávě se zjišťuje, že anonymní soutěž zatím proběhla za naprostého nezájmu našich čelných dramatických spisovatelů.⁴⁴⁾

Přestovšak se Mahenovi podařilo zajistit pro tuto sezónu ze *soudobé české* tvorby pozoruhodná díla. Tak zařadil do repertoáru dvě hry svých přátel: Šrámkův Měsíc nad řekou a Tillovu hru Rasa. Zvláště představení Šrámkovy hry bylo v Brně kladně přijato. J. Tilla znalo brněnské obecenstvo z jeho prvotiny Páni na vsi, kterou v Mahenově režii uvedla brněnská činohra na podzim r. 1919. Mahenovi šlo o to, přiblížit touto hrou, zabývající se s hlubokým humanismem židovskou otázkou, život tehdejšího Slovenska.⁴⁵⁾ Volba této hry, jejíž inscenace vzhledem k ideovým i uměleckým nedostatkům předlohy nesplnila to, co od ní bylo očekáváno, znovu dokumentovala Mahenovu vytrvalou snahu přiblížit českému obecenstvu Slovensko a jeho problémy.

Jestliže obě uvedené hry jsou do jisté míry příznačné svým odporem proti přežitkům v názorech lidí, pak totéž platí ve zvýšené míře o dalších hrách, uvedených činohrou v druhé polovině sezóny. Zjevný protiměšťácký ráz charakterizuje jak Blatného sžíravou komedii Kokokodák, tak alegorickou hru bratří Čapků Ze života hmyzu, která byla na brněnském jevišti dávana poprvé a jejíž uvedení patřilo k nejvýznamnějším dramaturgickým výbojům této sezóny.

⁴²⁾ Tresič: Vyhnanství Ciceronovo, Shakespeare: Marné lásky snaha, Longfellow: Španělský student, Strindberg: Pouť Petra Šťastlivce, Musset: Lorenzaccio, Gogol: Revisor, Ibsen: Až my z mrtvých procitneme, Zangwill: Poslední okamžik, Mendès: Tabarin, Wolf: Roztržený závoj, Hervieu: Osud je pánem, Brioux: Osamělá, Marguerittové: Druhý, Rachildová: Paní smrt, Macchiavelli: Mandragora, Przybyszewski: Prohlubeň, Till: Rasa, Galsworthy: Spravedlnost, Pinero: Hromoklín, Mirande: Keřas Bourdin, Hugo: Torquemada, Lemonnier: Pytlák, Heiberg: Pahorek skřítků, Stankovič: Košťana, Kočič: Jezevec.

Z českého repertoáru mimo hry konkursem získané ze staršího repertoáru: Šubert: Výrava, Štolba: Mořská panna, Jeřábek: Syn člověka, Šamberk: Palackého třída 27, Jirásek: Gero, Štech: Ohnivá země.

(Soc. budoucnost 10. 6. 1921)

⁴³⁾ Dramatický konkurs, Divadelní šesty r. I., číslo 26.

⁴⁴⁾ Zpráva poroty pro posouzení her zadaných do dram. konkursu českého Nár. divadla v Brně, Divadelní šesty r. II, str. 121.

⁴⁵⁾ V proslovu ke hře, Lit. p. J. M., LANM 21, s. 81.

Méně již uspokojoval výběr z *domácí klasiky*. Tu dramaturgie vycházela hlavně z toho, co přislíbila.

K sedmdesátinám A. Jiráka byl nastudován po úspěšných inscenacích jeho her vesnických a pohádkových historický Gero. Příležitostný ráz měla i nová inscenace Maryši (k šedesátinám A. Mrštíka) a uvedení Šamberkova K. H. Borovského (k Havlíčkovu jubileu). Jinak nastudovala činohra slíbeného Šuberta (Jan Výrava), Šamberka (Palackého třída 27), Štolbu (Mořská panna) a samozřejmě i Štecha (místo Ohnivá země však Třetí zvonění); navíc pak ještě Tylova Chudého kejklíře. Poněkud jiného zaměření než většina těchto her byli Zeyerovi Bratři, vnášející do repertoáru prvek romantismu a poezie a znamenající opravdový dramaturgický přínos.

Jak z tohoto výčtu zřetelně vyniká, šlo v oblasti české klasiky o hry velmi rozdílných hodnot uměleckých. Úroveň repertoáru, zvláště ve veseloherním žánru, byla velmi nízká. Z vážných her české klasiky byla nejslabším článkem dramaturgie Šamberkova hra o Havlíčkovi. Sám Mahen musel přiznat, že hra zkrsluje Havlíčka, dělá z něho dutou postavu a marně se snažil omluvit její uvedení citovými pohnutkami a pietou.⁴⁶⁾

Proto jako náhradu přislíbil Mahen připravit k Havlíčkovu jubileu zvláštní večer, který měl být do jisté míry experimentem. Tento večer se opravdu uskutečnil a navazoval na dřívější snahy o nové divadelní formy, o nichž jsme se zmínili v souvislosti s Večěrem patosu v Redutě.

Řekli jsme již, že Mahen ve svém uměleckém úsilí směřoval za maximální pravdivostí jevištního výrazu. Za divadlo budoucnosti považoval takové, v němž bude pracovat nejčistší gesto a skutečná mluva. Věřil, že divadlo budoucnosti bude zcela jistě počítat na scéně s velkými historickými osobnostmi jako herci. Ve smyslu těchto svých názorů se rozhodl předvést na základě autentických protokolů na jevišti porotní přelíčení s Karlem Havlíčkem Borovským, konané 13. dubna 1849 ve Svatováclavské lázni. Obecenstvo tohoto představení mělo se stát svědkem, auditoriem procesu a podle slov Mahenových mělo mít dokonce právo zasahovat do jednání na scéně.⁴⁷⁾ Ve snaze podtrhnout dokumentární věcnost celého děje bylo přelíčení záměrně uvedeno patetickou deklamací Krále Lávyry. Tento neobvyklý večer byl sice v tisku přivítán jako zajímavý pokus, ale brzo zapadl bez povšimnutí.⁴⁸⁾

Ani v této sezóně nezlepšila se situace v uvádění *slovanských* her. Zařazen byl pouze dříve slibovaný Gogolův Revizor a jihoslovanské drama Tresiče-Pavišiče Vyhnanství Ciceronovo.

Ze zahraniční tvorby byla v dramaturgickém plánu nejpočetněji zastoupena díla *francouzská*, přičemž hodnotou převažovaly klasické hry nad soudobými. Dramaturgicky objevené bylo nastudování Mussetova Lorenzaccia, při němž Mahen představil svého oblíbeného básníka brněnskému obecenstvu tentokrát z jiné strany, a to jako autora velké historické fresky s téměř shakespearovským koloritem. Ale i volbě Hugova Torquemada, hry zobrazující úděsnou krutost inkvizice, nelze upřít dramaturgickou iniciativnost. K výročí Molièrova sáhla dramaturgie opět po drama-

⁴⁶⁾ V proslovu ke hře, tamtéž.

⁴⁷⁾ V proslovu k večeru, tamtéž.

⁴⁸⁾ V., Experiment s divadlem budoucnosti? – Havlíkův večer, Soc. budoucnost 27. 11. 1921.

tikových drobnějších dílech (Létavý lékař, Směšné precieusy, Šibalství Scapinova), ponechávajíc stranou stěžejní velké komedie charakterů.

Mnohem slabší byl výběr ze současné francouzské tvorby. Neobjevilo se nic z ohlašovaných problémových her, jako byla např. Briexova Osamělá, nadhazující otázku samostatného postavení ženy ve společnosti.⁴⁹⁾ Místo toho byly do repertoáru zařazeny komedie A. France a T. Bernarda a melodramatická Curelova komedie Figurantka, která nahradila narychlo Shawovu hru Vojín a muž, jejíž inscenace byla na protest bulharských studentů zakázána. Zachován zůstal z původního plánu zdramatizovaný Lemonnierův Pytlák, určený pro svou působivost a napínavost především obecnému divadlu na Veveří.

O mnoho lepší nebyla v této sezóně ani žen v oblasti *anglické a americké* tvorby. Brněnské obecnstvo se sice dočkalo Shakespeara, z jehož díla byla uvedena slíbená komedie *Marné lásky snaha*, jinak však ze soudobé tvorby lze s ohledem na společensko-kritické zaměření hodnotit jako přínos jen Galsworthyho *Spravedlnost*. Naturalistické drama C. Dancové *Rozvod* zaměřovalo se hlavně na vnější ohlas u obecnstva. Romantického Longfellowova *Španělského studenta*, zachycujícího kus vlastního autorova mládí, dramaturgie zřejmě přecenila; dokázal to slabý ohlas hry u obecnstva i kritiky.

Zhola nic nebylo uvedeno z čelných děl severských literatur. Neobjevil se dlouho slibovaný Strindberg se svou pohádkovou hrou *Pouť Petra Šťastlivce*. Ještě na vrcholu sezóny po něm kritika marně volala.⁵⁰⁾ Neuskutečnila se inscenace Ibsena (*Až my z mrtvých procitneme*), ani Heibergova *Pahorku skřítků*. Zato však z důvodů ryze podnikatelských sáhlo vedení divadla po veselohře známé dánské autorské dvojice Largena a Rostrupa 500 %.

Při příležitosti národní italské pouti na Špilberk byla mimo plán vsunuta do repertoáru hra italského básníka a revolucionáře Silvia Pellica Francesca z Rimini. Ukázalo se však, že s odstupem času ztratila hra na své společenské působivosti a její uvedení bylo přijato s rozpaky.

Vleklý úpadek brněnské činohry v sezóně 1921/22 vyvrcholil uvedením umělecky bezcenné veselohry *Sturma a Färbera Školní úloha*. Proti této hře, která nenašla ani ohlas u obecnstva, vystoupila kritika velmi ostře, načež došlo ke sporu o odpovědnost za její uvedení.⁵¹⁾ Ředitel Štech pak se hájil tím, že tato německá veselohra byla zařazena do repertoáru s vědomím Mahenovým, když bylo třeba rychle pozvednout návštěvnost. Mahen nemohl žádnou veselohru z francouzské literatury dodat.⁵²⁾ Celá věc byla o to choulostivější, že se brněnská činohra v předchozích sezónách snažila obejít dočasně bez německé tvorby, než se zacelí stopy po předválečném a válečném tuhém národnostním útlaku. A tak, ačkoliv z těchto důvodů někdy až buržoasně nacionalistických nebyla do repertoáru pojata ani klasická ně-

⁴⁹⁾ Tato problematika, jak vidno z rkp. poznámek v pozůstalosti, Mahena živě zajímala a došla později uměleckého vyjádření v jeho vlastní tvorbě, ve hře *Rodina* 1933.

⁵⁰⁾ „Letošní sezóna dostoupila už svého vrcholného bodu – a mnoho ze slibovaných věcí dosud není ani na obzoru. Žádáme, aby nám byl konečně ukázán Strindberg. Českým jevištěm měl by tento duch projít aspoň jednou za rok, poněvadž to je jeden z křtitelů dnešní naší produkce dramatické.“ (Fr. Götz, *Soc. budoucnost* 1. 3. 1922.)

⁵¹⁾ Po její premiéře napsal Fr. Götz: „Tak ploché a ubohé věci jsem ještě letos neviděl. Zajímalo by mne také, kdo navrhl provozování této jalovosti, jež nebyla oznámena v seznamu děl repertoárních. Jsem jedním jist: Mahen ji jistě nenavrhl.“ Tak zvaná veselohra, *Soc. budoucnost* 28. 5. 1922.

⁵²⁾ V. Štech, *Není pravda – Divadelní šepty* r. III, str. 19.

mecká díla (Mahen např. marně zápasil o uvedení Hauptmannových *Tkalců*), nic nepřekáželo uvedení této pochybné veselohry.⁵³⁾

Vleklá choroba brněnské činohry, jejíž příznaky jsme zjistili již v minulé sezóně, vyvrcholila. Zmiňovali jsme se již o tom, že brněnská kritika projevovala nad uměleckým vývojem brněnské činohry stále větší znepokojení. Konečně v květnu r. 1922 se obrátili divadelní kritikové brněnských socialistických listů společným projevem, kterým chtěli působit na zlepšení poměrů brněnské činohry a umělecké práce v divadle vůbec.⁵⁴⁾

V projevu, který podepsal Lev Blatný, František Götz, Dalibor Chalupa a J. B. Svrček, zjišťuje se úvodem, že naše scény nejsou v živé souvislosti s duchovými proudy doby, že právě v divadle „dožívá starý měšťácký názor na umění, jenž po něm nechce nic než vzruchy estetické, jež možno pohodlně vychutnat, bez ohledu na dnešek, vývoj člověka a světa“. Tyto nedostatky shledávají autoři projevu ve zvětšené míře v brněnské činohře. Žádají proto, aby se v brněnské činohře skoncovalo s bezduchým repertoárem a aby se na jevišti objevila dramata, „v nichž duchová elita doby svádí zápas o budoucnost života, o nové formy lidského soužití, o vydobytí nové sociální struktury“. Současně se v první části projevu žádá, „aby byla větší pozornost věnována i české moderní produkci“.

V další části zabývá se pak projev potřebou výrazné a vskutku tvůrčí režisérské osobnosti a moderního jevištního výtvarníka.

Konečně všimá si projev i vývoje hereckého dorostu a správného rozdělování tvůrčích příležitostí.

Závěrem upozorňují podepsaní, že budou ve smyslu těchto zásad přísně soudit každý další čin brněnského divadla.

Není náhodou, že názory, které se v tomto svolání objevily, mají velmi blízko k programu mladých spisovatelů sdružených v Literární skupině. Vždyť tři z autorů projevu zaujímali význačné místo ve vedení Skupiny a činně se podíleli na formulování jejího uměleckého programu, který velmi zřetelně odrážel bouřlivý společenský kvas doby a pronikání socialistických myšlenek do politického a kulturního života.

Jestliže toto svolání kritizuje jen všeobecně vedení divadla a míří především na osobu ředitele, pak v článku „Krise brněnské činohry“ Fr. Götz za tento úpadek přímo a velmi tvrdě obvinil Jiřího Mahena.⁵⁵⁾ Vytýkal mu náladovost a bezprogramovost a nedostatek odvahy bojovat proti reakčním nápadům ředitele Štecha. Götz se v tomto článku znovu velmi zevrubně zabývá výtkami, které vznesli proti vedení brněnského divadla brněnští kritikové ve společném projevu. Zvláště si všimá společenského poslání divadla v době stupňujících se třídních rozporů a nástupu proletariátu a vidí toto poslání v tvorbě nového člověka – nového světa.

Když vyšel první projev podepsaný kritikou socialistických listů, domnívali se mnozí, že celou akci inspiroval Mahen, který se v otázkách repertoáru dostával do stále ostřejších sporů s ředitelem Štechem. Ve skutečnosti však skutečným inspirátorem tohoto boje byl František Götz, teoretik a kritik Literární skupiny, který uveřejňoval v *Socialistické budoucnosti* již dříve literárně kritické články a programové

⁵³⁾ Podle Mahenových rukopisných poznámek odmítal prý Štech uvedení *Tkalců* slovy: „Dělníkům se vede lépe než nám.“ Rukopisné poznámky k repertoáru, Lit. p. J. M., LANM.

⁵⁴⁾ O brněnskou činohru. *Rovnost, Socialistická budoucnost, Stráž socialismu* 7. a 9. 5. 1922.

⁵⁵⁾ František Götz, *Krise brněnské činohry, Jevišťe* r. III., str. 354 a násl.

úvahy Literární skupiny.⁵⁶⁾ Na jaře 1922 převzal po ochuravěném Lvu Blatném též divadelní recenzenství. Hned jak se Götz ujal vedení činoherní rubriky v Socialistické budoucnosti, rozhodl se svést boj s vedením brněnského divadla. Jeho plán byl v zásadě přijat všemi jeho přáteli z Literární skupiny a připojil se k němu i divadelní kritik Rovností J. B. Svrček, který rovněž nesouhlasil s tehdejší linií brněnské činohry. Mahena Götz o věci úmyslně neinformoval, poněvadž věděl, že Mahen, který byl stoupencem klidného vývoje, by akci neschvaloval.⁵⁷⁾

Potvrdilo to setkání Götze s Mahenem den před otištěním projevu. Mahen tušil, že se něco připravuje proti uměleckému vedení divadla, nevěděl však nic konkrétního. Varoval však Götze před unáhlením. Uveřejnění projevu Mahena nesmírně popudilo. Vytýkal brněnským kritikům, že se věc tímto způsobem nedělá a že jejich provolání je osobní.

Ředitelství Národního divadla odpovědělo na projev brněnských kritiků článkem Tužby a skutečnost.⁵⁸⁾ Vytýkalo projevu brněnských kritiků nemístný výhružný tón a snažilo se veškerou odpovědnost za činoherní repertoár svalit na dramaturga Mahena. Celou záležitost převedlo pak na pole finanční a hájilo zásadu, že repertoár musí být podřízen rozpočtu. Také tento článek snažil se v závěru dát boji brněnské kritiky osobní charakter, jako by celou akci vyvolala nechuť ředitele uvést některé moderní české hry.

V době, kdy došlo ke střetnutí mezi brněnskou kritikou a vedením divadla, připravovaly se významné změny ve správě brněnského divadla. Až dosud vedlo ústav na vlastní účet Družstvo. Jelikož však na provoz divadla přispíval stát, země i město, ukázala se potřeba nalézt takovou formu správy divadla, aby složky, které na provoz tohoto divadla přispívaly, měly možnost se na něm podílet. To dalo podnět k ustavení kuratoria jakožto správního orgánu brněnského Národního divadla.⁵⁹⁾ V tomto kuratoriu byly všechny složky, které se finančně podílely na dotování brněnského divadla, zastoupeny. Kuratoriu byla od 1. července 1922 svěřena správa brněnského divadla.

Jelikož boj proti brněnské činohře a jejímu uměleckému vedení vzbudil velký ohlas, žádalo nové kuratorium, aby celý spor byl urovnán veřejnou schůzí.⁶⁰⁾ Na této téměř čtyřhodinové schůzi bylo vedení divadla pádnou argumentací brněnských kritiků zahráno do úzkých. V poslední chvíli však vystoupil Arne Novák, vyslaný sem redakcí Lidových novin, který svým projevem vpadl brněnským kritikům – převážně druhům z Literární skupiny – do zad a postavil se proti názoru, aby divadlo bylo orgánem vývoje života, a naopak tvrdil, že jádrem divadla je potřeba hravosti. Tímto názorem sankcionoval Štechovy názory a posílil reakční tendence v brněnském divadle. Úloha, kterou Arne Novák v tomto střetnutí sehrál, nikterak nepřekvapí, uvědomíme-li si jeho úzké vztahy k vedení Lidových novin a jeho pozdější ne příliš vlídný poměr k členům Literární skupiny.

Mahen sice ve všech těchto bojích stál srdcem na straně brněnské činohry, kterou měl příliš rád a pro kterou neustále vyžadoval čas k uměleckému zrání, rozumem však nemohl nedát za pravdu těm, kteří se dožadovali radikálních změn.

⁵⁶⁾ Z korespondence F. Götze J. Mahenovi. Lit. p. J. M., LANM.

⁵⁷⁾ Tamtéž.

⁵⁸⁾ Tužby a skutečnost, Divadelní šepety r. II., str. 217.

⁵⁹⁾ Kuratorium Národního divadla v Brně, Divadelní šepety r. II., str. 139.

⁶⁰⁾ Dopis F. Götze F. X. Šaldovi, Museum města Brna, lit. odd., sign. 8/60 – 1039.

Po všech těchto událostech bylo však ředitelství Národního divadla v Brně nuceno ústy V. Štecha prohlásit, že mnoho z toho, oč brněnští kritikové socialistických listů usilovali, vzalo za své.

Další vývoj událostí však ukázal, že Štechovo prohlášení nebylo míněno vážně. Dokazuje to konflikt, ke kterému došlo mezi Mahenem a Štechem a který skončil Mahenovou rezignací na místo dramaturga.

Jak dosvědčují rukopisné poznámky v pozůstalosti, sváděl Mahen se Štechem o dramaturgické plány četné půtky. Nechtěl se však s ním otevřeně střetnout a stále věřil, že se jejich rozpory časem urovnají.

Vystoupení brněnských kritiků Mahena zprvu popudilo. Avšak některé jejich výtky nemohl neuznat a uvědomoval si, že skutečně mnoho zavínil sám svou malou rozhodností vůči Štechovi. Ve shodě s požadavky brněnských kritiků snažil se proto prosazovat své dramaturgické plány mnohem důsledněji. Znovu však narazil na Štechovu neústupnost a na jeho podnikatelské hledisko. Kromě toho jej Štech ještě neprávem obvinil, že je skrytým inspirátorem květnového tažení kritiky proti brněnskému divadlu. To dovršilo Mahenovu trpělivost a shovívavost. Došlo k otevřené srážce, která skončila Mahenovým odchodem z brněnského divadla.⁶¹⁾

V komentáři k jeho odchodu snažily se Lidové noviny znovu vylíčit situaci tak, jako by býval měl Mahen nejen v otázkách dramaturgie, nýbrž dokonce i ve vedení činohry zcela volnou ruku.⁶²⁾ Mahenova oprava k tomuto článku zjevně napsanému ve prospěch Štechův však nebyla uveřejněna.⁶³⁾

Ještě před svým odchodem z Národního divadla v Brně připravil Mahen dramaturgický plán na sezónu 1922/23. Sestavoval jej sice opět pod nátlakem Štechovým, přesto však se na tomto plánu projevil vliv nedávného uměleckého boje; obsahoval řadu ideově a umělecky závažných děl. Po delší době vracela se v něm na brněnské jeviště německá tvorba, a to soudobá i klasická.⁶⁴⁾ Kuratorium tento plán s nepatrnými změnami schválilo a zveřejnilo.⁶⁵⁾

Jak se však v průběhu sezóny ukázalo, ředitel Štech si z dosavadních událostí nevzal poučení. Z původního Mahenova návrhu byla uskutečněna asi jen polovina, přičemž byla opět vypuštěna díla ideově a umělecky závažná, jako Čechovovy Tři sestry, Gorkého Měšťáci, Shawův Caesar a Kleopatra, Rostandův Cyrano, Ibsenova Divoká kachna.

Z toho, co jsme o Mahenově dramaturgickém působení uvedli, pokusme se nyní vyvodit závěry.

S Jirím Mahenem přichází do činohry Národního divadla v Brně poprvé dramaturg, a to právě v období pronikavých společenských změn (získání státní samostatnosti, zesílené pronikání socialistických myšlenek), které výrazně ovlivnily i další vývoj našeho divadelnictví. Tento vliv projevil se pochopitelně jinak v pražském divadelním životě, jinak v Brně, neboť v souhlase se specifickým vývojem národnostním a sociálním mělo i brněnské divadlo svou osobitou podobu a poslání.

⁶¹⁾ V dopisu odůvodnil Mahen své rozhodnutí tím, že pro nepochopení vedoucích činitelů nemohl činohru dostat tam, kde ji chtěl mít, že rozpory mezi ním a ředitelem Štechem nejsou již dále překlenutelné, a pak zdravotními ohledy. F. Götz, Jirí Mahen, Soc. budoucnost I. 10. 1922.

⁶²⁾ Lidové noviny 26. 9. 1922.

⁶³⁾ Rkp. poznámky k repertoáru, Lit. p. J. M., LANM.

⁶⁴⁾ Tamtéž.

⁶⁵⁾ Umělecký program Národního divadla v Brně pro období 1922/23, Divadelní šepety r. III., str. 27.

Ještě před svým příchodem do brněnského Národního divadla měl Mahen možnost seznámit se s tradicí brněnského divadla a s jeho souborem jako návštěvník i jako autor. Zevrubná znalost brněnských divadelních poměrů umožnila mu pak správně vytyčit další směr vývoje činoherního souboru.

Až do konce první světové války sloužilo brněnské Národní divadlo především *myšlenkám národní samostatnosti*. K tomuto společenskému úkolu byla zaměřena veškerá činnost divadla. Proto také nebylo ani náročnějších požadavků v oblasti umělecké. *Dramaturgicky* bylo brněnské divadlo (přes určité výjimky) do značné míry závislé na Praze, i když z řad kritiky byl vznášen požadavek po jeho samostatnosti a původnosti (J. Merhaut). Do konce první světové války převládalo zde *realistické berectví* osmdesátých let, vyznačující se snahou o drobnokresebné vystižení dramatických postav a směřující spíše k zachycení vnějších fyzických znaků než k odhalení niterného života. Herci ve svých kreacích předváděli většinou až výslednou podobu svých hrdinů a vycházeli přitom ze svého vlastního osobního založení. Také *režie* se spokojovala se vzájemným zladěním výrazových složek a s ilustrováním děje.

Mahen po svém příchodu do Národního divadla na podzim r. 1918 viděl společenský úkol brněnského divadla v tom, aby pomáhalo dovršit boj o národní samostatnost. Proto také v první etapě Mahenova uměleckého působení v brněnské činohře má jeho repertoár zjevné rysy vlastenecké, lidové a slovanské.

Později, v druhé etapě Mahenova působení, když boj o národní samostatnost vítězně skončil, mění se s ohledem na společenskou funkci i náplň Mahenovy dramaturgie. Mahen spatřoval poslání brněnského divadla ve výchově obecnosti. Názorově přitom vycházel ze základny měšťanského demokratického. Mahen chtěl především demokratizovat obecnost, vychovat brněnskému divadlu umělecky vzdělaného diváka. Chtěl sice rovněž divadlem vychovávat po stránce ideové, ale sám k tomu postrádal vyhraněný světový názor. V jeho dramaturgické práci se to projevovalo objektivismem a rozkolísaností, výběrem děl často zcela protichůdných ideově i umělecky a ideovou nejasností. Odráží se v tom Mahenovo svízelné hledání správné cesty vpřed, tolik odlišné od vývoje mnohých jeho druhů z mládí, s nimiž ho spojovaly společné anarchistické začátky (např. S. K. Neumann).

Mahenova dramaturgie nesla často pečeť jeho osobních zálib a sklonů (orientace na francouzskou a zprvu i severskou literaturu) a snažila se podávat jakýsi encyklopedický přehled o vývoji zahraniční tvorby, klasické i soudobé. Výběr her prováděl Mahen spíše se zřetelem literárně výchovným, než na základě vyhraněného ideového programu spjatého se soudobým životem. V Mahenově repertoáru střídaly se různé literární a myšlenkové směry, hodnoty pokrokové s díly téměř reakčními (Mariova protidemokratická hra *My a vy*, jejíž premiéra byla uváděna pro studenty!). Těžiště Mahenova repertoáru tkví v dramatech z konce století. Není to dáno jen Mahenovým záměrem rozvíjet na těchto hrách výrazové prostředky souboru směrem k ztupění, ale i osobním jeho sklonem k symbolismu a impresionismu.

Svůj program výchovy obecnosti a souboru Mahen dobře promyslel a cílevědomě uskutečňoval. Jedním z prostředků výchovy obecnosti přitom byly jeho proslovy před oponou, na které ovšem sám Mahen se díval jen jako na náhražku, neboť za ideální považoval přednášky mimo divadlo, na kterých by se rozbíraly hry, které činoherní scéna chystá, a předváděly z nich ukázky, aby obecnost byla na představení dokonale umělecky připravena.⁶⁶⁾

⁶⁶⁾ V předmluvě k Nušičovým Lidem, Lit. p. J. M., LANM.

Pokud jde o výchovu souboru, kladl Mahen důraz na vnitřní, významovou dynamiku a proměnlivost jevištní postavy. Tradiční realismus brněnské činohry usiloval prohloubit směrem k psychologickému realismu, k vnitřní modelaci postavy, s časově podmíněnou proměnlivostí, která přesně určuje její vnější jednání. Zvláštní váhu kladl přitom na kulturu slova, a proto zamýšlel v Brně realizovat čtené divadlo, jakožto významný prostředek při výchově souboru i obecnosti. Mahen správně tušil, že vývoj výrazových prostředků bude se v budoucnu stále více ubírat směrem k nejjistšímu gestu a ke skutečné lidské mluvě. V psychologickém realismu viděl Mahen nezbytnou fázi vývoje, kterou musí brněnský soubor projít, aby získal předpoklad pro dosažení dalšího, kvalitativně vyššího stupně.

Mahen nechápal dramaturgii jen zcela úzce z hlediska literárního, žil s inscenací od čtených zkoušek až po poslední reprízu, sledoval zrod představení po stránce režisérské i výtvarné. Seznamoval s ideovým a uměleckým záměrem inscenace obecnost i kritiku.

Můžeme-li Mahenovi vytýkat jistou bezprogramovost v oblasti ideové, tím více nás překvapí, jak důkladně a systematicky se Mahen snažil promyšlet své dramaturgické plány z hlediska divadelního provozu, jak sledoval počet repríz i návštěvnost představení.

Při veškeré ideové ohraničenosti vyznačovalo se Mahenovo dramaturgické plánování seriózností, která vzbuzovala i v Praze respekt.⁶⁷⁾

To, že Mahen nakonec na funkci dramaturga rezignoval, způsobily především dvě věci.

Za prvé Mahen spatřoval společenský úkol divadla především v etické a estetické výchově diváka, usiloval o demokratizaci divadelního umění, kdežto na sociální obsah divadla a na aktivní zasahování do života kladl menší důraz. Tu se musel Mahenův měšťanský demokraticismus nutně střetnout s požadavky mladé generace, která pod vlivem velkých společenských změn své požadavky na poslání divadla a umění formulovala zcela jinak a pokrokověji.

Za druhé k tomu přispělo i to, že se Mahen nedokázal opřít řediteli Štechovi, který byl představitelem politického i uměleckého konzervatismu. Mahen stále usiloval české činohře vybojovat v Městském divadle dva dny, které patřily německému divadlu, a nechtěl proto, aby došlo mezi ním a ředitelem k otevřené roztržce. Svým jménem a souhlasem zaštilil často ideově a umělecky velmi slabá představení zařazená do repertoáru ze Štechova podnětu. Důležitou roli přitom hrála Mahenova velmi citlivá povaha a lidské ohledy, které měl k osobě ředitele a jeho velká láska k brněnskému divadlu.

Několik let po odchodu Jiřího Mahena z brněnského divadla napsal mu v soukromé korespondenci jeden z kritiků, který se s ním předtím utkal v polemickém boji, že léta Mahenova pozitivního působení v divadle budou jednou látkou k detailnímu šetření literární historie.⁶⁸⁾ V této práci snažili jsme se k tomu podniknout první kroky.

⁶⁷⁾ Jv., Jevišťe r. II., str. 481/2.

⁶⁸⁾ Z korespondence F. Götze J. Mahenovi, Lit. p. J. M., LANM.

Vilém Hrubý

STAROSLOVANSKÉ BRNO

I.

Úvod a soupis materiálu

Archeologové snaze proniknouti hluboko do minulosti města Brna, až k samým počátkům zdejšího slovanského osídlení, stává se v cestu řada úskalí, která jsou ve skutečnosti téměř nepřekonatelná. Vždyť tu generace za generací po dlouhá tisíciletí budovala nové stavby na troskách staveb předchozích, jejichž základy také už zpravidla narušovaly starší pozůstatky sídlišť a pohřebišť. Proto vzalo mnohé z původního osídlení dávno za své a jiné zůstává zase dodnes ukryto pod několikametrovými vrstvami rumoviště a zavážek nebo pod domy a pod dlažbou dnešních náměstí a ulic. Tím vším je znemožněn – aspoň v centrálních částech městského areálu – širší založený terénní výzkum, i když už známe nejen z obvodu města, ale i přímo z jeho středu nejedno nálezové svědectví, že těchto míst bylo Moravany tak či onak využito dávno před stavbou brněnského Hradu. A právě proto také je každý sebelepší nález zachráněný z výkopů vodovodních a kanalizačních sond, ze stavenišť domů i z pískovišť a cihelen velmi cenným a důležitým přínosem pro rekonstrukci slovanského raněstředověkého Brna.

Pokus o zobrazení slovanské osady na území dnešního města Brna, která se kdysi rozkládala po obou březích Ponávky a byla ohraničena rozsochou soutoku Svitavy a Svratky, závisí ovšem na počtu zatím známých nalezišť a na množství nálezů, o něž se lze s jistotou opírat. Proto musí všechny naše úvahy a závěry nutně předcházet soupis archeologických pramenů z doby slovanské, tj. všech lokalit tzv. kultury hradištní a hmotných památek z nich získaných. Ve stručném přehledu je budeme sledovat nejprve na březích obou brněnských řek, jež byly přirozenou a stmelující sídelní osou pro všechna pravěká etnika, která kdy v brněnské kotlině žila. Teprve potom si povšímneme území mezi těmito vodními toky, jehož středem protékal potok Ponávka.

OBRÁNY:

1.) Ve vysokém břehu pod domky ve vidlici *Sokolovské* a *Bilovické* ulice byly rozkopány kostrové hroby bez milodarů; podle uložení nebožtíků hlavami k západu

¹⁾ Označení polohy odpovídá číslu na plánu nalezišť.

lze je považovat za pozdněhradištní a datovat je snad ke konci 10. století nebo do století 11.²⁾

2. V poloze „*Úzké*“ (dnešní *Hlaváčova* ulice) byly při stavbě nového křídla tamní školy prokopávány sídlištní objekty, v nichž *Fr. Adámek* našel na 100 střepů z nádob zdobených vlnicemi a obvodovými rýhami (č. i. Pa 72/35); jsou to bezpečné doklady tamního slovanského osídlení snad již z konce 8. století n. l.

3. Stopy podobného sídliště objevil *Fr. Adámek* i v západní části obce v poloze „*Rádky*“: tam získal r. 1938 několik střípků zdobených vlnovkami (č. i. 80 685), jež rovněž patří ke sklonku říše Velkomoravské a do doby po jejím zániku.

Ovšem keramický materiál (někdy klasifikovaný jako staroslovanský), v němž převládají zlomky velkých zásobnic z hlíny promíšené tuhou (č. i. 76 404–76 405), který sbíral již v 80. letech minulého století *Flor. Koudelka*³⁾ a později i *Fr. Adámek* „*na Skalách*“, patří až do 12.–14. století, takže se vymyká z rámce našich úvah.

MALOMĚŘICE:

4. Při úpravě silnice v *Krasové* ulici byly před lety rozkopány v hloubce 30 až 200 cm kostrové hroby z 9. století. *Fr. Adámek* z nich zachránil dlouhé železné kopí, 4 střepy z větší nádoby zdobené mnohonásobnými vlnovkami a hrot přičesaný z parohové výsady.⁴⁾

5. R. 1940 bylo při úpravě terénu jižně *cementárny* porušeno větší pohřebiště z doby velkomoravské. V jednom hrobě našel *Fr. Adámek* železný nůž, sekyru s ostny při násadním otvoru, plochý bronzový kroužek a hrnek zdobený vlnicí, opatřený na dně značkou kříže v kruhu. Z jiných tamních hrobů pocházejí 2 železné sekyry, tzv. moravské bradatice.⁵⁾

6. Asi 400 m jižněji, na samém okraji říční terasy, bylo na staveništi *překládacího nádraží* rozhozeno několik kostrových hrobů bez milodarů. Jejich uložení hlavami k západu snad opět naznačuje, že i zde běží o slovanské pozdněhradištní pohřby z 11. století.⁶⁾

7. Největší z maloměřických pohřebišť bylo však na vyvýšenině „*Plíže*“, kde již r. 1892 objevil železniční hlídač *Ertl* při úpravě terénu u strážného domku na trati Brno–Praha tři kostrové hroby, které prozkoumal místní učitel *Jan Fila*. Jedna z koster měla patrně kratší nohu, druhá měla v lůně dětskou kostřičku. U lebky další nebožky byly nalezeny 2 páry bronzových (omylem se uvádívá „původně zlačených“) esovitých záušnic (č. i. 56 310–56 313).⁷⁾

Když bylo toto návrší v letech 1939–1941 snižováno pro stavbu zmíněného nádraží, bylo zde zachyceno a zničeno množství bohatých, pro datování velmi důleži-

²⁾ Podle záznamů *Fr. Adámka*, který objevené hroby prohlédl.

³⁾ *Fl. Koudelka*, Předhistorické nálezy z Lipůvky, ČVMSO III, 1886, 30.

⁴⁾ *Fr. Adámek*, Staroslovanské nálezy z hrobů u Maloměřic, zvl. ot. z čas. Příroda XXXVIII-7, 2.

⁵⁾ *Fr. Adámek*, tamtéž 2; sekyry jsou uloženy v kabinetu místní školy.

⁶⁾ Podle záznamů *Fr. Adámka*, který výzkum sledoval.

⁷⁾ *M. Trapp*, MZK 1892, zpráva č. 169. – *Týž*, Notizen über einige im Jahre 1892 in Mähren gemachte und ihm gemeldete prähistorische Funde, MAG XXIII, 1893, 54. – *J. Knies*, Předhistorické nálezy z pozdní doby slovanské na Moravě, Český lid III, 1894, 466–467. – *I. L. Cervinka*, Morava za pravěku, 1902, 322. – *Týž*, Slované na Moravě a říše Velkomoravská, 1928, 165. – *Fr. Adámek*, Staroslovanské nálezy, m. c. 3. – *J. Poulik*, Staroslovanská Morava, 1948, 172.

tých hrobů. Byly totiž uloženy ve třech vrstvách nad sebou: zatímco hroby hluboké asi 150–250 cm patřily do 9. století, odpovídala prostřední vrstva pohřbů, zahloubených asi 100–150 cm, století 10., a hroby zahloubené sotva 30–50 cm pod původní úroveň spadaly až do století 11. Všechny kostry byly orientovány od západu k východu. Jejich milodary zachraňovali jen tu a tam archeologové-amatéři, takže se náleзовých celků uchovalo jen několik.

K nim patří především inventář 2 hrobů ženských, prozkoumaných r. 1939 učitelem *Al. Říčkou*. Prvý obsahoval náhrdelník z 10 žaludovitých korálek ze stříbrného plechu s protlačovanou výzdobou a lunicovitý závěsek téže práce, k němuž patřilo nadto ještě 9 skleněných korálek rozličných tvarů. Po stranách lebky ležely 4 náušnice: jedna z pozlaceného bronzového drátu je opatřena jednoduchým hrozníčkem. Další tři ze stříbra mají přívěsek složený z duté kuličky vsazené do kuželíku, který je vytvořen svinutím tenkého drátku. K ozdobám patřil i malý bronzový kroužek. U ruky pak byl nalezen drobný železný nůž (č. i. Pa 14 567–14 575/42). – V druhém hrobě byl podobný náhrdelník ze stříbrných žaludovitých korálek se stejným, ale poškozeným lunicovitým přívěskem. K dalšímu náhrdelníku ze 134 kotoučkovitých korálek z modrého a zeleného skla náležel hranolovitý závěsek ve tvaru kaptorgy ze stříbrného, jemně zdobeného plechu. Nadto doplňuje nebožčiny milodary bronzová lunicovitá náušnice zdobená makovou granulací, bronzový plíškový prsten, jehož štítek má protlačovanou výzdobu, a rozpadlé kování z bronzového plechu (č. i. 75 272–75 275).⁸⁾

Z jiného narušeného ženského hrobu zachránil *Jos. Poulik* 5 bronzových náušnic s dutými vejčitými bubínky, kruhovou náušnicí z bronzového drátu, náhrdelník ze 40 modrých kotoučkovitých korálek ze skla, jež provázal žaludovitý korál z bronzového plechu, a 4 drobné bronzové kroužky. V nohách hrobu stály 2 hrnky: jeden zdobí několikanásobná vlnovka a druhý tři obvodové pásy trojitých vpichů (č. i. Pa 14 582–14 590/40).⁹⁾ – V dalším ženském hrobě, prozkoumaném *Fr. Adámekem* a *Vit. Vyskočilem*, byly nalezeny jen 2 oválné jednoduché náušnice z bronzového drátu. – Jiný hrob, otevřený rovněž *Fr. Adámekem*, nasvědčuje snad náleзовou situací víře v upíry (vampyrismu): lebka nebožtíka byla totiž proražena malým obdélným otvorem, z něhož patrně vypadl dlátovitě ukončený železný nástroj, nalezený vedle (č. i. 80 693). – Konečně r. 1941 prozkoumal týž badatel hrob asi 30letého bojovníka, u jehož lebky leželo úzké železné kopí, u pasu malá sekyrka a na pravém chodidle železná ostruha spolu s železnou průvlečkou, přezkou a nákončím řemínku (č. i. 76 941–76 943).

Nadto z mnoha dalších rozhozených hrobů zachránili: *Al. Říčka* železnou sekyru (č. i. 76 945); *Leop. Kučera* hrnek zdobený na výduti obvodovými rýhami a pod hrdlem pásem širokých rýh; *Fr. Adámek* 2 střepy z hrnků, železnou obroučku vědérka, 2 železné nože, železnou ocílku a miskovitý hrnek zdobený obvodovými rýhami (č. i. 75 271, 76 946–76 951);¹⁰⁾ *Jos. Poulik* spodní část větší nádoby (č. i. Pa 14 561);¹¹⁾ *Bedř. Vyskočil* železné kopí a 18 střepů z rozličných nádob zdobených jednoduchými i mnohonásobnými vlnovkami a vpichy (č. i. 76 272–76 290). – Po-

⁸⁾ *Fr. Adámek*, Byzantské nálezy ze staroslovanských hrobů u Maloměřic, Příroda XXXV, 1924, 24–27.

⁹⁾ *J. Poulik*, Staroslovanská Morava, 172–173.

¹⁰⁾ *Fr. Adámek*, Staroslovanské nálezy, m. c. 1–7.

¹¹⁾ *J. Poulik*, Staroslovanská Morava, 173.

něvadž předměty objevené při rušení hrobů byly neinformovanými nálezci prostě rozebírány, nemohly být všechny ani sepsány, takže jsou dnes již namnoze ztraceny. Jen některé z nich se ještě dodatečně dostaly jako dary do sbírek Moravského muzea: k nim patří štíhlý hrnek zdobený po celém povrchu jemnými obvodovými rýhami (č. i. Pa 12 325/40), hrnek, jehož bohatou výzdobu tvoří 4 pásy vlnovek, obvodové rýhy a vpichy (č. i. Pa 12 324/40) a konečně neúplný hrnek zdobený třemi pásy hřebenových vlnovek (č. i. Pa 14 600 b), který byl získán ze sbírek Slovákého muzea v Uh. Hradišti, kam byl darován z maloměřického staveniště.

Patří-li milodary z těchto kostrových hrobů k náleзовému horizontu velkomoravskému (ať již z 9. století nebo z prvé poloviny století 10.), je žárový hrob, prozkoumaný *Bedř. Vyskočilem*, dokladem starého pohřebního ritu pohanského, příznačného u nás ještě pro 8. století. Hrob totiž obsahoval spodní část nádoby – popelnice zdobené obvodovým rýhováním, v níž byly „asi dvě hrsti“ spálených lidských kostí.¹²⁾ Naproti tomu k nejmladším hrobům, které se řadí ke zmíněným již *Ertlovým* nálezum z r. 1892, lze počítat většinu zkoumaných hrobů bez milodarů a dva porušené ženské hroby, u nichž nalezl *Jos. Poulik* r. 1941 po jedné esovité záušnici (č. i. Pa 4591–2).¹³⁾ Jiný takový pozdní hrob prozkoumal *Fr. Adámek* a nalezl tu u dětské kostry jednak 7 drobných bronzových záušnic s esovitým ukončením (č. i. 71 030 až 1 75 276–8), jednak náhrdelník ze 4 válečkovitých korálek (č. i. 76 953), zdobených stříbrnou folií.¹⁴⁾ K této skupině pozdněhradištních předmětů se řadí i ojedinělý náleз – útlá čtyřboká železná šipka s násadním trnem (č. i. 73 432), pocházející ze sběrů *Bedř. Vyskočila*.

8. Právě k pohřebišti na „*Plížích*“ patrně patří sídliště, jehož objekty a kulturní vrstvy se střepy nádob zdobených vlnovkami lze sledovat od západního okraje Maloměřic až k samému břehu Svitavy.¹⁵⁾

Z I D E N I C E :

9. Při stavbě *kasáren* podél silnice do Maloměřic byly r. 1926 zjištěny v příkopu vodovodního potrubí kostrové hroby. Zprvu tu byla zachycena v hloubce 180 cm kostra ležící naznak, hlavou k západu a nohama k východu, u níž byl nalezen hrnek dvojkónického tvaru zdobený několika trojnásobnými vlnovkami a dvojdílná oválná přezka z bronzů (č. i. SAÚ 1137, 1145). – Později se našly ještě další 4 hroby, z nichž dva byly ženské a dva mužské. Jejich inventář byl zachráněn, i když se náleзовé celky neuchovaly. Pochází z nich hrnek se stopou po odraženém uchu (které je u hradištní keramiky zvláštností) zdobený pásem rytého mřížkování a pásem hustých vodorovných rýh; hrnek zdobený ostře rytými vlnovkami a rýhami; hrnek se strmou vlnovkou a hustými obvodovými rýhami; pět rzí dohromady spečených železných šipek s listovitými, křídélkovitými a trojbokými hroty; bronzová náušnice s dutým kuličkovitým závěskem; bronzová průvlečka z proužku plechu; železná

¹²⁾ *Fr. Adámek*, Staroslovanské nálezy, m. c. 3.

¹³⁾ *J. Poulik*, Staroslovanská Morava, 172.

¹⁴⁾ *Fr. Adámek*, Staroslovanské nálezy, m. c. 6.

¹⁵⁾ *J. Knies*, Předhistorické nálezy, m. c. 466. – *I. L. Červinka*, Morava za pravěku, m. c. 328. – *Týž*, Slované na Moravě, m. c. 466.

bitva či nůž zavírák se zbytky tkaniny plátňové vazby; dvě poškozené železné ocílky; dva železné nože a železné kopí (č. i. SAÚ 1138–1150).¹⁶⁾

10. R. 1927 objevil dělník v písečnicku „Na Benátkách“ (nyní ulice *Kaleckého*) v hloubce asi 100 cm hrob s kostrou muže, orientovanou hlavou k západu. Po levé straně lebky leželo železné kování válcovitého vědérka o průměru 18 cm a železný nožik; v nohách hrobu stál hliněný hrnek dvojkónického tvaru zdobený pod hrdlem a na výdutí dvěma pásy mnohonásobných vlnovek. Hrob, jehož inventář odpovídá druhé polovině 9. století, je jistě jen upozorněním na větší pohřebiště v těch místech.¹⁷⁾

11. Při úpravě *Karászkova* náměstí byl nalezen střep hrnku z hlíny promíšené tuhou, jehož římsovitý okraj zdobí 2 řady doličků (č. i. 76 692). Zřejmě jde o sídlištní nálezy asi z 11. století.

CERNOVICE:

12. R. 1948 byl rozkopán ve *Školní* ulici (č. 8–12, na sportovním hřišti) ženský hrob s hrozníčkovitými bronzovými náušnicemi a náhrdelníkem ze 4 skleněných korálek (č. i. AÚ ČSAV 36/48), který lze datovat na přelom 9. a 10. století.

HORNÍ HERŠPICE:

13. Při stavbě střecké železniční spojky bylo r. 1939 odkryto těsně u *nádraží* kostrové pohřebiště, které bylo však již dříve porušeno při stavbě dráhy Brno–Břeclav. Kromě nálezu 5 lebek, pocházejících patrně z hrobů rozhozených oním starším výkopem a potom zas znovu zakopaných, odevzdala stavební správa Moravskému muzeu z nově zjištěných hrobů 3 rozbité nádoby. Prvá z nich, nízkého širokého tvaru, je zdobena hřebenovou vlnovkou a obvodovými rýhami; druhá nese na štíhlé výdutí tři pásy nevýrazných několikanásobných vlnovek, kdežto třetí, největší, která je z nápadně hrubé hlíny, je nezdobená (č. i. Pa 10 968–70/40). Téhož roku byly při záchranném výzkumu zaznamenány ještě další 2 hroby: v prvním byly nalezeny u lebky ženské kostry poškozené stříbrné náušnice orientálního typu s bubínky (č. i. Pa 10 971/40), kdežto druhý hrob, hluboký 140 cm, byl bez milodarů; pouze nad kostrou se tu uchovaly zbytky dřeva, patrně z dřevěného obložení hrobové jámy.¹⁸⁾

STARÉ BRNO:

14. R. 1929 bylo narušováno při stavbě autobusových garáží ČSAD v *Polní* ulici rozsáhlé sídlišť. Jeho dva nálezové horizonty nebyly tehdy sice v terénu rozpoznány, ale zřetelně tu vyplývají ze samých nálezů: nepochybně zde bylo sídlišť z 9. století,

¹⁶⁾ I. L. *Červinka*, Hroby v Židenicích, *Pravěk I*, 1927, 31–32, tab. III. – *Týž*, Slované na Moravě, 1928, 160, tab. XV. – J. *Poulik*, Předhradíšní kostrové hroby v Blučině, 1941, 17–18. – *Týž*, Staroslovanská Morava, 1948, 170–171.

¹⁷⁾ I. L. *Červinka*, Hroby v Židenicích, m. c. 31. – *Týž*, Slované na Moravě, 160.

¹⁸⁾ J. *Skutil*, Moravské prehistorické výkopy a nálezy, ČZM v Brně XXXIII, 1946–1947, 59.

překryté pak osídlením ze století 10.–11. K nálezům velkomoravským nesporně patří střepy z okrajů a z výdutí hrnků zdobených hřebenovými vlnovkami a obvodovými rýhami (č. i. 75 976, 75 985, 75 987–8, 75 995–99, 76 013), k nimž by snad bylo možno přičíst i některé z drobných, méně typických artefaktů (jako např. níže uvedené proplétáčky a přesleny), které vesměs řadím až k nálezům pozdněhradištním. Z těchto mladších vrstev zachránil *Jos. Skutil* vysoký hrnek se zužujícím se okrajem a se značkou nepravdělné mříže na dně, zhotovený z hlíny promíšené tuhou a zdobený dvojitou vlnovkou s pásem obvodových rýh (č. i. 55 668), dále dvě malé nálevkovitě rozevřené misky (č. i. 55 666–7) a střepy nádob z hlíny zas namnoze promíšené tuhou, zdobené jednoduchými i mnohonásobnými vlnovkami, záseky ve tvaru „rozmarýnky“, obvodovými rýhami, plastickými lištami apod. (č. i. 55 670, 75 975, 75 977, 75 989–94, 76 000, 76 014–76 025). Mezi drobnými nálezy je proplétáček z duté zvířecí kosti a zlomky tří dalších, s pečlivě opracovanými hroty (č. i. 55 672–75), výsada srnčího parůžku (č. i. 55 676), dva dvojkónické hliněné přesleny (č. i. 55 678–9), malá železná ostruha s prohnutými raménky a šikmo skloněným čtyřbokým bodcem (č. i. 65 761) a konečně prsten z šedozelené sklovité pasty (č. i. 55 680). Nadto získal jmenovaný z jámy asi 100–150 cm široké a 150 cm hluboké, jejíž dno bylo pokryto velkými kameny, 2 hrubé střepy s vlnovkami, železný nůž (č. i. 55 669) a parohové hřeblo, které patří k nejkrásnějším výrobkům toho druhu vůbec; zdobí je jemná, byť neumělá rytina proplétajících se pásů, připomínající pletence vikingské (č. i. 55 677).¹⁹⁾ – R. 1938 byl pak nedaleko odtamtud nalezen při nových terénních úpravách ještě další hradištní hrnek a střepy spolu s koňskými zuby (č. i. Pa 9998/38).²⁰⁾

STARÝ LÍSKOVEC:

15. Mezi silnicí a hřištěm je rozoráváno sídlišť s nálezy několika kultur, na němž *Jar. Tomek* nasbíral r. 1960 i velkomoravské střepy z výdutí nádob zdobených hřebenovými vlnovkami a rýhami (č. i. Pa 3/60).

16. Téhož roku zde provedlo Moravské muzeum záchranný výzkum dvou kostrových hrobů zahloubených do starších sídlištních vrstev. Nebožtíci byli uloženi v hloubce 40 a 70 cm a orientováni od západu k východu. Kostra muže byla bez milodarů, kdežto u lebky druhé, ženské kostry, ležela masivní bronzová záušnice (č. i. Pa 3/60).

PISÁRKY:

17. R. 1940 byl při stavbě baráků nad *říčními lázněmi* rozkopán sídlištní objekt, v němž *Jos. Poulik* našel kromě vypálené mazanice ze stěn chaty množství nezdo-

¹⁹⁾ J. *Skutil*, Slovanský hřeblovitý nástroj z jeleního parohu z nálezů v Brně, *Sborník velehradský* 9, 1938, 36–38 s obr. – *Týž*, Ein slawisches Hirschhorngerät aus Mähren, *Germania* XXII, 1938, 51–52 s obr. – K. *Hucke*, Das Ringkettenmuster auf Holz- und Knochengeräte der frühgeschichtlichen Zeit in Ostdeutschland, *Altshlesien* 8, 1939, 135. – V. *Hrubý*, Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě, PA XLVIII, 1957, 122, 202, s obr.

²⁰⁾ J. *Skutil*, Moravské prehistorické výkopy, m. c. 54.

bených střepů nádob z hrubého písčitého materiálu (č. i. Pa 11 881–12 115/40, 12 195–12 208/40, 12 249–12 264/40, 12 298–12 300/40), 4 nezdobené nádoby, hlásící se k tzv. pražskému typu, masivní dvojkónickou miskou a hliněný talíř téhož zpracování, torzo jemnější nádoby se stopami výzdoby provedené hřebenem (č. i. Pa 12 303–12 308/40, 12 310/40) a dvojkónický přeslen (č. i. Pa 12 309/40).²¹⁾

ŽABOVŘESKY:

Ve sbírkách Moravského muzea jsou uloženy z rozkopaných kostrových hrobů v *Sušilově* ulici (dnešní *Štursově*) 4 masivní esovité záušnice z bronzu (č. i. 55 067 až 55 070). Poněvadž se o tuto ulici dělí katastr Žabovřesk a Komína, pokládám tyto hroby za výběžek pohřebiště, jehož těžiště leží na přilehlých pozemcích komínských. Proto neuvádím na přehledné tabulce toto naleziště v Žabovřeskách jako samostatnou lokalitu.

KOMÍN:

18. R. 1923 bylo otevřeno v poloze „*Stompil*“ (při samé hranici žabovřeského katastru) pískoviště. V něm bylo zničeno asi 40 kostrových hrobů tvořících řady a zahloubených pouhých 40–60 cm. Šlo tedy nepochybně o pohřebiště z 11. století. Podle zjištění *I. L. Červinky* z r. 1925 byl však pod těmito hroby ještě starší horizont pohřbů, zahloubených 120–160 cm, který patří podle milodarů do 9.–10. století.²²⁾ Nejstarobylší je ovšem žárový pohřeb asi z 8. století, uložený ve velké popelnici zdobené čtyřmi pásy hustých vlnovek a obvodovými rýhami (č. i. 54 940), v níž byl nalezen mezi spálenými kůstkami také zlomek lišty kostěného hřebene zdobeného mřížkováním.²³⁾ Z hrobů velkomoravských pochází náhrdelník 31 kotočkovitých korálků z namodralého skla a druhý menší, složený z 11 rozličných skleněných korálků (č. i. 54 945–54 946), dále železný srp (č. i. 55 082) a 4 bronzové náušnice: dvě mají jednostranný hrozníček, jedna spirálovitý závěšek²⁴⁾ a jedna dutou kuličku (č. i. 54 941–54 944). V nejvýše položených – tj. nejmladších hrobech byly pak získány 3 bronzové esovité záušnice (č. i. 55 079–55 081).

Součástí tohoto pohřebiště jsou jistě i hroby, zmíněné výše u čtvrti Žabovřesky. Ojedinelé pohřby jsou totiž rozptýleny tu a tam v celém okolí pískoviště na „*Stompilu*“ a objevují se náhodně při stavbách domů a rozličných terénních úpravách, podobně jako hrob rozrušený r. 1953 pod domem *Bobuší Jabody* v komínské části *Štursovy* ulice. Patří-li k tomuto pohřebišti i 2 lidské lebky vykopané r. 1884 na přilehlých „*Nivách*“,²⁵⁾ zůstává dnes ovšem sporné.

²¹⁾ *J. Poulik*, Staroslovanská Morava, 1948, 15.

²²⁾ *I. L. Červinka*, Hroby u Komína, Pravěk I, 1927, 30. – *Týž*, Slované na Moravě, m. c. 152, 165.

²³⁾ *V. Hrubý*, Slovanské kostěné předměty, m. c. 202.

²⁴⁾ *J. Skutil*, Übersicht über die Ergebnisse der mährischen Bodenforschung im Jahre 1929. Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit VI, 1930, 134.

²⁵⁾ *A. M. Lang*, Z Komína u Brna, ČVMSO II, 1885, 140.

19. Uprostřed Komína, při samém břehu Svratky, je homolovitě návrší zvané „*Hauský kopec*“ nebo „*Hausberg*“, dnešní „*Ruský vrch*“. Nejen že tu stával středověký hrádek či panská tvrz,²⁶⁾ tamní nálezy ukazují, že vršek byl osídlen i dříve, nepochybně již během druhé poloviny 10. století a ve století 11. Nasvědčují tomu hlavně střepy nádob²⁷⁾ (č. i. 55 756–55 760, 76 294) sbírané tu jak koncem minulého století, tak v letech 1932–34, které *Fr. Skalský* odevzdal prehistorickému ústavu brněnské university.²⁸⁾

KRÁLOVO POLE:

20. Severovýchodně této čtvrti, v okolí „*Studánky sv. Antonína*“, je sídliště se střepy nádob, jež svědčí o dlouhodobém osídlení, od 9. až do 11. století. Kromě této keramiky, zdobené hřebenovými vlnovkami a obvodovými rýhami (č. i. 76 669 až 76 672), pochází odtamtud i železný nůž (č. i. 55 869).

ČERNÁ POLE:

21. Za někdejšími *ústavem nevidomých* (dnešní *Vysoká škola zemědělská*) byly r. 1921 při úpravě silnice objeveny kostrové hroby. Z jednoho zachránil *Jan Matal* hrnek zdobený několikanásobnými vlnovkami a obvodovými rýhami a na dně opatřený značkou kříže (č. i. 54 901).²⁹⁾ Z jiného hrobu, rozkopaného r. 1924, získal *Jos. Skutil* zlomky větší nádoby, rovněž zdobené vlnovkami a obvodovými rýhami.

BRNO – STŘED MĚSTA:

22. Před lety byl prý vykopán v cihelně *pi Kusé* na *Nové ulici* (dnešní *Lidická*, nebo přesněji: mezi ulicemi *Bayerovou* a *Ciblářskou*) slovanský (?) žárový hrob, o němž se mi však nepodařilo zjistit bližší údaje.³⁰⁾

23. V bývalé *Fischerově* cihelně na „*Úvoze*“ byl zničen hrob, v němž byly kromě kostry nebožtíka nalezeny i kosti psi a koňské spolu se střepy hradištních nádob.³¹⁾

24. R. 1954 zjistil *Jar. Tomek* ve *Starobrněnské* ulici – při kopání jámy ve dvoře domu č. 8 – v hloubce 50–60 cm pod dnešní úrovní středověké střepy, spočívající na starší sídlištní vrstvě, která by snad ukazovala k přelomu 10. a 11. století, soudě podle střepu z výdutí hrnku zdobeného dvěma obvodovými rýhami (č. i. 79 453).

²⁶⁾ *A. Slavík*, Vlastivěda moravská – Brněnský okres II, 1897, 155.

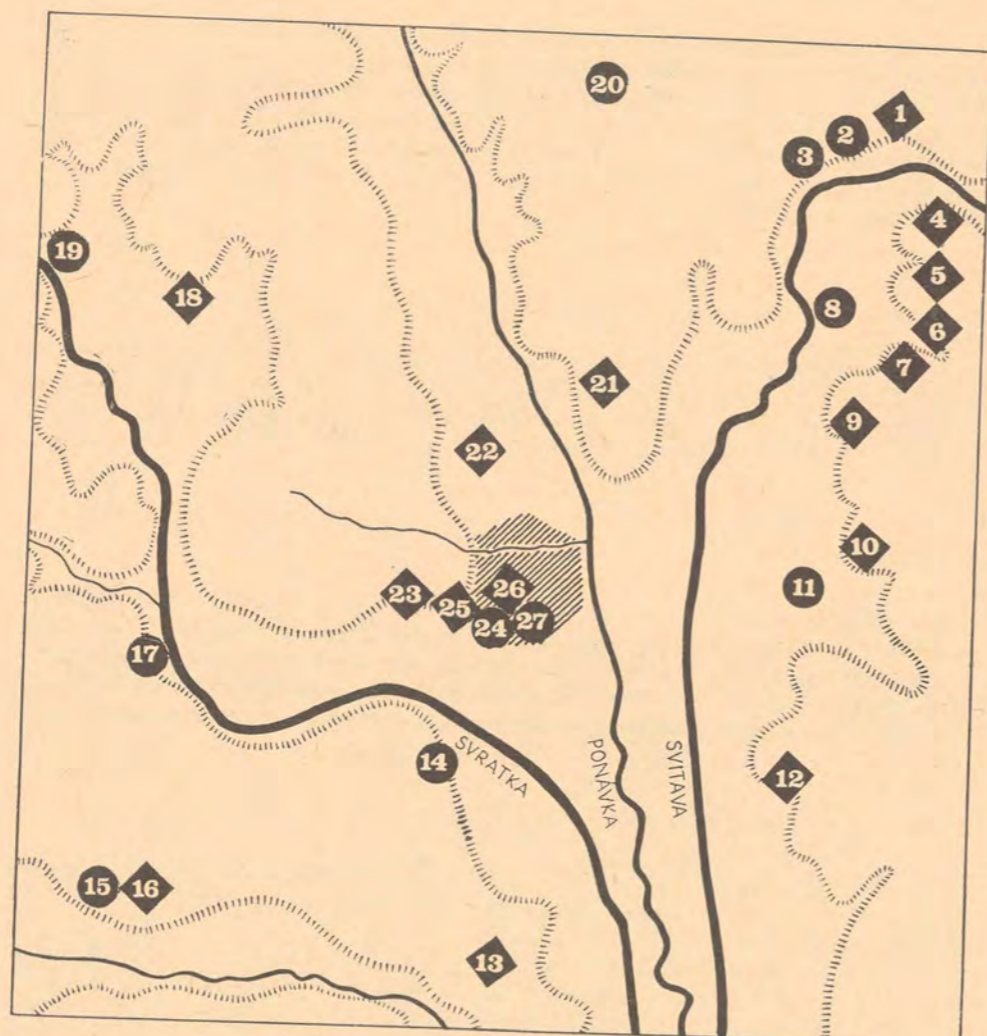
²⁷⁾ *I. L. Červinka*, Slované na Moravě, m. c. 177.

²⁸⁾ Podle sdělení nálezce, *Fr. Skalského* z Komína.

²⁹⁾ *I. L. Červinka*, Slované na Moravě, m. c. 149, obr. 11 : 2.

³⁰⁾ *K. J. Maška*, MCC 1890, 45. – *I. L. Červinka*, Morava za pravěku, m. c. 275, řadí hrob k pozdní kultuře laténské. – *Jos. Ulbrich*, Pravěk Brněnska, 1941, označuje hrob za slovanský; rukopis v archivu prehistorického odd. Moravského muzea.

³¹⁾ *K. J. Maška*, MAG XXI, 1891, 16. – *I. L. Červinka*, Morava za pravěku, m. c. 319. – *Týž*, Slované na Moravě, m. c. 149.

Plánek slovanských nalezišť na území města Brna

25. V týchž místech byla objevena asi o 200 cm níže kostra orientovaná SV-jz, jejíž nohy byly porušeny pozdějším zásahem: ležela naznak, s rukama podél těla a nohama nataženými. Třebaže u ní nebyly nalezeny milodary, vede stratigrafické pozorování k mínění, že hrob je ještě starší než zmíněné sídliště, tedy snad velkomoravský, a odpovídá nálezovému horizontu hrobu objeveného v Radniční ulici.

26. R. 1959 byl při rekonstrukčních pracích v Radniční ulici č. 2 objeven pracovníky Moravského muzea – mimo středověkých a pravěkých sídlištních objektů – zbytek kostrového hrobu z doby velkomoravské. Z pohřbu orientovaného Z-v ucho-

vala se v původním uložení již jen lebka a klíční kosti asi 30letého muže, provázené železným kováním dřevěného vědérka o průměru 18 cm.³²⁾

27. R. 1959 byla při kladení parovodní přípojky do Moravského muzea na Náměstí 25. února č. 7 objevena v hloubce asi 150 cm stará cesta, jejíž povrch byl pokryt nejrozmanitějšími odpadky. Mezi nimi převládaly zvířecí kosti a střepy nádob z hlíny promíšené tuhou, jež jsou typické pro 11.–12. století.

Uvedený výčet slovanských nalezišť z území dnešního Brna, který shrnuje objevy všech jmenovaných místních pracovníků, je dosti spolehlivou základnou aspoň pro předběžné závěry, zahrnuje-li 27 hradištních lokalit – tj. 16 pohřebišť a 11 sídlišť –, datovaných zhruba do 5.–11. století. Přitom ovšem některé z nich přezívají i do století 12. a 13. a pak ještě dále, až do pokročilého novověku. Zde je však třeba podotknout, že do soupisu nejsou pojaty jednak lokality, které bývají sice někdy označovány za velkomoravské, ale podle nálezů jsou až pozdněstředověké,³³⁾ jednak naleziště, která bezprostředně nesouvisí se slovanským osídlením vlastní brněnské kotliny, jako např. pohřebiště z Brněnských Ivanovic,³⁴⁾ velkomoravské hradisko „Staré zámky“ u Líšně³⁵⁾ aj. Ale i tak tvoří nálezy vypočtených lokalit, jež byly znovu revidovány, pěknou kolekci staroslovanských památek: 34 nádob, 280 keramických střepů, 3 vědérka, 4 železná kopí, 5 sekyr, 6 šipek, 9 nožů, 1 nůž zavírák, 2 ostruhy, 3 očílky, 1 srp, 3 přesleny, železný dlátovitý nástroj, 4 kostěné proplétáčky, hřeben, parohové hřeblo, parohový hrot, 2 přezky s průvlečkami a nákončími, bronzové kování, 8 náhrdelníků, 22 náušnic, 21 esovitých záušnic, 2 prstny a 5 bronzových kroužků.³⁶⁾

³²⁾ V. Hrubý, Vnitřní Brno bylo osídleno v době velkomoravské, Rovnost, 29. X. 1959, 4.

³³⁾ K nim patří zejména keramika z Poštovské ulice, z Hradu a z Petrova; srov. J. Knies, Předhistorické nálezy, m. c. 465. – M. Trapp, Brüner Zeitung č. 593, 1864. – Týž, Eine heidnische Grabstätte im Innern der Stadt Brünn, Brüner Morgenpost, 1876, č. 112. – Týž, dtto, MCC 1878. – I. L. Cervinka, Morava za pravěku, m. c. 326. – Týž, Slované na Moravě, m. c. 132. – J. Poulik, Jižní Morava, země dávných Slovanů, 1950, 106.

³⁴⁾ Nálezová zpráva Mir. Chleboráda, v archivu prehist. odd. Moravského muzea.

³⁵⁾ M. Trapp, MCC IX, 1864, 55. – E. br. Belcredi (zprávu upravil F. X. B-cneš) PA X, 1875, 365. – J. Knies, Předhistorické hradiště líšeňské, ČVMSO VIII, 1891, 49–58. – Týž, Předhistorické nálezy z pozdní doby slovanské na Moravě, Český lid III, 1894, 453–454. – M. Kříž, Kůlna a Kostelík, 1893, 361–365. – Týž, ČVMSO X, 1893, 72–73. – Týž, Průvodce do moravských jeskyní II, 1902, 176–188. – I. L. Cervinka, Slované na Moravě, 1928, 84–85. – J. Poulik, Průvodce po výzkumech na staroslovanském hradisku Staré zámky u Líšně, 1949. – Týž, Jižní Morava, země dávných Slovanů, 1950, 99–106; a v. j.

³⁶⁾ Pokud není jinak uvedeno, jsou všechny nálezy uloženy ve sbírkách prehistorického oddělení Moravského muzea v Brně.

PŘEHLED STAROSLOVANSKÝCH NALEZIŠŤ
NA ÚZEMÍ MĚSTA BRNA

Poloha	Objekt	Století											
		5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.				
OBRANY	1. Sokolovská ul. 2. Hlaváčova ul. 3. Rádky.	hroby sídl. sídl.								XXXXX 00000 00000			
MALOMĚŘICE	4. Krasová ul. 5. U cementárny 6. Překl. nádraží 7. Plíže 8. Břeh Svitavy	hroby hroby hroby hroby sídl.						XXXXX XXXXX			XXXXXXX		
ŽIDENICE	9. Kasárna 10. Kaleckého ul. 11. Karáskovo nám.	hroby hroby sídl.				XXXXXXXXX XXX						0000	
ČERNOVICE	12. Sport. hřiště	hroby						XXXX					
HOR. HERŠPICE	13. Nádraží	hroby						XXX					
STARÉ BRNO	14. Polní ul.	sídl.								0000 000 000 000			
ST. LÍSKOVEC	15. U hřiště 16. U hřiště	sídl. hroby						0000			XXXX		
PISÁRKY	17. Říční lázně	sídl.	0000000										
KOMÍN	18. Stompil 19. Ruský vrch	hroby sídl.						XXXXXXXXXXXXX 000 000 000					
KRÁL. POLE	20. Stud. sv. Antonína	sídl.								000 000 000 000			
ČERNÁ POLE	21. Vys. šk. zemědělská	hroby						XXXX					
BRNO – střed města	22. Lidická ul. 23. Na úvoze 24. Starobrněnská ul. 25. Starobrněnská ul. 26. Radniční ul. 27. Nám. 25. února	hroby hroby sídl. hroby hroby sídl.				XXXX		XXXX 0000000 XXXX XXXX			000 00 000		

ZHODNOCENÍ NÁLEZŮ

II.

Soutok Svitavy a Svratky pod úpatím lesnaté vysočiny, jež vybíhá z okraje železářské oblasti Moravského Krasu – sklánějící se k úrodné jihomoravské nížině – byl nad jiné výhodným místem pro osídlení od pravěku až dodnes. Vždyt zdejší přírodní bohatství – lesy a vodní toky, surovinové zdroje a úrodné sprašové půdy – poskytovalo vždy mnohostrannou základnu pro tvořivou práci nespočetných jedinců z předlouhé řady generací, které zde kdy žily. A právě pozůstatky jejich domovů, jejich výrobků z hlíny, kostí a kovu, stejně jako jejich pohřebiště jsou pro nás přímo kronikou života dávno zašlých dob. A „čtème-li“ dobře tyto nepsané, ale stále doplňované dějiny – jinými slovy: vykládáme-li správně archeologické nálezy –, dojdeme k poznání, že území Brna patří na Moravě mezi nejstarší sídelní území Slovanů vůbec.

Svědčí o tom jasně nálezy z Pisárek (poloha 12), kde se vyskytla ve zbytcích chaty starobylá, nezdobená keramika tzv. pražského typu.³⁷⁾ Bývá datována zpravidla do 5.–7. století n. l., třebaže se tu a tam objevují i jisté náznaky její ještě starší existence, stejně jako doklady jejího doznívání až v 8. století. Proto bývá uváděna jako jedna z nejstarších skupin slovanské keramiky. I. L. Červinka sice přisoudil právě nálezy z Pisárek Germánům,³⁸⁾ patrně proto, že tam nádoby pražského typu provázejí střepy keramiky pozdněřímské z plaveného světle šedého materiálu, příznačné pro období tzv. stěhování národů během 5.–6. století. Avšak právě tato skutečnost může být typickým odrazem doby, kdy se na troskách provinciální kultury okrajových oblastí římské říše probouzí v barbariku nad Dunajem k svébytnému životu slovanské etnikum, i když je jeho předbradištní materiální kultura poznamenána přežitky oné vzdělanosti, která na našem území v té době zaniká.

Mnohem výrazněji se projevuje slovanský živel v širokém prostoru města Brna až v 8. století, kdy jsou slovanské kmeny již dávno jedinými a výlučnými obyvateli moravské země. Potvrzuje to zejména rozsáhlé sídliště na levém břehu Svitavy v Maloměřicích (poloha 8), kde se starobylá hradištní keramika typologicky hlásí ještě do období, kdy loupežné hordy Avarů směřovaly z jihovýchodního Podunají do střední Evropy. Přímou na ně upomíná trojboká železná šipka, nalezená ve slovanském hrobě v Židenicích (poloha 9), jež jindy bývá typickou součástí výzbroje avarského bojovníka. Ke zmíněné staroslovanské osadě v Maloměřicích nepochybně přísluší i popelnicový hrob z blízkého návrší „Plíže“ (poloha 7), který je již sám o sobě vzácným dokladem starobylosti tamního slovanského osídlení. Přitom však nezůstává na území Brna osamocen, neboť podobný žárový pohřeb v bohatě zdobené popelnici byl objeven též v Komíně na „Stompilu“ (poloha 18) a další snad i v někdejší cihelně na Lidické ulici (poloha 22).

Avarské nájezdy v 8. století narušovaly hospodářský a společenský vývoj západních Slovanů, charakterizovaný vytvářením větších územních útvarů nadkmenových. Ale již od samého počátku 9. století, tj. po zániku avarského panství na středním Dunaji těsně před r. 800, nastává u nás všestranný rozvoj, založený na zdokonalo-

³⁷⁾ I. Borkovský, Staroslovanská keramika ve střední Evropě, 1940.

³⁸⁾ I. L. Červinka, Pražský typ keramiky v moravských nálezech, Věda a život 1942, 469.

vání zemědělských nástrojů a stoupající výrobě železa. Od domácí výroby se postupně oddělují některá řemeslná odvětví a zboží vycházející z moravských dílen obohacuje a rozhojňuje dálkový obchod, jenž naše země spojuje se sousední i dalekou cizinou. To je hospodářská základna, na níž vzniká říše Velkomoravská, která stojí nedlouho před svým zánikem po boku nejvyspělejších raněfeudálních států střední Evropy. Odraz tohoto vývoje, který (třežbaže ne zcela rovnoměrně) zasáhl celou Moravu, odráží se velmi výrazně i v nálezech brněnských.

Starobradištní sídliště v Maloměřicích (poloha 8) žije dále svým stále bohatším životem. Avšak na soudobém tamním pohřebišti (poloha 7) mění se pod vlivem křesťanské ideologie, šířící se celou Evropou, pohřební ritus: v Maloměřicích stejně jako na staroslovanském hřbitově v Židenicích (poloha 9) a v Komíně (poloha 18) jsou nyní pohřbívána těla zemřelých již nezpopeľněna. Vznikají však i nové osady v Obranech (poloha 2, 3), na Starém Brně (poloha 14), ve Starém Lískovci (poloha 15) a v Králově Poli (poloha 20) a současně jsou zakládána i nová pohřebiště v Maloměřicích (poloha 4, 5), v Židenicích (poloha 10), v Černovicích (poloha 12), v Černých polích (poloha 21) i ve vnitřním Brně (poloha 23, 25, 26). Tento výčet *středobradištních* nalezišť – reprezentujících hmotnou kulturu říše Velkomoravské – je ovšem pouhým zlomkem někdejšího skutečného počtu zdejších lokalit z 9. století. Vždyť jako nebyla k většině uvedených sídlišť zatím objevena příslušná pohřebiště, tak zase ještě neznáme k prozkoumaným pohřebišťům příslušná sídliště; proto zůstávají dosud zjištěné nalezištní areály ve jmenovaných polohách více méně osamoceny. A tak máme plně právo předpokládat na území Brna ještě další objevy sídlišť a pohřebišť slovanského lidu, žijícího kdysi v naší kotlině.

I když pomíneme čistě archeologický rozbor nálezů velkomoravského horizontu, jehož doznívání lze sledovat až k polovině 10. století, nesmíme se vyhnout jejich interpretaci, přispívající k poznání sociálního rozčlenění tehdejší společnosti. Dosaďadní nálezy totiž zřetelně ukazují, že v té době nežil na území Brna jen prostý zemědělský lid, po němž zbyly na sídlišťích kostěné proplétáčky k výrobě lýčené obuvi, hliněné přesleny aj. drobné artefakty, a na pohřebišťích chudobné hroby, buď vůbec bez milodarů, nebo vybavené jen železnými noži, hliněnými hrnkami, srpem apod. Máme důkazy, že se zde zdržovali i příslušníci tehdejší vládnoucí vrstvy – ozbrojení knížecí družiníci, jejichž přítomnost na území dnešního Brna jen zdůrazňuje význam tohoto místa v tehdejší správní organizaci. Odznakem společenské nadřazenosti těchto mužů nepochybně byla i po smrti sekýra – typická zbraň velkomoravského bojovníka –, jež se našla ve 4 hrobech na maloměřických pohřebišťích (poloha 5, 7). Podobně lze označit pro velkomoravskou dobu i kopí za atribut vynikajících jedinců blízkých knížecímu dvoru, stalo-li se v pozdějších dobách odznakem samotné moci knížecí. Proto můžeme nebožtíky z Maloměřic (poloha 4, 7) a ze Židenic (poloha 9), jež provázela v hrobě tato zbraň, rovněž přiřadit ke knížecí družině. Nepochybně k ní náležel i nebožtík z Radniční ulice (poloha 26), neboť zbytky vědérka z jeho porušeného hrobu tu zase ukazují na výstroj bojovníka – jezdce.

Protějškem této nálezové skupiny jsou v ženských hrobech honosné náušnice byzantského a orientálního charakteru (poloha 7, 9, 12, 13, 18), drahocenné náhrdelníky ze stříbrných nebo skleněných korálek, lunicovitě a kaptorgovitě závěsky a jiné ozdoby z týchž nalezišť. Takové bohatství neplynulo z výnosu polního hospodářství, ale spíše z chovu dobytka, z obchodu nebo válečné kořisti, která příslušela především bojovníkům z významných rodů.

Tento obraz osídlení z doby velkomoravské se změnil zánikem říše, který byl provázen zpusťšením země, ale život na území Brna nijak neutuchá. Během 10. století zanikají sice osady v Obranech (poloha 2, 3) a ve Starém Lískovci (poloha 15), stejně jako pustnou některá pohřebiště v Maloměřicích (poloha 4, 5), v Židenicích (poloha 9, 10), v Černovicích (poloha 13), v Černých polích (poloha 21) i ve vnitřním Brně (poloha 23, 25, 26), ale jiná sídliště – v Maloměřicích (poloha 8), na Starém Brně (poloha 14) a v Králově Poli (poloha 20) – trvají i s některými pohřebišťi (poloha 7, 18) dále, namnoze až do století 11. (poloha 8, 14, 20). Nadto vznikají během 10.–11. století nové hřbitovy v Obranech (poloha 1), v Maloměřicích (poloha 6) a ve Starém Lískovci (poloha 16), stejně jako nová sídliště v Židenicích (poloha 11), v Komíně (poloha 19) a také v dnešním městském centru (poloha 24, 27), kde se stávají již bezprostřední bazí středověkého města.

Pro tyto *pozděbradištní* lokality jsou příznačné jednak esovitě záušnice (poloha 7, 16, 18), jednak keramika převážně točená na kruhu, jejíž materiál je zpravidla silně promíšen tuhou (poloha 8, 11, 14, 19, 20, 27) a která v té době převládá.

Terénní situace i uvedený nástin vývoje slovanského osídlení brněnské kotliny vede k otázce, zda snad kdy Slované zbudovali na tomto území nějaké opevněné sídliště či hradisko. Zatím sice nebylo nic takového zjištěno, neboť zde dosud nebyly objeveny ani pozůstatky valů staroslovanských hradeb a palisád, ani pevnostních příkopů, ale přesto nelze tuto možnost zcela vyloučit. Vždyť pro ni mluví už jen nápadná aglomerace slovanských sídlišť a pohřebišť na terasách Svitavy a Svratky, která kol dokola obklopují ústřední osídlení na pravém břehu Ponávky, v místech vlastního historického jádra města Brna. Rozloha tohoto centrálního sídlišťního ohniska se ovšem zatím nedá přesněji vymezit, ale podle konfigurace terénu a podle dosavadních archeologických nálezů lze je aspoň předpokládat v prostoru ohraničeném Petrovem, Šillingerovým náměstím, ulicí Dominikánskou, Panskou, Jánskou, Minoritskou a Jezuitskou. Vždyť právě svah náměstí 25. února (Zelného trhu) a Radničné ulice, stejně jako plató třídy Vítězství, svažující se k nízkým, kdysi bažinatým polohám dnešního náměstí Svobody a třídy 1. máje, značně připomíná velkomoravský sídlišťní areál Pribinovy Nitry.³⁹⁾

I když prozatím všechny podobné úvahy končí na nejisté půdě domněnek, přece je nespornou skutečností, že zmíněná ústřední část Brna byla již v době velkomoravské osídlena slovanským lidem. Zůstává jen zatím otázkou, zda se zdejší obyvatelstvo živilo zemědělstvím tak jako ona sídliště podél Svitavy a Svratky, nebo zda tu bylo jedno z takových center výroby a obchodu, jaká označuje naše archeologie za „sídlíště městského charakteru“; v našem případě by byly jeho zemědělskou základnou menší osady a snad i dvorce, rozložené na březích brněnských řek. Zdá se mi to pravděpodobnější než výklad, že předchůdcem města Brna bylo výšinné hradisko „Staré zámky“ u Líšně,⁴⁰⁾ které mělo v době Velké Moravy už jen pro svou polohu zajisté zcela odlišnou funkci a zcela jiné hospodářské podmínky.

Důležitější než tato diskuse, pro niž je zatím k dispozici jen neucelený dokladový materiál archeologický, je ovšem skutečnost, že archeologické nálezy zcela vyvracejí názory, které spatřují už jen ve jméne Brna německý původ, a nadto nepochybně svědectví, že zde byli usazeni Němci nepřetržitě od kvádských dob až do novo-

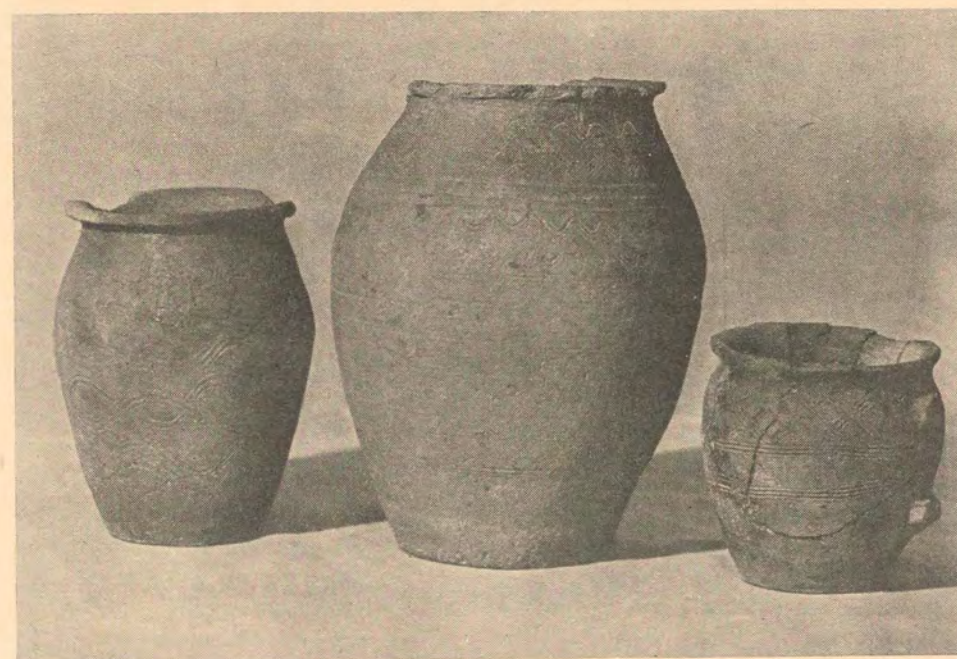
³⁹⁾ Právě do těchto míst (na náměstí 25. února) lokalizuje např. i *Gr. Chaloupka* středověkou „nejstarší trhovou osadu“; srov. *K počátkům města Brna, Brno v minulosti a dnes I*, 1959, 146–150.

⁴⁰⁾ *J. Poulík*, *Průvodce po výzkumech*, m. c. 15. – Týž, *Jižní Morava*, m. c. 106.

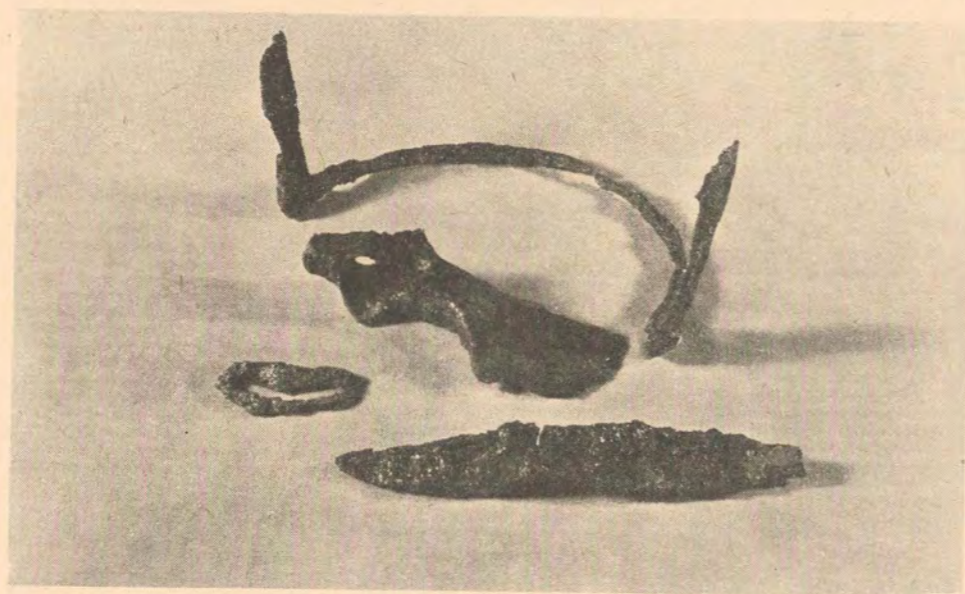
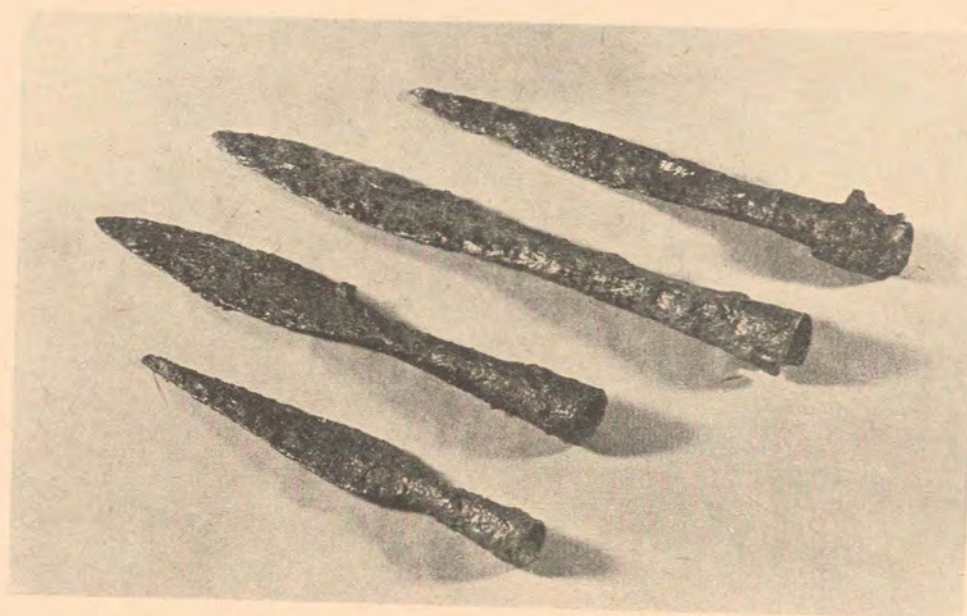
věku.⁴¹⁾ Tak jako byl již podán o slovanských kořenech Brna lingvistický důkaz *Aloisem Gregorem*,⁴²⁾ tak také archeologické prameny jednoznačně potvrzují, že raněstředověké Brno nebylo založeno ani v místech nějaké germánské osady, ani v neosídleném území „na zeleném drnu“, ale že se zcela zákonitě vyvinulo v místech vzkvétajícího slovanského soustředění. Podle jasné řeči archeologických nálezů bylo totiž území Brna osídleno Slovy mnohem dříve, než se jeho jméno objevuje v písemných pramenech, a to plynule snad už od 5.–6. století n. l. A tak lze Brno plným právem označit za staré slovanské sídliště, patřící od nejstarších dob až do dneška k významným centrům slovanského živlu nad Dunajem.

⁴¹⁾ E. Schwarz, Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern, 1923.

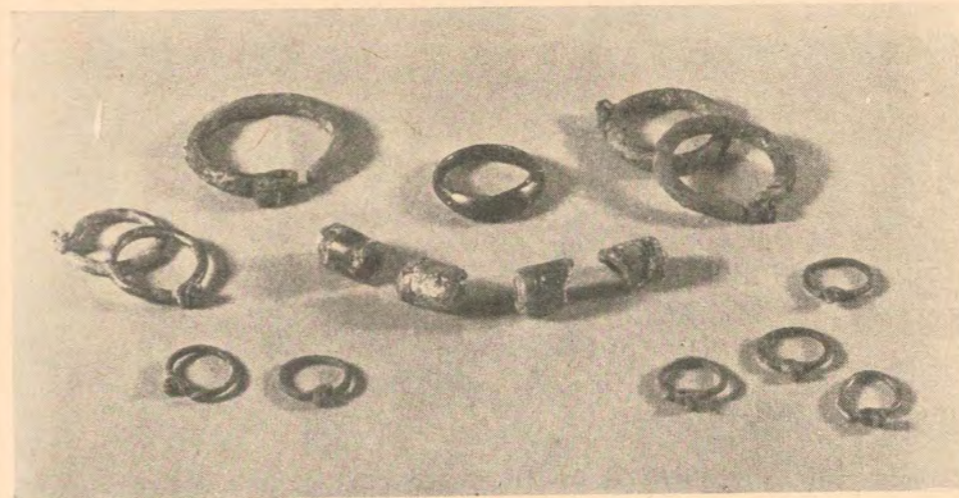
⁴²⁾ Al. Gregor, K výkladům místního jména Brno, Brno v minulosti a dnes I, 1959, 134–145.

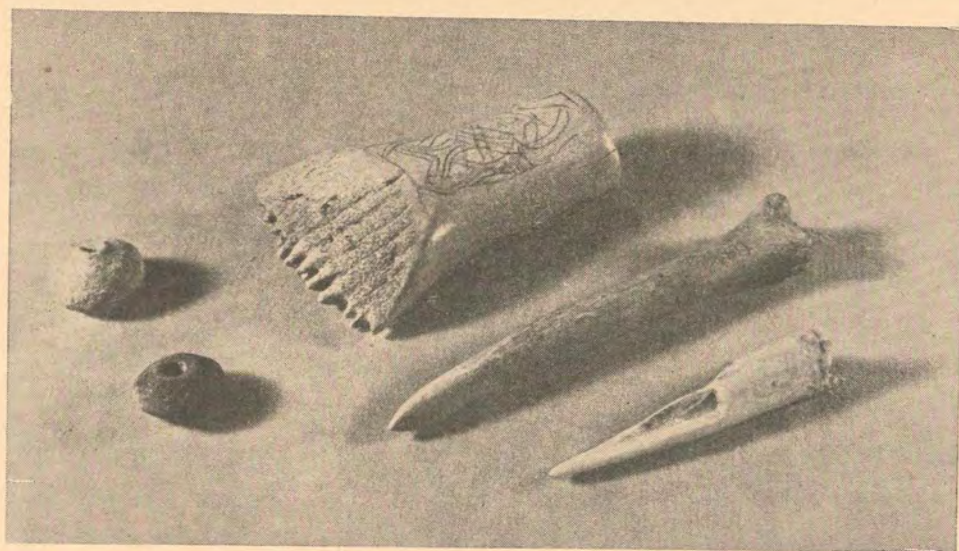
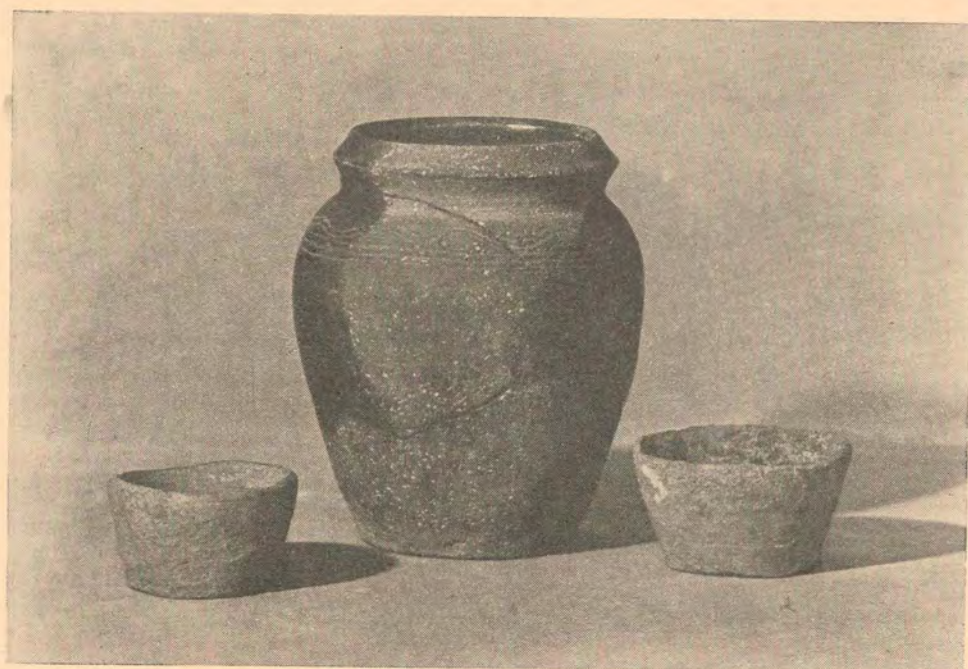
Nejstarší slovanská keramika tzv. pražského typu (Pisárky). Popelnice (Komin – uprostřed) a brnky z doby velkomoravské (Židenice). (Foto O. Plaňava, Moravské muzeum)

*Železná kopí z doby velkomoravské (Maloměřice – 3 kusy a Zidenice – nejmenší). Rukovět dřevě-
nébo vědérka (Zidenice), sekera, oclka a nůž z doby velkomoravské (Maloměřice). (Foto O. Pla-
ňava, Moravské muzeum)*

*Sperky z doby velkomoravské: nábrdelník ze skleněných korálků, nábrdelník s přívěskem ze stří-
brných korálků, prsten, kaptorgovitý přívěsek, náušnice s kuličkou (Maloměřice) a náušnice s broz-
ničkem (Černovice). Sperky z časného středověku: velká záušnice, 6 malých záušnic a korálky
nábrdelníku (Maloměřice), větší dvojice záušnic (Zabovřesky), menší dvojice záušnic (Komin)
a skleněný prsten (Staré Brno). (Foto O. Plaňava, Moravské muzeum)*

Keramika z časného středověku (Staré Brno), parobové břeblo, kostěné proplétáčky a bliněné přesleny (Staré Brno). (Foto O. Plaňava, Moravské muzeum)

Blažena Bolečková

PŘEHLED STÁVEK V BRNĚ V LETECH 1906—1914

1. Úvod

Brno mělo na počátku 20. stol. velmi vyspělý průmysl,¹⁾ v němž bylo soustředěno asi 11 % z celkového množství zaměstnanců v průmyslové výrobě na Moravě. Přitom však bylo v Brně jenom 5,2 % moravských výrobních podniků a proto v něm byla značná koncentrovanost dělnictva ve větších a velkých továrnách.

Téměř všechna důležitá průmyslová odvětví byla v Brně zastoupena. Nejsilnější byly textil, strojírenství a kovoprůmysl. Z celkového počtu pracujících ve výrobních odvětvích v Brně bylo v textilním průmyslu zaměstnáno 32,5 %, ve strojírenství

¹⁾ Stávkovým hnutím v Brně se zabývali J. Kolečka, J. Vytiska, V. Peša, O. Franěk, Z. Konečný aj. Odkazuji na výsledky jejich bádání a pokouším se získat pokud možno nejúplnější přehled stávek z let 1906 až 1914 po bouřlivém roku 1905 z období před první světovou válkou, který snad přispěje svým podílem k osvětlení třídních zápasů dělnictva v Brně proti vykořisťování a zbídačování. Stávkové hnutí v Brně by si zasloužilo jako součást třídních bojů, vzhledem k významnému ekonomickému postavení Brna na Moravě, důkladného rozboru. Mnohem důkladnějšího, než poskytuje moje nepřilíš rozsáhlá práce věnovaná pouze krátkému časovému úseku. Moje studium se dělí na krátký úvod, výčet jednotlivých stávek, na který se v dalších částech úvodu odvolávám, a přílohy. Nevyčerpává všechny možnosti k poskytnutí údajů o stávkovém hnutí ve vymezeném časovém údobí. Ideální by bylo, kdyby se podařilo přehodnotit údaje o stávkách, které nám poskytují rakouské statistiky. Již při porovnání zpráv o stávkách v archivních materiálech a v novinách je patrné, že soudobé statistiky zachycují jen část stávek v Brně. Ve svém zlomku sleduji množství stávek v jednotlivých letech a počet stávkujících, tyto údaje porovnávám s údaji platnými pro celou Moravu a v globálu zjišťuji účast dělnictva na stávkách z celkového počtu zaměstnaných ve výrobních odvětvích v Brně. Počet stávek v Brně, účast dělnictva na stávkách z celkového počtu zaměstnaných ve výrobních odvětvích v městě, podíl stávkujících v Brně ve stávkách na celé Moravě vyjadřuji i graficky. U jednotlivých stávek uvádím názvy podniků a všímám si délky, důvodu a výsledku stávky. Počet podniků, v nichž se stávkovalo, uvádím v souhrnu za celý rok. Jednotlivé stávky jsou očíslovány a v dalších přílohách otiskují některé zajímavé dokumenty k nejvýznamnějším stávkám.

8,4 % a v kovoprůmyslu 8,5 %.²⁾ Koncentrovanosti průmyslu a množství dělnictva v Brně odpovídala síla třídních bojů. Vedoucí úlohu v bojích dělnické třídy sehrála sociální demokracie.

V roce 1905 si dělnictvo v zápase za všeobecné volební právo prověřilo v celém Rakousku svou sílu. Velký význam měla generální stávka 28. listopadu r. 1905. Brněnské dělnictvo po boku ostatních soudruhů v Rakousku udatně bojovalo za své požadavky. Rokem 1905 boj pro dělnictvo nekončil, ba naopak, právě po tomto roce aktivita dělnictva neobyčejně vzrostla. Jednou z forem třídního boje dělnictva v této době používané byla stávka. I když již se neopakoval spontánní projev dělnictva z listopadu r. 1905, proběhla v l. 1906–1914 řada významných i méně významných stávek. Jejich cílem bylo zlepšit hospodářské podmínky pracujících a často dobyt pro ně i politická práva.

Stejně jako v dřívějším období, tak také v l. 1906–1914 byl z třídních bojů v Brně boj textilního dělnictva nejvýraznější. Textilní dělnictvo bojovalo houževnatě za zlepšení pracovních a mzdových podmínek. Tyto byly považovány za téměř nejhorší v celém Rakousku, ačkoliv od začátku 20. stol. do r. 1908 byla situace pro textilní průmysl příznivá a teprve tímto rokem se zhoršila v důsledku odbytové krize.

V r. 1906 proběhlo v Brně 18 stávek, tj. 21,5 % z celkového počtu stávek na Moravě. Stávkovalo 2670 zaměstnanců, tj. 12,1 % ze stávkujících na Moravě. Ze zaměstnanců ve výrobních podnicích v Brně se stávek zúčastnilo 6,9 %.³⁾ Celkem

²⁾ V rakouské statistice *Ergebnisse der gewerbl. Betriebserzählung vom 3. Juni 1902* (Viedeň 1905), jež je poslední rakouskou statistikou tohoto druhu (úplnější údaje nebyly získány), je uvedeno, že na Moravě bylo napočítáno 59 609 výrobních podniků s 322 609 pracujícími. Z tohoto počtu bylo v Brně 3634 výrobních podniků s 38 506 pracujícími. Jejich rozdělení podává tato tabulka:

Průmyslově odvětví:	Počet podniků:	Počet zaměstnaných:
Textilní průmysl	125	12 546
Strojírnoství	130	3 239
Kovoprůmysl	209	3 320
Oděvní průmysl a průmysl módního zboží	1417	5 060
Stavebnictví	252	4 488
Průmysl požívatin a pochutin	390	2 686
Průmysl dřevařský	173	1 161
Průmysl keramický a sklářský	64	1 320
Grafický průmysl	46	894
Průmysl pro zpracování kůže, srsti a peří	57	694
Chemický průmysl	44	582
Papírenský průmysl	40	218
Prvovýroba aj.	66	204

³⁾ Procento u celkového počtu stávek a stávkujících na Moravě bylo u každého roku počítáno z číselných údajů rakouských statistických publikací *Arbeitseinstellungen und Aussperungen in Österreich während des Jahres...* a *Soziale Rundschau* za příslušný rok. Přednost byla dána maximálním číselným údajům, neboť lze soudit, že byly získány úplnější evidencí. Při porovnání počtu stávek a stávkujících v Brně v letech 1906–1914 s uvedenými jednotlivými případy vyplynulo, že údaje v rakouských *Arbeitseinstellungen und Aussperungen* v tomto směru nejsou úplné. Protože se ani v této práci nepodařilo vždy zjistit počet stávkujících (není vyloučeno, že budou zjištěny i další, dosud neznámé stávky), je nutno předpokládat, že uvedená číselná porovnání účasti Brna na stávkovém hnutí na Moravě budou později upřesněna. Nejvyšší zjištěný počet stávek na Moravě v r. 1906 byl 89 a počet stávkujících 22 023.

se stávkovalo ve 45 podnicích.⁴⁾ Většina stávek byla vedena za uzavření kolektivních smluv, za mzdové požadavky a proti nedodržování kolektivních smluv. Byly uzavírány smlouvy v oboru textilním, stavebním, slévárenském, uhlířském a knihařském. Nejhouževnatější byly stávky proti nedodržování kolektivní smlouvy v Ledererově a Porgesově slévárně v Králově Poli a u Bartelmuse a Donáta, stávka textilního dělnictva ve velké části textilek (s. č. 3, 4, 6), stávka textilního dělnictva za uzavření kolektivní smlouvy v Brněnské přádelně česané příze, tzv. „Kemce“, (s. č. 15), jejíž dělnictvo se i v pozdějších letech vyznamenávalo stejně jako brněnský cihlářský mimořádnou revolučností, a stávka za stejný cíl v textilce u Himmelreicha a Zwickera (s. č. 18). Ačkoliv stávky s převážně hospodářským efektem převládaly, mnohé z nich, např. měsíční stávka 300 cihlářů u Viktora Adama a Červinky (příloha čís. 1) a stávka 80 klempířů u neznámých podnikatelů, byly vedeny mimo jiné za uznání 1. května dělnickým svátkem (s. č. 9, 13). Stávky přinesly jen částečné výsledky.

V roce 1907 proběhlo v Brně 18 stávek, tj. 20,4 % z celkového počtu stávek na Moravě. Stávkujících bylo 3278, tj. 22,5 % z těch, kteří zastavili práci na Moravě.⁵⁾ Ze zaměstnanců ve výrobě v Brně se stávek zúčastnilo 7,6 %.⁶⁾ Celkem se stávkovalo v 59 podnicích.⁷⁾ Stávky nepřinesly větší výsledky. V tomto roce např. bojovalo velmi houževnatě uzenářské dělnictvo, zejména u Josefa Piowatého, a stolařské dělnictvo za uzavření kolektivních smluv (s. č. 20, 28, 29). Stávky textilního dělnictva byly téměř permanentní a probíhaly v nestejnou dobu v různých podnicích. Jen částečné výsledky přinesla téměř měsíční stávka 300 textilních dělníků u Antona Klazara, a bouřlivá, i když krátká stávka 800 textilních dělníků u Mos. Löw Beera, Max Kuhna a Adolfa Weinbergra (s. č. 23, 27). Ještě častěji než v roce předcházejícím bylo v požadavcích stávkujících zahrnuto uznání 1. května dělnickým svátkem. Tento požadavek předložilo 38 mědikovců v osmi podnicích, 295 stolařských dělníků a 68 kovodělníků ve čtrnácti podnicích a 409 textilních dělníků nezjištěných podniků (s. č. 19, 29, 33).

V roce 1908 a 1909 počet stávek prudce poklesl. V r. 1908 proběhlo v Brně 9 stávek, tj. 14,2 % z celkového počtu stávek na Moravě. Stávkujících bylo 739, tj. 12,8 % ze stávkujících na Moravě⁸⁾ a 19 % ze zaměstnanců ve výrobě v Brně. Celkem se stávkovalo ve 13 podnicích. V r. 1909 proběhlo v Brně opět 9 stávek, tj. 15 % z celkového počtu stávek na Moravě. Stávkujících bylo 374, tj. 7,8 % ze stávkujících na Moravě⁹⁾ a 0,9 % ze zaměstnanců ve výrobě v Brně. Celkem se stávkovalo v 26 podnicích. Nejvýznamnější stávkou byla stávka téměř všeho textilního

⁴⁾ Nebyl-li u stávek zjištěn počet podniků, v nichž se stávkovalo, počítám vždy jeden podnik, takže uvedený počet podniků za jeden rok je nutno považovat za minimální. Jsou uváděny pouze podniky, které jsou zahrnuty ve statistice *Ergebnisse der gewerbl. Betriebserzählung vom 3. Juni 1902*, Viedeň 1905, mezi tzv. výrobní podniky. Na výjimky je v dalších poznámkách upozorněno.

⁵⁾ Nejvyšší zjištěný počet stávek na Moravě v r. 1907 byl 88, stávkujících bylo 14 564.

⁶⁾ Není počítáno 305 stávkujících pouliční dopravy, neboť nebyli zahrnuti do rakouské statistiky výrobních podniků.

⁷⁾ Podnik pouliční dopravy, 35 výtopen železniční stanice v Brně v součtu z výše uvedených důvodů.

⁸⁾ Nejvyšší zjištěný počet stávek na Moravě v r. 1908 byl 63 a stávkujících bylo 5800.

⁹⁾ Nejvyšší zjištěný počet stávek na Moravě v r. 1909 byl 57 a stávkujících bylo 4763.

dělnictva „Kemky“ proti výluce (příloha čís. 3) a stávka koželužského dělnictva za mzdové požadavky v r. 1908 (s. č. 44, 45).

V r. 1910, kdy se stala hospodářská situace a drahota pro dělnictvo nesnesitelnou, propukly v Brně stávky s novou prudkostí. Proběhlo 14 stávek, tj. 27,4% z celkového počtu stávek na Moravě. Stávkujících bylo 38 754.¹⁰⁾ V tomto roce stávkovalo všechno dělnictvo ze všech podniků. Hned 11. února zastavilo práci 35 000 dělníků velkých továren a částečně i maloživnostenských firem a šli demonstrovat na dnešní náměstí Svobody proti nepřímým daním, zvláště proti dani činžovní. Demonstrace dokázala, jak bylo dělnictvo ochotno jít do boje se svou stranou a kolik revolučnosti bylo v dělnické třídě i v těchto letech. Další významnou stávkou byla stávka části textilního dělnictva, která však skončila výlukou. Bídne poměry v textilu způsobily, že cídiči sedmi továren v Brně vyhlásili dne 4. července stávku (s. č. 63). Průběh boje byl tvrdý a ze strany podnikatelů bezohledný. Dne 12. července vydali podnikatelé v Brně společně prohlášení, v němž vyhrožovali dělnictvu, že bude provedena výlučka všeho dělnictva v brněnských textilkách, bude-li jediná z továren podepsaných podnikatelů přinucena zastavit výrobu. Ze zprávy sekretáře obchodní a živnostenské komory 16. července 1910 je zřejmé, že dne 16. července stávkovalo 1650 cídičů a že proto musila být zastavena výroba ve všech sedmi továrnách, jež stávku zahájily.¹¹⁾ Cídiči nepřestali do určeného dne stávkovat, a proto podnikatelé ve snaze zlomit odpor dělnictva vypověděli téměř

¹⁰⁾ Oficiální rakouské statistiky uvádějí jako nejvyšší počet stávkujících na Moravě 4997. Zřejmě nebyla větší část stávkujících podchycena.

¹¹⁾ Sekretář Obchodní a živnostenské komory v Brně Dr. Robert Mayer oznámil 16. července 1910 Městskému policejnímu úřadu v Brně, že cídiči zastavili práci v těchto sedmi továrnách:

Firma:	Zaměstnání byli:	16. 7. nepřišli:
Bratři Schoellerové	čtyři	24
Akciová společnost pro vlnářský průmysl, dříve M. E. Schwarz & Moritze Berana synové	590	320
Paul Neumark	636	328
Johann Heinrich Offermann	334	68
Himmelreich & Zwicker	600	400
C. k. priv. společnost průmyslu na vlněné zboží	800	90
S. Feldhendler & Ko.	120	120
		1650

Stávka cídičů zastavila v sobotu večer provoz částečně celkově, částečně v předláčkových odděleních. StA v Brně. Policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Orig. něm. přípisu. Počet zaměstnaných dělníků a stávkujících byl připsán úředníkem na policejním úřadě. Kromě toho je na přípisě mnoho poznámek, zejména jmen, a poznámka, že ve Spojených továrnách na plst odvolali cídiči výpověď.

všechny dělníky počtem 10 963.¹²⁾ (Příloha č. 5.) Stávka cídičů byla zlomena a dělnictvo nastoupilo zpět do práce. Celé dlouhé doby, od 4.–25. července, nedovedlo vedení sociální demokracie využít k přeměně stávky cídičů na všeobecnou stávku textilního dělnictva a nepřipustit výluky, jak tomu bylo později v r. 1912.

¹²⁾ Přehled textiláků vyloučených 23. července 1910, pořízený Městským policejním úřadem v Brně v červenci 1910.

Firma:	Zaměstnání:	Vyloučení:
Brněnská továrna na česanou přízi	700	700
Himmelreich & Zwicker	513	400
Bratři Samkovi	240	240
E. S. Hecht	350	350
Ad. Schmal	130	130
Weiss & Hanak	700	700
Josef Tenker & synové	220	220
Moritz Fuhrmann	88	88
Sloučené továrny na plst	200	200
Sigmund Popper	147	147
C. k. priv. společnost na vlněné zboží v Brně	813	813
Josef Schiller	80	80
Bratři Müllerové	156	156
Brück & Engelsmann	296	296
Kürschner & synové	149	149
Bauer & Ornstein	230	230
Ad. Weinberger	300	300
Akciová společnost vlnářského průmyslu v Brně	500	500
Heinrich Suchy	28	28
E. F. Graupner	40	40
Luis Helzer	54	54
Brück & Russo	160	160
Fideon Fassel	140	140
Max Kohn	230	230
David Hecht	470	470
N. Seidl	180	180
Bratři Svobodové	75	75
Moses Löw Beer	420	420
Beran, Mlýnská 24	253	253
Paul Neumark	636	636
Tschörner, Křenová 25 při	100	100
Gompertz, Ugartova 6	357	357
Selp, Ugartova 4	78	78
Aron & Jakoba Löwa Beera synové, Ugartova 2	498	498
Bauer & Platschek	118	118
Otto Kuhn	500	500
Friedrich Redlich	360	360
Feldhändler & Co.	120	120
Offermann	334	334
	10 963	10 509
		120
		10 629
		334
		10 963

StA v Brně. Policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Něm. koncept pro vlastní registraturu s poznámkami, u nichž nelze určit, k čemu se vztahují. Některé názvy továren jsem upřesnila. Součet 6464 není správný, má být 6351.

V r. 1911 proběhlo v Brně 12 stávek, tj. 20,3 0/0 z celkového počtu stávek na Moravě. Stávkujících bylo 1226, tj. 18,3 0/0 ze stávkujících na Moravě.¹³⁾ Ze zaměstnanců ve výrobě v Brně se stávek zúčastnilo 3,1 0/0. Stávkovalo se ve 46 podnicích. V tomto roce byla významnější stávka téměř všech cihlářů u Czermaka a spol. Byla vedena ze solidarity se dvěma poškozenými dělníky (s. č. 72). Ještě významnější byla stávka 513 stolařských dělníků za novou kolektivní smlouvu. Mezi požadavky byl zahrnut i požadavek uznání 1. máje jako dělnického svátku (s. č. 75).

Rok 1912 přinesl další střetnutí, která vyrostla ze stále se horšících hospodářských podmínek. Následkem vznikající odbytové krize, která souvisela s balkánským konfliktem a s celou zahraniční politikou Rakousko-Uherska, byla omezována výroba. Celkem proběhlo v Brně 16 stávek, tj. 21,9 0/0 z celkového počtu stávek na Moravě. Stávkujících bylo 14 454, tj. 70,6 0/0 stávkujících na Moravě.¹⁴⁾ Ze zaměstnaných ve výrobě v Brně se stávek zúčastnilo 37,5 0/0. Stávkovalo se ve 103 podnicích. V tomto roce byly nejvýznamnější stávky v kovoprůmyslu a v textilu. Dělnictvo v kovoprůmyslu reagovalo na vyluku kovodělníků v Čechách a mezi projevy této reakce patřila i stávka slevačů v Ledererově a Porgesově slévárně v Králově Poli za zlepšení platových a pracovních podmínek. Stávka skončila až 28. července (s. č. 85).

V textilním oboru vypršela platnost kolektivních smluv a podnikatelé nebyli ochotni přistoupit na předložené požadavky. V prvních dnech měsíce srpna vstoupili do stávky všichni textilní dělníci textilky Brücker a Russo, Brücker a Engelsmann a velká část dělníků firmy Adolf Weinberger (s. č. 90). Podnikatelé brněnských textiliek hrozili vylukou všeho textilního dělnictva. Snažili se zlomit odpor jako v roce 1910. Obávali se stávky asi 13 000 brněnských textilních dělníků a k ochraně svých majetků žádali policii o pomoc. Měšťácký pořádek byly připraveny bránit nejen bezpečnostní stráže, ale i povolane vojsko (příloha č. 6, 7, 8). Dělnictvo v r. 1912 načerpalo zkušenosti z porážky v r. 1910 a zavčas mobilizovalo své síly (příloha č. 9). Urputně bojovalo proti stávkokazům. V odvetu zatýkala brněnská policie dělníky pro pouhé podezření, že kontrolují stávkokazy v továrnách. Byl např. zcenzurován i celý úvodník Rovnosti z 30. srpna 1912 pojednávající o stávkokazích. Poprvé za 28 let, co zveřejňovala Rovnost informace o stávkokazích, vadilo c. k. úřadům, že Rovnost oznámila jména stávkokazů. Všeobecné stávce však přesto zabráněno nebylo. Když došlo k hromadné výluce, byla tato přijata jako všeobecná stávka. Stávka asi 13 000 brněnských textilních dělníků skončila uzavřením nových kolektivních smluv a dne 9. září nastoupilo dělnictvo zpět do továren. Byla to těžká, více než měsíc trvající zkouška brněnského dělnictva, v níž čestně obstálo a svou solidárností vyhrálo. Vzorně proběhly sbírky na stávkující.

V posledních dvou letech před první světovou válkou proběhlo jen několik stávek. Brněnští podnikatelé ruku v ruce s úřady se snažili z obavy, aby se neopakoval rok 1912, v zárodku zlikvidovat každý náznak stávky. Výlukami se podařilo zabránit všeobecné stávce tiskařů v r. 1913 (příloha č. 10) i další stávce textilních dělníků. Před první světovou válkou se vedl v Brně, kde většinu českého obyvatelstva tvořilo dělnictvo, také boj o národnostní práva českého národa. Boj za tato práva nabyl mimo jiné své vyjádření i ve stávce českých dětí 26 škol v Brně dne 15. března 1914 za české školy v Brně (s. č. 102). V r. 1913 proběhly v Brně

¹³⁾ Nejvyšší zjištěný počet stávek na Moravě v r. 1911 byl 58, stávkujících bylo 6683.

¹⁴⁾ Nejvyšší zjištěný počet stávek na Moravě v r. 1912 byl 73, stávkujících 20 469.

3 stávky, tj. z celkového počtu stávek na Moravě 6,9 0/0. Zjištěný počet stávkujících byl 176, tj. z celkového počtu stávkujících na Moravě 8,2 0/0.¹⁵⁾ Z celkového počtu zaměstnaných ve výrobě v Brně se stávek zúčastnilo 0,4 0/0. Celkem se stávkovalo ve 42 podnicích. V roce 1914 proběhly v Brně opět jen 3 stávky. Zjištěný počet stávkujících byl 138. Z celkového počtu dělnictva v Brně se stávek zúčastnilo 0,3 0/0.¹⁶⁾

¹⁵⁾ Nejvyšší zjištěný počet stávek na Moravě v r. 1913 byl 43, stávkujících 2123.

¹⁶⁾ Účast Brna na stávkovém hnutí na Moravě nebylo možno posoudit, neboť rakouské statistiky zachycující stávky a výluky v Rakousku přestaly vycházet.

2. Výčet jednotlivých stávek v Brně v l. 1906–1914¹⁷⁾

Poř. čís.	Stávkující Počet	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
R o k 1 9 0 6				
1.	truhlářské dělnictvo	Truhlářská dílna Vaňurova	leden	mzdové požadavky
2.	partiaci v emailovně	Brauchbart & Gottlieb	leden	mzdové požadavky
3.	kovodělníci 124	Ledererova & Porgesova slévárna v Králově Poli	leden–květen	nedodržení kolektivní smlouvy, boj za uzavření nové kolektivní smlouvy
4.	textilní dělnictvo 153	A. Weinberger, Bauer & Ornstein, Adolf Kürschner, Brück & Engelsmann, D. Ziegler, bratři Samkovi, C. k. priv. společnost průmyslu na vlněné zboží v Obřanech, M. J. Hecht, Weiss & Hanak, Adolf Schmal, Leopold Siebenstein, David Hecht, Otto Kuhn, Aronda Jakoba Löw Beera synové, Felix Dantina	19. února až 6. března, u Otty Kohna se stávkovalo po tomto datu dále	mzdové požadavky, z malé části vyhověno
5.	textilní dělnictvo 86	Akciová společnost vlnářského průmyslu, dříve M. E. Schwarz, Mořice Berana synové v Obřanech	15.–17. března	mzdové požadavky
6.	slevači 168	Bartelmus & Donát	8.–21. dubna	kvůli propuštění dělnictva, nevyhověno
7.	krejčovské dělnictvo 20	nejmenovaný podnik	2.–9. dubna	mzdové požadavky, částečně vyhověno
8.	stolařské dělnictvo	Ondřej Pegrisch	duben	
9.	cihlářské dělnictvo 300	Viktor Adam & Cervinka	23. dubna až 14. května	mzdové požadavky, zlepšení bytových podmínek, uznání systému důvěrníků, uznání 1. května dělnickým svátkem, nepropouštět kvůli stávce
10.	tesaři 474	14 podniků	18. května až 21. září	zkrácení pracovní doby na 9 hod., mzdové požadavky, požadavkům nebylo vyhověno
11.	stavební dělnictvo 80		1. června	kolektivní smlouva
12.	paliči v emailovně	Akciová společnost emailoven a továren na kovové zboží, Austria, Videň IX, továrna v Brně, Lösslova ul.	4. června	definitivní kolektivní smlouva

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
13.	klempíři 80		1.–2. června	mzdové požadavky, úprava pracovních podmínek, uznání systému důvěrníků, uznání 1. května dělnickým svátkem, požadavkům bylo z větší části vyhověno
14.	textilní dělnictvo 165	Brněnská přádelna na česanou přízi „Kemka“	6.–7. června	zvýšení mzdy, požadavkům bylo vyhověno
15.	textilní dělnictvo 281	Brněnská přádelna na česanou přízi „Kemka“	23. července až 17. září	kolektivní smlouva, požadavkům bylo částečně vyhověno
16.	textilní dělnictvo	Mühler	31. července	propuštění bývalého redaktora „Obrany práce“ z továrny
17.	textilní dělnictvo 360	Mos. Löw Beer	16. srpna	desetihodinová pracovní doba a zvýšení mezd, stávka byla spojena s výlukou
18.	textilní dělnictvo 379	Himmelreich & Zwicker	4.–28. srpna	kolektivní smlouva, požadavkům bylo částečně vyhověno
R o k 1 9 0 7				
19.	mědikovci, jen pomocné dělnictvo 38	Rudolf Ludwik, Franz Indra, Ernst Krakhart, Rudolf Indra, Moritz Kment, Jos. Olenik, Johann Prokop, Carl Michlizcek	15.–21. února	mzdové požadavky, zkrácení pracovní doby, uznání pracovního volna na 1. května, uznání systému důvěrníků, požadavkům bylo částečně vyhověno
20.	uzenářské dělnictvo, jen pomocné 123	Josef Piowaty a 17 dalších firem	22.–26. února	kolektivní smlouva, jež měla mimo jiné zajišťovat jedenáctihodinovou pracovní dobu (v tomto oboru se pracovalo 12–14 hodin denně), nárok na volno ve svátek, požadavkům bylo částečně vyhověno
21.	koželužské dělnictvo 167	nejmenovaný podnik	7. března až 18. dubna	mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno
22.	textilní dělnictvo 200	Himmelreich & Zwicker	18.–19. března	
23.	textilní dělnictvo 300	Anton Klazar	10. dubna až 7. května	mzdové požadavky, zkrácení pracovní doby, uznání systému důvěrníků, požadavkům bylo částečně vyhověno
24.	textilní dělnictvo 180	Himmelreich & Zwicker	30. dubna	proti propuštění dělníků

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
25.	cihlářské dělnictvo 28	nejmenovaný podnik	15. dubna až 7. května	mzdové požadavky, uznání systému důvěrníků, nepropouštění kvůli stávce, požadavkům nebylo vyhověno
26.	pivovarské dělnictvo 81	Starobrněnský pivovar a další neznámé pivovary	25. června až 27. července	zkrácení pracovní doby, zvýšení mzdy
27.	textilní dělnictvo 800	Mos. Löw Beer, Max Kuhn, Adolf Weinberger	27. června až 3. července. Stávka zastavena z obavy před hroící všeobecnou výlukou	mzdové požadavky, zkrácení pracovní doby, požadavkům bylo částečně vyhověno
28.	řeznické dělnictvo 47	Adolf Jebavý, Josef Piowatý, Fr. Dvořáček, Fr. Pokorný, Fr. Potměšil, A. Sochor, Josef Bock, W. Jedlička, Jakob Waschek	8.–24. července	proti propuštění dělníků, za dodržování zkrácené pracovní doby, ve dvou podnicích vyhověno
29.	stolařské dělnictvo 295	Sigmund Deutsch, bři Maschek, F. Haas a H. Záček, Wilhelm Heiter, Franz Postolka, Arnold Schebanek, Emil Prochaska, Johan Winter, Philipp Fleischinger, Franz Barak, Leo Boelanda, A. Pegrisch, J. Weiss, A. F. Waňura	5.–13. srpna, –19. srpna, stávka propukla a končila v jednotlivých podnicích nerovnoměrně	nová kolektivní smlouva, obsahující mimo mzdové požadavky i požadavek zkrácení pracovní doby, uznání pracovního volna na 1. května a jiné svátky, uznání systému důvěrníků, požadavkům bylo z větší části vyhověno
30.	kovodělníci 68	celkem 14 podniků	7.–19. srpna	mzdové požadavky, zkrácení pracovní doby, uznání pracovního volna na 1. máje, uznání systému důvěrníků, požadavkům nebylo vyhověno
31.	mlynářské dělnictvo 50	Bratři Brückové a spol.	27.–29. srpna	mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno
32.	textilní dělnictvo 7	nejmenovaný podnik	9.–16. září	mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno
33.	textilní dělnictvo 409	nejmenovaný podnik	16.–30. září	mzdové požadavky, volno ve svátečních dnech, pracovní volno na 1. května, uznání systému důvěrníků, nepropouštění kvůli stávce, požadavkům bylo částečně vyhověno
34.	kvalifikovaní dělníci ve výtopnách	soukr. Rakousko-Uherská Státní železniční společnost, 35 výtopen stanice v Brně	3.–11. října	

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
35.	zaměstnanci pouliční dopravy 305	město Brno	30. dubna	mzdové požadavky, zkrácení pracovní doby, požadavkům bylo částečně vyhověno
36.	textilní dělnictvo 180	Himmelreich & Zwicker	29.–31. října	proti propuštění dělníků
R o k 1 9 0 8				
37.	cihlářské dělnictvo	Nassan & Kohn	5. května	
38.	pokryvačské dělnictvo	Kubiček v Židenicích	před 9. květnem	
39.	truhlářské dělnictvo	Fr. Poštolka	před 14. květnem	nedodržování kolektivní smlouvy
40.	kamenické dělnictvo	Löwenstein, Ratlek, B. Fischmann a spol. v Židenicích	před 17. květnem	
41.	kočí a povozníci 114	u všech firem v Brně a v Židenicích	31. května až 2. června	
42.	cementářské a betonářské dělnictvo	B. Fischmann a spol.	20. května až 6. června	mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno
43.	textilní dělnictvo 19	Brněnská továrna na česanou přízi	1.–4. června	omezování pracovní doby na 5 dní v týdnu, mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno
44.	koželužské dělnictvo	Akciová společnost c. k. priv. brněnských továren na usně, dřive Maxm. Grünfeld, Akciová společnost starobrněnských továren na usně, E. Bloch a synové, syn J. Katschera, Brněnská akciová továrna na usně, dřive Vojtěch Laseker	8.–27. července	mzdové požadavky, požadavkům nebylo vyhověno
45.	textilní dělnictvo 606	Brněnská továrna na česanou přízi	23. července až 21. srpna	proti výluce, uznání organizace, k hromadné výluce nedošlo

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
R o k 1 9 0 9				
46.	textilní dělnictvo 46	Otto Kuhn	23.–25. ledna	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
47.	krejčovské dělnictvo 115	Moritz Hartmann & Moritz Grauman & spol.	8.–19. března	mzdové požadavky, zkrácení pracovní doby, požadavkům bylo vyhověno
48.	obuvnické dělnictvo 25	nejmenovaný podnik	18. dubna až 2. června	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
49.	kočí v cihelně 9	nejmenovaný podnik	1.–7. července	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
50.	strojírenské dělnictvo	nejmenovaný podnik	2.–9. srpna	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
51.	fasádníci	novostavba v Husovicích	září	
52.	uzenářské dělnictvo 140	18 různých firem	21. října až 4. listopadu	uzavření kolektivní smlouvy
53.	řemenářské dělnictvo 12	nejmenovaný podnik	24. října až 27. listopadu	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
54.	pekařské dělnictvo	nejmenovaný podnik	29. prosince	žádali propuštění jednoho dělníka
R o k 1 9 1 0				
55.	téměř všechno dělnictvo v Brně 35 000	všechny velké továrny a částečně i maloživnostenské firmy	11. února zastavilo v 11 h. dopoledne dělnictvo práci	manifestace na dnešním nám. Svobody v Brně proti nepřímým daním (pivní dávce a zvláště dávce činžovní)
56.	dělnictvo v továrně na hudební nástroje 11	neznámá továrna	17.–21. března	neoblíbenost dělníků nenáležících do organizace, dělníci byli propuštěni
57.	paliči 90	Akciová společnost emailoven a továren na kovové zboží, Austria, Vídeň IX, továrna v Brně, na Spitalce	9.–11. května stávka odložena na červen	mzdové požadavky
58.	obuvnické dělnictvo 240	v podnicích, jejichž dělnictvo bylo sdruženo v Československém odborovém sdružení dělníků obuvnických	8.–24. května	mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
59.	paliči 500	Akciová společnost emailoven a továren na kovové zboží, Austria, Vídeň IX, továrna v Brně, Lösslova ul.	1.–6. června	proti přijetí mistra, požadavku bylo vyhověno
60.	paliči a slévači 150	Akciová společnost * emailoven a továren na kovové zboží, Austria, Vídeň IX, továrna v Brně, na Spitalce	7.–15. června	proti výluce, mzdové požadavky, požadavkům nebylo vyhověno
61.	textilní dělnictvo	Himmelreich & Zwicker	červen	
62.	tesařské pomocné dělnictvo	Adolf Kohn	červen	
63.	textilní dělnictvo 1650	Bratři Schoellerové, Akciová společnost pro vlnářský průmysl (dříve M. E. Schwarz & Mořice Berana synové), Paul Neumark, Johann Heinrich, Offermann, Himmelreich a Zwicker, C. k. priv. společnost průmyslu na vln. zboží, S. Feidhendler a spol.	4.–25. července	mzdové požadavky, zlepšení pracovních podmínek cidičů, reakce na stávku cidičů: 10 963 dělníků bylo vypovězeno, cidičům byla zvýšena mzda
64.	malíři a natěrači 133	neznámé podniky	13. června až 2. července	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
65.	slévači 700	Slévárna brí Uxových	8.–11. srpna	ze solidarity se třemi propuštěnými dělníky, mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
66.	obuvnické dělnictvo	Max Schimetschek	8.–13. srpna	mzdové požadavky
67.	řemenářské dělnictvo	Bedřich Schmal	září	mzdové požadavky
68.	textilní dělnictvo 280	Hlavatček & Isbary	31. října až 11. listopadu	mzdové požadavky
R o k 1 9 1 1				
69.	slévači	Ledererova & Porgesova slévárna v Králově Poli	březen	
70.	krejčovské dělnictvo	Max Hartmann, Langera	16.–24. března	mzdové požadavky, zkrácení pracovní doby, požadavkům bylo částečně vyhověno
71.	krejčovské dělnictvo 15	jeden nejmenovaný podnik	30. března	mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
72.	cihlařské dělnictvo	Czermak & spol.	16.–30. května	solidarita se dvěma dělníky poškozenými na mzdě, mzdové požadavky
73.	stavební dělnictvo 13	dva nejmenované podniky v Brně	24.–30. května	mzdové požadavky, vyhověno
74.	tesařské dělnictvo 40	Polach & Ambros	1.–6. července	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
75.	stolařské dělnictvo 513	Prochaska, W. Samošil, R. Heger, A. Weiss, J. Weiss, J. Kaspar, W. Klein, W. Heitler, F. Kubasek, K. Cech, K. Schipka, Pegrisch, Albrecht, A. Pollak, brá Machové, J. Winter, F. Barak, F. Hersan, J. Slaměna, Philipp Fleischinger, A. Fr. Waňura	17.–21. srpna	nová kolektivní smlouva, pracovní volno na 1. května, smlouva byla uzavřena
76.	uhlíř a kočí 139	brá Guttmannovi, J. A. Jannotta, A. Gabrielli, F. V. Fiala, H. Barvič, Pollak a spol., Jakob Friehs, Karel Schilhan I. Löwy (předtím F. Müller), dále se ke stávce přimykala stávka pracovníků 3 uhelných skladů v Zidenicích	1.–6. září (u firem Gabrielli, Guttmann se stávkovalo déle)	kolektivní smlouva, smlouva byla uzavřena
77.	mlynařské dělnictvo 40	nejmenovaný podnik	3.–4. září	uznání odb. organizace, požadavku bylo vyhověno
78.	sladovnické dělnictvo 17	nejmenovaný podnik	25.–27. října	mzdové požadavky, požadavkům nebylo vyhověno
79.	obuvnické dělnictvo 38	nejmenovaný podnik	25.–26. října	mzdové požadavky, bylo částečně vyhověno
80.	obuvnické dělnictvo 69	Max Schimetschek	13. listopadu až 3. prosince	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
R o k 1 9 1 2				
81.	vzorkaři	Glassner & Elbertshagen	8. března	
82.	krejčovské dělnictvo	Max Hartmann	27. března až před 31. březnem	mzdové požadavky
83.	mědikovci, pomoc. děl. 33	nejmenovaný podnik	9. dubna až 3. května	mzdové požadavky, částečně vyhověno
84.	textilní dělnictvo	Zigmund Schwarz	15. dubna	
85.	kovodělníci 344	Ledererova & Porgesova slévárna v Králové Poli	23. dubna až 28. června	zlepšení pracovních podmínek, mzdové požadavky, nová kolektivní smlouva, smlouva byla uzavřena
86.	strojírenské dělnictvo 62	jeden neuvedený podnik	11. května až 17. června	nespokojenost s novým továrním řádem, pracovní volno na 1. května, nepropuštění kvůli stávce
87.	kočí 200	celkem u 36 firem	13.–14. května	mzdové požadavky
88.	textilní dělnictvo	Max Kuhn	15.–19. července	mzdové požadavky
89.	textilní dělnictvo 525	D. Ziegler	1. srpna	mzdové požadavky, za polední přestávku
90.	všeobecná stávka asi 13 000 textilních dělníků	Brück & Engelsmann, Brück & Russ, Adolf Weinberger, dalších 36 textilních továren	31. července až 9. září, zpočátku stávkovalo dělnictvo tří uvedených továren; ostatní dělnictvo se ke stávce připojilo; všeobecná stávka trvala 4 týdny, v některých továrnách skončila však až 17. září	nová kolektivní smlouva, proti výlukám, kolektivní smlouvy byly ve většině továren uzavřeny
91.	dřevařské dělnictvo		16.–21. srpna	
92.	čalounické dělnictvo 30	15 nejmenovaných podniků 90	1. září až 20. října	mzdové požadavky, požadavkům bylo částečně vyhověno
93.	zřizenci elektrických drah 260	město Brno	30.–31. října	mzdové požadavky, požadavkům bylo zčásti vyhověno
94.	cukrovarnické dělnictvo	Slapanický cukrovar	listopad	

Poř. čís.	Stávkující Počet ¹⁷⁾	Místo, kde stávka probíhala ¹⁸⁾	Začátek a konec stávky ¹⁹⁾	Důvod stávky Výsledek stávky ²⁰⁾
95.	obuvnické dělnictvo	Vítámvás	17. listopadu	
96.	textilní dělnictvo	Stiasny	listopad	
R o k 1 9 1 3				
97.	kominické pomocné dělnictvo 16	17 různých firem	20.–27. ledna	mzdové požadavky
98.	uhlíři a kočí 160	bř. Guttmanové, J. A. Jannotta, H. Barvič, Pollak a spol., Fialla, další tři přesně neurčené firmy	1.–10. září	mzdové požadavky, požadavkům bylo vyhověno
99.	tiskaři – část nevyloučeneho dělnictva	ve všech tiskárnách v Brně s výjimkou Lidové knihtiskárny a Papežské knihtiskárny rajhradských benediktinů	6.–28. prosince	solidarita s vypovězenými
R o k 1 9 1 4				
100.	dělnictvo v emailovně 138	Höchsma & Cibulka, Husovice	23. ledna až po 25. únoru	proti propuštění dělníka, proti výluce
101.	dělnictvo v uhelných skladech	v podnicích, jejichž dělnictvo bylo členy brněnské skupiny Svazu obchodních a dopravních zřízeneců a příbuzných odvětví v Rakousku	3.–10. září	nová kolektivní smlouva, smlouva byla uzavřena
102.	česká školní mládež	26 škol v Brně	15. března	za české školy

¹⁷⁾ Přehled pramenů a literatury použitých k zpracování výčtu stávek v Brně v l. 1906–1914. Státní archiv v Brně, Policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Státní archiv v Brně, Moravské místodržitelství, B 13: kart. 372, čj. 953, 1630, 2048/1906, kart. 373, čj. 3708, 4846/1906, kart. 374, čj. 5407, 5633, kart. 376, čj. 2353, 2791, 4997/1907, kart. 377, čj. 6136, 6492, 6531, 7271, 8101, 8332, 8510/1907, kart. 378, čj. 10863/1907, kart. 379, čj. 1641/1908, kart. 380, čj. 4219, 5952, 6318/1908, kart. 381, čj. 7453/1908, kart. 386, čj. 9445/1909, kart. 390, čj. 4107, 5042/1910, kart. 391, čj. 6514, 6592/1910, kart. 392, čj. 9742/1910, kart. 394, čj. 2230, 2553, 4696/1911, kart. 395, čj. 9982, 10165/1911, kart. 396, čj. 12764/1911, kart. 397, čj. 2198, 9147/1912, kart. 401, čj. 10616/1913, kart. 402, čj. 13621/1913, kart. 403, čj. 1482/1914. Deník Rovnost 1906, čís. 7 (10. 1.), 20 (25. 1.), 24 (30. 1.), 26 (1. 2.), 28 (5. 2.), 38 (16. 2.), 44 (23. 2.), 45 (24. 2.), 49 (1. 3.), 74 (30. 3.), 79 (5. 4.), 96 (26. 4.), 128 (5. 6.), 141 (22. 6.),

3. Přílohy

1. 1906, března 11. Brno. Požadavky cihlářského dělnictva.

Vaše Blahorodí!

Pro neustálé zdražování všech požívatín a s ohledem na tělesné zdraví je dělnictvo Vašeho závodu nuceno předložit Vám následující požadavky mezd, pracovní doby a pracovního poměru. Přitom se dělnictvo kojí nadějí, že bude laskavě vyhověno těmto jistě oprávněným a skromným požadavkům se zřetelem na namáhavou práci v cihelnách a s ohledem na dnešní hospodářské poměry.

1. Zkrácení pracovní doby,
2. zvýšení mzdy veškerého dělnictva závodu o 35 0/0,
3. opravy a zřízení bytů,
4. uznání systému důvěrníků,
5. uznání I. Maje jako dělnického svátku,
6. kvůli těmto požadavkům nebude nikdo během jednoho roku propuštěn.

V očekávání, že uznáním těchto požadavků se upevní vzájemná shoda pánů podnikatelů a dělnictva, předkládáme Vašemu blahorodí tyto požadavky se zdvořilou prosbou, aby laskavě odpovědělo písemně do 24. března 1906 Odborovému sekretariátu v Brně, Jusova ul. č. 8. Ten je připraven ve jménu dělnictva za přítomnosti zástupců odborářské organizace cihlářských dělníků vstoupiti v jednání.

Brno, dne 11. března 1906.
Veškeré dělnictvo Vašeho závodu.

StA v Brně. Policejní ředitelství Brno B 26, fasc. stávek.
Opis něm. přípisu. S. č. 9.

149 (3. 7.), 167 (25. 7.), 173 (1. 8.), 186 (17. 8.), 207 (14. 9.), 291 (21. 12.); 1907, čís. 7 (9. 1.), 41 (19. 2.), 43 (27. 2.), 137 (19. 6.), 143 (26. 6.), 171 (31. 7.), 181 (12. 8.), 185 (17. 8.), 186 (18. 8.), 239 (19. 12.), 286 (14. 12.), 288 (13. 9.); 1908, čís. 110 (3. 5.), 112 (5. 5.), 114 (7. 5.), 116 (9. 5.), 119 (12. 5.), 121 (14. 5.), 124 (17. 5.), 139 (1. 6.), 178 (12. 7.), 190 (24. 7.), 312 (23. 11.); 1909, čís. 27 (27. 1.), 58 (27. 2.), 67 (8. 3.), 76 (17. 3.), 78 (19. 3.), 165 (10. 6.), 208 (3. 8.), 242 (5. 9.), 292 (25. 10.), 325 (28. 11.), 356 (31. 12.); 1910, čís. 39 (9. 2.), 42 (12. 2.), 88 (29. 3.), 134 (20. 5.), 136 (22. 5.), 150 (5. 6.), 153 (8. 6.), 158 (13. 6.), 159 (14. 6.), 196 (21. 6.), 199 (24. 7.), 216 (10. 8.), 252 (16. 9.), 305 (8. 11.); 1911, čís. 54 (8. 3.), 62 (17. 3.), 262 (17. 11.), 276 (3. 12.); 1912, čís. 19 (25. 1.), 20 (26. 1.), 23 (30. 1.), 27 (4. 2.), 38 (17. 2.), 40 (20. 2.), 55 (8. 3.), 57 (10. 3.), 61 (15. 3.), 64 (19. 3.), 70 (25. 3.), 74 (31. 3.), 76 (3. 3.), 86 (16. 4.), 93 (24. 4.), 109 (14. 5.), 138 (20. 6.), 139 (21. 6.), 141 (24. 6.), 144 (27. 6.), 163 (21. 7.), 166 (25. 7.), 169 (28. 7.), 170 (30. 7.), 174 (3. 8.), 175 (4. 8.), 176 (8. 8.), 182 (13. 8.), 183 (14. 8.), (191 (24. 8.) 194 (28. 8.), 196 (30. 8.), 197 (31. 8.), 205 (10. 9.), 225 (3. 10.), 247 (29. 10.), 262 (16. 11.), 266 (21. 11.), 268 (24. 11.), 287 (15. 12.); 1913, čís. 47 (26. 2.), 185 (13. 8.), 203 (4. 9.); 1914, čís. 35 (13. 2.), 105 (9. 5.), 122 (30. 5.), 123 (31. 5.), 128 (7. 6.), 164 (22. 7.), 167 (25. 7.), 175 (29. 7.), 176 (30. 7.), 260 (14. 9.), 274 (22. 9.), 276 (23. 9.), 331 (22. 10.), Die Arbeitseinstellungen und Aussperungen in Österreich. Herausgegeben vom k. k. arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Vídeň, 1907, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914.

¹⁸⁾ Úřední názvy většiny brněnských továren v letech 1906–1914 byly pouze německé. Pro lepší přístupnost byly přeloženy do češtiny. Pokud není u jmenovaných firem uvedeno místo, kde ležely, stály na území města Brna, které k němu patřilo do r. 1919. Když uvedené firmy měly své sídlo v samostatných obcích připojených k Brnu r. 1919, je vyznačeno, v které části dnešního města byly.

Pokud nebyly zjištěny názvy firem, u nichž stávka probíhala, nebo probíhala-li u všech firem jednoho odvětví, je uveden pouze počet, nebo není poznamenán žádný údaj.

¹⁹⁾ Jsou uvedeny jen skutečné stávky. Změnila-li se stávka ve výluce, je to uvedeno.

²⁰⁾ V některých případech nebyl důvod stávky, ani výsledek stávky zjištěn.

2. 1908, července 11. Brno. Žádost majitelů koželužen o policejní ochranu před dělnictvem.

Slavnému městskému policejnímu úřadu
Brno.

Pro dělnickou stávku v Brněnské akciové továrně na úsně, dříve Vojtěch Laseker, jsme nuceni i v našich závodech zastavit práci a proto propustíme všechny koželužské dělníky, což dělnictvu dáváme na vědomí vyhláškou, kterou v jednom exempláři připojujeme. Dovolujeme si ještě podotknout, že výplata mzdy bude dnes v 1 hodinu, a prosíme o snad nutnou policejní ochranu.

Brno dne 11. července 1908.

Razitko:
Actiengesellschaft der k. k. pr. Brüner
Lederfabrik, vorm. Maxm. Grünfeld
podpis.

Razitko:
Brüner Lederfabriks-Actiengesellschaft,
vormals Adalbert Lasaker
podpis.

Razitko:
Actiengesellschaft der
Altbrüner Lederwerke
in Brünn
podpis.

StA v Brně. Policejní ředitelství Brno B 2, fasc. stávek.
Orig. něm. dopisu.

S. č. 44.

3. Článek v Rovnosti č. 216 z 19. srpna 1908 o předejití výluce textiláků.

Výluka textiláků zažehnána.

Hrozící bouře, jež se stahovala nad brněnskými továrnami, byla v poslední chvíli – v sobotu měla výluka započítí – odvrácena. Včera sešla se na podnět místodržitelství živnostenským inspektorem svolaná nová porada zástupců organizace zaměstnavatelů i dělníků a po delším jednání došlo k dohodě.

Stanovisko odborové organizace textilní jsme vyličili několikrát. Dělnictvo nedalo k výluce nejmenší příčiny, nýbrž vinnou byla správa „Kemky“, jež stálým utiskováním dělnictva dohnala toto k sebeobraně. Oproti plánu fabrikantů vyloučení všechno dělnictvo, zachovávala organizace naprosto klidné a vyčkávací stanovisko. Výlukou byli by továrníci uvalili na sebe těžkou zodpovědnost, jež by byli nedovedli omluvit, a stávku v „Kemce“ by byli přece neukončili. A že organizaci by nepoškodili, o tom se byli přesvědčili stejně tak jako továrníci v jiných místech. Dělnické organizace jsou dnes již příliš pevnými než aby útoky zaměstnavatelů je dovedly shroutiti.

Proto organizace naše výzvy k vyjednávání uposlechla, poněvadž ochotu k věcnému jednání projevovala od počátku celého sporu. Včera konečně k vyjednávání došlo a skončilo příznivým výsledkem pro dělnictvo. Předně tím, že odvrácena byla výluka, která v nynější krizi by se jistě byla dělnictva – a zejména neorganizovaného – nepříznivě dotkla, a za druhé donucena byla organizace továrníků jednati o poměrech v „Kemce“ a uznala je sama za neudržitelné a konečně organizace továrníků byla nucena učiniti opatření pro budoucnost, aby smlouvy s dělnictvem uzavřené ve všech továrnách byly dodržovány. Poněvadž důvěrník v „Kemce“ soud. Bartoš, kterého továrníci chtěli použítí za záminku k útoku, prohlásil, že na zaměstnání v „Kemce“ více nereflkuje, a jinak žádných požadavků organizace nestavěla, možno prohlásiti, že celý spor ukončen byl pro dělnictvo způsobem velice čestným, poněvadž udělán byl důležitý krok k tomu, aby na příště se podobné případy v „Kemce“ nemohly opakovati.

Jedno však nutno prohlásiti: Dělnictvo textilní mohlo by docíliti větších a lepších poměrů, kdyby jeho organizace silou svou odpovídala počtu zaměstnaných v textilních brněnských továrnách. Továrníci jsou sami znamenitě zorganizováni, znají tuto slabost dělnictva a troufají si proto k častým útokům...

S. č. 45

4. 5. 1910, července 22. Brno. Zpráva sekretáře Obchodní a živnostenské komory v Brně Dr. Roberta Mayera Městskému policejnímu úřadu v Brně, že bude vyvěšena vyhláška o výluce.

Komor. sekretář
Dr. Robert Maeyr.

Městskému policejnímu úřadu, Brno.

K svému politování musím sdělit, že zprostředkovací návrhy p. živnostenského inspektora nebyly provázeny žádným výsledkem a cidiči dnes do práce nenastoupili. Nestane-li se tak ani zítra ráno, bude vyvěšen ve všech továrnách, které solidárně spolu postupují, plakát, který je v opise připojen.

S projevem nejlepší úcty
oddaný
Dr Robert Mayer.

Originál něm. přpisu. Na jeho čtvrté straně:

1910, července 26. Brno. Zpráva Městského policejního úřadu v Brně C. k. mor. místodržitelství v Brně, že k výluce nedojde.

C. k. mor. místodržitelství v Brně.

Odvolává se na zprávu 4. 14. a týkající se stávky cidičů ve více zdejších továrnách sdělují, že 25. t. m. cidiči nastoupili opět do práce, takže výluka 11.000 textilních dělníků, provedená dne 23. t. m. ve zdejších vlnářských závodech, byla zrušena. Dnešního dne byla zahájena práce v plném rozsahu ve všech zdejších textilních továrnách, takže stávka a výluka byla urovnána.

Brno, 26. července 1910.
Podpis.

StA v Brně. Policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Něm. koncept přpisu pro vlastní registraturu.

6. 1912, srpna 5. Brno. Městská rada v Brně žádá presidium c. k. místodržitelství v Brně, aby brněnská bezpečnostní stráž byla zproštěna vojenského cvičení pro brozící výluku 13.000 textiláků.

Věc: Zproštění brněnské bezpečnostní stráže vojenského cvičení.

Presidium c. k. místodržitelství v Brně.

S ohledem na hrozící výluku cca 13 000 dělníků brněnského textilního odvětví pokládá městská rada jako bezpečnostní úřad zemského hlavního města Brna za svou povinnost učiniti včasné opatření, která umožní udržet pořádek a klid v této kritické době.

Za tímto účelem je především nutné, aby městská bezpečnostní stráž byla k dispozici v plném počtu. Protože 21 mužů bylo povoláno k vykonání cvičení ve zbraní v termínu od 12. do 26. srpna a je pravděpodobné i další povolání, nebude k dispozici ani takový počet strážných orgánů, jaký právě vystačí při normálním výkonu služby.

V zájmu veřejné bezpečnosti se podává proto důtklivá prosba, aby byly zproštěny od výkonu vojenského cvičení ve zbraní povolované orgány, které jsou uvedeny jmenovitě a podle skupin vojenských těles v příložených seznamech.

Brno, dne 5. srpna 1912.
podpisy.

StA v Brně. Městské policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Něm. koncept přpisu pro vlastní registraturu.

S. č. 90.

7. 1912, srpna 27. Brno. Textilní továrna Mořice Berana synové žádá policii o ochranu továrny před stávkujícími.

Mořice Berana synové,
akc. spol. Brno.

Brno, Lazaretní 5. dne 25. srpna 1912.

Ctěný městský policejní úřad,
Brno.

Protože náš podnik leží na periferii města a je vydán na pospas eventuálnímu útoku a kromě toho je na mnoha místech přístupný z polí (novostavba), dovoluujeme si podati slavnému městskému policejnímu úřadu nejoddanější prosbu, aby nám byla poskytnuta vydatná ochrana. Důvodem naší žádosti je zvláště to, že jsme se doslechli, že je nutno obávat se zitra nepokojů u příležitosti velké dělnické schůze.

Prosíme o laskavě uznání naší žádosti a znamenáme se v plně účtě

Razítko:
Mořice Berana synové, akc. společnost
Podpis.

StA v Brně. Policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Orig. něm. přípisu. Na čtvrté straně větší množství poznámek, mezi nimi: viděla civilní stráž: podpisy 15 členů civilní stráže.

S. č. 76.

8. 1912, srpna 31, Vídeň. Útvarové velitelství ve Vídni oznamuje c. k. místodržitelství v Brně, že ve dnech 5.-7. září bude v Brně na ochranu před stávkujícími 1240 vojáků.

Místodržitelství Brno.

Žádáme o souhlas odvést 4. a 5. září z Brna na cvičení dva prapory. Jeden prapor se vrátí opět do Brna 5. září večer, takže 4. a 5. září zůstane v Brně k asistenci asi 520 mužů a 200 jezdců. V noci od 5. září až do 7. září odpoledne bylo by potom k dispozici asi 1040 mužů a 200 jezdců. Telegrafickou odpověď žádá 2. útvarové velitelství.

StA v Brně. Moravské místodržitelství, B 13, kart. 401, čj. 10616. Německý orig. telegramu.

S. č. 90.

9. 1912, srpen, Brno. Leták továrních důvěrníků a Svazu českých textiláků, jenž zve na protestní schůzi textilního dělnictva.

Textilnímu dělnictvu na Brněnsku!

V továrnách objevily se opět plakáty známého obsahu.

To je odpověď na naše oprávněné požadavky!

Za několikaleté naší trpělivosti uvykli si továrníci dívat se na nás jako na bídné raby.

Mluvíti o oprávněnosti našich požadavků považuje se za víc než zbytečno. Množství z nás neovládá již sama sebe, poměry staly se silnějšími než naše vůle.

Ztížene existenční podmínky nedovolují nám pracovatí děle za stávajících poměrů, když vidíme, že nejsme s to, opatřití sobě a svým rodinám nejnужnějších denních potřeb.

Továrníci znají dobře naše bídné poměry, ale jejich zpupnost jim nedovoluje s námi se vyrovnati.

Vše, o čem se ve vyvěšených plakátech mluví, je lež – lež je, že nabízí značné zvýšení mezd.

Jest bezmeznou drzostí tvrdit, že několikahaléřový přírůstek, kterého se nedostane ani 10% zaměstnaných, je značným přírůstkem!

Žádají na nás, kteří sami čekáme na spravedlivou úpravu, abychom působili na své spoludruhy, aby odvolali výpověď a čekali, až co jim milostivě páni továrníci udělí.

Žádají na nás, abychom se stali vlastními katy.
Budou prý o oprávněných požadavcích jednat, když bude odvolána výpověď a napřed poděleny kupony.

Do jaké míry uznávají požadavky za oprávněné, nepovídají.

Míni-li továrníci skutečně poměry upravit, nechť sdělí určité proposice a budou-li tyto přijatelné, bude nerušený chod závodů zabezpečen.

Jsme ochotni pracovat, jsme si vědomi obětí, kterých bude boj vyžadovat, jsme si ale také vědomi poroby, kterou chceme se sebe setřást. Nemůžeme klidně snášet, aby o bytí či nebytí 30 až 40 tisíc duší rozhodovalo 40 fabrikantů.

Blíží se dvanáctá – je však ještě čas, aby se továrníci vyslovili, chtějí-li mir nebo boj, a my o jejich odpovědi pojednáme na schůzi dělnictva textilního ve čtvrtek 8. t. m. po 6 hod. večer v obou částech zahrady p. Švabenského na Cejlu 115.

Čtějí-li naši zaměstnavatelé dostati od nás pro ně příznivou odpověď, ať se dle toho zařídí – to leží v jejich moci!

Proto všichni na schůzi přímo z továren!

Nákladem továrních důvěrníků a Svazu českých textilníků. Knihtiskárna Rovnost v Brně. 1700-12.

StA v Brně. Policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Leták.

S. č. 90.

10. 1913, prosince 1. Brno. Zpráva Městského policejního úřadu v Brně presidiu c. k. místodržitelství v Brně o vyluce v brněnských tiskárnách.

Zprávy k události.

Tarifní hnutí tiskařů.

Presidiu c. k. místodržitelství pro Moravu v Brně.

V roce 1905 uzavřena smlouva tiskařů na říšský tarif, který upravuje mzdy a vzájemný poměr mezi podnikateli a pomocníky tiskařských živností v Rakousku, končí 31. prosince 1913. Protože 2. listopadu t. r. byly vyměněny oboustranné návrhy k uzavření nové smlouvy, sešli se dne 18. listopadu t. r. zástupci podnikatelů a delegáti organizací tiskařských pomocníků ve Vídni. Požadavky zástupců pomocníků sledovaly jak zkrácení denní pracovní doby o 1/4 hodiny (zavedení 8 1/2 hodinové pracovní doby), tak i zvýšení minimální týdenní mzdy o K 3.

Ze strany majitelů tiskáren bylo odmítnuto zkrácení pracovní doby; v otázce zvýšení mzdy byly učiněny ústupky, které však byly vázány na podmínky, které byly delegáty pomocníků označeny jako nepřijatelné.

V důsledku toho proběhla jednání skoro bezvýsledně a 21. listopadu po 3 1/2 denním trvání byla přerušena.

Následující projednávání této záležitosti bylo vedeno v tisku obou stran stále ostřejším tónem.

Dříve ještě než se dostal příslušný tarifní úřad k tomu, aby intervenoval pro znovuzahájení přerušeneho jednání, počali dělníci vídeňských tiskáren s pasivní resistencí. Nato se rozhodly organizace podnikatelů ve schůzi dne 5. t. m. ve Vídni, že příštího dne budou vypovězeni všichni pomocníci a pomocní dělníci v celém Rakousku. Při provádění tohoto rozhodnutí, tak jako v ostatních městech Rakouska, byli ve všech brněnských tiskárnách s výjimkou Lidové knihtiskárny, Rudolfova 6, a Papežské knihtiskárny rajhradských benediktinů, Starobrněnská 19/21, které nepří náležejí Svazu majitelů tiskáren na Moravě, vypovězeni s 14denní výpovědní lhůtou všichni sazeči a strojníci s výjimkou těch, kteří byli zaměstnáni při sazbě novin. Tímto opatřením bylo v 17 podnicích postiženo celkem 313 typografů. Nekvalifikovaným pomocným dělníkům byla dána 8denní výpovědní lhůta a budou propuštěni 13. t. m.

O tom podávám zprávu.

Brno, dne 8. prosince 1913.
Podpisy.

StA v Brně, Policejní ředitelství Brno, B 26, fasc. stávek. Něm. koncept přípisu psaný na stroji pro vlastní registraturu.

S. č. 99.

**HUDBA K ČESKÉ PANTOMIMĚ
ZAMILOVANÝ PONOCNÝ**

Dr. Vladimír Procházka našel roku 1958 ve vídeňské národní knihovně německou divadelní ceduli,¹⁾ oznamující představení české opery-pantomimy Zamilovaný ponocný na den 11. ledna 1767 v Brně. Podle tohoto dokumentu by mělo Brno získat prvenství před Prahou v uvedení první české divadelní hry. Takto vyznívá i obšírnější sdělení M. Šachové v 2. roč. sborníku Brno v minulosti a dnes,²⁾ v němž je uveden též český překlad obsahu hry podle zmíněné divadelní cedule.

V kroměřížském zámeckém hudebním archivu mne před časem upoutalo torzo skladby nazvané Zamilovaný ponocný. Poněvadž to byla jediná skladba z 18. století na český text, kterou jsem našel v kroměřížském archivu, spartoval jsem z ní několik árií. Po prostudování citovaného článku M. Šachové jsem se ke skladbě znovu vrátil a zjistil jsem, že texty árií zcela souhlasí s obsahem pantomimy, která se hrála v Brně roku 1767. Při bližším pátrání v literatuře jsem shledal, že rukopis byl znám již K. Vetterlovi, který jej citoval ve své studii o hudební pozůstalosti arcivévody Rudolfa.³⁾ Jeho zpráva však tehdy zapadla.

Skladba Zamilovaný ponocný má signaturu R-I-3. Nemá samostatnou obálku, která v hudebních rukopisech 18. století plní zpravidla úlohu titulního listu. Zachovaly se jednotlivé instrumentální a vokální hlasy psané na listech podélného formátu o rozměrech 23 × 30 cm. Písmo rukopisu je nedbalé, ale svědčí o vybrané ruce.

Jsou zachovány tyto party:

Violino I.

Violino II.

Alto Viola.

[Basso] – chybí první a poslední list

Canto – Ančička⁴⁾

¹⁾ Reprodukce tohoto plakátu je uveřejněna ve sborníku Velká pochodeň, Brno 1959, s. 101.

²⁾ M. Šachová: Začátky českého divadelního života v Brně. Brno v minulosti a dnes, roč. 2, 1959, s. 58–59.

³⁾ K. Vetterl: Der musikalische Nachlass des Erzherzogs Rudolf im erzbischöflichen Schlosse zu Kremsier. Zeitschrift für Musikwissenschaft 9 (1926–27), s. 178. Zde mylně uvádí též party Oboe II., Corno I., II., které ve skutečnosti ke skladbě nepatří.

⁴⁾ Pravopis originálu je spřežkový. Všechna česká slova přepisujeme v našem článku moderním způsobem.

Canto – Čarodějka.

Tenore – Zamilovaný ponocný.

Flauto e Oboe I.

Škoda, že chybí part ševce, který byl svěřen nejspíše basovému hlasu. To však je ztráta poměrně malá, neboť ševc má v celé skladbě pouze jeden samostatný výstup a kromě toho se podílí jen na závěrečném čtvero zpěvu.

Jakousi náhradou za titulní list je první stránka partu prvních houslí, na které je uprostřed kurzívou napsáno Zamilovaný[!] Ponocný. Nahoře je pak tužkou, nevypsanou rukou, doplněna poznámka Böhmisches Intermezzo Defect.

Celá skladba se skládá z osmnácti, a počítáme-li kvarteto samostatně, z devatenácti samostatných čísel. Instrumentální čísla nesou název Pantomima, vokální čísla Aria. Hru uzavírá vokální duet a kvartet. Na jednotlivé účinkující připadá nestejný počet árií: na ponocného čtyři, na Ančičku tři, na čarodějkou dvě a na ševce jedna.

Předpokládáme, že na jednotlivé instrumentální věty, které jsou většinou tanečního charakteru, se tančila nebo byla improvizována pantomima. Poněvadž by však trvalo celé představení i s repeticemi takto asi jen půl hodiny, je pravděpodobné, že mezi jednotlivými hudebními čísly byla vložena ještě prostá deklamace bez hudby. Zdá se, že obsahově výrazová stránka hry nemohla být vyčerpána jen textem árií a pantomimickými tanečními výstupy s hudbou. Proti tomu by částečně svědčilo upozornění divadelního plakátu, podle kterého měl být tento český „Sing-Spiel“[!] předveden osobami, „die der Sprache gar nicht kündigt sind“. Z toho důvodu bylo asi snahou herců omezit mluvní stránku svého projevu na minimum. Zatím co žánrově označení „Sing-Spiel“ by mluvenou řeč připouštělo, svědčila by zase charakteristika „böhmische Opera Pantomima“, uvedená na divadelní ceduli před názvem hry, pro opak. Avšak i kdybychom připustili, že byly slovní vložky mezi jednotlivými výstupy prováděny formou recitativu, představení by asi stěží trvalo tři čtvrtě hodiny. O prostotě a nenáročnosti tohoto dramatického útvaru svědčí také fakt, že šlo o jednoaktovku, kdežto německá hanswurstovská komedie ohlášená na tomtéž plakátu byla charakterizována jako veselohra o 3 jednáních s mnoha zápletkami, co nejlépe provedená. Pojem intermezzo, který je připsán na partu prvních houslí, by řadil Zamilovaného ponocného k veselým, často improvizovaným útvarům, které byly v 18. století vkládány mezi jednotlivá dějství vážných oper. Tato hypotéza je však bezpředmětná, neboť v oné době ještě neexistovala česká vážná opera, ve které by se mohlo uplatnit české intermezzo.

Pokusili jsme se rekonstruovat celou pantomimu pomocí obsahu hry, textů árií a charakteru hudebních vět. Popis pantomimy rozčleníme do dvou sloupců. Do prvního sloupce budeme psát děj jednotlivých výstupů, zpracovaný podle divadelní cedule a doplněný detaily (v hranatých závorkách), které lze vyčíst z textů árií. Do druhého sloupce budeme uvádět seznam hudebních vět a texty árií v tom pořadí, jak jsou číslovány. Výjimku jsme udělali u č. 8, které jsme zařadili až za č. 13, poněvadž to lépe odpovídalo dějové osnově.

Děj pantomimy se odehrává pozdě večer na vesnici nebo v malém městě před domem, ve kterém bydlí švec se svou rodinou.

Účinkující:

Václav – ponocný

Ančička – venkovská dívka

ševcová-čarodějnice – Ančičina matka

švec Ančičin otec

1. výstup

Ponocný Václav vystoupí na jeviště a odtroubí hodiny.

Spatří svítit světlo v domě svého kmotra ševce. Podívá se tomu a domnívá se, že švec čeká ještě nějakou milenkou.

Pak odchází za svým zaměstnáním do jiné ulice.

2. výstup

Na scénu přichází Ančička, která se vrací domů z taneční zábavy, kde se zdržela příliš dlouho. Stačí ještě zahlédnout odcházejícího ponocného. Obává se, že ponocný zpozoroval její pozdní návrat, a proto se snaží rychle vklouznout do domu. Poněvadž jsou dveře domu zamčeny, usedne na práh a usne.

3. výstup

Přichází opět ponocný. Spatří spící Ančičku, která se mu velice zalíbí.

Snaží se různým způsobem vzbudit Ančičku. Když se mu to podaří, vyzná jí lásku. Ančička ho zprvu odmítá, ale když jí ponocný vyhrožuje udáním u rychtáře, slíbí mu po nějakém zdráhání svoji přízeň.

No. 1. Pantomima 6/8, B-dur, Con sordini, Grazioso. 19 t.

No. 2. Aria Ponocný. 3/4, g-moll,

Largo:

Ó, což jest to předivná věc,
že ještě svítí můj kmotr švec.
To nikdy nebývá.

Allegro:

Juž já ti rozumím, zlatý kmotříčku,
juž já ti rozumím, milý ševče.
Zajisté ty paseš na večeríčku,
ty nespíš a čekáš na to děvče.

No. 3. Pantomima. 3/4, G-dur, Andante, poslední 3 takty Adagio. Celkem 14 t.

No. 4. Aria Ponocný. 2/4, G-dur,

Allegretto:

Aj, což jest to hezký komárek,
ten by se pro mne šikoval.
Ó, kýmž můžu s ním udělat párek,
což bych ti štěstí děkoval.

4. výstup

Mezitím vystoupí na scénu ševcová-čarodějnice, Ančičina matka, která všechno, co se odehrálo, pozorovala. Ponocný [který však ji asi spatřil již dříve, jak přichází] skryje Ančičku do své lucerny. Čarodějnice mu však Ančičku začaruje a odejde tajně se smějíc do svého domu.

Ponocný [který nic netuší] je rád, že přelstil Ančičinu matku a že si může Ančičku odnést domů.

No. 5. Pantomima. 2/4, C-dur, Largo. 6 t.
Aria Ponocný. 2/4, C-dur,

Allegro:

Nebylas tak chytrá,
Moje zlatá kmotra,
aby si se podívala,
co v lucerně mám.
Mám ji tam Ančičku,
mého srdce svíčku,
nyní já ji k sobě vezmu
a ponesu k nám.

5. výstup

Přichází znovu ševcová a směje se svému čarování. Je zvědavá, co udělá ponocný, až zjistí, že mu vyčarovala Ančičku z lucerny domů do světnice, a proto se skryje.

No. 6. Aria Čarodějka. 3/4, A-moll,

Andante:

Ha, ha, ha, ha, ha, ubohej chytřej,
podvedl se sám.
Běž, holečku, pospěš si,
to je věc přehezka,
řekni někdo, že viděl si
takového mezka [rkp. meska].

C-dur:

Má prázdnou svou lucerničku,
já sem ji vypásla
a tu jeho jasnou svíčku,
já sem mu ji zhasla.
Da Capo A-moll.

6. výstup

Ančička vyjde z domu celá nešťastná nad tím, co se stalo. Doufá však, že najde [svého Václava].

No. 7. Aria Ančička. Alla breve, A-dur:

Ach, ubohé mé srdéčko,
toho ses nenadála,
že dnes večer tak málo
sebe potěšit máš.
Však ale nezoufej,
nýbrž pilně doufej,
že najdeš, co hledáš.

7. výstup

Ševcová provádí svoje kouzla, kárá a hubuje Ančičku a hrozí, že ji potrestá.

8. výstup

Přichází opět ponocný a uchází se u ševcové o Ančičku. Rozhořčená ševcová však nechce o ničem slyšet a odvádí s sebou svoji dceru [do domu].

Václav zlořečí staré čarodějnici a rozzlobeně odchází.

9. výstup

Ančička marně hledá svůj poklad [- svého Václava].

Chválí štěstí městských dívek, které mohou mít více milenců než venkovské dívky.

Odchází, odkud přišla.

No. 9. Pantomima. $\frac{2}{4}$, D-moll, 18 t.

No. 10. Pantomima. $\frac{3}{4}$, G-dur, Andante. 27 t.

No. 11. Aria Ponocný. $\frac{2}{4}$, G-moll,

Allegro:

Tebe, babo zlořečená,
přinesl čert z pekla.
Ó, kým si se, mrcho shnilá,
na tom místě stekla!
Počkej ale, já na tebe
si ráno přivstanu
a věř, že tě do mých klepet
zajisté dostanu.

No. 12. Pantomima. $\frac{3}{4}$, B-dur, Menuetto. 16 t.

No. 13. Aria Ančička. $\frac{3}{8}$, Es-dur,

Largo:

Tudy nic, tady nic,
zde nic není pro mně.
Tudy nic, tady nic
nenajdu.
Snad je tam, snad je tu,
snad je na tom stromě [rkp.
stromně].
Tudy nic, tady nic
nenajdu.

No. 8. Aria Ančička. $\frac{3}{4}$, C-dur,

Allegretto:

Prosím vás, milý panenky,
své štěstí hledající
jděte rači na Koňský trh,
nechoďte do vesnice.
Zde najdete ponocného,
zde najdete ševce,
v Praze ale máte hezkého
každý večer chlapce.

10. výstup

Vystoupí čarodějnice a raduje se, že podvedla Václava, který marně počítal s její dcerou.

No. 14. Pantomima. $\frac{3}{4}$, Es-dur. 23 t.

No. 15. Aria Čarodějka. $\frac{2}{4}$, C-moll,

Allegro:

Hle, můj milej Vašku,
tak sem tě chytla,
tak sem se na tobě,
prachšelmo, pomstila.
Tys chtěl Ančičku,
utři hubičku
a netrap se víc!
Nedostaneš nic!

11. výstup

Na scénu přichází opilý švec – čarodějčin manžel a v opilosti vychvaluje jirkovské a líčkovské pivo. Domnívá se, že je u sklepnice a žádá si další pivo.

[Ševcová chce patrně vtáhnout opilého manžela domů, aby jí nedělal na ulici hanbu].

Této situace využije ponocný, vnikne do domu [a pravděpodobně za sebou zamkne] a ukáže se spolu s Ančičkou [v okně].

[Čarodějnice pozná, že dvěře domu jsou zamčeny].

[Švec chce patrně ztropit nějakou výtržnost.]

Ančička s ponocným využije situaci a prosí ševcovou, aby jim dala své svolení.

No. 16. Pantomima. $\frac{2}{4}$, C-dur. 14 t.

No. 17. Aria Švec. $\frac{3}{4}$, F-dur.
(Part ševce chybí.)

No. 18. Duetto: Čarodějka – [Švec].
 $\frac{3}{8}$, G-dur, Andante:

Č.: Poď, mužíčku, poď domů!
On nemůže stát!
Kdyby on tak těžký nebyl,
já bych ho tam vnesla.
Poď, holečku, poď, mužíčku!
Ani nemůže stát.

[No. 19.] Quartetto: Ančička-Čarodějka-Ponocný-[Švec]. $\frac{3}{4}$, F-dur:
A.+P.: Kmotra, můžete jít na dříví
a my zatím večeri budem vařit.

Č.: Kým se ti, prachšelmo,
huba tvá skříví!

Š.: ?

Č.: To se nemá stát,
ožralej, di spát!

Š.: $\frac{3}{4}$, C-moll, Adagio. (?)

Č.: $\frac{2}{4}$, C-dur, Allegro:
Ty, ochlasto, di do pekla!

A.: $\frac{3}{4}$, F-dur:
Jestli vy nám dovolíte,
bychom byli svoji,

P.: tehdy vždycky k vašim službám
pan ponocný stojí.

Ševcová konečně svoluje k sňatku.

Č.: $\frac{2}{4}$, C-dur:
Vem si ji, zrádče,
a otevři nám,
ať já od tebe
jednou pokoj mám.

Ponocný a Ančička se radují, že dosáhli svého cíle. Švec si však poroučí ještě jeden půllitr.

Š.: $\frac{3}{4}$, C-dur, Andante:
Č.: Ještě nemáš dost?
A.+P.: My sme se dnes dočkali,
největší radost.
Č.: Di, ožralej, do pekla!
Ještě nemáš dost?

*

Z uvedeného srovnání obsahu hry s libretem a hudbou kroměřížského rukopisu bychom mohli soudit, že kroměřížská skladba je původní hudbou ke stejnojmenné české pantomimě, která se hrála v Brně roku 1767.

Divadelní cedule nám bohužel ani nenaznačuje, kdo byl autorem námětu a libreta. Autor textu árií kroměřížského Zamilovaného ponocného však asi nebyl Němec. Z hlediska naší doby připadá nám libreto velmi primitivní, avšak z hlediska stavu českého jazyka ve 2. polovině 18. století není právě nejhorší. Zdá se spíše, že jeho autorem byl člověk dobře znalý českého jazyka, s určitým vzděláním a veršovacími schopnostmi.

I když jazyk árií Zamilovaného ponocného neobsahuje zřetelné dialektologické rysy, ukazovala by adjektivní koncovka -ej místo -ý, např. ve verši: „Hle, můj milej Vašku,“ do Čech nebo do západní části Moravy.⁵⁾ Podobně i tvary „Vašek“, „holeček“, „Ančička“ upomínají spíše na českou oblast.

Pro Čechy svědčí i zeměpisné pojmy obsažené v obsahu pantomimy z brněnské divadelní cedule. Opilý švec prý chválí v 11. výstupu jirkovské a líčkovské pivo. Obě obce, Jirkov i Líčkov, leží v severozápadních Čechách poblíže Žatce. Bylo by omylem považovat Jirkov a Líčkov za místo, kde vznikl text k Zamilovanému ponocnému, poněvadž obyvatelstvo obou obcí bylo převážně německé a také jejich vrchnosti byly německé. Spíše můžeme předpokládat, že text byl psán se zřetelem k obecnostem, kterému bylo dobře známo jirkovské a líčkovské pivo. Existenci pivovarů v Jirkově a v Líčkově v 18. století dosvědčují již staré topografie Čech.⁶⁾ V Jirkově byly dokonce dva pivovary, městský a panský, a jirkovské pivo prý bylo pro svou hořkou, dobrou chuť oblíbeno nejen v Praze, nýbrž v celé zemi. Rovněž líčkovské pivo se prý vozilo až do Prahy.

O Praze nacházíme zmínku též v Ančičině árii (č. 8), ve které Ančička radí dívkám, aby si hledaly nápadníky raději v Praze na Koňském trhu, kde budou mít lepší výběr než na vesnici. Koňský trh byl skutečně místem, kam přicházelo mnoho lidí, zejména cizinců, protože zde byly zájezdní hospody a kromě toho zde stálo od roku 1786 divadlo českých vlastenců – Bouda.

⁵⁾ Gebauer: Historická mluvnice jazyka českého, díl 1., Praha 1894, s. 282.

⁶⁾ J. Schaller: Topographie des Königreichs Böhmen, 7. Teil, Saazer Kreis, Prag 1787, s. 69–70, 191; J. G. Sommer: Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt, Bd. 14, Saazer Kreis, Prag 1846, s. 29, 137. Srovnej též příslušná hesla v Riegrově a Ottově slovníku naučném.

Poněvadž obecnost, pro které byla hra napsána, asi znalo nejen jirkovské a líčkovské pivo, nýbrž i Koňský trh v Praze, domníváme se, že Zamilovaný ponocný vznikl ve středních Čechách, nejspíše v Praze. Jestliže však hra pochází z Čech, nemohla mít svou premiéru v Brně roku 1767, nýbrž spíše v Praze nejpozději roku 1766. Němečtí herci zařadili Zamilovaného ponocného do svého repertoáru asi proto, aby jej mohli dávat v obcích, kde bylo české obecnost, neboť to bylo pro ně zřejmě výnosné. Zarážející však je, že své představení v Brně oznamovali plakátem v německé řeči. Tuto skutečnost lze zčásti vysvětlit tím, že české obyvatelstvo bylo ze škol zvyklé číst spíše německy než česky.

Všimněme si nyní hudby k Zamilovanému ponocnému. Je na první pohled velmi primitivní – až triviální. Některé árie však jsou velmi svěží a prozrazují jistou skladatelskou zručnost.

Doprovod sólistů je svěřen smyčcovému kvartetu nebo lépe triu, poněvadž viola až na nepatrné, bezvýznamné výjimky zdvojuje bas v horní oktávě. Zachovaný společný part pro první flétnu a hoboj se většinou kryje s partem prvních a druhých houslí. První flétna a hoboj jsou předepsány pouze pro č. 1, 5, 9, 10, 12. K rukopisu jsou přiloženy ještě další 4 hlasy: Oboe I., II., Corno I., II., které však k Zamilovanému ponocnému nepatří a dostaly se sem patrně omylem katalogizátora. I kdyby však skladba obsahovala původně ještě další hlasy, sotva by se změnilo něco podstatného na nynějším obrazu partitury. Instrumentačně není tedy na skladbě nic zvláště pozoruhodného, neboť smyčcový kvartet doplněný flétnami a hoboji byl v 18. století běžnou nástrojovou kombinací. Rovněž vedení violy paralelně s basem bylo v operách druhé poloviny 18. století velmi časté.

Volba tónin je velmi pestrá, což by ukazovalo na poměrně dovedného skladatele. Svědčí o tom užití tónin B-dur, g-moll, Es-dur, c-moll, F-dur, d-moll a jejich převaha nad „houslovými“ tóninami (G-dur, A-dur), i když party plně odpovídají povaze smyčcových nástrojů. Také střídání tónin je pestré, takže jen výjimečně následují za sebou dvě čísla ve stejné tónině. Vyvozovat z tónin hlubší souvislosti bylo by však zbytečné.

Harmonická stránka je velmi prostá s převahou základních harmonických funkcí, jak tomu bylo v 18. století pravidelně, na některých místech však je naznačena pouze dvouhlasem. Překvapující jsou některé oktávové paralely nebo unisona prvních a druhých houslí, dokonce i v těch místech, kde se přímo nabízejí alespoň tercie nebo sexty. Zdá se, že se k nim skladatel uchýlil zejména tehdy, když si nevěděl rady s harmonizací. Tak je tomu např. v č. 9, 11 a 15. Tvrdost takových paralel vyniká zejména tam, kde první a druhé housle zdvojují zpěvní hlas, takže skladba působí jako zdvojený dvouhlas. Základní dvouhlas nejvyššího a nejnižšího hlasu nevykazuje vyslovené chyby, ale místy je pracován velmi neobratně. Bas je pojímán zcela v duchu klasicismu, pouze v č. 15 připomíná ještě poněkud barokní basso continuo. Jediný pokus o oktávovou imitaci najdeme až v závěrečném kvartetu (Adagio), patrně k dosažení komického efektu s opilým ševcem. Z hlediska harmonie i vedení hlasů je nejpropracovanější již zmíněná Ančičina árie č. 7.

Autor Zamilovaného ponocného měl též schopnosti dramatické. Proto můžeme u něho mluvit nejen o určité hudební charakteristice postav v áriích, nýbrž i o charakteristice dějů v instrumentálních větách. Tak např. hudební věta č. 16 dobře vystihuje hřmotný příchod opilého ševce nebo č. 3 opatrné Ančičiny kroky, která nakonec usíná na domovním prahu.

Nejpádnejším rysem hudby k Zamilovanému ponocnému je její lidovost. Charakterizuje ji:

- a) prostota a neafektovanost hudebního výrazu
- b) výrazná, věcná a snadno zapamatovatelná melodika
- c) přehledná, pravidelně členěná formální výstavba většiny árií. (Většinou jde v podstatě o dvoudílné písňové formy s osmitaktovými periodami, které lze rozložit až na dvoutaktí. Výjimku tvoří částečně č. 2 a 7.)

Některé árie (např. č. 8, 11, 13, 18) připomínají tak nápadně české lidové písně, že se nezdá nic snazšího než najít k nim doslovné paralely ve sbírkách lidových písní. Přesto se nám zatím nepodařilo najít mezi českými lidovými písněmi žádnou vhodnou analogii. Podle divadelní cedule měl být skladatel členem německé herecké společnosti. I když slovní přízvuk není v áriích kroměřížského rukopisu důsledně respektován, zdá se, že skladatel byl Čech anebo alespoň znal česky. O tom svědčí nejen zmíněná „jakoby česká“ melodika, nýbrž i skutečnost, že s výjimkou č. 2 začínají všechny zpěvy na těžké době bez předtaktí. To by nebylo možné, kdyby šlo jen o překlad německé skladby. Poněkud nezvykle působí v Zamilovaném ponocném rytmicky oslabené závěry ve $\frac{2}{4}$ taktu, které jsou v české lidové písni poměrně vzácné. (Viz č. 6, 8, 11, 15.)

Právě ve srovnání s lidovou písní vyniknou i některé nedostatky v melodické invenci skladatele Zamilovaného ponocného, které na první pohled nejsou příliš patrné. K nim patří sklon k sekvenčnosti melodické stavby (např. č. 6), který je typický pro skladatele druhého řádu, a manýra budovat melodickou linku sestupně od dominanty k tónice s využitím tónické tercie (č. 2, 4, 5, 7, 11). Celkem lze říci, že melodie Zamilovaného ponocného nedosahují zdaleka ušlechtilosti lidové písně a jsou spíše lacině povrchní.

Z hudebních žánrů umělé hudby 18. století můžeme Zamilovaného ponocného srovnávat především s italskou operou a se singspielem.

S italskou operou spojuje Zamilovaného ponocného pouze zjednodušení orchestrálního aparátu a počtu sólistů a sklon k buffovému stylu, který začal převládat v divadlech po roce 1760.⁷⁾ Přímé vlivy italské opery však jsou nepatrné. Nejnajdeme zde vůbec rozvinutější koloraturu, zpěv je často sylabický, ligatury spojují nejčastěji jen dva tóny. Hlubší závislost na melodice a formální výstavbě árií italských oper se nám zatím nepodařilo najít. Da capo je předepsáno jen v árii č. 6. Se závěrečnou formulí neapolské opery se v Zamilovaném ponocném nikdy nesetkáváme. Vokální party nejsou naprosto myšleny pro operní zpěváky s vyspělou pěveckou technikou, nýbrž spíše pro příležitostné zpěváky, jakými bývali kočovní herci v 18. století, kteří podle potřeby museli umět i tančit a zpívat.

Mnohem bližší než italská opera je Zamilovanému ponocnému styl vídeňských hudebních klasiků. „Mozartismy před Mozartem“ byly v české lidové i umělé hudbě 18. století již mnohokrát prokázány. Najdeme je i v Zamilovaném ponocném. Nejvýrazněji jsou zastoupeny ve stručné, ale hudebně nejlépe propracované árii Ančičině (č. 7). S hudebním rokokem spojuje Zamilovaného ponocného ornamentika (opory, přírazy, trylky). Skladatel Zamilovaného ponocného však dovedl

⁷⁾ P. Netti: Počátky opery v Čechách až ke Stavovskému divadlu, Čsl. vlastivěda, 8. díl, Praha 1935, s. 678.

těchto prostředků užívat s mírou, aniž se jimi dal strhnout do změkčilého, sentimentálního tónu, který je tak častý v písních 18. století.

Děj Zamilovaného ponocného je blízký též operetám a singspielům 18. století. Předběžné srovnání árií ze Zamilovaného ponocného s písněmi z vídeňských hanswurstiád a singspielů, uložených v zámecké knihovně v Kroměříži,⁸⁾ ukázalo naprostou rozdílnost obou útvarů jak po stránce textové, tak i po stránce hudební.

Hudbě Zamilovaného ponocného se podobá nejvíce opera *Opilý muž*,⁹⁾ která byla dosud připisována V. T. V. Tučkovi, známému ve starší literatuře pod jménem František Vincenc Tuček ml. Vincenc Tomáš Václav Tuček se narodil v Praze 2. února 1773.¹⁰⁾ Jeho otec Jan (v dřívější literatuře uváděný pod jménem František Tuček st.) vyučil prý ho hudbě a zpěvu. Vincenc Tuček zahájil svou divadelní kariéru jako tenorista divadla hraběte Sweertse v Praze, kde působil od roku 1793¹¹⁾ až do roku 1796, kdy se stal cembalistou ve Stavovském divadle.¹²⁾ V té době prý zanechal zpěvu a věnoval se cele skladbě. Roku 1797¹³⁾ odchází do služeb vévody Kuronského v Zaháni jako koncertní mistr. Pak byl kratší dobu ředitelem divadelního orchestru ve Vratislavi, od roku 1801 kapelníkem Leopoldova divadla ve Vídni a nakonec divadelním kapelníkem v Pešti, kde zemřel v letech 1820–22. Ve vzájemných vztazích členů Tučkovy rodiny je mnoho nejasností a zvláště zaměňování Vincence Tučka (1773–1820) s jeho otcem Janem Tučkem (zemř. 1783) vedlo již k mnoha omylům.¹⁴⁾ Ze skladeb Vincence Tučka bývá nejvíce chválena opera *Lanassa*. Kromě 30 singspielů¹⁵⁾ skládal prý také církevní a taneční skladby a české operety.

Opera, které dal E. Axman název *Opilý muž*, byla zaslána roku 1819 z Kojetína jako příspěvek ke sbírce lidových písní.¹⁶⁾ Skladatel je na ní podepsán jen Tutczek a jako libretista byl jmenován jakýsi Josef Galka. Podle R. Eitnera¹⁷⁾ je opis *Opilého muže* zachován též ve vídeňské Gesellschaft der Musikfreunde. Přes určité technické klady, ke kterým patří např. lepší propracování nástrojových partů, stojí *Opilý muž* daleko za Zamilovaným ponocným. Nehledě k vulgárnosti jeho obsahu je jeho veršová předloha po formální stránce primitivnější. Celkové zpracování je statičtější, výběr tónin chudší a melodika jednotvárnější. Vedle některých árií,

⁸⁾ Sign. N/a IX/2 93, N/a IX/2 81, N/a IX/2 84, N/a IX/2 82, N/a IX/2 73.

⁹⁾ E. Axman: Moravské opery ve století 18., Brno 1912, zvl. ot. z ČMM roč. 12.

¹⁰⁾ J. G. Dlabacz: Allgemeines historisches Künstler-Lexicon, Prag 1815, 3/282–283; C. von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Theil 48, Wien 1883, s. 76; R. Eitner: Bibliographisch-bibliographisches Quellen-Lexikon; Riegrův slovník naučný; Ottův slovník naučný. Nejnověji shrnul a opravil údaje o skladatelích Tučcích F. Batba, K otázce skladatelů Tučků, Zprávy Bertramky, leden 1960.

¹¹⁾ O. Teuber: Geschichte des Prager Theaters, Teil 2., Prag 1885, s. 310 cituje divadelní ceduli singspielu *Der Schusterfeierabend* od Volánka z 31. 12. 1793, kde je Tuček uveden v roli pána von Binsenstein. Hra se dávala ve Sweertsově divadle u Hybernů za řízení Fr. Vabacha. Podle Wurzbacha, l. c., zde nastoupil až roku 1795 za éry Ant. Gramse.

¹²⁾ C. von Wurzbach, l. c.

¹³⁾ J. G. Dlabacz, l. c.; C. von Wurzbach, l. c.; Ottův sl. nauč.; J. Němeček: Nástin české hudby 18. století, Praha 1955, s. 178; J. Racek: Česká hudba od nejstarších dob do počátku 19. století, Praha 1958, s. 206.

¹⁴⁾ C. von Wurzbach, l. c.

¹⁵⁾ J. Racek, l. c.

¹⁶⁾ E. Axman, l. c., s. 43; J. Němeček: Lidové zpěvohry a písně z doby roboty, Praha 1954, s. 32–33. V současné době je rukopis uložen ve Státním archivu v Brně, fond. G 11, sign. 292/3–166.

¹⁷⁾ R. Eitner, l. c.

kteře se podobají českým lidovým písním (např. č. 3, 5, 6, 7), jak na to poukázali již E. Axman a J. Němeček, najdeme zde invenční závislosti na operní hudbě z konce 18. století (např. č. 1, 2). Některá místa připomínají svou trivialitou melodiku kra-
mařské písně (např. č. 2, 4). Z hlediska stylu je Opilý muž pozdějším dílem než Zamilovaný ponocný. Autorem Opilého muže asi nebyl Vincenc Tuček, nýbrž spíše jeho otec Jan. Nepřímý důkaz o tom podává V. J. Tomášek ve svých Pamětech,¹⁸⁾ když píše, že poznal tuto operu u svého otce v Chrudimi kolem roku 1785.¹⁹⁾ V té době bylo Vinc. Tučkovi 12 nebo 13 let a proto jeho autorství nepřichází v úvahu.

Vinc. Tučkovi je též připisována česká zpěvohra (opereta nebo singspiel) Ponocný aneb Česká Ančička na slova Maxmiliána Štvána (1755–1819).²⁰⁾ Poněvadž tento název silně připomíná Zamilovaného ponocného, je důležité, abychom této zpěvohře věnovali zvýšenou pozornost. Podle J. Racka²¹⁾ hrála se zpěvohra Ponocný aneb Česká Ančička u Hybernů.²²⁾ Všichni ostatní autoři²³⁾ se shodují v tom, že hru uvedl na jeviště Joh. Josef Brunian koncem 70. let 18. století, tedy nejpozději roku 1778. Názory o místě, kde byla hra provedena, se různí. J. Vondráček soudí, že to bylo buď v Pfannerově aréně (byla postavena r. 1778) na Ovocném trhu, nebo v boudě na Malostranském náměstí. F. Bařha²⁴⁾ píše, že to bylo v Kotcích. Tato hra prý měla větší úspěch než Kníže Honzík (1771) a byla prý několikrát opakována. Cituje ji také J. Jungmann²⁵⁾ mezi dramatickými díly M. Štvána. O Teuber,²⁶⁾ který přejímá zprávu o této hře z Bellmannovy brožury,²⁷⁾ pochybuje o její věrohodnosti. Zdá se, že většina autorů převzala zprávu o této druhé české hře zcela mechanicky od Jana Hýbla.²⁸⁾ F. Černý, podobně jako Teuber, považuje zprávu o zpěvohře Ponocný aneb Česká Ančička za nedoloženou.²⁹⁾ Naproti tomu Josef Dobrovský³⁰⁾ jmenuje mezi nejstaršími „formálními kusy“, ve kterých se poprvé uplatnil český jazyk, „Ponocného“ a Knížete Honzika.

Většina autorů považuje za skladatele hudby k zpěvohře Ponocný aneb Česká Ančička Vincence Tučka, snad proto, že byl z rodiny Tučků nejznámější. Jestliže se však zpěvohra hrála poprvé roku 1778, kdy bylo V. Tučkovi teprve 5 let, po-

¹⁸⁾ V. J. Tomášek: Vlastní životopis, Praha 1941, s. 18.

¹⁹⁾ V. J. Tomášek (l. c.) ve svých pamětech naznačuje, že Tuček (neřká však který, ale patrně Jan Tuček) byl dědečkem slavného komika Václava Svobody († 19. 9. 1822 ve Vidni), jedinečného představitel Hanse Klachela von Przelautsch (Honza Kolohnát z Přelouče) a pozdějšího režiséra leopoldovského divadla ve Vidni. Jméno Hans Klachel zůstalo V. Svobodovi zřejmě jako přezdívka. Srovnej: O. Teuber, l. c. 2/299 a J. Pešek: Česká zpěvohra od doby obrození až do B. Smetany, Čsl. vlastivěda, 8. díl, Praha 1935, s. 686.

²⁰⁾ O M. Štvánovi viz: F. Bařha: K životu a činnosti M. Štvána, Česká literatura 1955, s. 389–390.

²¹⁾ J. Racek, l. c.

²²⁾ V divadle u Hybernů se hrálo v letech 1789–1802.

²³⁾ J. Vondráček: Přehledné dějiny českého divadla, Část 1., Praha 1926, s. 24–25; J. Träger: Česká činohra, Počátky českého divadla, Čsl. vlastivěda, 8. díl, Praha 1935, s. 332–333.

²⁴⁾ F. Bařha, l. c.

²⁵⁾ J. Jungmann: Historie literatury české, 2. vyd., Praha 1849, s. 408.

²⁶⁾ O. Teuber, l. c. 2/159.

²⁷⁾ C. Bellmann: Das Theater und Drama in Böhmen bis zum Anfange des 19. Jahrh., Prag 1877.

Citováno podle O. Teubera, l. c. 2/159.

²⁸⁾ J. Hýbl: Historie českého divadla od počátku až do nynějších časů, Praha 1916. Publikaci se nám nepodařilo sehnat.

²⁹⁾ F. Černý: Nástin dějin českého divadla, díl 3., Praha 1955, s. 15.

³⁰⁾ J. Dobrovský: Dějiny české řeči a literatury, Praha 1951, s. 137.

zbývá tato hypotéza své platnosti. Již J. Vondráček, který přejal zprávu Hýblu a Jungmannovu, nazývá Tučka kapelníkem. Poněvadž u V. Tučka lze mluvit o kapelnictví až po roce 1797, je skladatelem míněn nejspíše otec V. Tučka Jan, který byl skutečně kapelníkem novoměstské civilní gardy. O Janu Tučkovi máme mnohem méně zpráv než o jeho synovi. Jan Tuček se narodil kolem roku 1743 a byl od roku 1771 do své smrti tenoristou a chorregentem v kostele sv. Petra na Poříčí.³¹⁾ Kromě toho zastával s velkou slávou kapelnické místo u novoměstské civilní gardy. Dlabac³²⁾ znal od něho několik českých karnevalových operet, partit a sonát. Poněvadž zpěvohra Ponocný aneb Česká Ančička byla složena nejpozději v roce 1778, byla s největší pravděpodobností dílem Jana Tučka, který jako jeden z mála českých skladatelů 18. století komponoval na české texty.³³⁾

Podobný název jako zmíněná Tučkova zpěvohra má také hra Böhmische Ančička z repertoáru Brunianova z roku 1770.³⁴⁾ Citujeme podle Teubera:

Repertoire in der letzten Februarwoche 1770:

18. Febr. Die Garküchlein (Einnahme 116 fl. 54 kr.),

19. Febr. Die bedrangten Waysen (Einnahme 73 fl. 54 kr.),

22. Die Patrie (167 fl. 52 kr.),

25. Febr. Erste Comödie 45 fl. 12 kr. 2. Comödie 174 fl. 36 kr.,

26. Febr. Böhmische Ančička (96 fl.),

27. Febr. Masquera (149 fl. 18 kr.).

Poněvadž jsme neměli k dispozici materiál, ze kterého Teuber čerpal, nemohli jsme se přesvědčit, zda Teuber zachoval důsledně ortografii originálu a zda smíme z tohoto lakonického záznamu usuzovat, že „Böhmische Ančička“ byla totožná s českou zpěvohrou Ponocný aneb Česká Ančička. Jak známo, Brunian uvedl roku 1771 českou hru na scénu z ryze obchodních důvodů. Poněvadž se již na konci roku 1769 zhoršily hospodářské poměry Brunianova divadla tak, že bylo nutno přikročit k sekvestraci divadelní pokladny, napadá nám, zda snad „Böhmische Ančička“ neměla zachraňovat divadelní pokladnu podobně jako o rok později Kníže Honzík. V tom případě by mohlo jít i zde o zpěvohru kapelníka Jana Tučka. Jan Tuček musel totiž složit svého Ponocného mnohem dříve, než došlo k jeho známému provedení Brunianem v 70. letech, poněvadž většina autorů píše, že M. Štván „předělal“ Tučkovu zpěvohru. Poněvadž se nikde nepraví, že Štván zpěvohru „přeložil“, soudíme, že i původní Tučkovo znění bylo české. Kdybychom mohli předpokládat, že J. Dobrovský v citovaném díle jmenoval na prvním místě Ponocného úmyslně, měli bychom v jeho výroku další důkaz, že Ponocný Jana Tučka je nejstarší českou hrou.³⁵⁾

Z toho, co jsme dosud řekli, je zřejmé, že Zamilovaný ponocný přišel do Brna z Prahy. Lze však jen nesnadno vysvětlit, proč máme o jeho provedení nejstarší

³¹⁾ F. Němec: Pražské varhany, Praha 1944, s. 145.

³²⁾ J. G. Dlabac, l. c.

³³⁾ Také F. Bařka považuje v citované studii J. Tučka za autora hudby k Ponocnému a uvádí ještě další jeho skladby pro české divadlo.

³⁴⁾ O. Teuber, l. c. 1. Theil, Prag 1883, s. 298–299.

³⁵⁾ S názvy her, které připomínají Zamilovaného ponocného, se setkáváme ještě i koncem 18. a začátkem 19. století: 1790–1791 Ponocný Brandejský od Tháma (Jungmann, l. c. 413, Teuber, l. c. 2/300), 1795 Ančička a Kubíček (Teuber, l. c. 2/326), 1824 Ponocný, fraška o 1 jedn. od F. B. Tomsy dle Körnera (pravděpodobně od herce J. Körnera – Jungmann, l. c. s. 413).

doklad z Brna. Mezi brněnským a pražským divadlem existovaly v druhé polovině 18. století vztahy, jejichž povahu zatím nedovedeme přesně určit. Josef Bustelli, dědičný nájemce divadla v Kotcích od roku 1764, byl původně brněnský kupec.³⁶⁾ Blížeji podrobnosti o jeho brněnské minulosti ani jeho pozdější vztahy k Brnu nejsou známy. J. J. Brunian, pozdější ředitel divadla v Kotcích, řídil v Brně divadlo v letech 1761–1763³⁷⁾ a vynikal zde ve své oblíbené roli Bernardona. Nepodařilo se nám bohužel zjistit, kde působil v letech 1766–1767 (kdy se hrál v Brně Zamilovaný ponocný), ale pravděpodobně se zdržoval ve Štýrském Hradci nebo ve Vídni. Řešit otázku, zda snad byl Jan Tuček členem Meningerovy³⁸⁾ bádenské herecké společnosti, která provedla v Brně Zamilovaného ponocného, není zatím možné.

Proto musíme nechat otevřenou i otázku, zda je kroměřížský Zamilovaný ponocný hudbou k brněnské pantomimě z roku 1767 nebo k pražskému Ponocnému Jana Tučka, anebo zda jde v Brně i v Praze o tutéž hru s hudbou Jana Tučka. Zatím zůstává faktem, že skladba kroměřížského rukopisu se podobá nejvíce hudbě Opilého muže a svým názvem i obsahem je shodná s brněnskou pantomimou.

Ještě nám zbývá vyřešit poslední otázku: jak se dostala pantomima Zamilovaný ponocný do Kroměříže. Rukopis skladby je uložen v oddělení hudebního zámeckého archívu nazvaném Rudolfova sbírka podle jejího původního majitele olomouckého arcibiskupa arcivévody Rudolfa (1819–1831), který byl přítelem L. van Beethovena.³⁹⁾ Arcivévoda Rudolf vlastnil bohatou sbírku rukopisných a tištěných hudebnin, které odkázal po své smrti vídeňské společnosti Gesellschaft der Musikfreunde. Jen náhodou se nepatrná část hudebnin z této sbírky zachovala v biskupských rezidencích v Kroměříži a v Olomouci. Dr. Breitenbacher sloučil ve 20. letech našeho století obě torza a připojil je k ostatním fondům kroměřížského hudebního archívu pod názvem Rudolfova sbírka. Ze kterého torza pochází Zamilovaný ponocný, zda z kroměřížského, či olomouckého, nelze dnes již zjistit. V původním katalogu arcivévodovy hudební sbírky, který se zachoval v Kroměříži, není vůbec uveden. Je těžko vysvětlitelné, jak se tato jediná česká hudebnina dostala do arcibiskupovy sbírky. Pochybujeme, že by německy mluvící arcivévoda měl osobní zájem o českou jednoaktovou zpěvohru. Ostatně Zamilovaný ponocný se hrál ještě dříve, než se arcivévoda Rudolf narodil. Zbývá dvojí vysvětlení: buď pantomimu provedla Meningerova společnost v Olomouci nebo v Kroměříži a její opis se dostal do Rudolfovy sbírky pouhou náhodou, anebo jde v Kroměříži o jiný opis, který nemá s Meningerovou společností nic společného. Podle předběžného pátrání v Městském archívu v Olomouci nedá se zatím z ničeho usuzovat na přítomnost Meningerovy společnosti v Olomouci. Nelze také vyloučit možnost, že se skladba dostala do Kroměříže přímo z Brna, vždyť v zámecké knihovně v Kroměříži najdeme řadu libret italských oper, které se hrály v Brně.⁴⁰⁾ Proto musíme zatím nechat i tuto otázku nedořešenou a počkat, co nám přinesou další výzkumy.

³⁶⁾ O. Teuber, l. c. I/252; J. Vondráček, l. c. 1/15.

³⁷⁾ O. Teuber, l. c. 2/476; K. Vetterl: Opera v Brně, Čsl. vlastivěda, 8. díl, Praha 1935, s. 724.

³⁸⁾ Škoda, že M. Šachová neudala blíže pramen, ze kterého vyčetla jméno principála Mat. Meningera.

³⁹⁾ A. Breitenbacher: K stému výročí úmrtí Beethovena, zvl. ot. z Čas. Vlast. spolku mus. v Olomouci, č. 1–4, r. 39, 1927, s. 1–6; K. Vetterl: Der musikalische Nachlass..., s. 168.

⁴⁰⁾ Srovnej: J. Sehnal: Hudební literatura zámecké knihovny v Kroměříži, Gottwaldov 1960.

Hudba k české pantomimě Zamilovaný ponocný z kroměřížského hudebního archívu potvrdila existenci podobné nebo stejnojmenné české hry se zpěvy v 70. letech 18. století. Je velmi cennou ukázkou hudby jedné z nejstarších českých her. Poněvadž se její libreto a hudba shoduje s obsahem brněnského Zamilovaného ponocného z roku 1767, není vyloučeno, že je skutečně hudbou k této hře. Autorem kroměřížské skladby byl pravděpodobně Jan Tuček (zemř. 1783), jehož zpěvohra Ponocný aneb Česká Ančička byla první nebo druhou českou hrou. Zatím nelze s jistotou rozhodnout, zda hudba brněnské pantomimy pocházela rovněž od tohoto skladatele, anebo od jiného autora. V naší práci jsme se pokusili načrtnout problematiku, která vyplynula z konfrontace divadelního plakátu brněnského představení se stejnojmennou hudební skladbou v kroměřížském hudebním archívu. Definitivní rozřešení těchto problémů nám mohou přinést teprve další výzkumy z dějin českého divadla.⁴¹⁾

⁴¹⁾ Čtyři hudební ukázky ze Zamilovaného ponocného, které uvádíme v příloze, jsou nezkresleným přepisem kroměřížského rukopisu. Úmyslně jsme nedoplňovali artikulační znaménka ani na těch místech, kde vyplývají přímo z povahy skladby. Jsme totiž přesvědčeni, že hudební historik dá přednost tomuto „nehotovému“ zápisu před detailně vypracovanou partiturou, při čemž hudební praktik si i s tímto zápisem bude vědět rady.

Nro. 4. Aria Ponocný. Allegretto

2/4

Vno I.
Vno II.

Vla in 8va col Basso

Basso

Aj, což jest to hez - ký ko -

ma - rek! Ten by se pro mě ši - ko - val.

Ten by se pro

me ši - ko - val O, když mů - žu s nim u - dělat pá - rek.

Což bych ti, štěs - ti, což bych ti, štěs - ti, dě - ko -

val

No. 7. Aria Ančička

Musical score for the first system on page 186. It features a vocal line in the upper staff and piano accompaniment in the lower two staves. The key signature is two sharps (F# and C#) and the time signature is common time (C). The lyrics for this system are: "to - ho ses ne - na - dá - la, že dnes ve - čer tak mí - lo se - be po - tě - šit".

Musical score for the second system on page 186. It features a vocal line in the upper staff and piano accompaniment in the lower two staves. The lyrics for this system are: "máš, se - be po - tě - šit máš. Však a le ne".

Musical score for the third system on page 186. It features a vocal line in the upper staff and piano accompaniment in the lower two staves. The lyrics for this system are: "zou - fej, ný - brž sil - ně dou - fej, že najdeš co hle - dáš."

Musical score for the fourth system on page 186. It features a vocal line in the upper staff and piano accompaniment in the lower two staves. The lyrics for this system are: "Ach, u - bo - hé mé sr - deč - ko."

Musical score for the fifth system on page 186. It features a vocal line in the upper staff and piano accompaniment in the lower two staves. The lyrics for this system are: "Ach, u - bo - hé mé sr - deč - ko."

Musical score for the first system on page 188, featuring vocal line and piano accompaniment in G major and 2/4 time.

No. 8. Aria Ančička. Allegretto :

Musical score for the second system on page 188, featuring piano accompaniment for Violin and Bass in 2/4 time.

Vla in 8va col Basso

f

Musical score for the third system on page 188, featuring vocal line and piano accompaniment.

Prosím vás, mi - ly panenky, sve štěstí hle - dají - ce,

p

Musical score for the first system on page 189, featuring vocal line and piano accompaniment.

jděte rači na Koňský trh, nechoďte do vesni - ce. Zde na - jde - te: po - noc - né - ho,

Musical score for the second system on page 189, featuring vocal line and piano accompaniment.

zde na - jde - te šev - ce, v Praze ale máte hezké - ho každý večer chlapce.

Musical score for the third system on page 189, featuring piano accompaniment.

No. 11. Aria Ponocný. Allegro

Te - be, babo - zloře - čená, přine - sl čert z pekla. O kž si se,

Vla Sva *col Basso*

mrcho shnilá, na tom místě | stekla. Poček a - le,

já na te - be si rá - no pří - vsta - nu, a věř, že tě do mých klepet

za - jís - tě do - sta - nu. A věř, že tě do mých klepet za - jistě do - sta - nu.

Vla Sva *col Basso*

Bobumil Samek

ALBUM POHLEDŮ NA BRNO
B. B. WERNERA

Ke studiu starých pohledů vedl převážně zájem o historickou topografii. Také v poslední době, kdy památková péče po roce 1945 s velkým úsilím obnovovala často značně poškozené historické stavby i celá města, hledalo se na vedutách především poučení o dřívějším vzhledu památek. To je ovšem jenom jedna stránka věci. Druhou je umělecká hodnota veduty jako zvláštního malířského žánru.

Dříve než bude možno spolehlivě doložit rozvoj Brna sledem soudobých obrazů, je třeba utřídit bohatý materiál kolísavé hodnoty dokumentární i výtvarné. V řadě nedatovaných a obtížně určitelných obrazů přispívá každý opěrný bod k ujasnění a k spolehlivému utřídění celé kolekce. Určitým uzavřeným celkem je album pohledů na Brno, k němuž nakreslil předlohy Bedřich Bernard Werner (1689 nebo 1690–1778). Ačkoliv se přes všechno úsilí dosud nepodařilo objevit úplnou kolekci desíti grafických listů, vydaných známým augsburským vydavatelem Martinem Engelbrechtem, přece je shodou šťastných okolností možné rekonstruovat obsah celého alba.

Přehled malovaných obrazů a grafických listů zobrazujících Brno poskytují publikované práce Trappovy,¹⁾ Bretholzovy²⁾ a Schramovy.³⁾ Jejich seznamy jsou mnohdy cennou pomůckou při hledání a určování exemplářů, držných kdysi v soukromých rukách nebo ve sbírkách různých ústavů. V těchto soupisech je zaznamenáno i několik grafických listů stejného formátu, signovaných B. B. Wernerem. Některé z nich jsou uloženy v grafické sbírce Muzea města Brna, v městském archivu a v brněnské Universitní knihovně. Při jejich průzkumu se zjistilo, že jsou číslovány a tvořily tedy původně uzavřenou kolekci. Jejich řada by však zůstala značně neúplná, nebýt dokumentační akce, kterou v době druhé světové války podnikl někdejší Státní fotoměřický ústav v Praze. Zdeněk Wirth totiž upozornil již roku 1934 ve své knize Praha v obraze pěti století na sborník kreseb uložený v městské knihovně ve Vratislavi, jehož autorem je Bedřich Bernard Werner. Slo

¹⁾ M. Trapp, Verzeichniss der im Franzens-Museum ausgestellten bis jetzt bekannten Ansichten und Pläne etc. der königl. Landeshauptstadt Brünn vom J. 1593 bis auf die Gegenwart. Brno 1871.

²⁾ B. Bretholz, Brünns Stadtbilder (bis zum Jahre 1750). Annales Musei Franciscei 1898, 162–180.

³⁾ W. Schram, Die Ansichtensammlung der mährischen Landesbibliothek. Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums IX, 1909, 17–67.

o obsažný svazek, na jehož 107 listech bylo celkem 276 lavírovaných kreseb tuší, pohledů z Čech a Moravy. Zd. Wirthem při této příležitosti ohlašované vydání monografie, která měla být dílem E. Brauna a Ant. Novotného, bohužel se neuskutečnilo, takže prvním, kdo uveřejnil seznam českých měst jsoucích v malířském odkazu B. B. Wernera, byl A. Więcek.⁴⁾ Pod číslem 10 Więckova katalogu je zaznamenán panoramatický pohled na Brno velikosti 9,8 cm × 17,5 cm. Kresba je na fol. 12 ve IV. svazku Topografie Slezska, který se dochoval v pozdější redakci, provedené B. B. Wernerem v letech 1762–1768.⁵⁾ Celý katalog, čerpaje toliko z Topografie Slezska, obsahuje pouze 54 položky. Wirthem jmenovaný sborník pohledů je zcela opominut. Pisatel konstatuje, že sbírka Wernerových kreseb byla značně ochuzena ztrátami za druhé světové války. Ve stejném smyslu vyzněla i odpověď na písemný dotaz ve vratislavské universitní knihovně.⁶⁾ Za této situace vyniká důležitost fotografické dokumentace Sborníku kreseb českých a moravských měst, uložené dnes ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze. Sborník fotografoval 12. října 1942 B. Končinský. Na foliích 77, 78, 79, 80, 82, 86 bylo celkem osm pohledů s brněnskými náměty. Při jejich srovnání s příslušnými rytinami je na první pohled nápadná shoda v zobrazení jednotlivých motivů.

Se znalostí tohoto materiálu můžeme přikročit k rekonstrukci celého alba:

B. B. Werner, Pohled na Brno, kresba (1.). (Foto SÚPPPOP v Praze)

I. Pohled na Brno.

Prospect von der Statt Brünn in Mähren.

Mědiryt rámovaný slabou a silnou linkou vel. 168×284 mm, vel. desky 192×296 mm. V obraze popisky a číslice, dole německá legenda ve čtyřech řádcích k číslům 1–30. V pravém horním rohu číslo listu 1. Sign. dole vlevo: F. B. Werner del., vpravo: Martin Engelbrecht excud. Aug. Vind. Muzeum města Brna, inv. č. 2308. Stejný grafický list v MMB, inv. č. 2307, a v Universitní knihovně v Brně, inv. č. 91 416/49, má mimo číslo 1 označení nahoře uprostřed: N. 9.

⁴⁾ A. Więcek, Česká města v kresbách B. B. Wernera. Časopis Slezského muzea VI, 1957, 1–45. A. W. vyhledal pohledy na místa na dnešním území Československé republiky, které obsahuje monumentální pětisvazkové dílo B. B. Wernera, jež mělo několik redakcí. Svazky roztroušené porůznu po Slezsku jsou dnes uloženy ve sbírkách Universitní knihovny ve Vratislavi.

⁵⁾ Topographia seu Compendium Silesiae, Pars II: Mittel – Schlesis... Universitní knihovna ve Vratislavi, sign. F 113, b. t. 2. Citováno podle A. Więcka, l. c., 6. Srovnání této kresby se stejným námětem ve Sborníku kreseb českých a moravských měst viz níže.

⁶⁾ Za zprávu jsem zavázán díkem řediteli knihovny prof. dr. Antonínu Knotovi.

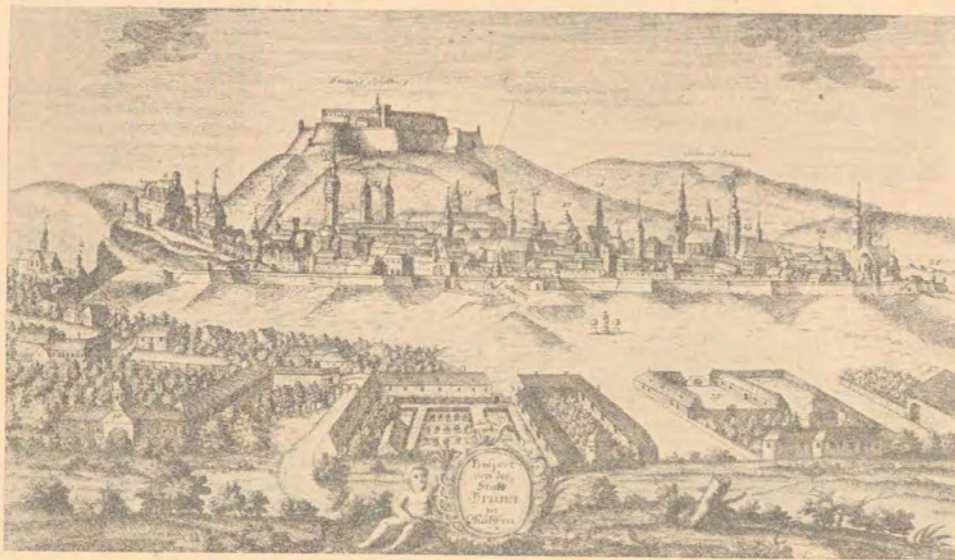
Lavírovaná kresba perem rámovaná slabou a silnou linkou s čísly v obraze a vysvětlivkami k číslům 1–34 má titul: Hauptstadt Brünn. Sborník kreseb českých a moravských měst uložený roku 1942 v městské knihovně ve Vratislavi, sign. MS – HsR – 555d, fol. 78. Snímek v oddělení evidence a dokumentace Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze, č. 26 193.

Brünn in Prospect.

Lavírovaná kresba perem rámovaná dvěma linkami, vel. 98×178 mm, v: Topographia seu Compendium Silesiae, Pars II, fol. 12. Universitní knihovna ve Vratislavi, sign. F 113. b. t. 2. Reprodukval A. Więcek, l. c., 16, obr. 10.

Literatura:

M. Trapp, l. c., 2, pol. č. 12. – B. Bretholz, l. c., 175. – W. Schram, l. c., 22, pol. č. 49.

B. B. Werner, Pohled na Brno, rytina (I.). (Foto J. Coupek)

B. B. Werner, Pohled na Staré Brno, kresba (II.). (Foto SÚPPOP v Praze)

II. Pohled na Spilberk a Staré Brno.

Prospectus celeberrimi Castellii s. propugnaculi Spihlbergensis cum subjacente antiqua Brinni in Moravia. Prospect der Weltberühmten Vestung Spiehlberg genannt, zu Brün(n) in Mähren, samt dem darunter gelegenn Alt Brünn.

Mědiryt rámovaný slabou a silnou linkou vel. 177×295 mm, vel. desky 213×305 mm. V obraze číslice, dole ve dvou řádcích do dvou sloupců rozdělený latinský a německý titul a vysvětlivky k číslům 1–4. V pravém horním rohu číslo listu 2. Sign. dole vlevo: F. B. Werner del.; vpravo: Martin Engelbrecht excud. Aug. Vindel. Muzeum města Brna, inv. č. 2309.

Lavírovaná kresba perem rámovaná slabou a silnou linkou s čísly v obraze a vysvětlivkami k číslům 1–7 má nahoře titul: Alt Brünn. Sborník kreseb českých a moravských měst, fol. 79. (Ve společném rámci jsou na tomto listě ještě pohledy na Černou Horu a na kartuziánský klášter v Králově Poli – viz dále.) Snímek SÚPPOP, č. 26 194.

Literatura:

M. Trapp, l. c., 10, pol. č. 171. – W. Schram, l. c., 40, pol. č. 281.

III. Plán Brna.⁷⁾

Plan von der Haupt-Stadt und Vorstätten Brünn, in Mähren.

Mědiryt vel. 170×280 mm s 28 vysvětlivkami v pravém rohu. Sign. F. B. Werner delin. Breslau. – Gabriel Bodenehr fecit et exc. Aug. V. Rytina je známa pouze z popisu B. Bretholze, který neuvádí místo uložení listu.

Lavírovaná kresba perem rámovaná slabou a silnou linkou s vysvětlivkami ve dvou sloupcích vpravo dole k číslům 1–32 má titul: Grundriss von der Hauptstadt Brünn in Mähren. Sborník kreseb českých a moravských měst, fol. 77. Snímek SÚPPOP, č. 26 192.

Literatura:

B. Bretholz, l. c., 175.

IV. Pohled na náměstí Svobody.

Prospectus areae fori superioris⁸⁾ versus palatium Comitum Kaunicensium videndus, Brinni in Moravia. Prospect des Obern Platzes⁸⁾ oder Markts zu Brünn im Marggraffthum Mähren, gegen dem Gräffl. Kaunitzischen Haus anzusehen.

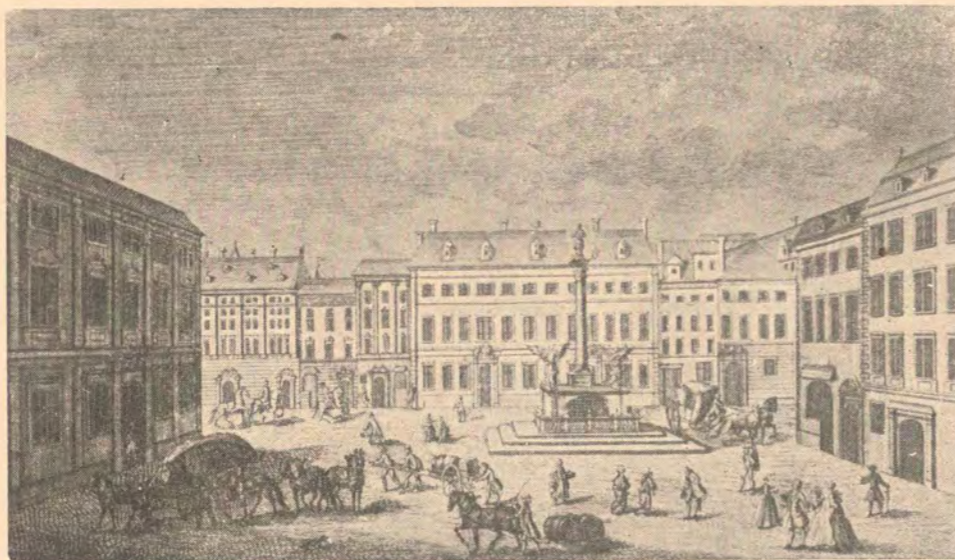
Mědiryt rámovaný slabou a silnou linkou vel. 176×292 mm, vel. desky 206×304 mm. V obraze číslice, dole do dvou sloupců rozdělený latinský a německý titul a vysvětlivky k č. 1–3. V pravém horním rohu číslo listu 4. Sign. dole vlevo: F. B. Werner delin.; vpravo: Martin Engelbrecht excud. Aug. Vind. Muzeum města Brna, inv. č. 2311.

Literatura:

M. Trapp, l. c., 7, pol. č. 104. – W. Schram, l. c., 30, pol. č. 140.

⁷⁾ Kromě kresby, kterou známe ze Sborníku, uvádí B. Bretholz rytinu, shodující se svými rozměry s ostatními listy kolekce. Jako rytce a vydavatele však jmenuje jinou augsburskou oficínu, Gabriela Bodenehra (1673–1766 nebo 1664–1758: viz V. Thieme – F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antiken bis zur Gegenwart IV, 167), čímž se tento list do určité míry vymyká ze souboru. Údaj Bretholzův není dnes zatím možno kontrolovat, lze ho však považovat za přesný. Vzhledem k určitým známým vztahům mezi M. Engelbrechtem a G. Bodenehrem není vyloučeno, že se B. podílel na vydání brněnského alba. Není ovšem také vyloučeno, že půdorys Brna s okolím byl vydán samostatně a bylo by třeba zařadit na jeho místo jiný pohled, dnes neznámý. Podle sledu obrazů bychom tu očekávali buď další celkový pohled na město z jiné strany, nebo motiv náměstí. Snad by to mohl být obraz dnešního nám. Svobody, který by zachytil větší celek s kostelem sv. Mikuláše.

⁸⁾ Označení náměstí Svobody jako Horní je nesprávné. Jeho název byl v titulu rytiny zaměněn s názvem nám. 25. února, které je na následujícím listě také nesprávně pojmenováno. V době vzniku obou vedut se nám. Svobody nazývalo Dolní a nám. 25. února Horní nebo Zelný trh.

B. B. Werner, Pohled na nám. Svobody v Brně, kresba (IV.). (Foto J. Čoupek)

V. Pohled na náměstí 25. února.

Prospectus fori herbarii s. areae inferioris,⁹⁾ cum cisterna, petram artificiose constructam praesente Brinnin Moravia. Prospect des sogenannten Krautmarckts ode Untern Platzes⁹⁾ in der Statt Brün(n) in Mähren, mit seinem künstl. Brunnen, so einen Felssen vorstellt.

Mědiryt rámovaný slabou a silnou linkou vel. 171×296 mm, vel. desky 207×305 mm. V obraze číslice, dole do dvou sloupců rozdělený latinský a německý titul. V pravém horním rohu číslo listu 5. Sign. dole vlevo: F. B. Werner delin.; vpravo: Martin Engelbrecht excud. Aug. Vind. Universitní knihovna v Brně, č. 91 416/150.

Literatura:

M. Trapp, I. c., 7, pol. č. 111. – W. Schram, I. c., 31, pol. č. 150.

VI. Pohled na náměstí Družby národů.

Prospectus templi Dominicanorum cum contigua supremae praefecturae Domo in foro piscatorio Brinnin Moravia. Prospect des sogenannten Krautmarckts ode Untern Platzes⁹⁾ in der Statt Brün(n) Fischmarkt zu Brunn in Mähren.

Mědiryt vel. 180×294 mm. Sign. F. B. Werner del. – Martin Engelbrecht excudit Aug. Vind. Rytina je známa pouze z popisu Trappova a Schramova.

Literatura:

M. Trapp, I. c., 7, pol. č. 117 – W. Schram, I. c., 29, pol. č. 122.

⁹⁾ Viz pozn. 8.

VII. Pohled na Starobrněnský klášter.

Das Königl. Stifft oder Der Königin Closter vor Brunn.

Lavírovaná kresba perem rámovaná dvoji linkou. Sborník kreseb českých a moravských měst, fol. 80. (Ve společném rámečku je na tomto listě ještě pohled na premonstrátskou kanonii ve Křtinách.) Snímek SÚPPOP, č. 26 195.

VIII. Pohled na kartuziánský klášter v Králově Poli.

Carthaus auf dem Königsfeld unweit Brunn.

Lavírovaná kresba perem rámovaná slabou a silnou linkou. Sborník kreseb českých a moravských měst, fol. 79. (Ve společném rámečku je na tomto listě ještě pohled na Staré Brno a na Černou Horu.) Snímek SÚPPOP, č. 26 194.

IX. Pohled na jezuitskou rezidenci v Tuřanech.

Turas.

Lavírovaná kresba perem rámovaná slabou linkou. Sborník kreseb českých a moravských měst, fol. 82. (Ve společném rámečku je na tomto listě ještě pohled na Vyskov a na Rousínov.) Snímek SÚPPOP, č. 26 197.

X. Pohled na premonstrátský klášter v Zábřovicích.

Prospectus celeberrimi Collegii et Monasterii Oberwicensis Ord. Praemonstratensis S. Norbertini extra Metropolim Brini in Moravia. Prospect des berühmten Stiffts und Closters Oberwitz auser der Hauptstatt Brunn in Mähren Or. Praemonstratens. oder Norbertiner Ordens.

Mědiryt rámovaný slabou a silnou linkou vel. 180×296 mm, vel. desky 213×306 mm. Dole ve dvou sloupcích latinský a německý titul. V pravém horním rohu číslo listu 10. Sign. dole vlevo: F. B. Werner delin.; vpravo: Martin Engelbrecht excud. Aug. Vind. Muzeum města Brna, inv. č. 2 310.

Lavírovaná kresba perem rámovaná slabou a silnou linkou má nahoře v pásce titul: Clost. Oberwitz. Sborník kreseb českých a moravských měst, fol. 86. (Ve společném rámečku je na tomto listě ještě pohled na Velké Němčice a Uherčice u Hustopečí.) Snímek SÚPPOP, č. 26 201.

Literatura:

M. Trapp, I. c., 6, pol. č. 93. – W. Schram, I. c., 30, pol. č. 127.

Předpoklad, že album pohledů na Brno původně obsahovalo nejméně deset listů, opírá se o číslování známých rytin, jejichž sled začíná celkovými pohledy na Brno, pokračuje obrazy z městského interiéru a je uzavřen pohledy na významné stavby v nejbližším okolí Brna (v tehdejšímu smyslu slova). Vyobrazení zábrdovického kláštera má číslo 10. Domněnku, že šlo s největší pravděpodobností o ucelenou kolekci, podporuje také dnes nekontrolovatelný údaj Trappův. V katalogu obrazů a plánů Brna vystavených v květnu 1871 ve Františkově muzeu poznamenává, že pohled na Brno, který se shoduje s rytinou číslo I vyjmenovaného seznamu, pochází ze sbírky „Eigentliche Vorstellung der berühmten Stadt Brunn nebst der dabey liegenden Festung Spielberg in der Markgraffschaft Mähren mit besonderem Fleiss gezeichnet von Fridrich Bernhard Werner, Siles. und in Kupfer gebracht und verlegt von Martin Engelbrecht, Kunstverleger zu Augsburg 1703“.¹⁰⁾ Takovýmto způsobem byl pravděpodobně označen dnes neznámý titulní list, jehož text

¹⁰⁾ M. Trapp, I. c., 2. Trappovo datování do roku 1703 je však chybné.

svým obsahem i formou odpovídá také např. nápisu na Wernerově pohledu na Olomouc z doby po roce 1724.¹¹⁾

Aby byl výčet rytin podle Wernerových kreseb úplný, je třeba zaznamenat ještě samostatný list s pohledem na Brno, který je zvětšeným a zjednodušeným provedením prvního obrazu našeho alba:

Brünn in Mähren

Mědiryt rámovaný slabou a silnou linkou vel. 306 mm × 972 mm. Tisk ze dvou desek na papír slepený ze dvou kusů o celkovém rozměru štočku 349 mm × 993 mm. Pod obrazem ve čtrnácti sloupcích německé vysvětlivky k číslům 1–41. Vpravo dole je list označen číslem: N 49. Sign. dole vlevo: Fried. Bernh. Werner delin. ad vivum; vpravo: Joh. Friedrich Probst excudeb. A. V. Muzeum města Brna, inv. č. 2306.

Malý Engelbrechtův pohled na Brno (I) byl bezprostřední předlohou také dvěma barokním grafickým listům, na nichž je jméno kreslíře vynecháno. Je to jednak rytina doplněná leptem, svými rozměry i rozsahem zjednodušení upomínající na velký list Probstův, avšak kresbou i legendou prozrazující zřetelně svou malou předlohu. Jeho autorem je augsburský rytec Marx Abraham Rupprecht (kol. 1733 až 1800)¹²⁾ a vydal ho v Augsburgu Johann Christoph Haffner (1668–1754):¹³⁾ Brün(n) a Moraviae – Brün(n) in Maehren

Mědiryt, lept rámovaný slabou a silnou linkou vel. 235 mm × 650 mm. Tisk ze dvou desek na papír slepený ze dvou kusů o celkovém rozměru štočku 261 mm × 664 mm. Pod obrazem v deseti sloupcích německé vysvětlivky k číslům 1–30. Dole uprostřed je list označen číslem: N 41. Sign. dole vlevo: Marc. Abrah. Rupprecht sculp. A. V.; vpravo: Joh. Christoph Haffner exc. A. V. Muzeum města Brna, inv. č. 2302.

Druhou prací podle malého Engelbrechtova pohledu je neznačená a v dosti otřelém stavu dochovaná rytina s polopostavou panovníka označeného „Childericus“. Autor listu se sice držel celkového rozvrhu předlohy, avšak z budov hradbami oběhnaného města vznikla na novém pohledu změť, rozčleněná hlavními stavbami označenými čísly. Také legenda zůstala nezměněna, byly do ní pouze přeneseny dvě popisky, které má předloha přímo v obraze. Také titul pohledu zůstal stejný:

Prospect der Stadt Brünn in Mähren

Mědiryt rámovaný ornamentálním páskem s rozetou v nárožích vel. 147 mm × 296 mm; vel. desky minim. 195 mm × 305 mm (dochovaný list není úplný). Pod obrazem německé vysvětlivky ve čtyřech řádcích k číslům 1–32. Neznačeno. Muzeum města Brna, inv. č. 2303.

Jak vyplývá z popisu grafických listů i kreseb ve Sborníku, není nikde uvedena doba jejich vzniku. Při hledání odpovědi na otázku datování alba je proto třeba obrátit se přímo k zobrazovaným objektům. Zjišťujeme, že nejužší rozmezí vzniku celkového pohledu na Brno (I) určuje vzhled minoritských staveb. Malíř již zachytil barokní kopuli kaple nad loretou, jejíž krovy byly podle soudobého kroni-

¹¹⁾ V. Burian, Ikonografie Olomouce do roku 1900 (I. část). Sborník Krajského vlastivědného muzea Olomouc IV, 1956–1958, 393 (katalog pohledů č. 33). Grafický list se v rozměru obrazu i štočku shoduje s brněnskou kolekcí.

¹²⁾ V. Thieme – F. Becker, Allgemeines Lexikon XXIX, 216.

¹³⁾ V. Thieme – F. Becker, Allgemeines Lexikon XV, 448.

káře Štěpána Christa dohotoveny roku 1724.¹⁴⁾ Podle zprávy v téže kronice přikročili brněnští minorité roku 1729 také k barokizaci svého chrámu sv. Janů. Základní kámen k přestavbě byl položen 26. září a Mořic Grimm, který stavbu prováděl, zbořil nejprve průčelí kostela.¹⁵⁾ Na celkovém pohledu na Brno, na kresbě, má minoritský kostel zřetelně vyznačené cimbuří nad průčelím, tedy starý stav. Spodní hranici by snad ještě posunula barokizace samostatně stojící věže minoritského kláštera, o níž Štěpán Christ píše, že se prováděla roku 1725.¹⁶⁾ Dalším opěrným bodem je vzhled stavby Zemského domu na náměstí Družby národů. J. Dřímál zjistil, že novostavba křídla do náměstí byla v hrubém zdivu dokončena roku 1727.¹⁷⁾ Na Wernerově pohledu zachycená věž nad risalitem dostala koncem tohoto roku svou makovici. Dolní hranici datování Wernerových pohledů posunuje ještě dále obraz náměstí 25. února (V), kde je vyobrazen sloup Trojice. Chronogram na památce klade postavení sloupu do roku 1729. Položíme-li vedle této události začátek barokizace minoritského kostela, pak je Wernerova práce v Brně vymezena značně přesně.

O Wernerově pobytu v Brně nemáme sice zprávy, lze se však domnívat, že za svých četných cest Brnem nejednou projížděl. Sám byl určitou dobu trvale usazen v Olomouci, odkud ho r. 1718 vedla cesta do Kladska, načež procestoval celou střední a západní Evropu, až se r. 1739 definitivně usadil ve Vratislavi.¹⁸⁾ Z tohoto posledního období, z dvacátých a třicátých let XVIII. století, kdy navázal styky s vydavatelskými firmami v Augsburgu, pochází zřejmě také jeho kresby českých a moravských měst. To ovšem bude třeba ještě doložit a zpřesnit zkoumáním ostatních pohledů. Tady lze snad ještě podotknout, že např. pohled na Olomouc, jak jsme se již zmínili, vznikl po roce 1724.

Datování, k němuž jsme dospěli, je ovšem určením prvního kreslířského záznamu. Nabízejí se tu ještě otázky, zda Werner vůbec maloval brněnské veduty podle skutečnosti a nepoužil, jak se stávalo, starší předlohy. Dále je tu otázka doby vzniku rytin, popřípadě zda celý soubor vznikl současně nebo v různých dobách. První námitku jsme již během našich úvah vyloučili. Předně není dosti dobře možné, aby Werner našel předlohy ke všem pohledům poměrně bohaté kolekce. Ze starší doby ostatně známe převážně jen celkové pohledy na Brno. Dále pak bezpečně víme, že Werner navštěvoval jednotlivá místa – a jak se jeví jeho kresby – kreslil přímo v přírodě. Zdá se, vzhledem k přesnému zobrazení mnoha detailů, že tomu tak bylo i v Brně, i když při celkovém hodnocení Wernerovy činnosti je třeba postupovat se značnou opatrností. Tak např. na fol. 79 Wernerova Sborníku kreseb je pohled na Křtiny, kde je poutní kostel, jeho ambit, a zámek vyobrazen v rozsahu, který nebyl nikdy uskutečněn, ale zřejmě projektován. Konečně se lze domnívat, že všechny brněnské pohledy vznikly v jednom časovém období, neboť se nepodařilo nalézt nic, pokud ovšem známe historii brněnských památek, co by tomuto dohadu odporovalo.

Při rekonstrukci alba pohledů na Brno jsme řadili vedle sebe rytiny a kresby z Wernerova Sborníku. Na první pohled je patrné, že jsou různé dokumentární hodnoty. Kresby jsou přesné a bohaté v detailu. Ve snaze zachytit co nejúplněji

¹⁴⁾ V. Kryštofský, O stavbách brněnských minoritů. Loštice 1939, 15.

¹⁵⁾ Tamtéž, 23.

¹⁶⁾ Tamtéž, 20.

¹⁷⁾ J. Dřímál, Zemský dům v Brně, Brno 1947, 105.

¹⁸⁾ A. Więcek, l. c., 2.

rozložení stavebních celků zvedá se malířův pohled často do vysokého horizontu. Kresby jsou výseky viděné skutečnosti, kompozičně neucelené, ohraničené rámečkem. Naproti tomu klade rytec důraz především na kompoziční vyváženost obrazu, zasazuje celek do přirozené perspektivy, kterou ovládá. Děje se to ovšem na úkor přesného dodržení předlohy. Rytec nejen opomíjí drobné detaily na stavbách, ale vypouští i celé partie a nahrazuje je novými a mění konfiguraci terénu. Vždy se snaží obraz scelit, popřípadě ho doplňuje figurální stafáží. Místy je vidět, že dosti neporozuměl své předloze. Toto zjištění, ve vztahu kresby a rytiny nikoliv nové a ojedinělé, je velmi důležité pro topografické studium. Avšak i na kresbách vidíme, zvláště ve způsobu zobrazení terénu, značný sklon ke stylizaci. Nápadné je zvětšování terénních rozdílů a v barokní vedutě běžné zdůrazňování hlavních městských staveb. Je však třeba mít na paměti, že před sebou nemáme první záznamy malířovy, ale kresby provedené podle předloh do jednotlivých rámečků na stejné velkých stránkách knihy. Máme-li tedy určit vztah rytin a známých kreseb, pak si lze postup představit tak, že po prvním záznamu podle skutečnosti Werner zhotovil předlohu pro rytce a mimo to podle tohoto prvního záznamu pořizoval svá kompendia, která dále ze známých důvodů překresloval. Dálo se tak zřejmě v době, kdy Werner trvale žil ve Vratislavi, tedy po roce 1739. Již zmíněná kresba celkového pohledu na Brno v Topografii Slezska vznikla až v letech 1762–1768. Její spojitost s kresbou ve Sborníku i s rytinou je nepochybná. Vznikla dalším překreslováním předchozích předloh. Proto tu přibýlo nepřesností a zjednodušení terénního členění postoupilo; v obraze byly vynechány číslice.

V závěru lze konstatovat, že B. B. Werner pracoval své kresby jako geometr, jímž svým vzděláním byl, nikoliv jako malíř. Svých úkolů se zhostil s poměrnou přesností, ovšem zcela v duchu průměrné barokní perspektivní malby. Brno má z jeho díla zachováno ojedinělou kolekci obrazů, důležitých pro poznání soudobé topografie města a jeho okolí.

Vladimír Voldán

ZE STAVEBNÍ MINULOSTI OBNOVENÉHO PALÁCE NA ROHU KOBLIŽNÉ A BĚHOUSKÉ ULICE

V nedávné době byl nákladem státu opraven a v novém svém pestrém zevnějšku přivítal návštěvníky brněnských veletrhů rohový dům mezi Kobližnou a Běhouskou ulicí v Brně s typickou rohovou věžkou a mohutným kamenným vjezdovým portálem z Kobližné ulice. Patřival bývalému nadačnímu ústavu šlechtičen. Jeho stavební minulost je v leckterém směru zajímavá.¹⁾ V literatuře se najdou o paláci zmínky především v Prokopových uměleckohistorických dějinách moravských,²⁾ v knize C. Hálové-Jahodové „Brno, stavební a umělecký vývoj města“³⁾ i v dějinách brněnské nadace šlechtičen, vyšlých tiskem roku 1887 v Brně.⁴⁾ Zaslouhuje si však rozhodně více pozornosti. Příspěvkem k jeho poznání má být i tento článek, třebaš nevyšel z pera historika umění.

Když činila Jana Františka Prisca Magnisová v roce 1654 svůj testamentární odkaz pro novou nadaci k výchově opuštěných šlechtických a měšťanských dívek, věnovala jí své jmění: magnisovský dům v Kobližné ulici, který sousedil s příštím nadačním palácem, jeho vybavení, statek Medlanky, dvě zahrady u Brna a 60 000 zl. rýn. Svým univerzálním dědicem jmenovala knížete Maxmiliána z Ditrichštejna. Měl její poslední vůli realizovat a nadaci uvést v život. V květnu 1655 Jana Františka Priska Magnisová zemřela a v témže roce byl pohřben i Maxmilián z Ditrichštejna. Jeho smrt nečekaně zdržela provedení odkazu. Teprve po dlouhém nákladném procesu se stal roku 1669 skutečným dědicem Jany Františky Prisky Magnisové jeho syn Ferdinand a tím i kurátorem zamýšlené nadace. Tak mu nastaly další nesčetné obtíže, neboť se stále nedařilo realizovat nadaci v dohledné době, jak si zakladatelka představovala. Netřeba zde hovořit detailně o vývoji celé záležitosti. Nicméně nutno z podstatných událostí uvést, že dne 19. září 1669 koupil

¹⁾ K sepsání článku bylo použito pramenného materiálu StA Brno jednak ze zámeckého archivu mikulovského – písemnosti centrálního charakteru, skupina Brněnská nadace šlechtičen (Damenstift in Brünn), zejm. fasc. 36, jednak z fondu F 21 Marie Školská, ústřední správa, Brno, příp. z fondu G 146 Magnisové, rodový archiv. Po vysázení článku byla Kobližná přejmenována na Gagarinovu ulici na počest prvního sovětského kosmonauta Jurije Alexejeviče Gagarina.

²⁾ August Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, sv. IV, Víděň 1904, str. 1153 (Das adelige Damenstift in Brünn).

³⁾ Praha 1947. Podle Wodiczky či Šujana (Dějepis Brna, Brno 1928, str. 306) chybně Hálová vročila stavbu (1682–1690) na str. 136, kdežto časově lépe ji již zařadila na str. 142. Také její údaje o vlastnictví obou objektů nejsou zcela správné. Ani Trautenberger, Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn, sv. III, Brno 1896, neuvádí skutečná data stavby paláce.

⁴⁾ Peter Wodiczka, Geschichtliche Daten über das Brünnener k. k. adelige Damenstift (Maria Schul) seit seiner Gründung und Entstehung bis an die Gegenwart, Brno 1887.

za 3000 zl. pro nadaci kníže Ferdinand Ditrichštejn od Karla Ferdinanda Valdštejna, pána na Mnichově Hradišti a Svijanech, zastupujícího nezletilou Františku Valdštejnovou, rozestavěný valdštejský palác na rohu Koblížné a Běhounské (Rýnské) ulice a že dne 30. června 1672 prodal magnisovský dům, věnovaný pro nadaci, za 3500 zl. své sestře, hraběnce Anně Františce Leslieové, poněvadž pro funkci nadačního domu údajně nevyhovoval. Ovšem i valdštejský dům bylo nutno pro jeho nové určení připravit. Vždyť tu byly podle kupní smlouvy vlastně zatím dva menší domy s nějakým materiálem připraveným ke stavbě.

Z archívních dokumentů vysvitá, že organizování stavby nadačního domu spočinulo na Michalu Františku Schrottovi, ingrosistovi moravského tribunálu a inspektoru budované nadace. Od Schrotta také pochází konečné vyúčtování hlavních stavebních výloh, z něhož poznáváme celý vývoj stavby. Často se v něm objevuje jeho typické písmo.

Přípravný materiál pro stavbu byl opatrován z několika stran. Cihly i křídlice v roce 1672, pak v letech 1674–1678 dodala hlavně brněnská městská cihelna, pak tomášský a jezuitský klášter. Šlo o cihly obyčejné, dlaždicové i na klenutí, celkem o 493 400 kusů cihel na zdivo a klenutí, 150 dlaždicových cihel a 400 křídlic v ceně 1981 zlatých rýn. Robotníci z Medlánků dovezli 110 400 kusů, ostatních 383 000 bylo dopraveno za mzdu – po 30 kr. za 1000 kusů – tedy za 191 zl. 30 kr., dlaždicové cihly byly dovezeny za 30 kr. S dodatečnými 3000 cihlami stály cihly i s dovozem 2187 zl. rýn. 20 kr. Kámen byl dodán z lomu zábrdovického kláštera v letech 1672, 1674 a 1675, celkem 119 sáhů za 119 zl. rýn., s dovozem – 2 zl. rýn. za sáh – za 357 zl. Za vápno v letech 1672–1678 se vyplatilo 441 zl. rýn. 41 kr., za písek v letech 1674–1678 348 zl. rýn. 28 kr. Prkna – 333 kusů – koupená roku 1677 od Roggendorfů v Rájci si vyžádala náklad 60 zl. rýn. 11 kr. Železo bylo obstaráváno především z ditrichštejské Polně, pak též z Pernštejna a z Nového Města na Moravě. Položka za ně zněla na 775 zl. rýn. 41 kr.

Vlastní stavební práce provedl známý brněnský stavitel Jan Křtitel Erna. Jeho pohled na budovu, plán přízemí a plán 1. poschodí možno vidět dosud v originále. Jsou podepsány Ernou i inspektorem Schrottem jako ditrichštejským zplnomocněncem, jak si to přál k zvýšení závaznosti ředitel nadace Ferdinand Ditrichštejn ve schvalovací doložce ze dne 8. května 1674 k návrhu Ernovy pracovní smlouvy – špancetle – sjednávané Schrottem. Vlastní smlouva se zachovala ve dvou exemplářích, Schrottově i Ernově, zpečetěných oběma smluvními stranami. Po obvyklém tehdy způsobu zaznamenávali oba do svého vyhotovení splátky po 100–200 zl. rýn. na dohodnutou částku za stavbu – 3300 zl. rýn. – a na peněžitou náhradu za nedodané a vymíněné požitaviny – 81 zl. 20 kr. Po vyrovnání celé částky vrátil Erna svůj exemplář se závěrečnou kvitanční doložkou Schrottovi, který jej přiložil se svým exemplářem k vyúčtování. Požitaviny byly Ernovi proplaceny podle soudobých tržních cen také na příkaz Ferdinanda Ditrichštejna. Jejich přepočtení na peníze byl proveden takto:

pivo	8 sudů	po 4 zl. rýn.	32 zl. rýn.
pšenice	20 měric	po 30 kr.	10 zl. rýn.
žito	50 měric	po 18 kr.	15 zl. rýn.
za čtvero vařivo každé		po 2 měřících	6 zl. rýn.
tuk	50 mázů	po 12 kr.	10 zl. rýn.
sýr	250 liber	po 2 kr.	8 zl. rýn. 20 kr.
celkem			81 zl. rýn. 20 kr.

Smlouva byla podepsána dne 17. května 1674 a hned se začalo stavět. Náhrada za požitaviny byla proplacena celá už druhého dne. 26. května 1674 byla Ernovi dána prvá splátka na stanovenou stavební sumu – 300 zl. rýn., poslední – 70 zl. rýn. – obdržel dne 22. dubna 1679. Ernova špancetle uváděla v 13 bodech různé podmínky stavebníka. Erna byl povinen ze staré stavby odstranit zdi poškozené povětrnostními vlivy či jinak a postavit nové do výše vyznačené na plánu. Vjezd do dvora měl uzavřít obloukem na dvou pilířích s dvěma okny po stranách. Poschodí zpřístupnil Erna podle smlouvy točitým dubovým schodištěm, vedoucím až pod krov. Vpravo od vjezdu bylo určeno zřídit ve velikosti hořejší světnice klenutý sklep, do něhož by se vstupovalo po schodech. Vlevo od vjezdu v rohu budovy byla Ernou proponována kaple se sakristií a vespod s klenutou hrobkou přístupnou po schodech. Pod třemi dalšími místnostmi do Běhounské ulice se Erna zavázal vykopat a sklenout sklep a zavést do něho dubové schodiště. Další požadavky se vztahovaly na vybudování a vybavení interiéru. Místnosti, včetně dvou kuchyní, měly být klenuté a vydlážděné. V podmínkách nebylo zapomenuto ani na záchody. Na dvoře bylo vytyčeno místo pro kolnu a kameny vysázenou kašnu; dosavadní stáje se tu zvětšovaly. Podobně jako přízemí mělo být vybaveno 1. poschodí. Kolem střechy ve dvoře i zvenčí sliboval Erna táhnout římsu, která bude nabarvena na způsob kamene právě tak jako ostění oken, brány a nároží. Ostatní požadavky se týkaly hlavně ještě fasády, ozdobných komínů, půdních navážek nad klenutím, půdní dlažby, půdních oken a zdí se sousedy.

Kamenické práce pro palác provedl brněnský kameník Bartoloměj Rabensteiner, vnější bránu, pilíře ve dvoře v roce 1674 za 210 zl. rýn., okna a dveře v délce vykalkulované Ernou⁵⁾ na 5841 1/2 stopy (při ceně 17 kr. za stopu) v letech 1677–1678 za zaokrouhlenou sumu 1650 zl. rýn. Dohromady mu tudíž bylo proplaceno 1860 zl. rýn. Nad vjezdovou bránou oba znaky i text, který se tu dodnes čte: Francisca Prisca comitissa / a / Magni, nata Pergerin / de Perg, / fundatrix // executore / Ferdinando principe / a / Dietrichstein, vytesal za 200 zl. rýn. brněnský sochař Ferdinand Pfandler⁶⁾, patrně v roce 1678. Důvod hotové práce do nadačního domu stál 54 kr., jeho tovaryši obdrželi spropitné 1 zl. rýn. Budovu zastřešil i potřebné jiné tesařské a podobné práce v ní vykonal brněnský tesař Jan Ebenberger na základě dodnes dochované smlouvy, uzavřené s ním dne 1. července 1675 a doložené 9 rýsy i detailním rozpočtem, za 2100 zl. rýn., postupně mu vyplacených. Za dřevo a rozličné železné hřebíky Ebenberger totiž žádal 1200 zl. rýn., za práci 800 zl. rýn. a na remuneraci za požitaviny 100 zl. rýn. Nadto obdržel za dodané dřevo a materiál na lešení v r. 1674 a 1675 260 zl. rýn. 25 kr. a 170 zl. rýn. za stáj, zejména její krov, a za různé menší práce v domě, celkem tedy 2530 zl. rýn. 25 kr. Budova byla pokryta šindelem, který jak je patrné z Ebenbergerova rozpočtu i Ernova nákresu pohledu na budovu, byl červeně natřen.

Odvoz rumu od staveniště v letech 1674–1679 spotřeboval 50 zl. rýn. 21 kr. Dodnes je také dochován detailní rozpis na zámečnické práce a na práce se železem v ceně 1119 zl. rýn. 19 kr., konané od roku 1674 do roku 1679, stejně jako na práce truhlářské v sumě 723 zl. rýn. 27 kr.; konali je taktéž brněnští mistři. Další

⁵⁾ Ernův přepočtení z 5. ledna 1679 je v citovaném fasc. 36 zachován.

⁶⁾ V dokumentačním materiálu je uložen soudobý nákres brány, zachycující zřetelně úkol svěřené sochaři, bez označení autora. Účet byl sochaři proplacen 18. srpna 1678. O této i další Pfandlerově práci pro palác se Hálová-Jahodová libro c. nezmiňuje.

úkoly připadly v konečném údobí stavby ještě sedláři Ondřeji Ludlovi, sklenáři Ondřeji Keltzovi, jehož přesný účet na 428 zl. rýn. 58 kr. dosud svědčí o vykonaném díle, malíři Františku Wohlhaubterovi a kamnářům.

Tak byl v letech 1674–1679 vystavěn v Brně ve středu města, takřka na Dolním náměstí, nový jednopatrový palác.

Pro budovu nebyla původně plánována ona typická rohová arkýřová věžka, jak ji známe z pohledu na dům za našich dnů, nýbrž pouze kamenné nároží. Teprve během stavby bylo zřejmě rozhodnuto ji v prvním poschodí postavit. Její plánek pořídil a v období dostavby domu ji pak zbudoval rovněž Jan Křtitel Erna, krov podle dodatečného a zachovaného plánu zvedl nad ní tesařský mistr Jan Ebenberger. Výzdobě věžky byla věnována náležitá péče; na její pokrytí bylo použito bílého plechu, mědi i zlata a byla opatřena zvonem. Její výstavba včetně některých klempířských prací na budově pohltila dalších 660 zl. rýn. 9 kr. K mimořádným akcím patřilo v téže době a o něco později také vnitřní vybavení kaple a sakristie, za něž se dalo 1027 zl. rýn. 24 kr. Byli tu hojně činní zase kamenický mistr Bartoloměj Rabensteiner a sochař Ferdinand Pfaundler, zaměstnaný prací na oltáři. V roce 1681 postavil Jan Křtitel Erna pro nadaci ještě prádelnu v nadační zahradě u Svatky, kde byla zbudována současně i sádka. To byl poslední Ernův počín pro nadaci. Do uvedených dvou podniků se investovalo celkem 329 zl. rýn. 31 kr.

Jaký byl další osud Ernova stavitelského výtvoru? V letech 1681–1682 obstaral Schrott k oknům domu z Janovic mříže a dal je natřít olovenou bělobou stříbrošedě, což si vyžádalo celkem 442 zl. rýn. 28 kr., v letech 1688–1690 zařídil ještě zbudování chodby k novému záchodu za 808 zl. rýn. 5 kr. Celkem se počítalo, že výstavba nadačního domu stála do poloviny června 1682 20 104 zl. 16 kr. Poté stavební náklady činily až do 2. ledna 1686 ještě 2126 zl. 28 kr. a podle dalších 7 účtů se vydalo pak do roku 1699 na stavbu nadto 809 zl. 22 kr., 259 zl. 55 kr. (do 26. února 1690) a 2005 zl. 59 kr. Vše bylo hrazeno v podstatě z peněžitého odkazu zakladatelčina (50 000 a 10 000 zl.). Svou funkci počala v pravém slova smyslu plnit nadace i nadační dům teprve v roce 1699. Tehdy se řízení nadačního majetku ujala první představená nadace Zuzana Kateřina Teuffenbachová. K opravám kaple došlo později v roce 1756 (i v r. 1837, 1875), jak hlásá nápis nad jejím vchodem z Běhounské ulice. Jsou zachovány též písemnosti o projednávaných úpravách domu v roce 1759 s malým plánkem. Svůj odborný posudek k nim pronesl inženýr Grimm.

Když v červnu 1789 nabídl hrabě Michal Max. Althan představené nadace Františce Vražďové za 25 000 zl. ke koupi svůj dům, někdy magnisovský, v Kobližné ulici, našel tu připravenou vhodnou půdu, neboť o koupi sousedního domu pro nadaci bylo již častěji předtím uvažováno. Spojením obou budov bylo možno poměrně snadno nadační dům rozšířit. Po určitém jednání a marných snahách o snížení kupní ceny došlo ještě 1. října téhož roku ke koupi za původně stanovenou cenu. Palác koupila z taktických důvodů⁷⁾ sama představená nadace pro sebe. 28. října 1789 byl dům oficiálně převzat nadací. Zkušený ditrichštejský geometr Karel Jan Hromádko zaměřil obě budovy, narýsoval jejich plány a navrhl jejich adaptace a především vnitřní spojení, které naráželo na některé potíže. Sám Hromádko konstatoval v dopise z 28. února 1790 knížeti Ditrichštejnovi, že výšková

⁷⁾ Wodiczka se mylí, tvrdí-li v citované knize, že ke koupi představenou došlo nedopatřením.

diference mezi oběma paláci činí v přízemí 3 stopy a v prvním poschodí již 7 $\frac{1}{2}$ stopy. 1. května 1790 a hlavně 31. května 1791 byly uzavřeny smlouvy s brněnským stavebním a tesařským mistrem Václavem Janem Eitelbergem na sloučení obou domů. Druhou smlouvou se Eitelberger zavázal splnit 9 stanovených podmínek a předložil rozpočty s potřebnými rysy, přesně pak uskutečňovanými. Stavba rychle pokračovala, takže již 16. října 1791 mohla představená ústavu napsat spolurediteli Ditrichštejnovi (v překladu): „... zdvořile oznamuji, že stavba či adaptace v koupeném nadačním domě byly již zcela provedeny a že tento dům je již od měsíce srpna obýván mnou a dámami nadace. Pokud jde o adaptace a stavby v starém nadačním domě, jsou z větší části skončeny v prvním poschodí opravy zdi místností a chodby, pak výměna komínů, snesení starých a výstavba nových točitých schodů až na bílení tu a tam, kde je ještě zeď vlhká, a na malování, které nelze provést před úplným vyschnutím zdi – a také nelze označiti tyto místnosti za dobré k obývání pro letošní zimu pro vystavěné nové, ještě vlhké zdi. V témže domě je již úplna pod střechou nově stavěné druhé poschodí nad místnostmi do Běhounské ulice; nad kaplí a místnostmi do Kobližné ulice však jsou nyní vyzvedávány zdi a stále naplno na tom pracováno, protože podle smlouvy má býti také na této straně druhé poschodí dáno letos pod střechu a také, jak už je vidno, jistě bude za tohoto krásného počasí pod ní dáno.“ Vcelku přišla tato stavební akce na 22 113 zl. 26 kr. 2 d. Sloučení paláců se stalo skutkem.

Koncem druhé světové války utrpěl bývalý nadační domovní komplex bombardováním za náletu velké škody. Proto při poválečných restauračních pracích musel být odbourán někdejší althanovský, kdysi magnisovský dům. Přece však zůstal zachován výtvor Ernův, třeba s nadstavbou konce 18. století a přístavbou ve dvoře. Socialistický stát, pečující o cenné stavební památky minulosti, nelitoval nákladů na jeho dokonalou renovaci, jaké si plným právem tento barokní palác zaslouží. Vždyť je jedním z nemnohých zbylých starých brněnských paláců a typickým stavebním zjevem brněnského náměstí Svobody.

**KE 40. VÝROČÍ UNIVERSITY
J. EV. PURKYNĚ V BRNĚ**

(Poznámky k historii university v Brně od založení do r. 1948)

Snahy o zřízení českých vysokých škol v Brně se projevují již v osmdesátých letech minulého století. Krátce po rozdělení pražské university na českou a německou (r. 1882) byla na Moravě zvolena na velké národní manifestaci v Brně „Stálá zemská komise pro zřízení českých vysokých škol na Moravě“. Prvního úspěchu ve své činnosti dosáhla komise v roce 1899, kdy byla v Brně zřízena samostatná česká technika, jejíž šedesátileté trvání se připomínalo v témže roce jako čtyřicáté výročí university.

Boj o universitu s českým jazykem vyučovacím byl součástí národnostních bojů česko-německých, které často dostávaly charakter nacionálně šovinistický. Pořádaly se četné schůze, sjezdy, manifestace i demonstrace v Brně, v Hodoníně, v Prostějově i v Praze. Hlavním pořadatelem těchto akcí byla česká inteligence, hlavními účastníky byli čeští studenti a jejich vydatnými spojenci byli čeští dělníci.¹⁾

Hned v prvních měsících naší státní a národní samostatnosti pokračují snahy o zřízení české university v Brně. Již 15. listopadu 1918 podali poslanci Alois Jirásek a Karel Engliš návrh zákona na zřízení university s českou řečí vyučovací v Brně.²⁾ Předseda Národního shromáždění předložil pak 19. listopadu tento návrh školskému výboru NS k projednání a dalšímu řízení. Školský výbor projednával návrh ve svých schůzích dne 18. prosince 1918 a 8. a 9. ledna 1919 za přítomnosti zainteresovaných ministrů školství a národní osvěty (Habrmána) a financí (Rašína). Referentem návrhu byl brněnský advokát dr. Jaroslav Budínský, koreferentem univ. prof. dr. Srdínko, který také školskému výboru předsedal. V zasedání výboru byly předkládány různé pozměňovací návrhy: druhá česká universita nechť je otevřena na Slovensku v Prešpurku, nebo nechť jsou zřízeny university dvě – jedna na Moravě, druhá na Slovensku – , nebo nechť je zřízena universita společná pro Moravu i Slovensko jako soubor samostatných fakult, které by byly umístěny jednak v Brně, jednak v Olomouci, jednak v Prešpurku. Poslanec páter Stojan navrhoval za sídlo university Olomouc, odvolává se na historické důvody a na to, že v Olomouci

¹⁾ O těchto událostech napsali informativní článek Zdeněk Konečný a Přemysl Novák „Účast dělnictva a sociální demokracie v boji o založení české university na Moravě“ ve Sborníku prací filosofické fakulty university v Brně, roč. IV, řada C, čís. 2, 1955, str. 72/84.

²⁾ Všechny údaje v této kapitole jsou čerpány přímo ze zápisů Národního shromáždění a jeho školské komise, které jsou uloženy ve fotokopiích v archivu university v Brně.

jsou vhodné budovy a rozsáhlá studijní knihovna. Školský výbor všechny tyto návrhy zamítl. Slovenští politikové prý si sami nepřejí, aby se v této době jednalo o zřízení slovenské university v Prešpurku, neboť na jižním Slovensku se projevují revoluční nálady, které tam pronikají z komunistického Maďarska. Návrh na umístění university do Olomouce odmítl výbor s odůvodněním, že universita, má-li splnit své poslání, musí být umístěna ve velkém městě, které už má vysokoškolské prostředí, je střediskem kulturního ruchu, osvětových institucí, početných středních škol a vysokých úřadů a má podmínky pro další rozvoj. Za sídlo university bylo tedy určeno Brno.

Po projednání návrhu doporučil školský výbor, aby universita byla otevřena hned počátkem školního roku 1919–1920, a to tak, aby se výuka zahájila na fakultě právnické a lékařské. Urychlené otevření fakulty právnické zdůvodňovala naléhavá potřeba nových českých právníků pro státní a veřejnou službu, otevření fakulty lékařské odůvodňovala potřeba početného dorostu lékařského pro budování českého zdravotnictví. Fakulta filosofická a přírodovědecká měly být zřízeny nejspíše ve školním roce 1921–22. Pro přípravné práce a řešení otázek spojených se zřizováním nové university navrhoval výbor ustanovit pro každou fakultu šestičlennou komisi, která by také podávala vládě návrhy na jmenování profesorů. Jakmile bude pro příslušnou fakultu jmenováno aspoň pět profesorů, bude z nich ustaven profesorský sbor a činnost komise skončí.

Původní návrh poslanců Jiráska a Engliše nedával universitě žádné pojmenování. Poslanec Stojan navrhoval, aby se nová universita jmenovala Cyrillo-Methoďská. Školský výbor tento návrh nepřijal a usnesl se, doporučit návrh obou referentů (Budínského a Srdínka), aby nová universita byla nazvána universitou Masarykovou.

Takto doplněný, upravený a zdůvodněný návrh byl předložen dne 28. ledna 1919 Národnímu shromáždění. Podle předběžné dohody poslaneckých kruhů měl být tento návrh zákona přijat manifestačně bez debaty. K debatě však přece jen došlo. Vystoupil znovu páter Stojan s návrhem, aby na universitě v Brně bylo zřízeno fakult *pět*, a to na prvním místě fakulta bohoslovecká z dosavadního bohosloveckého ústavu v Brně. Do debaty zasáhl také tehdejší profesor teologie poslanec Kordač, který se snažil dokázat, že i teologie je věda a jako taková patří do souhrnu věd na universitě vykládaných. Proti tomuto návrhu vystoupil prof. dr. Bohumil Němec a brněnský sociálně demokratický poslanec Rouček. Po diskusi, ve které vystoupil ještě také slovenský poslanec Juriga, byl přijat Národním shromážděním zákon, kterým se zřizuje v Brně Československá státní Masarykova universita se čtyřmi fakultami: právnickou, lékařskou, přírodovědeckou a filosofickou.

Universita v Brně byla otevřena zimním semestrem školního roku 1919–1920 a výuka byla zahájena na fakultě právnické v I. a III. ročníku a na fakultě lékařské v I. a II. ročníku. Posluchačů na právech bylo zapsáno 266, na medicíně 274, celkem 540.

Slavnostní zahájení přednášek se konalo dne 11. listopadu 1919 v zatímní aule právnické fakulty, která byla umístěna v budově biskupského alumnátu, Seminářská ulice č. 16. I ostatní fakulty byly umístěny nouzově: lékařská fakulta byla v zeměbranceckých kasárnách na Úvoze 33 a Údolní ulici 73 (zčásti také v Zemské nemocnici), přírodovědecká fakulta umístěna v městském chorobinci na Kotlářské ulici a filosofická fakulta našla své místo v městském sirotčinci na ulici Sirotčí č. 7. První studentské ubikace byly v baráčích vojenské nemocnice č. 3 v Králově Poli

v sálech o 50 lůžkách, kde – podle slov rektora – „žije student za podmínek připomínajících daleko spíše noclehárnu turistickou než obydlí duševního pracovníka“.

Počet posluchačů na universitě rychle vzrůstal: v roce 1921–22 bylo již zapsáno 1244 posluchačů, v roce 1922/23 1432 a v následujícím roce již 1611; v roce 1926/27 dosáhl čísla 2107 a v roce 1930/31 překročil 3000; maximum posluchačů v předválečné době bylo v roce 1936/37, tj. 3472 posluchačů, z nichž nejvíce bylo na fakultě lékařské 1495, potom na fakultě právnické 966, na filosofické 699 a na přírodovědecké 350. Celkem za dvacet let trvání university prošlo jejími fakultami na 52 000 posluchačů (počítáno včetně roku 1939/40).

Sociální složení posluchačů lze velmi těžko zjišťovat, možno je jen odhadovat podle čísel, která jsou uváděna v publikaci „Moravskoslezské vysokoškolské studentstvo ve statistice“.³⁾

Rozvrstvení rodičů posluchačů podle zaměstnání ukazuje, že posluchačů dělnického původu je pouze 2,4 0/0, zemědělského 8,3 0/0 (to jsou ovšem děti většinou zámožných rolníků), nejvíce studentů je pak z rodin státních a veřejných zaměstnanců – 31,2 0/0. I když tato čísla jsou z roku 1946/47, možno podle nich usuzovat na sociální složení posluchačů téměř z celého období předmnichovské republiky, neboť valná většina studentů v roce 1946/47 byla na universitu zapsána v této době, kdy se sociální struktura posluchačů podstatně neměnila.

Rychlým růstem počtu posluchačů rostla rychle i potřeba sociální péče o studenty. Sociální péče o studenty v první republice byla vlastně více méně dobrovolná charitativní činnost, která se měla vhodným způsobem vypořádávat s pauperismem studentstva. Vždyť i při zřizování vysokých škol se počítalo s laskavým porozuměním bohatých lidí pro hospodářské zajišťování provozu školy. První stipendia pro posluchače brněnské university pocházela ze soukromých darů.⁴⁾ Ovšem i vláda zařazovala do svého rozpočtu částky na sociální péči o studentstvo. Byly to však obnosy velmi nízké, např. pro rok 1920 to bylo celkem 100 000 Kč pro všechny vysoké školy v Brně, jichž bylo tehdy pět. Nemajetní studenti mohli dostávat měsíční podporu ve výši 150.– až 300.– Kč. Organizace sociální péče o studentstvo byla velmi roztržštěná.⁵⁾ Obstarávaly ji různé podpůrné instituce, fondy, komise a subkomise, které byly sdruženy ve „Sboru pro sociální péči o čs. vysokoškolské studentstvo v Brně“. Sbor byl „nepolitický a nekonfesijní“ spolek spravovaný kurátorem složeným ze 6 zástupců ministerstva školství a národní osvěty a 6 zástupců oblastního ústředí studentského. Uděloval nemajetným studentům podpory ve formě stravovacích poukázek do akademické menzy, peněžité podpory a ošacení. Všechny podpory Sboru byly nikoliv dary, nýbrž bezúročné *zápůjčky* na revers, jímž se podepsaný zavazoval, že podporu vrátí, až bude zaměstnán.

O ubytování studentů se staraly Kounicovy a Sušilovy koleje, vybudované v roce 1932. Kounicovy studentské koleje v Brně-Zabovřeskách měly 180 pokojů dvoulůžkových a třílůžkových, v nichž mohlo bydlet 500 až 540 studentů. Měsíční poplatek za ubytování činil Kč 105.–. Na zvláštní žádost mohlo ministerstvo po-

³⁾ Čestmír Höll, II. místopředseda SVS: „Moravskoslezské studentstvo ve statistice“ (souborné a doplněné vydání jednotlivých dílčích zpráv). Vydal SVS v Brně 1947.

⁴⁾ Ročenka Masarykovy university I, II, III, str. 27 a 28 Brno, 1922.

⁵⁾ „Informace o vysokoškolském studiu v Brně“ sestavila školská komise Svazu čs. studentstva v Brně, Brno 1930. Vydáno s podporou ministerstva školství a národní osvěty v Praze nákladem Svazu čs. studentstva v Brně.

Z této publikace jsou též čerpány četné údaje o sociální péči o vysokoškolské studentstvo v Brně.

skytnout nemajetným a dobře prospívajícím posluchačům příslušné slevy. Odbočkou Kounicových kolejí byla Útulna posluchaček v Brně-Zabovřeskách, umístěná proti hlavní budově kolejí v soukromém domě a bylo v ní místo pro 16 posluchaček. Sušilova kolej byla v Klácelově ulici č. 2 a mohla umístit 170 posluchačů ve dvou a třílůžkových pokojích. Měsíční poplatek za byt a stravu činil Kč 320 až 400 podle majetkových poměrů studentů. Do této koleje mohl být přijat podle kolejního řádu jen student, „jehož praktický život odpovídá katolickým zásadám“.

Stravování posluchačům poskytovala „Mensa akademická vysokých škol brněnských“, a to obědy po Kč 3.50 a večere po Kč 3.–.

Studium na universitě bylo dosti nákladné. Posluchači musili platit četné poplatky a taxy za studijní a úřední výkony. Hned při zápise zaplatil každý imatrikulační poplatek Kč 48.–, příspěvek na stavovskou daň a na zdravotní ústav Kč 37.–, za akademickou legitimaci Kč 5.–. Kdo neměl maturitu s vyznamenáním nebo výborný prospěch v dalších semestrálních zkouškách, musil platit kolejné, které činilo Kč 8.– za jednu zapsanou hodinu. Při povinném počtu 10 až 20 zapisovaných hodin obnášelo kolejné Kč 80.– až Kč 160.– pololetně. Taxy za konání státních a rigorózních zkoušek byly poměrně vysoké, činily 100 až 300 Kč a při opakované zkoušce se musely zaplatit znovu.

Po absolvování tohoto nákladného a náročného studia měl vysokoškolák celkem nevalné vyhlídky na dobré umístění. Jen v prvních letech naší státní samostatnosti bylo potřeba více vysokoškoláků, koncem let dvacátých byl již nedostatek míst a počátkem let třicátých byla již zaznamenána nezaměstnanost vysokoškolské inteligence, která trvala až do uzavření vysokých škol.

Velký vliv na udělování stipendií, na přijímání do kolejí, na zlevněné poukázky do menzy i na případné umístění absolventů měly jednotlivé fakultní spolky, které byly volně sdruženy ve Svazu vysokoškolského studentstva v Brně (SVS). Proto boj o fakultní spolky a o vedení ve SVS byl bojem o získání a vedení vysokoškolského studentstva. Zúčastňovaly se ho všechny významné politické strany první republiky prostřednictvím svých studentských politických spolků, jako byly Klub agrárních akademiků, Sdružení sociálně demokratického studentstva, Klub lidových akademiků, Klub akademiků čsl. strany národně socialistické, Komunistická studentská frakce. Každá politická strana chtěla mít svůj vysokoškolský dorost, který by mohla dosazovat na vlivná místa ve státní a veřejné správě i ve významných soukromých institucích. Úspěchy těchto politických snah nebyly však valné, neboť studenti většinou nežili politicky a jen malá část studentů byla politicky organizována.

Z tohoto hlediska je také třeba posuzovat činnost a význam nejprogressivnější studentské politické organizace – Komunistické studentské frakce (Kostufra). Byla to vlastně studentská organizace Komunistického svazu mládeže, který tehdy žil ve stálé ilegalitě. Všichni členové Kostufry nebyli členy KSČ, ale stranické orgány řídily činnost Kostufry prostřednictvím členů strany.

V Brně měla Kostufra své organizace na všech fakultách university, nejsilnější na fakultě právnické a lékařské. V roce 1936 byly místo organizací Kostufry vytvořeny na fakultách stranické organizace KSČ – buňky se svými důvěrníky, které byly řízeny jedním zvláštním stranickým obvodem. Počet členů Kostufry – ani později počet členů strany – nebyl nikdy veliký, v době největší aktivity odhadují jej pamětníci na 70 na všech vysokých školách v Brně. To je zcela přirozené a vysvětlitelné jednak apolitičností většiny studentstva, jednak tím, že být členem Kostufry

nebo členem KSČ znamenalo pro každého posluchače značné nebezpečí perzekuce i velké obtíže existenční. Komunisté těžko dostávali zaměstnání ve veřejných a státních službách, posluchači komunisté se těžko dostávali i ke studijním pramenům ve státních institucích.

Přesto však vliv členů Kostufry byl na universitě velmi citelný. Často se stávalo, že třeba jen jediný komunista dovedl prosadit v jednotlivých organizacích pokrokové tendence do jejich akcí. Kostufra měla velkou řadu sympatizujících stoupenců, kteří podporovali její snahy při různých i veřejných příležitostech. Např. na veřejné schůzi dne 7. listopadu 1934 na Stadióně, na níž mluvil reakční profesor Karlovy university v Praze Domin a snažil se přenést pražské šovinistické boje o universitní insignie do Brna, vystoupila silná opozice pokrokových studentů a donutila Domina odejít s nepořízenou. Sympatie s Kostufrou se projevíly i při volbách v roce 1935, kdy členové Kostufry vybrali na volební fond Kč 3000,-, nebo také v průvodech na 1. máje, zvláště v roce 1937, kdy v průvodu KSČ bylo na 150 vysokoškoláků, nejvíce to ze všech prvomájových průvodů v Brně. V pohnutých letech 1938 a 1939 se pak už jasně ukazovalo, že KSČ se stává řídicím centrem bojů na ochranu republiky a proti nacismu i v řadách studentů, jak o tom svědčily manifestace a demonstrace v těchto letech, zvláště 19. května 1939 u Němec-kého domu v Brně.

K propagaci pokrokových názorů využívali kostufrači také jiných studentských spolků, jako bylo Etické hnutí československého studentstva (EHČS) nebo velmi vlivná Jednota nemajetných pokrokových studentů. Ve druhé polovině třicátých let se podařilo levicovým studentům získat převahu v mnohých fakultních spolcích i v samotném SVS. Na jejich podnět pořádal SVS spolu s EHČS prázdninové tábory, jejichž kulturní programy obstarávali komunisté. Poslední dva takové tábory se konaly již za okupace v létě 1939 na Valašsku u Vsetína a na Českomoravské vysočině u rybníka Rendlíček. Těmito tábory prošlo ve třech turnusech na 600 účastníků a kulturní pořady, prováděné večer i při táborových ohních, měly charakter politického školení. Pro vybrané skupiny vysokoškoláků se konaly semináře o nejdůležitějších otázkách marxismu-leninismu. O socialistickém umění tu přednášel Bedřich Václavěk.⁶⁾

Pokrokoví členové brněnské university se aktivně projevovali v „Levé frontě“, která měla až 500 členů. V ní působili ideově a politicky vyspělí posluchači a pokrokoví učitelé, z její základny byl ovlivňován celý kulturní život tehdejšího Brna. Pokrokoví učitelé vysokých škol založili v Brně pobočku „Spolku pro hospodářské a kulturní styky se Sovětským svazem“, jejíž ustavující schůze se konala v aule filosofické fakulty; byli vedoucími spolupracovníky a přispěvateli levicových časopisů jako byl „Index“ nebo čtvrtletník skupiny Blok „U“.

Nelze tedy neříci, že na universitě v Brně i v předmnichovské republice existovaly a působily názory a snahy pokrokové, lidové, které pomáhaly k šíření i ke konečnému vítězství nad fašismem. Tyto progresivní síly nebyly však v této době silami vedoucími, střetávaly se s názory vládnoucí ideologie na universitě, která byla více či méně nepokrytá reakcí. Odpovídala prostě a věrně Masarykovu pojetí demokracie po stránce politické a Masarykovu idealistickému světovému názoru po stránce filosofické. Masarykův duch vál téměř ze všech oficiálních a neoficiálních

⁶⁾ Z článku jednoho z účastníků prázdninových táborů Františka Potůčka: „Čeští vysokoškoláci ve třicátých letech“. Sborník „17. listopad“ vydalo Naše vojsko, Praha 1959.

řečí a projevů profesorů, akademických funkcionářů, zvláště pak z projevů nastupujících a odstupujících rektorů od založení university až po její násilné uzavření okupanty.

Tak už slavnostní projev prvního rektora university prof. dr. Karla Engliše byl plný Masarykových myšlenek a mlhavých hesel o pravdě, dobru, mravnosti a práci, plný úcty a obdivu a díky T. G. Masarykovi, jakožto křesťanému otci brněnské university. Rektor ve svém projevu ukazuje, že prvořadým úkolem nové university je nejen výchova „praktických úředníků, lékařů atd., nýbrž duchovních vůdců národa“. Toto vůdcovské postavení absolventů university prý vyvěrá z výsostného postavení vědy v lidské společnosti. „Věda zprošťuje člověka béd, nemocí, prodlužuje jeho věk... věda nesmí být služkou nikoho, poněvadž pravda není prostředkem, nýbrž cílem sama o sobě.“⁷⁾ Samoučelnost vědy, její izolování od praxe, odtrhávání studia od života je vyjádřeno v dalších přednáškách rektorů. Nejvýrazněji je to formulováno v inauguračním projevu prof. JUDr. Františka Weyra, v němž rektor napomínal posluchače, aby se vyhýbali jakékoliv praktické činnosti, která prý degraduje vědu na pouhou služku praxe. „Buďte v tom smyslu hodně nepraktičtí!“ volá ke studentům a zakončuje svůj projev takto: „učte se jen kvůli učení, studujte kvůli studiu. Snažte se vzbudit v sobě a, pokud možná, udržeti onen *objektivní* zájem poznávajících, který poznáváje ničeho nechce, leda ono poznávání.“⁸⁾

Tento obšírný citát nebyl jen osobní názor rektora. To byl názor, který byl typický pro měšťácké inteligentské vrstvy a byl horlivě hlásán právě v době konstituování a konsolidování prvního socialistického státu světa, v době stabilizace kapitalismu. Hlásání tohoto názoru s pódia universitní auly mělo být preventivním opatřením proti pronikajícímu názoru marxisticko-leninskému, mělo být odvrácením pozornosti od skutečného praktického politického dění. Weyr na jiném místě své přednášky jasně říká, že k „nejvšednějším a nejlacinějším“ praktickým činnostem patří i politika a volá po „povšechném odpolitování veřejného života“.

Vedle takových intelektuálních kastovníckých názorů – a také proti nim – působily na universitě také názory pokrokové, jichž nositeli byli někteří učitelé, kteří ovlivňovali své posluchače v duchu demokracie a socialismu a z jejichž impulsů vyrůstala nová vysokoškolská generace, která se začínala dívat na svět materialisticky. Do řady těchto profesorů je možno začlenit např. profesory Chlupa, Helferta, Uhra, Rostohara, Bláhu, Glücklicha, Tvrdého, Fischera a další. V jejich seminářích se zpracovávaly práce s progresivní tematikou, jako např. „Náboženské prvky ve filosofii Ludvíka Feuerbacha“, „Problémy revoluce“, „Počátky dělnického hnutí na Brněnsku“, apod.

A právě tyto pokrokové síly to byly, které umožnily brněnské universitě čestně projít obdobím nacistické okupace.

Mnichovské události zasáhly hluboce do života university. Usilovný boj všech čestných českých lidí proti mnichovskému diktátu i proti zrádcovským a slabošským živlům v naší vlastní vládě nacházel svůj ohlas i svou základnu na půdě university. Již dne 13. října 1938 slíbil rektor prof. PhDr. Arne Novák, že celá akademická obec

⁷⁾ Projev prvního rektora university prof. JUDr. Karla Engliše při slavnostním zahájení přednášek dne 11. 11. 1919 uveřejněn v Ročence MU I, II, III, str. 15–19.

⁸⁾ Inaugurační projev rektora prof. JUDr. Františka Weyra je otištěn v Ročence MU IV, V, str. 32–35, Brno 1924.

univerzitní bude rozhodně pracovat k tomu, aby náš národ a stát rozkvétal a „připravoval spravedlivý návrat toho, co bezprávně a násilně nám bylo odňato“.

I v instalační řeči tohoto posledního rektora z dob první republiky, pronesené dne 12. ledna 1939, plně se obrází situace současných dnů, předbřeznová úzkost o osud národa. Ovšem vysvětlování politické situace, rozbor historických událostí a jejich příčin neodpovídá skutečnosti, je zkrslý v duchu idealistického nazírání. „Lidstvo přestalo státi o svobodu“, říká se v projevu rektora, a „zatoužilo především po autoritě, jsou ochotno přiznati jí i právo násilí ať nekrvavého ať krvavého“. Příčina toho tkví prý v tom, že byla opuštěna zásada „všechna moc pochází z lidu“. V duchu této zásady „jali se vzdělanci dávatí své vědomosti, schopnosti a podněty k dispozici lidu, přestali udávati směr, z vůdců se stali vedenými a stavše se výkonnými nástroji skupin, stran a stavů, poklesli k úplné bezvýznamnosti. Toť zrada vzdělanců, o které mluví francouzský myslitel (Julien Benda, pozn. B. P.) a pod kterou trpíme všichni. Nespoupracujte, prosím, na ní. Rozpomeňte se na vůdcovské postavení inteligence! Vyzbrojení citlivým sociálním svědomím, buďte opět vůdci lidu, ne jeho nástroji a se vznešeným posláním přijímejte plnou odpovědnost!“⁹⁾

Tento projev promítnutý do dějin následujících let okupace zřetelně ukazuje, že do důsledku dovedená ideologie buržoazní demokracie vede přímo k popření demokracie vůbec. Zajisté mínění rektora nebylo míněním všech členů university, ale jádro, onen duch inteligentské povýšenosti nad lidem, ono intelektuální odtržení od politiky a praxe, ono postulování vlády ducha, to bylo vlastní nebo aspoň blízké většině vysokoškolské inteligence. Je třeba vidět, že z rektorova projevu přímo vyvěrá mučivá bolest vroucího vlastence nad říjnovou katastrofou naší vlasti, že jsou v něm i statečné výzvy nečekat „fatalisticky se založenými rukama a s lhostejnými srdci“ na odčinění dějinné nespravedlnosti; avšak spása národa se ukazuje zcela nesprávně jen a jen ve vůdcovství inteligence, a nikoli v síle a v revolučním hnutí lidu. Podobného charakteru je i rektorátní vyhláška ke dni 15. března 1939. Čiší z ní silný odpor k německým okupantům a víra v budoucnost národa. Akademičtí občané university jsou v ní vyzýváni: „Vytrvat, žít a růst na svém!“ Ale cesta k budoucnosti, k znovunabytí svobody se ukazuje opět nereálně, idealisticky, heslem velkého vlastence pobělohorského (Mistra Kampana, pozn. B. P.): „In silentio ac spe fortitudo mea.“

Mnozí univerzitní posluchači, učitelé a zaměstnanci nepřijali však toto heslo za své. O tom svědčí četná fakta, projevy i akce jak na půdě university, tak i mimo ni. V pedagogickém semináři filosofické fakulty se konalo v době mnichovské krize několik schůzek (z podnětu profesorů Vlad. Helferta a Jana Uhra), jejichž účelem bylo pozvednout pomnichovskou náladu a připravovat akce, které by mařily mnichovský diktát. Šlo o zasílání telegramů a memorand a informačního materiálu o národnostních poměrech vedoucím osobnostem v Paříži a v Londýně, byly konány přípravy pro případ plebiscitu apod. Šlo o formování moravského odboje za vedení profesorů Uhra a Helferta, na němž mělo účast ještě několik dalších osob z řad univerzitních příslušníků. O tom svědčí i zatýkání, které se dalo už v září 1939: 1. září byli zatčeni profesori MUDr. Bohuslav Bouček, MUDr. Václav Neumann, asistent MUDr. Jan Jebavý z lékařské fakulty, prof. dr. Bohumil Kladiivo

⁹⁾ Instalační rektorská přednáška Arna Nováka a jeho projev ke studentstvu dne 12. ledna 1939 jsou otištěny v Ročence MU XX, v Brně 1947, str. 13–22.

a mechanik František Čoupek z přírodovědecké fakulty, prof. dr. I. A. Bláha z filosofické fakulty; 14. listopadu Vladimír Helfert a 19. listopadu Jan Uher.

Vysokoškolští studenti demonstrovali na 1. května společně s brněnským dělnictvem. Dne 17. listopadu, kdy byly zavřeny všechny vysoké školy v českých zemích, došlo i v Brně k demonstracím a ke srážkám s německou Schupo, která použila proti demonstrantům obrněných a nákladních aut. Střetnutí se odehrávalo zejména před univerzitní knihovnou, na Joštově třídě (nyní třída Obránců míru) a na náměstí Lažanského (nyní náměstí Rudé armády) a skončilo rozeznáním demonstrantů a četným zatýkáním.¹⁰⁾

V tutéž dobu obsazovaly oddíly SS standarty Totenkopf všechny univerzitní budovy i Kounicovy a Sušilovy koleje. Z 530 studentů tehdy ubytovaných v Kounicových kolejích bylo odvečeno asi 200 do koncentračního tábora v Oranienburku. Ostatní se musili do druhého dne do 12. hodiny polední z kolejí vystěhovat. Od 4. ledna 1940 se staly koleje vězením, mučirnou a popravištěm českých vlastenců; zůstaly jimi až do 26. dubna 1945, tj. do osvobození Brna Rudou armádou. V Sušilových kolejích bydlelo tehdy 175 studentů a z nich bylo odvezeno do Oranienburku asi 50. Kolej byla rovněž proměněna v koncentrační tábor, jímž procházeli četní zatčení do dalších nacistických věznic.

Bylo ovšem zřejmo, že uzavření vysokých škol nebude trvat jen tři ohlášené roky, ale že jejich znovuotevření bude podmíněno porážkou okupantů. To bylo patrné i z toho, jak si nacisté počínali v zabraných budovách university. Do budovy právnické fakulty se nastěhovalo gestapo a provedlo v ní rozsáhlé rekonstrukce pro své účely. Do velkých poslucháren byly vestavěny příčky a tak vznikly pokoje pro výšlechy vězňů. Do střešní krytiny v průčelí budovy byl vsazen velkášský nápis „Deutschland siegt an allen Fronten für Europa“.

Budovu filosofické fakulty zabral úřad Oberlandratu a provedl v ní rovněž četné stavební úpravy. Z budov lékařské fakulty se stal Hitlerjugendheim a budovy přírodovědecké fakulty připadly německé technice. Z kanceláří rektorátu se stala „Abwicklungsstelle der tschechischen Universität“.

V listopadu 1939 bylo na universitě zaměstnáno celkem 526 osob. Z nich po uzavření zůstalo v činné službě nakonec 13, a to tři uklízečky a deset administrativních zaměstnanců. Ostatní byli propuštěni, penzionováni, překládáni na jiná pracoviště a také ovšem zatýkáni, věznění a popraveni. Podle protokolu o I. řádném zasedání akademického senátu ze dne 16. července 1945 a podle zprávy prorektora o stavu a činnosti university v letech 1939 až 1945 bylo popraveno 13 a v koncentračních táborech k smrti umučeno dalších 13 zaměstnanců university. V téže době zemřelo 19 osob náležejících do svazku university, z nichž 4 jako oběti leteckých útoků. Vězněno nebo zatčeno a vyslýcháno bylo 16 zaměstnanců university. Z řad posluchačů bylo perzekvováno celkem 437 osob a odboje se zúčastnilo celkem 610 posluchačů, a to 569 doma a 41 v zahraničí.³⁾

Věcné škody způsobené okupanty na universitě odhadoval prorektor ve své zprávě ze dne 26. 1. 1946 celkem na 61,2 miliónu Kčs předválečné hodnoty. Z toho

¹⁰⁾ Z archivu university, fascikl XIX, 1946, materiál k demonstracím z roku 1939.

Hlavním pramenem k této práci byl archiv university, uložený na rektorátě ve zvláštních krabicích I–XXIV, který není dosud řádně zaregistrován. K části o Kostuffe pomohly autorovi materiály pamětníků uložené v Muzeu dělnického hnutí na Brněnsku a vzpomínky některých tehdejších členů, k části o stranickém životě na fakultách po osvobození přispěli rovněž pamětníci a některé soukromé záznamy o schůzích a činnosti.

škody na budovách činily 14,5 mil. Kčs, škody na vnitřním zařízení 46,7 mil. Kčs. Bylo to tedy téměř 40 % celkové hodnoty majetku university, která činila 165 mil. Kčs.

Hned po osvobození města Brna koncem dubna 1945 začala universita ožívat. Scházeli se zaměstnanci i posluchači všech fakult a dobrovolně bez jakýchkoliv výzev pomáhali vyklízovat, upravovat a čistit místnosti svých fakult. Sešly se i profesorské sbory a už v první polovině května zvolily nové děkaný fakult a dne 18. května i nového rektora university prof. MUDr. Václava Neumanna. A tak už v květnu se začalo se studiem, zkouškami i promoce. První promoce byly 7. června a celkem ještě v letním semestru 1945 jich bylo vykonáno 846, z toho 411 právnických, 411 lékařských, 11 přírodovědeckých a 13 filosofických.

University byly přiděleny tři budovy bývalé německé techniky na třídě Obránců míru č. 10 a Komenského nám. č. 2. V nich se umístily teoretické ústavy lékařské fakulty. Dřívější budovy této fakulty na Úvoze a na Údolní ulici byly odevzdány české technice. Ostatní fakulty se vrátily do svých budov, pokud byly zachovány. Ústavy přírodovědecké fakulty byly silně poškozeny bombardováním, budova ústavu zeměpisného a antropologického na Leninově ulici č. 38 byla zničena do základů. Proto byly tyto ústavy umístěny v budově dřívější německé Volkshochschule na Janáčkově náměstí č. 2a. Filosofická fakulta byla také silně poškozena jednak bombardováním, jednak přestavbami okupantů. Společným úsilím učitelů, posluchačů a zaměstnanců se v krátkém čase podařilo upravit aspoň nejnútější prostory pro studijní práce, nalézt a soustředit rozvezené knihovny. Právnická fakulta vyžadovala nejrozsáhlejší rekonstrukční práce, aby byly odstraněny nevhodné adaptace gestapa.

Po zajištění materiálně technických podmínek pro chod universitních prací začal se rozvíjet i vnitřní život jednotlivých fakult a celé university.

Na fakultách se organizovaly již koncem května *závodní rady*, na universitě pak ze zástupců závodních rad vznikla *podniková rada*. Rady složené z učitelů, posluchačů i zaměstnanců pečovaly nejen o sociální a hospodářské záležitosti členů university, ale prováděly také důležité politické úkoly, v prvé řadě *očistné řízení* v řadách všech zaměstnanců. Tak např. závodní rada právnické fakulty navrhla na suspenzi známé kolaboranty, bývalé profesory Jaroslava Krejčího, předsedu protektorátní vlády, Rudolfa Dominika, aktivního spolupracovníka fašistů, Rudolfa Wierera, který se přihlásil do řad německých nacistů. Na lékařské fakultě byl zbaven titulu profesora a navržen k trvalé suspenzi MUDr. J. Roček, který za okupace spolupracoval s Němci. Na ostatních fakultách se také pečlivě prošetřovala činnost zaměstnanců a učitelů za okupace, nebyla však učiněna v této době žádná osobní opatření.

Pedagogická i vědecká práce na universitě ve školních letech 1945/46 až 1948/49 probíhala ve stálém pracovním vypětí a politicko-ideologickém kvasu. Bylo velmi obtížné v omezených prostorách (v budově filosofické fakulty např. byl dva roky po osvobození umístěn ONV pro Brno-venkov), v nedostatečně vybavených ústavech a s nedostačujícím personálním obsazením fakult plnit všechny zvýšené požadavky, které na universitu kladla poválečná doba.

Ukázalo se nutným zřídit již v zimním semestru školního roku 1945/46 *farmaceutické studium*, zatím při fakultě přírodovědecké. Ještě naléhavější bylo zřízení nové samostatné fakulty *pedagogické*, která byla otevřena počátkem školního roku 1946/47.

Množství posluchačů bylo mnohem vyšší než v předválečných letech, neboť šesti-leté uzavření university vyvolalo zvýšenou potřebu vysokoškolské inteligence. Přicházel tedy do prvních ročníků vyšší počet posluchačů a do vyšších ročníků se vraceli téměř všichni, kteří si chtěli okupací přerušené studium dokončit. Přehled počtu posluchačů na jednotlivých fakultách v nejbližších poválečných letech ukazuje tato tabulka:

Rok	fak. práv.	lékař.	přírodov.	pedagog.	filosof.	celkem
1945	1339	1701	528	—	1225	4793
1945/46	2226	2480	735 (i s farm.!)	—	1612	7053
1946/47	2240	2324	892	175	1456	7087
1947/48	2127	2494	976	532	1303	7432
1948/49	1254	2597	974	601	1084	6510

Počet učitelských sil interně na universitě působících byl neúměrně nízký vzhledem k celkovému počtu posluchačů. Podle mzdových listů z oné doby byl na universitě tento stav učitelů (vždy k 31. 12. příslušného roku):

v roce 1945: 289 – v roce 1946: 246 – v roce 1947: 268 – v roce 1948: 784 – včetně smluvních profesorů, asistentů a lektorů.

Politická situace na universitě až do února 1948 byla více méně určována politikou těch stran NF, které se nesnažily o upevnování lidově demokratického charakteru republiky, o plnění Košického vládního programu. Někteří universitní profesori byli význačnými funkcionáři právě těchto stran, např. dr. Jaroslav Stránský (ministr školství a národní osvěty za stranu nár. soc.), dr. Adolf Procházka (ministr zdravotnictví za stranu lidovou). Většina učitelů university, zvláště pak právnické fakulty, byla aktivními stoupenci protilidové politiky.

V řadách posluchačů byla politická situace obdobná, i když tu pokrokové síly měly větší vliv než v učitelských sborech. Politické poměry byly ve fakultních spolicích a v SVS pro levici méně příznivé, než tomu bylo v posledních letech předválečných. Vedení spolků bylo většinou v rukách národních socialistů nebo lidovců. Politické poměry ve fakultních spolicích lze oprávněně považovat za obraz politických poměrů na celé universitě, i když počet členů spolků činil asi 50 % všech posluchačů.

Vedení všech fakultních spolků, jakož i vedení celé university se snažilo zachovat navenek zdání nepolitčnosti a nadstranickosti. Na universitě platil až do únorových událostí 1948 zákaz otevřené činnosti jednotlivých politických stran. Schůze studentských politických organizací se konaly v této době vždy mimo universitní prostory.

Nový, lidově demokratický a socialistický duch si však postupně razil cestu i do síní university. Byly to jednak demokratické instituce ustavené již v roce 1945 (závodní rady, podniková rada, později zaměstnanecké organizace ROH), jednak – a to především – studentské organizace KSC, které počaly vytvářet novou, pokrokovou atmosféru na universitě. Jestliže v institucích zaměstnaneckých se ještě často projevovaly snahy konzervativní a reakční, pak v organizacích KSC vál téměř vždy čerstvý duch pokroku. První studentské organizace KSC vznikaly na universitě již v říjnu 1945. Seskupovaly zpočátku jen malý počet posluchačů, ten se však rychle rozmnožoval. Tak např. na filosofické fakultě se sešla ustavující schůze studentské

organizace KSC dne 24. října 1945 za účasti jen dvanácti posluchačů. Začátkem roku 1946 měla tato organizace již 75 členů. V téže době bylo na právnické fakultě 38 členů KSC, na přírodovědecké fakultě 39, na lékařské 70 členů. Je třeba připomenout, že počet členů KSC mezi studenty byl více než dvojnásobný, neboť mnozí byli organizováni v místě svého bydliště a nebyli vykazováni v seznamech studentských organizací. V těchto organizacích nebyli také vedeni učitelé a zaměstnanci jednotlivých fakult.

Universitní učitelé-komunisté (z řádných profesorů jmenovitě soudruzi Ferdinand Herčík, František Trávníček, František Hora, Otakar Chlup, z asistentů František Kalousek, Václav Krístek) vystupovali jako aktivní propagandisté materialistického světového názoru a politiky KSC ve škole i na veřejnosti. Vysokoškolský výbor KSC se účastnil pořádání úspěšných tzv. veřejných tribun, na nichž se někteří universitní učitelé spolu s jinými ideologicky vyspělými soudruhy z řad komunistické inteligence v Brně (kteří se po únoru 1948 stali také universitními učiteli, jako např. PhDr. Gustav Riedl, JUDr. Jaromír Blažke) veřejně střetávali s vedoucími ideology a politiky protikomunistických stran. Někteří učitelé-komunisté zastávali významné veřejné funkce ve veřejné správě i ve straně. (Např. Ferdinand Herčík byl členem rady ZNV, kde vykonával funkci kulturního a školského referenta.)

Tak jako v celé naší republice, vzrůstá vliv strany i na universitě a daří se získávat sympatie kolísavých a překonávat odpor protikomunistických živlů. Ti zřejmě nemění svůj vztah k lidově demokratickému zřízení z vnitřního přesvědčení bez vnějšího politického tlaku. Naše veřejnost nicméně s díky kvituje všechny projevy loyality a sympatie k lidově demokratickému zřízení a vyjadřuje svoji vážnost k universitě a její vědecké práci tím, že udílí několika profesorům významné ceny za jejich díla. Prof. PhDr. Adolf Kellner dostává cenu ZNV v Brně za I. díl spisu „Východolašské nářečí“ a cenu Osvobození města Brna za II. díl téhož spisu. Prof. PhDr. Josef Macárek obdržel cenu Osvobození města Brna za dílo „Dějiny východních Slovanů“, prof. PhDr. František Trávníček dostal státní cenu za dílo „Mluvnice spisovné češtiny“.

Hned po sjezdu zástupců závodních rad v Praze (dne 22. února 1948) na výzvu soudruha Klementa Gottwalda začaly se na jednotlivých fakultách tvořit *akční výbory*. Jejich hlavním úkolem bylo zabránit jakýmkoliv kontrarevolučním provokacím a provést politickou očistu v řadách posluchačů, zaměstnanců a učitelů. Složení akčních výborů na jednotlivých fakultách muselo zaručovat splnění těchto základních úkolů. Tam, kde tomu tak nebylo, bylo nutno vyměnit nespolehlivé členy akčního výboru. Stalo se tak na právnické fakultě, kde první akční výbor byl sestaven podle zásady politické parity z roku 1945, nikoliv podle směrnic ústředního akčního výboru Národní fronty.

Ve zprávě o činnosti akčního výboru této fakulty, která byla podávána až 17. února 1949 ústřednímu akčnímu výboru vysokých škol v Brně, se doslova praví, že právnická fakulta v Brně byla „skutečnou základnou protikomunistické ideologie. Studenti byli vychováni důsledně reakčně, v nenávisti proti Gottwaldově vládě a marxismu-leninismu“. Nový akční výbor ihned po svém ustavení sestavil očistnou komisi, která provedla stovky pohovorů se studenty, zaměstnanci i učiteli. Výsledkem činnosti očistné komise v době jejího působení (to jest od konce února do 26. dubna 1948, kdy přestaly fungovat očistné komise na všech fakultách) bylo vyloučeno 14 posluchačů natrvalo, 5 posluchačů na dobu dvou semestrů, 10 posluchačů na dobu jednoho semestru a 20 posluchačům byla udělena důtka nebo vý-

straha. Z řad učitelů bylo vyloučeno 7 osob. Byli to především ti, kteří stáli přímo ve vedení únorové kontrarevoluce a po nezdařeném puči uprchli za hranice naší republiky (ministr Stránský a Procházka) a v další etapě pak ti, kteří byli otevřeně vždy na pozicích kontrarevoluce.

Na jejich místa byli povoláni noví učitelé, kteří měli předpoklady k vykonávání funkce vysokoškolských pracovníků po stránce politické i vědecko-odborné.

Na filosofické fakultě se konala ustavující schůze akčního výboru dne 27. února 1948. Jeho složení odpovídalo daným směrnicím i potřebám fakulty. Výsledkem očistné akce na filosofické fakultě mezi učiteli bylo udělení důtky čtyřem profesorům pro jejich negativní politický postoj a osobní zaujatost v jednání na fakultních sborech. Současně byli odvoláni z účasti na všech komisích a zbaveni práva hlasovat ve sborových jednáních do konce školního roku 1947/48. Z posluchačů bylo vyloučeno natrvalo 8, na dva semestry 5, na jeden semestr 1 posluchač a výstraha nebo důtka vyslovena 5 posluchačům. Na fakultě nedošlo k žádným reakčním projevům. Akční výbor měl zastoupení ve všech složkách a řídil odpovědně jejich činnost.

I na ostatních fakultách university bylo postavení a působení akčních výborů obdobné. Na lékařské fakultě bylo z řad posluchačů vyloučeno natrvalo 6 studentů (po 26. dubnu navrženo ještě k vyloučení dalších 10), dočasně na jeden až dva semestry 15 studentů. Třem profesorům bylo vysloveno napomenutí pro jejich nesprávný politicko-ideologický postoj. Na pedagogické fakultě byli navždy vyloučeni jen dva posluchači, dočasně 4. Důtky a výstrahy dány 11 posluchačům. Na této fakultě byla většina učitelů jen pověřena výukou, z nichž bylo 9 zproštěno další činnosti, 1 přerazen do Olomouce, 1 napomenut. Na fakultě přírodovědecké byl navždy vyloučen jen 1 posluchač a dočasně 7 posluchačů, 3 posluchači byli napomenuti.

Celkem v první etapě činnosti akčních výborů bylo z celkového počtu 7432 posluchačů zapsaných na počátku školního roku 1947/48 vyloučeno 41 posluchačů navždy, 47 posluchačů dočasně. To je tedy 88 posluchačů, což činí asi 1,16% celkového počtu universitních posluchačů. A z těch se mohlo po jednom až dvou semestrech ještě více než polovina vrátit. Vylučování byli jednak političtí nepřátelé, kteří provokativně dávali najevo své záporné vztahy k lidově demokratickému zřízení, ostentativně ignorovali novou politickou situaci, případně také reakčně ovlivňovali jiné posluchače, jednak ovšem také byli vylučováni studenti, kteří po řadu semestrů neplnili své studijní povinnosti, nekonali zkoušky a kazili pracovní i obecnou morálku studujících.

Pohyb studentů v letním semestru byl značně vyšší, než jak to ukazuje počet vyloučených studentů v první etapě únorových očistných akcí. Z celkového počtu 7432 posluchačů v letním semestru 1947/48 ubylo 736, z toho víc než polovina na fakultě právnické (467), na fakultě lékařské 63, přírodovědecké 37, filosofické 96 a na pedagogické 75.

Z těchto čísel je třeba učinit závěr, že vylučování studentů pokračovalo i po 26. dubnu 1948, nebylo však již prováděno očistnými komisemi, ale fakultními orgány, v nichž byly všechny složky university zastoupeny. V této etapě, která vstupuje do dějin university jako etapa demokratizace vysokých škol, byli postihováni po zevrubném prošetření ti posluchači, u nichž se projevilo, že nemají žádných studijních ani politicko-ideových předpokladů pro úspěšné dokončení studia a pro řádné vykonávání svého vysokoškolského povolání ve společnosti spějící k socia-

lismu. Mnoho posluchačů odešlo také v této době ze studií dobrovolně, zvláště z řad zaměstnaných studentů, neboť se začala na vysokých školách uplatňovat zásada, že řádný posluchač je povinnen navštěvovat přednášky i cvičení, a nemůže tedy být v řádném pracovním poměru. A zaměstnaných studentů bylo tehdy značné množství, zvláště na fakultě právnické (asi 45 %), pedagogické (34 %) a filozofické (22 %). Proto také z těchto fakult odchází poměrně více posluchačů než z fakulty lékařské a přírodovědecké.

Z učitelů bylo v první etapě působnosti akčních výborů zbaveno činnosti celkem 12 osob, z toho 3 profesori (dva exponovaní politikové-kontrarevolucionáři a jeden mimořádný profesor románské jazykovědy, který byl právě na studijní cestě ve Francii, odkud se nevrátil) a 9 externích pověřených učitelů pedagogické fakulty. Tím ovšem očista učitelských sborů nemohla být skončena. Zvýšené nároky na politickou a ideovou stránku pedagogické i vědecké práce vyžadovaly, aby z řad učitelů postupně odcházeli ti, kteří zvýšeným nárokům nechtěli nebo nedovedli vyhovět. Proces nové ideové orientace mnohých učitelů byl ovšem dlouhodobý a nemohl být ukončen ani v další etapě počínající demokratizace university.

V tomto převratném období university byl zvolen nový rektor prof. PhDr. František Trávníček, poslanec Ústavodárného národního shromáždění za KSČ, předseda ústředního akčního výboru vysokých škol v Brně. Instalace rektora se konala 18. prosince 1948. Odstupující rektor prof. PhDr. Ladislav Seifert rozhodl ve své zprávě únorové události jako nejdůležitější skutečnosti školního roku 1947/48. Konstatoval, že akční výbory jednotlivých fakult odstranily reakční živly, dosadily nové učitele. Posluchači i zaměstnanci dostali zastoupení ve všech akademických sborech a komisích. Celá universita se snažila rychle se začlenit do obecného pracovního úsilí lidových mas. Posluchači se zaměstnanci i s učiteli se zařazovali do různých pracovních brigád v dolech, v lesích, na polích a hlavně na stavbách mládeže, kde odpracovali desetitisíce hodin, vykonali mnoho užitečné práce a dostávali se do styku s výrobní praxí, což četným účastníkům brigád pomáhalo k vytváření správného vztahu k socialistické výstavbě naší vlasti.

V instalační přednášce nového rektora, soudruha Trávníčka, projevuje se zcela jasně snaha o zásadní proměnu politického a ideologického charakteru university. Soudruh Trávníček byl rektorem, který nejen universitu reprezentoval, ale udával také její politickou linii, soustavně a neúnavně vysvětloval a dokazoval nutnost osvojit si nový vědecký světový názor, jak ho učí marxismus-leninismus. Takový smysl a obsah měla také Trávníčkova instalační přednáška na téma „Věda a život“. V této přednášce oznámil, že na universitu budou přijímáni noví posluchači z řad dělníků po příslušné přípravě ve zvláštních abiturientských kursech. Tito noví posluchači přispějí k těsnějšímu spojení university s pracujícími, vnesou do universitních síní novou politicko-ideologickou atmosféru a stanou se důležitým činitelem v procesu vytváření nové socialistické inteligence.

V životě posluchačů všech fakult nastal po únorovém vítězství pracujícího lidu zásadní obrat. Do čela studentských spolků byly postaveny akční výbory, které se vynasnažovaly o nové zaměření jejich činnosti. Akční výbor SVS v Brně vydal prohlášení, ve kterém vybízí vysokoškoláky, aby se jako občané lidově demokratické republiky cílevědomě připravovali na úkoly, které od nich společnost spějíci k socialismu bude vyžadovat.

Fakultní organizace KSČ rychle mohutněly, získávaly mnoho nových členů

z řad posluchačů, zaměstnanců i učitelů a za vedení vyšších stranických orgánů se stávaly vedoucí silou na universitě.

Do učebních plánů všech fakult byly zařazovány hned po únoru přednášky o základech marxismu-leninismu a dbalo se o to, aby vědecký materialistický názor se stal základem pro výuku všech předmětů.

Začalo se měnit třídní složení posluchačů, přibývalo synů a dcer dělníků a rolníků. Únorovým vítězstvím lidu nad kontrarevolucí nebyl boj o proměnu politicko-ideologického charakteru university dobojován, byl však posunut z míst opozice na místo vedení.

V procesu dalšího vývoje stává se universita institucí pro výuku a výchovu nové, socialistické inteligence. Po čtyřicetiletém trvání mění také své původní pojmenování a stává se universitou slavného českého přírodovědce a lékaře Jana Ev. Purkyně.

Ladislav Záruba

**VZNIK A VÝVOJ
VYSOKÉHO UČENÍ TECHNICKÉHO V BRNĚ**

(1725 – 1849 – 1899 – 1939 – 1945 – 1951 – 1956)

V této práci je obsažena stručná historie vzniku a rozvoje brněnské techniky, a to jednak v prvním období, od zřízení akademie v Olomouci r. 1725, jednak v druhé fázi vývojové, od 24. ledna 1849, kdy se zemský sněm moravský usnesl zřídit v Brně technické učiliště vysokoškolského rázu. Dne 14. ledna 1850 následovalo slavnostní otevření tohoto ústavu, na němž v prvních letech se přednášelo česky a německy, později však pouze německy.

Proto byla zřízena císařským nařízením z 19. září 1899 vedle této již německé techniky nová, Česká vysoká škola technická, kterou lze tudíž právem považovat za českou větev původního dvojjazyčného technického učení brněnského.

Hlavní mezník ve vývoji brněnské české vysoké školy technické tvoří ovšem r. 1918, rok znovunabytí naší samostatnosti po 300leté národní a politické porobě, a konečně r. 1945, tj. rok osvobození Československé republiky Sovětskou armádou od německé nacistické nadvlády, která trvala od 30. září 1938 do 9. května 1945. V roce 1951 byla dosavadní Česká vysoká škola technická v Brně přeměněna na Vysokou školu stavitelství, která však usnesením vlády v r. 1956 byla definitivně přeorganizována na dnešní Vysoké učení technické v Brně.

Období od r. 1725 do r. 1899

Snahy moravských kruhů o zřízení vlastního technického učiliště na úrovni vysoké školy jsou zaznamenány už na začátku 18. století. Mezi těmi, kteří stáli v čele příslušných akcí, jsou lidé českých jmen, otevřeně hájící práva českého lidu v dobách germanizačního náporu z dob josefínských.

R. 1724 přednesl František Šubíř, sv. pán z Chobině, zemským stavům moravským návrh na zřízení stavovské akademie, na které by vedle právnických a jiných, na universitách pěstěných předmětů, našlo umístění především také „vysoce užitečné inženýrské umění, které se skládá z počtů, geometrie, civilní a vojenské architektury a ze zeměpisu“. Takto míněná akademie byla již r. 1725 také skutečně založena v Olomouci a dále vydržována z nadace, kterou za tím účelem ustanovil vrchní zemský soudce Leopold Sak, hrabě z Bohunovic. Přes nepřízeň, kterou tomuto ústavu projevovala pod vedením řádu Ježíšova stojící Olomoucká

universita, působil tento ústav v Olomouci plných 50 let a byl potom přeložen do Brna, kde po čtyřech letech zrušení byl r. 1787 zrušen a spojen s nově vytvořenou Tereziánskou akademií ve Vídni. Avšak již 1. listopadu r. 1793 byla akademie znovu otevřena v Olomouci a pak r. 1810 rozšířena o stolici zemědělství a obecné hospodářství. R. 1815 bylo zavedeno – vzhledem k tehdejší rakouským provinciím v horní Itálii – vyučování italštiny a teprve r. 1829 byla jako vyučovací předmět zavedena čeština. R. 1830 podali stavové moravští dvorské kanceláři do Vídně rozklad, žádající rozšíření vyučování technického na akademii a její přeložení do Brna.

Mezitím s nastávajícím nebývalým rozvojem techniky (vynález parního stroje, stavby železnic, tovární výroby apod.) proniklo na vedoucí místa veřejné správy země přesvědčení, že dosavadní sto let stará organizace akademie potřebuje důkladné organizační změny, zvláště pokud se týče úpravy studia technických předmětů. Takový reorganizační návrh byl vypracován r. 1833 a je zajímavé, že tentokrát se olomoucká universita nestavěla proti těmto pokrokovým návrhům a její filosofická fakulta podala kladný posudek a dokonce navrhla těsné připojení k její fakultě.

Moravská zemědělská společnost, jejímž přičiněním bylo v Brně zřízeno poměrně bohaté zeměpisné a přírodovědecké muzeum, přála si spojení technické části akademie se Zemským muzeem po způsobu některých technik.

R. 1843 schválil Ferdinand I. přeložení stavovské akademie olomoucké do Brna a zároveň zřízení Technického ústavu v Brně nákladem stavovským (zemským). Avšak vyjednávání o přeložení akademie do Brna se stále protahovalo. Mezitím byla v l. 1846–47 část akademie převedena do Brna. Bylo to právě oddělení inženýrských věd a zemědělství, vedle oborů tělovýchovných. Zatím však bylo jasné, že tato akademie beze změn nemůže v nových, změněných hospodářských a technických poměrech plnit úkoly nové doby. Proto již v září r. 1844 bylo na schůzi zemských stavů usneseno, že má být u příležitosti přeložení olomoucké akademie do Brna z vlastních zemských prostředků zřízeno technické učiliště, které se má skládat z přípravného kursu, předchůdce to příštích reálků, a z vlastní technické školy s charakterem školy vysoké. Dne 27. května 1846 se moravští stavové usnesli věnovat 120 000 zlatých na zřízení technické školy na Moravě na stát. útraty, bude-li škola zřízena během tří let. Dne 28. listopadu 1847 byl vysloven císařským rozhodnutím souhlas s tímto usnesením a Zemský výbor vyzván, aby realizoval nabídnutou podporu 120 000 zl.

K usnesení o zřízení technického učiliště došlo na veřejném odpoledním zasedání moravského sněmu dne 24. ledna 1849. Člen zemského výboru Sérenyi přednesl návrh na zřízení technického učiliště v Brně s obsáhlým odůvodněním i s konkrétními návrhy na jeho organizaci a financování.

Zemský sněm nato schválil velkou většinou návrh Zemského výboru na zřízení takové technické školy na státní útraty pro zájmy země s podmínkou, že vláda zřídí školu ještě r. 1849 a že na ni bude provedena rovnoprávnost v obou zemských jazycích.

Císařským rozhodnutím z 13. září 1849 byl schválen organizační návrh technického učiliště brněnského. Jeho organizační osnova, ač pocházela od F. Schindlera, přihlížela k požadavku rovnoprávnosti obou zemských jazyků.

Dne 29. prosince 1849 bylo jmenováno prvních šest profesorů, mezi nimiž byli: Karel Kořistka pro praktickou geometrii, dr. Václav Hrubý pro fyziku, dr. Bedřich

Kolenatý pro přírodní vědy a prof. dr. Jan Helcelet pro zemědělství. Tím byla dokumentována také dvojjazyčnost ústavu, že do profesorského sboru byli jmenováni 4 čeští vědci a hospodářští pracovníci. Jediný dr. Auspitz neznal česky.

Dne 14. ledna 1850 bylo slavnostní otevření ústavu, při němž promluvil německy místopředseda hrabě Lažanský, česky pak prezident Zemského výboru rytíř Vojkovský. Jazyku českému učil prof. Ant. Matzenauer, kaligrafii Josef Pokorný. Kořistka a Helcelet přednášeli na technice podle schváleného organizačního statutu po stejný počet hodin v témže předmětu jak německy, tak i česky. – Podmínky, za kterých se vyvíjel brněnský technický ústav, nebyly však zvláště příznivé.

Po dlouhých jednáních byl získán pozemek a prostředky pro zřízení nové budovy pod Hradem. Stavba byla provedena v letech 1859–60. Dne 8. října 1860 byl v ní slavnostním způsobem uložen závěrečný kámen a budova byla předána svému účelu.

Státní ústav technický v Brně byl tehdy zřízen na základě šetření zásady rovnoprávnosti obou jazyků zemských. Na učitelích, profesorech a ředitelích ústavů byl požadován zpočátku průkaz o znalosti obou zemských jazyků. Česky se skutečně přednášelo, avšak v následující době nebylo již rovnoprávnosti šetřeno. Brněnská technika se stala *via facti* již v prvních letech ústavem úplně německým, přestože na ní studovalo velké množství studentstva moravského, národnosti české. R. 1867 byly zavedeny na technice odbory a žádána poprvé na posluchačích znalost němčiny, jakožto jazyka vyučovacího. R. 1870 reorganizována technika jako c. k. technický ústav, 2. prosince 1872 učinil moravský zemský výbor usnesení o přenesení zákonodárného práva ve věcech brněnské techniky do kompetence říšské rady, 4. května 1873 se jí dostalo názvu C. K. technická vysoká škola. Název C. K. německá technická škola se datuje teprve od 1. března 1911 na základě císařského rozhodnutí, sděleného místopředsedou na Moravě ministerstvem kultu a vyučování.

Historickým mezníkem v rozvoji českého vysokého školství na Moravě byl den 19. září 1899, kdy císařským rozhodnutím Františka Josefa I. daným v Celovci byla zřízena Česká vysoká škola technická v Brně. Toho dne byla splněna alespoň částečně vřelá touha českého lidu po vyvrcholení utěšeně se vyvíjejícího českého školství na Moravě vlastními vysokými školami, a odčiněno tak bezpráví, jež se stalo českému národu na Moravě odcizením vysoké školy technické zřízené r. 1849 pro obě národnosti.

Nová česká technika v Brně byla zřízena ve skromných rozměrech, neboť k 1. listopadu 1899 měl se otevřít pouze I. ročník stavebního inženýrství. Proto také zmíněným nařízením z 19. 9. 1899 byli jmenováni pouze 4 první profesori, a to: dr. Karel Zahradník, řádný profesor university v Záhřebě, řádným profesorem matematiky, mimořádný profesor vídeňské techniky Jan Sobotka řádným profesorem deskriptivní geometrie, asistent říšského geologického ústavu ve Vídni dr. Miroslav Jahn mimořádným profesorem mineralogie a geologie a akademický malíř Hanuš Schwaiger mimořádným profesorem kreslení od ruky, všichni od 1. října 1899. Prvním rektorem byl jmenován ministrem kultu a vyučování senior sboru prof. dr. Karel Zahradník, který najal pro svoji kancelář pokoj v hotelu Slavia, kde se konala první schůze profesorského sboru dne 7. října 1899, na níž byl zvolen prof. Jan Sobotka prvním děkanem odboru stavebního inženýrství. Oficiálně byla otevřena za účasti nejširších vrstev národa první česká vysoká škola na Moravě dne 3. listopadu 1899.

Vznik české techniky v Brně vedle již existující původně dvojjazyčné a vlivem germanizace pak výlučně německé technické školy byl velikým politickým vítězstvím českého lidu na Moravě koncem 19. století.

Význam města Brna pro Moravu sílí od poloviny 18. století, kdy z 15tisícového města v r. 1770 vzrostlo na 140tisícové velkoměsto 19. století. Tehdy bylo již městem průmyslovým a hospodářsky na Moravě nejvýznamnějším. Výstavností a uspořádáním bylo moderní. I když tato doba znamenala rozkvět hospodářský, politická práva české části obyvatelstva nebyla prakticky žádná. Kolem r. 1890, kdy se třetina obyvatelstva veřejně hlásila k češtví, nemělo toto české obyvatelstvo zastoupení ani v městské správě, ba ani téměř českých škol zde nebylo, až na malé výjimky. Není proto divu, že založení české techniky v Brně r. 1899 bylo skvělým politickým vítězstvím a že později muselo být obtížně probíháno dále na poli hospodářském. Tímto druhým vítězstvím byla nesporně stavba dosud nádherného, rozsáhlého komplexu budov pro českou techniku v dnešní ulici Veverčí č. 95.

Za jaké politické atmosféry byl budován tento až dosud vůbec nejúčelnější komplex budov vysokých škol technických v českých zemích, vysvítilo z rezoluce Spolku moravských živnostníků, shromážděných na schůzi dne 8. 6. 1906.

Česká technika vytvořila krystalizační jádro národního života v Brně, a to nejen početným studentstvem, ale i postojem svých profesorů. Profesor Michal Ursíny byl horlivým bojovníkem za zřízení university v Brně jako druhé české university v historických zemích.

Brněnská technika s hrála svou vlasteneckou roli i na poli bratrské družby se Slováky, neboť zde studovalo již od založení školy nejen hodně chlapců ze Slovenska, tehdy maďarského, ale působili tu i slovenští profesori. K nim patřil i Michal Ursíny, rodák z Nedozoru (1865), později akad. Juraj Hronec, Karol Havelka, Ant. Turecký, J. Kostlivý aj.

Období od r. 1899 do r. 1918

Přednášky na nově zřízené české technice byly zahájeny v pondělí 7. listopadu 1899, a to podle učební osnovy zdejší německé techniky. Posluchačů bylo zapsáno celkem 47, a to 33 řádných a 14 mimořádných. Poněvadž podle předepsané učební osnovy bylo třeba v letním semestru přednášet i některé nové, dosud neobsazené předměty, byl jmenován dne 21. 3. 1900 dalším mimořádným profesorem stavební mechaniky vrchní inženýr města Záhřeby inž. Michal Ursíny, s povinností suplovat i též obecnou mechaniku, až do obsazení této stolice.

Na odůvodněnou žádost posluchačů usnesl se sbor dne 30. 1. a 28. 2. 1900 požádat ministerstvo o současné otevření prvního a druhého ročníku strojního inženýrství a prvního ročníku kursu ke vzdělání geometrů v příštím studijním roce 1900–1901; to bylo ministerstvem schváleno. Pro tento rok bylo také prosazeno další jmenování profesorů. Byli to: dr. J. Koláček pro obecnou a technickou fyziku, inž. Václav Řehořovský pro obecnou mechaniku a hydromechaniku, mimoř. prof. inž. Josef Líčka pro nižší a vyšší geodézii a doc. dr. Ant. Sucharda pro matematiku. Suplováním přednášek o polním a lesním hospodářství byl pověřen dr. Karel Vandas.

Čítala tudíž nová vysoká škola ve druhém roce svého trvání celkem 9 profesorů a 1 suplovacího profesora. Počet posluchačů vzrostl již z 53 na 118. V této době

měla již škola také značné obtíže ubytovací, hlavně pro neustálý odpor německé buržoazie na brněnské radnici, která odíráním pronájmu místností a i jinak při jiné příležitosti chtěla zmařit ihned zpočátku otevření školy a vůbec její existenci. To byl také důvod, proč hned po založení školy byl vypracován profesorským sborem stavební program a usilovně se snažilo o postavení nových budov, což bylo uskutečněno ve školním roce 1910–1911. Se stavbou nových školních budov bylo započato již na podzim r. 1907 a stavba byla dokončena v létě r. 1910. Přestěhování do nových budov na Veveří 95 bylo provedeno ještě v létě r. 1910 a slavnostní otevření nových budov se konalo na podzim 1910.

Rozběh, s nímž se škola chystala do práce v nových budovách, přerušila náhle první světová válka, zahájená vyhlášením mobilizace právě ve dnech, kdy se v Brně konal sokolský slet. Hned 1. srpna 1914 byla školní budova zabrána pro účely Rakouského Červeného kříže a byl v ní zřízen lazaret nejdříve pro 700, později pro 1000 raněných. Nová budova utrpěla nemocničním provozem značné škody. Řada profesorů, asistentů a zřizenců nastoupila vojenskou službu. Počet posluchačů klesl na polovinu. Přednášky a cvičení konány v dřívějších provizorních a soukromých místnostech. Teprve na konci světové války r. 1918 byla větší část nových budov uvolněna pro účely techniky, až konečně byl v plném rozsahu obnoven život a práce, když byla v říjnu 1918 prohlášena svobodná Československá republika.

Z opuštěných bojišť se vraceli ke studiu staří i noví posluchači – v hojném počtu jejich řady rozmnožili Jihoslované, vypuzení ze Štýrského Hradce, a Slováci, vypuzení z Pešti. Brněnská technika měla rázem dvakrát více posluchačů než před válkou. Urychleně byl doplněn profesorský sbor především na oboru chemického inženýrství (zřízen r. 1911) a vyplněny byly mezery vzniklé na starých ústavech. Škola byla rozšířena o odbor architektury, na kterém byly v prosinci 1919 zahájeny přednášky. Zřízení oboru elektrotechnického bylo provedeno již dříve v r. 1910.

Dlužno se zmínit také o některých zařízeních sociálních. Ve svých začátcích byla brněnská technika velmi skromně vybavena stipendii – nebylo akademické menzy a podpůrný spolek „Hlávka“, založený větším peněžním fondem českého mecenáše architekta Hlávky, v dalším pak udržovaný subskripcemi a skromnými dary jednotlivců, poskytoval velmi jednoduché polední stravování v prostých vývařovnách. Situace nemajetných studentů se změnila velkým darem dr. Václava Kaunice a jeho manželky Josefíny, rozené Horové, kteří r. 1908 věnovali ke zřízení studentských kolejí palác v tehdejší Giskrově (nyní Brandlově) ul. č. 5. V prvních letech byla z důchodů tohoto domu vyplácena stipendia. Za války další organizační práce na sociálním poli utichla až do r. 1917, kdy byla v Kaunicově paláci zřízena akademická menza.

Po r. 1918 bylo však ihned přikročeno k budování internátu Kaunicových kolejí, které byly podle plánu prof. Kepky dokončeny již r. 1922 v předměstí Záborské. Bylo tu postaráno o 540 míst pro studenty brněnských vysokých škol.

Období od r. 1918 až do r. 1924

Rozvoj české techniky v Brně šel po r. 1918 rychlým tempem kupředu, takže po 25letém trvání školy dosáhl počet řádných posluchačů v r. 1924 již čísla 1606. Byly nově zřízeny dva nové odbory, a to v r. 1911 odbor chemického inženýrství a v r. 1919 odbor architektury. V této době byla také vybudována řada nových

vědeckých ústavů, a to celkem 48, z nich na stavebním odboru (včetně některých společných ústavů) celkem 25, na strojně elektrotechnickém 10, na chemickém 11 a na architektuře 4. Kromě těchto vědních ústavů byla k nim připojena řada laboratoří a výzkumných ústavů. Počty zapsaných řádných posluchačů také již mezitím značně vzrostly, takže v r. 1923–24 bylo v zimním semestru zapsáno na celé škole již přes 1600 studentů.

V této době byly již také značně konsolidovány různé podpůrné studentské akce, jako poměrně značný počet stipendií, studentské koleje, Kaunicovy akademické menzy, studentský zdravotní ústav v Brně, čímž se sociální poměry studentstva podstatně zlepšily.

Existenční měsíční minimum pro vysokoškolského studenta v Brně se udávalo v letech 1924/39 podle tehdejších záznamů částkou kolem 450 Kč, což byla ovšem částka, kterou nesnesl bez obtíží rozpočet středních občanských vrstev. Z této skutečnosti plynul smutný důsledek, že nadaný student z nemajetné rodiny by nemohl vůbec studovat, kdyby byl odkázán jen na pomoc z domova. Aby se tak nedělo, byla založena na vysokých školách tzv. sociální studentská péče, jejímž úkolem bylo umožnit účelnou podporou studium těch, kteří postrádali potřebné prostředky a jinak vykazovali všechny podmínky ke studiu. Bylo tudíž čestnou úlohou profesorských sborů organizovat tyto hmotné prostředky, poněvadž stát se touto úlohou nezabýval. Tomuto účelu sloužily v prvé řadě již dříve zmíněné Kaunicovy koleje, Hlávková nadace a celá řada soukromých a veřejných stipendií, jako: záložen, bank, zámožných soukromníků apod. Povšimněme si nejdříve některých všeobecných statistických dat. Začátkem r. 1924 bylo zapsáno na technice 1124 řádných posluchačů, z nichž bylo podle národnosti 70% Čechů a Slováků, 17% Rusů, 7% Židů, 3% Jihoslovánů, 2% Bulharů, 0,4% Němců, 0,3% Rumunů a 0,3% jiných různých národností.

Pokud se týče povolání a sociálního postavení rodičů studentů, uvádělo se: dělníci 11%, zemědělci (samostatní) 12%, úředníci 44%, obchodníci 15%, řemeslníci 9%, průmyslníci 2%, svobodná povolání 4% a penzisté 3%.

O zdravotním stavu posluchačů se tehdy uvádělo: 78% zdravých a ze zbývajících 22% podílelo se nejvíce nemocí na srdečních vadách 21%, plicních chorobách 20%, nervových onemocnění 15% a jiných onemocnění 11%.

Z dosud uvedených letmých záznamů je již patrný rychlý vývoj České vysoké školy technické v Brně, zvláště v době po znovunabytí státní samostatnosti v r. 1918. Ale už před rokem 1918 lze sledovat cílevědomou snahu tehdejšího profesorského sboru po zdokonalování materiální i odborné a vědecké základny.

Pro zkvalitnění výuky bylo významným činem založení tzv. Donátova fondu pro vydávání odborných spisů, skript a jiných učebních pomůcek pro naše posluchače. Profesorský sbor, oceňuje stálý zájem inž. J. Donáta v Brně o naši školu a o její posluchače, jakož i jeho zásluhy o český průmysl na Moravě, jmenoval ho čestným doktorem technických věd. K soustavnému vydávání vědeckých prací příslušníků učitelského sboru došlo u příležitosti oslav 25letého založení ČVŠT v Brně (1899–1924), kdy byl vydán první vědecký Sborník, po němž pak následovalo stálé vydávání vědeckých a odborných prací.

Období od r. 1924 až do r. 1939

Rokem 1924/25 vstoupila škola již do druhého čtvrtstoletí, které však bylo násilně přerušeno hitlerovskými okupanty v osudném roce 1939.

Hlavní úspěchy v rozvoji školy projevily se v tomto období slavnostním otevřením Kaunicových kolejí u příležitosti oslav 25. výročí založení školy na slavnostní schůzi dne 24. 5. 1925 a vypsáním stavebních prací pro nový strojný pavilón (D), jehož hrubá stavba se dokončila ve studijním roce 1927/28. Nato v příštím roce 1929/30 se začala projednávat stavba nově projektovaného pavilónu inženýrského stavitelství a architektury, jakož i pavilónu elektrotechnického inženýrství. Ke stavbě bohužel již nedošlo.

Počínaje rokem 1935/36 získala škola k používání pohostinství právnické fakulty v místnostech, které bylo nutno pro architektonický odbor poněkud upravit. Potřebám denního života studentů všech českých vysokých škol v Brně sloužila Mensa academica a Kaunicovy studentské koleje. Důležitým zařízením na škole byl též Exkursní fond, který poskytoval našim studentům podpory i na cesty do zahraničí. Kromě něho byl zde i Donátův cestovní fond a řada dalších 13 podpůrných stipendií v minimální ceně 534 000 Kč. Donátův fond na vydávání přednášek a studijních pomůcek pro posluchače zakoupil jen v r. 1936/37 nových knih za více jak 37 000 Kč a prodal knih za 44 000 Kč.

V roce 1938 stoupl počet posluchačů na 1447. Bylo mezi nimi i mnoho cizinců: z Bulharska 392 posluchačů, z Jugoslávie 12, z Litevska 5, z Maďarska 2, z Německa 7, z Podkarpatska 10, z Polska 16, z Rumunska 19, z Řecka 2, ze Slovenska 112, z SSSR 3; celkem 580. Z domácích zemí bylo z Čech 86 posluchačů, z Moravy 781, celkem 867 studentů. Koncem r. 1938/39 bylo na technice zaměstnáno: 43 profesorů, 21 habil. docentů, 43 honor. docentů, 1 suplent, 9 lektorů, 6 vědeckých úředníků, 83 asistentů, 15 pomoc. vědeckých sil, 2 úředníci pomoc. techn. služby, 8 úředníků rektorátních, 1 úředník knihovny, 30 podúředníků, 38 zřízců a 10 jiných zaměstnanců – celkem 310 osob.

Zavření českých vysokých škol znamenalo více jak šestileté přerušování jejich činnosti. Profesori byli na dovolené s čekatelstvím, zaměstnanci přešli na jiná pracoviště a studenti byli rozptýleni. Hlavní budova techniky byla obsazena různými útvary německého vojska a sloužila také za dočasnou nemocnici pro raněné, kdežto chemický a strojný pavilón byl přičleněn k německé technice. Vybavení dílen, laboratoří a knihoven strojní a elektrotechnické fakulty bylo přemístěno na německou techniku, jakož i do četných místních i mimobrněnských průmyslových závodů. Rektorátní úřad formálně existoval po celou dobu okupace a byl umístěn v budově vysoké školy zvěrolékařské, jeho činnost se však omezovala hlavně na správu budov. Pro naši techniku jmenovaly německé úřady jako zmocněnce prof. inž. arch. J. Syříště, který tuto nevděčnou povinnost plnil bez ohledu na osobní nebezpečí jako vlastenecký český profesor.

Smutná bilance nešťastného roku 1939 pro českou techniku v Brně byla tato: mnoho našich studentů, profesorů a asistentů bylo odvečeno do německých koncentračních táborů, popraveno v Brně, Ruzyňi u Prahy a jinde. Pokud bylo možno zjistiti, zahynulo na hitlerovských popravištích z příslušníků České vysoké školy technické v Brně: učitelů 11, posluchačů 18, členů komisí II. státních zkoušek 4 a z absolventů techniky 8; celkem 41 osob. Ve skutečnosti byl tento počet daleko větší.

Období od r. 1945 až do r. 1959

V budově na Veverí ul. č. 95 zůstala v době okupace v provozu Státní technická knihovna a Laboratoř vodních staveb, takže zaměstnanci obou těchto institucí spolu s českými topiči hned v prvních okamžicích po odchodu hitlerovských vojsk ujali se budov techniky. Fronta procházela Brnem 25. a 26. dubna 1945 směrem od jihu. Hlavní objekty brněnské techniky byly osvobozeny Rudou armádou 26. dubna, aniž došlo k jejich vážnějšímu poškození.

V prvé květnové dny městský národní výbor pověřil profesora Syříště funkcí rektora a prof. Kallaunera funkcí prorektora a požádal je, aby uvedli techniku do chodu. Prof. Syříště se staral o odbor stavební, strojný, elektrotechnický a architekturu, prof. Kallauner měl v referátu odbor chemický.

První schůze akademického sboru byla v pátek 18. května 1945. Schůze se účastnilo 20 členů profesorského sboru za předsednictví rektora Syříště, prorektora Kallaunera a za účasti referenta pro školství a kulturu při městském národním výboru, prof. inž. arch. Jiřího Krohy. První vzpomínka patřila zemřelým a zahynulým členům naší školy na popravištích. Dále bylo rozhodnuto o zásadních věcech studijních, jako nepřipustit k zápisu posluchače, kteří v době zavřených českých vysokých škol studovali na německých technikách, o studijních úlevách a o nutnosti dodatečné zkoušky z vlastivědy a z české literatury u nových studentů, kteří maturovali za okupace. Zkoušky probíhaly již od konce května 1945.

Poněvadž do konce školního roku zbývala krátká doba, začalo se v červnu jen s přednáškovými kursy, které trvaly až do 7. září. Zápis do zimního semestru 1945/46 byl ve dnech 24. září až 9. října, den nato byly zahájeny řádné přednášky a do prvního ročníku nastoupili noví pováleční posluchači. Z přemýrů různých starostí nejdůležitější bylo doplnění učitelského sboru, který byl posílen řadou nových odborníků, jako např. prof. A. Králem z Lublaňské university, inž. dr. Böhemem, Menclem, Součkem, Hauserem a Strnadem. Z bratislavských vysokých škol přešli k nám prof. Kopriva a Kautský, I. stolicí fyziky po zemřelém profesoru V. Novákově převzal dr. Vašíček. Obnovila se též činnost vydavatelská (Sborníku, prof. Záruba, a Donátova fondu, prof. Bažant). Do čela fakult byli zvoleni děkani: prof. Jůva na stavebním odboru, prof. Kožoušek na strojním, prof. Jílek na chemickém a prof. Kroha na architektonickém. Nové poměry, vyznačující se úsilím zacelit rány způsobené válkou a dále radostí z osvobození slavnou Sovětskou armádou, odrážely se v mnoha návrzích na zlepšení vysokoškolského studia i organizace školy. Předně bylo uzákoněno 4leté studium zeměměřičství, učební osnovy byly přizpůsobeny pokroku inženýrských věd a vlastní studium upraveno podle požadavku doby. Tak se podařilo převést školu do normálních poměrů, které vyhovovaly v podstatě i dalšímu rozvoji školy. Již koncem r. 1949 bylo na České vysoké škole technické v Brně 80 ústavů, z nich 64 pedagogických a 16 výzkumných. Z celkového počtu 514 zaměstnanců bylo 63 profesorů, 60 docentů, 21 suplentů, 7 lektorů, 178 konstruktérů a asistentů a 185 jiných zaměstnanců. Technická knihovna měla již přes 150 000 svazků.

Tísňovou situaci umístění školy vyřešil vývoj událostí až v r. 1950, kdy při celkové reorganizaci vysokých škol v ČSR byla zrušena právnická fakulta brněnské university a její budova na Veverí č. 70 cele přidělena technice.

V květnu 1950 vyšel zákon o vysokých školách, jímž bylo zavedeno fakultní zřízení a začlenění jednotlivých ústavů pracovišť podle vědní příbuznosti do kateder.

Ke konci studijního roku 1950/51 dosáhlo vysoké učení technické v Brně svého největšího rozmachu, rozvoje a rozkvětu, a to jak po stránce vědecké, vědecko-výzkumné a pedagogické, tak i materiální.

V druhé polovině r. 1951 stalo se naléhavým zřízení celostátní Vojenské technické akademie v Brně. Vládním rozhodnutím byly k tomu účelu převedeny všechny budovy brněnské techniky, včetně zařízení fakulty strojní a elektrotechnické, fakulty chemického inženýrství a částečně též zařízení stavební fakulty. Po dohodě s ministerstvem národní obrany přešla na vojenskou akademii většina profesorů, zaměstnanců, jakož i podle individuálního výběru značná část posluchačů. Tak vznikly nezbytné, hlavně materiální předpoklady, aby v co nejkratší době byla dána do provozu státně důležitá škola, jejímž úkolem bylo vychovávat pro brannou moc vysoce kvalifikované inženýrské odborníky. Současně však svými absolventy měla tato nová škola uspokojovat potřeby civilního průmyslu.

Při realizaci rozhodnutí o změně brněnské techniky na školu vojenskou ukázalo se již během jednání o prázdninách r. 1951, že Vojenská technická akademie nezahrne do své výuky specializace vodohospodářské a výuku architektury. Mezi-ministerským jednáním bylo proto rozhodnuto ponechat v Brně *civilní techniku*, jejíž náplň byla toliko stavební. Civilní škole byla uvolněna budova na Úvoze č. 33 a budova na Veslařské ul. č. 230 v Jundrově, bývalý klášter, který v tu dobu byl internátem pracujícího dorostu. Dohodou mezi ministerstvem školství a ministerstvem národní obrany došlo k důležitému rozhodnutí, jímž bylo uloženo vojenské správě zajistit chod civilní školy. Tím se dosáhlo, že pro civilní školu byl uvolněn nezbytný počet učitelů i správního personálu, rozdvojily se také některé katedrové knihovny, učební pomůcky a nábytek. Cele přešlo na civilní školu osazenstvo a hmotné vybavení fakulty architektury a tří vodohospodářských kateder včetně laboratoře vodních staveb. Z kateder konstruktivně dopravních byly vyčleněny a předány civilní škole ústavy profesorů: Gartnera (geologie), Vašíčka (fyzika), Záruby (stavební mechanika), Štvána (geodézie), Hrubana (betonové stavitelství), Syříště (pozemní stavitelství), Mencla (tunely) a Součka (silnice). Nově byl vybudován ústav matematiky a deskriptivní geometrie, což bylo svěřeno prof. Klapkovi.

Dne 1. října 1951 zahájila svou působnost vedle vojenské technické akademie též naše škola, nově nazvaná *Vysokou školou stavitelství v Brně*. Měla dvě fakulty: stavebně inženýrskou a architektury a dále samostatnou katedru slévárenství jako jedinou tohoto druhu v celém státě. Na přechodnou dobu byla později ke škole přičleněna lesnická fakulta jako zbytek vysoké školy zemědělské, když ta přešla dočasně do pravomoci ministerstva zemědělství. Specializace technologie stavebních hmot, která na české technice v Brně svými kořeny sahá až k době vzniku odboru chemického inženýrství, byla jako samostatný směr připojena nejdříve k fakultě inženýrského stavitelství a r. 1954 k fakultě architektury a pozemního stavitelství.

Po zřízení Vojenské technické akademie z valné části profesorský sbor fakulty strojní a fakulty chemické, jakož i někteří členové obou stavebních fakult, stali se členy VTA. Ostatní profesori a učitelé byli ministerstvem školství přikázáni nově vzniklé Vysoké škole stavitelství v Brně nebo Slovenské vysoké škole technické v Bratislavě a v ojedinělých případech jiným vysokým školám.

Vysoká škola stavitelství za značných materiálních potíží zahájila v říjnu 1951 výuku, většinou v pronajatých budovách a místnostech. Výuka se soustřeďovala

hlavně ve dvou budovách, a to na Úvoze č. 33 a na Veslařské ul. č. 230. Po dvou letech i budova na Úvoze byla přidělena VTA. Shodou okolností nastalo však omezení brněnské Vysoké školy pedagogické, po níž Vysoká škola stavitelství převzala budovy bývalého učitelského ústavu na Poříčí č. 5. Rovněž přízní průmyslu brněnskému podařilo se škole uchýlit do dvou pater administrativní budovy FERRA na Koněvově ulici. Největší byl nedostatek poslucháren při poměrně vysokých počtech posluchačů. S vděčností dnes nutno vzpomínat propůjčování sálů kin, Juranova domu, přednáškových místností brněnskému Domu osvěty, sálu restaurací na Riviéře a na Střelnici v Pisárkách, dále místností závodního klubu cihlen v Bohunicích a na jiných místech Brna. Škola jako celek vždy projevila životaschopnost, k níž našla oporu především ve veřejnosti zdůrazňované potřebě nových inž. pracovníků. Okleštěním civilní techniky nastaly však jisté disproporce i v nedostatku inženýrského dorostu ve strojním a elektrotechnickém průmyslu. Nepříznivou situaci včas postřehla naše KSČ, na jejíž popud 24. července 1956 usnesla se vláda Československé republiky obnovit *Vysoké učení technické v Brně* v celém rozsahu. Ke dvěma existujícím fakultám FIS a FAPS přibyla nová fakulta energetická (FE), jež se později rozdělila na dvě samostatné fakulty, strojní a elektrotechnickou. Energetická fakulta zahájila ve školním roce 1956/57 výuku v I. ročníku a v dalších letech se postupně dobudovala podle potřeb výuky, v nově vznikajících vyšších ročnících. V budoucnu má mítí VUT náplň úplné polytechniky.

Fakulta energetiky v dalších dvou letech vzrostla nejen co se týče počtu posluchačů, ale rozšířila se o další katedry, jež přešly z brněnské Vojenské akademie, která počínaje školním rokem 1958/59 omezila se na výchovu kádrů toliko pro potřebu branné moci.

Po období čtených změn otevírá se tak naší škole opět široké poslání. Od 1. září 1956 nese škola název Vysoké učení technické v Brně a je úzce spjata s výstavbou a průmyslem, především však s nynějším krajem Jihomoravským a Severomoravským.

V r. 1956 získala škola po Vojenské technické akademii budovu na Barvičově ul. č. 85, do níž se nastěhovala většina kateder fakulty inženýrského stavitelství a prozatím neúplně vybavená fakulta energetiky. Budovu na Poříčí po fakultě inženýrského stavitelství převzala fakulta architektury. O dva roky později dostala škola komplex budov na křižovatce ulic Úvozu a Obránců míru, čímž byl vyřešen problém vzrůstající fakulty energetiky. Kromě uvedených budov, v nichž je soustředěna převážná část poslucháren, laboratoří a rýsoven, patří ke škole celá řada přidělených částí různých budov, kde je umístěn rektorát, ústřední sklad, knihovni středisko, archiv techniky a kromě toho mnohé katedry, laboratoře, dílny a ateliéry.

Organizačně VUT v r. 1958/59 se dělí na rektorát a tři samostatné fakulty. Rektorát kromě správních, personálních a materiálních služeb pečuje o 5 kateder celoškolských: katedru marxismu-leninismu, politické ekonomie, jazyků, tělesné výchovy a katedru vojenské přípravy.

Funkci rektora Vysokého učení technického v Brně vykonává nyní

prof. inž. arch. Vladimír Meduna,

na fakultách působí děkani:

prof. inž. arch. Zdeněk Alexa na stavební fakultě,

prof. inž. Jan Němec na strojní fakultě a

prof. inž. Jan Kalendovský na elektrotechnické fakultě.

Mezi českou technikou a universitou v Brně, jakož i Karlovou universitou v Praze byla čilá výměna učitelů. Tak např. jeden z prvních profesorů matematiky a geometrie Karel Petr, dále Jan Sobotka, Vincenc Jarolíněk a Bedřich Procházka přešli po několikaletém působení na VUT jednak na Karlovu universitu, jednak na českou techniku v Praze.¹⁾

¹⁾ Literatura:

- Sborníky VUT v Brně, roč. 1959/3-4 a 1960/1-2.
Památník c. k. České vysoké školy technické v Brně 1911.
Památník České vysoké školy technické v Brně, vydaný k 25. výročí jejího založení v r. 1924.
L. Záruba: Vznik a vývoj brněnských vysokých škol. Sborník VUT v Brně 1956.

Miloš Papírník

Universitní knihovna

Universitní knihovna v Brně patří k nejstarším brněnským kulturním institucím. Její počátky musíme hledat až v příruční knihovně moravských přírodovědeckých společností, které se spojily kolem r. 1780. Tato jejich příruční knihovna se stala r. 1818 základem knihovny tehdy právě založeného Františkova muzea a jako muzejní knihovna poměrně širokého zaměření měla v r. 1899 na 73 000 sv. V tomto roce byla převzata do správy země jako Zemská knihovna. V té době došlo též k rozdělení fondů, pro knihovnu nešťastnému, při kterém byly např. rukopisy vysloveně literárního charakteru předány rovněž tehdy vzniklému Zemskému archivu.

Ve 20. století prodělala knihovna rychlý růst, zvláště po r. 1945. V období 1945-1960 se její fond více než dvojnásobil (1945: 577 744 sv., 1960: 1 244 256 sv.) a Universitní knihovna je dnes druhou největší knihovnou v ČSSR.

Během více než stopadesátiletého vývoje knihovny se samozřejmě i měnila, krystalizovala a upřesňovala její funkce. Dnes je veřejnou univerzální¹⁾ vědeckou knihovnou, která má sloužit čtenářům z řad vědeckých a odborných pracovníků a institucí, vysokoškolským studentům i všem ostatním občanům, kteří potřebují odbornou literaturu k zvyšování své politické, odborné a kulturní úrovně. Ovšem i výklad pojmu „sloužit“ se vyvíjel. Byl-li v minulosti vykládán především jako pouhé pasivní půjčování knih, chápeme dnes pod ním iniciativní činnost zaměřenou nejen na prosté půjčování, ale i na bibliografické a informační služby,

stálý styk s uživateli fondů a studium jejich potřeb i propagaci fondů a služeb a to vše za tím účelem, abychom činností knihovny co nejvíce přispívali při rozvoji naší kultury i hospodářství.

Pro plnění svých úkolů je knihovna organizačně členěna do 4 oddělení, z nichž 3 jsou knihovnická a 1 hospodářské a administrativní. Prvním oddělením knihovny je oddělení styku se čtenářem, kam je začleněn i úsek bibliografický a všechny studovny. Druhým oddělením je oddělení zpracování knihovních fondů a katalogů, pak tam patří i úsek doplňování, úsek rukopisů, prvotisků a starých tisků a úsek hudební. Třetím oddělením pak pečuje o knižní skladě, o ochranu knih (vazba, konzervace, boj proti knižním škůdcům) a provádí stálou revizi knihovních fondů.

Již jsme se zmínili o velikosti knihovních fondů Universitní knihovny, které dosahují jednoho a čtvrt miliónu svazků. V tomto čísle jsou zahrnuty i některé samostatné knihovny spravované Universitní knihovnou. Na prvním místě je to 5 klášterních knihoven, které byly vzhledem k svému historickému významu i umělecké hodnotě svých interiérů ponechány na svém místě. Jsou to: knihovna benediktinského kláštera v Rajhradě, knihovna premonstrátů v Nové Říši a brněnské knihovny augustiniánů, minoritů a kapucínů. Kromě těchto knihoven opatruje Universitní knihovna ještě řadu cenných historických jader některých dalších klášterních knihoven. Musíme zde hned poznamenat, že převážná část klášterních knihoven byla přejata

¹⁾ Univerzálnost knihovny je omezena ve dvou oblastech: v oblasti techniky a pedagogiky. Pro tyto obory existují v Brně speciální knihovny - Státní technická knihovna a Státní pedagogická knihovna. Obě jmenované knihovny vytvářejí od r. 1958 spolu s Universitní jeden organizační celek - Státní vědeckou knihovnu.

ve velmi špatném stavu, ze kterého bylo patrné, že se o ně v klášteřích nikdo ne po léta, ale po desetiletí nestaral. Za dobu správy těchto knihoven Universitní knihovnou se tento stav nesrovnatelně zlepšil. Získání klášterních knihoven znamenalo podstatné rozšíření fondů knihovny pokud jde o rukopisy, prvotisky a staré tisky, takže dnes má knihovna kolem 1800 rukopisů, 1200 prvotisků a 85000 sv. ostatních starých tisků (tisků do r. 1800). V mezinárodním měřítku je to fond celkem malý a i v měřítku naší republiky nepatří k největším, vyznačuje se však dobrou zpracovaností. Fondy rukopisné, prvotiskové i materiály ze 16. století jsou postupně zpracovávány v předběžných rozmnožených soupisech, z nichž tři soupisy rukopisů byly již vydány v definitivní podobě tiskem.²⁾ K definitivnímu vydání jsou plánovány další svazky soupisů rukopisů a souborný katalog všech prvotisků. Zvláštnímu zájmu se těší u nás i v zahraničí soupisy tisků 16. stol., neboť toto období je velmi nedostatečně bibliograficky zpracováno a každý soupis zachycující materiál 16. stol. je badateli velmi vítán. Jako nejbližší úkol, ovšem dlouhodobý, po zpracování rukopisů, prvotisků a tisků 16. stol. je plánováno budování speciálních katalogů bohemik, slovenik a brněnských tisků. Dalším velkým, samostatně chovaným celkem je knihovna býv. brněnské právnické fakulty.

Kromě poznámky o relativně samostatných celcích je třeba se zmínit i o některých důležitých částech základního fondu knihovny. Je to např. fond hudební, který čítá na 60000 sv. not a který patří k největším v ČSSR. Obsahuje značný počet vzácných hudebních tisků 18. stol. Rovněž celostátní význam má i sbírka výročních školních zpráv, mající 40000 jednotek. Její význam vzrůstá tím, že všechna odborná pojednání, obsažená ve výročních zprávách, jsou jmenně i věcně zpracována.

Počtem sice mnohem menší než předcházející soubory, ne však menší významem je soubor komeňan Universitní knihovny, který má na

440 bibliografických jednotek v téměř 800 sv., z nichž mnohé jsou unikátní v čs. knihovnách. Badatelé mají k dispozici jejich rozmnožené soupisy.³⁾

Kartografické sbírky, jinak celkem malé, reprezentuje především Mollova sbírka map, mající kolem 12000 starých kartografických tisků a kreseb. Dokonalejší využití této sbírky bylo usnadněno vydáním jejího tištěného katalogu.⁴⁾

O dalších speciálních fondech informuje rozmnožený přehled, vydaný v r. 1956.⁵⁾

Knihovna ročně vzrůstá o 27000–30000 sv. Základ doplňování českou a slovenskou literaturou tvoří povinný výtisk všech neperiodických i periodických tiskovin vycházejících na území ČSSR. Právo na povinný výtisk má knihovna teprve od r. 1935, a proto musí soustavně doplňovat mezery ve starších bohemikálních fondech. Ze zahraniční literatury doplňuje se značně obsáhle literatura sovětská, německá (z NDR) a soustavně se sleduje v poslední době i literatura polská a bulharská. Literaturu z kapitalistických zemí nemůže knihovna pro nízké kvóty doplňovat v takovém rozsahu, jaký by odpovídal potřebám vědecké veřejnosti, které slouží. Dobrou pomocí při získávání jinak nedostupného materiálu je výměna publikací. Tomuto způsobu akvizice se knihovna v posledních letech usilovně věnuje a dosáhla v tomto směru dobrých výsledků. Dnes je ve výměnném styku s 343 zahraničními knihovnami a institucemi a v r. 1959 získala tímto způsobem 3102 sv., tedy více než 10% celkového ročního přírůstku. V souvislosti s výměnou je možno uvést i to, že Universitní knihovna je od roku 1959 depozitní knihovnou Spojených národů. Znamená to, že knihovna dostává automaticky všechny publikace, vydávané Spojenými národy, jako např. její protokoly, cenné statistiky, zprávy z jednotlivých výborů apod.

Jestliže jsme ukázali na růst fondů knihovny, je nezbytné též ukázat na to, že velký růst prodělalo i jejich využívání. Tak zatím co v r. 1946 půjčila knihovna 61423 sv., půjčila v r. 1959

²⁾ Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů knihovny augustiniánů na Starém Brně. Praha, Státní pedagogické nakl. 1957. 142 str., 8 str. příl.

Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny. Praha, Státní pedagogické nakl. 1958. 276 str., 16 str. příl.

Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši. Praha, Státní pedagogické nakl. 1959. 160 str. 4 l. příl.

³⁾ Dokoupil, Vladislav: Soupis komeňan Universitní knihovny v Brně. Brno, Univ. knihovna 1957. IV, 112 str. Rozmn.

⁴⁾ Kuchař, Karel a Dvořáčková, Anna: Mapová sbírka B. P. Molla v Universitní knihovně v Brně. Praha, Státní pedagogické nakl. 1959. 563 str.

⁵⁾ Papírník, Miloš: Soupis speciálních fondů Universitní knihovny v Brně. Brno, Univ. knihovna 1956. 21 str. Rozmn.

osmkrát více – 478443 sv. (prezenčně i mimo knihovnu). Při půjčovní službě věnuje knihovna velkou péči meziknihovní výpůjční službě a výpůjčování v zahraničí. Zvláště poslední pokládá za velmi důležité, i když počet těchto výpůjček tvoří nepatrný zlomek celkového počtu výpůjček (v r. 1959 byla knihovna ve spojení se 103 zahraničními knihovnami, kde vypůjčila 1270 sv.). Je si však třeba uvědomit, že tyto výpůjčky znamenají ve většině případů obstarání zcela nezbytné literatury pro práci brněnských i mimobrněnských vědců, a to té literatury, která je zcela nedostupná na území ČSSR. Jako pomůcka pro obstarávání důležité zahraniční vědecké literatury vede knihovna po řadu let kartotéku zahraniční literatury dovezené z kapitalistických států, která svými 40000 záznamy poskytuje často velmi dobré informace.

Za velmi důležité pokládá knihovna rychlé informování svých čtenářů-specialistů o nových knihách z jejich oborů, zařazených do fondů knihovny. Zavedla proto v r. 1957 novou službu pro čtenáře – informování o nových přírůstcích podle čtenářovy specializace. Tato služba si získala brzo oblibu a v r. 1959 bylo tak měsíčně informováno přes 600 specialistů, kterým bylo zasláno na 14000 oznámení s takřka 40000 záznamy. V r. 1960 přistoupila k tomu další služba, která spočívá v tom, že někteří specialisté jsou informováni o novinkách svého oboru na zahraničním knižním trhu (bez ohledu na to, zda knihovna má příslušnou knihu).

S informační činností souvisí i činnost bibliografická a zpravodajská. V této oblasti poskytuje knihovna služby univerzálního rázu, tj. ve všech oborech; má však i svou určitou specializaci, a to na dva obory: na lékařství a zemědělství. Zde poskytuje bibliografické a zpravodajské služby prohloubené, především vypracováváním rešerší na úzce specializovaná témata.

Bibliografická činnost je zaměřena především na vypracovávání soupisů literatury na aktuální témata politická, kulturní i hospodářská. Vypracované soupisy jsou určeny hlavně na pomoc lidovým knihovnám, kde jsou velmi dobře přijímány. Kromě úkolů na těchto sice početných, ale drobnějších pracích pracuje knihovna i na některých obsáhlejších bibliografických úkolech. V současné době je to např. soupis literatury

o mezinárodním dělnickém hnutí, sestavovaný pro Ústav dějin KSČ. Obsáhlejší a permanentní bibliografickou prací bude zpracovávání regionální bibliografie Jihomoravského kraje, se kterou bylo započato v r. 1960. Zatím je zpracováván jen materiál souběžný, se zpracováváním retrospektivním se pro nejbližší dobu nepočítá, i když k němu v budoucnosti jistě dojde.

Bibliografickou činnost rozvíjí rovněž úsek hudební. Největší prací, na které nyní pracuje, je retrospektivní soupis článků uveřejněných ve všech českých hudebních časopisech. Po vydání této práce budou mít naši hudební teoretici, pedagogové i praktici k dispozici pomůcku, jakou má u nás jen málokterý obor. Dále hudební úsek zpracovává a vydává celostátní souborný katalog hudebnin zařazených do 10 knihoven v ČSSR.⁶⁾ Z drobnějších bibliografií vydala knihovna několik hudebních personálních bibliografií (Mozart, Janáček, Kramář, Dusík).

Jak chce zaměřit Universitní knihovna svou práci v budoucnosti? Především bude pokračovat v budování jednotlivých specializovaných úseků své činnosti, obdobných nynějším pracovištím pro zemědělství a lékařství. Řídit se při tom bude nejaktuálnějšími úkoly kulturně politickými. Tak bude v nejbližší době zřízeno pracoviště pro marxisticko-leninskou a politickou literaturu a v budoucnosti se počítá s pracovištěm pro přírodní vědy. Za druhé bude utužovat spolupráci s jihomoravskými vědeckými a výzkumnými pracovišti. Je totiž nezbytné, aby knihovna svou práci zaměřovala nejen všeobecně, ale zcela konkrétně k jejich potřebám. Spolupráce musí ovšem být oboustranná. Na jedné straně je to podrobné studium potřeb těchto institucí ze strany knihovny a na základě znalosti, získaných tímto studiem, poskytování služeb, na druhé straně bychom od těchto institucí chtěli, aby se více podílely aktivní pomocí na práci knihovny, zvl. při doplňování fondů, konzultacích, lektorování bibliografických soupisů apod.

Doufáme, že podaří-li se nám tyto dvě linie v naší práci uskutečňovat, dobudujeme Universitní knihovnu v ústav, který bude aktivním a nepostradatelným pomocníkem kulturního i hospodářského rozvoje našeho státu.

⁶⁾ Zouhar, Zdeněk: Přírůstky hudebnin v československých knihovnách. Brno–Praha, Universitní knihovna – Státní pedagogické nakl. 1956. Do r. 1960 vyšlo 7 čísel.

Patnáct let brněnského Domu umění

Každá zaokrouhlená řada let vyzývá k rekapitulaci a ohlédnutí, vybízí k zhodnocení minulého, aby se tím lépe mohlo pokračovat v budoucnu.

Patnáct let naší lidově demokratické republiky je i patnácti léty vzniku Domu umění města Brna.

Devět zásahů bombami v dubnu 1945 značně poškodilo starou secesní budovu Mährisches Künstlerhaus, bývalého střediska poněmčeného kulturního života v Brně, a nepřímo zahájilo i novou éru v poslání této budovy. Během tří let vyrostla z trosk podle návrhu prof. arch. Bohuslava Fuchse strohá moderní budova, jejíž výstavní sály se staly chloubou Brna a jsou nejlepší v celém státě. Městu se dostalo dokonalého kulturního centra, obohaceného v roce 1958 přičleněním renesanční budovy Domu pánů z Kunštátu na Dominikánské ulici. Výstavní činnost se rozvinula ještě v rozvalinách staré bu-

dovy a neustala ani v době přestavby. Proto již začátkem roku 1949 mohli pracovníci Domu umění ohlásit první stovku výstav. Obětavosti všech pracovníků, kteří se vystřádali v Domě umění za patnáct let, a dobrovolným pracovníkům vděčí kulturní veřejnost našeho města za výstavní dům, který podle přísných měřítek snese dnes již okřídlený titul největší výstavní instituce v ČSSR.

Za patnáct let se původní výstavní instituce stala centrem veškerého uměleckého života, kde vedle výstav výtvarného umění nachází vlnidné přijetí i literatura, hudba, poezie, divadlo, besedy o umění a odborné přednášky. Dům umění vítá diváky nejen ve svých prostorách, ale posílá za nimi i putovní výstavy na jejich pracoviště i místa odpočinku. Jeho mnohotvárná činnost se však upíná především na několik základních forem kulturně osvětové práce.

Výstavní činnost

jako nejdůležitější a prvořadý úkol Domu umění, byla zahájena a rozvinuta již v květnu 1945, záhy po osvobození města Brna Rudou armádou. První ředitel František Venera s neobyčejnou iniciativností začal uskutečňovat úkoly, ležící před kulturními pracovníky v konsolidující se poválečné době. Byl to především výchovný úkol: výstavami vychovávat nejširší vrstvy využitím všech zásad moderního výstavnictví. Počáteční údobí výstavní činnosti bylo velmi pestré ve výběru námětů pro výstavy. Návštěvníci se setkávali na výstavách nejen s výtvarným uměním, ale i s dokumentárními, politickými a kulturně-politickými materiály. Nedávná minulost války se odrazila ve výstavách nacismus (květen 1945), norimberský proces a Frankův soud (1946), Hitler a váleční zločinci v karikatuře, Válečnické umění Rudé armády, Řecký odboj a v dalších. Ve výtvarném umění po rozboření všech přehrad, které nastavěl nacismus, bylo znovu náhle objeveno umění, starší i nové, proskribované za okupace. To pak v sérii výstav bylo představováno v logickém sledu souborů a retrospektiv umělců žijících (Emil Filla 1946, SVU Aleš 1946, Josef Lada 1946, Vilém Nowak 1946, Antonín Procházka 1946, Moderní slovenské umění 1946) i zemřelých (Václav Špála). Výstavní plán byl obohacen o výstavy bytové kultury, stolničení, družstevního budování, učňovské práce společenstva malířů, železnice

atd., výstavy, které zdánlivě nesouvisely s výtvarným uměním, ale které sehrály nesporně kladnou úlohu ve výchově ke vkusu, anebo živě odpověděly na rušný život naší společnosti v prvních letech budování. Zhruba lze charakterizovat první dva roky činnosti Domu umění jako bezprostřední reakci na soudobé společenské dění. Ani v pozdějších letech nevykázal dům umění pod vedením Františka Venery sestupnou tendenci. Naopak: větší počet výstav, vyšší počet návštěvníků a zkvalitnění výstavního repertoáru, zaměřeného především na výstavy výtvarného rázu. Pozornost si zaslouží zejména jejich výchovný charakter, dokonalým příkladem byla výstava Umění a kých (červen 1948), která záměrně didakticky a instruktivně dokázala rozdíl mezi dokonalým uměleckým výtvozem a jeho kýčovitou náhražkou.

Linie výstavního repertoáru, seznamující širokou brněnskou veřejnost s uměním soudobým a historickým, naším i cizím, se zvedla ve výstavách, které se staly mimořádnou událostí a upoutaly na sebe pozornost návštěvníků Domu umění. Jednou z nich byla výstava Francouzského sochařství (1947), zahrnující díla předních francouzských sochařů. Jinou velkou výstavou byla výstava Klasiků XIX. století a Krajina XIX. století. Výstavy v domě umění byly doplňovány i výstavami putovními (M. Aleš, V. Myslbek aj.).

První období činnosti Domu umění lze uzavřít rokem 1954, kdy se mu dostalo nového vedení nejen administrativního, ale zejména ideového. Tento první úsek od 1945 byl neobyčejně významný pro znovuvytvoření centra výtvarného života v Brně a pro estetickou výchovu pracujících. Nemalý podíl na této skutečnosti měl František Venera a někteří příslušníci Bloku moravských výtvarných umělců v čele s Františkem Kalábem. Dům umění se stal střediskem umělců a školou diváků. Důkazem budiž 191 výstav s 982 112 návštěvníky (k 31. prosinci 1953).

Odlišnou tvář i charakter dodal Domu umění jeho nový ředitel Adolf Kroupa, který nastoupil do své funkce začátkem roku 1954. V jistém smyslu je to nová éra v činnosti Domu umění, již nejen centra výtvarného umění, ale všech odvětví uměleckého tvoření. Mezi obrazy a sochy vstoupila poezie, hudba, divadlo, byly objeveny nové formy výstavnictví, zesystematictěna a zkvalitněna propagace výstav, prohloubeny možnosti výchovy uměním na besedách a přednáškách o současných výstavách. Začalo se využívat všech druhů umění v jejich vzájemném působení a doplňování. Pod vedením nového ředitele se záhy stal Dům umění jednou z nejlepších výstavních institucí v celé republice nejen počtem výstav, ale i počtem návštěvníků. Výstavní místnosti byly vyhrazeny převážně výtvarným výstavám (nevýtvarné byly a jsou jen výjimkou), ale i rozšířeny o nové výstavní místnosti v Domě pánů z Kunštátu (od 1958).

Dům umění navázal spojení s mnoha institucemi v městě Brně (obrazárna Moravského muzea, Městské muzeum, Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Svaz čs. spisovatelů, Svaz čs. skladatelů, Svaz čs. výtvarných umělců, Svaz architektů ČSSR, filozofická fakulta, KV SCSP, KV ČSM, KV Československého výboru obránců míru a mnoho dalších). Z mimobrněnských jsou to především Národní galerie v Praze, Slovenská národní galerie, přední nakladatelství, informační střediska lid. demokracií a Krajské galerie a domy umění v krajských městech. Ti všichni se podílejí na výstavním repertoáru. Ten byl v průběhu jednotlivých sezón zaměřován zejména k úkolům:

- soustavně seznamovat se soudobým uměním
- v retrospektivách vystavovat umění blízké i daleké minulosti
- vychovávat výstavami i konfrontovat jednotlivé umělecké proudy v rámci monografií i souborů
- pořádat výstavy příbuzné výtvarnému umění (literární, kulturně politické atd.).

Pravidelnou součástí výstavní sezóny se staly přehlídky brněnských a moravských umělců

v rámci brněnské pobočky SČSVU. Pravidelně každý rok se na nich veřejnost seznamovala a seznamuje s nejlepšími díly soudobých umělců, jejichž úplnější kolekce obrazů, grafik, plastik byly a jsou téměř s měsíční pravidelností instalovány v *Malé galerii Domu umění*. Tato výstavní místnost menších rozměrů, nově zřízená v roce 1954, byla určena menším výzkum současné tvorby jednotlivých umělců; vystavovalo v ní již 42 malířů, grafiků, sochařů i průmyslových výtvarníků. Galerie plní svůj úkol jako pohled do dílny tvůrce, ukazuje na jeho problémy a tak přibližuje návštěvníkům umění i osobnost umělce z důvěrnější stránky, než jak je mohou vidět na oficiálních výstavách.

Z velkých výstavních činů lze vyjmenovat rozsáhlou výstavu Moravský lid a kraj ve výtvarném umění (1955), shromáždivší ve výtvarných dílech dokumenty o životě na Moravě ve dvou stoletích, Evropské malířství 16.-18. století (1956) ze sbírek Moravského muzea, výstavu Francouzské knihy (1956), Václava Rabase (1957), Uměním proti fašismu (1957), významnou výstavu Zakladatelé českého moderního umění I a II (1957-59), zahrnující české moderní umění od Osmy až po dvacátá léta XX. stol., výstavu Velký říjen - inspirátor umění (1957), soubornou výstavu předních brněnských umělců A. a L. Procházkových (1958) a Mladé výtvarníky ČSR (1958), výstavu, která představila veřejnosti tvář mladého současného umění.

K velkému rozšíření výstavního ruchu a obohacení výstavníků forem přispělo přičlenění budovy Domu pánů z Kunštátu (dříve z Poděbrad) na Dominikánské ulici v roce 1958. Moderní budově Domu umění byl získán historický pendant a tím i možnost pořádat ve stylovém prostředí historické výstavy. Novinkou ve smyslu celostátního primátu bylo podnětné zřízení *tří uměleckých kabinetů*: grafiky, fotografie a architektury (1958) ve jmenovaném domě, tedy uměleckým oborům netěšícím se kromě fotografie velkému zájmu veřejnosti. Návštěvník se zde může pravidelně seznamovat s minulou i soudobou tváří těchto tří žánrů. Pozornost vedení jednotlivých kabinetů (každý z nich má radu, složenou z teoretiků i umělců) se upírá především k současnému tvoření. V kabinetu grafiky a fotografie vedle kolektivních výstav skupin a souborů (Slovenská grafika, Anglická grafika XVIII. stol., Skupina 13, Moravská grafika, Užité grafika, Leningradští grafici v kabinetu grafiky; Zena a dítě očima čs. fotografů, Olomoucká skupina DOFO, Dějiny fotografie I, Tak vidíme Brno v kabinetu fotografie) byly vystřídány řadou jednotlivců, z nichž výstavy fotografů J. Funka, J. Sudka, K. O. Hrubého, J. Ehma, manželů Einhornových a grafiků O. Dubaye, K. Štecha, J. Hadlače, F. Doubavy patřily k nejpozoruhodnějším. V kabinetu

grafiky jsou nadto ke grafickým listům připojovány i výstavy užitého umění (Škrdlovické sklo, Bechyňská keramika aj.) pro oživení výstavních prostorů i k propagaci dobrého vkusu. V kabinetu architektury jsou především instalovány výstavy dokumentující současný i budoucí stav stavebních úkolů a jejich řešení v městě Brně (Státní divadlo, Brněnská sídliště, Byty pro Brno, Mezinárodní hotel) i rozličné architektonické návrhy mimobrněnských architektů. Všechny kabinety jsou ve svém výchovném působení neobyčejně důležité. Do současné doby (říjen 1960) se v nich vystřídalo 17 grafických, 17 fotografických a 12 architektonických výstav.

V ostatních místnostech Domu pánů z Kunštátu byly od roku 1958 pořádány kromě výtvarných výstav i výstavy literární a výstavy, které neměly přímou spojitost s výtvarným uměním. Z výtvarných to byly především souborná výstava Josefa Lady (1958), Skupina 29. augusta (1959), Jan Trampota (1959), Proměny roku V. Sedláčka (1959), Kresby a studie M. Benky (1958), souborná výstava J. Kubička (1959), Kresby z cest J. Slavička (1960), výstavy UNESCO (světový akvarel, iránská miniatura), které se staly středem pozornosti široké veřejnosti. Kromě toho umožnily prostory v Domě pánů z Kunštátu uspořádat v Brně tak rozsáhlé výstavy, jako Mladí výtvarníci ČSR (1958), Moderní české umění I. a II. a IV. celostátní přehlídka čs. výtvarného umění (1960). Z literárních výstav to byl především hold kunštátskému rodákovi básníkovi Františku Halasovi (1959), posmrtná výstava V. Nezvala (1959) a výstava ilustrací Maxe Švabinského. K všeobecné známosti Domu pánů z Kunštátu jako výstavní budovy přispěly zejména populární

celostátní výstavy Boje proti špionáži (1958) a poštovních známek (1959) i velká výstava Brno od pravěku k dnešku (1959).

Kromě jmenovaných výstav přinesly dvě minulé sezóny v Domě umění několik pozoruhodných výstav, které se staly páteří celého sezónního období: celoživotní dílo Otakara Kubína (1958), obrazy z Drážďanské galerie, které spolu s grafikou F. Tichého přilákaly 60 000 návštěvníků, Slovenské umění XIX. stol., Trnkovy loutky a dětské knihy SNDK (1959), Výstava sedmdesáti let SD v Brně, Uměním k životu (15 let práce brněnské kulturní fronty 1960) a Candido Portinari (1960). Kromě těchto výstav vystavili svá díla i umělci v menších souborech: R. Kučera, V. Mach, F. X. Krejčí, Josef Jambor, R. Brun, A. Lukášek, V. Lesková, K. Kryl, Č. Dobiáš, Jurij Vasiljev, N. Hanáková, E. Světlík, J. Najmr, V. Drápal, J. Dvořáček, K. Souček, K. Hladík, V. a V. Janouškovi a další. Je třeba zdůraznit, že výstavy J. Trampoty, F. Bidla, J. Čapka, Dějin fotografie, J. Funka, J. Kubička, Moderního českého umění byly pro Brno i pro ostatní města, Prahu nevyjímaje, překvapením a objevem. Ostatně mnoho jiných výstav mělo v Brně premiéru a pak teprve se vydalo na pouť republikou.

Dům umění pravidelně v listopadu vyhrazuje některé své prostory sovětskému a ruskému umění a alespoň jednou ročně jedné velké výstavě slovenského umění.

Diagram návštěvnosti výstav dokládá vzestupnou linii výstav Domu umění nejen počtem výstav, ale i do určité míry v jejich kvalitě, měříme-li ji stále vzrůstajícím počtem návštěvníků.

Počet výstav:

	do 1954	1954-55	1955-56	1956-57	1957-58	1958-59	1959-60	celkem
DU	198	25	32	31	20	26	42	378
DKP					10	34	35	79
					30	60	77	458

Návštěvnost:

	do 1954	1954-55	1955-56	1956-57	1957-58	1958-59	1959-60	celkem
DU	982 112	115 834	107 143	81 469	64 190	119 040	64 645	
DKP					133 360*	93 516†	54 624	
					197 550	212 556	119 279	

* Výstava boj proti špionáži 108 000

† Celostátní výstava známek 57 000

Výstavní dramaturgie Domu umění, sledující nejen soustavně seznamování široké veřejnosti s moderním i historickým uměním, tzv. velkým uměním, ale i s různými výtvarnými

žánry, kladouc důraz na objektivnost svých počínů, byla jedním z hlavních důvodů, pro které byl Dům umění vyznamenán Cenou osvobození města Brna 1959.

Propagace výstav a kulturních podniků

Dům umění věnoval i věnuje velkou pozornost propagaci svých podniků. Spolupracuje se všemi denními novinami, státním rozhlasem, rozhlasem po drátě, městským rozhlasem, s kulturními časopisy a výtvarnými měsíčníky českými a slovenskými, se závodními časopisy a rozhlasem. Svě plakáty a pozvánky i tiskoviny s měsíčními programy rozesílá do všech škol, závodů, cestovních kanceláří, studentských a žákovských

kolejí, veřejných místností (pošty, haly divadel, banky, zdravotní střediska atd.). Není ani jednoho podniku Domu umění, který by nebyl oznámen veřejnosti současně několika způsoby. Dům umění navazuje styk i s brigádami socialistické práce a školami i závody, jejichž hromadným výpravám poskytuje odborný výklad přímo mezi exponáty.

Putovní výstavy

jsou vedle vlastní činnosti výstavní v prostorách obou domů nejdůležitějším výchovným počinem Domu umění, kterým přispěl k plnění úkolů ze Sjezdu socialistické kultury. Dům umění jde se svými výstavami za pracujícími přímo na pracoviště, aby je nejen učil chápat výtvarné dílo, ale aby též zvyšoval zájem o výstavy v Domě umění a Domě pánů z Kunštátu. Aby mohl uskutečnit rozsáhlý plán putovních výstav, navázal Dům umění spolupráci s umělci, předními nakladatelstvími a kulturními středisky lidové demokratických států, aby od nich získával originální umělecká díla a jejich reprodukce, ze kterých pak sestavuje putovní soubory. Původní činnost putovních výstav byla spíše příležitostná a náhodná, teprve v roce 1959 se systematicky rozrostla do nynějšího stavu. Zatímco v roce 1957 byly uskutečněny jen tři putovní výstavy, v roce 1958 jich bylo již šest, v roce 1959 jejich počet stoupl na osmnáct výstav na 32 místech, v letošním roce k téměř nezmenšenému počtu přibýlo dalších devět, které byly do června 1960 umístěny na 56 místech. Přitom nutno podotknout, že nejmenší návštěva je asi 200 a průměrná kolem 500-700 návštěvníků na jedné výstavě, trvající přibližně tři týdny.

Putovní výstavy jsou umístovány do škol,

závodů, zdravotních středisek, osvětových besed, kasáren, pošt, výzkumných ústavů, foyerů divadel, kulturních domů většinou v městě Brně, ale i mimo ně. Při jejich instalaci se dbá na to, aby byla výstava umístěna ve vhodném prostředí, hojně navštěvovaném lidmi. Každá výstava absolvuje alespoň dvě až tři výměny. Putovní výstavy jsou rozděleny do dvou částí, na originální exponáty (obrazy, grafiky, kresby), určené pro vyspělejší konzumenty, a reprodukce, jež jsou řazeny do souborů, sledujících výchovné momenty (např. Barokní malířství v Ermitáži, Ruské malířství XIX. stol., České malířství XIX. stol.) a doprovázené vysvětlujícími texty. Nežádka jsou výstavy uváděny odborníky, kteří též besedují mezi obrazy. Výstavy složené z výtvarných děl a reprodukcí jsou doplňovány výstavami kulturními nebo kulturně politickými (Mír světu, Lidé, bděte, Politická karikatura NDR, 40 let Maďarské republiky rad, Mexiko ve fotografii). Na výstavách originálů se podílejí téměř všichni brněnští výtvarníci, kteří na nich předvádějí ukázky své práce. Srovnáme-li počet 44 putovních výstav, umístěných již na více než stovce míst, s činností jiných výstavních institucí v republice na tomto poli, zjistíme, že i zde se stěží může některá vyrovnat Domu umění.

Mladí přátelé výtvarného umění

jsou podnětnou akcí Domu umění, která je svým charakterem logickým doplňkem výchovné činnosti této instituce. Tento „klub“, vzniklý z podnětu brněnského teoretika Dr. Igora Zhoře v roce 1960, našel velkou odezvu u mládeže. Přes 1300 mladých se přihlásilo a přes 800 se jich zúčastňovalo pravidelných měsíčních akcí. Zvláštností Mladých přátel je zcela odlišná for-

ma, ve které se mladí seznamují s výtvarným uměním. Ne suché přednášky a teorie, ale návštěvy uměleckých ateliérů (sochařský ateliér na VUT), uměleckých škol (UMPRUM), zhlédnutí unikátních archívních filmů, nahlédnutí do tajů filmového umění, diskuse na výstavách jsou jen letmými ukázkami mnohotvárné činnosti. Při těchto akcích provázejí mladé posluchače teore-

tici výtvarného umění nebo umělci a vysvětlují i obhajují a diskutují s nimi o uměleckých problémech. Členové, kteří si zaplatí legitimaci, mají přístup do všech brněnských muzeí bezplatně. S Domem umění se spojily dvě další instituce, které s ním spolupracují, KV ČSM v Brně a Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.

Při náboru mladých lidí se dbalo na to, aby poměr studentů byl vyrovnán dělnickou mládeží, aby byly zahrnuty všechny oblasti, kde žijí a pracují mladí lidé. Prověrkou celé akce bylo

Kulturní pořady

patří k novince, kterou zavedl v Domě umění v roce 1954 jeho nový ředitel Adolf Kroupa. Dům umění se tak stal centrem nejen výtvarného, ale i ostatního uměleckého života. Procházkova síň se stala dějištěm literárních, hudebních a přednáškových večerů, besed o umění, divadelních předpremiér, hudebních matiné a slavnostních vernisáží. Literární večery byly a jsou věnovány nejen velkým postavám českého a světového umění, ale i současníkům, a to jak spisovatelům, tak básníkům, hudebníkům, malířům, sochařům (P. Neruda, J. Seifert, V. Nezval, O. Míkulášek, F. Hrubín, J. Glazarová, J. Hora, J. Wolker, J. Skácel, B. Björnson, T. A. Rimbaud, H. Heine a další). Ustálenou formou hudebních pořadů se staly Hudební středy, na nichž brněnští umělci uvádějí novinky českých skladatelů. Samozřejmě součástí výstav jsou

	1954-55	1955-56	1956-57	1957-58	1958-59	1959-60
pořady:	81	87	120	163	230	320
návštěva:	nezachycena		18 040	74 823	31 020	33 389

Unikátním činem byly Dny slovenské kultury, které v listopadu 1958 připoutaly pozornost brněnské kulturní veřejnosti. Výstavy slovenského umění XIX. století, Slovenské moderní grafiky a 29. augusta byly doprovázeny literární

E.liční činnost Domu umění

Je rozdělena na dvě edice: Blíženci a Příležitostné tisky. První edice obsáhla již sedm svazků básní s ilustracemi (L. Kundera-B. Lacina, K. Kapoun-M. Netik, O. Míkulášek-F. Doubřava, J. Kainar-V. Štolfa, K. Tachovský-V. Zykmond, M. Kundera-J. Kubíček) v bibliofilské úpravě. Příležitostné tisky nemají tak vy-

vystřídání dvou sezón, kdy odpadnuvší členové byli nahrazeni novými, takže jádro MPVU bylo zachováno a jeho řady byly omezeny jen na seriózní zájemce. V sezóně 1960-61 bude ještě prohloubena práce s mladými a navíc budou zřízeny zájmové kroužky malířství, fotografie a architektury.

Velký význam celé akce byl široce komentován a oceněn a po vzoru Brna se ustavují kluby Mladých přátel výtvarného umění i v jiných městech.

besedy mezi obrazy a přednášky Lidové university, která zde uvádí podzimní a letní běhy. Při Domě umění se též poprvé sešel Filmový klub náročného diváka a rozvinul svou zajímavou činnost. Velmi populární se staly Encyklopedie jazzu, na kterých Jazz-klub soustavně představuje zjevy světového jazzu. Stálým hostem v Domě umění je Jazyková škola, která na závěr svých učebních období uvádí večery ruské, anglické, francouzské a německé poezie. Renesanční nádvoří Domu pánů z Kunštátu rozšířilo možnosti uvádění nových typů literárních a hudebních večerů. Arkády a otevřené nebe se staly krásnou kulisou pro divadelní a filmová představení i pro pásma Divadla poezie.

Sečteme-li všechny druhy kulturních pořadů, dostaneme vzestupnou linii nejen v počtu pořadů, ale i v počtu návštěvníků.

hudebními večery, na nichž přední slovenští herci přednesli díla klasické a moderní poezie a literatury a jako doklad byl vydán příležitostný tisk Sbližení, obsahující české a slovenské verše ve vzájemných překladech.

hraněnou tvář, ale mnohem pestřejší výběr 13 svazků, věnovaných F. Halasovi, B. Brechtovi, J. K. Tylovi, A. Rimbaudovi, P. Bezručovi, A. Trýbovi, B. Mathesiovi a dalším, vydávaných při příležitostech výstav, výročí atd. Při jejich zrodu spolupracuje Dům umění s Krajským nakladatelstvím v Brně.

Závěrem

Zásady pro činnost Domu umění v přítomnosti i další budoucnosti jsou dány směrnicemi Sjezdu socialistické kultury. V jejich smyslu chce Dům umění usilovat o obohacení našeho lidu svými výstavami i kulturními podniky. Chce propagovat umění realistické a pokrokové, soudobé i historické s důrazem na jeho vysoké ideové a výtvarné kvality. Ve spolupráci s uměleckými svazy při využití všech výstavních a propagačních možností chce vychovávat ideové a estetické citění našich pracujících.

Své výstavní prostory chce především věnovat soudobému výtvarnému snažení, a poukazovat na jeho historické souvislosti a tradice. Výstavní místnosti vyhradí velkým výstavám, Malou galerii a umělecké kabinety zachová nadále jejich poslání a bude soustavně seznamovat

s jednotlivými výstavními žánry. Bude pronikat se svými putovními výstavami dále do celého kraje a rozšiřovat jejich repertoár o kolekce originálů i reprodukcí (výměnou s ostatními kraji). Působnost výstav zesílí soustavou besed mezi obrazy, a to i při putovních výstavách. Stejně jako ve výtvarném umění i v ostatních uměleckých odvětvích bude Dům umění preferovat soudobou pokrokovou tvorbu československých i světových umělců.

V zásadě bude dosavadní činnost Domu umění, jejíž velké klady i vedoucí úloha v kulturním brněnském životě byla oceněna Cenou osvobození města Brna 1959, i nadále rozvíjena a zkvalitňována, aby se Dům umění města Brna stal nejlepší a nejrozsáhlejší výstavní institucí v republice.

Dušan Riedl

Kabinet architektury a jeho výstavní činnost

V Domě pánů z Kunštátu Domu umění města Brna byl v r. 1958 otevřen kabinet architektury. Tvoří zároveň s kabinetem grafiky a kabinetem fotografií trojici speciálních výstavních místností, které jsou dosud - s výjimkou pražského Hollara v oboru grafiky - jediné toho druhu v republice.

Kabinet architektury byl zřízen díky porozumění ředitele Domu umění A. Kroupy a je veden jihomoravským krajským výborem Svazu architektů ČSSR. Chce být stálou tribunou Svazu v brněnském kraji, chce ukázat práci architektů a jejich podíl na výstavbě města, kraje a státu. Chce být také základnou pro nejšířší diskusi o otázkách naší výstavby. Jeho smyslem je jednak tedy propagovat poslání architektury a jednak být fórem, na němž si architekti kriticky srovnávají výsledky své práce. To, že je kabinet jasně organizačně začleněn jako zařízení krajského výboru Svazu architektů, umožňuje mu pracovat na široké bazi architektonických projektů středisek v Brně, Gottwaldově a Jihlavě. Mimo spolupracuje se Svazem slovenských architektů v Bratislavě.

Výstavní činnost architektů má oproti výstavám ostatních výtvarníků svoje specifické zvláštnosti, tak jako je má i sama tvorba. Na jedné straně je to určitá odbornost podání na plánech, do jisté míry snad laikovi nesrozumitelná. Neznalost čtení plánů vede k co nejnázornější instalaci s užitím prostorových modelů, perspek-

tivních kreseb a zejména fotografií realizovaných staveb, které nejlépe přiblíží vystavovaný objekt pochopení diváka. Tento způsob vede ovšem k tomu, že pro odborníka může pak výstava mít ne zcela dostačující dokumentaci. Způsob instalace je proto vždy jakousi střední cestou. Samostatná výstava architektonické tvorby je však stále pokrokem proti starší praxi, kdy se architektonické dílo stávalo součástí výstav výtvarného umění zobrazujícího, kde se proto jeho podání omezilo na kreslenou perspektivu nebo průčelní pohledy. Architektura se tu pojímala jen vnějškově, ba přímo malířsky nebo v lepším případě sochařsky. Sousedství malířských prací pak vedlo ovšem ke dvěma extrémům: prostá architektonická kresba nebyla vlastním uměleckým dílem, ale jenom je pomocně zobrazovala. Nebyla tedy souměřitelná ve své vlastní malířské hodnotě s okolními vystavovanými pracemi. Naproti tomu podcenění, které vycházelo z takového nepochopení funkce architektonické kresby, vedlo někdy ke snaze po jejím malířském podání. Taková kresba mohla být ovšem úspěšná u architektů, vzdělaných Akademii, zároveň však odváděla pozornost od obsahu kresby, od vlastního projektu.

Hlavní výstavní formou architektonické práce mohly být jen speciální výstavy, které bývaly řídké a nepravidelné. Byly to výstavy jednak odborné, především u příležitosti sjezdů a kongresů, jednak obchodní, týkající se užití určitých

materiálů nebo výrobků. Toho druhu byly např. téměř výhradně výstavy interiéru. A tak zůstává paradoxním skutkem, že právě výstavy architektury, a to s účinkem masovým a přímo manifestačního významu pro její vývoj byly výstavy všeho jiného, kde architektura měla plnit jen svůj účelový smysl: uzavření prostoru, jeho organizaci a výtvarný výraz. Vzpomeňme jen předválečných výstav: Výstavy soudobé kultury v r. 1928 v Brně, která se stala manifestem současného konstruktivismu, nebo Krohovy Výstavy severních Čech v Mladé Boleslavi v roce 1927, která byla osobitým zjevem architektonického expresionismu, nebo i poválečné Krohovy Slovanské zemědělské výstavy v Praze v roce 1948, která rovněž předznamenala rysy celého uzavřeného názorového období.

Otevření brněnského kabinetu je proto zásadní důležitostí: umožňuje soustavné sledování architektonické tvorby a její vzájemnou konfrontaci na sourodě půdě. Neztrácí však kontakt s ostatním výtvarným uměním. Je významnou základnou styku architektů s lidem, místem vzájemné konfrontace názorů a nejlépe umožňuje propagaci významných pokrokových idejí, jimiž architekti ve své práci nutně předznamenávají následující etapy společenského vývoje a jimž nutně musí být ve svých projektech právi. Má proto kabinet architektury i značný kulturně výchovný smysl a politický dosah.

Kabinet byl otevřen v listopadu 1958 výstavou „Nové brněnské divadlo, projekt před ukončením“, která aktuálně reagovala na současný palčivý problém a dobře uvedla novou výstavní síň do povědomí kulturního Brna. Projekt vzbudil značný zájem veřejnosti – i živou kritiku. Již první výstava tak prokázala opodstatněnost kabinetu i význam jeho ohlasu. Výstava mimo jiné ukázala, jak překvapivě živý je zájem i o teoretické a ideové otázky architektury.

V prosinci 1958 probíhala „Výstava architektonických prací Keramoprojekt“, která tu byla první přehlídkou projektovní práce speciálního brněnského ústavu, zabývajícího se navrhováním závodů průmyslu stavebních hmot a keramiky.

Rok 1959 byl zahájen „Prohlídkou dokumentárních fotografií z EXPO 58 v Bruselu“. Rozsáhlý konvolut snímku inž. arch. M. Spurného byl dokonalou reportáží architekta ze světové výstavy, již pojímal jako přehlídku architektonické tvorby. Věcné, dobře viděné a komponované záběry byly asi největším dokumentem této události u nás.

V březnu 1959 se v kabinetě představila „Výstavou architektonických prací skupiny 13“ první tvůrčí skupina architektů, vesměs příslušníků mladší a střední generace brněnské školy architektury: R. Černý, M. Gilwan, P. Jasník, P. Krchňák, V. Palla, D. Riedl, V. Rudiš,

I. Ruller, Z. Řihák, J. Širotek, K. Strejc, I. Veselý. Jejich práce usilovaly o pokrokovou orientaci výrazovou. Z prací nejvíce zaujal návrh I. Rullera, Z. Řiháka, J. Širotky a B. Matala z mezinárodní soutěže na řešení náměstí Národů v Ženevě, odměněný v těžké soutěži mezinárodní porotou. Byl to, zároveň s oceněným projektem pražského architekta Votruby, první poválečný mezinárodní úspěch naší architektury.

V dubnu byla zahájena řada tří výstav věnovaných architektonické přípravě Brna na I. mezinárodní veletrh. Výstava „Architekti k výzdobě veletržního Brna“ byla souborem drobných úprav interiéru města, proluk, pouťů a výzdoby hlavních příjezdních tras k výstavišti. Byla dokumentem obětavého úsilí a jednotně plánované úpravy městského interiéru, která tak výrazně odlišila prostředí brněnského veletrhu od ostatních ve světě. Určitá improvizovanost se tu leckde spojila s vtípem a uměním v nový typ upoutávky, z nichž zejména prostorové byly pozoruhodně blízko novodobému pojetí plastiky.

Květnová expozice „Veletržní výstaviště Brno 1959“ podrobně seznámila s novostavbami pavilónů a s prostorovým řešením výstaviště v pracích Krajského projektového ústavu i s jeho aranžmá pro I. MVB v pracích ateliéru veletrhů. Vysoká úroveň prací v čele s pavilónem Z znamenala významný přínos současné architektonické tvorbě, v níž tvořila nepochybně jeden z jejích největších úspěchů. V tendenci nových tvarů a nových materiálů pokračovala i překvapivá třetí část řady „Nové prodejny veletržního Brna“, shrnující vesměs práce brněnského pracoviště Potravinoprojekt, speciálního projektového ústavu vnitřního obchodu a potravinářského průmyslu. Závody, jejichž realizace nebo projekty zde byly vystaveny, se staly avantgardou současného obchodního interiéru u nás. Mléčnou jídelnu Z. Řiháka a jídelnu Sputnik J. Brychty jmenujeme za dlouhou řadu menších interiérů, udržujících si většinou obdobný vyhraněný výraz.

Po podzimní výstavě Brno od pravěku k dnešku, uspořádané k veletrhům ve všech místnostech Domu pánů z Kunštátu a na níž se Svaz architektů zúčastnil přehledem architektonické tvorby, se v prosinci opět přihlásil kabinet samostatnou výstavou „Byty pro Brno“, shrnující práci KPÚ na tomto poli. Hlavní důraz tu byl kladen na soustředěnou bytovou výstavbu, z níž třeba zdůraznit experimentální projekty na nábreží, panelovou výstavbu na Olomoucké, Zouňkovo domy na Mánesově a Kramolišovy na Úvoze, přinášející nové tvarové i dispoziční prvky.

„Mezinárodní hotel Brno“ A. Krejzy byla monografická výstava jednoho projektu, dokumentující tuto náročnou stavbu od technických detailů až po zařízení interiéru a jeho barevné

řešení. Jako takový se jevil celý projekt vzácně slohově vyrovnaný, moderní, ale umírněný.

Dubnová výstava „Nová socialistická Bratislava“ byla výsledkem spolupráce obou bratrských Svazů. Prudký rozvoj hlavního města Slovenska byl tu prezentován spíše manifestačně než věcně, ale i tak byl ve výstavbě zřejmý značný podíl pokrokové technologie ať monotované, nebo lité a velkorysost pojetí. Kritickou odezvu vzbudil projekt rekonstrukce bratislavského hradu.

V červnu byla v kabinetu otevřena část každoroční celostátní „Přehlídky architektonických prací 1958–59“, Gottwaldov–Brno. Těžištěm tu byly práce gottwaldovského KPÚ, který vědomě navazuje na novátorskou tradici zlínské architektury a ve spojení s novou technologií dociluje významných úspěchů.

Nová výstavní sezóna byla zahájena k veletrhům v září výstavou „Architektonické památky Brna“, kterou připravili D. Riedl a B. Samek jako první část trojice výstav postupně sledující architektonický vývoj Brna až do současnosti. Soubor fotografií a půdorysů nové k výstavě pořízených byl – nemýlím-li se – první soustavnou výstavou brněnské historické architektury a zároveň první výstavou z vývoje architektury v kabinetu. K této výstavě byl vydán i obrazový katalog.

Rijnová výstava „Brněnská sídliště“ z prací KPÚ Brno byla zaměřena na řešení bytové otázky v Brně ve větších urbanistických celcích. Výstava přinesla první výsledky z vnitroustavní soutěže na řešení největšího brněnského urbanistického celku plánovaného na svazích za tišnovskou tratí. Řada pokrokových myšlenek moderního urbanismu, odrážející již nové myšlení a předstih společenského vývoje, je tu uplatněna ve většině návrhů a znamená rozhodující obrát v cestě současné architektury. Tento projekt,

otevřící nové perspektivy vývoje, je důsledkem studií pro mezinárodní soutěž na pokusný obytný obvod v Moskvě, který je obsahem závěrečné výstavy roku „Byt a město“. Soutěžní projekt, společná práce brněnského a gottwaldovského KPÚ za vedení inž. Chlupa, se v Moskvě zařadil mezi první čtyři nejlepší a představuje v reálných podmínkách a při důsledné organizaci provozu ideální typ bydlení nové socialistické společnosti.

Taková je činnost dvou let trvání kabinetu. Takový je – a jaký by měl být? Zvažme kriticky požadavky, které můžeme předložit, a možnosti, které má.

Kabinet by se měl obecně věnovat všem problémům aktuální tvorby i teorie: bydlení, urbanismu, speciálních staveb, vesnice, interiéru a vývoje architektury. Měl by si všimnout i zahraniční tvorby, již by oboustranně prospěly výstavy výměnné nebo aspoň zasvěcené reportáže z cest. Většinu těchto problémů se kabinet po dobu svého trvání věnoval. Postrádali jsme jen expozici vesnice a interiéru. Nemělo by se však zapomínat ani na výstavy teoretické, ideové, které by měly mít lidovýchovní cíl. Otázka putovních výstav by tu měla sehrát významnou roli – technicky jsou tu pro ně podmínky daleko výhodnější než u ostatních umění výtvarných. Rozmnožení kabinetů – plánují se zatím v Praze a v Gottwaldově – přivede jistě i tuto otázku k cíli.

Závěrem přejme kabinetu hlavně tyto dvě věci: aby k němu našli bližší vztah ostatní výtvarníci a učili se tu poznávat cesty a cíle současné architektury a aby sem pravidelně a rádi zacházeli pracovníci lidové správy, aby tu poznali snahy architektů o vytvoření lepšího prostředí našemu životu a aby se s nimi spojili v úsilí o jeho dosažení.

Alena Adlerová

Činnost Uměleckoprůmyslového muzea v letech 1945–1960

Uměleckoprůmyslové muzeum patří svou činností k významným brněnským kulturním institucím; základem jeho činnosti je práce vědecká a odborná, k veřejnosti se zároveň obrací široce rozvětvenou činností osvětovou, hlavně výstavami, službou veřejné čtenářské a knihovny a v neposlední řadě svými rozsáhlými a instruktivně uspořádanými sbírkami. Cílem této práce

muzea je výchova socialistického člověka k umění, které má postupovat všechny složky života.

Konec 2. světové války zastihl muzeum ve stavu značně dezolátním, takže na počátku těchto 15 let stojí dosti dlouhé období rekonstrukčních prací. Bylo třeba opravit budovu, zasaženou bombami za frontových náletů, a dát do pořádku místnosti, kde za okupace pracovala Zbro-

joška. Bylo nutno doplnit řady zaměstnanců, zmenšené na jediného – budoucího ředitele Dr. V. Richtra, o schopné a spolehlivé síly a postarat se o navrácení sbírek z jejich válečných úkrytů na moravských zámcích, opravit nejnaléhavější škody a zjistit ztráty, které se našťásti ukázaly nepatrně. Významným úkolem těchto prvních měsíců bylo zajišťování konfiskovaného majetku nepřátel státu a vytřídování věci umělecky cenných jako státní kulturní majetek. Budova muzea byla značně zchátralá a za dobu své existence pokřena vnitřními adaptacemi, bylo rozhodnuto přikročit k její podstatné modernizaci, aby mohla sloužit novým úkolům, které jí čekaly v osvobozeném státě. Předpoklad byl dán přesídlením školy uměleckých řemesel, která byla v budově muzea umístěna od doby svého vzniku r. 1923 až do r. 1946, do vlastní budovy v nedalekém sousedství, takže ani oboustranně prospěšná spolupráce obou ústavů nebyla porušena. Úprava interiéru budovy, která byla svěřena prof. arch. Boh. Fuchsovi, byla zaměřena na vytvoření reprezentačních sálů pro krátkodobé výstavy v přízemí muzea, knihovna a čítárna měly získat nové prostory hlavně pro rozrůstající se sklad knih. Ústřední světlík budovy byl ve výši mezipatra předělen novým stropem, takže na galerii vznikl další výstavní sál s výborným osvětlením. Hlavní patro bylo vyhrazeno trvalé expozici sbírek, v podstřeší bylo rozhodnuto umístit depozitáře. Rekonstrukční stavební práce si vyžádaly několika let (1946 až 1951) a lze je až na malé výhrady hodnotit jako kladný zásah do organismu budovy jak po stránce estetické tak i účelové.

Souběžně začalo muzeum plnit své funkce vědecké a osvětové. Knihovna muzea byla přístupná od r. 1946 a hlavně svou čítárnou časopisů, kam docházelo přes 200 periodik z oboru umění, přitahovala množství zájemců. Od jara 1947 se počaly opět pořádat výstavy odborné (film, oděvnictví, krajky, řemesla) i politické, pro adaptace byla pak výstavní činnost na jistou dobu přerušena. Přípravovala se výstavní expozice muzejních sbírek a budovaly veřejnosti přístupné depozitáře, které byly v r. 1950 otevřeny. V roce 1948 vydalo muzeum Vědeckou ročenku.

Významným předělem pro existenci a činnost muzea byl jeho přechod ze správy Obchodní a živnostenské komory do správy státní; bylo jedním z devíti muzeí, která byla r. 1949 postátněna. Stalo se zároveň pobočkou Umělecko-průmyslového muzea v Praze, neboť obě jsou jedinými ústavy tohoto typu v našem státě. S upevňujícím se hospodářstvím socialistického státu bylo lépe vybaveno pracovníky i prostředky na nákup sbírek a činnost výstavní, a to nepoměrně vyššími částkami, než byly prostředky, kterými muzeum disponovalo např. v době mezi oběma světovými válkami. V r. 1951 byly

také za vedení tehdejšího ředitele Umělecko-průmyslového muzea v Praze (dr. Richter odešel v r. 1948 na místo vysokoškolského profesora) instalovány sbírky muzea v 7 velkých sálech, a to z hlediska vývoje evropského uměleckého průmyslu se zvláštním zřetelem k produkci moravské. Sbírkový fond muzea dosáhl v té době takového významu a úplnosti, že bylo možno vytvořit názorný obraz historie umělecké výroby ve všech odvětvích od 14. století do současnosti. Jednotlivé obory umělecké práce jako sklářství, keramika, textil, výroba nábytku, kovotěpectví a kovolijectví, kovářství, hodinářství, práce s drahými materiály jsou zde souběžně sledovány a dokresleny sledem interiéru, dokumentujícími kulturu bydlení jednotlivých období. Váha expozice je položena na originální umělecký materiál, který je doprovázen zhuštěnými texty, uvádějícími návštěvníka do hospodářskopolitické a výrobní situace té které doby. Přísný výběr exponátů, dostatek světla a prostoru a pokud možno moderní instalační pomůcky zvyšují estetickou stránku expozice a její přitažlivost, neboť je určena pro nejširší vrstvy a zaměřena k výchově mládeže. Tato trvalá expozice podléhá neustále drobným retuším po stránce instalační a hlavně je doplňována novými zisky, které jsou zvláště v posledních letech opět velmi podstatné.

Naproti tomu studijní sbírky, umístěné v podstřeší muzea, jsou určeny odborníkům, ať už badatelům vědeckým, nebo výtvarníkům-návrhářům a dorostu z uměleckých škol. V instalaci skutečně „muzejní“, tj. vitrína vedle vitríny a předmět vedle předmětu, jsou zde podle hlediska technologického uspořádány bohaté fondy muzea; i zde je zachováno vývojové hledisko. Instalace těchto sbírek se od prvního uspořádání před 10 léty podstatně změnila, byl prohlouben požadavek vědecké přesnosti určení jednotlivých předmětů, aby byly všestranně využitelným materiálem jak pro práci vědeckou a uměleckou, tak i vědecko-populární, hlavně k tematickým výstavám.

V roce 1945 čítaly sbírky Umělecko-průmyslového muzea asi 30 000 inventurních položek, v r. 1960 přesáhly cifru 50 000; tento dvoutřetinový vzrůst původního fondu je velmi vysoký vzhledem ke skutečnosti, že muzeum existuje od r. 1873. Sama kvantita není ovšem zárukou správného vývoje, zvláště ve velkých muzeích je třeba o každém přírůstku zodpovědně uvažovat. Sbírkový fond je doplňován do vývojových celků, pozornost je soustředěna na materiál domácí řemeslné i manufakturní výroby, který byl v počátcích existence muzea značně zanedbáván, na obory, jejichž výrobky podléhají užíváním zkáze, kde je tedy nebezpečí z prodlení, jako je např. textil, ukázky odívání, papír, tj. užitá grafika; významným úkolem je pravidelné doplňování sbírek

o ukázky soudobého užitého umění, které v posledních třech letech zaznamenalo prudkou vzestupnou linii uměleckou. Sklo, keramika, dekorativní textil se opět dostávají na přední místo ve světovém soutěžení.

Významnou a živou součástí muzea je veřejností přístupná knihovna s čítárnou, která má v letošním roce přes 33 000 svazků knih a časopisů ze všech oborů výtvarného umění se zvláštním zřetelem k užitému umění. Je to téměř dvojnásobek knižního fondu v r. 1945. Je to jediná knihovna toho druhu na Moravě, její návštěvnost neustále stoupá, takže dosahuje téměř 100 000 výpůjček ročně. Knihovna je v pravidelném styku s návrhářskými a výrobními centry a slouží přednostně také pracovníkům vědeckým.

Kulturně politicky má největší význam činnost výstavní, která je zaměřena jednak historicky, k umělecké výrobě minulosti, jednak na soudobé užité umění, jehož výstavy mají vychovávat vkus návštěvníka a zvyšovat celkovou kulturní náročnost socialistického člověka. Za uplynulých 15 let přesahuje počet výstav cifru 100 a je možno se zmínit jen o nejvýznamnějších. Do první skupiny náleží např. reprezentační výstava „600 let českého skla“ (1954 ve spolupráci s UPM v Praze), která byla monumentální přehlídkou odvětví, v němž čeští skláři a rytci dosahovali po dlouhá období světového prvenství a vřehlasu, výstava „Moravské a slovenské habánské keramiky“ (1955), kde byla sledována v historických souvislostech keramická tvorba této komunisticky žijící sekty, jejíž práce jsou jedním ze zdrojů lidového džbánkařství, výstava „Český porcelán“ (1952 ve spolupráci s UPM v Praze), která ukázala hodnotu této dosud často přehlížené výroby; výstava „150 let české módy“ stopuje tradici střízlivého vkusu českých žen (1960 ve spolupráci s UPM v Praze). Moravskému gobelinařství byla k jubileu věnována „Výstava valašskomeziříčských gobelinů“ (1959). Výstava „Vývoj knihy“ (1954) byla instruktivní přehlídkou světového i českého knihařského umění, k ní se logicky pojila výstava „Moravská knižní malba XI. až XVI. století“ (1954 ve spolupráci s Městským archívem v Brně), která zpřístupnila málo známé klenoty knižního malířství, jež ve 14. století dosahují vysokých kvalit. Menší výstavy v sále na galerii seznamovaly návštěvníky s významnými přírůstky jak muzejní knihovny, tak sbírek (Z textilních sbírek muzea 1959, Holičská fajans, 1960). V muzeu probíhala také řada velkých výstav, shrnujících kulturní dědictví vzdálených zemí [Egypt (1950), antické umění (1951), Čínské výtvarné umění (1955)]. Výstavy současné tvorby užitého umění pořádá muzeum často ve spolupráci s výrobními podniky, návrhářskými centry a výtvarníky. Svého druhu průkopnickou byla výstava „Stroj a nářadí jako

dílo výtvarné (1953 ve spolupráci s UPM v Praze), jež shrnula úsilí českých průmyslových výtvarníků a upozorňovala výrobu na nevyužívané možnosti; velká výstava „Plastických hmot“ (1958), jež vítězně pronikají do všech odvětví, zde byl zdůrazněn např. byt, jevištní výtvarnictví. Na výstavách našich vrcholných organizací jako „Umělecká řemesla“ (1960), „Ústřední lidové a umělecké výroby“ (1956, 1960), „Propagační tvorby“ (1957) byla řada výrobků, jež splňovaly i velmi vysoké umělecké nároky, stejně jako výstava „Soudobého českého skla“ (1958) s exponáty ze světových výstav. Přehlídkami práce, které ozřejmovaly soudobou tvorbu i s jejími problémy, byly např. velká celostátní výstava „Zlatnictví a stříbrnictví (1957) a náročně instalovaná výstava „Jablonecké bižuterie“ (1960). Souborem prací brněnských výrobních družstev byla výstava v r. 1954; pozornost si svými bytovými doplňky získala na dvou výstavách brněnské družstvo „Konekta“ (1959, 1960). Každoročně v červnu probíhala v muzeu výstava výsledků „Soutěže tvořivosti mládeže“ a rovněž škola uměleckých řemesel zde měla několik žákovských výstav.

Monograficky zde vystavovali současní výtvarníci jako O. Menhart (1958), L. Smrčková (1959), Fr. Tröster (1959), J. T. Fischer (1958), Fr. Malý, J. Kemr a J. Halabala ml. (1960). K většině těchto výstav vydávalo muzeum katalogy.

Vědecká a odborná činnost byla kromě uvedených akcí soustředěna jednak na interní práci muzejní, jednak na práce vědeckovýzkumné a publikační. Značného vypětí si vyžádala dvouletá revize všech sbírek v letech 1950–1952 a práce inventarizační, v průběhu 15 let bylo odborně zpracováno na 20 000 sbírkových přírůstků. Odborné síly pracovaly také na odborném lístkovém katalogu sbírek, pro nějž je zpracován velký díl sbírky textilní a keramické. Konzervační práce byly zaměřeny hlavně na nábytek a kovy, v posledních třech letech také na textil: užívání saponátů přineslo velmi dobré výsledky. V práci vědeckovýzkumné bylo úsilí soustředěno na uměleckou výrobu moravskou, jako např. habánskou keramiku. Pracovníci připravili do tisku vědecký katalog habánských fajansů ve sbírkách Umělecko-průmyslového muzea v Praze a v Brně (1956) a provedli průzkumné archeologické sondy v areálu keramické habánské dílny ve Vacenovicích u Kyjova (1958). Dalším tématem práce bylo středověké vyšivačství, jehož díla mají velmi vysokou úroveň uměleckou, několik významných památek je přímo ve sbírkách muzea. Průzkum moravské umělecké litiny 19. stol. přinesl zajímavá zjištění kulturně historických vztahů v tomto období. Práce o českém plakátu 1. pol. 20. stol. si klade za úkol poznat pokrokové prameny tohoto umě-

leckého odvětví, obracejícího se k nejšířším vrstvám.

Do budoucna plánuje ústav zintenzivnění pozornosti na problémy současného užitého umění, jehož vývoji chce muzeum i aktivně napomáhat, jak si vytyčuje ve svém novém statutu, navrženém u příležitosti přechodu do správy

MěstNV, kam v rámci decentralizace přecházejí všechna brněnská muzea. Muzeum zároveň splývá s galerií Moravského muzea v jeden ústav, Moravskou galerií, takže všechny obory výtvarného umění zde mohou být ve zdravém kontaktu a doplňující se spoluprací jak v práci odborné, tak i osvětové.

Eva Konečná

Národní technické muzeum v Brně 1947—1960

Brněnská pobočka Národního technického muzea v Praze se stala v poslední době jedním z nejvíce navštěvovaných brněnských muzeí. Základy pobočky tkví v Archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, který vznikl již v roce 1947 jako pobočka pražského ústavu. Pracovištěm archivu bylo několik místností v budově Uměleckoprůmyslového muzea na Husově ul. Vlastní činnost archivu se od roku 1948 soustředila na sběr archivního materiálu, převážně z oblasti průmyslové a částečně obchodní. Byly získány cenné materiály, zvláště archiv staré brněnské textilní továrny fy Schoeller. (Při reorganizaci byl archiv odevzdán Státnímu archivu v Brně.) Z téhož podniku byly získány vzorkovnice látek, které továrna vyráběla již od roku 1847.

Kromě sběru věnovali zaměstnanci archivu značnou pozornost dokumentační a výzkumné činnosti. Později se archiv zaměřil na pomoc národním podnikům při zřizování a pořádání podnikových archivů a školení archivářů. Archiv se jako spolková organizace věnil spolu se svým pražským ústředím koncem roku 1950 do Národního technického muzea v Praze a spolu s ním byl 1. 3. 1951 zestátněn.

S těmito změnami nastaly pobočce muzea nové úkoly, k jejichž plnění se přistoupilo již v nově získané budově, která byla muzeu přidělena do trvalého užívání, v bývalém klášteře Voršilek na Josefské a Orlí ulici.

Budova vznikla v polovině 17. století. Ke klášteři získaly později jeptišky i několik měšťanských domů na Orlí ulici. Vlastní klášter měl podle tehdejší stavební tradice spojení s kostelem, dnešním kostelem sv. Josefa. Spojovací článek mezi kostelem a vlastní klášterní budovou tvořil tzv. rajský dvůr, obklopený ambitem. Při východní straně ambitu byla velká obdélníková místnost – společná jídelna (refektář), dnešní hlavní výstavní sál, vedle pak kuchyně a kapitulační síň, nyní upravené na menší vý-

stavní místnosti. Po dokončení rekonstrukce budou tyto prostory sloužit pro příležitostné výstavy. V prvním patře byly, jak je patrné z nejstaršího zachovaného plánu, cely.

Budova kláštera byla v roce 1955 převzata čs. státem pro účely technického muzea. Podle projektu arch. inž. dr. Lubora Laciny jsou nyní prováděny rozsáhlé stavební adaptace. Vlastní stavební práce provádí lidové družstvo Stavba v Brně-Židenicích. Provádění úprav je nesnadné, poněvadž budova musí být přizpůsobena požadavkům technického muzea a současně při zachování památkového charakteru je nutno očistit staré historické jádro od znešvařujících přestaveb a úprav.

Zatím byly v letech 1955–1956 opraveny střechy a upraveny místnosti v 1. poschodí na úřadovny a refektář na výstavní sál. V roce 1957 byly adaptovány místnosti pro knihovnu a upraveno vnější nádvoří, které nyní slouží velkým exponátům (letadla, lokomotivy, parní turbína aj.). V roce 1958 byla dokončena adaptace vnitřního dvora, arkádových chodeb a pěti přílehlých místností. V roce 1959 byly rekonstruovány prostory býv. kuchyně a dokončena renovace fasády na Josefské ulici a roh ulice Orlí. V roce 1960 byly dokončeny úpravy přílehlých místností na Josefské ulici a byla provedena přestavba hlavního vjezdu. Současně byl nad budoucí hlavní vchod do muzea na Josefské ulici upevněn reliéf brněnské sochařky Lacinové-Jilkové „Spoutaná energie“. Plastickou výzdobu s technickými motivy podle návrhu prof. Hrbka dostal strop v hlavním výstavním sále.

Adaptační práce pokračují dle plánu a v roce 1961 bude dokončen hlavní vchod s vestibulem, v Orlí ulici upraveny bývalé obchodní místnosti na výstavní sály a depozitáře a upravena fasáda.

Na rok 1962 se plánuje výstavba přednáškového sálu a polytechnické dílny v prostorách dnešní mateřské školy a úprava místností prvního poschodí na výstavní sály. Tohoto prostoru

používá dosud Státní vědecká knihovna v Brně jako depozitáře. Plynulý chod stavebních prací narušují dislokační potíže, poněvadž pro instituce, které ještě v budově působí, není možno získat v Brně náhradní prostory.

Při stavebních úpravách se provádí modernizace veškerého zařízení budov podle nejmodernějších požadavků, vyměňuje se elektrická instalace, která se nahrazuje silnějším vedením

pro potřeby muzea, rozvod vody je podstatně rozšiřován a ve všech místnostech je zaváděno ústřední topení, se kterým se počítá jako s přípojkou na síť teplárny.

Celková částka plánovaná na rekonstrukci budovy činí 5,4 mil. Kčs, které poskytují muzeu ministerstvo školství a kultury a Státní památková správa. Dokončením přestavby získá Brno další historickou budovu, která spolu s tzv. řim-

Záběr z hlavního výstavního sálu – refektáře. (Výstava Země jako planeta – UNESCO, 1960)

ským náměstím a budovou minoritského kláštera, který se v krátké době také dočká rekonstrukce, vytvoří uprostřed rušného obchodního centra pěkný historický komplex.

Současně se stavebními úpravami probíhá příprava stálých expozic muzea. Za pomoci předních odborníků a výrobních závodů se připravují sbírky vodních a parních turbin (ČKD Blansko, 1. brněnská strojírna), polygrafické sbírky (brněnské tiskařské podniky), sbírka letadel (Vojenská akademie Antonína Zápotockého), expozice měřicí a automatizační techniky (Závody průmyslové automatizace Praha, Tesla Brno,

Metra Blansko), polovodiče (Tesla Rožnov) a úplná vývojová řada traktorů ZKL Líšeň, které budou otevřeny v roce 1961. Později se k nim připojí expozice slévárenská, kancelářských strojů (Závody Jana Švermy) a základních technických věd.

Expozice budou sloužit nejen polytechnické výchově mládeže, ale všech občanů. Jsou vytvářeny tak, aby si návštěvníci (i netechnici) mohli ověřit, čeho bylo v tom kterém oboru dosaženo a jak bude pokračovat technický pokrok dále.

Sbírky muzea se pak stanou důležitým čini-

telem nejen vědeckotechnickým, ale také osvětovým, neboť zvýšením technických vědomostí nejširších vrstev obyvatelstva je nejlépe objasněn politický a ekonomický význam nové techniky při výstavbě socialismu.

Přestože muzeum nemá dosud stálou expozici, je velmi čteně navštěvováno, hlavně školní mládeží, která si zde na skutečných exponátech doplňuje a ověřuje znalosti podle učebních osnov. Byla zde totiž vytvořena tradice krátkodobých výstav (3–8 týdnů), kterých bylo od roku 1953 uspořádáno celkem 53. Výstavy navštívilo přes 400 000 návštěvníků.

Tematika výstav je převážně technického charakteru a jsou zaměřeny hlavně na moderní techniku; ale nechyběly ani výstavy historické a výstavy, které sledují vývoj různých odvětví techniky a vliv tohoto vývoje na současný život a výrobu. Tyto výstavy budily velký ohlas hlavně u mládeže a byly velmi početně navštěvovány.

Z nejuspěšnějších výstav uvádíme: Co dala naše technika světu (1953), 30 let československého rozhlasu (1954), 50 let československého letectví (1955), Z dějin motocyklu, Astronomické měření času (1956), Rakety dnes a zítra, Kontrolní metody ve strojírenství, Film na Moravě (1957), Železniční modelářství (1958), Hydroenergetická výstavba SSSR – výstava Polytechnického muzea v Moskvě, Čs. hlubotisk (1959), 6. a 7. celostátní výstava amatérské fotografie (1959, 1960), 1.–3. ročník výstavy mezinárodní studentské fotografie (1958–1960), Od Kostiřasu k Favoritu – výstava vývoje jízdních kol (1959), Země jako planeta – výstava UNESCO, Za vyšší úroveň kultury bydlení, Vývoj městské dopravy v Brně, Výstava sovětské technické literatury (1960).

Soustředování technických exponátů nemohlo muzeum pro nedostatek depozitních prostor v plné míře rozvinout. Přesto byly shromážděny cenné předměty, jako měřicí přístroje, kancelářské stroje aj. a jejich počet se po přidělení depozitářů v Brně bude stále zvyšovat. Potřebě požárních sborů slouží několik desítek modelů hasičského zařízení, které půjčujeme k příležitostným výstavám a které se vždy těší velké pozornosti návštěvníků.

Dokumentární skupina muzea vlastní velkou sbírku fotografických negativů a pozitivů, převážně snímků brněnské architektury, komunikací, průmyslových závodů a jejich výrobků, celkem 6000 kusů. Materiál soustředěný v této sbírce je plně využíván při výstavách a slouží i badatelům a institucím mimomuzejním.

Sbírka filmů tvoří 397 filmů němých a zvukových, většinou populárně vědeckých a naučných. K jejich využití dojde až po zřízení přednáškového a promítacího sálu.

Vyhledávaná a velmi cenná je sbírka pamětí starých dělníků, která byla vytvořena v letech

1951–1952. Jde o materiál z Moravy. Mnoho dokumentů z ní použil spisovatel Branald ve svém díle „Živé prameny“.

Sbírka technických prospektů, převážně z doby Rakousko-Uherska a 1. republiky obsahuje 50 krabic. Dokumentační skupina používá všech těchto materiálů k rešeršim a jiným pracím z dějin dělnického hnutí a dějin techniky.

Neúplně zpracovaná je zatím výkresová dokumentace z brněnských průmyslových závodů, která dává velmi živý přehled o jejich účasti na dodávkách v zahraničí již v období před první světovou válkou. Jsou zde projekty dodávek na Balkán a do východní Evropy. Po zpracování poslouží sbírka výkresů jako dokument slavné tradice brněnského strojírenství.

Vzácnou část sbírek NTM tvoří originály patentních spisů prof. Viktora Kaplana, vynálezce Kaplanovy turbíny, které muzeum získalo od Kaplanova spolupracovníka inž. Slavíka. Tyto materiály budou zastoupeny v expozici vodních turbin spolu s první zkušební turbínkou, která je též majetkem muzea.

Knihovna pobočky Národního technického muzea, která je též přístupná veřejnosti, obsahuje přes 30 000 svazků knih a časopisů. Má úplný autorský katalog a nyní se buduje systematický katalog podle mezinárodního desetinného třídění. Základ knihovny tvoří knihovna bývalé Obchodní a živnostenské komory v Brně. Hlavní obory této části: ekonomická literatura, týkající se obchodu a řemesel, literatura o průmyslových závodech, úplné statistické řady rakouské, československé a ostatních evropských států. Zvláštní částí knihovny je sbírka zpráv obchodních komor téměř z celé Evropy i některých zámořských. Patří k největším tohoto druhu v ČSSR a slouží jako materiál k dějinám průmyslu 2. poloviny 19. stol. a 20. století.

Druhou část knihovny tvoří starší a nová literatura technická, opatřovaná jednak koupí, jednak dary z knihoven technických škol a závodů. Literatura nová a nejnovější obsahuje všechny obory technického dění. Knihovna koná velmi dobrou službu badatelům i jiným zájemcům, jimž je k dispozici. V poslední době se projevuje o knihovnu zvýšený zájem hlavně mezi mládeží, která vybírá s oblibou nejen knihy nejnovější, ale sleduje také vývoj v jednotlivých odvětvích techniky.

Odborní pracovníci muzea pracují na vědeckých úkolech. Vedoucí inž. T. Šesták zpracovává problematiku stereoskopické fotografie, prom. hist. Eva Konečná zkoumá vývoj městské dopravy v Brně. Částečných výsledků výzkumu bylo použito při zpracování libreta stejnojmenné výstavy, která byla instalována v listopadu a v prosinci 1960.

Národní technické muzeum propaguje techniku kromě uvedených i dalšími formami kul-

turně osvětové práce, jako jsou cykly odborných přednášek, besedy a výklady na výstavách. Tyto formy se budou rozšiřovat hlavně až po zřízení přednáškového a promítacího sálu.

Odbornou a poradenskou pomoc poskytuje muzeu 42členný poradní sbor, jehož předsedou je akademik Fr. Pišek a jeho členy zástupci brněnských technických škol a průmyslových závodů.

Vladimír Zavřel

Novostavba státního divadla, opery a baletu v Brně

Stavbou nového divadla v Brně se uskutečňuje sen několika generací. Myšlenka zrající 75 let – od založení českého divadla v Brně – mění se v čin díky neúnavnému úsilí nadšených jedinců minulosti a z vůle mas pracujícího lidu socialistického dneška.

První vážnou akcí, jejímž cílem bylo postavení nového divadla v Brně na místě starého divadla na rohu Veveří ulice, byla soutěž, kterou uspořádalo Družstvo českého národního divadla v Brně v r. 1912 za velké účasti architektů. Smělé záměry i těžce nastřádané prostředky však zlikvidovala první světová válka.

S novými prostředky a s novou akcí začalo Družstvo až v r. 1937. Velká veřejná soutěž a následující užší soutěž objasnily problémy a určily projektanta. Autor vítězného návrhu arch. J. Víšek byl pověřen vypracováním projektu novostavby divadla. Uskutečnění stavby však zmařil mnichovský diktát a prostředky po léta oběťtě shromažďované pohltili okupanti.

Po osvobození naší vlasti a převzetí mocí lidem se myšlenka na postavení nového divadla v Brně stala opět naléhavou. Stisnuté staveniště na místě starého divadla nemohlo však vyhovět novým požadavkům. Prvořadý kulturní význam a politické poslání divadla v životě socialistické společnosti i plánovaný rozvoj města vedly proto k hledání nového staveniště. Po podrobném prozkoumání a urbanisticko-ekonomickém vyhodnocení osmi stavenišť (Veveří ul., nám. Rudé armády, Komenského nám., Husova tř., Pekárenská ul., Akademické nám., nám. 28. října, Stalinovy sady), vyhovělo nejlépe staveniště při okružní třídě, v prstenu zeleně Stalinových sadů, obklopujících historické jádro města.

Nová veřejná soutěž uspořádaná v r. 1956, oblesaná 56 návrhy, a následující fáze soutěže mezi 10 nejlepšími přinesla vítězný návrh kolektivu brněnských architektů J. Víška, V. Zavřela

Činnost brněnského Národního technického muzea byla hlavně v posledních letech bohatá, ale ještě více se od něho očekává v příštích letech. Pracovníci muzea otevřou stálé sbírky a budou se věnovat více vědecké práci a osvětovým akcím. Muzeum se stane školou poznávání vývoje techniky obyvatelstvu Brna i celého kraje.

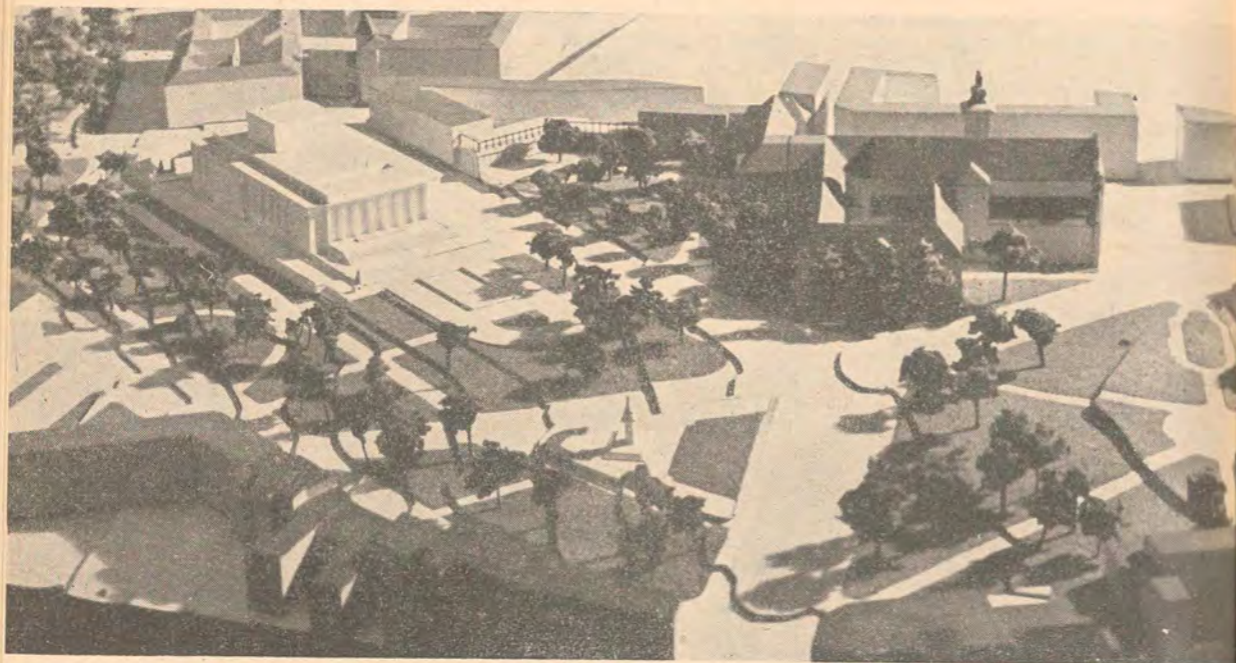
a L. Záčkové ze Státního projektového ústavu v Brně. Tento návrh se pak stal podkladem pro vypracování úvodního projektu a po splnění připomínek Státního výboru pro výstavbu též zadávacího a prováděcího projektu zpracovávaného Krajským projektovým ústavem pro výstavbu měst a vesnic v Brně v ateliéru arch. O. Oplatka.

Prováděcí projekt zpracovává v plánovaných etapách široký kolektiv architektů, konstruktérů, projektantů specialistů a kresličů za spolupráce specializovaných projektových a výzkumných ústavů, výrobních podniků i pracovníků vysokých škol. Strojní zařízení jeviště projektují specialisté z Německé demokratické republiky.

O technickou i výtvarnou kvalitu a o kulturně ideovou úroveň stavby pečuje Ideová rada pro projekt a stavbu státního divadla v Brně jako orgán ministra školství a kultury a rady KNV v Brně. Výtvarnou spoluprací je pověřen národní umělec sochař prof. V. Makovský.

Během práce na projektu musel být proveden důkladný geologický průzkum staveniště, aby se předešlo případným překvapením při provádění stavby. Protože jde o staveniště na místě bývalého hradebního příkopu, zasypaného v polovině minulého století, se složitými geologickými poměry, je zakládání stavby značně obtížné.

Nové divadlo bude tvořit jeden provozní celek s Janáčkovou operou a s blokem domů, v jehož části je dnes umístěna správa státního divadla. V budoucnu se počítá s úpravou celého bloku pro pomocné divadelní provozy, dílny a sklady. Janáčkovo divadlo bude sloužit po postavení nového divadla opery a baletu hlavně činohře. Novostavbou divadla vytváří se nový architektonický akcent v prostoru města i předpoklady pro společenské oživení Stalinových sadů. Pohledově se divadlo uplatní jak z nám. Rudé armády, tak od Janáckovy opery, i z připravovaného průlomu z tř. kap. Jaroše.

Umístění novostavby Státního divadla na městském okrubu v prostoru Stalinových sadů

Velký spád terénu – 7 m v úhlopříčně – v dispozici vhodně využitý, umožňuje jednak zřízení částečně krytého autoparkingu pro sedmdesát šest vozidel při ul. Jezuitské, jednak umožňuje příjezd divadelních vozů s kulisami přímo do manipulační haly pod jevištěm v úrovni druhého suterénu a zásobování restaurace. Kromě toho je v loubí pod kavárenskou terasou příjezdní krytá cesta pro návštěvníky divadla přijíždějící autem až pod hlediště, kde je obratiště vozidel, spojené schodištěm a výtahem se všemi pořadím.

Soustava teras kolem všech průčelí vytváří pevnou architektonickou podnož pod vlastním objektem a skýtá podmínky pro kompozičně logické a vyvážené sepětí volných plastik L. Janáčka, bratří Mrštíků a J. Mahena s budovou divadla.

Hlavní průčelí s hlavním vstupem do divadla je obráceno k severozápadu. Jeho vztah k nám. Rudé armády zprostředkuje architektonicky vyvinutý předprostor a předložené monumentální schodiště vyrovnává vliv nepříznivě klesajícího terénu. Postranní nástupy z Rooseveltovy tř. a ze Stalinových sadů slouží též jako východy z druhého pořadí. Hlavním vchodem se vejde do vstupní haly, na níž jsou provozně na-

pojeny centrální šatny dělené na tři skupiny, umístěné v přízemí při cestě k jednotlivým pořadím.

Vstupní hala je výtvarně ovládnána slavnostním prostorově vyvinutým schodištěm, které ji spojuje se společenskými prostorami v prvním a druhém pořadí. Místo dříve obvyklých chodeb, kuloárů, salónek, bufetů a kuřáren jsou zde volně vzájemně propojené prostory foyeru, promenoárů, výstavních síní atd., diferencované pouze architektonickými prostředky. Rozsáhlá vzduchotechnická zařízení umožňují divákům kouřit volně všude mimo hlediště. Součástí společenských prostorů je restaurace, kavárna, vinnárna a klubovna s bufetem pro zaměstnance divadla, umístěná pod divadelním přízemím v úrovni Rooseveltovy ul. a kavárenské terasy.

Jádrum dispozice je hlediště pro tisíc čtyři sta diváků. Tvoří je spojený stupňovitý amfiteátr mezi přízemím a prvním pořadím, ukončený podkovovou lóží s devíti sty sedadly a druhé balkonové pořadí s pěti sty sedadly. Tvar hlediště je výsledkem úsilí splnit nejen samozřejmé požadavky dobrého vidění a slyšení, ale též požadavky výtvarně ideové, směřující k vytvoření slavnostního společenského prostoru a prostředím vyvolávajícího pocit socialistické spolutnosti.

Vstup do jevištní části je z terasy před jižním průčelím, tj. od Jezuitské ulice. Protože je jevištní část divadla pracovištěm asi šesti set padesáti pracovníků uměleckotechnického provozu divadla, je velká vstupní hala vybavena šatnou a napojena na hovorňu, ordinaci lékaře a na uměleckotechnické vedení divadla.

Jádrum provozu je však hrací jeviště se třemi jevišti pomocnými. Hrací jeviště, otvírající se do hlediště prosceniovým otvorem patnáct metrů širokým a deset metrů vysokým, je vybaveno otáčivým jevištěm o průměru sedmnácti metrů, s jevištními mosty pro vertikální pohyb a sklápění a potřebnými propadly. Dvě boční jeviště a zadní jeviště jsou vybavena posuvnými jevištními vozy. Hrací jeviště je dvacet pět metrů vysoké a je vybaveno ručními i mechanickými tahy, osvětlovacími mosty a rampami, kruhovým horizontem a všemi zařízeními moderní scénické osvětlovací techniky, elektroakustikou, průmyslovou televizí a bezdrátovým spojením pracovišť. Potřebě jevištního provozu slouží velké výtahy kulis a dekorací, výtah jevištního mistra a dva rychlovýtahy pro účinkující umožňují rychlé spojení mezi všemi šesti podlažími obsahujícími jevištní příslušenství. Jsou to jednak šatny a odpočívárny technického personálu a osvětlovačů, šatny hudebníků, šatny sólistů, operního souboru i baletu, žehlárna a opravný kostýmní, vlásenkárny, zkušební sólistů, velká zkušebna sborů, zkušebna a ladírny orchestru, zkušebna baletu, velké zkušební jeviště a řada malých zkušeben. V každém patře jsou přirozeně potřebná hygienická zařízení, odpočívárny a kuřárny. Kromě velkého

skladu kostýmů jsou zde též sklady prospektů, kulis a dekorací a menší údržbářské dílny.

Budova divadla je napojena na parovodní vedení teplárny a je vytápěna teplotou vodou s topnými tělesy podokenními a topnými panely stropními. Větrání a úpravu vzduchu ve velkých společenských a provozních prostorách obstarává rozsáhlé klimatizační zařízení.

Budova má vlastní transformační stanici s potřebnou silnoproudou i slaboproudou ústřednou s akumulátorovými atd.

Konstrukci budovy tvoří železobetonový skelet s lehkým výplňovým zdívkem a montovanými panely. Nad hledištěm a provazištěm jsou ocelové střešní konstrukce.

Architektonické řešení je výsledkem úsilí nalézt pro objekt takového společenského a ideového významu, jakým je divadlo, ekvivalentní, pravdivý a soudobý výtvarný výraz, střídmy sice, avšak skýtající podmínky pro uplatnění všech druhů výtvarných umění v harmonické jednotě a v souladu s prostředky nejpokrokovější stavební techniky.

Výstavbou nového divadla v Brně se uskutěňuje jedna z největších kulturních staveb našeho státu. Objem novostavby je téměř dvojnásobný jako objem Janáčkovy opery. Stavební náklady na novostavbu i vyvolané investice budou činit téměř 70 milionů Kčs. Podle vládního usnesení o výstavbě divadla bude letos započata stavba dokončena a dána do provozu v r. 1964 na oslavu 80. výročí trvání českého divadla v Brně.

Hlavní a boční průčelí Státního divadla

Z publikační činnosti brněnských historických pracovišť v roce 1960

Rok 1960 byl jubilejním rokem dvou významných výročí v dějinách našeho státu i všeho pracujícího lidu. Vzpomínali jsme v něm jednak 15. výročí osvobození Československé socialistické republiky ze žha nacistické okupace hrdinnou Rudou armádou, jednak 40. výročí pohnutých prosincových událostí v r. 1920, které předcházely vznik vedoucí strany revolučního proletariátu, Komunistické strany Československa. Proto také publikační činnost brněnských historických ústavů a vysokých škol stála v r. 1960 ve znamení obou těchto historických dat, jichž vzpomněla nejen řada časopiseckých článků, ale také samostatnými monografickými studii, které přinesly leccos zajímavého a nového k objasnění, doplnění a prohloubení našich znalostí o jejich průběhu, a tím přispěly i k celkovému hodnocení obou těchto významných událostí, především ovšem v brněnském kraji. Proto je také první část tohoto přehledu věnována nejprve publikacím a článkům vztahujícím se k této tematice, a teprve v druhé části bude pojednáno i o ostatních pracích.

Na předním místě je nutno zmínit se zejména o dvou monografických publikacích, které vydalo v r. 1960 Muzeum dělnického hnutí Brněnska, z nichž první vyšla ve spolupráci Muzea se Svazem československo-sovětského přátelství v Brně pod titulem *Sovětská armáda v bojích o Brno*. Zajímavá a informativní knížka, zpestřená četnými fotopřílohami na křídě a mapkami bojů, byla připravena kolektivem pracovníků krajského výboru SČSSP, Muzea a filosofické fakulty brněnské university J. E. Purkyně za redakce L. Bednařika, V. Cejčka, K. Klemši, Z. Konečného a Frant. Mainuše jako příspěvek k 15. výročí osvobození ČSSR sovětskými vojsky. Jak naznačuje již podtitul publikace, „Vzpomínkový sborník“, účelem jejího vydání byla snaha dát do rukou širokému okruhu čtenářů především z našeho města a jeho okolí knížku, která by svým obsahem osvětila vzpomínky těch, kteří s napětím i v radostném očekávání prožívali ony pohnuté chvíle v r. 1945, kdy zbraně našich slovanských bratrů přinesly našemu městu i celé republice svobodu, která nám všem otevřela zároveň i novou perspektivu šťastnější budoucnosti. Knížka je však určena i těm, kteří se o tomto nezapomenutelném mezníku našich dějin budou dovídat již z literatury, učebnic, z vyprávění očitých svědků a pamětníků, ze současných pramenů. Proto je také hlavní část sborníku věnována bezprostřednímu líčení bojů a

prvních dnů osvobození, jak se o nich dočítáme z živých zápisů mnoha obecních kronik, ve vzpomínkách a dopisech samotných hrdinů tehdejších jarních dnů r. 1945, rudoarmejců. Tyto dokumentární zápisy předcházejí vhodně tři studie, jejichž autory jsou Zdeněk Konečný (Obyvatelé Brněnského kraje vítají Rudou armádu), František Mainuš (Rudá armáda osvobozuje Československo) a Zdeněk Štěpánek (Pomoc Sovětského svazu partyzánskému hnutí na Moravě). Jak ukazují již tituly těchto studií, snažili se v nich autoři podat stručný nástin průběhu osvobozovacích bojů na půdě naší republiky, především však v našem kraji, a ukázat i na obětavou pomoc Rudé armády a Sovětského svazu našim partyzánským jednotkám. Text publikace je proložen citací řady dokumentů, dělnických rezolucí, kronikářských záznamů a dopisů sovětských vojáků, které oživují a zvyšují ještě přitažlivost této knížky.

Svou další publikaci věnovalo Muzeum dělnického hnutí Brněnska 40. výročí památné generální stávky v prosinci 1920 na Rosicko-Oslavsku, kde měla tato stávka po Kladně, Třebíči a Hodoníně právě nejdramatičtější a nejvýznamnější průběh. Knížka, upoutávající pozornost čtenářů již svou nevědní úpravou a přetiskem četných dobových dokumentů, je nazvána *Oslavany obkličují*, v podtitulu *Kronika prosincové generální stávky 1920 na Rosicko-Oslavsku* (vydalo ji pro Muzeum dělnického hnutí Krajské nakladatelství v Brně). Její autor Otakar Franěk líčí zde na základě archivních pramenů a vzpomínek, které jsou uloženy v Muzeu dělnického hnutí i v jiných archívech a které psali ponejvíce sami účastníci stávky, průběh této stávky, jež se svou revolučností i svým charakterem zapsala významným způsobem nejen do dějin dělnického hnutí, ale i do vývoje celého státu v oněch letech, v nichž se rozhodovalo o jeho politické formě. Je totiž významným přínosem autorovy knihy, že je zde rosicko-oslavanská stávka nově hodnocena jako vážný pokus o revoluční převrat, jehož cílem mělo být zlomení moci buržoazie a nastolení diktatury proletariátu v našich zemích. Publikace je bohatě ilustrována mnoha černobílými a barevnými fotografiemi z dějin stávky, které doplňují i umělecké reprodukce obrazů, a řadou fotografií důležitých historických dokumentů.

Vědeckí pracovníci filosofické fakulty Purkyněovy university v Brně připravili k 15. výročí znovuosvobození ČSSR rovněž zvláštní pub-

likaci, již nazvali *Vám osvobození a lásku Vám* (hlav. redaktor Artur Závodský, vydalo Státní pedagogické nakladatelství v Praze). Publikace podává jednak informativní přehled budování a rozvoje jednotlivých kateder fakulty za posledních 15 let, jednak je zde uveřejněno několik studií, věnovaných osvobozovacím bojům za druhé světové války na naší půdě, které napsali František Hejl (Z boje za svobodu), František Mainuš (Sovětské váleční zajatci na našem území v letech druhé světové války) a Zdeněk Konečný (Rudá armáda – osvoboditelka). Další studie se zabývají odrazem těchto památných událostí v naší i sovětské literatuře (Jaroslav Bartušek, Osvobození republiky v květnu 1945 v zrcadle české poezie a krásné prózy a Jaroslav Burian, Osvobození Československa v dílech sovětských spisovatelů), v umění (Zdeněk Kudělka, Rok 1945 v československém sochařství), v odrazu nové skutečnosti při formování našeho spisovného jazyka (Milan Jelínek, Spisovná čeština po roce 1945) a v přetváření buržoazních idejí ve vědomí naší pracující inteligence v době budování a vítězství socialismu (Lubomír Nový, O překonávání masarykismu ve vědomí naší inteligence). Poslední z příspěvků je věnován vzpomínce na Jana Juránka, jednoho z asistentů filosofické fakulty v Brně, jenž zahynul vedle řady dalších jejích členů v koncentračním táboře ve Flossenbürgu (Artur Závodský, Jeden z řady). Slavnostní publikace je uvedena faksimilovým otiskem básně Karla Kapouna Byli tu, zhudebněné Zdeňkem Blažkem, a doplněna dokumentárními fotografiemi filosofické fakulty, jejich pracoviště, sbírek, profesorského sboru a ostatních zaměstnanců fakulty, kteří se zasloužili za války o její záchranu nebo rozvoj.

Také Státní archiv v Brně věnoval v r. 1960 15. výročí znovunabytí naší státní samostatnosti a patnácti letům budovatelského úsilí na Moravě zvláštní číslo svého časopisu, *Brněnského archívního věstníku*. Na podkladě dokumentů uložených v jeho fondech ukázali vědeckí pracovníci archivu v řadě článků, jak bojovala naše komunistická strana již před Mnichovem proti zrádné politice české a slovenské buržoazie, připravující ve strachu o své pozice pozdější okupaci našeho státu (Viktor Bräuner, Některé poznatky z doby bojů na obranu republiky), jak probíhal skrytý odpor našich horníků proti okupantům, kteří chtěli využít bohatství našich dolů především pro své válečné cíle (Miroslav Trantírek, Hornické stávky a boj horníků proti okupantům v letech 1939–1945), jakých zvrstev se dopouštěli nacisté ještě v posledních fázích války na obyvatelstvu řady moravských obcí (Alois Kocman, Zvrsteva nacistické armády na jižní Moravě v posledních dnech války), jak probíhaly první osvobozovací boje na půdě Moravy (Mojmír Švábenský, Hodonín v době osvobození Ru-

dou armádou a Libuše Urbánková – Milada Wurmová, Osvobození Vyškova Rudou armádou), jaké byly škody, napáchané v naší zemi okupanty a válkou (Jiří Radimský, První týdny po osvobození – Situační zprávy z moravskoslezských okresů a Milada Vymlátílová, Příspěvek ke stavu našeho hospodářství po osvobození), i obtíže, jež musela Morava překonávat při obnově svého válkou rozvráceného hospodářství (Milada Musilová, Několik dat k hospodářské situaci Moravy před dvouletkou).

Další příspěvky Brněnského archívního věstníku jsou pak věnovány pracím, které ukazují, jak převratně se projevovalo patnáct let budování nové socialistické společnosti v našem zemědělství (František Zřídkař, K bojům ČSM na Brněnsku za uskutečnění politiky KSC a vlády Národní fronty v otázce zvyšování zemědělské výroby, a Jindřich Obršlík, Patnáct let nové cesty československého zemědělství – K úloze Jednotného svazu českých zemědělců), v lesnictví (Vladimír Voldán, Péče o moravskoslezské lesy v prvních letech po osvobození), na poli naší sjednocené tělovýchovy (Alois Menšík, Boj o sjednocení naší tělovýchovy po osvobození a její růst po r. 1948) i v životě nepatrné, kdysi téměř zapomenuté moravské vesnice (Blažena Bolečková, Patnáct let mírové práce obce Velatice).

Čtyřicátého výročí generální prosincové stávky bylo v Brněnském archívním věstníku vzpomenu rovněž několika příspěvky našich archivářů. V prvním otiskuje Marie Kalová vzpomínky očitého svědka a účastníka stávkových bojů na Blansku (Generální stávka roku 1920 v Blansku), v druhém doplňuje Milada Wurmová dosavadní naše znalosti o průběhu stávky přímo v Brně několika dalšími detaily, čerpanými z archivního materiálu Státního archivu v Brně (Příspěvek k průběhu generální stávky roku 1920 v Brně). Libuše Urbánková shromáždila několik rezolucí a interpelací podaných ve sněmovně jako protest proti perzekuci účastníků stávky v Oslavanech, které jsou zároveň dokladem Solidarity pracujícího lidu v boji za oběti prosincové generální stávky, jak nazvala autorka i svůj příspěvek. Naproti tomu dokladem nepřátelského postoje, ba přímo strachu vládnoucích buržoazních kruhů před nebylým vzkypěním revoluční nálady dělnictva je článek Milady Vymlátílové, Perzekuci akce čl. buržoazie proti účastníkům prosincové generální stávky v roce 1920, v němž se autorka zabývá otázkou zrušení porot, které měly soudit obviněné účastníky stávky, a jejichž zrušení si tehdy vynutila buržoazní justice v obavách, že by mohly přispět k případnému zmírnění osudů nebo přímo i k osvobození „viníků“, protože členy těchto porot byli i prostí pracující, sympatizující ne se soudci, ale s obžalovanými.

Vlastivědný věstník moravský, který je tribunou našich vlastivědných pracovníků, přinesl rovněž několik článků k 15. výročí i prosinci 1920. Patří k nim např. příspěvek Bronislavy Mackové Ze života partyzánů na Moravskotřebovsku, v němž jeho pisatelka seznamuje čtenáře nejen s bojovníky, ale i s těžkými podmínkami, v nichž partyzáni museli žít. Osvobozovací boje sovětské armády na Moravě a přímo i v Brně jsou tématem příspěvků Václava Jáši (Boje sovětské armády za osvobození jižní Moravy), Jindry Sobotky (Historická bitva o Brno za druhé světové války), Milady Wurmové a Libuše Urbánkové, které uveřejnily v časopise několik výtahů z kronik, ličících průběh těchto bojů na Blanensku (Poslední dny druhé světové války na Blanensku v kronikách). O bratrské pomoci Rudé armády městu Brnu při jeho zásobovacích potížích po skončení války píše Bedřich Pšir (Jak pomáhala Sovětská armáda zásobovat město Brno), znovuvýstavbou těžce poškozené bývalé brněnské Zbrojovky, nyní Závodů Jana Švermy, v němž se budování nového života po roce 1945 projevilo již mnoha radostnými úspěchy, zabývá se článek Věry Jiríčkové (Z historie Závodů Jana Švermy v Brně za posledních patnáct let). Ve chvíli, kdy vzpomínáme patnácti let naší nové svobody a kdy se radujeme nad dosaženými úspěchy, jež byly vykoupeny tolika obětmi a usilovnou prací všech poctivých občanů našeho státu, nutí nás k zamyšlení i příspěvek Josefa Kolečky Co zamýšleli nacisté s národy střední a východní Evropy, který varuje a připomíná, jak znovu zdvihá na našich hranicích beztržestně hlavu fašismus a revanšismus. Poslední příspěvek, uveřejněný ve Věstníku v rámci obou výročí, ukazuje pak ohlas prosincových událostí před čtyřiceti léty na Oslavansku v lidové písně tvorbě, jak o tom svědčí obsírná dvacetisloková Píseň oslavanských horníků o prosinci 1920, kterou otiskl Oldřich Sirovátka a v níž je zevrubně líčen průběh stávkový i represálie, které následovaly po jejím potlačení.

Je přirozené, že na obě památná výročí nebylo zapomenuto ani v přítomném sborníku *Brno v minulosti a dnes*. Upouštím však zde od jejich přehledu, protože se s nimi může čtenář seznámit v originále přímo na stránkách tohoto časopisu.

Nebylo by však úplné, kdybych se při této příležitosti nezminila aspoň několika slovy i o další publikaci, vydané sice Městským národním výborem v Brně, určené však rovněž v rámci slavnostního výročí našeho vzpomínání na rok 1945, patnácti letům rozvoje a výsledkům, k nimž naše město za tuto dobu, zejména od února 1948, na své cestě k socialismu a komunismu již dospělo. Celkem útlá, ale obsahem bohatá knížka, nazvaná prostě *Brno od osvobo-*

zení 1945-1960, informuje nás nejen textem, ale i četnými dokumentárními fotopřílohami, statistickými přehledy a grafy, které výstižně dokreslují její obsah, o rozvoji města, jeho místním hospodářství, bytové výstavbě, o různých zvelebovacích akcích jeho obyvatel, o školství, zdravotnictví, kulturní výstavbě, sociálních zařízeních, péči o rekreaci brněnských občanů, o rozvoji jeho obchodu a průmyslu, o němž podávají přesvědčivý důkaz i brněnské vzorkové mezinárodní veletrhy, o nových formách jeho zemědělské výstavby, o finančním hospodářství apod.

Ostatní články i publikace, vydané v r. 1960 brněnskými historickými ústavy, jsou zaměřeny k nejrůznější tématice, v níž však přední místo zaujímají práce týkající se hospodářského a sociálního vývoje, zvláště pak vývoje dělnického hnutí na Moravě. Tak v 79. ročníku ústředního časopisu moravských historiků, ve *Sborníku Matic moravské*, který 40. výročí generální prosincové stávky a současně i vzniku KSČ v r. 1921 chce věnovat zvláštní část až v r. 1961, je to řada obsírnějších i kratších článků a materiálů s touto tematikou. K nim náleží především studie Františka Jordána Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století, v němž autor v literatuře poprvé samostatně a soustavně sleduje a hodnotí uvedené období, které bylo až dosud tradováno v naší historiografii dělnického hnutí na Moravě jako údobí klidu a umírněnosti proti současnému vývoji v Čechách, ačkoliv z některých novějších prací moravských historiků vysvítalo, že i na půdě Moravy muselo v této době docházet k prudkým rozkolům v dělnickém hnutí. Otázkou zde práce Fr. Jordána, který si vzal za úkol sledovat vývoj moravského dělnického hnutí od jeho počátků až do splynutí strany mírných a radikálů na sjezdu československé sociální demokracie v Brně, potvrzuje plně naznačenou již tezi o silném radikalismu, který se na Moravě projevoval s nemenší intenzitou než v sousedních Čechách. Dělnickému hnutí je věnována pozornost i v jiném příspěvku, nazvaném K počátkům bojů nezaměstnaných v Třebíči v r. 1931, jehož autorem je Jan Janák. Třebíčsko bylo nejen nejprůmyslovějším místem v jinak zemědělské oblasti této moravské končiny, ale je známo již od osmdesátých let minulého století také revolučností tamějšího dělnictva, které také v letech krize a nezaměstnanosti, jež citelně zasáhla trebičský, převážně kožedělný průmysl, postavilo se hned od počátku na stranu politiky KSČ a jejího boje proti nezaměstnanosti, proti kapitalistům, Bojem trebičského proletariátu za jednotnou lidovou frontu pod vedením komunistické strany v době ohrožení republiky fašismem v r. 1938, který na Třebíčsku probíhal ve znamení ostrého zápasu s místními kapitalisty, zejména Bařou, zabývá se i Jaroslav Sýkora ve své studii Bařa proti

jednotné a lidové frontě na Třebíčsku. Pronikání moravského kapitálu na Balkán, který svým málo vyvinutým průmyslem byl výhodným odbytištěm výrobků zejména českého průmyslu v době nástupu imperialismu před první světovou válkou, osvětluje Ctibor Nečas na materiálu Obchodní a živnostenské komory v Olomouci (Obchodní a živnostenská komora v Olomouci a pronikání moravského kapitálu na Balkán v letech 1900-1914).

Kromě článků sledujících vývoj dělnického hnutí je publikováno na stránkách Sborníku několik příspěvků vztahujících se i k hospodářským poměrům a sociálním bojům na venkově v době feudalismu. Tak majetkové poměry měšťanů v Brně před šesti stoletími jsou předmětem studie Jaroslava Meznika Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století, rozbohem a hodnocením urbárů v době předbělohorské zabývá se ve svém příspěvku Urbáře jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice Jiří Jirásek. Autor poukazuje přitom na to, že většina historiků věnovala svou pozornost převážně urbárům z období, kdy tyto urbáře u nás teprve vznikaly, tj. ze století 14. a 15. Zcela odlišný charakter mají však již urbáře z doby pozdější, neboť se v nich bezprostředně zrcadlí všechny změny, kterými procházelo od poloviny 16. a na počátku 17. století hospodářství země, v němž se začíná významným způsobem uplatňovat režijní velkostatek, a které ovlivnily i situaci poddaných před Bílou horou. K sociální problematice je zaměřen i příspěvek Michaela Vaňáčka Žhářské listy v robotní vzpouře r. 1821, v němž se autor zabývá zvláštní formou odporu poddaných v robotní vzpouře, která vypukla v uvedeném roce v západní a jihozápadní části Moravy a která se projevila v tom, že poddaní odpírali robotovat vrchnosti proto, že je jim v tom zabraňováno pohružkami vypálení jejich usedlostí. Zajímavou Zprávu o celkové situaci na Moravě v r. 1771, vypracovanou úředníky zabývajícími se sčítáním obyvatelstva v r. 1770, otiskuje ve Sborníku v originálním německém znění Josef Kočí. Zpráva, která je cenná již tím, že osvětluje poměry na Moravě právě v předvečer velkého nevolnického povstání v r. 1775, jež předcházela léta neúrody a hladu, postihující zejména poddané na venkově a chudinu ve městech, doplňuje podobnou zprávu o současných poměrech v Čechách, vydanou Josefem Kalouskem v Archivu českém (1913, sv. XXIX).

Ostatní příspěvky publikované ve Sborníku Matic moravské jsou obsahově již rozmanitější. Metodicky je zaměřena obsírnější práce Jaroslava Marka O studiu městského přístěhovalectví, v níž autor ukazuje na rozmanité možnosti, jež právě studium této otázky může poskytnout nejen při zkoumání národnostních poměrů v našich městech, na něž soustřeďovala záměrně

svou pozornost starší i novější německá historiografie chtějící dokázat dávný německý charakter řady našich měst, ale že údaje o přístěhovalectví, jež je ovšem nutno studovat v delším časovém úseku a na materiálech z více měst, dovolují nahlédnout i do hospodářských poměrů a společenského rozvrstvení městského obyvatelstva a poslouží k výzkumům demografickým, sídelně zeměpisným a historickogeografickým vůbec. V dalším článku popisuje František Hejl Účast francouzských partyzánů v bojích Slovenského národního povstání, do diskusních příspěvků zaslal k problematice vzniku českého národa ze starších slovanských a před slovanských složek Emanuel Šimek práci pojednávající o rozdílných cestách, jimiž se v otázce slovanského osídlení ubíral vývoj v jižních Čechách a jihozápadních částech Moravy (K etnogenezi slovanského osídlení jižních Čech a jihozápadní Moravy). Miroslav Flodr přispěl článkem o Knihovně a archivu olomoucké kapituly, Ladislav Hosák pojednáním o hustopečských kronikách z 16. až 18. století (Příspěvek k staršímu moravskému dějepísectví), několik článků je pak věnováno jazykovědě (Rudolf Šrámek, Přecházení některých sloves mezi typy „dělat“ a „mazat“ na Moravě – O jejich zeměpisném rozložení) a dialektologickým studiím (Svatava Prokešová, Z výzkumu nářečí na Moravě a Josef Skulina, Jsou Gallašovy poznámky o valašském nářečí správné?).

V závěru nutno konečně nejen ocenit, ale i vítat, že kromě článků najdeme letos ve Sborníku ve větším měřítku než dosud i řadu recenzí a zpráv z literatury.

Desátý ročník historické řady *Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university* (řada C, č. 7/1960) je zasvěcen především studiím a článkům v českém, německém a francouzském znění z oblasti pomocných věd historických, které zde byly uveřejněny k počtu profesora pomocných věd historických na filosofické fakultě v Brně, doktora historických věd Jindřicha Šebánka jeho žáky, přáteli a spolupracovníky při příležitosti jeho šedesátých narozenin. K této nejvlastnější oblasti jeho působení přispěli svými pracemi Zdeněk Fiala, navazující ve svém příspěvku K otázce funkce našich listin od konce 12. století, který si všímá a hodnotí společenskou funkci listin z této doby, pokud pocházejí z prostředí církevních feudálů, na jednu ze svých starších prací, jež se zabývá tímtež hodnotícím hlediskem u listin světské proveniencí. Rovněž Saša Dušková vrací se ve své studii, nazvané Kdo byl notář Jindřich, znovu k této významné osobnosti na dvoře Přemysla II., která zasáhla v posledních letech přemyslovské vlády do diplomatického dění své doby v celé jeho šíři, a seznamuje historickou veřejnost s výsledky, k nimž se v souvislosti s činností této osoby na poli diplo-

matického bádání již dospělo. Tématem dalšího příspěvku, který pochází z pera Miroslava Flodra (Le manuscript d'Olomouc des lettres de Bernard de Clairvaux), je rozbor první části rukopisu olomoucké kapituly (CO 98), obsahujícího také výbor dopisů Bernardových; na základě tohoto rozboru dospívá autor k stanovení datace rukopisu, který klade do poloviny 12. století, a současně k vyslovení závěru, že jde o jeden z nejstarších dosud známých rukopisných záznamů Bernardovy korespondence. Vladimír Vašků srovnává opět ve svém příspěvku – jak napovídá již jeho titul K otázce individuálního stylu v listinách Václava II. a Václava III. – zvláštnosti písma a stylu listin vzniklých v kancelářích jmenovaných panovníků, jejichž důkladný a systematický rozbor může později pomoci k vypracování celkového obrazu působnosti královské kanceláře v období posledních Přemyslovců. Jiným příspěvkem z pomocných věd historických je i článek, který napsal Miloslav Rejnuš (K interpolaci o rychtářích v Soběslavově privilegii pro pražské Němce). Jde o diplomatický rozbor privilegia z konce 12. století, jež je nejstarším úředním dokumentem, v němž se odrážejí počátky městského života v našich zemích a v němž autor poukazuje na úzkou souvislost mezi volbou rychtáře a městského faráře, a tím i na společenský dosah tohoto dokumentu v době raného feudalismu. Na nové možnosti ve zkoumání Bočkových fals, a to na základě rytmického rozboru textů, upozorňuje ve svém Příspěvku k rytmické revizi Bočkových fals Jaroslav Ludvíkovský, Jiří Pražák pak na využití starých inventárních soupisů pro vědecké bádání na poli diplomatiky, jejichž průzkum, jak autor ukazuje na příkladu starých břevnovských inventářů (Břevnovská deperdita z doby přemyslovské), může posloužit při soupisech a kontrole listin v nejstarší době i k vypracování přehledu dějin našich archivů v předhusitské době, jež má tvořit závěrečnou kapitulu v připravovaném diplomatu.

Dvěma listinami ze 14. století, jež jsou uloženy v archivu pražské kapituly a týkají se jednak pronájmu pozemků, jednak odpustků míšeňského biskupa Franka v souvislosti s opravou kaple sv. Diviše, ležící na důležité obchodní cestě nedaleko Míšně, zabývá se německý historik Harald Schieckel ve svém příspěvku Zwci Prager Urkunden zur Geschichte der Dionysiuskapelle bei Meissen. Otázkou existence a vlivu české listiny ve východních slovanských oblastech (Ukrajina, Moldavie) zabývá se ve své studii K otázce vztahů listiny české, ukrajinské a moldavské v druhé polovině 15. století Josef Macůrek, jež zde navazuje na své dvě předchozí práce o vztazích česko-ukrajinských a česko-moldavských, které uveřejnil ve sborníku věnovaném Franku Wollmanovi k sedmdesátinám (Praha

1958) a ve Slovanských historických studiích (Praha 1959). Posledním příspěvkem z pomocných věd historických – nehledíme-li k článku pražské numismaticky Emanuely Nohejlové-Prátové, která se zabývá ikonografickou a výrobní souvislostí mezi razidly pražských grošů Václava II. (1300–1305) a českých pečetí – je článek, který ve Sborníku publikoval Josef Kabrda pod názvem Une nouvelle contribution à l'étude de la paléographie et de la diplomatique turque-ottomane, v němž autor poukazuje na důležitost znalostí turecko-otomanské paleografie a diplomatiky pro úspěšné studium dokumentů týkajících se staré osmanské říše a její politiky.

Zbývající články 9. ročníku citovaného Sborníku se týkají Dudíkových neuskutečněných návrhů na organizaci archivnictví v rakouské monarchii v polovině 19. století, o nichž píše Jiří Radimský na základě materiálů uchovaných v Dudíkově pozůstalosti, uložené ve Státním archivu v Brně, a jejichž doslovný text otiskl autor tohoto článku již ve zvláštní příloze v Brněnském archivním věstníku (Dudíkovy snahy o organizaci archivnictví v Rakousku). Výkladu slova rex a dux, užívaných v našich i cizích pramenech pro označení panovníků ve starším středověku, a to v souvislosti s pokusy najít spojení mezi Velkomoravskou říší a státem Přemyslovců, věnuje pozornost František Graus ve svém článku Rex-dux Moraviae. Studie Jaroslava Kudrny K některým otázkám trestní politiky italských komun XII. století zabývá se zvláštním právním postavením italských měst, v nichž se setkáváme se ztotožněním státu s městem a jež se odráží i v jejich sociální struktuře a právní politice. Antonín Haas si všímá ve svém příspěvku Ženský nábytek v magdeburské oblasti českého městského práva rozdílu mezi právem magdeburským a norimberským v našich městech, které lze zjišťovat v oblastech rodinného a dědičného práva na podkladě tzv. ženského nábytku. Jaroslav Mezník sleduje Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. století, Bedřich Šindelář se opět zabývá úlohou české emigrace v Sasku, kterou sehrála v úsilí o obnovení českých poměrů z r. 1618 čas zasedání vestfálského mírového kongresu v letech 1643–1648 (Die böhmischen Exulanten in Sachsen und der Westfälische Friedenskongress). Posledním článkem je práce Zdeňka Konečného, která je – jak naznačuje již její název – Příspěvkem k hospodářským vztahům československo-sovětským ve dvacátých letech.

V závěru přináší Sborník soupis všech prací prof. Šebánka vyšlých buď samostatně, nebo otisknutých v různých časopisech, novinách nebo sbornících, dále recenze a ve zvláštní příloze referáty, které přednesli v r. 1960 na Mezinárodním kongresu historiků ve Stockholmu Josef Macůrek a Arnošt Klíma, z nichž první pojed-

nával o Otázce přechodu od feudalismu ke kapitalismu v zemědělství ve střední Evropě (16. až 18. století), druhý pak se týkal Otázky přechodu od feudalismu ke kapitalismu v průmyslové výrobě ve střední Evropě (od 16. století do 18. století).

Jubilejní 15. ročník Vlastivědného věstníku moravského za r. 1960 byl po obsahové stránce rovněž pestrý. Kromě příspěvků, zaměřených ke vzpomínkám na 15. výročí osvobození naší vlasti, o nichž jsem se zmínila již výše, je to řada kratších i delších článků, které přes svůj populárnější ráz přinášejí leckteré nové postřehy nebo přispívají k rozšíření našich znalostí v oblasti dějin hospodářských, sociálních, literárního vývoje, k dějinám kulturně uměleckým, k významným osobnostem veřejného života na Moravě i k jiné problematice vlastivědného bádání v době starší i nové.

Tak moravskému rybníkářství v době předběllohorské je věnován příspěvek Františka Matějka O rybníkářství na Bučovicku v druhé polovině 16. století, o moravském vinařství píše Osvald Nevřiva (Pěstování vinné révy na Moravě v minulosti), zanikající řemeslné výroby si všímají články Vojtěcha Medka (Zánik soukennického řemesla na Vyškovsku) a Vlasty Svobodové (Poslední barvířská dílna na Horácku). Sociální a hospodářské poměry poddaných v době feudalismu jsou tématem příspěvků Jiřího Jiráského (Třídní boje na moravském venkově v předběllohorském období), Jaroslava Novotného (Soupisy poddanských svrsků v městečku Blučíně v předběllohorském období) a Vlasty Pošváte (O převodech gruntovního majetku na Brněnsku v 17. a 18. století) a Jaroslava Štíky (Ke způsobu života valašských salašnických pastevců za feudalismu). Hospodářských a sociálních poměrů i celkového vývoje našich měst v minulosti se týkají opět příspěvky Karla Tihelky (Z purkrechtních register města Bučovic), Jiřího Tikala (Tři drobnosti z minulosti Svitav), Rudolfa Jelínka (Z dějin židovské obce Miroslavi) a Floriána Zapletala (Pohled na Přerov z roku 1727). O hudební tradici jihomoravského Znojma píše Jiří Fukač (K dějinám hudebního dramatu ve Znojme), o jedné z významných osobností brněnského divadelního života a brněnské scéně v osmdesátých a devadesátých letech minulého století Zdenka Jerábková (Brněnské působení Pavla Švandry ze Smčic), o lidnatosti moravských měst v minulosti pojednává Jaroslav Marek (O velikosti moravských měst v minulosti), přičiny zániku velkého množství středověkých osad rozebírá Vladimír Nekuda (Proč zaniklo ve středověku tolik osad?).

Dělnickým hnutím a jeho organizací se zabývají články Marie Bednařikové (Z činnosti Svazu proletářských bezvěrců na Brněnsku v letech 1931–1932), Vlasty Tesařové (Ke vzniku pro-

letářských organizací mládeže na Brněnsku), dále Václava Peší (Počátky organizovaného dělnického hnutí na Vsetínsku), Ivana Pfaffa (První stávka na Vysočině v Telči r. 1851), Ladislava Bednařika (Den sbratření českých a německých dělníků 31. května 1936 v Hrušovanech n. Jev.) a Ludvíka Kubička (Působení soudruha Antonína Novotného na Hodonínsku r. 1938).

Obrazem ubohých sociálních poměrů vychovatelů naší mládeže v minulém století je článek Huberta Příbyla Ze života učitele před sto lety.

Životu a práci významných osobností na Moravě je v časopise věnováno několik vzpomínek v příspěvcích Josefa Dočekala, jež oceňuje působení jednoho z předních pracovníků v dělnickém hnutí moravském v době kapitalistické první republiky Josefa Jurana (Josef Juran, bojovník za práva pracujícího lidu), Aloise Gregora, který píše O životě a díle Fr. Černého, jehož působení je zároveň – jak praví i autor článku v podtitulu – příspěvkem k dějinám brněnského vědeckého a kulturního života na rozhraní 19. a 20. století, dále Dušana Jeřábka, jež vzpomíná na známého pedagoga a filologa Jana Evangelistu Kosinu. Jinému pedagogu, rodákovi z Vysočiny, je věnován příspěvek Miloslava Kunce, vzpomínka na zasloužilého učitele Františka Kunce, několik Dokumentů o přátelství A. Zábranského a K. M. Čapka-Choda otiskuje František Tvrdoň. Literárním oceněním rukopisných pamětí národopisce M. Mikšíčka se zabývá Milan Kopecký (Literární význam Mikšíčkových pamětí), na nářečové zvláštnosti v různých krajích Moravy upozorňuje Věra Michálková (K vlivu spisovné češtiny na lidová nářečí), Josef Skulina (O valašském nářečí) a Josef Vrbka (Drobné poznámky k nářečí Malé Haně). Novým posláním a úkoly vlastivědného bádání v době socialismu se zabývají dva příspěvky, jejichž autory jsou Gracián Chaloupka (K novému pojetí vlastivědy) a Jiří Radimský (Vlastivěda a dnešek). Metodickým návodem ke zpracování dějin průmyslových závodů je konečně příspěvek Josefa Vytisky Píšeme dějiny průmyslového podniku.

Zbývající články jsou zaměřeny k tématům rodopisně topografickým, které si vybral pro svůj příspěvek, nazvaný Žižkové z Trocnova a počátky Moravského Žižkova, Jindřich Obršlík, dále k různým zajímavostem, jako je článek Jak došlo k první srážce vlaků v Evropě 7. července 1839 ve Vranovicích, jehož autorem je Hubert Hrozínek, k významu a možnostem využití archivního materiálu, jako jsou např. moravské a slezské důlní mapy, pro potřeby našeho průmyslu, o nichž pojednávají Miroslav Krejčíř a Miroslav Trantírek (Moravské a slezské důlní mapy v brněnském Státním archivu). Kritickým zhodnocením článku Al. Ferulíka, Hrutov, Hrutovsko, hrutovská pole, hrutovská provincie, který byl otištěn ve 14. ročníku ve Vlastivědném

věstníku moravském, je příspěvek Václava Richtra, Hrutovsko.

Sborník je i letos doplněn četnými recenzemi, zprávami o činnosti muzeí, vlastivědných spolků apod. a zpestřen obrazovými přílohami, které doprovázejí text mnoha článků.

Kromě příspěvků vztahujících se k archivní teorii a praxi, z nichž zde jmenujeme aspoň příspěvek Libuše Urbánkové týkající se klasifikace jednotlivých druhů archivních dokumentů podle archivářů NDR (Některé zajímavosti ze současné archivní teorie v NDR) a Viléma Bräunera pojednávající o zkušenostech z pořádání map a plánů v archívech NDR (Diskuse o pořádání map a plánů v archívech) a výše již uvedených jubilejních článků, je otisknuta v Brněnském archivním věstníku v r. 1960 rovněž ještě řada historických studií, ať jsou již věnovány dalším různým výročím, nebo upozorňují na písemnosti k nejrůznější problematice, uložené ve fondech Státního archívu v Brně.

K první skupině náleží článek Vladimíra Voldána První máj 1890 v jihozápadním cípu Moravy, napsaný k jeho sedmdesátému výročí, čtyřicáté výročí připojení Valticka k ČSSR je název dalšího příspěvku téhož autora. Jiří Radimský otiskl ve svém příspěvku, nazvaném Mezinárodní den proti válce 1. srpna 1931, několik zajímavých dokumentů vztahujících se k přípravám a průběhu této akce. K těmto vzpomínkovým pracím můžeme konečně zařadit i článek Milady Wurmové Dopisy českých spisovatelů, jejichž výročí v r. 1960 vzpomínáme, ve Státním archívu v Brně. Z ostatních historických příspěvků sem náleží i List z dějin Vyškovska od M. Dobiáše a Patrimonijní velkostatek Uh. Hradiště, jehož pisatelkou je Alena Jůzová. Cenou pomůckou nejen pro práci archivářů, nýbrž i pro ostatní naše historiky-sfragistiky, je Soupis pečeti moravských markrabat a markraběnek z lucemburského rodu v brněnských archívech, který uveřejnil v Brněnském archivním věstníku Mojmir Švábenský, jehož práce je tím záslušnější, že může dobře vyplnit mezeru v chybějícím dosud přehledu pečeti českých panovníků a panovnic po r. 1306, který přes své ohlášení (Fr. Beneš) dosud nevyšel.

Na možnosti využití písemného bohatství ukrytého ve fondech brněnského Státního archívu upozorňují Vladimír Voldán ve své studii Materiál k dějinám lesů ve Státním archívu v Brně, Jindřich Obršlík v článku zabývajícím se Problematikou dějin zdravotnictví, řešitelnou na podkladě fondů a sbírek ve Státním archívu v Brně, Mojmir Švábenský, jehož práci Prameny ke stykům českých zemí s východními Slovany do roku

1917, uložené ve Státním archívu v Brně, může doplnit i stručný referát Jindřicha Obršlíka a Milady Vyměškové o Besedě o archivních dokumentech k československo-sovětským vztahům ve Státním archívu v Brně, který se zabývá těmito vztahy a jejich ohlaselem na Moravě v období první republiky. Z ostatních článků, jež upozorňují rovněž na rozmanitost námětů, k nimž mohou naše archivní fondy poskytnout množství pramenů, je možno jmenovat ještě příspěvek Viktora Michálka Využití materiálů živnostenských společenstev jako historického pramene, dále článek Miroslava Trantírka Zemská registratura, a konečně i práci Jiřího Radimského, který se ve své úvaze Archívy a dnešek zamýšlí nad novým posláním a úkoly archívů v dnešní socialistické společnosti a nad pomocí, kterou mohou přispět při budování jejího hospodářství, při politické a ideové výchově a k rozvoji socialistické vědy a kultury.

Z monografií, vydaných v r. 1960 našimi brněnskými vědeckými pracovišti, zbývá zmínit se v závěru tohoto přehledu o jejich publikační činnosti ještě několika slovy o dvou dalších knihách s historickou tematikou, které vyšly jako 66. a 67. svazek *Spisů filosofické fakulty university J. E. Purkyně v Brně*.

První z nich, kterou napsal František Mainuš pod titulem Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století, sleduje vývoj těchto dvou důležitých odvětví moravskoslezské výroby v období přechodu feudalismu ke kapitalismu, jehož problematice je v posledních letech věnována v marxistické historiografii zvýšená pozornost. Autor, jenž zde navazuje na svou předcházející práci zabývající se moravskoslezským plátenictvím v 17. a 18. století, klade tentokrát těžiště své nové práce do století osmnáctého, protože právě v této době, jak zjišťuje, hrálo bavlnářství a vlnářství tak důležitou roli v hospodářském životě, že jejich významu a rozsahu nedosáhlo tehdy žádné jiné výrobní odvětví. Fr. Mainuš si přitom všímá jak výroby řemeslné, tak i manufakturní, protože obě tvořily v tomto období, jak autor zdůrazňuje, ještě nedělitelný celek, zatímco na přelomu 18. a 19. století byly již vytvořeny příznivé podmínky pro přerůstání manufakturní výroby v tovární. Použitelnost knihy, na jejímž konci je uveden obsáhlý seznam literatury a pramenů, i pro zahraniční badatele umožňuje resumé v německém a ruském jazyce, k orientaci slouží místní rejstřík.

Druhá kniha, která tvoří 67. svazek uvedených fakultních spisů, nese název Skriptorium olomoucké a jejím autorem je Miroslav Flodr.

Karel Fojtik

Na okraj etnografických prací o Brně a Brněnsku

Až do zcela nedávné doby byl téměř všechen zájem etnografů obrácen k studiu rozmanitých stránek života a kultury vesnického zemědělského obyvatelstva a rozmanitých rukodělných technik, které se na vesnici udržovaly. Četní badatelé dokonce viděli hlavní smysl své práce v objevování právě nejarchaičtějších stránek lidové kultury, rozmanitých přezítků, které se udržely pouze v nejhlušších, nejzapadlejších místech u nejstarších lidí, a všechny pokusy zkoumat etnograficky život současných obyvatel vesnice nebo dokonce města považovali za pokusy odvést etnografii od jejího pravého poslání: hledat, co je v kultuře a způsobu života lidu každého národa typické, charakteristické, což je možno podle jejich názoru najít jenom v prostředí vesnickém, v sebe uzavřeném.

Takový poměr k etnografickému výzkumu města a městského obyvatelstva měl několik příčin. Největší význam tu měla společenská úloha, kterou měl národopis v době, kdy se ustavoval jako věda, na přelomu 18. a 19. století. V době, kdy se konstituovaly buržoazní národy, byl zaměřen k hledání a popisu nejvýraznější „národních“ stránek lidového života, k objevování projevů „národního ducha“, manifestujícího se v nejtýpějších výtvořích lidové kultury. Hledal přitom nejen to, co odlišovalo jeden národ od druhého, sousedního, ale také to, co spojuje obyvatele jednotlivých krajů země roztržité do množství feudálních panství: jeho úkolem je podpořit a upevnit rodící se národní uvědomění, posílit pocit sounáležitosti všech příslušníků národa. Zvláště výrazný je tento rys v národopise českém, vznikajícím v době národního obrození: tu zejména byl vyzvedán bohatý lidový kraj, kterým se český venkovan odlišoval od obyvatele třeba i sousední vesnice, natož od příslušníka jiného národa, jemná a umělecky vyvážená výšivka, v níž bylo hledáno svědectví záračného přímo nadání českého a slovenského lidu, lidová píseň, v níž bylo spatřováno dědictví dávnověku. Tento obdiv k vesnické lidové kultuře byl o to pochopitelnější, že lidová tradice byla v podstatě jedinou tradicí, jejíž běh nebyl patrně přerován Bílou horou, která se přes staletí nejhlubšího úpadku národa uchovala zdánlivě nedotčena duchem ciziny. Byla tudíž přijímána jako zbraň proti tlaku nepřítelů prohlašujícího český národ za mrtvý, český lid za nena-danou masu schopnou jedině pracovat pod vedením jiného národa, reklamujícího německý původ vši středoevropské kultury.

Romantický obdiv k tvorbě a nadání vesnického lidu, k prosté kráse a vyrovnanosti jeho života, šířící se Evropou od sklonku 18. století, a vysoké ocenění zejména slovanské lidové písně význačným představitelem právě německého národa jenom posílily tendence, které i tak byly u předních českých a slovenských vlastenců mocné. Obdivována byla síla našeho lidu, ... který nám milý jazyk mateřský v celé neporušenosti zachoval, jehož řeč „zlatý poklad, ... kde se jich dotknete, jako by zlaté jiskry přelýly... A ti učení sousedé chtějí, abychom ten poklad mateřský pochovali a od lidu se odvrátili?!“ napsala ve svém dopise z Domažlicka 29. listopadu 1845 v Květech Božena Němcová.

Tento obdiv k tradici udržované mezi vesnickým obyvatelstvem a upříšené představy o dávnověkosti každé drobnosti, kterou tato tradice zachovala, přivedl nakonec k přecenění starobylosti lidového dědictví: pokusy o sepětí soudobých výtvořů ve výšivce, v písni, v kroji s uměním prehistorickým a o využití lidového ornamentu k důkazu o etnickém charakteru prehistorických kultur na rozsáhlých územích se udržovaly v našem – a nejenom v našem – národopise až do přelomu století, v některých ojedinelých případech i déle.

Romantický obdiv k bohatství a kráse lidové vesnické kultury byl také příčinou, proč byla věnována největší pozornost spíše zámožnějším vrstvám vesnického obyvatelstva a proč bylo opomíjeno obyvatelstvo podružské, početná vesnická čeleď, většina chudých řemeslníků, kteří se usadili na vesnici. Nouze, která se tu projevovala i v oděvu a v bydlení, by byla porušila idylický obraz slunečné pohody, reklamované pro patriarchální život na vsi. Proto také byl pojem „lid“ omezen na majetnější vrstvy vesničanů, kteří byli považováni za „nositele tradice“; pokud se národopisci zabývali vesničany chudšími, hleděli na jejich kulturu jako na kulturu „pauperizovaných vrstev“, jako na začínající úpadek.

Z týchž příčin byl z pozornosti našeho národopisu i národopisu v jiných zemích vyloučen dělník, ať již to byl dělník zemědělský, nebo průmyslový. Dělnictvo odkládalo již koncem 18. století právě ty předměty tradiční kultury – kraj a výšivku –, v kterých byl hledán nejdůležitější projev národní kultury, a sahalo na jejich místě po výrobcích manufaktur, podléhající při tom rychleji než venkované vlivu dobové módy. Nijak nemohlo přispět úsilí o důkaz ná-

rodní svébytnosti, naopak, povrchnímu pozorovateli se zdálo, že se dělnictvo odnárodňuje, zvláště když v některých případech uzavíralo spojení s dělnictvem jiné národnosti. Ostatně i ve světovém národopise byly četné pokusy vyloučit dělníky nejen z pozornosti národopisců, protože prý nejsou částí „lidu“, ale přímo i z národa jako lidí bez vlasti, bez národní hrdosti, ba dokonce jako nebezpečí pro osud národa a jeho národní kultury. Proletariát byl prohlášen za luza a nejstarší práce, které byly jeho životem věnovány, se zabývaly především studiem luzy, deklasovaných živlů v městském obyvatelstvu.

Oficiální český národopis si uvědomil potřebu zabývat se studiem života dělnictva za těchto okolností poměrně záhy, v posledním desetiletí 19. století, v souvislosti s Národopisnou výstavou československou v Praze. Zapůsobilo tu nejen v té době již významně sociálně demokratické dělnické hnutí, jehož zásluhou byla vydána řada spisů poučujících o životních poměrech dělnictva jednotlivých průmyslových a řemeslnických odvětví, ale také úsilí pořadatelů výstavy představit na Národopisné výstavě všechny vrstvy celého národa, tendence ztotožnit „lid“ s „národem“. Záměr se neuskutečnil pro rozhodný odpor úředních míst. Vznikla tak nenahraditelná škoda: příprav dělnické expozice na Národopisné výstavě se intenzivně zúčastnily dělnické organizace, materiál, který byly při své neobyčejné aktivitě schopny sesbírat, by nepochybně náležitě vykreslil ne abstraktní podmínky, za kterých dělnictvo té doby žilo, ale obraz živý, plný a konkrétní. Byl by podstatně usnadnil i dnešní naši práci na rekonstrukci všech stránek dělnického života v 19. století. Nadto by byla dělnická expozice podobně jako nejvýznamnější částí expozic o životě obyvatelstva vesnického přešla patrně do nově založeného Národopisného muzea. Úředním zásahem bylo zneemožněno uskutečnit výstavu o životě valné části národa, prakticky osvědčit, co si badatelé tehdy uvědomovali: ukázat přeměnu stavovských předstáv, která v dělnictvu probíhala, dokumentovat vytvoření zcela nových stránek života a kultury u průmyslového dělnictva, zcela odlišného od života a kultury cechovních mistrů a tovaryšů. Úřední zásah osvědčoval obavy, které vláda chovala ze zveřejnění podrobných čísel a dokladů o dělnickém životě, které by se byly nepochybně objevily na výstavě pořádané bez úřední podpory, ba přímo proti úřední vůli, stíhané od první chvíle šikanami všemožných institucí: bylo nebezpečí, že se se strašlivými podmínkami dělnické práce a života seznámí statisíce lidí – od otevření výstavy 15. května do jejího uzavření 23. října 1895 prošlo jejími branami 2 065 278 platících diváků –, z nichž většina nikdy nesáhla po sociálně demokratické brožurce nebo denním

tisku, že se skutečností, které by mnozí byli ochotni dát znamení sociálně demokratické propagandy, dostane vědeckého ověření. Výslovně se na tyto obavy, které vláda měla z uskutečnění 7. oddílu programu výstavy – expozice dělnických domků, figurin dělníků a statistiky dělnictva – ukazuje v díle o Národopisné výstavě československé: „Ale bázeň vládních kruhů, že práce pro Národopisnou výstavu československou mohla by – hlavně sebráním hojného statistického materiálu – zjednatí pevnější než dosud podklad hnutí dělnickému, vedla posléze tam, že výkonný výbor se octl před volbou: buďto nechati dělnický odbor pracovat dále tak, jak do té chvíle se dělo, a vysadit tím celou Národopisnou výstavu československou hroznivě pohromě rozpuštěním výkonného výboru, nebo přímého zákazu výstavy – anebo omezení práce odboru dělnického tak, aby hrozící pohroma byla zažehnána. Výkonný výbor po zralém uvážení nemohl jednat jinak nežli se rozhodnout pro druhou věc. Ale dělnický odbor nepřistoupil na omezení práce, poněvadž by hmotný a duševní stav jeho nebyl v tomto případě na výstavě náležitě zobrazen, a tak došlo k rozchodu dělnického odboru. Soustavně znázornění celého života lidu dělnického bylo tím zmařeno.“

Podobnému, byť i nepřímému tlaku byli vydáni všichni badatelé: pokud se vůbec zabývali životem města a zvláště dělnictva, vyhledávali tu přežitky starých cechovních organizací, sbírali zbytky pověr a obyčejů, zejména těch, které byly do města přineseny z vesnice, usilovali o obraz idealizovaného hodného pracovníka, žijícího klidným a spořádaným rodinným životem, věrného pracovníka, ctícího svého chlebodárc. Blížili se tak spisovatelům mravotvorných povídek a kreslířům kalendářových obrázků spokojeného domova.

Tak se stalo, že nemáme starších etnografických prací o životě a kultuře továrního dělnictva. Pokud jsou některé studie, které byly věnovány městu, zabývají se přežitky vesnického života u městského obyvatelstva. Takové jsou i některé práce věnované Brnu a Brněnsku: sledují poslední doklady vesnických ohnišť a sklepů, popisují lidový kroj, který se na samotných okrajích Brna udržel do posledních desetiletí, všimají si práce národopisných sdružení, která v Brně vytvořili přistěhovalí z Valašska, Slovácka, Hané.¹⁾ Z největší části objevují podobně jako některé práce zahraniční „vesnici v městě“.²⁾ Jenom zcela ojediněle jsou drobnůstky všimající si práce a života dělníků.³⁾

A přece nejsme tak zcela bez dokladů vážného zájmu o národopisné poznání dělnictva v Brně. Zájem národopisců tu však byl předstížen zájmem, který o život dělnictva projevovali pokrokoví publicisté a političtí pracovníci již v první polovině 19. století, když se poprvé

projevily známky dělnického hněvu i vznikajícího dělnického uvědomění. K takové pozornosti nabádala nouze, v které žila valná většina průmyslového dělnictva, ať již s úmyslem vyburcovat bohaté k zvýšené dobročinnosti a k nápravě nejkřiklavějších křivd, které se na dělnictvu páchaly, anebo s pohrůzkou možného výbuchu, který by mohl ohrozit celou stavbu společnosti a který se zdál neodvratný, jestliže by nedošlo k odstranění příčin dělnického rozhořčení v zárodku: motto „Principiis obsta, sero medicina paratur“, postavené do čela článku „Mají-li se zákonem stanoviti hodiny práce ve fabrikách“ (podepsaného šifrou Dr K-ch a připisovaného Klácelovi) otištěného v Ohéralově Týdenníku v 48. čísle ročníku 1848, bylo by možno postavit do čela většiny z nich. Tyto články, namnoze velmi podrobné a barvitě, poskytují dnes nejceňnější obraz o životě brněnského dělnictva, zejména o životě dělnictva textilních továren.⁴⁾

Nejvýznamnější starší práce o brněnském dělnictvu, shromážděví neocenitelný materiál o obydlí dělníků ve vnitřním městě i v předměstích a přinášející – byť i ne v podobné úplnosti – také doklady o jeho oděvu, domácím zařízení atp., pochází však teprve z prvních let našeho století. Je to anonymní práce, vzniklá pravděpodobně v prostředí blízkém sociálně demokratickému dělnickému hnutí a otištěná v ročence nemocenské pokladny pro Brno-město a venkov za rok 1908, 1909 a 1910.⁵⁾ Autor

v ní rozebírá údaje o sčítání bytů, provedeném v roce 1900, zahrnující na 22 888 brněnských bytů. Podrobně si všímá jejich rozmístění v domech, počtu místností v jednotlivých bytech, počtu obyvatel připadajících na jeden byt, popř. na jednu místnost atd. Nespokojil se však údaji jenom z konce století, ale usiloval i o jejich doplnění údaji staršími a o jejich srovnání s vývojem v jiných městech. Sleduje vzájemný vztah mezi stavem dělnických obydlí a úmrtností i nemocností obyvatelstva a ukazuje i na možnosti řešení tíživé bytové krize, která se koncem století stále zvětšovala.

K práci jsou připojeny podrobné údaje o vybraných dělnických bytech, které autor považoval v jednotlivých městských ulicích a čtvrtích za typické. U každého bytu uvádí přesnou jeho adresu, umístění bytu v domě, jeho složení, velikost jednotlivých pokojů, počet postelí, které jsou v bytě postaveny, počet obyvatel bytu (zvláště při tom uvádí počet dětí), velikost oken, výši měsíční činže, úroveň hygienických zařízení, zaměstnání muže, ženy a dětí, jejich týdenní výdělek, počet podnájemníků a nocležníků. V poznámce pak uvádí zvláštní pozoruhodné okolnosti, týkající se kvality nebo vybavení zkoumaného obydlí.

To nejceňnější jsou však fotografie, které jsou k studii připojeny. Je jich několik desítek a zachycují jak interiéry obydlí, tak také tu a tam jejich okolí. Po technické stránce na tu dobu

¹⁾ Např. Frant. Bartošek: Svatební říkadla z Bosonoh u Brna. Selský archiv V, 1906, 183–5; Pavel Pavelka: Zarážení nemocí do prahu dveří. Český lid (dále ČL) XXIII, 1914, str. 159/60 (z Lišně); Týž: Od závratu. ČL XXIII, 1914, 189 (z Lišně); Antonín Klvaňa: Zaříkadla v nemocích na Brněnsku. ČL XXXI, 1931, 76–7; Jos. Jul. Pavelka: Lišeňský herbář léčivý. Od Horácká k Podyjí (dále OHP) VIII, 1931, 86–94; Jan Burk: Brněnský kraj. ČL XXX, 1930, 293–6; Ludvík Kunz: Lidový kroj ve Slapanicích u Brna. Čas. Mor. muzea XXXV, 1950; Eva Urbachová: Zaniklý lidový kroj v Brně-Židenicích a v Juliánově. Čas. Mor. muzea XXXVI, 1951, 210–26; A. Rzehak: Die Gefässfunde im Baugrunde der Brüner Häuser. Zft. d. Mährischen Landesmuseums IX, 1909, 92–135; Vilém Hank: Poslední ohniště na Brněnsku? Vlastivědný věstník moravský (dále VVM) I, 1946, 217–8; Josef Vaňáček: Poslední starodávny sklep v Bedřichovické u Brna. VVM I, 1946, 160; Vlasta Fialová: Vesna a počátky národopisu. Sb. Ženy na Moravě, Brno 1940, 55–64; Týž: Brněnská Vesna a její význam v moravském národopise. Čas. Mor. muzea XXXV, 1950, 333–355; Ludvík Kunz: Šedesát let národopisné činnosti brněnské Vesny. Národopisný věstník československý XXXII, 1951, 424–5; Jaroslav Jurásek: Činnost Valašského krúžku v Brně. Naše Valašsko IX, 1948, 92–3; Emanuel Kozáček: Slovácký krúžek v Brně. Malovaný kraj I, 1946, 20–1; atd.

²⁾ Podobného rázu je drobnější pokus o monografii Vidně (Leopold Schmidt: Volkskunde der Stadt Wien. Videň 1942) i pozdější monografie (Videň 1950), svazek o etnografii Lince (Hans Commenda: Volkskunde der Stadt Linz, Lince 1958). Programový článek píše Walter Escher: Das Dorf in der Stadt. Schweizerisches Archiv für Volkskunde LIV, 1958, 88–95.

³⁾ Např. Otakar Leminger o jménech důlních vozíků na Rosicku, ČL XXI, 1912.

⁴⁾ Např. článek Jana Ohérala o dělnických poměrech v Brně, Moravia 1843, č. 88; Dr. K-ch: Mají-li se zákonem stanoviti hodiny práce ve fabrikách. Týdenník 1848, č. 48; Dělníci ve fabrikách. Moravské noviny 16. května 1848; R. Deutsch: Die Anfänge des Fabrikwessens in Brünn. Oesterreichisch-ungarische Revue XXIII, 1872, 187 nsl.

⁵⁾ Brüner Wohnungsverhältnisse. Rechenschaftsbericht der Bezirkskrankenkasse für Stadt- und Landbezirk Brünn für das Jahr 1908. Brno 1909.

velmi dobré snímky byly pořízeny s vzácným smyslem pro autentičnost a úplnost dokumentu. Je nepochybné, že jejich autor fotografoval byt tak, jak jej našel, bez toho, že by dovolil obyvatelům bytu cokoliv na něm upravovat; osoby, které jsou na fotografiích vyobrazeny, jsou oděny nepochybně tak, jak se obvykle oblékaly každodenně; scény, které jsou na některých snímcích, ukazují život tak, jak v dělnických domácnostech probíhal. I když jde o snímky připojené k studii v podstatě sociografické a pořizované s tímž zřetelným záměrem, je jejich národopisná cena neobyčejná: podávají průřez životem městského dělnictva v takové úplnosti, v jaké se jím může pochlubit málokteré jiné město ve střední Evropě.

K této anonymní studii se řadí několik drobnějších poznámek o obyvatelích brněnských uliček, např. Smálky – Červené uličky, nouzových kolonií atp., otištěných roztroušeně po novinách a časopisech. Žádná z nich nedosahuje ořetnosti Čapkovy reportáže o Šavlinově domě, i když také jejich údaje o ulicích dnes již namnoze zaniklých mají značnou cenu.

Nové pokusy o etnografické studium města jsou spojeny s úsilím o etnografický výzkum současnosti v městě i na vesnici, zejména o etnografické zachycení kultury a způsobu života dělnictva. Práci tohoto druhu není zatím mnoho, nepočítáme-li četné články programové, proklamující dnes již téměř obecně uznávanou nutnost a možnost takového výzkumu. Nejsou také vždy stejně zdařilé, zejména pokud jde právě o etnografický charakter výzkumu i zpracování získaných dokladů. Je to plně odůvodněno obtížemi, na které badatelé při práci naráželi.

Nebylo především snadné překonat vliv tradičního schématu etnografických prací, vytvořeného při výzkumu tradiční vesnické kultury: projevovalo se to ve snaze hledat zvláštnosti v dělnické stravě, obydlí, oděvu, tedy oblastech, v kterých byly v tradiční lidové kultuře na vesnici značné krajové rozdíly. Takové pokusy nezbytně byly neúspěšné: těžiště kultury dělnictva je v nových rysech rodinných a společenských vztahů, v novém světovém názoru, tedy v oblastech dosti těžce postižitelných, kterým etnograf musí věnovat při výzkumu hlavní pozornost, a na významu podstatně ztrácí takové stránky kultury a způsobu života, jako je např. lidové umění výtvarné.

Velké obtíže způsobuje skutečnost, že v minulosti nebylo městskému obyvatelstvu a zvláště

dělnictvu věnováno dostatek pozornosti: při výzkumu současnosti se však nemůže badatel obejít bez alespoň povšechného stavu jednotlivých stránek kultury a způsobu života v minulosti, nemá-li ustrnout na prostém popisu. Vzhledem k pestrosti původu obyvatelstva, již se město podstatně odlišuje od vesnice, je to úkol značně nesnadný.

Nejsou dosud ani nezbytné práce historické, které by podávaly podrobný obraz dějin jednotlivých průmyslových oblastí. Bez nich může etnograf jenom stěží přistoupit k stanovení definitivního plánu své práce a k praktickému provádění výzkumu.

Přesto začali etnografové již před deseti lety s výzkumem některých brněnských ulic a průmyslových center na Brněnsku. Výsledky jejich práce jsou uloženy v početných drobnějších článkách⁶⁾ a zejména ve velké monografii věnované rosicko-oslavanskému uhelnému revíru.⁷⁾

Všechny tyto práce jsou z velké části věnovány hledání metod, jakých použít při etnografickém výzkumu města a průmyslové oblasti. Ukazuje se, že takový výzkum musí nutně zahrnout vedle dělnického obyvatelstva také ostatní lidové vrstvy ve zvolené oblasti, má-li být výsledný obraz uspokojivý, že tedy musí vždy jít o komplexní etnografickou monografii o městě nebo průmyslové oblasti, nikoli o monografii o kultuře a způsobu života jenom dělnictva. Nemůže se omezit jenom na výzkum současnosti, ale musí zabíhat tak daleko do minulosti, jak je to třeba k vysvětlení vzniku a vývoje jednotlivých rysů současného stavu kultury a způsobu života v oblasti. S ohledem na velkou početnost obyvatel průmyslové oblasti je třeba sáhnout k reprezentativním metodám výzkumu – což ovšem předpokládá velkou opatrnost při volbě stále sítě informátorů. Při výzkumu společenských a rodinných vztahů se dobře osvědčuje monografický výzkum obyvatel jednotlivých činžovních domů, zejména v těch případech, kdy je starý činžovní dům obýván nájemníky po celá desetiletí. K doplnění obrazu je třeba sáhnout k novému materiálu – k archivním, literárním, statistickým pramenům v daleko větší míře, než to bylo obvyklé v dosavadním národopisném výzkumu. A především musí velmi citlivě hodnotit a interpretovat shromážděný materiál, nemá-li dojít k schematickému obrazu, má-li ukázat život skutečných, živých lidí.

Úkol etnografického výzkumu města Brna a

brněnské průmyslové oblasti není snadný. Nemůže být splněn v krátké době ani několika let. Vyžadá si mnoha úsilí jak etnografů při přípravě výzkumu a při jejich provádění, tak obyvatel města, bez jejichž pochopení a ochoty by nebylo ani možné přivést práci k zdárnému konci. Bez ohledu na obtíže jsou však etnografové povinni

přikročit k němu, jakmile se k tomu dostatečně připraví. Jsou tím povinni pokrokovým tradicím českého národopisu, demokratickým publicistům, kteří obrátili pozornost k dělnictvu v podmínkách ještě daleko těžších, a především našemu socialistickému národu.

Ludmila Sýkorová

První vědecká konference o historii novin

(75 let Rovnosti)

Náš nejstarší nepřetržitě vycházející dělnický časopis Rovnost, dnes orgán KV KSC Jihomoravského kraje, slavil v létě minulého roku své pětasedmdesátiny. K oslavě tohoto významného výročí uspořádala redakce Rovnosti za spolupráce Novinářského studijního ústavu v Praze, pracovníků Státního archivu a filosofické fakulty Jana Evangelisty Purkyně vědeckou konferenci o Rovnosti. Byl to první pokus tohoto druhu u nás – poprvé se sešli vědeckí pracovníci různých oborů – historikové, literární a divadelní vědci a lingvisté, aby zhodnotili, jakým způsobem plnil dělnický list své poslání v té které době, aby na základě zkoumání jeho obsahu, jeho stylu a jeho společenského uplatnění dospěli k závěrům o jeho významu pro naši publicistiku a došli odtud až k problémům samé metody práce v oblasti historie dělnického tisku.

Tato konference, konaná ve dnech 17. a 18. června 1960 v Muzeu dělnického hnutí Brněnska, právem vzbudila značnou pozornost mezi vědeckými pracovníky. Svědčí o tom nejen osmdesát přednesených nebo odevzdaných diskusních příspěvků k úvodnímu referátu redaktora Rovnosti B. Marčáka, ale i její příznivý ohlas v tisku.

K nejvýznamnějším patřila bezesporu vzpomínka dr. Jar. Václavkové na působení Bedřicha Václavka v Rovnosti. Dr. Václavková potvrdila např. správnost domněnky, že články podepsané šifrou -reed- jsou dílem B. Václavka a – stejně jako někteří jiní účastníci – upozornila na nebezpečí přeceňování úlohy Lidových novin. O falešné objektivnosti „Lidovek“ a jejich zhoubném vlivu na inteligenci mluvil také předseda Svazu československých novinářů soudruh Vojtěch Dolejší. V této souvislosti zdůraznil, že je třeba podrobně prozkoumat, jaké bylo postavení Rovnosti a jaká byla její váha v systému brněnského tisku za první republiky. S. Dolejší sdělil rovněž zkušenosti z doby svého působení v Rovnosti.

Literární vědci přispěli k objasnění bohatých kulturních bojů Rovnosti (např. M. Hromada se pokusil vystihnout hlavní rysy literárního vývoje Rovnosti v období 1921–1925), které často zasahují do brněnského kulturního života mnohem pronikavěji než kampaně Lidových novin. Velmi zajímavý pohled na podíl Rovnosti v zápasech o brněnské avantgardní divadlo přinesl doc. dr. Karel Bundálek. Stati vynikajícího publicisty R. Fleischmana rozebral Zdeněk Srna. Poměrně málo známé působení básníka Fr. Halase v Rovnosti zhodnotil Milan Uhde.

Zvláštní pozornost je třeba věnovat vystoupení tří jazykovědců – akademika Fr. Trávníčka, doc. dr. Milana Jelínka a kand. fil. věd M. Grepla. Svědčí o novém vztahu naší jazykovědy k publicistickému stylu, který býval považován za méněcenný a jehož plošnost se stylem uměleckým, odborným a hovorovým právě brněnský lingvista akademik Fr. Trávníček probojoval. Akademik Trávníček rozhojnil pohled na bohatou osobnost B. Václavka o rozbor jeho stylu. Charakterizoval Václavka jako stylistu klasického typu, jehož uměleckými protějšky jsou např. I. Olbracht a M. Majerová. Největší ohlas měl příspěvek Milana Jelínka, který v úvodu rozebral vývoj názorů na publicistický styl a problematiku zkoumání tohoto stylu. Upozornil na potřebu historicky probádat publicistickou frazeologii, syntax a na zvláštní úkol tzv. výzvo- vých a expresivních prostředků v novinářském stylu. Na materiálu politických článků provedl rozbor jazyka Rovnosti od jejich počátků až do dneška a konstatoval, že její jazyková úroveň byla velmi dobrá. M. Grepl se věnoval jazyku J. Hybeše a některé z jeho závěrů budou mít pravděpodobně platnost pro styl dělnické publicistiky vůbec.

Architekt Fr. Kalivoda, jeden z příslušníků brněnské předválečné levice, se zaměřil na historii literárních a kulturních časopisů z dvacátých

⁶⁾ Karel Fojtík: Příspěvek k poznání způsobu života dělnictva v Brně v druhé polovině XVIII. a v první polovině XIX. století. ČL XL, 1953, 58–65, 224–226; Karel Fojtík–Oldřich Sirovátka: K dějinám hornictví na Rosicko-Oslavsku v první polovině XIX. století. ČMM LXXIII, 1954, 68–82; Tíž: Vývoj hornictví a život horníků na Rosicku a Oslavsku v první polovině XIX. století.

⁷⁾ Vyjde v nakladatelství Československé akademie věd v roce 1961.

let, působících vedle Rovnosti. Mnohá z jejich jmen upadla naprosto v zapomenutí.

Historikové čerpali materiál z časového úseku od období, předcházejícího založení Rovnosti až po II. světovou válku. Časově nejvzdálenějšího období si povšimla L. Malická z Novinářského studijního ústavu. Počátky Rovnosti se obíral dr. V. Reizenthaler, který rozebral ekonomickou propagandu v prvních dvou ročnících Rovnosti a zaměřil se na osobu jejího prvního redaktora Pankráce Krkošky. K nejpoutavějším historickým partiím patřil příspěvek Al. Kocmana o ilegální Rovnosti za okupace.

Konference nadhodila i některé otázky obecnější platnosti – dotkla se problematiky metody studia historie tisku, k níž zaměřil svůj diskusní příspěvek dr. Josef Kolejka a již nadhodil i úvodní referát B. Marčáka. Nepřinesla pocho-

pitelné řešení těchto problémů, ale příspěvky z ní dávají podnět k rozvinutí další plodné polemiky v tomto směru.

První vědecká konference o Rovnosti ukázala, že je třeba zabývat se historií dělnické publicistiky a výsledků bádání z tohoto oboru prakticky použít dnes. Většina účastníků se shodla na tom, že příští vědecká konference o tisku by měla být zaměřena nejen k historii, ale i k současnosti našich novin. Na konferenci vyšlo jasně najevo, jak bohatý a rozmanitý materiál je k dispozici badatelům o brněnském dělnickém tisku a že není, bohužel, ani jedno pracoviště, které by mělo za úkol soustavně ho zkoumat a které by se postaralo o všestranně zpracované dějiny moravského dělnického novinářství.

Vladimír Štastný

Muzeum polských vězňů na Špilberku

Dne 26. listopadu 1960 bylo na brněnském Hradě otevřeno muzeum věnované památce polských vězňů na Špilberku v první polovině 19. století a revoluční spolupráci česko-polské v této době.

Před časem vyšla z polské strany iniciativa, aby byla v rámci špilberského muzea vybudována expozice, která by připomněla důležité momenty revoluční spolupráce česko-polské, zvláště v době po polském povstání r. 1830 a v době krakovského povstání r. 1846. Byl zřízen přípravný výbor sestavený z československých i polských zástupců, který se podjal tohoto úkolu a po rozsáhlé přípravě a bádání v archivním i muzejním materiálu připravil návrh expozice, která byla realizována. Tento společný podnik byl významným přínosem k československo-polské kulturní spolupráci. Za jeho uskutečnění patří dík stejnou měrou pracovníkům MěstNV v Brně, Slovanskému ústavu ČSAV, Parku kultury a oddechu v Brně, archivům a muzeím i všem jednotlivcům a institucím, které se podílely na jeho přípravě ze strany československé, tak i všem těm, kteří přispěli k jeho zdatu na straně polské a kteří byli v přípravném výboru zastoupeni doc. J. Durkem, doc. M. Tyrowiczem a mgr. Ptašnikem.

Dne 26. listopadu 1960 bylo možno přistoupit k slavnostnímu otevření Muzea polských

vězňů na Špilberku. Dopoledne se uskutečnilo slavnostní zasedání v Muzeu dělnického hnutí, na němž promluvil doc. M. Tyrowicz z Krakova o polském revolučním hnutí v první polovině 19. století a osvětlil činnost těch revolucionářů, z nichž mnozí byli později vězněni na Špilberku. J. Valenta, vědecký pracovník Slovanského ústavu v Praze, zdůraznil ve svém projevu některé hlavní momenty česko-polských vztahů ve zmíněném období a podtrhl zvláště jejich pokrokovou a revoluční linii.

V poledních hodinách došlo k vlastnímu otevření muzea. Nejprve odhalil polský velvyslanec F. Mazur pamětní desku na počest polských vězňů držených na Špilberku v 19. století a polských vlastenců, kteří zde byli vězněni v době druhé světové války. Vlastní muzeum otevřel potom slavnostním způsobem předseda MěstNV v Brně J. Kalásek. Expozice se skládá ze dvou místností, kde jsou uloženy ve vhodné instalaci dokumenty pobytu polských vězňů na Špilberku a k česko-polské spolupráci, obrazový materiál, mapy a některé hmotné památky. Zvláštní oddíl je věnován odborné literatuře, která se v minulosti zabývala zmíněnou tematikou. Celek může dát návštěvníkům dobrý obraz česko-polských vztahů v první polovině 19. století a je jistě dobrým příspěvkem k vybudování širšího mezinárodního muzea na Špilberku.

[1]

ROZPRAVA sborníku BRNO V MINULOSTI A DNES

Č. 3

Václav Peša

**REVOLUČNÍ PROSINEC ROKU 1920
V BRNĚ**

(Historie bojů 10. až 16. prosince 1920)

*„... Až jednou přijde den vítězství, bude
vše to, co jsme prožili tento týden,
jednou z nejlepších a nejposvátnějších
vzpomínek našeho života.“*

(Z svolání výkonného výboru sociálně demokratické levice z 16. prosince 1920)

Úvod

Uplynulo již čtyřicet let od významné revoluční srážky naší dělnické třídy s buržoazií v prosinci roku 1920, srážky, jež tehdy zachvátila území celé republiky. Byla vyvrcholením třídních bojů prvních poválečných let, která nazýváme obdobím bojů o politický charakter republiky. Český a slovenský proletariát měl tehdy poprvé velikou možnost zvítězit nad svým třídním nepřítelem a jeho přísluhovači, provést již v prosinci 1920 revoluční zvrát a získat rozhodující vliv na utváření poměrů ve státě. A dělníci mnoha průmyslových center vstupovali tenkrát pod vedením československé sociálně demokratické strany (levice) do boje s vědomím, že jdou do rozhodného nástupu proti celému panství kapitalismu za vítězství diktatury proletariátu, že jdou do boje proti buržoazní měšťácké republice za republiku socialistickou.

V prosinci 1920 nešlo zdaleka jen o generální stávkou, i když boj začínal jako protestní stávkové hnutí. Stávka přerostla v řadě míst v ozbrojené povstání a v boj za provedení proletářské revoluce. Toto tvrzení lze dokázat i na průběhu bojů na Brněnsku, kde byly revoluční akce korunovány úspěchem zejména na Rosicko-Oslavansku. Dělníci zde zvítězili a převzali do svých rukou veškerou moc. Podobných úspěchů dosáhl revoluční proletariát také na Hodonínsku, v Čechách zvláště na Kladensku, na Slovensku ve Vrútkách, v Gelnické dolině a i na jiných místech. Význam této skutečnosti nikterak nesnižuje to, že bylo faktické vítězství proletářské revoluce v těchto místech omezeno poměrně na velmi krátkou dobu a že byl tento veliký revoluční třídní zápas naší dělnické třídy buržoazním státním aparátem potlačen.

I v Brně byla v prosinci 1920 vydána výzva nejen k protestní generální stávce, ale též přímo k revolučnímu boji proti kapitalismu. A i když zde nedošlo k pokusům dělníků o převzetí moci, brněnské události bezprostředně ovlivnily revoluční vývoj a spád událostí na Rosicko-Oslavansku a rovněž na Hodonínsku. Tato rozprava chce čtenáře podrobněji seznámit s historií revolučního prosince 1920 přímo v Brně a ukázat nejen průběh jednotlivých akcí, ale i jejich příčiny a následky. Byla napsána hlavně na základě studia dokumentů tehdejších státních a samosprávných úřadů i vzpomínek současníků uložených ve fondech brněnských archivů a soudobého sociálně demokratického tisku. Práce chce být skrovným příspěvkem k prohloubení našich znalostí revolučních pokrokových tradic v bojích naší dělnické třídy za socialismus, k nimž nesporně patří i veliká třídní srážka v prosinci r. 1920.

1. Co předcházelo událostem v prosinci 1920

Již koncem první světové války a hlavně pak po vzniku samostatného československého státu v říjnu 1918 projevoval český a slovenský pracující lid často svou vůli i odhodlání, aby se nová republika vyvíjela cestou k socialismu. Viděl před sebou veliký příklad Velké říjnové socialistické revoluce, která již v roce 1917 skoncovala s kapitalistickým vykořisťovatelským režimem v Rusku a zahájila novou epochu socialismu, opírající se o vládu sovětu dělníků, vojáků a pracujících rolníků. Také u nás byly v těchto letech velmi silné myšlenky socialismu, a to nejen mezi dělnictvem, ale i v řadách drobného venkovského lidu a mezi maloburžoazií ve městech, jak nám to mohou ilustrovat třeba výsledky prvních voleb do obcí v českých zemích, konaných v červnu roku 1919. Tyto volby přinesly velké vítězství stranám, které se hlásily k socialismu. Získaly 52,4 % všech odevzdaných hlasů a v soudních okresech Brno-město a Brno-okolí získaly tyto strany dokonce 55 % hlasů.

Lid chtěl socialismus, ale většina předáků sociálně demokratické strany i vedení strany českých socialistů, jež byly nejsilnějšími stranami socialistického bloku, nespĺnila naděje lidových mas. Naopak. Stála dál plně ve službách kapitalistů a pokračovala v provádění koaliční politiky s měšťáckými stranami proti životním zájmům pracujících vrstev. Je samozřejmé, že proti takové činnosti těchto „socialistických“ vůdců vzrůstala v masách nespokojenost a přímo odpor. V sociální demokracii, která sama tehdy získala téměř celou třetinu hlasů, zformovala se z řad členů nespokojených s postupem pravicového vedení strany marxistická levice, jež stála pevně na zásadě nesmiřitelného třídního boje a revolučního svržení panství kapitalismu proti pravičáky propagované myšlenky klidného vývoje k socialismu cestou evoluce a spolupráce s buržoazií. K marxistické levici se postupně přidala naprostá většina členů sociálně demokratické strany a pravicové vedení zůstávalo ve stále větší izolaci.

Také v Brně velmi záhy vznikala nespokojenost a později i opozice proti pravicovému předákům. Již koncem roku 1918 se zde utvořil kroužek stoupenců revolučních marxistických myšlenek, který se zejména zasloužil o rozšiřování brožur o vývoji sovětského Ruska. Po sloučení autonomistů a centralistů, k němuž došlo v únoru až březnu 1919, byl opoziční směr v sociální demokracii opět posílen. Centralistický Dělnický deník byl od počátku ve službách levicových živlů až do svého splnutí s Rovností v létě 1920. Rovnost v první polovině roku 1919 hájila stano-

visko pravicového vedení strany, ale od července 1919 byla nucena pod tlakem zdola věnovat stále více místa i článkům stoupenců levice. Na konferenci delegátů politických organizací Velkého Brna konané 24. srpna 1919 v Dělnickém domě se v debatě hlavně jednalo o taktické linie strany a „velká většina řečníků žádala radikální postup strany a ještě ostřejší taktiku, než se u nás v Brně dosud sleduje“.¹⁾ V Brně bylo tehdy 25 politických organizací sociální demokracie, které měly celkem 2225 členů, z nichž bylo 639 žen. O rok později již zde bylo 55 organizací s 4388 členy, z nich 1165 žen.²⁾ Na srpnové konferenci se v Brně poprvé na tak významném shromáždění hovořilo o připojení československé sociálně demokratické strany ke III. internacionále a dále o nutnosti zakládat dělnické rady.

Opoziční směr v sociální demokracii se zformoval postupně v marxistickou levici, jejíž představitelé vystoupili počátkem října 1919 na schůzi zastupitelstva strany se samostatným „Prohlášením o taktice strany“. Kritizovali v něm oportunistickou politiku vedení strany a jasně se vyslovili pro taktiku třídního boje a pro socialistickou republiku. Dne 7. prosince 1919 se pak delegáti marxistické levice sešli v Praze na první samostatné konferenci a schválili tam známé „Programové prohlášení marxistické levice československé sociálně demokratické strany dělnické“. Prohlášení ostře odsoudilo dosavadní koaliční politiku uplatňovanou pravicovým vedením strany, vyslovilo se pro boj za diktaturu proletariátu, pro budování dělnických rad a pro připojení k III. internacionále. Požadovalo také brzké svolání mimořádného sjezdu strany.

Širší stranické veřejnosti byl text prohlášení znám až koncem ledna a počátkem února 1920, kdy byl otištěn v řadě sociálně demokratických listů. Z časopisů vycházejících v Brně bylo prohlášení marxistické levice otištěno v Rovnosti, v Dělnickém deníku a v týdeníku Buditel. O jeho obsahu se velmi diskutovalo v organizacích strany a byl zde všeobecně vyslovován souhlas. Vedení brněnského kraje bylo tehdy ještě v rukou pravice, ale přesto již 8. února 1920 schůze zastupitelstva strany v Brně prosadila, že prohlášení levice bylo schváleno, i když ještě s určitými výhradami.³⁾ A na krajské konferenci strany konané ve dnech 26. a 27. června 1920 v Králově Poli v Břeclavské pivnici (Semilasu) za účasti více než 400 delegátů a hostů se již hrstka pravičáků vůbec neodvážila veřejně vystoupit. Schválený politický projev se vyslovoval pro sociální revoluci a nesmiřitelný třídní boj, proti koaliční politice stavěl boj za diktaturu proletariátu uskutečňovanou vládní formou dělnických rad, vyzýval ke sjednocení dělníků všech národností a k připojení k III. internacionále atd. Byl ukončen provoláním: „Nechť žije československá socialistická republika! Sláva světové revoluci proletariátu! Nechť zhyne starý podlý svět!“⁴⁾

Marxistická levice připravovala dělnickou třídu k boji o moc, a proto velmi propagovala budování dělnických rad jako nejvýhodnějších orgánů budoucího proletář-

¹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 236 z 27. srpna 1920.

²⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 245 z 5. září 1920.

³⁾ Byl o tom vydán tento projev: „Širší zastupitelstvo I. kraje na Moravě, vzavši v úvahu v časopisech strany uveřejněné prohlášení tzv. levice strany, prohlašuje, že ač se s jednotlivými prohlášeními plně neztotožňuje, s duchem prohlášení toho souhlasí a považuje je za působivé, aby se stalo podkladem jednání sjezdu strany, jenž jako nejvyšší instance strany budiž co nejdříve svolán, aby rozhodl o nové orientaci strany, která musí v zájmu proletariátu Československé republiky být ucelenou a jednotnou, aby byla s to provést své veliké poslání v republice: přeměnu státu se soustavou kapitalistickou v socialistický stát organizované práce.“ Buditel, roč. X, č. 7 z 11. února 1920.

⁴⁾ Dělnický deník, č. 147 z 1. července 1920, str. 1.

ského státu. Ohniskem hnutí dělnických rad bylo Kladensko, kde dělnická rada vznikla již na jaře roku 1919 po vzoru ruských sovětů. V květnu 1920 navštívil Moravu Antonín Zápotocký, jeden z vedoucích funkcionářů kladenské dělnické rady, a v řadě projevů objasňoval členům sociální demokracie význam budování dělnických rad a seznamoval je s jejich úkoly. Dne 14. května hovořil v Brně v Dělnickém domě a o den později v Králově Poli v Semilasu. Jeho projevy zanechaly v myslích brněnských dělníků hluboký dojem a přispěly k urychlení příprav na vytvoření dělnické rady i v Brně. Dělnický deník komentoval podrobnou zprávu o průběhu schůze v Dělnickém domě těmito slovy: „*Myšlenka dělnických rad na Brněnsku zvítězila. Zpráva o tom se poženě jako lavina celou naší republikou a bude burcovat všecken pracující lid ke zřízení revolučních orgánů, které povedou československý proletariát k odstranění systému soukromokapitalistického a k vybudování řádů socialistických.*“⁵⁾

O dělnických radách a jejich úkolech hovořil v královopolském Semilasu 25. srpna 1920 také Bohumír Šmeral, další významný představitel marxistické levice, za účasti asi 1300 dělníků. Vedení levice v Brně pak ihned svolalo na 27. srpna plenární schůzi důvěrníků Velkého Brna, na níž bylo rozhodnuto, aby se volby do okresní dělnické rady v Brně konaly s největším urychlením. Byl utvořen přípravný výbor, který stanovil, že volební právo budou mít všichni námezdně pracující Velkého Brna, pokud jsou starší osmnácti let a že na každých sto hlasů bude zvolen jeden delegát dělnické rady. Volby se pak konaly ve dnech 17. až 19. září 1920 a zúčastnilo se jich z celkového počtu 41 142 zapsaných voličů 32 049, což bylo 77,9 % všech dělníků a úředníků velkých továren i řemeslnických dílen a služebných děvcát zaměstnaných v té době na území Velkého Brna. Z továren se voleb zúčastnilo 75,7 % všech pracujících, z 33 523 zapsaných voličů volilo 25 383 osob.⁶⁾ Celkem bylo zvoleno 407 delegátů dělnické rady Velkého Brna, kteří se sešli 22. září na ustavující schůzi. Předsedou dělnické rady byl zvolen Richard Reiter, slévač z První brněnské, a tajemníkem Engelbert Kučera.

V květnu 1920 byla pravice donucena svolat na konec září 1920 mimořádný sjezd strany, a když viděla, že ztrácí úplně půdu pod nohama a že na sjezd jsou voleni ve velké většině delegáti levice, odhodlala se po poradách s představiteli buržoazních stran a také s tehdejším prezidentem Masarykem k útočné akci proti stoupencům marxistické levice. Na schůzi zastupitelstva strany 14. září 1920 bylo na návrh sociálně demokratického předsedy koaliční vlády Vlastimila Tusara schváleno odstoupení sociálně demokratických ministrů a dále byla schválena rezoluce o odložení sjezdu strany a o vyloučení příslušníků levice ze strany. Dvacet levicových členů zastupitelstva vyzvalo všechny organizace strany, aby samy odpověděly na tyto činy pravice.

Akční výbor Velké Prahy zvolený koncem července důvěrníky sociálně demokratického dělnictva jako vedoucí orgán hnutí v Praze rozhodl, aby se sjezd konal v původně stanoveném termínu, a ve stejném smyslu se usnášela většina organizací strany. Dne 21. září na nové schůzi zastupitelstva trvali pravičáci na svém dřívějším rozhodnutí a návrhy levice na smírné řešení vnitrostranických záležitostí zamítli. Pravice se zvláště nechtěla smířit s tím, že dělnická závodní rada převzala do svých rukou Lidový dům v Praze a podniky strany, tiskárnu Práva lidu a naklada-

⁵⁾ Dělnický deník, č. 111 z 16. května 1920, str. 1–2.

⁶⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 261 z 21. září 1920.

telství. Když se o tom jednalo na plenární schůzi důvěrníků Velkého Brna, byl přijat ostrý projev odsuzující jednání pravice a vyzývající dělníky k boji, který končil slovy: „*Dělníci, sraďte řady, postavte se jednotně za praporem revolučního proletářského socialismu. Sláva ruské socialistické revoluci! Ať žije revoluční světová Internacionála! Ať žije revolučně-socialistická Internacionála v Československu!*“⁷⁾

XIII. sjezd strany se konal v původně stanoveném termínu za účasti více než dvou třetin řádně zvolených delegátů. Byl proto prohlášen za legální a během jednání se drtivá většina jeho účastníků vyslovila pro nekompromisní revoluční politiku. Ve schváleném akčním programu, proti němuž hlasovali pouze dva delegáti, bylo vysloveno pevně přesvědčení o nevyhnutelném vítězství socialismu nad kapitalismem cestou třídního boje a nastolením diktatury proletariátu. Všichni pracující byli vyzváni k vybudování soustavy dělnických rad a vedení strany bylo uloženo, aby co nejdříve uskutečnilo připojení strany k III. internacionále. Sjezd zvolil nové ústřední orgány strany a tak levice fakticky představovala celou sociálně demokratickou stranu. Vznikla nová revoluční dělnická strana – Československá sociálně demokratická strana dělnická (levice).

Po sjezdu se přihlásilo v Brně z 57 politických organizací 55 pro levici a zbývající dvě organizace byly slabou většinou pro pravici. V říjnu byli všichni pravičáci vyloučeni z vedoucích stranických orgánů v Brně a počátkem listopadu 1920 vystoupil proti pravici také Josef Hybeš, tehdy již sedmdesátiletý, poslední žijící příslušník staré gardy průkopníků socialismu z 60. a 70. let 19. století, který zůstal až do své smrti věrným stoupencem revolučního socialismu, nezradil dělníky a vyzýval je, aby spolu s ním stáli na stanovisku třídní politiky a nedali se zlákat měšťáky.⁸⁾

Levice usilovně budovala a posilovala své organizace a stále připravovala dělnické masy k boji za diktaturu proletariátu. V tomto znamení probíhaly i akce k druhému výročí 28. října 1918, který podle názoru levice přinesl sice národní osvobození, ale ne osvobození sociální. Proto v rezolucích, jež se měly předčítat po projevech na schůzích levice, bylo mimo jiné řečeno: „*Československý proletariát vidí v 28. říjnu 1918 pouhou – třeba pro nás velmi významnou – epizodu z počátku světové revoluce, která se od těch dob dále zákonitě vyvíjí a spěje k vyšším metám, než je pouhé národnostní osvobození pracujícího lidu. Revoluce, v níž žijeme, skončí teprve přeměnou kapitalistického řádu v řád socialistický. Československý proletariát jest proto odhodlán zachovat si i nadále svou revoluční pohotovost a podniknout vše, aby revoluci přivedl k vítěznému konci. Československé dělnictvo se prohlašuje v tomto boji solidárním s bojujícím proletariátem celého světa, jmenovitě s bránským proletariátem ruským a slibuje sobě i svým zahraničním bratřím, že napne všechno svoje úsilí a neustane dříve, dokud vítězný prapor revoluce nezavlaže nad celým světem. Sláva všesvětové socialistické revoluci! Za socialisací světa! Za socialistickou republiku československou!*“⁹⁾

Sovětské Rusko bylo tehdy velkým příkladem pro levici a pro všechny revoluční dělníky. A ti s velkou rozhodností vedli boj proti pokusům buržoazní vlády za-

⁷⁾ Budítel, roč. X, č. 39 z 23. září 1920, str. 2.

⁸⁾ Jeho projev byl vydán jako leták a otiskla ho řada listů levice; např. Rovnost, roč. XXXVI, č. 311 z 10. listopadu 1920, str. 1.

⁹⁾ Budítel, roč. X, č. 44 z 28. října 1920, str. 4.

táhnout republiku do kontrarevolučního protisovětského tábora. Stačí vzpomenout například na akce železničářů na Moravě v roce 1920 proti průvozu zbraní a jiného válečného materiálu do Polska, určených k podpoře válečného tažení proti sovětskému Rusku. S radostí vzpomínal český a slovenský proletariát počátkem listopadu 1920 již třetího výročí Velké říjnové socialistické revoluce a posílal do sovětského Ruska bratrské pozdravy. „Dnes, v den třetího výročí trvání první sovětské republiky posíláme svým ruským bratrům náš vroucí dělnický pozdrav a jejich práci pro osvobození ujařmeného lidstva přejeme zdaru a ujistujeme je svoji spoluprací a podporou. S ruskou socialistickou revolucí žijeme a vítězíme, ale s ní také i padáme a jsme si plně vědomi, že konečné vítězství ruského dělnictva znamená i vítězství naše a jeho pád že znamená náš konec. A proto, necht' vítězí a mohutní sovětská republika ruských dělníků, mužíků a vojáků! Necht' vítězí a mohutní mezinárodní sociální revoluce!“¹⁰⁾

Dělníci se stavěli na obranu sovětského Ruska proti pomluvám a štvání měšťáckého i pravičáckého tisku. Dne 8. prosince 1920 svolala například dělnická rada Velkého Brna velkou schůzi dělnictva, na níž byly odsouzeny lži, jimiž bylo sovětské Rusko hanobeno na nedávno konaném sjezdu pravičáků. Dělníci na toto štvání odpověděli rezolucí, v níž vyslovovali hluboké sympatie dělníkům, rolníkům a vojákům sovětského Ruska; právě oni jsou vzorem všem dělníkům Československa, a to hlavně v tom, jak mají budovat silnou, revolučním socialistickým zásadám oddanou stranu, a jak mají svrhnout kapitalismus a budovat socialismus. V závěru rezoluce bylo uvedeno: „I my budeme bojovat proti kapitalismu a neustaneme, dokud se Československá republika nestane republikou socialistickou.“¹¹⁾

Koncem roku 1920 zajížděli často vedoucí předáci levice mezi dělníky, aby je na důvěrných schůzích informovali a připravovali na rozhodující srážku s kapitalismem. V listopadu byl na Brněnsku několikrát například Bohumír Šmeral, a to přímo v Brně, dále na několika schůzích v rosicko-oslavanském revíru a také v Blansku. Zde hovořil na důvěrné schůzi levice 28. listopadu odpoledne a zdůrazňoval zejména to, aby byly všude okamžitě zřízeny dělnické rady, pokud ještě nebyly utvořeny, protože „již odbila dvanáctá hodina a nastal rozhodující okamžik, aby se něco dělalo“.¹²⁾ Upozorňoval také dělníky, že boj proti buržoazii bude třeba vést do všech důsledků a že se nesmějí bát ani obětí. Večer pak přijel Bohumír Šmeral do Brna a také zde hovořil v Dělnickém domě v úzkém kruhu funkcionářů levice a v 11 hod. večer odjel vlakem do Prahy.¹³⁾

K boji se připravoval i buržoazní státní aparát. Na poradách vedoucích představitelů koaličních stran u presidenta Masaryka byl vypracován plán násilného potlačení revolučního dělnického hnutí a sociálně demokratické levice. Vláda byla po demisi sociálně demokratických ministrů nahrazena vládou úřednickou, jíž byl do čela postaven Jan Černý, prezident zemské správy politické na Moravě. Byl to osvědčený rakušácký byrokrat, jmenovaný rakouským císařem ještě po 28. říjnu 1918 na žádost brněnského měšťáckého národního výboru „dvorním radou“. Byl

¹⁰⁾ Buditel, roč. X, č. 45 z 4. listopadu 1920, str. 1; z úvodníku „Buďte pozdraveni“, jehož autorem byl Jindřich Bartoš-Radimov, tehdy redaktor třebešské Jiskry.

¹¹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 340 z 9. prosince 1920. Rezoluce byla tedy otištěna právě v den, kdy začaly prosincové události.

¹²⁾ Státní archiv Brno (StAB), fond Státní zastupitelství Brno (C 57), karton 136, č. 1537/21.

¹³⁾ StAB, Zemská správa politická – presidium (B 40), 332, č. 15626/20.

mu svěřen i důležitý resort ministerstva vnitra. V této době se již změnila mezinárodní situace příznivě pro boj české a slovenské dělnické třídy proti kapitalismu; v srpnu byl zastaven postup Rudé armády proti interventům na území Polska, česká buržoazie měla vybudován již dost silný mocenský aparát, měla spolehlivé četníky a policajty i některé vojenské jednotky. Byl zahájen rychlý výcvik nováčků a učiněny přípravy k okamžitému vyzbrojení občanských stráží z řad sokolů, orlů a legionářů. V Brně vydalo posádkové velitelství již koncem září rozkaz o obsazení důležitých objektů v Brně jednotlivými vojenskými útvary v případě nepokojů.

Buržoazní vláda, vědoma si dobré připravenosti státního aparátu, začala záměrně provokovat a vyvolávat nespokojenost pracujících mas. Byla zostřena cenzura levicového tisku a zahájena perzekuce funkcionářů levice. Součástí tohoto řetězu provokací bylo i násilné zabránění Lidového domu v Praze dne 9. prosince 1920. Vláda tehdy ještě nepočítala s rozhodující srážkou a nepředpokládala, že násilné jednání jejích mocenských orgánů ve prospěch pravice bude mít tak mocnou odezvu v řadách revolučních dělníků, že ti vystoupí s takovou rozhodností a že dokonce na několika místech dočasně svrhnou panství buržoazie.¹⁴⁾

Ve čtvrtek 9. prosince 1920 ráno uvědomil František Hummelhans, ředitel tiskárny v Lidovém domě a její koncesionář, vedení levice, že zvýšil účet za tisk Rudého práva o tři čtvrtiny. Závodní rada tiskárny, kde naprostá většina dělníků byla stoupenci levice, odpověděla tím, že poslala ředitele Hummelhansa na tříměsíční placenou dovolenou. Odpoledne pak přišla do Lidového domu komise pražského magistrátu provázená dvaceti tajnými policajty, aby úředně uzavřela místnosti tiskárny, že prý tam nebyl žádný oprávněný koncesionář. Nastalo dlouhé vyjednávání, a v té době se podařilo dělníkům některých pražských závodů několikrát prolomit policejní kordón a vniknout do Lidového domu. Večer v 7 hodin byla zahájena v zahradním sále schůze důvěrníků a během jednání došlo k útoku stovek ozbrojených četníků a policajtů na dělníky. Vzplanul nerovný boj, při němž bylo na čtyřicet dělníků zraněno. Po osmé hodině večer byly zahrada a nádvoří Lidového domu vyklizeny a místnosti tiskárny zapečetěny. Kolem 11. hodiny večer byli z Lidového domu násilně vyvezeni i redaktoři Rudého práva, kteří ještě předtím telefonicky informovali o událostech důležitá průmyslová centra republiky, mezi nimi i Kladno a Brno.

¹⁴⁾ Toto tvrzení podporuje i ta skutečnost, že právě v těchto dnech se konala v Mnichově mezinárodní porada o spolupráci státních orgánů jednotlivých buržoazních států v boji proti bolševismu. Do Mnichova jeli i někteří vedoucí úředníci ministerstva vnitra z Prahy, kteří byli po vyhlášení generální stávky 9. prosince okamžitě povoláni zpět, aby mohli vést akce proti revolučnímu dělnictvu a proti levici.

2. Protestní generální stávká 10. prosince 1920

Zprávy o událostech v Praze tedy předáci sociálně demokratické levice v Brně dostali již ve čtvrtek 9. prosince 1920 večer současně s pokynem výkonného výboru levice zorganizovat generální protestní stávkou. „*Dělníci, vyhovujeme vašemu volání. Na toto vládní násilí odpovíte mimořádně silným protestem. Vybláste všeobecnou protestní stávkou ve všech částech republiky!*“¹⁵⁾ Vedení levice v Brně svolalo ihned schůzi důvěrníků politických organizací do Dělnického domu, kde o půl 11. hod. večer bylo rozhodnuto vyhlásit protestní stávkou také na Brněnsku. Antonín Gregor z Řečkovic, který v té době pracoval jako soustružník v továrně na smaltové zboží Austria (měla objekty na Hrnčířské a na Špitálce), ani po letech nezapomněl na tehdejší jednání: „Jako důvěrník sociální demokracie v Řečkovicích zúčastnil jsem se schůze v Dělnickém domě v Brně, kde nám bylo referováno o násilném odcizení Lidového domu a tiskárny v Praze. Bylo usneseno ihned protestovat generální stávkou, která byla druhý den provedena.“¹⁶⁾

Výkonné výbory levice brněnského kraje a Velkého Brna spolu s výkonným výborem brněnské dělnické rady vydaly ještě v noci leták s výzvou ke stávce s oslovením „*Dělníci a dělnice!*“, se stručnou informací o násilném záboru Lidového domu v Praze i o napadení schůze pražských důvěrníků četníky a policajty. Dále zde bylo uvedeno, že na Kladensku již dělníci vyhlásili generální stávkou a že i v rosicko-oslavanském revíru byla zastavena práce. „*Také Brněnsko se dnes připojuje k protestu a vybláští protestní generální stávkou, kteráž provedena bude dnes v pátek 10. prosince. Tak se usnesl včera večer důvěrnický sbor československé strany soc. demokratické. Dělníci a dělnice, připojte se k akci! Zastavte práci, opusťte továrny a jděte na dělnické schůze, na nichž bude promluveno o situaci.*“¹⁷⁾

¹⁵⁾ Z první výzvy výkonného výboru levice sepsané bezprostředně po přepadení a zabránění Lidového domu a vydané tiskem v pátek 10. prosince časně ráno. Její text uvádí např. Sborník dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 24–25 a také Sborník dokumentů ke vzniku a založení KSC (1917–1924), Založení Komunistické strany Československa, Praha 1954, str. 75–76.

¹⁶⁾ Text jeho vzpomínky napsané roku 1950 je uložen v Archivu Muzea dělnického hnutí Brněnska (AMDHB), sign. V-50.

¹⁷⁾ Originál letáku viz např. v StAB, Policejní ředitelství – presidium (B 26), 2257, Votava, fol. 19. Za krajský výkonný výbor levice leták podepsali František Krček, tajemník, a Karel Votava, důvěrník; za výkonný výbor Velkého Brna Karel Kubíček, tajemník, a Josef Šebesta, místodůvěrník, a za výkonný výbor dělnické rady Velkého Brna Engelbert Kučera, tajemník, a Richard Reiter, předseda.

Dělníci a dělnice!

V Praze nám policie a žetnictvo na přání vůdců pravice obzvláště „Lidový dům“, majetek to dělnictva!
V Praze nám žetnictvo rozebralo schůzi důvěrníků dělnických, při čemž lich řada byla zkrvavena.
„Rudé Právo“, ústřední orgán československé sociální demokracie je násilně potlačován.

Dělníci a dělnice! Protestujeme!

Kladenský revír prohlásil generální stávkou. — Rosicko-oslavanský revír rovněž už stávkuje.

**Také Brněnsko se dnes připojuje
k protestu a vyhláští**

protestní generální

stávkou,

kteráž provedena bude

dnes v pátek 10. prosince

Tak se usnesl včera večer důvěrnický sbor československé strany soc.-demokratické. Dělníci a dělnice, připojte se k akci! Zastavte práci, opusťte továrny a jděte na dělnické schůze, na nichž bude o situaci promluveno.
(Dělníci, čtěte dnešní „Rovnost“, kde jsou další pokyny.)

Za výkonný výbor I. kraje čs. strany soc. dem.:

František Krček, tajemník.

Karel Votava, důvěrník.

Za výkonný výbor Velkého Brna:

Karel Kubíček, tajemník.

Josef Šebesta, místodůvěrník.

Za výkonný výbor Dělnické rady Vel. Brna:

Engelbert Kučera, tajemník.

Richard Reiter, předseda.

Návrh K. Votavy. — Grafická „Rovnost“ v Brně.

Leták vedení levice v Brně s výzvou k protestní generální stávce na 10. prosince 1920.

Kromě toho tytéž instituce uveřejnily další provolání „Proletářům na Moravě!“ na titulní straně pátečního čísla Rovnosti, jež bylo navíc podepsáno i tajemníkem zemského výkonného výboru Františkem Krčkem. Hovořilo v témž smyslu jak leták, vyzývalo dělníky z celé Moravy, aby se připojili k protestní akci, totiž k usnesení brněnských důvěrníků „vyblásit na dnešek generální protestní stávkou obvodu brněnského“.¹⁸⁾

Oba tyto dokumenty omezovaly trvání protestní stávky pouze na jeden den, což vyvolávalo v řadách dělníků velkou nespokojenost a odpor proti vedení levice, jak o tom bude ještě dále zmínka. Nejvíce se o časové omezení stávky zasazoval Karel Votava, tehdy důvěrník krajské organizace levice na Brněnsku. Tato skutečnost pak způsobila, že v Brně a vůbec na celé jižní polovině Moravy probíhalo hnutí v prosinci 1920 ve dvou vlnách. První vlna ve dnech 10. až 11. prosince a druhá pak ve dnech 13. až 16. prosince 1920. Dalším velkým nedostatkem bylo, že vedení levice neusilovalo vědomě o to, aby zapojilo do stávkového hnutí veškeré dělnictvo, ale že stávkou omezovalo jen na členy sociálně demokratické levice. Přesto však v pátek ráno většina dělníků brněnských továren uposlechla důvěrníků levice, kteří očekávali dělníky před továrnami a seznamovali je s událostmi v Praze a s výzvou k zahájení protestní stávky, a práci zastavila. Ani tovární sířeny ráno nehoukaly a neoznamovaly počátek práce, s výjimkou První brněnské, kde se o to zasloužili důvěrníci českých socialistů. Dělníky přijíždějící z venkova očekávali důvěrníci již na nádražích, rozdávali jim letáky vyzývající k zastavení práce a zvali je na schůze. I podle údajů úředních výkazů vypracovaných na brněnském policejním ředitelství nepracovaly v pátek 10. prosince v brněnských továrnách celé dvě třetiny dělníků (66,3 %) – totiž 22 298 z celkového počtu 33 641 dělníků.

Největší podíl na úspěšném provedení protestní stávky měli brněnští textiláci, kterých zastavilo práci 10 346 z celkového počtu 11 940, tj. 86,6 %. Z textílek, které tehdy zaměstnávaly přes 500 dělníků, to byly: Mořic Beran a synové v Zábrdovicích (630), Průmyslová společnost pro výrobu vlněného zboží na Cejlu (600), Brněnská přádelna na česanou přízi (Kemka) na Radlase (550), Bratři Stiassni na Nadační (540), D. Hecht (530) a Spojené továrny na výrobu vlněného zboží Isbary a Hlawatsch na Špitálce (500) a Schwarz a spol. na Řeznické (500). Ve všech těchto továrnách měla stávka stoprocentní účast.

Poněkud slabší, i když celkově nadprůměrná byla účast na protestním stávkovém hnutí brněnských kováků, z nichž tehdy zastavilo práci 8045 z 11 766, což bylo 68,4 %. V čele byli dělníci Královopolské strojírny, kteří stávkovali v plném počtu (2200), dále kováři smaltovny Gottlieba a Brauchbara Na poříčí (600), slévárny Ignáce Storka na Slevačské (530) a také všichni zaměstnanci Brněnské městské plynárny a elektrárny (600). V továrně Akciové společnosti pro stavbu strojů na Kotlářské (Brand) stávkovalo z 1200 dělníků 1040, v První brněnské strojárně na Olomoucké a Na zvonaře z 1950 dělníků 854, ve Zbrojovce v Zábrdovicích a na Pražské ulici z 927 dělníků 400 a v továrnách na smaltové zboží firmy Austria na Hrnčířské a na Špitálce z 1745 dělníků 575.

Jiná výrobní odvětví brněnského průmyslu neměla již tak veliký význam, ale za zmínku stojí stávka zaměstnanců Ředitelství pouličních drah v Brně, kde zastavilo práci 550 dělníků z celkového počtu 576, nebo stávka 280 dělníků z 320 zaměstnaných u Městského stavebního úřadu, všeobecná stávka v Kohnově cihelně

¹⁸⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 341 z 10. prosince 1920, str. 1.

v Bohunicích, kde bylo tehdy zaměstnáno 310 dělníků, a také stávka všech 120 zaměstnanců tiskárny Polygrafie na Veveří. Podrobnější údaje o jednotlivých odvětvích obsahuje tato tabulka sestavená z dat soustředěných tehdy brněnským policejním ředitelstvím.¹⁹⁾

Účast na protestní stávce v Brně 10. prosince 1920

Závody	Počet zaměstnanců	Z nich 10. 12. stávkovalo	Procent
Textilní	11 940	10 364	68,6
Kovodělné	11 766	8 045	68,4
Dráhy	3 986	550	13,8
Stavební, cihelny ap.	1 236	930	75,2
Tiskárny	1 068	604	56,6
Koždělné	727	549	75,5
Dřevodělné	643	208	32,3
Zasílatelské aj.	180	136	75,6
Chemické	129	56	43,4
Ostatní	1 463	717	49,0
Celkem	33 641	22 298	66,3

Úspěchu protestní stávky napomohlo hodně také to, že dělníci oslavanské elektrárny, která zásobovala brněnský průmysl proudem, již od rána zastavili dodávku elektrické energie, čímž byl tovární provoz v Brně zcela ochromen. Město bylo potmě a bez pouliční elektrické dopravy. Vedení levice si dobře uvědomovalo důležitost Oslavan, a proto ještě v noci informovalo telefonicky důvěrníky revíru o situaci a vyzvalo je k zahájení stávky.

Dělníci z brněnských továren vyšli do ulic a zvláště textiláci dbali o to, aby všechny závody zastavily práci. Kde to nešlo po dobrém, tam přistoupili k ráznější akci – jako například ve Schwarzově přádelně na Špitálce anebo v Kemce na Radlase, jak na to vzpomíná soudruh Alois Job z Tuřan, který tam byl v roce 1920 továrním důvěrníkem sociálně demokratické odborové organizace: „Když jsem oznámil řediteli Salamounovi, že je generální stávka, tak mně odpověděl, že to nebere na vědomí, a jestli vyjde dělnictvo z továrny, tak že mě za to činí zodpovědným. Odešel jsem z továrny sám asi o půl 10. hodině. Po Cejlu šel menší průvod dělníků. Šel jsem mezi ně a hlásil jsem jim, že Kemka ještě jede. Asi šest soudruhů z toho průvodu šlo se mnou do Kemky a přes odpor vrátného jsme šli přímo do kotelny a nařídili topičům, aby ihned vyhrabali ohně a vypustili z kotlů páru. Topiči uposlechli a tak se Kemka zastavila a dělníci se rozešli většinou do města.“²⁰⁾

Ve Zbrojovce v Zábrdovicích byla svolána hned ráno schůze dělníků do jídelny, kde bylo jednáno o výzvě k protestní stávce. Důvěrníkům levice se však nepodařilo prosadit všeobecné zastavení práce a tak šli pro bližší směrnicí do redakce Rov-

¹⁹⁾ StAB, B 40, 335, č. 1506/21, fol. 4-35.

²⁰⁾ AMDHB, sign. V-52.

nosti, jež tehdy byla na Cejlu č. 21. Zde jednali s Engelbertem Kučerou, tajemníkem brněnské dělnické rady, a ten jim řekl, aby se v každém závodě postupovalo dohodou podle místních poměrů. „Ihned jsme se odebrali do Zbrojovky,“ jak po třiceti letech vzpomínal Josef Šoukal z Útěchova, který zde byl v prosinci 1920 předsedou důvěrnického sboru, „kdež jsme učinili následující prohlášení: Soudruzi, kteří si přejí udržet solidaritu s pražskými soudruhy, jdou do stávkvy hájit dělnickou čest.“²¹⁾ Rada dělníků zastavila práci a odešla společně na Cejl na schůzi svolanou vedením levice.

V pátek dopoledne se konaly schůze v tělocvičně na Cejlu, v Dělnickém domě v Brně, u Skládaných (jinak U netopýra) na Nové ulici a v Semilasu v Králově Poli. Všude byla hlava na hlavě, takže bylo nutno organizovat narychlo tábory pod širým nebem před Dělnickým domem i před tělocvičnou na Cejlu. Účastníci schůzí a táborů vyslechli zprávy o událostech v Praze a ostře odsoudili postup vládních úřadů proti marxistické levici i útok četníků a policajtů proti důvěrníkům pražského dělnictva. Na schůzi stávkujících v tělocvičně na Cejlu, kde hovořil redaktor Rovnosti a sociálně demokratický poslanec Jaroslav Rouček, odpovídali dělníci na zprávu o vyprovokovaném krveprolití v zahradním sále Lidového domu v Praze výkřiky: Pryč s vládou!

Po skončení schůze šli stávkující před redakci Rovnosti, kde se konal další tábor lidu a část jeho účastníků potom utvořila demonstrační průvod a dala se na pochod do vnitřního města Koblížnou a Běhounskou ulic na Lažanského náměstí před budovu zemské správy politické, v níž je dnes umístěno Muzeum dělnického hnutí Brněnska. Dělníci vyslali k vicepresidentu zemské správy politické Bedřichu Remešovi deputaci, jejímž mluvčím byl Rouček, který zde učinil prohlášení, že dělníci v Brně jsou krajně roztrpčeni postupem vlády ve věci Lidového domu v Praze a že rozhodně žádají, aby úřady nechaly volný průchod vývoji poměrů v sociálně demokratické straně. K průběhu stávkvy uvedl, že vedení levice čeká další pokyny z Prahy a že v případě potřeby bude zastaven i provoz na drahách.²²⁾ To byla z Roučkových úst jen planá hrozba a on sám v dalším vývoji hnutí patřil k těm, kteří nejen že neusilovali o rozšíření stávkového hnutí a bojových akcí dělnictva, ale věnovali všechnu svou výmluvnost a um tomu, aby revoluční hnutí proletariátu v Brně svedli na klidné koleje. Již na dopolední schůzi hovořil ve svém projevu nejprve široce „o dělnictvu za dob otroctví“ ve starém Egyptě a v Římské říši, což bylo oblíbeným tématem jeho projevů, a v závěru své řeči vybízel dělníky hlavně k tomu, aby zachovali „železný klid“, který označil za „nejostřejší zbraň v tomto boji“.²³⁾

Během Roučkovy intervence na zemské správě politické se konal před budovou improvizovaný tábor lidu za účasti asi 1000 dělníků. Promluvil důvěrník levice František Malý, který vyzýval k vytrvalosti ve stávce a k účasti na odpolední schůzi důvěrníků v tělocvičně na Cejlu. Během projevu stávkující skandovanými výkřiky provolávali slávu proletariátu v sovětském Rusku a Československé socialistické republice. Tábor byl skončen asi v 11 hod. dopoledne, když byli jeho účastníci vyzváni, aby se v klidu rozešli.²⁴⁾

²¹⁾ AMDHB, sign. V-84.

²²⁾ Podle telefonické zprávy presidia zemské správy politické v Brně ministerstvu vnitra z 10. prosince 1920 12 hod. 30 min. odpoledne. StAB, Sběrka mikrofilmů (G 160), 859/4.

²³⁾ StAB, B 26, 2257, III, fol. 101.

²⁴⁾ StAB, B 26, 2257, III, fol. 111.

Velmi bouřlivý byl průběh schůze U netopýra na Nové ulici, kam přišlo kolem 9. hod. dopoledne na 2000 dělníků z Brandovy strojírny na Kotlářské a ze smaltovny Austrie na Hrnčířské. Byla zde přítomna také řada stoupenců sociálně demokratické pravice a českých socialistů, kteří velmi ostře protestovali proti řečníku Karlu Votavovi, krajskému důvěrníku levice a redaktoru Rovnosti, když hovořil o velké perzekuci dělnictva a dokazoval, že se blíží doba, kdy kapitalisté povolají proti dělníkům vojsko. Pravičáci a čeští socialisté poukazovali hlavně na to, že výzva k zahájení protestní stávkvy nebyla podepsána předáky místní odborové rady a obviňovali levici, že zneužívá odborů pro své stranické zájmy. Jejich mluvčím byl zejména Emanuel Anderle z Králova Pole, tovární důvěrník a stoupenec pravice, který se snažil mimo jiné také „dokazovat“, že „policijní zvůle v republice není možná již proto, že policisté a vojáci volili sociálně demokraticky, že nelze jich tudíž zneužívat proti dělnictvu, že jsou to proletáři, kteří nikdy nepoužijí zbraně proti svým soudruhům“.²⁵⁾

Funkcionáři levice nedovedli úspěšně čelit takové demagogii a Metoděj Galla, předseda důvěrnického sboru Brandovy strojírny a předák místní odborové rady, který schůzi řídil, vyzval všechny, kdo nesouhlasí se stávkou a s levicí, aby opustili sál. Votava pak výslovně uváděl, že účast na protestní stávce je povinná jediné pro stoupence sociálně demokratické strany levice a ne pro příslušníky jiných stran. Kdo chce, ať pracuje! – takový byl jeho závěr. Později koncem února 1921 v průběhu soudního řízení uváděl v návrhu na odročení data hlavního přelíčení doslova: „O stávkovém dnu jsem prohlásil výslovně, že nevybízíme ke stávce dělnictvo jiných stran, nýbrž pouze dělnictvo své strany a že ostatnímu dělnictvu nechceme diktovat.“²⁶⁾

Takový postoj vedoucího představitele levice byl zcela nesprávný, právě naopak měl usilovat, aby všichni dělníci pochopili, že útok zahájený v Praze je namířen proti veškerému dělnictvu. A v Brně byla tehdy možnost dělníky získat pro společný boj, stačí, jen když si připomeneme, že zde od září působila dělnická rada, kterou až na nepatrný počet volili dělníci všech brněnských továren bez rozdílu politické příslušnosti. A tyto myšlenky a projevy proletářské solidarity bylo třeba dále prohlubovat a rozvíjet. Ovšem Votava stál v těchto dnech na stanovisku, že pro „pražské zájmy“, jak tehdy s oblibou říkal, jednodenní protestní stávka příslušníků levice zcela dostačuje.

V Králově Poli byl již ráno v osm hodin velký sál Břeclavské pivnice zaplněn asi 1200 stávkujícími dělníky většinou z Královopolské strojírny. Zásluhou stávkových hlídek byla stávka zahájena ve všech královopolských závodech a podle odhadu policijní expozitury se jí zúčastnilo asi 3000 dělníků. Průběh schůze byl velmi bouřlivý, předsedal jí důvěrník z Královopolské Jan Holešovský, hovořil zde poslanec Edmund Burian i další funkcionáři levice, kteří vesměs „silně kritizovali postup vlády, úřadů, policie a četnictva u příležitosti zabránění Lidového domu v Praze“. V přijaté rezoluci prohlásili královopolští kováci solidaritu s pražským dělnictvem, odsoudili jednání vlády a dále se shodli na tom, že boj dělníků v Praze berou za svůj a vyvodí z něho krajní důsledky.

²⁵⁾ Stráž socialismu, roč. I, č. 28 z 11. prosince 1920, str. 2 a StAB, B 26, 2257, III, fol. 103 až 108.

²⁶⁾ StAB, Vyskartované soudní spisy (C 42), 574 č. 677/21. Toto prohlášení Votavy při hlavním přelíčení potvrdili ve svých svědeckých výpovědích i Metoděj Galla a Mikuláš Bandouch, dělník z Husovic.

Ostré výtky zde padaly i na adresu majitelů domů v Brně, kteří ze ziskuchtivosti pronajímali byty, jež bytový úřad přidělil dělníkům, cizím boháčům. Proto po skončení schůze z podnětu důvěrníka levice Karla Drahovzala, předsedy bytového odboru dělnické rady v Králově Poli, vypůjčilo si asi 150 dělníků prázdný vůz z dělnického obchodu uhlím, naložili ho nábytkem a zařízením dělníka Jana Opustila v Husově ulici a nastěhovali ho do nového bytu v Prokopově ulici. Tento byt mu přikázal bytový úřad, ale majitelka domu ho nechtěla uvolnit. „Celá tato událost byla provedena během asi dvaceti minut, takže přispěchavší četnická a policejní hlídka byla postavena před hotovou věc.“²⁷⁾ A tak velitel královopolské četnické stanice vrchní strážmistr Čeněk Šebela nemohl dělat nic jiného, než konstatovat v hlášení nadřízeným úřadům, co se stalo. Na Karla Drahovzala a další účastníky této akce podala již 13. prosince policejní expozitura v Králově Poli trestní oznámení státnímu zastupitelství v Brně.²⁸⁾

Velká účast na stávce byla i u městských zaměstnanců. Práci zastavili silniční dělníci, nepracovalo se ani v jatkách na Masné a rovněž ne v městské elektrárně, plynárně a dřevnici. Večer dokonce zastavili dělníci plyn městskému divadlu a bylo třeba telefonického zásahu městské rady, aby byla dodávka plynu obnovena a aby byl puštěn plyn na osvětlení brněnských ulic. Ve schůzi městské rady, která se konala právě v den protestní stávky v pátek 10. prosince, útočili zejména čeští socialisté Adolf Tihelka a Julius Rappat proti stávkujícím a na jejich návrh bylo přijato usnesení proti jednomu hlasu odborového tajemníka Jana Pavlíka, stoupence levice, aby všem stávkujícím byla za prostávkovaný den stržena mzda. Pro návrh hlasovali i čtyři přítomní městští radové za sociálně demokratickou pravici Josef Beneš, Ferdinand Franz, František Helan a dr. Vladislav Tuček.²⁹⁾

Čeští socialisté byli spolu s pravičáky velmi proti stávce a vydali dokonce již v pátek 10. prosince leták, v němž demagogicky útočili proti revolučnímu dělnictvu a proti komunistům, kteří prý „vehnali“ lid do stávky. Leták končil výzvou: „Pryč se zrádci socialismu, pryč s původci reakce!“, což Rovnost komentovala slovy: „Hodnověrní svědci vypravují, že se při rozdávání letáků bratři ani nezačervenali.“³⁰⁾

Městská rada na této schůzi jednala ještě o další záležitosti, jež souvisela s protestní stávkou, a sice o rezignaci starosty města Brna Karla Vaňka, ředitele Úrazové pojišťovny a čelného představitele sociálně demokratické levice v Brně. Učinil gesto a zahájil také „stávku“, když již předem informoval vicepresidenta zemské správy politické Remeše, že hodlá složit svou starostenskou funkci, poněvadž prý mu jako příslušníku levice „vládní opatření znemožňují vykonávat funkci starosty města.“³¹⁾ Své rozhodnutí si nechal schválit také již dopoledne na schůzi stávkujících v tělocvičně na Cejlu. „Asi v 10 hodin přišel do schůze starosta soudruh Vaněk a sdělil nám, že mu vláda nařídila, aby na nás poslal vojáky a četníky, jinak že bude zbaven starostenského úřadu. Ptal se nás, co má dělat. My jsme řekli, aby se starostenství vzdal, také jsme to odhlasovali a soudruh Vaněk tak učinil.“ Tak utkvěla tato událost v paměti soudruha Antonína Rujbra z Brna, přímého účastníka

²⁷⁾ StAB, B 40, 334, Oslavany IV, fol. 244–245.

²⁸⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 80.

²⁹⁾ Městský archiv Brno (MěAB), protokol schůze městské rady (MR) konané 10. prosince 1920.

³⁰⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 343 z 12. prosince 1920, str. 4.

³¹⁾ StAB, G 160, 859/4.

tehdejšího revolučního hnutí.³²⁾ Také na schůzích v dělnickém domě a v Králově Poli byli stávkující informováni, že starosta Vaněk odstoupí ze svého úřadu následkem spáchaného násilí na důvěrnících levice v Praze a že nemůže vykonávat funkci podřízenou vládě, je-li vláda proti levici a dělnictvu.³³⁾

Hned po zahájení schůze Městské rady krátce před půl čtvrtou odpoledne přečetl I. náměstek starosty prohlášení zaslané Vaňkem, otištěné také v sobotu ve výrazné úpravě na první stránce Rovnosti:

„Opatření vlády v Praze ohledně Lidového domu a časopisu ‚Rudého práva‘ včera dne 9. prosince učiněná, jeví se být takovým aktem stranictví a nepřátelství vůči straně, ku které přináležeti já sobě za čest pokládám, že jest pochopitelným, když dělnictvo nejen brněnského kraje, nýbrž i jiných průmyslových obvodů Republiky československé protestuje proti opatření tomu generální stávkou. Připojuji se k tomuto protestu tím, že skládám svoji funkci jako starosta města Brna do rukou prvního náměstka starosty. Všem pánům a paním obecního zastupitelstva, jakož i úředníkům a zřizencům obce, kteří mne pilnou a svědomitou prací v úřadě starosty podporovali, srdečně děkuji a žádám je, aby stejně tak podporovali mého nástupce.“

Brno, dne 10. prosince 1920.

Karel Vaněk.“³⁴⁾

Členové rady vzali prohlášení bez debaty na vědomí a věnovali se projednávání připraveného programu. Rovnost komentovala rezignaci kladně, že prý „zapůsobila v dělnických řadách velmi příjemně“, a zvláště zdůrazňovala to, že Vaněk „dovedl obětovat úřad, když by se jeho držením ocitnul v kolisi s dělnictvem“. Ve skutečnosti však to byl projev ustrašence, který použil vyhlášení jednodenní protestní stávky jako vhodné záminky k tomu, aby se zbavil zodpovědné funkce ještě před případným vzplanutím rozhodného boje proletariátu proti buržoazii. K zdůvodnění svého postupu použil smyšlených argumentů o vojsku a četnicích a proti možným výtkám se zajistil i schválením svého postupu na schůzích stávkujících. Nechtěl se dostat do kolize s dělníky, ale nechtěl si to „rozházet“ ani s měšťáky, jak je to zřejmé hlavně ze závěrečných vět jeho prohlášení.

Jak naprosto jinak si počínali prostí funkcionáři sociálně demokratické levice v mnoha obcích na Rosicko-Oslavansku, na Boskovicku i jinde, jak využívali svých funkcí v obecní samosprávě k podpoře bojových akcí revolučních dělníků, můžeme vidět třeba na příkladu sociálně demokratického starosty ve Svitávce Františka Špačka, který odmítl splnit rozkaz okresního hejtmana, aby vyhlásil v obci stanné právo. A i přímo z Brna máme pěkný doklad z Tuřan, jak zde za událostí v prosinci 1920 dovedli příslušníci levice bojovat o své právem jim patřící pozice v místním výboru.³⁵⁾ Proti tomu Karel Vaněk vydal bez boje důležitou funkci starosty města ve prospěch třídních nepřátel dělnictva.

O Vaňkově odstoupení bylo dne 31. prosince 1920 jednáno také ve schůzi měst-

³²⁾ Jeho vzpomínka je v AMDHB, sign. V-85.

³³⁾ StAB, B 26, 2257, II, fol. 88 a 97.

³⁴⁾ MěAB, protokol schůze MR 10. prosince 1920 a také Rovnost, roč. XXXVI, č. 324 z 11. prosince 1920, str. 1.

³⁵⁾ Další podrobnosti o tom budou uvedeny v 5. kapitole rozpravy.

ského zastupitelstva, kdy byla konána volba nového starosty. Podle ustanovení volebního řádu bylo třeba ke zvolení kandidáta starostou města získat nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů. Při první volbě však z 61 hlasovacích lístků bylo 29 hlasů pro kandidáta českých socialistů universitního profesora dr. Bedřicha Macků, 24 hlasy byly pro kandidáta národních demokratů zemědělského radu Jana Mášu a zbývajících 8 lístků bylo odevzdáno prázdných. Volbu bylo tedy nutno opakovat a z odevzdaných 61 lístků získal dr. Macků znovu 29, Máša 28, 3 lístky byly čisté a 1 hlas obdržel neexistující kandidát Macek. Volba tedy byla opět bezvýsledná, žádný z kandidátů nezískal nadpoloviční většinu – a tu zasáhla volební komise. Nejprve zcela pominula 3 prázdné lístky, potom hlas pro Macka prohlásila za neplatný, čímž dr. Macků měl již nadpoloviční většinu a byl prohlášen starostou města Brna. Vaněk pak byl zvolen na schůzi městského zastupitelstva dne 5. ledna 1921 členem městské rady.³⁶⁾

Jinak měla v Brně protestní stávková vcelku klidný průběh. Stávkující dělníci se většinou spokojili se zajištěním úplné protestní stávky. Když v některém podniku nebyla práce zastavena, stačilo vyslat několikačlennou deputaci, aby se jeho zaměstnanci ke stávce připojili. Když to nešlo po dobrém, použilo se nátlaku. Tak třeba do továrny na výrobu prášků do pečiva firmy Oetker na Trnité ulici přišli dva neznámí dělníci a žádali, aby během půl hodiny byl provoz zastaven a dělníci opustili podnik, jinak že bude továrna vytlučena.³⁷⁾ Nebo krátce po 11. hod. dopoledne hlásil policejní agent Karel Krupička telefonicky na policejní ředitelství: „U cukráře Dvořáka na Cejlu si vynutila deputace dělnictva stojícího na ulici, aby dělníci počtem 40 zastavili práci, což se také stalo. Nyní jdou do Hvězdové k cukráři Janíkovi.“³⁸⁾ I zde se dělníci postarali o zahájení stávky a podobně zasáhli v textilce Maxe Kohna na Ponávce, v barvírně firmy Fritsch a spol. na Brandlově v Husovicích a ještě v dalších podnicích.

Státní úřady se omezily jen na sledování činnosti dělnictva prostřednictvím policejních agentů, kteří byli stále ve spojení s policejním ředitelstvím a hlásili, co se děje v ulicích Brna a o čem se jednalo na schůzích stávkujících. Byla sice nařízena hotovost četníků i vojska, ale ozbrojená moc nebyla v pátek 10. prosince vyslána do ulic a ještě téhož dne pozdě večer byla hotovost zrušena.

Brno jako sídlo výkonného výboru I. moravského kraje i zemského výkonného výboru sociálně demokratické levice na Moravě a dále jako místo, kde vycházel její zemský orgán Rovnost, mělo ústřední postavení pro rozšíření stávkového hnutí i v jiných místech. Odtud se šířily pokyny a směrnice k zahájení protestní generální stávky i do ostatních průmyslových středisek Moravy.

Tak již v noci ze čtvrtka na pátek byli telefonicky informováni důvěrníci dělníků na Rosicko-Oslavansku, kde byla na základě toho zastavena práce od samého rána na všech pěti dolech, v oslavanské elektrárně a rovněž v dalších průmyslových zá-

³⁶⁾ MěAB, protokoly schůzi městského zastupitelstva konaných 31. prosince 1920 a 5. ledna 1921. Městské zastupitelstvo Velkého Brna mělo tehdy celkem 100 členů, z nichž české politické strany a skupiny měly 63 členů, a to sociální demokraté 19, čeští socialisté 13, národní demokraté 13, lidovci 8, strana českých předměstských obcí 3, strana čs. válečných poškozenců 2, strana živnostensko-středostavovská 2, židovská národní strana 2 a strana čs. pracujícího lidu 1 člena. Městská rada měla v té době 30 členů a z nich 21 připadalo českým stranám a skupinám, a to soc. dem. 6, čs. soc. 4, nár. dem. 4, lid. 3, předm. obce 1, vál. poškoz. 1, živn. 1 a žid. str. 1 člen.

³⁷⁾ StAB, B 26, 2257, III, fol. 94 a 109.

³⁸⁾ StAB, B 26, 2257, III, fol. 94.

vodech a v řadě velkostatků. Stávka byla všeobecná, zúčastnilo se jí zde na 5000 dělníků, kteří během dne konali řadu schůzí a táborů lidu, na nichž ostře protestovali proti útoku úřadů na majetek dělnictva a na dělnické důvěrníky v Praze. V Ivančicích převzali dělníci do své správy okresní nemocenskou pokladnu, dělnická rada zbavila všechny pravičáky jejich úředních funkcí a ti pak musili opustit úřadovny. Na Zastávce stávkující na táboře lidu schválili rezoluci, že nenastoupí práci dříve, než bude Lidový dům v Praze vrácen dělnictvu. Z Oslavan pak telefonovali během dne důvěrníci vedení levice do Brna: „Neopovažujte se nám nakazovat, abychom zahájili práci, jestliže Kladno bude stávkovat i zítra. V tom případě postupujeme s Kladeňáky solidárně.“³⁹⁾

Brzy dopoledne zasáhlo stávkové hnutí průmyslové závody na Blanensku a na Boskovicku, kde na výzvu levice zastavilo práci více než 5000 dělníků. V Boskovicích šli stávkující v demonstračním průvodu ulicemi města na náměstí před budovu okresní politické správy. Vyslali deputaci k okresnímu hejtmánovi s protestem proti neoprávněnému zabrání Lidového domu v Praze a proti postupu vládních orgánů. Poměrně velmi slabá byla 10. prosince stávka na Vyškovsku, kde toho dne nepracovalo jen několik desítek dělníků.

Ze vzdálenějšího okolí Brna se protestní stávka rozšířila nejvíce na Třebíčsku a jen v samotné Třebíči již v 11 hodin dopoledne zastavilo práci na 3500 dělníků. Odpoledne zasáhlo stávkové hnutí i Třeštsko a Jihlavsko. Na Hodonínsku a na Břeclavsku se dělníci dověděli o výzvě k protestní stávce až pozdě odpoledne, a proto zde byla zastavena práce až v sobotu 11. prosince, kdy se stávkového hnutí v této části Moravy zúčastnilo více než 7000 dělníků.

V sobotu ovšem v řadě jiných míst a především v Brně stávkové hnutí skončilo a dělníci znovu nastoupili práci, i když i zde stejně jako na Rosicko-Oslavansku chtěli dělníci a prostí funkcionáři levice pokračovat v boji. Tak se dostávali do rozporu s vedoucími předáky levice, kteří většinou byli pro ukončení stávky. K střetnutí došlo na velké schůzi důvěrníků v tělocvičně na Cejlu konané v pátek odpoledne, na níž byl přístup pouze na stranické legitimace. Zde za předsednictví Metoděje Gally hovořili Jaroslav Rouček, Karel Vaněk, Jan Doležal, Karel Votava a další předáci, z nichž zejména Votava, krajský důvěrník levice, po vysvětlení, že protestní generální stávku vyhlásila levice bez spolupůsobení odborové organizace, dokazoval nutnost jejího skončení. Své stanovisko obhajoval tvrzením, že prý během dne nepřišly z Prahy žádné další směrnice. Navrhl rovněž, aby dělníci oslavanské elektrárny pustili proud do Brna již v 5 hodin odpoledne, a žádal, aby jeho návrhy byly schváleny. V sále to však začalo bouřit, důvěrníci byli nespokojeni s takovým rozhodnutím a „trvali na tom, že nezahájí práci, dokud nebude Lidový dům vrácen dělnictvu“. Dělníci volali na Votavu, že je „hasič“ a „bremzák“, který chce udusit a zastavit stávkový boj, a žádali, aby se ve stávce pokračovalo.

Votava později o tomto svém jednání prohlásil, že byl vůbec proti této stávce, že ji zeslaboval a že „usiloval na schůzi důvěrníků v pátek odpoledne na Cejlu, aby byla stávka skončena tou měrou, že bylo na mne pokřikováno „hasič“. Moje snaha o zahájení práce byla úspěšná a docílil jsem skutečně, že se důvěrnictvo v tomto směru usneslo“.⁴⁰⁾

³⁹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 342 z 11. prosince 1920, str. 3.

⁴⁰⁾ StAB, C 42, 574, č. 677/21. Uvedeno podle návrhu na odročení hlavního přelíčení, při

Tak se tedy předákům levice podařilo prosadit i přes odpor většiny přítomných důvěrníků, aby v sobotu 11. prosince byla práce v továrnách znovu nastoupena. Druhý Votavův návrh byl však zamítnut a přítomní funkcionáři levice rozhodli, aby dodávka elektrického proudu z oslavanské elektrárny byla pro Brno obnovena až v 10 hodin večer. Dále bylo přijato usnesení, jímž důvěrníci schválili postup levice, že „vyhlásila stávkou na svou zodpovědnost, aniž k rozhodování o ní přibrala místní odborovou radu a důvěrnické odborové sbory... Přiznáváme, že v určitých případech vyžaduje zájem strany, aby si zařídila hromadné projevy svých mas dle svého vlastního usnesení a potřeby. Svým dodatečným souhlasem stvrzujeme, že dnešní akce odpovídala úplně smýšlení ohromné většiny proletariátu, který my jako důvěrníci zastupujeme.“⁴¹⁾ Toto usnesení bylo především odpovědí na námitky a útoky pravicáků, že stávka byla vyhlášena bez vědomí odborů.

Na schůzi byl také schválen tento „*Politický projev důvěrníků proletariátu na Brněnsku*“, jehož text byl otištěn v nedělní Rovnosti: „*Varujeme československou vládu, aby pokračovala v nastoupené cestě proti třídně uvědomělému proletariátu. V tom, co bylo ze strany státní moci až dosud proti marxistické levici sociálně demokratické vykonáno, spatřujeme projev odhodlání buržoazie zardousit revoluční dělnické hnutí, které zápasí vědomě o to, aby byl v této republice vytvořen stát proletářský, v němž by všechna politická moc náležela pouze pracujícímu lidu, v němž by byla odstraněna třída buržoazní. Konfiskace dělnických listů, omezení sbromažďovací svobody, trestní stíhání dělnických důvěrníků a nakonec násilné obsazení Lidového domu v Praze – to jsou zjevy, proti nimž co nejostřeji protestujeme. Prohlašujeme je za akt třídního stranictví, jímž je ovládnut dnešní vládní režim. Důrazně upozorňujeme vládní kruby, že se tím ocitají na scesti, které nutně přivede dnešní státní mašinerii k bankrotu. Jménem proletariátu sdělujeme vládě, že se připravujeme, abychom byli schopni vládní a buržoazní intriky zlomit a jednou pro vždy znemožnit.“⁴²⁾*

Projev obsahoval důrazné protesty a výstrahy buržoazii, ukazoval i na cíl revolučního dělnického hnutí, ale vyhlášoval jen přípravu k boji proti intrikám buržoazní vlády. Bylo to v podstatě jen jakési koření, které mělo dělníkům učinit stravitelnější rozhodnutí o likvidaci stávky. Předáci levice podlomili boj proletariátu na Brněnsku a dělníci, i když vnitřně nesouhlasili s rozhodnutím stávku ukončit, byli natolik vyspělí a disciplinovaní, že se podřídili pokynům vedení strany a schválenému usnesení, a práci v sobotu 11. prosince v Brně i v okolí většinou nastoupili. V brněnských továrnách stávkovalo tohoto dne jen asi 1500 dělníků, na kterémžto počtu mělo největší podíl 540 textiláků továrny Bratři Stiasni v Náděnské ulici. Částečné stávky malého počtu dělníků byly i na Rosicko-Oslavansku, na Boskovicku a také na Vyškovsku.

V Třebíči pokračovalo v sobotu ve stávce na 2000 dělníků největší tamní továrny na obuv v Borovině a proletariát na Hodonínsku teprve zahajoval stávkový

němž ve svědecké výpovědi prohlásil například redaktor Rovnosti Jan Doležal, že „Votava pomáhal brzdít hnutí pro zahájení stávky a snažil se společně se mnou prosadit usnesení, aby se pracovalo“, anebo Metoděj Galla svědčil, že na schůzi v pátek 10. prosince, „na níž mělo být usneseno, aby stávka byla tím dnem skončena, pokřikováno bylo z pléna na Votavu, který mluvil pro skončení stávky: Hasiči nehas! Stálo ho to tehdy mnoho námahy, aby prosadil svůj názor, který podporoval i druhý řečník Doležal“.

⁴¹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 343 z 12. prosince 1920, str. 3.

⁴²⁾ Tamtéž.

boj. Župní výkonný výbor levice v Hodoníně vydal v sobotu 11. prosince ve Slovácku provolání „*Všemu pracujícímu lidu slovácké župy!*“, v němž informoval dělníky o posledních událostech v Praze, o vyhlášení protestní generální stávky a v závěru je připravoval na možnost zahájení revolučního boje proti buržoazii, na socialistickou revoluci: „*Soudruzi! Dělníci! Situace je taková, že nevíme dne ani hodiny. Není vyloučeno, že stojíme na prahu dalekosáhlých událostí, kdy změníme své síly, bude-li nezbytno, i v otevřeném boji! ... Buďte připraveni, pobotově na první zavolání! Sraďte řady, sešikujte je k útoku! Zdar sociální revoluci!*“⁴³⁾

Také zde tedy dělníci očekávali pokyn k zahájení revolučního boje proti celému kapitalistickému panství, ale ten nepřicházel ani z Prahy, ani z Brna. Tu naopak vedení levice vydalo v sobotu právě v té době, kdy v Hodoníně dělníci dychtivě četli revoluční provolání ve Slovácku, tuto výzvu otištěnou v nápadně úpravě výrazným písmem přes dva sloupce Rovnosti: „*Jednodenní generální stávka na Brněnsku skončena. Dnes nastupujeme všude zase práci! Připraveni jsme však k dalším akcím.*“⁴⁴⁾ Proletariát Slovácka tedy teprve vstupoval do boje, kdežto na Brněnsku boj již končil, v dalších průmyslových střediscích, jako v Třebíči, pokračoval a jinde zase, jako na Znojemsku, pro krátkost přípravy neměli dělníci vůbec možnost nějakou bojovou akci zahájit. Výzva k protestní stávce přišla totiž až pozdě v pátek odpoledne a přípravy na sobotu byly zastaveny novými pokyny k zahájení práce.

Vedení levice v Brně nechápalo význam nadcházející srážky mezi proletariátem a buržoazii, a bylo třeba vyvinout veliký tlak zdola z dělnických řad v Brně, na Rosicko-Oslavansku a též jinde na Moravě a bylo třeba i zásahu funkcionářů levice z Čech, z Prahy a zvláště z Kladna, aby se vedoucí funkcionáři sociálně demokratické levice v Brně zbavili alespoň formálně – slovy své nerozhodnosti a opatrnického vyčkávání. Jistou vinu na této situaci měl i ústřední výkonný výbor levice v Praze, který ve svém prvním provolání vydaném v noci ze čtvrtka 9. na pátek 10. prosince vyzýval v podstatě jen k organizování protestní generální stávky proti zabránění Lidového domu. Neomezoval ji sice časově, jak to učinili předáci levice v Brně, ale nepočítal s tím, že revoluční část dělnické třídy u nás všeobecně tehdy očekávala pokyny k mnohem revolučnějším a dalekosáhlejšími akcím.

Do čela hnutí se postavil proletariát Kladenska, kde vedení levice na základě zprávy o událostech v Praze vyhlásilo také již ve čtvrtek 9. prosince generální stávku, kterou dále rozvíjelo v revoluční akce proti panství buržoazie. Výkonný výbor levice v Praze pod dojmem rozmachu hnutí vydal v pátek večer novou výzvu, aby dělnický boj byl veden nejen za Lidový dům, ale současně za velké politické a sociální požadavky. Proletariát měl zahájit stávku v obvodu celé republiky za splnění těchto sedmi požadavků:

1. Zastavit perzekuci revolučního dělnického hnutí.
2. Vyklidit Lidový dům v Praze a vrátit ho dělníkům.
3. Propustit zatčené a dát náhradu zraněným.
4. Odstoupení úřednické vlády Černého.
5. Zastavit konfiskace a poskytnout úplnou svobodu tisku, sbromažďování a spolčování.

⁴³⁾ Slovácko, roč. XIV, č. 141 z 11. prosince 1920, str. 1.

⁴⁴⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 342 z 11. prosince 1920, str. 2.

6. Na velkostatkách a ve velkých závodech zavést dělnickou kontrolu nad výrobou a zvýšit mzdy nejméně o 30 %.

7. Provádět dělnickou kontrolu zásobování, zabrat všechny nadměrné byty ve prospěch nebydlících a urychlit socializaci velkostatků, továren a dolů.

Tato výzva již překračovala rámeček pouhého protestu; nabádala dělníky, aby se vši vážností uvažovali o tom, jakým způsobem by urychlili socializaci průmyslových podniků a velkostatků, volala je „nejen k obraně toho, co bylo dělnictvu vzato, ale současně k útoku za velké zásadní dělnické požadavky“, jmenovitě také „za kontrolu veškeré průmyslové a zemědělské výroby a za závodní dělnické rady“. Obracela se dále ke slovenským a německým dělníkům, aby šli solidárně s českými dělníky, a také k vojákům i k legionářům, aby se nenechali zneužít buržoazní vládou a pravičáky k prolévání dělnické krve. Výzva pak končila těmito slovy: „Jde o velké požadavky doby, které musí být splněny a které při nejbližší příležitosti musely být vytyčeny. Ony jsou začátkem socializace a přípravou k vyvlastnění největších podniků a velkostatků, kterýžto požadavek stavěly a staví nejširší lidové vrstvy. Disciplinované a ukázněně, ale pevně kupředu, dělníci!“⁴⁵⁾

Toto bylo již vskutku bojové provolání. Jeho text znali předáci levice v Brně ještě v noci z pátku na sobotu, kdy jim byl kromě jiných informací sdělen telefonicky současně s další zprávou, že výkonný výbor posílá s dalšími pokyny svého kurýra poslance Františka Toužila. A ten skutečně v noci na sobotu přijel do Brna. Tento meziměstský hovor vedla redakce Rovnosti a zprávu přejal redaktor Vladislav Burian spolu s příkazem vedení strany, aby byla znovu vyhlášena generální stávka. Votava však byl rozhodně proti tomu a nechtěl v žádném případě změnit rozhodnutí o skončení protestní stávky. Při soudním procesu v návrhu na odročení data hlavního přelíčení o této věci uvedl: „Ústřední výkonný výbor v Praze oznámil telefonicky redakci časopisu Rovnost, aby byla proklamována generální stávka. Vladislav Burian mně to sdělil a navrboval, aby byla proklamace uveřejněna v časopisu Rovnost tučným písmem. Bránil jsem se tomu a zařídil jsem, aby byla zajisté tato velmi důležitá zpráva uveřejněna obyčejným tiskem jako každá druhá zpráva běžná. Učinil jsem tak proto, že jsem nechtěl budit náladu pro stávku, protože bylo vedení v Brně přesvědčeno, že jednodenní demonstrační stávka pro pražské zájmy postačuje.“⁴⁶⁾ A Burian při hlavním přelíčení prohlásil, že když v pátek 10. prosince proti Votavovi „hájl stanovisko pražského vedení, které proklamovalo všeobecnou stávku, prohlásil Votava, že takovou politiku dělat nemůže, a naléhal na mne, abych dal proklamaci generální stávky s požadavky manifestu petitem na třetí stranu. Já jsem trval na tom, že to musí přijít v čelo listu, avšak Votava prosadil svůj názor, jemuž já jsem se s protestem podřídil.“⁴⁷⁾

A tak sobotní Rovnost přinesla na jedné stránce nápadně upravenou již citovanou výzvu z Prahy a na další stránce a na nastoupení práce a na další stránce na zastrčeném místě otiskovala drobným písmem druhou výzvu výkonného výboru strany bez

⁴⁵⁾ Text výzvy je otištěn ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 26 až 28 a rovněž ve sborníku dokumentů Založení Komunistické strany Československa, Praha 1954, str. 77–79. Také v Rovnosti, roč. XXXVI, č. 342 z 11. prosince 1920, str. 3, kde je text výzvy v některých detailech nepatrně odlišný, což bylo jistě způsobeno prepisováním telefonického dik-tátu zprávy z Prahy v redakci Rovnosti.

⁴⁶⁾ StAB, C 42, 574, č. 677/21.

⁴⁷⁾ Tamtéž.

slova vlastního komentáře. Její text byl pouze uveden tímto vzkazem výkonného výboru dělnictvu celé republiky: „Dělníci a dělnice! Je příležitost prosazovat velké sociální požadavky. Ustavte závodní rady a proveďte kontrolu velkopodniků průmyslových a zemědělských! Žádejte vyšší mzdy a politické požadavky: svobodu tisku, vrácení Lidového domu a odstranění persekující vlády Černého.“⁴⁸⁾

To pochopitelně ještě více stupňovalo nespokojenost a odpor dělníků, kteří přece chtěli dál bojovat. Nevěděli, co si mají o takovém jednání myslit, proto přicházeli do redakce Rovnosti i na sekretariát levice s dotazy, proč na základě výzvy ústředního výkonného výboru nebyla vyhlášena nová stávka. Ozvali se také dělníci z Oslavan a žádali Votavu, aby jim vysvětlil, proč se tedy v pátek stávkovalo, když v sobotu současně s výzvou pražského výkonného výboru ke stávce je uveřejňován pokyn k nastoupení práce. Votava se všelijak vykrucoval, a když nemohl jinak, zval důvěrníky, aby se dostavili v sobotu odpoledne do Dělnického domu na schůzi, kde bude zaujato definitivní stanovisko k výzvě výkonného výboru.

Jestliže tedy došlo v dalších dnech na Brněnsku a vůbec na jižní polovině Moravy k obnovení stávkového hnutí, které na některých místech přerostlo až v ozbrojené povstání a v boj za diktaturu proletariátu, pak o to měli pranepatrnou zásluhu lidé typu Karla Votavy, i když tehdy zaujímali významné funkce v sociálně demokratické levici. Rozhodujícím činitelem byly stovky a tisíce proletářů, prostých členů a funkcionářů strany, kteří měli hlavní podíl na tom, že i na Brněnsku vydalo vedení strany revoluční bojovou výzvu a kteří pak obětavě bojovali často i se zbraní v ruce za vytvoření proletářského socialistického státu.

⁴⁸⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 342 z 11. prosince 1920, str. 3.

3. Přípravy 11. a 12. prosince 1920 k dalším bojům

Sobota 11. a neděle 12. prosince 1920 probíhaly v Brně ve znamení intenzivních příprav revolučního proletariátu k zahájení nových bojových akcí. V sobotu odpoledne přišlo do sálu Lidobia v Dělnickém domě v Brně na 400 důvěrníků politických i odborových organizací a členů dělnické rady, kteří zde vyslechli nejprve stručnou zprávu Karla Votavy, že situace v Praze není v Brně dosud podrobně známa, a proto že přijel do Brna zvláštní posel, aby podal podrobné informace. Jelikož není vyloučeno, že v pondělí nebo v úterý bude se ve stávce pokračovat, jsou na neděli svoláni do Brna důvěrníci z celé Moravy na konferenci, aby učinili definitivní rozhodnutí.

Potom podal účastníkům schůze obšírnou zprávu o událostech v Praze zástupce výkonného výboru levice poslanec František Toužil, který líčil podrobně průběh zabrání Lidového domu i demonstrací stávkujících dělníků v pátek 10. prosince před budovou Národního shromáždění, při níž se střelilo do dělníků. Řada dělníků byla zraněna,⁴⁹⁾ někteří zezadu, což dokazovalo, že četníci střelili do prchajících. Zdůraznil, že proletariát musí trvat na splnění požadavků vytyčených výkonným výborem levice. Vyjmenoval jednotlivé požadavky obsažené v druhé výzvě výkonného výboru a „skončil svou řeč prohlášením, že se brzy půjde do boje a že je třeba důkladně vyčistit organizace od nespolehlivých živlů“.⁵⁰⁾

Dále hovořil poslanec Rudolf Merta z Brna o zradě vůdců pravice a vyzval přítomné důvěrníky, aby po vydání signálu ke stávce ihned zastavili práci, a kde to nepůjde dobrovolně, tedy i násilím. Prohlásil, že dělnictvo musí trvat na odstoupení úřednické vlády a že dělníci v Brně pak sami rozhodnou, zda se má její předseda Jan Černý vrátit do Brna jako šéf zemské správy politické. I když přítomní důvěrníci žádali, aby se na Brněnsku ihned vyhlásilo zahájení boje za všechny požadavky proklamované výkonným výborem strany a aby byl boj rozšířen i do jiných průmyslových center Moravy a také na venkov, bylo nakonec rozhodnuto schůzi ukončit a pokračovat v jednání na nedělní odpolední konferenci, aby se mohli dostavit zástupci dělnictva i z jiných míst Moravy.

Předáci levice v Brně stále váhali a nemohli se rozhodnout k rázné akci. Přispěl

⁴⁹⁾ Ze zraněných zemřel po několika dnech v nemocnici Josef Kulda, dělník z Kobylis, jako první oběť buržoazního teroru proti revolučnímu proletariátu a proti levici v prosinci 1920.

⁵⁰⁾ StAB, B 26, 2257, fol. 5. Jiná zpráva o průběhu této schůze je tamtéž III, fol. 4-5.

k tomu patrně i zástupce výkonného výboru, protože ani v Praze ve vedení levice nebyl tehdy jednotný názor, zda okamžitě zahájit boj na základě druhé výzvy nebo ne. Svědčí o tom například obsah telefonického rozhovoru redakce Rudého práva s redakcí Rovnosti, který byl odposlouchán pražskou telefonní ústřednou a jehož podrobný obsah znali již v sobotu po desáté večer státní úřady. Z Prahy tehdy sdělovala do Brna Míla Grimmichová, redaktorka Rovnosti, že se na schůzi důvěrníků levice většina přítomných usnesla, aby se svolala společná porada zástupců sociálně demokratické levice a pravice, která by se pokusila řešit vzájemný spor nějakou dohodou. Tato porada se opravdu konala a levici v ní zastupovali Dominik Havlín, předseda výkonného výboru strany, a další významní předáci z vedení strany, Václav Douša a Emanuel Škatula. Pravičáci však chtěli jednat jen o Lidovém domě a nikoli o dalších požadavcích obsažených ve výzvě výkonného výboru levice. Delegáti levice na to ale nechtěli přistoupit a byli ochotni vyjednávat s pravicí, jestliže by souhlasila s těmito minimálními požadavky:

1. Uznání stávky odborovým ústředím.
2. Odstoupení úřednické vlády dr. Černého.
3. Splnění všech požadavků usnesených na sobotní schůzi výkonného výboru.

Ani v Praze nebylo tedy v sobotu 11. prosince ve vedení strany pevné rozhodnutí pro boj a počítalo se zde dokonce i s případným odvoláním stávky, kdyby se snad pravicoví vůdci umoudřili a přistoupili na podmínky levice. Dokazuje to mimo jiné i tato odpověď, kterou dostal telefonicky z redakce Rudého práva Karel Kreibich do Liberce, když podával zprávu o zajištění příprav k zahájení generální stávky na českém severu na pondělí 13. prosince: „To jste hodní, ale přistoupí-li pravice na naše podmínky, pak asi stávky již nebude zapotřebí.“⁵¹⁾ V materiálech není sice jasně řečeno, na jaké podmínky měli pravičáci přistoupit, pravděpodobně to byly výše zmíněné tři požadavky, ale i tak je to jistě dost průkazný doklad o tom, že ještě v sobotu večer byly mezi vedoucími předáky levice v Praze tendence najít nějaké kompromisní řešení a východisko ze sporu s pravicí.

Pro všechny příslušníky levice vydal výkonný výbor levice v Praze v sobotu večer tento pokyn: „*Zítřka se zdržujte ve svých střediscích a pracujte k všeobecné stávce na pondělek. Zde se očekává, že se venkov z větší části připojí. Důvěrníci očekávejte pokyny od výkonného výboru.*“⁵²⁾ V duchu této směrnice přinesla nedělní Rovnost důležité provolání „*Soudruzi a soudružky, dělníci a dělnice, buďte připraveni!*“, jež bylo sice uveřejněno podobně jako druhá výzva výkonného výboru opět na zastrčeném místě až na páté stránce, ovšem jeho obsah ukazoval, že se i na Brněnsku začínalo hovořit jinou řečí. Zde je jeho text:

„*Chvilu je kritická. Proletariát Československé republiky má za úkol, aby nejen slovy, ale i činy projevil svou nezlomnou vůli podlomit základy kapitalistické společnosti a uvnitř republiky svou vlastní mocí zlomit reakci, která pomocí zrádné pravice se snaží o potlačení revolučních socialistických idejí. Boj, který byl vyvolán zasáhnutím policie a četnictva v Praze, je jen jednou kapitolou zápasu, jež musíme podstoupit. Proletářské revoluční Brněnsko to chápe, a proto páteční stávka byla ukončena jen podmínečně. Dělníci důvěrníci rozhodným způsobem prohlásili, že obnoví akci ihned, bude-li tobo zapotřebí.*“

⁵¹⁾ StAB, G 160, 866/3-5 nebo 2373/4-6.

⁵²⁾ StAB, G 160, 866/3-5 nebo 2373/4-6.

Dělníci a dělnice! Zdá se, že Brněnsko a celá proletářská Morava bude nucena znovu zabít ještě ráznější akci, než jaká byla provedena v pátek. Není vyloučeno, že snad už v nejbližších chvílích bude proletariát Brněnska vyzván, aby znovu ukázal svou sílu. Buďte připraveni. Nejen v Brně, také na Rosicko-Oslavansku, na Blanensku, na Třebíčsku, na Jihlavsku, na Znojensku, na Vyškovsku, na Hodonínsku, v Břeclavě, v Prostějově i všude jinde buďte připraveni.

Dnes dopoledne se koná v Brně konference výkonných výborů všech moravských žup. Odpoledne se koná obrovská schůze dělnických důvěrníků z Brněnska a z různých moravských obvodů. V těchto poradách padne rozhodnutí. Ať je jakékoli, musíme žádat, aby všichni naši stoupenci se mu disciplinovaně podřídili. Bez ohledu na to, co tomu budou říkat odpůrci! Pro nás platí jedině příkaz důvěrníků naší strany. Jejich rozhodnutí se podřídíme jako jeden muž a postaráme se o přesné plnění jejich usnesení.

Tož, buďte připraveni! Boj je v proudu! Proletářské Brněnsko a Morava se mu nebudou vyhýbat. Bude-li potřeba, bude-li to vyžadovat zájem naší svaté věci, nebudeme se bát ani největších obětí.

*Dělníci a dělnice, znovu vás vyzýváme: buďte připraveni!*⁵³⁾

Nedělní Rovnost otiskla také v nápadné grafické úpravě dvě stručné výzvy, v nichž upozorňovala dělnickou třídu na důležité otázky očekávaného boje. „Zakládají se závodní rady. Proletáři Brněnska, zůstanete pozadu? Kontrola závodů dělníky – toť minimum toho, co musíme v této chvíli žádat. Budeme žádat více.“ To byl text první z nich a druhá hovořila především k zemědělským dělníkům: „Bývalému ministru Práškovi zabrali dělníci velkostatky. I na Moravě je takových Prášků plno. A zbědovaných dělníků ještě více!“⁵⁴⁾

Dělníci četli s radostí tyto výzvy a připravovali se k boji. Předáci levice poznávali, že je konec opatrnického přešlapování, že musí chtít něco udělat. K zaujetí jasného stanoviska ve vedení strany na Brněnsku velmi přispěla návštěva delegáta kladenského proletariátu Karla Herynka, člena dělnické rady a revolučního výboru na Kladně, který v neděli 12. prosince přijel do Brna, aby zde informoval funkcionáře levice i dělníky o průběhu revolučních akcí na Kladensku. Protestní stávka tam přerůstala již v pátek 10. prosince v boj za svržení kapitalistické nadvlády a za zřízení socialistické republiky. V čele boje zde stály revoluční výbory a závodní rady volené dělníky, jež přebíraly všude moc do svých rukou a vyvlastňovaly průmyslové závody i velkostatky. Jen v okolí Kladna převzali zemědělství dělníci do své správy na osmdesát dvorů. O pořádek v oblasti celého revíru pečovaly dělnické hlídky, jež byly zčásti ozbrojeny.

Představitelem nové proletářské moci na Kladensku byla okresní dělnická rada, kterou si dělníci z podnětu marxistické levice zvolili již v květnu 1919. Herynk také přivezl do Brna různá provolání, která tehdy vydala dělnická rada a revoluční výbor na Kladně, například pokyny revolučního výboru pro činnost v obcích, výzvu k zemědělskému proletariátu, česko-německý leták Vojákům – proletářům! aj. Zprávy a dokumenty z Kladenska přispěly nejen k obnovení boje na Moravě, ale zvláště podstatně ovlivnily náplň projevu i obsah manifestu schváleného pak na odpolední konferenci. Revoluční činnost kladenského dělnictva se stala příkladem a vzorem činnosti dělníků v Brně a vůbec v oblasti celé jižní Moravy.

⁵³⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 343 z 12. prosince 1920, str. 5.

⁵⁴⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 343 z 12. prosince 1920, str. 4 a 7.

O situaci v Čechách a především o vývoji revolučních událostí na Kladensku podával Herynk zprávu již v neděli dopoledne na schůzi širšího krajského výkonného výboru levice v Brně a delegátů ostatních krajských výborů na Moravě (Hodonín, Prostějov a Moravská Ostrava). Jedině Ostravsko nebylo na této schůzi zastoupeno a nepřijel odtud žádný delegát ani na odpolední konferenci, a tak zde i v obou sousedních slezských krajích, Opavském a Těšínském, probíhalo hnutí v prosinci 1920 nezávisle na vývoji v Brně a bylo ovlivňováno pokyny přímo z Prahy.

Dopolední schůze měla jednat především o dalších osudech zemského výboru strany, který podle nového organizačního řádu měl být zrušen. Bylo rozhodnuto, aby po dobu, pokud budou existovat různé zemské instituce státní správy, i strana měla nějakou zemskou instituci. Proto byl ustaven zemský agitační výbor, který měl celkem čtrnáct členů, a to deset z Brněnského kraje a po jednom z ostatních krajů. Jeden zástupce byl již rezervován pro kraj Jihlavský, který se měl v nejbližší době vytvořit. Zemským důvěrníkem byl zvolen Karel Vaněk a zemským tajemníkem jmenován František Krček. Jako nejbližší úkol si zemský výbor stanovil, aby se levice domáhala zastoupení v moravském zemském výboru, protože dosavadní jeho přísedící za sociální demokracii senátor Alois Matyáš Špera a Antonín Sotolář šli s pravici.

Tím byl program jednání vyčerpán, ovšem současně situace nutila delegáty z krajů, aby schválili návrh Karla Votavy a zařadili dodatečně do programu schůze bod „Poslední události v republice“, k němuž hovořil Herynk. Informoval účastníky schůze nejprve o poměrech v Čechách a zvláště na Kladně a v závěru svého projevu uvedl, že „dle usnesení výkonného výboru strany má být v pondělí 13. prosince všude zahájena nebo obnovena generální stávka“. Potom následovala obsáhlá debata, v níž jednotliví delegáti nejprve hovořili o dělnickém hnutí v jednotlivých místech Moravy.

Tak Vojtěch Zacharda, odborový tajemník levice z Brna, podal zprávu o poměrech na Ostravsku a doporučoval, aby požadavky, které vytyčil výkonný výbor strany, byly ještě doplněny dalšími hospodářskými požadavky. Za Hodonínsko zde vystoupil Karel Gajoš, krajský starosta Dělnických tělocvičných jednot v Hodoníně. Uvedl, že na Slovácku je situace mezi dělníky výborná a že čekají jen na pokyn k boji. Podle zprávy Josefa Krále, krajského sekretáře levice z Prostějova, nebyly tehdy poměry na Prostějovsku potěšitelné, ale přesto ujistil ostatní delegáty, že generální stávka bude i zde vyhlášena. Ve Znojmě naproti tomu byla podle slov Jana Müllera, okresního důvěrníka levice, situace dobrá. Dále v diskusi hovořili poslanec Edmund Burian a František Frček z Brna, František Bendl ze Zastávky, Jan Synek z Prostějova, Eduard Novák z Jihlavy a další.

Na závěr jednání bylo schváleno usnesení, „aby všeobecné důvěrnické schůzi, která se koná odpoledne, bylo doporučeno vyhlášení generální stávky pro celou Moravu a aby požadavky vytyčené výkonným výborem strany byly doplněny“. Schůze delegátů také určila, aby na odpolední konferenci referovali Votava, Vaněk a Herynk a dále rozhodla, aby širší stávkový výbor byl složen z členů výkonných výborů levice, z výboru dělnické rady Velkého Brna a z vedení místní odborové rady.⁵⁵⁾

⁵⁵⁾ Průběh dopolední schůze je vyličen podle jejího protokolu, jehož autorem byl redaktor Rovnosti Josef Pospíšil. AMDHB, sign. 4/350. V širším stávkovém výboru bylo devět členů zemského

Konference důvěrníků politických a odborových organizací a delegátů dělnických rad byla svolána do tělocvičny na Cejlu na 4. hodinu odpoledne. Rovnost zvala všechny funkcionáře levice k účasti těmito slovy: „*Soudruzi a soudružky! Dělníci a dělnice! Jsme stavěni před vážné rozhodnutí. Odložte všechno ostatní, obětujte nedělní odpočinek a dostavte se. Přijďte, abyste rozhodli o důležitých akcích. Delegáti a důvěrníci z Velkého Brna, dostavte se v plném počtu. Z ostatních obvodů moravských vyšlete deputace! Legitimace s sebou! Bude prováděna velmi přísná kontrola.*“⁵⁶⁾

Vedení levice však nespolehalo jen na oznámení konference v tisku a zvláště ze vzdálenějších míst zvalo delegáty telefonicky i telegraficky, aby přijeli do Brna k velmi důležitému jednání. Bylo to prozíravé opatření, protože nedělní Rovnost rozesílaná poštou byla dodávána adresátům buď s velkým zpožděním, anebo vůbec ne. Jistě se tak dalo na příkaz úřadů. Ovšem i přesto přijelo v neděli 12. prosince odpoledne do Brna mnoho zástupců dělnictva z průmyslových středisek Moravy a na konferenci bylo zastoupeno Rosicko-Oslavansko, Blanensko, Tišnovsko, Vyškovsko, Znojensko, Jihlavsko, Břeclavsko, Hodonínsko, Prostějovsko – tedy téměř celá jižní polovina Moravy.

Na výzvu vedení levice se shromáždilo v tělocvičně na Cejlu na 1300 funkcionářů strany. Panovalo zde opravdu revoluční ovzduší a jemu odpovídal i celý průběh konference. Jednání zahájil Richard Reiter, předseda výboru dělnické rady Velkého Brna, slévač z První brněnské, a dále konferenci předsedal Václav Kovanda, ředitel dělnického potravního spolku Včela v Brně. Jako hlavní referent pak vystoupil Karel Votava, krajský důvěrník levice, s velmi radikálním projevem. Hned na jeho počátku prohlásil, že dělnická třída právě prožívá velmi vážnou dobu, kdy je potřeba začít jednat a přerušit veškeré vyjednávání s buržoazní vládou. Musíme zaujmout rozhodné stanovisko a postavit se na obranu pražských soudruhů, kteří nás volají na pomoc. Zahájena proto bude nová generální stávka. V pátek se sice důvěrníci v Brně usnesli, že bude zahájena práce, ale potom přivezl kurýr z Prahy a z Kladna takové zprávy, že kdybych je byl znal, nemluvil bych v pátek pro zahájení práce.

Dále Votava ostře kritizoval postup vlády ve věci Lidového domu v Praze, pro-

výkonného výboru levice: Karel Vaněk, Karel Votava, poslanec Jaroslav Rouček, Rudolf Pošta, Vojtěch Zacharda, všichni z Brna, Václav Kovanda, František Hrabovský, oba ze Židenic, poslanec Edmund Burian z Králova Pole a Metoděj Galla ze Zbýšova u Slavkova; dále dvanáct členů krajského výkonného výboru: Richard Reiter, Jan Doležal, Emil Pick, Marie Pavlíková z Brna, Alois Král, Marie Knytllová z Králova Pole, Emanuel Martinec z Medlánek, Karel Kubiček z Nových Černovic, Míla Grimmichová ze Žabovřesk (t. č. v Praze), Vaněk, Rouček a Galla ze zemského výkonného výboru; jedenáct členů výkonného výboru Velkého Brna: Jan Bartek, Adolf Bednář, Otto Josefovský, Josef Šebesta z Brna, Mikuláš Bandouch z Husovic, Zofie Kučerová ze Židenic, Jaroslav Hrejsemnou z Juliánova, František Kolář ze Žabovřesk, Hrabovský, Knytllová a Martinec ze zemského a krajského výkonného výboru; dvacet pět členů výkonného výboru dělnické rady Velkého Brna: Bohuslav Dušek, Julie Hackenbergová, Věra Krčková, Engelbert Kučera, Vilém Kumbálek, dr. Felix Loria, Józsa Pištěláková, Josef Špaček, Siegfried Taub, Richard Vagner, dr. Nathan Weigl, Augustin Zahradník, Jan Zdražil z Brna, Terezie Musilová, František Vorel, Cyril Zmrzlý ze Židenic, Antonín Hovorka, Jaroslav Šamberger z Králova Pole, Norbert Holubík z Husovic, Jaroslav Grimmich ze Žabovřesk, Metoděj Appl z Komína, Burian, Hrabovský, Rouček a Votava z výkonných výborů levice. Jména jsou uvedena podle seznamu funkcionářů levice, jak byl vypracován policejním ředitelstvím v Brně, StAB, B 26, 2257, XI, fol. 12 a 25. Seznam není úplný a chybí v něm například členové vedení odborové rady i někteří členové výkonných výborů.

⁵⁶⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 343 z 12. prosince 1920, str. 3.

Zpráva /schůzi levice.

V Dělnickém domě v Brně odbyvala levice soc. demokratická schůzi důvěrníků, které účastnilo se 1300 osob, mezi nimi hodně starších osob. Zahájil Reiter, kterým za předsedu zvolen Kovanda. Hlavním řečníkem byl Votava. Řečník zdůraznil nutnost hájiti cest, levice soc. demokratické, že zahájena bude generální stávka. Levice stojí v otevřeném boji, to jest v revoluci proti buržoazii a vládě kapitalistické. Nastává boj o uchopení státní moci a přetvoření ve stát socialistický. Od 13. prosince je permanentní služba generálního štábu dělnického, který pozůstává z dělnické rady Velk. Brna, politických a odb. organizací, zemského a místního výkonného výboru, jehož rozkazy máno bezpodmínečně býti i za cenu vlastního života uposlechnouti.

Instrukce akčního komitě jsou :

Zítra ráno dělnické hlídky budou zabráňovati dělnickým vjezdům na venkovských stanicích železničních příjezd dělníků do Brna, dále dne 13. prosince XII. půl hodiny před normálním zahájením práce postaví se dělnické hlídky u vchodu továren v Brně a za mezí vchodů, dále budou choditi místem hlídky za účelem pozorovacím, provedena bude zítra tak zv. mobilisace dělnické od mobilisace pod formou tábora lidu, bude neustále bděti dělnická pohotovost, pro případ že by bylo dělnic ve někde napadeno.

Část zprávy policejního agenta o průběhu významné konference v tělocvičně na Cejlu v neděli 12. prosince 1920 odpoledne.

hlásil výrok soudu za nesprávný a protizákonný a dodal, že jestliže porušuje zákony vláda, budeme je rušit i my tam, kde a jak se nám to bude hodit. A pokračoval: Dnes stojí proletariát v otevřeném boji, to jest v revoluci proti buržoazii a kapitalistické vládě. Nastává boj o uchopení státní moci a o přetvoření republiky ve stát socialistický. Proto od dnešního dne zasedá nepřetržitě akční výbor jako generální štáb proletariátu na Moravě, který je složen z výkonných výborů politických a odborových organizací a dělnické rady Velkého Brna; jeho rozkazů musí každý uposlechnout i za cenu vlastního života. To znamená, že když přijde rozkaz k nějaké akci třeba o půlnoci, musí každý vstát a jít, a ne odepřít.

Akční výbor vydává tyto směrnice: Zítra bude vyhlášena generální stávka a musíme se postarat, aby všude byla práce zastavena a netrpet stávkokazy. Před odjezdem dělnických vlaků do Brna budou na venkovských nádražích stát dělnické hlídky, které se postarají o to, aby dělníci vůbec do práce nejeli. Před branami všech továren v Brně budou stát nejpozději půl hodiny před zahájením práce také hlídky, jejichž členové budou informovat dělníky o vyhlášení stávky a nepustí je dovnitř. Dále budou utvořeny dělnické pozorovací hlídky, které budou procházet ulicemi města, budou ve stálém styku s akčním výborem, jemuž budou posílat informace o všech pozoruhodných událostech. Musí rovněž zabránit všem případným pokusům nezodpovědných živlů o drancování. Lze počítat s tím, že dělnictvo bude napadeno ozbrojenou mocí, a proto bude připravena dělnická pohotovost, která by v případě potřeby mohla ihned zasáhnout. Zítra bude provedena pod formou táborů lidu dělnická mobilizace a všichni musí být v plné pohotovosti. Vyvarujeme se ale srážek s policií, s četnictvem a s vojskem, vždyť jsou to většinou proletáři a snad pochopí, kam patří. Musíme počítat i s tím, že vláda vyhlásí persequční opatření, že nás bude stíhat a zatýkat, a proto se připravíme i na tajnou činnost v podzemí.

Potom Votava přečetl návrh rezoluce, jejíž text pro veliký význam v přípravě boje revolučního dělnictva v Brně i jinde na Moravě je uveden v plném znění:

„Důvěrníci třídně uvědomělého proletariátu celé průmyslové oblasti brněnské a zástupci výkonných výborů žup moravských, sbromáždění na všeobecné důvěrnické schůzi konané v Brně dne 12. prosince, usnášejí se na následujícím prohlášení:

Tím, že generální stávku provedenou 10. prosince jsme ukončili a že 11. prosince jsme práci nastoupili, dali jsme zřejmě najevo svou mírumilovnost a smysl pro normální vývoj poměrů. Zjišťujeme však, že na druhé straně vláda Československé republiky neprojevuje ani té nejmenší ochoty vzdát se své třídní zaujatosti vůči dělnictvu, ba jde dokonce tak daleko, že připravuje nové násilnictví vyhlášením stanného práva a že vládní orgány vystupují proti dělníkům se zbraní v ruce, prolévající dělnickou krev. Pobouření touto skutečností, vyzýváme proletariát celé Moravy, aby na to odpověděl okamžitým připojením se ku generální stávce, která rozvinula se v Čechách a na Slovensku. Přišel okamžik, kdy proletariát nesmí váhat. Dostavila se chvíle, kdy dělníci a dělnice musí odhodlaně vstoupit do bitevní linie. Vládní a policejní násilí, projevené zabráním Lidového domu pražského, dalo popud k rozvíjení velkého sociálního zápasu za splnění požadavků, jež vypsaly na svůj prapor organizace socialistických dělníků a socialistických legionářů. Na všech stranách republiky volí proletariát závodní rady, vynucuje si kontrolu podniků, zabírá velkostatky a šlechtické zámky – jest tedy svatou povinností proletariátu, aby k tomu nepřiblížil nečinně, nýbrž aby skutky projevil, že za těmito požadavky stojí tělem a duší a je ochoten pro ně přinášet oběti.

Voláme proto pracující lid znovu do boje, proklamujeme okamžitou generální stávku proletariátu na Moravě, pro niž vytyčujeme tyto hlavní směrnice:

1. Závodní rady ve všech velkých kapitalistických podnicích buďtež ihned dělníky zvoleny s právem kontroly nade vši výrobou a distribucí. Současně klademe požadavek rádného zvýšení dělnických mezd.

2. Velkostatky buďtež znárodněny, socializovány a odevzdány do správy pracujícího zemědělského lidu a legionářů.

3. Šlechtické a panské zámky, jakož i kláštery, buďtež vyvlastněny a budiž jich užito k ubytování rodin pracujícího lidu, které postrádají bytů.

4. Veliké byty buďtež rekvirovány a přikázány chudině, která nemá kde bydlet.

5. Zavedení starobního a invalidního pojištění, jakož i vdov a sirotků.

Politické požadavky, jimiž při vyhlášení stávky jsme vedeni, jsou:

1. Okamžité zastavení veškeré persekuce nekompromisního dělnického hnutí.

2. Okamžité vyklizení Lidového domu v Praze od policie a četnictva a vrácení ho do rukou dělnictva.

3. Odstoupení vlády Černého, který ukázal, že je jen výkonným orgánem za ním existující skutečné vlády Tusarovy, Meissnerovy a Šveblovy a nezarážil se ani před proléváním dělnické krve.

4. Propuštění zatčených a nábradu i zadostiučinění dělníkům, kteří byli policejní surovostí raněni.

5. Zastavení konfiskací, jakož i provedení úplné svobody tiskové, sbromáždovací a spolčovací.

6. Rozpuštění parlamentu a vypsání nových voleb, aby se mohla projevit vůle pracujícího lidu.

7. Okamžité nařízení provedení voleb do okresních nemocenských pokladen, jakož i uznání dělnictvem znovu jmenovaných zástupců do zemského výboru moravského a jiných podobných instancí politických a samosprávných, vedle parlamentu správní funkce vykonávajících.

8. Poskytnutí dostatečných záruk, že vojákům budou všechna občanská práva ponechána, zvláště ovšem právo volební.

Proklamujeme tyto požadavky, vyzýváme proletariát, aby je podepřel mohutnou generální stávkou všeho proletariátu na Moravě. Není už času na pouhé rezoluce a projevy! Činů různých a energických je potřebí. K těm voláme socialistické dělníky i socialistické legionáře, kteří na svém sjezdu proklamovali tytéž požadavky, za něž nyní vstupujeme do boje!

Ať žije Československá socialistická republika! Pryč s reakcí a kapitalismem!⁵⁷⁾

Přednesený návrh byl schválen bouřlivým souhlasem všech přítomných funkcionářů strany, kteří provázeli projev i návrh rezoluce souhlasným voláním: Ano, ano, výborně! atp. Mnozí ani nepoznávali „hasiče“ Votavu a nemohli ani uvěřit tomu, že právě on před dvěma dny na tomtéž místě bojoval ze všech sil proti pokračování ve stávce. Na otázku předsedy konference, zda je někdo proti přijetí rezoluce, přihlásil se pouze jeden z delegátů, a to Jan Runštuk, dílenský důvěrník z Brna, stoupenec sociálně demokratické pravice.

Votava pak ukončil svůj projev prohlášením, že rezoluce nebude předkládána úřadům, ať si ji přečtou v novinách, a že bude třeba hned začít s prováděním požadavků v rezoluci obsažených, se zabíráním továren, zámků, velkostatků a velkých

⁵⁷⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 344 z 13. prosince 1920, str. 1.

bytů a skončil výzvou, aby se důvěrníci rozjeli do svých organizací v Brně a po celé Moravě a pracovali pro úplné vítězství.⁵⁸⁾

Návrh rezoluce nebyl jen dílem Votavovým, ale vypracoval ho v neděli 12. prosince po skončení dopolední schůze „redakční komitét“ složený z vedoucích funkcionářů levice a redaktorů Rovnosti. Tato brněnská rezoluce šla ve svých formulacích mnohem dále než druhá výzva pražského výkonného výboru, a to především v tom, že vytyčovala jasné bojové heslo k okamžitému zahájení revolučních akcí, k „rázným a energickým činům“ proti reakci a kapitalismu za československou socialistickou republiku. Opírala se sice o její text, ale rozpracovávala hlouběji jednotlivé požadavky a rozšiřovala i jejich počet.

Prvních pět požadavků pražské výzvy bylo pojato beze zbytku mezi politické požadavky brněnské rezoluce a nadto byly uvedeny ještě tři další, které se týkaly rozpuštění parlamentu a vypsání nových voleb, nařízení okamžitých voleb do okresních nemocenských pokladen a uznání zástupců revolučního dělnictva ve všech politických a samosprávných institucích a konečně zaručení všech občanských práv vojákům. Šestý a sedmý požadavek výzvy výkonného výboru byl rozveden do čtyř hlavních směrnic generální stávky, k nim byl ještě navíc připojen požadavek starobního a invalidního pojištění a zabezpečení vdov a sirotků. Vedení levice v Brně chápalo obsah těchto směrnic jako program strany do budoucnosti, k jehož uskutečnění však mělo dělnictvo přistoupit co nejdříve právě prostřednictvím závodních rad, které měly být okamžitě zřízovány ve všech průmyslových a zemědělských podnicích.

Je pravda, že i tato rezoluce obsahovala některé dílčí a omezené požadavky, ovšem jako celek to byla jasná revoluční bojová výzva, kterou proletariát na Moravě dychtivě očekával a byla prostými dělníky také chápána jako povел jít do boje proti kapitalistům za nastolení diktatury proletariátu. Text rezoluce byl otištěn na čelném místě pondělní Rovnosti pod názvem „Manifest k dělnictvu na Moravě“ a stal se směrnicí boje revolučních dělníků celé jižní poloviny Moravy. Byl uveřejněn s podpisy brněnských poslanců a senátorů levice Edmunda Buriana, Josefa Hybeše, Jaroslava Roučka a Františky Skaunicové a dále ho podepsali za zemský výkonný výbor Karel Vaněk, důvěrník, a František Krček, tajemník; za výkonný výbor I. moravského kraje Karel Votava, důvěrník, a František Krček, tajemník; za výkonný výbor Velkého Brna Josef Šebesta, místodůvěrník, a Karel Kubíček, tajemník; za výkonný výbor dělnické rady Velkého Brna Richard Reiter, předseda, a Engelbert Kučera, tajemník, a za místní odborovou radu Velkého Brna Metoděj Galla, předseda, a František Hrabovský, tajemník.

Po Votavovi se ujal slova delegát z Kladna Karel Herynk, který pozdravil proletariát Moravy jménem kladenského dělnictva. Zmínil se o průběhu revolučních událostí na Kladensku, že zde dělníci již přebírají továrny a velkostatky, že se ozbrojují a že vojsko stojí na jejich straně. My na Kladně vydržíme stávku třeba čtyři týdny, ale je otázka, zda to tak dlouho vydrží hospodářský život v republice. Uhelné závody ve středních Čechách stojí, takže musela být zastavena doprava uhlí do Prahy. V závěru vyzval přítomné delegáty, aby i na Brněnsku a na celé

⁵⁸⁾ Obsah Votavova projevu na nedělní konferenci byl rekonstruován podle materiálů uložených v StAB, hlavně podle zachované zprávy policejních agentů o průběhu konference a podle výpovědí obžalovaných i výpovědí svědků při hlavním přelíčení. Viz StAB, B 40, 333, Oslavany III, fol. 35 nebo C 42, 574, č. 677/21.

Moravě zahájili boj a vytrvali v něm až do konce. Jeho optimistický projev byl sledován velmi pozorně a vyvolal velké nadšení.

Pak bylo uděleno slovo zástupci dělníků z rosicko-oslavanského revíru Alfonsu Remundovi, tajemníku okresní dělnické rady pro Oslavansko-Ivančicko; ten prohlásil, že dělníci v revíru nastoupili v sobotu práci jen s velkou nechutí, a proto že dnešní usnesení uvítají s radostí. Dále uvedl, že ještě v neděli večer bude zastavena dodávka proudu z oslavanské elektrárny a Brno bude potmě. Oslavanské dělnictvo nezklame a splní čestně svou povinnost, takže páni a slečinky půjdou z dívadla domů pěšky. My ještě dnes večer vyženeme měšťáky z kaváren a šantánů. Potom žádal, aby dostávali do Oslavan přesné a spolehlivé zprávy, vyzval všechny přítomné k vytrvalosti v boji a odcházel za projevů bouřlivého souhlasu spolu s důvěrníkem oslavanské elektrárny Tomášem Krásným a s dalšími delegáty z Rosicko-Oslavanska splnit, co zde slíbil.

Jako poslední promluvil na konferenci Karel Vaněk, který se také podílel na vypracování návrhu rezoluce, a to hlavně v tom směru, že ho doplnil pasáží, na které podniky se nebude vztahovat generální stávka. Je to zřejmé například ze svědecké výpovědi Jana Pavlika, odborového tajemníka v Brně, který při hlavním přelíčení 9. března 1921 mezi jiným prohlásil: „Před schůzí konanou v tělocvičně dne 12. prosince 1920 říkal mi obžalovaný Votava u oběda v Dělnickém domě, že se s Vaňkem usnesli, aby pro případ odhlasování generální stávky byly z ní vyňaty humánní a veřejné podniky jako vodárna, plynárna apod. Rovněž osvětlení Brna mělo být udržováno z brněnské elektrárny, která není závislá na oslavanském proudu. Tato výhrada jen nedopatřením nebyla pojata do proklamace.“⁵⁹⁾

Citovaný úryvek ukazuje, že Votava a Vaněk, kteří byli tehdy nejvýznamnějšími předáky levice na Brněnsku, nebyli stále ještě pro rozhodný boj, a když tlakem zdola byli donuceni zaujmout revoluční stanovisko, nebrali to doopravdy, poctivě a upřímně, jak konečně oba dokázali veškerou svou další činností v následujících dnech.

Vaněk seznámil důvěrníky s tím, které instituce a podniky jsou ze stávky vyňaty, vyzval všechny přítomné k vytrvalosti ve stávce a hlavně zdůraznil, aby se přesně řídili rozkazy svých předáků. Podle jeho doplňků rezoluce, který byl otištěn v Rovnosti současně s „Manifestem“, byli z generální stávky vyloučeni:

1. Zaměstnanci všech nemocnic, chorobinců, sirotčinců, ústavů choromyslných, nemocenských pokladen, úrazové pojišťovny, lékáren a humanitních ústavů.
2. Zřízenci a dělníci dělnických a konzumních družstev vedených v duchu socialistických zásad.
3. Zřízenci a zaměstnanci obchodů a potravních podniků jako mlýnů, jatek, pekáren apod. s výjimkou měšťáckých restaurací.
4. Zřízenci obecních vodáren.

Zaměstnanci všech těchto podniků a rovněž i všichni zaměstnanci strany měli za ty dny, kdy byla vyhlášena generální stávka, odevzdat mzdu stávkovému výboru pro podporu případných obětí stávkového hnutí. Nehovořilo se zde tedy o městské plynárně ani elektrárně, jak uváděl ve své výpovědi Jan Pavlík.⁶⁰⁾

Jednání ukončil předseda konference Kovanda výzvou, aby delegáti ve svých organizacích oznámili soudruhům, že byla vyhlášena generální stávka, a aby je

⁵⁹⁾ StAB, C 42, 574, č. 677/21.

⁶⁰⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 344 z 13. prosince 1920, str. 1.

informovali o přijaté rezoluci. Delegáti se kvapně rozcházel s pocity divného vzrušení a rozdechování, naplnění revolučním odhodláním splnit do všech důsledků schválené směrnice a požadavky a vykonat vše podle instrukcí akčního stávkového výboru. Tak například v Židenicích, jak vzpomíná jedna z delegátek konference Antonie Hotárková, „hned v neděli večer se sešly výbory organizace, na kterých jsem podala zprávu, a byla projednána opatření, ustanoveny hlídky, jak v organizacích, tak i vyslány hlídky do redakce Rovnosti, aby nebylo rušeno vydání časopisu. Dále byly rozestaveny stávkové hlídky ze všech brněnských organizací a ustanoveny spoje, jež měly za úkol informovat dělníky o průběhu stávky.“⁶¹⁾

V Králově Polí očekávali návrat delegátů z odpolední konference v Semilasu. Zvláště čekali na příchod důvěrníka Antonína Hovorky, člena dělnické rady, který se po konferenci zúčastnil ještě schůze akčního stávkového výboru. Přišel asi k 9. hodině večer a právě podával zprávu o výsledcích jednání, když mu oznámil starosta královopolské Dělnické tělocvičné jednoty Alois Zřídka Veselý, tovární dělník, že se do hostinských místností dostavila vojenská hlídka s žádostí, aby se všichni přítomní vojáci okamžitě odebrali do kasáren. V sále se právě hrálo divadelní představení dělnických ochotníků a Zřídka Veselý proto požádal Hovorku, aby přítomným divákům vyřídil žádost vojenské hlídky a současně aby jim oznámil výsledky odpolední konference.

V přestávce po druhém dějství vystoupil Hovorka na jeviště a upozornil nejprve všechny vojáky, aby odešli do kasáren, že je vyhlášena pohotovost, aby však zachovali klid; ti vojáci, kteří cítí s dělníky, ať v případě potřeby jednají podle svého přesvědčení. Potom oznámil, že důvěrníci dělnictva z celé Moravy právě rozhodli, aby zítra 13. prosince byla zahájena všude generální stávka, která znamená počátek revoluce. Nyní již nejde o Lidový dům, ale o splnění všech požadavků, které vláda po převratu dělníkům slibovala. Situace je pro dělnictvo příznivá, na Kladensku dělníci již od pátku stávkují a provádějí socializaci velkostatků, stávka je i na Slovensku, kde byl zastaven provoz i na košicko-bohumínské dráze. Nakonec vyzval všechny přítomné dělníky, aby nenastupovali ráno práci a aby přišli na schůzi v 9 hodin dopoledne do Semilasy.

Na schůzi akčního výboru se jednalo zejména o organizování dělnických hlídek. Zúčastnil se jí tehdy i Antonín Rujbr jako člen dělnické rady Velkého Brna, který po třiceti letech a ještě ani dnes nezapomněl na její průběh: „Pak byli zvoleni vedoucí pro každou městskou čtvrť a každý dostal k sobě mladší soudruhy. Já jsem byl vedoucím pro Maloměřice a měl jsem 32 mladých pomocníků. Byli to: Gustav Hanzl, Rudolf Langr, Rudolf Neděla, František Vrbacký, Karel Tvrdý, Marta Tvrdý, Václav Cikrdle, Jan Kolísek ml., Ludva Langr, Alois Gryc a ještě jiní. Ti měli službu ve dne i v noci po tři dny. Chodili po dvou a hlídali Maloměřice, Obřany, Cacovice a každou chvíli donášeli zprávy, co se kde stalo.“⁶²⁾ To byly tak zvané pozorovací hlídky.

Byly však organizovány i jiné hlídky, které již večer a v noci měly zabezpečovat úspěch stávky. Bylo jim uloženo navštívit majitele nebo ředitele jednotlivých továren a upozornit je, aby ráno nikoho nepouštěli do závodu a aby ani nenechali

⁶¹⁾ AMDHB, sign. V-80.

⁶²⁾ Ze vzpomínky Antonína Rujbra z roku 1950 uložené v AMDHB, sign. V-85. Hovořil o tom i na konferenci k 40. výročí události v prosinci 1920 konané v Muzeu dělnického hnutí Brněnska dne 9. prosince 1960.

rozdělávat oheň pod kotly. Tak třeba Vincenc Skoupý, člen dělnické rady za První brněnskou, dostal za úkol, aby „uvědomil ještě ten den večer závodního ředitele První brněnské Werstmannu, aby na příští den 13. prosince nenechal vytápět kotle a pouštět stroje, poněvadž je vyhlášena generální stávka. On se tomu ze strachu podrobil a dle toho všechno zařídil.“⁶³⁾ Nebo již zmíněný Antonín Rujbr zajišťoval tento úkol v úseku směrem na Husovice. Vzpomíná: „Já se soudružkou Hudcovou jsme budili továrníky od Cejlu až do Obřan, navštívili jsme jednu továrnu vedle druhé, dali rozkaz jménem dělnické rady a v pondělí ráno bylo Brno bez kouře, protože se opravdu netopilo.“⁶⁴⁾

Jiná dvoučlenná dělnická hlídka navštívila v neděli večer ředitele tkalcovny Fritsch a spol. na Křenové a oznámila mu, že v pondělí ráno bude stávka, a důrazně ho varovala před tím, aby nechal pracovat. Dělníci přistupovali k akcím opravdu velmi rychle a rázně. Odpolední konference byla skončena krátce před šestou večer a ve tři čtvrtě na sedm již telefonoval policejnímu ředitelství někdo z továrny na sukno Schwarz a spol. na Dornychu: „Tři důvěrníci se teď dostavili k vrátnému a sdělili mu, aby zítra ráno žádného nepustil do továrny a aby topič nedělal pod továrním kotlem oheň.“⁶⁵⁾

Brněnský policejní ředitel ministerský rada Josef Rychetzky (od října 1918 Rychecký) měl však už v té době podrobné informace o průběhu odpolední konference od svých policejních agentů Aloise Chládky a Jiřího Hořavy, kterým se i přes velmi přísnou kontrolu podařilo proniknout mezi účastníky konference. Podle jejich svědeckých výpovědí před soudem šel prý Chládek dovnitř současně s jedním dělníkem, s kterým si na ulici učinil známost, kdežto Hořava se dostal do tělocvičny, jak doslova prohlásil, „na dělnickou legitimaci, kterou mi zaopatřil úřad“, tj. policejní ředitelství.⁶⁶⁾ Oba agenti ihned po skončení konference v 6 hodin večer podali stručný telefonický raport svému šéfovi Rycheckému a za půl hodiny již předkládali písemné zprávy sepsané ještě za svěží paměti i podle poznámek, které si např. Hořava zapisoval v průběhu jednání. Státní aparát se pak rozjel na plné obrátky.

Již během neděle bylo v Brně soustředěno 300 četníků z celé Moravy a v poledne požádala zemská správa politická telefonicky zemské vojenské velitelství, aby zajistilo silnou pohotovost v Brně, protože se situace na Kladně velmi přiostrčila; ježto vláda hodlá bezohledně zakročít, lze očekávat odezvu i v Brně. Po odpolední konferenci již v půl sedmé večer byl požádán zemský vojenský velitel generál Alois Podhajský, aby ihned vyslal jeden prapor do Oslavan jako vojenskou asistenci s úkolem obsadit tamní elektrárnu a všechny úřady a veřejné budovy. A v samotném Brně byla z podnětu policejního ředitele „neprodleně ještě během noci provedena rozsáhlá bezpečnostní opatření, zejména byly státní úřady, pokladny, zvláště pak nádraží, pošta, elektrárna a plynárna obsazeny dostatečně silnými vojenskými oddíly, byla učiněna opatření směřující ku konsignaci vojska a pohotovosti policejních i bezpečnostních orgánů.“⁶⁷⁾

⁶³⁾ Ze vzpomínky Vincence Skoupého z roku 1950, AMDHB, sign. V-79.

⁶⁴⁾ AMDHB, sign. V-85.

⁶⁵⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 41.

⁶⁶⁾ StAB, C 42, 574, č. 677/21.

⁶⁷⁾ StAB, B 40, 333, Oslavany II, fol. 34-40. Ze souhrnné zprávy brněnského policejního ředitelství z 18. prosince 1920.

V Brně byla tehdy velmi silná vojenská posádka, dva pěší pluky (10. a 43.), dále 6. jezdecký pluk, 6. dělostřelecký pluk, II. telegrafní prapor, I. vozatajský prapor a 27. prapor domobranců. Generál Podhajský nařídil ještě před půlnocí konsignaci, tj. přísnou pohotovost celé brněnské posádky a vydal současně rozkaz k obsazení veřejných úřadů a důležitých objektů v Brně. A již v 11 hodin večer vyjela z brněnského nádraží vlakem vojenská asistence do Oslavan, a to dvě roty 10. pěšího pluku v síle 8 důstojníků a 200 mužů pod velením majora ruských legií Jana Zázvorky, spolu s 20 četníky v čele s nadporučíkem Františkem Chmelou. Asistence přijela kolem jedné hodiny po půlnoci do Oslavan a během třiceti minut obsadila bez odporu nádraží, poštu i elektrárnu.

Podle rozkazu zemského velitele 43. pěší pluk během noci obsadil jednou rotou městskou plynárnu a elektrárnu v Brně, další rotou budovu trestního soudu na Cejlu s úkolem zabránit propuštění trestanců, třetí rotou Zbrojovku v Zábrdovicích se zvláštním příkazem dobře zajistit zde uložené zbraně a postavit menší stráž k posádkově nemocnici a konečně čtvrtou rotou brněnské nádraží. Každá rota měla dva kulometry. Čety 6. jezdeckého pluku obsadily místodržitelství, ředitelství pošty v Poštovské ulici, finanční ředitelství na Josefské, berní úřad na Cejlu proti Domu umění, policejní ředitelství, elektrickou transformační kancelář za novými jatkami, bankovní úřad u kina Českého srdce, zemské četnické velitelství na Bratislavské a zemské vojenské velitelství na Kobližné. Jedna četa 27. domobranecského praporu obsadila vojenskou prachárnu v Černovicích, mužstvo vozatajského praporu střežilo vojenské barákové ležení v Hrdličkově ulici, zvláště tam umístěné zbrojní skladiště, a jedna půlrota II. telegrafního praporu obsadila vojenskou zásobárnu. Veliteli 6. dělostřeleckého pluku pak bylo nařízeno, aby nenápadně „rekognoscíroval“ (prozkoumal) případné dělostřelecké pozice v Černých polích u „blindáku“ (ústavu nevidomých) „s výstřelem na Brno a okolí, zvláště na silnice a cesty vedoucí do Brna z okolních vesnic“.⁶⁸⁾

Všechny tyto objekty byly obsazeny vojskem ještě v noci většinou mezi druhou a čtvrtou hodinou, přičemž početní stav jednotlivých čet byly 20 až 30 mužů a rot 50 až 60 mužů. Dodatečně vydalo zemské vojenské velitelství ještě rozkaz k obsazení justičního paláce, dále přemístilo četou od zemského četnického velitelství do budovy okresní správy politické Brno-venkov na Lažanského náměstí a nařídilo zesílení asistence na poštovním ředitelství ještě druhou četou.

Akcí stávkový výbor byl o všech těchto opatřeních podrobně informován dělnickými hlídkami, věděl hned i o odjezdu silné vojenské asistence z brněnského nádraží, která nemohla být nikam jinam vypravěna než do Oslavan. Dělníci se dožadovali, aby akční výbor vydal ihned pokyny k rázným akcím, chtěli zejména obsadit Besední dům a Německý dům, tehdy hlavní střediska české a německé buržoazie v Brně, a dále redakce měšťáckých listů Lidových novin a Tagesbote, odkud byly vedeny nejštvavější útoky proti revolučnímu dělnictvu a proti levici. Dělníci žádali, aby se předáci postavili do čela a vedli je do boje v duchu rezoluce z nedělní odpolední konference. Votava se však velmi ostře postavil proti uskutečnění podobných akcí a dokazoval dělníkům, že je jen generální stávka a nic víc. Ti byli již v té době natolik vyspělí a disciplinovaní, že i když vnitřně naprosto nesouhlasili v podobným postupem, uznávali přesto autoritu vedení strany, akčního

⁶⁸⁾ StAB, G 160, 2537/1-3 nebo 2525/5-7. Rozkaz zemského vojenského velitele z 12. prosince 1920: Konsignace posádky v Brně.

výboru a jeho příkazům se podřídili. A právě zde v činnosti či snad správněji v nečinnosti vedoucích funkcionářů akčního výboru, Votavy, Vaňka, Roučka a dalších, musíme hledat hlavní příčinu toho, proč přímo v Brně nedošlo v prosinci 1920 k obdobným revolučním událostem jako v jiných místech Moravy, hlavně na Rosicko-Oslavansku, Hodonínsku, Vyškovsku a jinde.

Zde všude se stala brněnská rezoluce signálem k zahájení boje proti panství buržoazie za nastolení moci dělnické třídy a tak ji také hodnotil – a je třeba říci, že správně – i ministerský rada Rychecký: „*Venkovští důvěrníci a poslové byli ze schůze (tj. nedělní konference – pozn. aut.) rozsláni do venkovských měst, aby prováděli usnesení schůze. Jaké to byly rozkazy, ukázalo se na různých místech na venkově, kde nebyla prohlášena toliko generální stávka, nýbrž byly podnikány soustavné pokusy o zabránění závodů, velkostatků, vypuzení úřadů, odzbrojení četnictva a proklamován počátek revoluce. Z těchto událostí je nejlépe patrné, že svrchu uvedený manifest (tj. rezoluce nedělní konference – pozn. aut.) a jím proklamovaná stávka nebyl nic jiného, nežli signál k revoluci, což ostatně řečníci na důvěrné schůzi dne 12. prosince zcela otevřeně prolašovali.*“⁶⁹⁾

Ovšem ani v Brně nebylo v noci z neděle 12. na pondělí 13. prosince zdaleka vše ztraceno, vždyť boj teprve začínal.

⁶⁹⁾ StAB, B 40, 333, Oslavany II, fol. 34-40.

4. Generální stávka a revoluční akce 13. prosince 1920

Delegáti z Rosicko-Oslavanska splnili to, co slíbili na odpolední konferenci v Brně, a již od 9 hodin večer se Brno octlo ve tmě a bez pouliční elektrické dopravy. Dodávku proudu měli obnovit podle pokynů brněnského akčního výboru na dobu čtyř hodin až po půlnoci, aby mohla být včas vytištěna pondělní Rovnost a leták s výzvou ke stávce. Mezitím však kolem jedné hodiny po půlnoci přijela do Oslavan vojenská asistence, obsadila elektrárnu a zabezpečila elektrickou energii brněnskému průmyslu i pouliční dopravě. Vedení akčního výboru v Brně se o vyslání vojska dovědělo již v noci a i o tom, že na Oslavansku byli zatčeni čtyři důvěrníci dělnictva Alfons Remunda, Tomáš Krásný, Cyril Krýdl a František Suk, kteří již v půl osmé ráno byli dopraveni do zemského trestního soudu na Cejlu. Akční výbor ještě v noci vyslal do Oslavan Vladislava Buriana, redaktora Rovnosti, aby zde pomáhal zajistit generální stávku.

Pondělní Rovnost přinesla kromě „Manifestu“ i řadu dalších pokynů ke generální stávce a k dalším bojovým akcím za uskutečnění „velkých sociálních požadavků“, například: „*Dělnictvo si musí zaručit kontrolu nad průmyslovou i zemědělskou výrobou prostřednictvím závodních rad, bude žádat zvýšení mezd, rozvine otázku vyvlastnění všech dolů, železáren a velkostatků, bude naléhat na opravdová opatření proti lichvě. Propagujte tyto zásady mezi dělnictvem bez rozdílu přesvědčení. Dělnictvo musí vytvořit faktický stav, než budou tyto záležitosti ústavně projednávány.*“⁷⁰⁾ Boj za tyto požadavky sice překračoval rámec generální stávky, ale nesměřoval proti základům buržoazního státu, protože tato instrukce počítala s jejich splněním zákonnou cestou, i když pod tlakem proletariátu.

Také leták s hlavičkou Rovnosti vydaný akčním výborem rovněž v pondělí ráno vyzýval proletariát pouze k účasti na stávkovém hnutí. Zněl:

*Generální stávka
pro splnění sociálních požadavků dělného lidu vyhlášena!*

Dělníci a dělnice!

Na základě rozhodnutí dělnických důvěrníků, kteří včera ze všech měst morav-

⁷⁰⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 344 z 13. prosince 1920, str. 2.

ských se sjeli do Brna, připojí se dnes uvědomělý proletariát celé Moravy k akci soudruhů dělníků v Čechách a na Slovensku a

dnes ráno zabájí generální stávku.

Dělníci a dělnice!

Budete proti tomuto rozhodnutí štvání lidmi, kteří nenávidí třídně a revolučně uvědomělé dělnictvo. Bude použito všech prostředků, abyste byli od provedení stávky odvráceni. Nedejte se ničím mýlit. Nevěřte ničemu protidělnickému tisku, který úplně falešně o stávce referuje a zatajuje Vám, že na všech stranách republiky vstoupili už dělníci do boje.

Dělníci a dělnice, opusťte továrny, připojte se ke stávce a společně s dělníky ostatních oblastí republiky zasaďte svou stávkou mohutnou ránu staré kapitalistické soustavě společenské.

Proletářské Brněnsko a celá ostatní Morava necht' už dnes povstane k zápasu za vydobytí spravedlivých požadavků a přání pracujícího lidu.

*Zdar generální stávce!*⁷¹⁾

Leták byl konfiskován policejním ředitelstvím a zabaven, ale přesto byl rozšiřován mezi dělníky, stejně jako pondělní Rovnost, jejíž kolportážní se úřady rovněž snažily zabránit. Na podporu stávky vystoupila i místní odborová rada, která v projevu uveřejněném v Rovnosti prohlásila, že na žádost dělníků a jejich důvěrníků „bere na vědomí vyhlášení generální stávky a doporučuje důvěrnickým sborům, aby provedly vůli dělnictva.“⁷²⁾

Veliký podíl na zahájení a rozšíření generální stávky měly dělnické hlídky vytvořené během noci podle instrukcí akčního stávkového výboru. Jejich členové označení rudými páskami na rukávech očekávali dělníky před branami továren ještě před zahájením práce, vyzývali je, aby se připojili ke generální stávce a rozdávali jim letáky. Venkovští dělníci byli očekáváni již na nádražích, kde je rovněž členové hlídek seznamovali s usnesením nedělní konference. Velkou práci tehdy vykonali i důvěrníci politických a odborových organizací a členové dělnické rady, kteří zase nosili červené stužky dlouhé asi čtyři centimetry, jež měly zastrčeny v knoflíkové dírci kabátu nebo připevněny na čepici jako kokardu. Tak třeba delegáti dělnické rady zvolení za První brněnskou (Lucovku) důvěrníci Vincenc Skoupý a František Vorel si rozdělili v pondělí ráno úkoly tak, že jeden stál u brány na Olomoucké a druhý na Tábořské ulici, aby „mohli informovat všechny dělníky o vyhlášení stávky a zabránit vstupu do závodu. První den se nám to podařilo, ale druhý den si národní socialisté a někteří sociálně demokratičtí pravičáci vynutili násilím pomocí policie a vojska vstup do závodu a zradili nás.“⁷³⁾

Úřady se tehdy snažily všemožně stávce zabránit. Policejní agenti byli v plné permanentě a jejich telefonické zprávy podávané policejnímu ředitelství stíhaly jedna druhou: „Lucovka, Austria na Špitálce a Hecht na Špitálce nepracují a před to-

⁷¹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 344 z 13. prosince 1920, str. 1 – leták.

⁷²⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 344 z 13. prosince 1920, str. 2.

⁷³⁾ Podle vzpomínky V. Skoupého, AMDHB, sign. V-79.

várnami stojí tři komunističtí důvěrníci s červenými pásky. Dělnictvo však vůbec do továren nechodí. – U Fritsche v Husovicích se pracuje, ale je nebezpečí, že bude stávka vynucena. – Schůze elektrikářů (tj. zaměstnanců pouliční dráhy – pozn. aut.) trvá. Nyní přišel Krčál se zprávou, že je nařízeno jezdit, avšak zřízení vyšlou ke Korandovi důvěrníky se vzkazem, aby si jezdil sám. – Továrna Weiss a Hanak je prázdná. Továrník prohlásil, že odpoledne nenechá pracovat“ atp.⁷⁴⁾

Již v noci byli také zmobilizováni všichni předáci sociálně demokratické pravice, českých socialistů i křesťanských sociálů jako organizátoři stávkokazů. Mohli si tehdy podrážky rozedrat, jak ve službách kapitalistů běhali od továrny k továrně provázeni vždy hejnem policajtů a četníků a agitovali mezi dělníky proti stávce. Marné však bylo úsilí všech těch Bečvarovských, Svobodů, Sotolářů, Skurských, Poláchů, Anderlů, Tihelků, Jílků a dalších, i tentokrát uposlechla velká většina dělnictva brněnských továren pokynů důvěrníků sociálně demokratické levice a dělnických hlídek a zastavila práci stejně jako již několik dní dříve v pátek 10. prosince.

Podle zpráv továrních důvěrníků, jež podávali v pondělí 13. prosince odpoledne na schůzi v tělocvičně na Cejlu, byla ve Velkém Brně toho dne úplná stávka ve 102 podnicích, v 29 podnicích stávkovala většina a v 11 menšina dělnictva. Pokud šlo o absolutní počet stávkujících, psala Rovnost, že „podle věrohodných údajů stávkovalo v Brně nejméně 28 000 dělníků“.⁷⁵⁾ Ve výkazech, které vypracovalo brněnské policejní ředitelství, byly údaje o počtu stávkujících podstatně nižší, ovšem jsou značně neúplné. Je to zřejmé i ze zbežného prohlednutí výkazů, protože u řady podniků je například uvedeno, že se nepracovalo pro nedostatek proudu apod., ale není udán počet, kolik dělníků nepracovalo, nebo v jiných případech byla stávka trvající půl směny, a takových továren byla celá řada, vykazována jen polovičním počtem stávkujících apod. Podle dat policejního ředitelství stávkovalo 13. prosince v Brně 19 673 dělníků, což byly i tak téměř dvě třetiny z uváděného celkového počtu 33 788 tehdy v brněnských továrnách zaměstnaných dělníků.⁷⁶⁾

I tentokrát podle tohoto úředního seznamu byli v čele dělníci textilního průmyslu a kováci. Z velkých textílek stály opět všechny jako 10. prosince s tím rozdílem, že v továrně Bratři Stiasni v Nadační ulici stávkovalo 360 dělníků z 540, u Hechta na Špitálce 445 dělníků z 500 a u Schwarze a spol. na Řeznické jen 209 dělníků z 522. Z podniků, o nichž se zmiňovali policejní agenti, zastavilo práci v továrně Weisse a Hanaka na Vlnářské ulici všech 490 dělníků a v barvírně Fritsch a spol. na Brandlové stávkovalo pouze 50 dělníků z celkového počtu 350.

V odvětví kovoprůmyslu vedli opět dělníci z Královopolské strojírný, kde z celkového počtu 2294 zaměstnanců jich stávkovalo 1955, v továrnách firmy Austria na Hrnčířské a na Špitálce kromě tří stávkokazů zastavilo práci všech 1742 zaměstnaných dělníků a v další velké brněnské smaltovně Gottlieb a Brauchbar na Poříčí s 600 dělníky byla stávka opět stoprocentní stejně jako 10. prosince. V závodech Zbrojovky v Zábrdovicích a na Pražské ulici stávkovalo 890 dělníků z 927, i když zde byla silná vojenská asistence, poněkud slabší byla stávka u Branda na Kotlářské, kde se jí zúčastnilo 700 dělníků z 1200, v První brněnské zastavila práci

⁷⁴⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 29, 41 a 42.

⁷⁵⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 345 z 14. prosince 1920, str. 1 a č. 347 z 16. prosince 1920, str. 1.

⁷⁶⁾ StAB, B 40, 335, č. 1506/21, fol. 175–206. Podrobnější údaje o počtu stávkujících v Brně ve dnech 13. až 16. prosince jsou v tabulce na str. 317.

podle úředních dat opět slabší polovina dělnictva, a to 803 z 1950. Zde máme další názorný doklad, jak tyto „úřední“ údaje jsou neúplné. Bylo již uvedeno, podle vzpomínky Vincence Skoupého, který byl tehdy důvěrníkem dělníků v kotlárně, i podle telefonické zprávy policejního agenta (Josefa Kusáka), že se v pondělí 13. prosince v Lucovce na Olomoucké nepracovalo. A ve Vaňkovce Na zvonaře, tam pracovalo všeho vřady 55 dělníků, jak to telefonoval její provozní ředitel 13. prosince kolem poledne na policejní ředitelství.⁷⁷⁾ Ve slévárně Ignáce Storka na Slevačské ulici stávkovalo podle tohoto přehledu jen 202 dělníků z 530.

V městské plynárně a elektrárně není vůbec zaznamenána stávka, i když se jí dělníci rovněž zúčastnili, a to zvláště proto, že objekt závodu byl obsazen silnou vojenskou asistencí – celou rotou 43. pěšího pluku. Dělníci zastavili práci a byli ochotni udržovat provoz jedině v tom případě, když vojsko odejde, a skutečně si vynutili jeho odvolání. Celá rota byla pak odeslána k posílení asistence u zemského trestního soudu na Cejlu. Práci zastavilo i 476 zřízenců brněnských pouličních drah, dále všech 340 dělníků zaměstnaných u Městského stavebního úřadu hlavně při čištění města, stávkovalo i 40 zaměstnanců Ústředních lázní v Kostelní ulici, všeobecná stávka byla v Kohnově cihelně v Bohunicích – 310 dělníků, V Maloměřické cementárně – 280 dělníků, stály i podniky polygrafického průmyslu, například tiskárna R. M. Rohra – 171 dělníků, Polygrafie – 120 dělníků atd.⁷⁸⁾

Stávkující dělníci byli vyzváni k účasti na schůzích, které se konaly v pondělí dopoledne v tělocvičně na Cejlu, v Dělnickém domě v Brně a v Břeclavské pivnici v Králově Poli. Kromě toho konali dělníci schůze i na jiných místech, jako třeba brněnská tramvajáci se shromáždili v Olomoucké pivnici na Křížové ulici, aby jednali o stávce. Bylo jich přítomno asi 150 a všichni se vyslovili pro zastavení práce. Když jim byl vyřizován vzkaz ředitele Korandy, že mají ihned nastoupit práci, „přítomní s hlukem pronesli, aby si Koranda jezdil sám. Usnesli se, aby byli ke Korandovi vysláni důvěrníci a vyřídili mu, že jezdit nebudou. Byla přečtena rezoluce, která zněla: Okamžité vrácení Lidového domu, vyvlastnění všech velkých podniků, zabránění všech velkých bytů, svoboda tisku a zrušení konfiskací“.⁷⁹⁾

V Oslavanech zatím boj vrcholil a kolem 11. hodiny dopoledne vyrazily tisícové masy dělníků z náměstí na pochod k elektrárně. Již cestou byla odzbrojena četa vojáků, jež byla vyslána posílit hotovost na poště, lid obsadil nádraží právě v době, kdy přijížděl zvláštní vlak s Brna s novou vojenskou asistencí (150 mužů se čtyřmi kulometry) a s 60 stávkokazy, kteří měli zajistit provoz elektrárny. Dělníci ještě za jízdy skákali do vagonů a odnáli vojákům zbraně, kteří je většinou předávali dobrovolně. Potom bylo odzbrojeno vojsko, jež mělo obsazenu elektrárnu, včetně vyslaného asistenčního oddílu četníků. Masy pracujících vedené revolučním výborem se zmocnily vlády v celém městě. Po příkladu Oslavan přebíral lid do svých rukou moc i v ostatních obcích revíru a nastoloval všude fakticky revoluční diktaturu dělnické třídy.

Předáci levice v Brně však na schůzích konaných v téže době dávali příkazy, aby byl všude zachován klid. Tak třeba poslanec Jaroslav Rouček v tělocvičně na

⁷⁷⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 14.

⁷⁸⁾ Všechny číselné údaje o jednotlivých podnicích byly převzaty ze seznamu o rozsahu stávkového hnutí vypracovaného policejním ředitelstvím v Brně. Je uložen v StAB, B 40, 335, č. 1506/21.

⁷⁹⁾ Podle relace policejních agentů Aloise Chládky a Františka Dobrozemského. StAB, B 26, 2257, IV, fol. 36.

Cejlu celé hnutí omezoval pouze na stávkou a „nabádal shromážděné ku klidu“, nebo Karel Vaněk v Dělnickém domě vyzýval k vytrvalosti ve stávce, ale současně zdůrazňoval, že nikde nesmí být vyprovokovány nějaké srážky s vojskem – „nebojujeme s vojskem, ale proti kapitalistické soustavě“. Ještě před těmito schůzemi byl Rouček spolu s Metodějem Gallou na policejním ředitelství, kde se snažil získat informace o zatčených důvěrnících z Oslavanska a současně se pokoušel vyjednávat s Rycheckým o nějaký kompromis. Zástupci vedení levice byli však odmítnuti s výmluvou, že policejní ředitelství jako úřad první instance nemá právo k takovému jednání. Proto odpoledne navštívili Rouček s Vaňkem vicepresidenta zemské správy politické a znovu se snažili zahájit vyjednávání, ale i zde byli odmítnuti a odkázáni přímo na vládu.

Když se dělníci v pondělí kolem poledne dověděli, že v Oslavanech bylo odzbrojeno vojsko a četnictvo a dále že v Hodoníně dělníci obsadili okresní hejtmánství a další úřady, začaly i v Brně pouliční demonstrace. Z Dělnického domu po skončení schůze vyšel průvod asi 600 dělníků a šli v čele s rudým praporem směrem na Cejl. Revoluční aktivita a iniciativa dělníků se však v podstatě omezovala jen na zajištění úplné stávky, a k vážnějším pokusům o násilné převzetí továren, veřejných budov nebo úřadů či větším akcím proti ozbrojené moci v Brně tehdy nedošlo. V poledne telefonoval ředitel První brněnské – Vaňkovky – na policii, „že jde povést, že dělníci chtějí udělat útok na továrnu ve Zvonařské“⁸⁰⁾ a žádal o asistenci, která nebyla vyslána, protože v okolí továrny byl v té době klid. Větší obavy měl policejní ředitel z dělníků v Králově Poli, kde již ráno kolovaly zprávy, „že dělnictvo obsadí úřady a větší průmyslové podniky“⁸¹⁾ a proto o půl jedné odpoledne byla do Porgesky (Královopolské strojírny) odeslána vojenská asistence v síle jedné roty s dvěma kulometry. Další rota vojska byla současně vyslána do Husovic.

Na Cejlu a v okolí zorganizovali dělníci řadu akcí proti stávkokazům. Tak v textilní továrně Himmelreich a Zwicker na Cejlu donutili asi 50 dělnic, které z celkového počtu 420 zaměstnanců nestávkovaly, aby rovněž opustily továrnu. Podobně i v textilce Löwově-Beerově na Francouzské, která zaměstnávala 100 dělníků a kde se pracovalo, přelezli mladí dělníci bránu, otevřeli ji, práce musela být zastavena a ty jednotlivce, kteří nechtěli továrnu opustit, vyváděli stávkující ven násilím. Než přiběhl policejní komisař Bohumil Husička s asistencí dvaceti četníků, bylo už po všem. Již předtím se stávkující shromáždili před Zbrojovkou v Zábřehovicích, kde pracovala hrstka příslušníků strany českých socialistů. Kolem jedné odpoledne telefonoval policejní agent nám už známý Jiří Hořava: „Ve Zbrojovce stojí proti sobě před továrnou nahromaděný lid a uvnitř vojenská pohotovost.“⁸²⁾ Dělníci si vynutili, aby i čeští socialisté zastavili práci a opustili závod.

Brno vyhlíželo v pondělí jako vojenský tábor, všechny veřejné budovy a úřady byly obsazeny silnými vojenskými oddíly. Vojsko bylo vysláno i do některých továren, například do městské plynárny a elektrárny, odkud však na nátlak dělníků muselo být odvoláno, a ani v Králově Poli nebylo možno vojáky umístit přímo v Královopolské, a tak byli ubytováni v budově kadetky. Ulicemi města pochodovaly nebo projížděly sevřené pěší i jízdní vojenské útvary, které měly v očích pracujících posilovat autoritu buržoazního státu. Dělníci vojsko v ulicích pozdravovali

⁸⁰⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 14.

⁸¹⁾ StAB, B 26, 2257, III, fol. 6.

⁸²⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 29.

a pokoušeli se s ním navazovat přátelské styky. Akční stávkový výbor přímo dělníkům ukládal agitovat mezi vojáky a uvědomovat je o požadavcích, za které bojují. Snažili se dokonce i o zachování co nejlepšího poměru k četníkům, kteří byli vysíláni proti dělníkům, aby zabránili jejich akcím proti stávkokazům. Proto můžeme číst ve zprávě zemského četnického velitelství o akcích, které provedlo četnictvo v poledních hodinách 13. prosince v Brně, toto: „Ku srážkám nedošlo, naopak četnictvo bylo dělnictvem uvítáno písní ‚Rudý prapor‘ a voláním ‚Nazdar, bratři!‘.“⁸³⁾

Toto byla velmi nebezpečná zbraň dělnictva, zvláště pokud šlo o vojsko. Představitelé buržoazní moci v Brně si uvědomovali, že i zde by mohlo dojít k něčemu podobnému jako v Oslavanech nebo v Hodoníně, neměli velkou důvěru ve spolehlivost vojáků, a tak v pondělí odpoledne se vojenské oddíly již přestaly objevovat v ulicích města, aby bylo dělníkům zabráněno na vojáky působit.

V pondělí 13. prosince v poledne byla situace v Brně opravdu velmi vážná a její vývoj je možno dobře sledovat i z telefonických zpráv zemské správy politické, podávaných ministerstvu vnitra. Ráno ve čtvrt na devět byla podána tato zpráva: „V Brně úplný klid. Elektrická dráha jezdí a velkopřůmysl dostává od 6. hodiny ranní elektrický proud. Elektrické vedení z Oslavan do Brna je střeženo.“ Za dvě hodiny bylo již hlášeno: „V Brně a okolí je stávka, nikoli však ve všech podnicích. Elektrická dráha přestala jezdit. Oslavanská elektrárna pracuje.“ A o tři čtvrti na dvě odpoledne bylo telefonováno: „Dělnictvo v Oslavanech odzbrojilo vojsko a četnictvo, obsadilo poštu a elektrárnu... Telefonické spojení je přerušeno. Dráha Kounice-Ivančice nejezdí... Odzbrojeno bylo celkem 305 vojáků se čtyřmi kulometry a 20 četníků.“⁸⁴⁾

Revoluční události na Rosicko-Oslavansku velmi působily na vývoj v Brně, mezi dělníky byly zprávy o nich přijímány s projevy souhlasu a úsilím dále stupňovat boj, v řadách buržoazie a jejích přísluhovačů vyvolávaly znepokojení, ba přímo paniku. Nebylo možno je popřít a vyvrátit, protože brněnský průmysl byl bez proudu a celé město bez světla, a tak fantazie měšťáků pracovala. Tajemník českých socialistů Adolf Tihelka volal v pondělí kolem jedné odpoledne telefonicky policejního ředitele Rycheckého a žádal vysvětlení, co je na tom pravdy, „že se vojsko v Oslavanech přidalo ke stávkujícím a že s nimi táhne na Brno“, a dostal velmi neurčitou odpověď, „že se to vyšetří“⁸⁵⁾ Těžkou hlavu měl tehdy i zemský vojenský velitel generál Podhajský, který v přehledné zprávě o průběhu událostí v prosinci 1920 na Moravě také uvedl, jak „odzbrojením vojska v Oslavanech vzrostla značně odvážnost a troufalost podvratných živlů v Brně“ a že „musel být připraven na vážné události“⁸⁶⁾ A jak tehdy byla situace pro buržoazii vážná, o tom podává svědectví tento úryvek z jiné relace zpravodajského oddělení zemského vojenského velitelství v Brně: „Dne 13. prosince byla situace dosti kritická. Veškeré síly (rozuměj vojenské – pozn. aut.) měly již svůj určitý úkol. Z Brna se nemohlo nic odevzdat, neb po politováníhodných událostech v Oslavanech stala se situace velmi napjatá a hrozivá. Aby vojenské síly nemusely být tříštěny dodáváním mnohých stráží u úředních budov a poskytováním asistencí policii, nařídil jsem ozbrojení sokolů, orlů a později

⁸³⁾ StAB, G 160, 1091/3.

⁸⁴⁾ StAB, G 160, 868/4, 869/1 a 871/1.

⁸⁵⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 29.

⁸⁶⁾ StAB, G 160, 2829/5-10, také 2524/4-2525/5 nebo 2535/1-2536/2.

legionářů. Použitím těchto formací k střežení objektů uvolnil jsem vojenské síly.“⁸⁷⁾

Proto již v pondělí 13. prosince v poledne vyzval generál Podhajský vedení sokolských žup v Brně, Rastislavovy a Brněnské, aby provedla nábor do ozbrojených takzvaných občanských stráží, ovšem nešlo to tak rychle, jak by si představitelé vojenských a politických úřadů přáli. Lidé se do těchto bílých kontrarevolučních gard nijak nehrnuli a všechna pozdější tvrzení o tom, jak již na první výzvu občané spěchali „chránit republiku proti komunistům“ apod. byla mírně řečeno silně přehnaná a neodpovídala skutečnosti.

Cejl, hlavní tepna brněnského textilního průmyslu. Pobléd koncem minulého stol. od Radlasu k vnitřnímu městu. Vlevo je vidět budovu tělocvičny, vpravo soud s věznicí.

Odpoledne jednali důvěrníci dělnictva o dosavadním průběhu hnutí na schůzi, jež byla zahájena ve 14 hodin v tělocvičně na Cejlu. Sál byl zaplněn do posledního místečka více než 1200 funkcionáři politických i odborových organizací a dělnické rady. Hlavní projev měl Karel Votava, který hned na počátku oznámil, že v Oslavanech bylo odzbrojeno vojsko, dále že v Hodoníně převzali dělníci do svých rukou správu celého města a odzbrojili četníky a konečně že se železniční zřízení v Břeclavi rozhodli nevypravit lokomotivy, když by měla být do Hodonína do-

⁸⁷⁾ StAB, G 160, 2866/10-2867/7. Jde o koncept zprávy, který však není úplný, a proto byl smysl citovaného textu od slova „sokolů...“ doplněn podle přehledné zprávy zemského vojenského velitelství.

pravována vojenská asistence. Oznámil rovněž, že se na Brněnsku připravuje řada zatykačů na vedoucí předáky levice, ovšem to úřadům nic nepomůže, protože zatčení budou hned nahrazeni jinými soudruhy. Ve stávce musíme dál pokračovat, ale nikdo nesmí nic podnikat na svou pěst, všechno se musí dít jen na příkaz akčního stávkového výboru. Varoval také dělníky, aby se vystříhali pití alkoholu a aby nechodili na cizí schůze, pokud do nich nebudou vysláni stávkovým výborem. Nebudeme sami podnikat žádné násilnosti, dokud k nim nebudeme donuceni. Pokud nebude dělnictvo napadeno, zůstane klidné, ale v případě použití násilí bude se bránit. Konečně vyzýval důvěrníky, aby byli stále na strážích, aby lůza něco neprovedla na úkor dělnictva.

Po projevu byl jednomyslně schválen text prohlášení, vyzývající k pokračování ve stávce, tohoto znění:

„Všeobecná schůze důvěrníků dělnictva z Brněnska, konaná dne 13. prosince t. r. po vyslechnutí zpráv o stávkové situaci prohlašuje:

Radostně pobnutí běheme na vědomí, že našebo včerejšího usnesení o zabájení generální stávky v celé oblasti brněnské uposlechla obromná většina pracujících lidu. Naplňuje nás oprávněnou pýchou, že chudobní pracovníci bez ohledu na ztrátu výdělku se přímo manifestačním způsobem postavili za usnesení svých důvěrníků a opustili práci, aby po boku ostatního proletariátu z Československé republiky bojovali za splnění dělnických požadavků. Zvláště nás uspokojuje proletářské Rosicko-Oslavansko, které prokázalo, že ryze socialistická a revoluční výchova tamního dělnictva není založena na heslech a frázích, nýbrž že bluboce zakotvila v jeho duších i blavách. Běheme na vědomí s velikým uspokojením, že i proletariát našeho Slovácka s takovou vervou a pochopením postavil se do bitevní linie proletářské. Vzkazujeme proletářům na Oslavansku a na Slovácku své vroucí pozdravy a slibujeme jim, že v obvodu Velkého Brna se postaráme o to, aby v tomto zápase splnilo všechno naše dělnictvo svou svatou povinnost.

Vyzýváme dělníky, aby práci nenastupovali a ve stávce setrvali. Žádný své cti dbalý dělník a socialista tento příkaz neporuší.

Poněvadž se nám dostává zpráv, že vládní orgány se chystají k mimořádným opatřením proti dělnictvu a jeho vůdcům, zavazujeme se slavnostní přísahou, že kdyby nešikovností vlády a jejich orgánů mělo k něčemu podobnému dojiti, zostríme svůj boj a vyvodíme z nepřátelského postupu vlády všechny důsledky. Chce-li mít vláda klid, ať vyboví oprávněným požadavkům dělnictva, jak jsme je ve své proklamaci vytyčili. Jedině tím možno dělníky uspokojit, každé jiné opatření, i kdyby bylo bajonety a kriminály podepřeno, předem selže o krajní neústupnost dělnických mas, které si nedají již libit diktaturu buržoazie a jejich pochopů.

Usnesení toto není pouhou rezolucí. To je rozkaz platný pro šiky dělnické v celé Moravě.“

Jednání schůze ukončil Richard Reiter, předseda brněnské dělnické rady; oznámil také, že ještě odpoledne vyjde zvláštní vydání Rovnosti, kde budou uveřejněny další zprávy a pokyny. Na závěr zazpívali přítomní revoluční proletářskou píseň „Rudý prapor“ a před půl čtvrtou se v klidu rozešli.⁸⁸⁾

⁸⁸⁾ Průběh schůze je vylíčen podle zpráv policejních agentů Josefa Knapka a Františka Dobrozemského a podle relace policejního ředitelství. StAB, B 26, 2257, IV, fol. 2 a 23. Usnesení bylo uveřejněno v Rovnosti, roč. XXXVI, č. 345 z 14. prosince 1920, str. 1, je i ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce roku 1920, Praha 1954, str. 80-81.

V pondělí hovořil Votava úplně jinak než den předtím na téměř místě, kdy pronášel plamenné výzvy o revoluci, o uchopení státní moci dělnickou třídou, o socialistickém státu apod. A nyní najednou mluvil jen o pokračování ve stávce a veškerý boj dělnictva omezovat na pasivní obranu, a to v době, kdy přicházely zprávy o vítězném ozbrojeném povstání dělnických mas a o úspěšných pokusech přebírat veškerou moc do rukou dělnictva v blízkých průmyslových střediscích Moravy. Takové stanovisko odsuzovalo nevyhnutelně revoluční proletářské hnutí a bojující dělníky k porážce. „Obrana je smrt každého ozbrojeného povstání; povstání v obraně je ztraceno ještě dříve, než změřilo síly s nepřítelem.“ Tato hluboce pravdivá slova napsali klasikové marxismu již před více než sto lety, v roce 1852.⁸⁹⁾

V svolání schváleném na schůzi byl také uveden vzkaz a slib dělníkům Rosiscko-Oslavanska a Slovacka postarat se, aby i v Brně dělnictvo splnilo svou svatou povinnost, to znamená, aby nejen pokračovalo ve stávce, ale aby dál rozvíjelo revoluční boj. Ovšem předáci typu Karla Votavy nemohli zajistit splnění tohoto slibu a oni to také nechtěli. Věnovali tehdy mnoho své energie právě tomu, aby tlumili projevy revoluční iniciativy dělnických mas. Již v předchozí kapitole byla zmínka o tom, jak Votava již v neděli 12. prosince večer odradil dělníky od jejich úmyslu obsadit Besední a Německý dům a redakci Lidových novin a Tagesbote. V pondělí ráno tito lidé v akčním výboře zasáhli rozhodně proti tomu, když stávkující žádali souhlas k likvidaci sekretariátu sociálně demokratické pravice, jejíž vůdcové spolu s českými socialisty i klerikály agitovali proti stávce. Někteří členové akčního výboru brali v ochranu i stávkokazy. „Co se jen po nás nažádalo, abychom dali souhlas k rázným akcím proti stávkokazům. Nepovolili jsme. Stále jsme říkali: Klid, klid, klid!“⁹⁰⁾ K bojovému vystoupení proti stávkokazům došlo pak až v pondělí v poledne především pod dojmem zpráv o odzbrojení vojska v Oslavanech, kdy dělníci v Brně poznávali, že i oni musí rázněji vystupovat.

Zvláštní vydání Rovnosti, které bylo sice konfiskováno, ale přesto se dostalo do rukou dělníků, přineslo místo úvodníku obsáhlý článek o průběhu generální stávky, jež zde byla hodnocena jako „veliký grandiosní, nesmírně vážný, ba rozhodující snad zápas všeho dělnictva a malého lidu republiky proti režimu boháčů a kapitalistů“. Dělníci byli vyzýváni, aby vytrvali ve stávkovém boji až do vítězství a aby bojovali dál pod heslem: „Ať žije socialistická republika Československá!“⁹¹⁾ Myšlenka boje za socialistickou republiku se objevila také v závěru výzvy k legionářům a k vojákům socialistům, aby šli ruku v ruce s bojujícími dělníky: „Vzhůru do boje za požadavky dělníků a legionářů! Pryč s kapitalismem a reakcí! Ať žije Československá republika socialistická!“

Na jiném místě zvláštního vydání byla otištěna v nápadné úpravě výzva, aby dělníci nebojovali proti ozbrojené moci buržoazního státu: „Vyhýbejte se srážkám s ozbrojenou mocí! Nebojujeme proti vojákům, bojujeme proti kapitalistům a reakci. Braňte všemu, co by vyvolávalo srážky s vojáky, s příslušníky to chudého pracujícího lidu.“⁹²⁾ Rovnost měla na mysli především vojsko, ale ozbrojená moc, to byli i četníci a policajti a rovněž příslušníci bílých gard. Vůbec tehdy panovaly v řadách

⁸⁹⁾ Citováno podle Spisů V. I. Lenina sv. 26, Praha 1956, str. 121, srov. také K. Marx – B. Engels, Spisy sv. 8, Praha 1960, str. 121.

⁹⁰⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 348 z 17. prosince 1920, str. 3.

⁹¹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, b. č., zvl. vydání z 13. prosince 1920, str. 1.

dělnictva iluze o postoji vojska a zejména legionářů ke generální stávce a k boji dělnické třídy. V Brně se například v pondělí 13. prosince ráno všeobecně hovořilo o tom, že Svaz legionářů v Praze, k němuž se hlásilo 27 000 legionářů, vydal svolání proti reakci a úřednické vládě a že vyzval socialistické legionáře, „aby se zúčastnili zabírání velkopodniků a velkostatků a starali se přitom o pořádek a řádné fungování podniků“.⁹³⁾

Na všech schůzích stávkujících v Brně se zpravidla uvádělo, že 27 000 legionářů postupuje solidárně s dělníky v boji za splnění požadavku socializace dolů, velkých továren a velkostatků. V pondělí dopoledne se o tom zmiňoval Rouček v projevu na schůzi v tělocvičně na Cejlu nebo v Králově Poli na schůzi v Semilasu důvěrník Hovorka, který zde prohlásil, že dělníci nemusí mít obavy o výsledek boje, protože za nimi stojí vojsko a legionáři. Uvedl výslovně, že v Čechách v Josefově prohlásila celá vojenská posádka 1300 mužů nejen solidaritu s dělnictvem, ale že odtud odjelo 300 vojáků na Kladno, aby se zde přihlásili do Rudé armády.⁹⁴⁾ Ve Starobrněnském pivovaru se vyjádřil František Stejskal, důvěrník odborové organizace sociálně demokratické levice, při agitaci pro stávkou v pondělí ráno, „že legionáři se spojili s dělníky, zabrali Lichtenštejnské statky a že bude stávka“.⁹⁵⁾

Vedení levice si uvědomovalo důležitost vojska, zvláště vojáků-příslušníků dělnické třídy, a proto se je snažilo získat a varovat před tím, aby se nenechali zneužít k útoku proti lidu. Mezi vojskem byly rozšiřovány letáky, například leták vydaný Ústřední dělnickou radou na Kladně pod názvem „Vojákům-proletářům“, nebo česko-německý leták na jedné straně s nadpisem „Soudruzi – vojáci!“ a na druhé „Genossen – Soldaten!“⁹⁶⁾ Oba tyto letáky byly rozšiřovány i na Moravě, na Brněnsku, na Hodonínsku a možná i jinde. Také ve zvláštním vydání Rovnosti vyšel tento krátký článek, v němž se správně ukazovalo na to, že vojáci brněnské posádky nebudou spolehlivou oporou pro buržoazii a jehož celý text byl pochopitelně zabaven:

„Na vojáky se spoléhají? Dnes stojíme ve stínu vojenských bajonetů. Ty bajonetky mají v rukou synové lidu, jimž se stále lže, že mají chránit svou vlast před útokem bolševiků. Ale ti vojáci už také dávno vědí, že tu vlast si chce spachtovat buržoazie pro sebe, aby mobla z ní těžil na úkor chudého lidu. Ti naši vojáci už také chápou, že proletariát právě tomu a jen tomu se brání, aby nebyl zotročen buržoazií a kapitalismem. Pochybujeme, velmi pochybujeme, že buržoazie může spoléhat na pomoc vojáků pro svou práci. Vojáci budou sloužit republice, ale i oni si přejí, aby to byla republika socialistická, ve které bude sjednána i rovnost sociální a odstraněny výsady nepracujících kapitalistických vyřídudků.“⁹⁷⁾

Zvláštní vydání přineslo rovněž výzvu pro zakládání závodních rad: „Zítرا ráno pro všechny větší podniky, ve kterých se tak dosud nestalo, volte závodní rady,“⁹⁸⁾ ale bližší směrnice pro způsob volby závodních rad a pro jejich činnost byly uve-

⁹²⁾ Rovnost, roč. XXXVI, b. č., zvl. vydání z 13. prosince 1920, str. 2.

⁹³⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 344 z 13. prosince 1920, str. 2.

⁹⁴⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 34.

⁹⁵⁾ StAB, C 42, 567, č. 2539/20.

⁹⁶⁾ StAB, G 160, 2559/4 a 3066/9–10. Reprodukce prvního letáku je otištěna jako obrazová příloha č. 8 v knize D. Bárty, Prosincová generální stávka roku 1920, Praha 1953; český text druhého letáku je ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 90.

⁹⁷⁾ Rovnost, roč. XXXVI, b. č., zvl. vydání z 13. prosince 1920, str. 2.

⁹⁸⁾ Rovnost, roč. XXXVI, b. č., zvl. vydání z 13. prosince 1920, str. 1.

řejněny až příští den. Za zmínku také stojí otisknutí provolání sekretariátu odborové organizace zemědělských dělníků na Kladensku „Zemědělskému dělnictvu!“ s dosti podrobnými pokyny k činnosti, jež v Rovnosti vyšlo uvedeno výzvou „Zemědělství dělníci a venkovská chudina, do boje!“⁹⁹⁾ Dělníci měli všude svolat schůze, zvolit tříčlenné až pětičlenné závodní rady, převzít správu velkostatků a prohlásit je za zabrané. Podle těchto pokynů pak na mnoha místech Moravy dělníci skutečně velkostatky i jednotlivé dvory přebírali do svých rukou.

Důvěrníkům politických organizací a důvěrníkům dělnictva ve všech obcích na Brněnsku akční stávkový výbor ukládal, aby všude uspořádali v pondělí 13. prosince večer schůze politicky i odborově organizovaných dělníků a aby je informovali, že stávkový boj pokračuje. Byli současně upozorněni, aby pro případ, nepříjde-li k nim řečník, hovořili pohotově sami. Akční výbor žádal, aby v nynějších rozhodujících chvílích na Brněnsku postupovali všichni dělníci naprosto disciplinovaně a ukázněně jen podle pokynů akčního výboru, aby byli stále v permanenci a v pohotovosti v místnostech svých organizací a aby se v pondělí večer v 7 hodin sešli dělníci z Brna v Dělnickém domě na Dělnické ulici, ze Starého Brna v Olomoucké pivnici na Křížové, z Plotní ulice a z Dornychu v hostinci „u Bakešů“, z Křenové „u Flodru“, z Olomoucké „u Maňásků“, z Husovic a z Juliánova v tamních dělnických domech, ze Židenic „u Niessnerů“, z Králova Pole v Semilasu, z Černovic „u Adamců“, ze Žabovřesk „u Slabých“ a z Jundrova „u Mojžíšů“. Ve všech obvodech i v předměstích Brna měly být zřízeny dělnické hlídky označené rudými páskami, které měly za úkol bdít nad tím, aby nikdo nemohl boje dělnictva zneužít, zejména měly zabránit provokatérům strhnout lid k nerozvážnostem.

Dělníci celého Brna tedy měli stát pohotově, ale co dál? Jak si akční výbor představoval další činnost stávkujících, to lze pěkně ilustrovat třeba na tomto úryvku z jeho výzvy k pohotovosti: „Naprostá rozvaha a klid, naprosté šetření všech pokynů daných ústředním akčním a stávkovým komitétem, to je dnes nejpotřebnější, má-li započatá akce skončit zdárným výsledkem. Dělníci a dělnice, buďte ustavičně v permanenci, ale neshromažďujte se na ulicích a na náměstích.“¹⁰⁰⁾ Byly to prapodivné směrnice pro činnost. Ve skutečnosti se však dělníci podle nich neřídili, protože nechtěli a také ani nemohli vést boj „na dálku“. Nedali si vzít právo a ulice a byli jejich pány po celé pondělí 13. prosince.

Na večerních schůzích, pokud byly konány, byla nálada dělníků velmi revoluční. Tak v Husovicích v Dělnickém domě hovořil o dosavadním průběhu boje Robert Hlaváček, skladník Včely, který vyzýval všechny přítomné, aby pokračovali v boji a nenechali se odradit oběťmi. Výslovně také uvedl, „že vláda buržoazie musí být svržena a že musí být nastolena vláda proletariátu“. Když během jeho projevu jedna z přítomných žen ho upozornila, že bylo vyhlášeno stanné právo, Hlaváček na to odpověděl: „Dnes nám dávají stanné právo buržuiji a zítra jim ho dáme my.“¹⁰¹⁾ Dále pak vybízel všechny příslušníky levice, kteří mají příbuzné nebo známé na vojně, aby je získali pro podporu boje dělnictva, že jedině tak bude

⁹⁹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, b. č., zvl. vydání z 13. prosince 1920, str. 2. Provolání je otisknuto také ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 34–35.

¹⁰⁰⁾ Rovnost, roč. XXXVI, b. č., zvl. vydání z 13. prosince 1920, str. 2.

¹⁰¹⁾ StAB, B 26, 1897, č. 17/21. Vedení levice v Brně bylo upozorněno již v sobotu telefonicky z Prahy výkonným výborem, že vláda chystá stanné právo. V Brně bylo veřejně vyhlášeno až v úterý 14. prosince dopoledne, ovšem rozhodnutí o tom bylo učiněno zemskou správou politickou již den předtím.

možno vyhrát. Potom se ujala slova kolportérka Rovnosti Emilie Šubrtová, která vybízela hlavně ženy, aby vytrvaly v boji po boku svých mužů. Schůze byla konána jako přísně důvěrná, vchod do Dělnického domu byl přísně kontrolován, takže se nepodařilo proniknout dovnitř policejnímu agentu Janu Duchañovi, kterého vyslalo policejní ředitelství na tuto schůzi.

Přibližně v téže době byl Dělnický dům v Brně přepaden stem četníků pod vedením policejního komisaře Bohumila Husičky a deseti policejními agenty v čele s policejním komisařem Alfrédem Panenkou, kteří sem byli vysláni zabavit zbraně. Policajti a četníci prohledali celý Dělnický dům od sklepa až po půdu a také vedlejší budovu okresní nemocenské pokladny, ale po zbraních ani památky. Příkaz k této akci dal policejní ředitel Rychecký, který dostal před sedmou večer telefonickou zprávu, že k Dělnickému domu přijely tři nákladní automobily, z nichž prý byly skládány zbraně a odnášeny do Dělnického domu. Ukázalo se ale, že sice přijela tři auta, ale přivezla z Thonetovy továrny na ohýbaný nábytek zařízení pro Dělnickou akademii.¹⁰²⁾ Rovnost psala o této události jako o další blamáži brněnské policie, která se nechala napálit, ale šlo spíš o nějakou ustrašenou měšťáckou dušičku, která ze strachu měla velké oči a viděla i to, co vůbec nebylo.

V pondělí večer vyvíjely velkou činnost i měšťácké organizace, které verbovaly hlavně dobrovolníky do občanských stráží. Byl také utvořen protikomunistický akční výbor, který měl své sídlo ve starém Zemském domě v úřadovně sociálně demokratického pravičáka Antonína Sotoláře, přisedícího zemského moravského výboru. Pravičáci, čeští socialisté, lidovci, národní demokraté, agrárníci, sokoli, orlí, legionáři – všichni šli svorně a společně proti revolučním dělníkům. Žádali, aby bylo proti sociálně demokratické levici co nejostřeji zakročeno. Nebyli spokojeni s dosavadním postupem úřadů v Brně, jak si stěžovali přímo ministerskému předsedovi dr. Černému. V pondělí večer telefonoval jménem tohoto kontrarevolučního akčního výboru do Prahy jeden z jeho členů Stanislav Bečvarovský, tajemník sociálně demokratické pravice: „Všechny české strany v Brně vytvořily protikomunistické akční komitě. Ježto zemská správa politická, vojenské velitelství a policejní ředitelství činí často navzájem se křížující opatření, žádá komitě, aby byl ihned do Brna vyslán někdo, kdo by převzal řízení celé akce. Je to nezbytně nutno, ježto počíná skutečně komunistický puč. Vojsko je nespolehlivé, takže se tvoří národní gardy z občanů, sokolů a legionářů.“¹⁰³⁾

Úřady v Brně nemohly počítat s brněnskou posádkou v přímé akci proti dělnictvu, a jak již bylo zmíněno, hned v pondělí v poledne vydaly výzvu k organizování občanských stráží. Nejvíce spoléhaly na sokoly, ale ti si dávali na čas. Večer krátce po šesté sděloval telefonicky major Silvestr Voda, náčelník Rastislavovy sokolské župy, který byl jmenován velitelem všech sokolských stráží v Brně, generálu Podhajskému, že „se sokoly může zemské vojenské velitelství počítat až ráno 14. prosince“.¹⁰⁴⁾ To ale bylo pro úřady pozdě, a proto byli zástupci jednotlivých měšťáckých organizací povoláni na zvláštní poradu přímo na zemské vojenské velitelství, jež bylo tehdy na Kobližné ulici a zde byli znovu žádáni, aby nábor dobrovolníků do občanských stráží urychlili. Příslušné rozkazy o vydání vojenských

¹⁰²⁾ StAB, B 26, 2257, IV, fol. 8.

¹⁰³⁾ StAB, G 160, 874/1. Akční výbor telefonoval asi před sedmou večer, protože v tuto dobu již sdělovalo presidium ministerské rady obsah rozhovoru ministerstvu vnitra.

¹⁰⁴⁾ StAB, G 160, 2778/2–2782/4 a také 2786/10–2790/7.

zbraní, nábojů i uniforem byly vydány už kolem čtvrté hodiny odpoledne. Jako první si hned po poradě na zemském vojenském velitelství odebrali v 7 hodin večer 50 vojenských pušek a příslušný počet ostrých nábojů agrárníci. Vytvořili ozbrojený oddíl, který byl umístěn v budově Zemského domu. Na jednu vojenskou pušku se tehdy přidělovalo dvacet ostrých nábojů.

Ve tři čtvrti na osm večer byl zemským vojenským velitelem osobně požádán major Voda, aby co nejrychleji vyzbrojil padesátičlenný oddíl sokolů ze Židenic, který by obsadil Zbrojovku, dále aby zajistil 40 mužů občanské stráže pro zbrojní skladiště, 40 mužů pro poštu, 40 mužů pro nádraží a 100 mužů k obsazení Špilberku. Byla vydána další výzva k sokolům, aby se hlásili k nastoupení služby. Kolem osmé večer se podařilo úřadům získat také první legionáře; přišlo jich 75, byli vyzbrojeni a umístěni v budově zemské správy politické na Lažanského náměstí.

V této době bylo na zemské správě politické rozhodnuto i o vyhlášení stanného práva v řadě okresů na Moravě a také v Brně. O půl osmé večer byla ministerstvu vnitra sdělena telefonicky tato zpráva: „V dohodě s prezidentem zemského vrchního soudu a s vrchním státním zástupcem vyhláší viceprezident zemské správy politické v Brně stanné právo na základě § 429. trestního řádu pro zločin vzbouření ve Velkém Brně, v politickém okrese Brno-venkov, v politickém okrese boskovickém, v politickém okrese hodonínském a v politickém okrese třebičském.“¹⁰⁵⁾

O čtvrt na devět vydal generál Podhajský rozkaz „Akce proti Oslavanům“, podle něhož byly proti dělníkům rosicko-oslavanského revíru vyslány tři prapory vojska, a to 24. pěšího pluku ze Znojma, 3. pěšího pluku z Kroměříže a 27. pěšího pluku z Olomouce, zesílené jednou baterií 6. dělostřeleckého pluku z Brna, důstojníkem a 10 muži od II. telegrafního praporu z Brna a osvětlovacím oddílem od 27. domobraneckého praporu z Brna se dvěma vrhači světla. Tyto oddíly měly celkem na 1500 mužů a byly podřízeny podplukovníku Hynku Sponnerovi, velitel 24. znojemského pěšího pluku. V úterý 14. prosince před čtvrtou ráno zahájilo vojsko nástup na Oslavany směrem od Neslovic.

První čtyřicetičlenná ozbrojená sokolská hlídka dorazila na brněnské nádraží asi v 10 hodin večer. O něco později 43 ozbrojených sokolů přišlo do Zbrojovky a další menší oddíl asi 10 sokolů posílil vojenskou stráž ve zbrojním skladišti. Poštu obsadilo 20 legionářů, vesměs poštovních zřízenců. Během noci a hlavně v úterý bylo vystrojeno a vyzbrojeno na 700 sokolů, kteří byli po skupinách rozmístěni po celém městě a předměstích. Ke službě ve zbraní se přihlásili také pravičáci z Dělnické tělocvičné jednoty v Husovicích, o což se nejvíce přičinil František Komprda, tehdy tajemník sociálně demokratické pravice, a Jakub Polach, redaktor pravičácké Stráže socialismu.¹⁰⁶⁾ Bylo jich celkem 19 a sloužili společně s husovickými sokoly. V úterý ráno před osmou dostalo vojenské uniformy a zbraně už také sto orlů, kteří měli své stanoviště na Nové ulici. Také sekretariát skautů nabídl zemskému vojenskému velitelství k službám 15 mladých členů.

Proti dělníkům byla učiněna opravdu rozsáhlá bezpečnostní opatření. V nich však nespočívala hlavní příčina toho, že dělníci v Brně nepřikročili v pondělí

¹⁰⁵⁾ StAB, G 160, 875/2.

¹⁰⁶⁾ Vzpomínal na to i František Halas z Maloměřic, v té době prodavač Včely ve Svitávce, který přijel 18. prosince do Brna, kde se dověděl, že jeho mateřská dělnická tělocvičná jednotka byla ozbrojena proti dělníkům. „A to v Husovicích, největší proletářské čtvrti Brna. Strůjci této hanby byli František Komprda, sekretář sociálně demokratické strany, a Jakub Polach.“ AMDHB, sign. V-46.

13. prosince k ráznějším akcím v duchu rezoluce schválené na nedělní odpolední konferenci. Tuto příčinu musíme hledat jinde, a to v samotném dělnickém hnutí a přímo ve vedení sociálně demokratické levice v Brně a v akčním stávkovém výboru. Dělníci šli odhodlaně do boje, uposlechli výzvy levice a zahájili generální stávku. V jejich řadách byla již tehdy tak pevná kázeň a disciplína, že členové akčního výboru, jenž stál v čele boje, měli velkou autoritu mezi dělníky, kteří se jejich pokyny opravdu řídili. Byli už natolik vyspělí, že věděli, že nemohou vést nějaké akce na vlastní pěst bez vědomí a souhlasu tohoto vedoucího orgánu.

Dělníci spoléhali na své předáky, věřili, že je povedou do boje proti buržoazii v duchu nedělní rezoluce, ovšem mezi nimi se tehdy ukázala celá řada lidí nepevných, jako Karel Votava, Karel Vaněk, Jaroslav Rouček i další, kteří najednou couvali a báli se toho, když měli stát v čele revolučního proletariátu tváří v tvář jeho třídním nepřátelům. Byla již uvedena řada dokladů, jak tito lidé, kteří zastávali tehdy nejvýznamnější stranické funkce, brzdili a podlamovali bojovou iniciativu dělníků.

Neučinili nic ani proti tomu, když v pondělí večer začaly buržoazní úřady vyzbrojovat kontrarevoluční bílé gardy. „Ze všech stran jsme byli žádáni, abychom proti ozbrojování sokolů a orlů vystoupili. Dělníci se nám nabízeli, dávali se nám k dispozici... Naše odpověď byla: Nechte je, ať se ozbrojí... Proti vůli dělníků jsme přihlíželi tedy docela klidně k tomu, jak se měšťáci ozbrojují.“¹⁰⁷⁾ Uvedený citát je z článku, který uveřejnila Rovnost až po skončení hnutí na Brněnsku; tu by bylo možno namítnout, že jeho autor, pravděpodobně Karel Votava, hleděl v něm vyličít skutečnosti jinak, aby tak již předem čelil možným obviněním ze strany buržoazie proti vůdcům sociálně demokratické levice, konkrétně přímo proti sobě. Ovšem mnoho faktů – jak z materiálů tehdejšího státního aparátu, tak z tisku vydávaného levicí, především z Rovnosti – dokazuje, že tomu tak nebylo a že citovaný úryvek podává vskutku výstižnou charakteristiku činnosti Votavy i řady dalších předáků z vedení levice v Brně a současně z akčního výboru.

Naprostou správnost tohoto tvrzení dokládá svou vzpomínkou i Antonín Rujbr, tehdy člen dělnické rady Velkého Brna a velitel dělnických hlídek pro obvod Maloměřice–Obřany–Cacovice: „V noci z pondělí na úterý asi o dvou hodinách vyslídily naše hlídky na vojenském velitelství, že tam jeden povozník z Maloměřic nakládá pušky a náboje. Tak jsem poslal blášení do Brna soudrubu Votavovi, aby nám řekl, zdali je máme zabavit. Ale ten vzkázal, abychom je propustili, ale že máme blídat, kam je povevou. Soudruzí šli za nimi od vojenského velitelství až na místo v Maloměřicích, kde jsem naše soudrubu rozdělil tak podle silnice, že se zbraněmi museli projíždět mezi námi. Protože nevěděli, zda je nenapadneme, nás bylo 32 a jich 10, a měli z nás strach, zavezli zbraně do jednoho domu a tam, aniž by se jich dotkli, zůstaly až do drubého dne. Naši soudruzí stále blídali.“¹⁰⁸⁾

¹⁰⁷⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 348 z 17. prosince 1920, str. 3.

¹⁰⁸⁾ AMDHB, sign. V-85.

5. Pokračování stávky 14. až 16. prosince 1920

Dělnické hlídky byly v pohotovosti po celou noc a i v úterý ráno se zasloužily o to, že stávkové hnutí v brněnských továrnách pokračovalo téměř ve stejném rozsahu jako den předtím. Členové hlídek očekávali dělníky před továrnami a vyzývali je, aby do práce vůbec nechodili. Tak například textiláci Cyril Zmrzlý a Josef Rosenberk, členové dělnické rady Velkého Brna, měli své stanoviště na Cejlu před zábrdovickým mostem a tu zastavovali všechny dělníky, oznamující jim, že stávka pokračuje, a vraceli je domů. Také před starobrněnským pivovarem stála v úterý ráno dělnická hlídka vedená důvěrníkem Františkem Stejskalem, práce byla zastavena a dělníci odešli na schůzi na Křížovou ulici do hostince A. Burešové, kde jednali i o zvolení závodní rady.

Výzvu k volbě závodních rad přinesla znovu úterní Rovnost; byly otištěny i další směrnice, jakým způsobem volby provádět. Ve všech továrnách do 100 zaměstnanců měly být závodní rady pětičlenné, v závodech do 500 zaměstnanců pak devítičlenné a ve velkých podnicích na každých dalších 500 zaměstnanců měli dělníci zvolit vždy ještě o jednoho člena závodní rady více. Při vybírání kandidátů měli funkcionáři levice v jednotlivých továrnách dbát o to, aby v závodních radách byli zastoupeni pracující všech kategorií, zvláště také administrativní a techničtí úředníci, kteří v řadě továren šli solidárně s dělníky a také stávkovali: například v Maloměřické cementárně nebo v Královopolské strojárně, kde v úterý zastavili práci úředníci německé národnosti, kdežto čeští úředníci, většinou pravičáci a čeští socialisté, dělali stávkokazy.

Podle dat policejního ředitelství stávkovalo v Brně v úterý 17 781 dělníků, což bylo 52,6 % z celkového počtu. Úplná stávka byla v textilní továrně Průmyslové společnosti pro výrobu vlněného zboží na Cejlu a dále v Kemce na Radlase. U Hechta na Špitálce stávkovalo 430 dělníků, u Berana v Zábrdovicích 480 dělníků atd. Z kovodělných závodů byly na prvním místě dělníci smaltovny firmy Gottlieb a Brauchbar Na poříčí, kde i v úterý pokračovali všichni bez výjimky ve stávce. V Královopolské strojárně stávkovalo 1790 dělníků, v závodech továrny Austria na Hrnčířské a na Špitálce 1442 dělníků, v První brněnské 799 dělníků, u Branda na Kotlářské 500 dělníků a ve Zbrojovce 366 dělníků. Ve stávce pokračovali i zřízení brněnské pouliční dráhy, zaměstnanci Městského úřadu, Kohnova cihelna v Bohunicích aj.

A ještě ve středu 15. prosince nepracovala v Brně celá třetina dělníků a ve

čtvrtek již po vydání výzvy vedení levice k všeobecnému nastoupení práce stávkovalo na 2000 dělníků. Z větších závodů byli nejvytrvalejší dělníci smaltovny Na poříčí, kde byla účast na stávce stoprocentní již v pátek 10. prosince a rovněž i od pondělka 13. až do čtvrtka 16. prosince včetně. Bližší číselné údaje o počtu stávkujících dělníků v Brně podle jednotlivých výrobních odvětví ve dnech 13. až 16. prosince jsou uvedeny v této tabulce.¹⁰⁹⁾

Stávkové hnutí v Brně ve dnech 13. až 16. prosince 1920

Závody	Počet zaměstnanců	Z nich stávkovalo							
		13/12		14/12		15/12		16/12	
		absol.	%	absol.	%	absol.	%	absol.	%
Textilní	11 978	8 268	69,0	7 726	64,5	3 824	31,9	36	3,8
Kovodělné	12 006	8 178	68,1	6 982	58,2	5 951	49,6	1 183	9,6
Dráhy	3 988	476	11,9	476	11,9	—	—	—	—
Stavební, cihelny ap.	1 243	819	65,9	829	66,7	490	39,4	174	14,0
Tiskárny	1 068	401	37,0	384	35,4	32	2,9	16	1,5
Koždělné	748	521	69,7	487	65,1	439	58,7	190	25,6
Dřevodělné	516	241	46,7	201	39,0	136	26,4	19	3,7
Zasílatelské ap.	173	125	72,3	53	30,6	36	20,8	—	—
Chemické	128	15	11,7	15	11,7	15	11,7	—	—
Ostatní	1 350	552	40,9	535	39,6	473	35,0	121	9,0
Celkem	33 788	19 673	58,2	17 781	52,6	11 408	33,8	1 772	5,2

V úterý stávkové hnutí v Brně pokračovalo, i když předáci pravice sociální demokracie, českých socialistů a křesťanských sociálů stupňovali své úsilí při organizování stávkokazů. Náladu revolučních dělníků charakterizovalo například zjištění policie, že „ve zdejších obchodech je čilá poptávka po revolverových nábojích zvláště ze strany dělnictva“.¹¹⁰⁾ Nebo ze Slatiny přišla zpráva, jak ji sděloval policejnímu ředitelství velitel občanských stráží major Voda, že tamní příslušníci dělnické tělocvičné jednoty se vypravili do Brna se žádostí, „aby byli sokoli odzbrojeni aneb oni také odzbrojeni“.¹¹¹⁾ Na důvěrné schůzi stávkujících u Protivenských na Cejlu v úterý dopoledne se zase jednalo o odzbrojení četníků a mezi dělníky se také hovořilo pro zahájení akce proti úřadům, jak zjistil jeden z agentů, který sledoval ruch před Dělnickým domem v Brně, kde „padly poznámky: Policejní ředitelství prohlásilo stanné právo, půjdeme to tam vyběhnout“.¹¹²⁾ V Králově Poli se vedení levice pokoušelo navázat spojení s vojáky a agitovalo mezi nimi letáky. Dělníci také přicházeli na schůze a demonstrace ozbrojeni. V poledních hodinách v úterý 14. prosince při pouličních srážkách před budovou zemského trestního soudu na Cejlu byl zatčen například dělník Jan Křištof z Maloměřic, který zde byl v uniformě ruského

¹⁰⁹⁾ Tabulka byla sestavena podle dat přehledu vypracovaného brněnským policejním ředitelstvím. StAB, B 40, 335, č. 1506/21, fol. 175–206.

¹¹⁰⁾ StAB, B 26, 2257, V, fol. 46.

¹¹¹⁾ StAB, B 26, 2257, V, fol. 33.

¹¹²⁾ StAB, B 26, 2257, V, fol. 42.

legionáře. Po zatčení se vytrhl četníkům, chtěl utéci, a než ho znovu dostihli, zahodil do strouhy na Radlase dva granáty.¹¹³⁾

Nálada stávkujících byla stále bojovná a též Rovnost toho dne vyzývala k boji: „*Dělníci, nedejte se nikým mýlit! Nyní je mimořádně vhodná doba vymábat velké sociální požadavky: zavedení závodních rad, vyvlastnění velkostatků a největších průmyslových podniků, zabránění největších bytů, důrazná opatření proti lichvě. Kdo mluví k vám jinak, zrazuje vaše zájmy, zachraňuje šlechtu a největší buržoazii.*“¹¹⁴⁾

Státní úřady zpočátku proti dělníkům nijak nezakročovaly, i když byly již od časného rána vylepeny vyhlášky policejního ředitelství, v nichž se nařizovalo uzavírání všech domů v Brně již v šest hodin, a všech hostinců, restaurací, kaváren apod. v sedm hodin večer a jež dále pod nejpřísnějšími tresty zakazovaly jakékoli shromažďování v ulicích. Policejní ředitelství mělo již od pondělka také přesné instrukce ministerstva vnitra, jak si má počínat, že má „vystupovat při každém úředním jednání vůči demonstrantům a zločincům v masách... s velkou mocí“ a že má „zakročovat všude proti komunistickým nezákonným projevům a akcím bezohledně všemi zákonnými prostředky, zejména též zatýkáním pachatelů“.¹¹⁵⁾ V úterý krátce před devátou dopoledne informovala zemská správa politická telefonicky ministerstvo vnitra o situaci v Brně a sdělovala mimo jiné: „Právě se vyhláší stanné právo. S velkým nástupem četnictva bude vyklizen Cejl, kde jsou dělnické hlídky.“¹¹⁶⁾ Tato jakási nerozhodnost úřadů souvisela nepochybně s událostmi na Rosicko-Oslavansku, a teprve když před polednem přišla zpráva podplukovníka Sponnera, že byly Oslavany znovu obsazeny vojskem, byl také v Brně zahájen velký nástup proti dělníkům.

Vedení levice, členové akčního stávkového výboru byli zcela bezradní. Telefonní uzávěra je úplně odřízla od jiných průmyslových středisek na Moravě i od ústředního výkonného výboru v Praze,¹¹⁷⁾ a proto již v úterý ráno odjeli poslanci Karel Vaněk a Jaroslav Rouček do Prahy, aby přivezli nové zprávy a pokyny. Demonstrací akce stávkujících probíhaly v úterý dopoledne již bez vedení akčního výboru, živelně. Alois Job, který tenkrát pracoval v Kemce, vzpomíná: „Ještě s několika soudruhy jsme procházeli Brnem, čekali jsme na nějaký přesný povel, avšak marně.“¹¹⁸⁾ Nebo Josef Streit, tehdy přetiskař v tiskárně R. M. Rohrera, kde byl důvěrníkem litografického oddělení, šel v úterý dopoledne jako člen levice do Dělnického domu pro pokyny, ale nic se tam nedověděl. „Když jsem se dostal do Dělnického domu, panoval tu úplný zmatek. Soudruzi pobíhali vzhůru a dolů a nebylo možno se dočkat nějakých pokynů nebo zpráv. Všeobecný dojem byl, že vedení na Brněnsku ztratilo hlavu a dalo událostem volný průběh.“¹¹⁹⁾

Předáci levice měli tehdy již největší zájem na tom, jak hnutí dělnictva co nej-

¹¹³⁾ StAB, C 42, 1930, č. 407/21.

¹¹⁴⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 345 z 14. prosince 1920, str. 2.

¹¹⁵⁾ StAB, B 40, 333, Oslavany III, fol. 238 nebo B 26, 2257, III, fol. 21 a B 40, 333, Oslavany II, fol. 10a.

¹¹⁶⁾ StAB, G 160, 879/2 nebo 1088/1.

¹¹⁷⁾ Ve všech okresech na Moravě se stanným právem (Brno-město, Brno-venkov, Boskovice, Hodonín a Třebíč) byly vyloučeny všechny soukromé meziměstské telefonické hovory. Byly povoleny pouze hovory bankovní, burzovní a obchodní a od 16. prosince také hovory tiskové. Ovšem toto opatření bylo důsledně uplatňováno jen vůči dělnictvu a sociálně demokratické levici. StAB, B 40, 333, Oslavany III, fol. 235.

¹¹⁸⁾ AMDHB, sign. V-52.

¹¹⁹⁾ Z jeho vzpomínky z roku 1950 uložené v AMDHB, sign. V-43.

dříve ukončit. Dopoledne se nechali znovu ohlásit u ministerského rady Rycheckého na policejním ředitelství. Karel Votava, Jan Doležal a Metoděj Galla zde oznámili, že na dopoledne svolalo vedení levice tři schůze do tělocvičny na Cejlu, do Dělnického domu a do Semilasu a na odpoledne schůzi důvěrníků v tělocvičně na Cejlu. Stěžovali si rovněž na vyzbrojování občanských stráží proti dělnictvu, vytýkali policejnímu řediteli, že tím úřady překračují svou pravomoc, a žádali, aby hlídky sokolů a legionářů byly odvolány z ulic. „Při této příležitosti se snažili jmenovaní delegáti levice navázat styk za účelem vyjednávání. Byli se zřetelem na to, že úřady I. instance nemají jakékoli zmocnění k tomu, odmítnuti.“¹²⁰⁾ Chtěli zejména dostat povolení k cestě do Oslavan, aby mohli, jak prohlašovali, odvrátit dělníky od zbytečného odporu proti vojsku. Votava zdůraznil, že k oslavanským událostem došlo proto, že v noci z neděle na pondělí zde byli zatčeni důvěrníci, kteří by jinak zcela určitě zabránili odzbrojení vojska apod. I toto jednání bylo příznačné pro většinu tehdejších předáků levice v Brně, kteří byli radikály slovy a oportunisty skutky.

Zanedlouho přišla k policejnímu řediteli Rycheckému další návštěva, tentokrát odborových tajemníků Josefa Vesky a Jana Kresty, které tam poslal Votava. Žádali, aby jim bylo povoleno hovořit s Odborovým sdružením v Praze, kde se chtěli informovat o situaci, aby pak mohli zakročit na Rosicko-Oslavansku. Povolení k rozhovoru dostali, mohli volat přímo z policejního ředitelství, ovšem pod úředním dohledem. Dozvěděli se, že ústředí Odborového sdružení stojí na stanovisku bezpodmínečného zastavení a skončení stávkového boje. Pokoušeli se rovněž jednat s Rycheckým, aby intervenoval v Praze ve prospěch Oslavan, ale dostali stejnou vyhýbavou odpověď jako předchozí deputace.

A netrvalo dlouho a už byla ohlášena nová delegace. Tentokrát to byli zástupci měšťáckého akčního výboru, jeho čelní představitelé, tajemník národně demokratické strany Otakar Klusáček, tajemník strany českých socialistů Adolf Tihelka a tajemník československé strany lidové Čeněk Landa. Chyběl tedy v tomto výkvetu kontrarevoluce pouze tajemník pravičáků Stanislav Bečvarovský. Svorně žádali, aby úřady nepřistupovaly na žádný kompromis, že boj proti komunistům musí být vybojován do všech důsledků.

Zatím bylo v Brně o půl jedenácté dopoledne před radnicí vyhlášeno stanné právo. Nejprve čtyři vojenští trubači vytroubili fanfáru a potom za asistence vojenského oddílu v plné zbroji přečetl politický úředník policejního ředitelství text vyhlášky. Stanné právo bylo vyhlášeno pro zločin vzbouření současně „s rozkazem, aby se každý varoval veškerého pobuřujícího srocování, všeho podněcování k tomu a všelikého účastenství na něm a poslušen byl nařízení úřadů, která pro potlačení tohoto zločinu budou vydána, neboť by jinak každý, kdo by se zločinu tohoto po vyhlášení těchto nařízení dopustil, byl dle práva stanného souzen a smrti potrestán“.¹²¹⁾ Potom vyšly od radnice čtyři skupiny do různých částí města a všude rozhlásily stanné právo.

Dopolední schůze stávkujícího dělnictva svolané vedením levice se konaly za velké účasti. V tělocvičně na Cejlu i v Semilasu v Králově Poli bylo přítomno 1200 osob a v Dělnickém domě v Brně 1100 osob. Referenti vyzývali stávkující,

¹²⁰⁾ StAB, B 26, 2257, II, fol. 9-10, z relace policejního ředitelství.

¹²¹⁾ AMDHB, sign. F-268 nebo N-220. Vyhláška je také ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 82.

aby zachovali za všech okolností klid, že je větší zbraní než násilí, a kriticky se vyslovovali pouze proti vyzbrojování bílých gard. Schůze probíhaly bez většího vzruchu, jen na schůzi v Dělnickém domě se po zprávě o vyhlášení stanného práva ozývaly ojedinělé výkřiky: Hanba! Dělníci dostávali pokyny, aby se zdržovali doma, nechodili na ulice a vyvarovali se všech srážek s ozbrojenou mocí. Průběh schůzí ukazoval na úplnou bezradnost vedení levice v Brně, která troubila na všech stranách k ústupu.

Akcční výbor měšťáckých stran a organizací byl nespokojen, že úřady nezasahovaly proti stávkujícímu dělnictvu. Jejich vyčkávání pochopitelně měšťáky znervózňovalo, a začínali propadat panice. Před polednem se začaly ve městě šířit zprávy, že v Oslavanech bylo odzbrojeno další vojsko, že se vojáci spojili s dělníky apod. Patrně pod dojmem těchto poplašných zpráv přepadl oddíl osmdesáti ozbrojených legionářů a sokolů v dohodě se zemským vojenským velitelstvím, ale bez vědomí politických úřadů sídlo akčního výboru levice, redakci Rovnosti, pod záminkou pátrání po zbraních. Policejní ředitel, aby tuto teroristickou akci zachránil a aby jí dal punc „zákonosti“, poslal tam okamžitě dva policejní komisaře, sto četníků, padesát policajtů a deset civilních policejních agentů, ale zbraně žádné nenalezli. Alois Job z Tuřan, který tehdy jako člen tiskové komise šel právě do redakce Rovnosti, byl zastaven legionáři, kteří ho nechtěli pustit dovnitř. Vzpomíná: „Když jsem se odvolával, že tam musím být, tak mě Karel Tomeš, bývalý starosta města Brna, v legionářské uniformě a v kozácké čepici nasadil bodák na prsa, že mě probodne, jestli udělám ještě krok. Rabovali v bednách a hledali zbraně.“¹²²⁾

Levice na tento útok odpověděla tím, že povolala do Rovnosti dělnické hlídky a uzavřela dům na Cejlu č. 21, kam byli pak vpuštěni pouze členové politických nebo odborových organizací po předložení legitimace. Na policejní ředitelství šla nová deputace vedená Karlem Votavou, v níž byli tajemník dělnické rady Engelbert Kučera, předseda místní odborové rady Metoděj Galla a člen výkonného výboru levice Velkého Brna Otto Josefovský. Protestovali proti přepadení Rovnosti a žádali dokonce policejního ředitele o ochranu před akcemi občanských strážů. Usilovali znovu o to, aby s nimi Rychecký začal vyjednávat, ovšem ten právě v té chvíli dostal telefonickou zprávu, že Oslavany byly znovu obsazeny vojskem, a proto tím spíš jakékoli jednání odmítl.

Až nyní se rozjel státní aparát v Brně na plné obrátky. Do ulic byly vyslány silné oddíly vojska, četnictva i policie a začaly násilně rozhánět dělníky. Největší srážky byly na Cejlu, jak na to ani po letech nezapomněl František Kunc ze Židenic, v roce 1920 tkadlec v Klazarově textilce: „Protí nám postupovalo vojsko a policie na koních s tasenými šavlemi a pěší vojsko, policie a četnictvo s nasazenými bodáky.“¹²³⁾ Nebo Arnošt Žák, který tehdy sloužil na vojně v Moravské Ostravě, ale shodou okolností se právě ve dnech prosincových bojů dostal domů, vzpomíná: „Když jsem přijel do Brna, dozvěděl jsem se, že jsou demonstrace. Převlékl jsem se do civilu a spěchal na Cejl, kde jsem se přidal k demonstrantům. Před námi se náhle objevili četníci s napřaženými bodáky a tlačili celý dav do Soudní ulice. Po vykřikování různých hesel a spílání četníkům jsme se rozešli, abychom se na jiném místě zase sdružili. A tak jsme zneklidňovali jak policii, tak i četnictvo.“¹²⁴⁾ Také

¹²²⁾ AMDHB, sign. V-52. Karel Tomeš byl tehdy stoupencem strany českých socialistů a předsedou župního svazu legionářů v Brně.

¹²³⁾ AMDHB, sign. V-67.

¹²⁴⁾ AMDHB, sign. V-62.

v Králově Poli, kde stávkující konali po poledni neohlášenou schůzi, zakročila ozbrojená asistence a dělníky bodákovým útokem rozehnala.

Odpolední schůze důvěrníků a členů dělnické rady v tělocvičně na Cejlu se konala za účasti asi 800 osob a i její průběh ukazoval, že akční stávkový výbor je zcela desorientován a ve vleku událostí. Hovořil Karel Votava: poukazoval na vážnost situace, uváděl, že vedení levice nemá žádné zprávy z jiných míst, a tak nelze na schůzi nic ujednat. Navrhl proto, aby schůze byla odročena na příští den na 9 hodin dopoledne, což bylo schváleno všemi přítomnými. Závěrem se ještě stručně zmínil o tom, že Vaněk a Rouček odjeli do Prahy pro zprávy, odkud se vrátí až večer, dále že oslavanská elektrárna byla znovu obsazena vojskem a konečně informoval důvěrníky o přepadení Rovnosti ozbrojenými legionáři a sokoly. Schůze trvala všehovšudy asi čtvrt hodiny a směrnice pro činnost nedostali důvěrníci žádné.

Kontrarevoluce zatím útočila na všech stranách proti revolučnímu dělnictvu a proti jeho straně, sociálně demokratické levici. Měla své ozbrojené bandy, bílé gardy složené ze sokolů, orlů, legionářů a také hrstky pravičáckých členů dělnických tělocvičných jednot. Celkem bylo v Brně vyzbrojeno a vystrojeno na 1400 členů těchto gard, z nich bylo asi 700 sokolů, 400 legionářů a 300 orlů. Jejich ozbrojené oddíly byly rozmístěny během úterý 14. prosince po celém městě a předměstích. Zemský vojenský velitel generál Podhajský toho dne odpoledne ve 3 hodiny hlásil do Prahy: „Abych měl k dispozici vojenské oddíly pro asistenční účely, ozbrojil jsem asi 1000 sokolů a orlů a asi 400 dobrovolně se hlásivších legionářů za účelem střežení méně důležitých objektů.“¹²⁵⁾

Nejpočetnější složku tvořili sokoli, kteří měli své ozbrojené oddíly na mnoha místech Velkého Brna. Tak oddíl jednoty Brno I v počtu 200 ozbrojených a uniformovaných mužů byl ubytován v sále v Lužánkách, oddíl Brno II 50 mužů na Francouzské, Brno III 30 mužů v Učitelském ústavě, Brno IV 30 mužů v 2. české reálce, Královo Pole 70 mužů na sokolovně, Řečkovice 20 mužů v hostinci u Nehyby, Husovice 60 mužů (mezi nimi bylo i 19 pravicových příslušníků DTJ) v sokolovně, Maloměřice 15 mužů u Hada, Židenice 60 mužů v sokolovně, Juliánov 20 mužů u Lokosů, Brněnské Ivanovice 10 mužů v sokolovně, Komárov 20 mužů ve škole na Zvonaře, Bohunice 15 mužů, Nový Lískovec 20 mužů ve škole, Zábovřesky 30 mužů v měšťánské škole a Komin 20 mužů u Doležalů. Bylo to celkem 670 ozbrojených sokolů a kromě nich bylo na těchto místech v pohotovosti dalších asi 1000 členů sokolských jednot beze zbraní.¹²⁶⁾ Tento přehled však ještě není úplný a z jiných materiálů je zřejmé, že ozbrojené sokolské oddíly byly také v Tuřanech, ve Starém Lískovci a rovněž i v Líšni, která ovšem tehdy ještě nebyla součástí Velkého Brna.

Vedení sokolských žup Brněnské a Rastislavovy vydala v pondělí 13. prosince večer leták s výzvou k pohotovosti všech členů¹²⁷⁾ a také zvláštní instrukce pro sokolské stráže, kde v osmnácti bodech byli funkcionáři jednot a členové strážů instruováni podrobně o své činnosti. Povinnost k pohotovosti byla uložena všem činným členům i členům přispívajícím a z přihlášených dobrovolníků se pak tvořily

¹²⁵⁾ StAB, G 160, 2735/1-4, nebo 2791/3-5.

¹²⁶⁾ StAB, G 160, 2528/1 a také B 26, 2257, IV, fol. 10.

¹²⁷⁾ Text letáku je otisknuto ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, strana 96-97.

oddíly ve zbrani a oddíly beze zbrani. Zajímavé byly zejména tyto body: „12. Vystupujeme jako pomocníci policie, četnictva a eventuálně vojska. 13. Zakročujeme jen za vedení policejního úředníka, orgánů policejního ředitelství nebo četnictva. 18. V případě nutnosti jednete samostatně.“¹²⁸⁾

Podle souhrnné zprávy o činnosti sokolských stráží v Brně vypracované jejich velitelem majorem Silvestrem Vodou bylo ve zbrani celkem 1276 sokolů, z nichž konalo službu spolu s vojenskými asistencemi ve Zbrojovce 40 mužů, na nádražní poště 10, v bankovním ústavu 20, v ředitelství státních drah 10, v První brněnské (Vaňkovce) 30, u jatek 53, na nádraží 40, na hlavní poště 20, na finančním ředitelství 20, ve vojenské zásobárně 10 a na uhelném nádraží 28 mužů. Ostatní byli rozmístěni jako záloha na šestnácti místech v Brně a dále v Bílovicích nad Svitavou a v Soběšicích. Proti místům výše zmíněným byl zde navíc uveden Besední dům a Starý Lískovec, ovšem na druhé straně zde chybějí Řečkovice, Brněnské Ivanovice, Tuřany a Líšeň.¹²⁹⁾ Ve zprávě byly některé věci podány jinak, než jak tomu bylo ve skutečnosti. Byla již zmínka o tom, jak organizování občanských stráží z řad sokolů vážlo, jak úřady musely stále naléhat na funkcionáře atp., ale ve zprávě samozřejmě není o tom ani slovo. Naopak jako příčina průtahů ve vytváření ozbrojených sokolských oddílů je uvedeno to, že vojenské úřady rozhodly dost pozdě, až v 5 hodin odpoledne, o vydání zbrani. Ovšem v té době se ještě ani jeden sokol nepřihlásil do služby se zbraní. Zveličené budou i údaje o celkovém počtu sokolů ve zbrani, protože k menáži u 6. dělostřeleckého pluku, u 27. domobraneckého praporu, u II. telegrafního praporu a u Posádkové nemocnice v Brně bylo podle posádkového rozkazu z 15. prosince 1920 hlášeno celkem jen 590 mužů sokolských ozbrojených stráží.¹³⁰⁾

Orlí tehdy zorganizovali ozbrojený katolický sbor, který byl rozdělen na polní rotu, strážní oddíl a výpomocnou rotu. V čele sboru byl štáb, podřízený veliteli sokolských stráží majoru Vodovi. V noci na úterý dostali celkem 300 vojenských pušek, 6000 ostrých nábojů i příslušnou výstroj, ale kolem 9. hodiny dopoledne měl sbor zatím stav necelých 200 mužů, jak vyplývá z ranního hlášení z 14. prosince. Polní rota měla 53 mužů, strážní oddíl 122 a výpomocná rota 24 mužů. Během dopoledne se stav sboru zvýšil na 302 muže, z nichž bylo zařazeno v polní rotě 68, ve strážním oddíle 182 a ve výpomocné rotě 52 mužů.¹³¹⁾ Tyto údaje odpovídaly skutečnosti a jsou ověřeny i posádkovým rozkazem, jímž bylo uloženo II. telegrafnímu praporu v Kadetce, aby pečoval o stravování 300 členů občanských stráží z řad příslušníků orléských jednot.

Skupiny ozbrojených orlů byly ubytovány na Nové ulici, v Besedním domě, v Občanské tiskárně na Starobrněnské ulici a v tiskárně W. Burkarta na Běhounské. Štáb měl své sídlo na Nové ulici v místnostech sekretariátu lidové strany a vydal za svého působení dva obsáhlé denní rozkazy s výzvami do boje „proti nepřítelům republiky z vlastních řad... za pravdu, právo a spravedlnost“ atd.¹³²⁾ Orelské odíly konaly strážní službu u městských jatek a v Králově Poli.

¹²⁸⁾ StAB, G 160, 2528/2.

¹²⁹⁾ Sborník dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 144–147, kde je celý text této zprávy.

¹³⁰⁾ StAB, G 160, 2534/1–2.

¹³¹⁾ Podle ranního hlášení z 15. prosince 1920, StAB, G 160, 2545/2. Ranní hlášení z 14. prosince je ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 101.

¹³²⁾ Oba rozkazy jsou ve StAB, G 160, 2548/1–3, rozkaz č. 1, také ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce, Praha 1954, str. 98–100.

Vedení legionářů v Brně, jež bylo v rukou českých socialistů, bylo velmi dotčeno zprávou pondělní Rovnosti, že Svaz legionářů v Praze vydal výzvu, aby se všichni legionáři zapojili do hnutí spolu s dělníky a aby se zejména zúčastnili zabírání továren a velkostatků. V Brně z toho byli čelní legionářští funkcionáři nejprve bezradní a začali jednat až na výzvu úřadů. V pondělí odpoledne se sešli na zvláštní poradě, kde učinili rozhodnutí vydat leták proti usnesení svazu v Praze a zahájit nábor dobrovolníků do občanských stráží. Ve večerních hodinách přišlo prvních 75 legionářů do budovy zemské správy politické, kde již byla pro ně přichystána výzbroj a výstroj. Během úterka pak vzrostl počet ozbrojených legionářů na 400 mužů. Celý oddíl byl organizován vojensky, velitelem byl poručík ruských legií Mareš z Litomyšle, který byl náhodou právě v Brně. Byl podřízen přímo zemskému vojenskému velitelství. Legionáři vystřídali vojenskou stráž v budově zemské správy politické, postavili hlídky k Městskému i ke Starému divadlu a dále ke skladu divadelních rekvizit u městských jatek, byli vysláni do Králova Pole a do Horních Heršpic jako posila městské policie¹³³⁾ a konali strážní službu také na hlavní poště a v oděvním skladišti. Měli také hlavní podíl na násilném vpádu v úterý v poledne do redakce Rovnosti, jehož se zúčastnili pod vedením Karla Tomeše, předsedy župního svazu legionářů. Podle hlášení z 15. prosince měly oddíly legionářů celkový stav 360 mužů, kteří měli k dispozici 446 vojenských pušek s bodly a 18 000 ostrých nábojů. Ve strážní službě bylo toho dne 93 mužů.¹³⁴⁾ Na stravování byli vedeni podle příkazu zemského vojenského velitelství ve stavu 10. pěšího pluku v počtu 300 až 400 mužů.

Rovnost hodnotila vytváření občanských stráží jako smutný doklad slabosti buržoazní republiky, která se nemohla spolehnout na své vojsko a byla nucena sbírat dobrovolníky z řad sokolů. „Jen aby to s těmi sokoly nedopadlo tak, jako s tím vojskem v Oslavanech, kde naši dělníci holýma rukama odzbrojili na 400 vojáků a zmocnili se při tom 400 pušek a 6 strojných pušek.“¹³⁵⁾ A bylo k tomu v Brně opravdu velmi blízko, ovšem hlavní zásluhu na tom, že se tak nestalo, měl akční stávkový výbor a přímo jeho vedoucí představitel Karel Votava. Občanské stráže neměly mezi dělníky žádnou autoritu, jejich ozbrojené oddíly pochodující městem byly provázeny posměšnými poznámkami, například „Jen běžte do Oslavan, tam vám to seberou“ apod. Pro „autoritu“ těchto kontrarevolučních gard byla charakteristická příhoda, která se stala v Novém Lískovci. Zde přišlo do místnosti, kde byla pohotově ozbrojena sokolská hlídka, několik dělníků a ti „tropili všelijaké žerty, při kterých František Celý upustil revolver na zem a když sokolská hlídka nic neříkala, opakoval hru s revolverem znovu. V obci je podezření, že tito zfanatizovaní lassallové mají násilné úmysly a že jsou všichni ozbrojeni.“¹³⁶⁾ Toto se přihodilo v úterý k večeru, tedy již kolik hodin po vyhlášení stanného práva.

V Tuřanech se v úterý večer pokusili funkcionáři měšťáckých organizací za asistence ozbrojených sokolů a legionářů zmocnit se vedení místního výboru, v němž měli vedoucí postavení sociální demokraté. Z 18 členů výboru měli tehdy celou

¹³³⁾ Podle souhrnné zprávy o činnosti brněnské župy legionářů, StAB, B 40, 333, Oslavany II, fol. 17–21 nebo G 160, 1091/5–1092/5.

¹³⁴⁾ StAB, G 160, 2528/3–4, podle denního hlášení.

¹³⁵⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 345 z 14. prosince 1920, str. 2. Údaje Rovnosti byly poněkud vyšší, dělníci odebrali vojákům a četníkům něco přes 300 pušek a 4 kulometry.

¹³⁶⁾ StAB, B 26, 2257, VI, fol. 21, ze zprávy policejního agenta.

třetinu a také předsedu Jakuba Jochmana. Tento záměr však překazili sociálně demokratičtí členové místního výboru Alois Job a Viktor Indra, kteří se právě vraceli pěšky z Brna a cestou domů se ještě zašli podívat na místní výbor. „Přišli jsme před obecní budovu a hned jsme zpozorovali neobvyklý ruch. Když jsme vkročili do úřadovny, ta už byla plná nově zvolených lidí a právě vyzýval dr. Svoboda, národní demokrat, předsedu, aby odstoupil z úřadu jako osoba státu nebezpečná... Přesto, že předseda už předával spisy, spisy jsme jim vyrvali a vyhnali jsme je, celou tu sebranku z úřadu ven. Bylo to už v sedm hodin večer. Předseda nám slíbil, že rezignovat nebude.“¹³⁷⁾ Po odchodu z místního výboru na ně ozbrojení sokoli a legionáři pokřikovali, že nebudou vyvlastňovat hraběte Mitrovského, ale že půjdou na Špilberk.

Sociální demokraté v Tuřanech se nevzdali a zůstali ve svých funkcích přesto, že všichni ostatní členové místního výboru odstoupili. A bojovali dál, i když na pomoc jejich nepřátelům přišla městská rada, která rozhodla na schůzi 17. prosince, „aby byla přijata rezignace členů a náhradníků místního výboru v Tuřanech a aby byl místní výbor rozpuštěn. Správou obce tuřanské bude pověřen úředník, kterého přidělí presidium referátu pro Velké Brno“.¹³⁸⁾ Když bylo toto stanovisko městské rady projednáváno 5. ledna 1921 na schůzi městského zastupitelstva, bylo velmi ostře kritizováno zástupci sociálně demokratické levice, Janem Pavlíkem, Václavem Chaberou a také Karlem Vaňkem. Dokázali, že městská rada neměla právo bez důkazu nezákonného jednání rozpustit místní výbor a nejvýš že mohla při rezignaci části jeho členů nařídit doplňovací volby.

V rozpravě vystoupil i předseda místního výboru v Tuřanech Jakub Jochman, který prohlásil, že dopisy členů místního výboru v Tuřanech se zakládají na lži. Je možno, že dvě třetiny místního výboru jsou proti nynějšímu předsedovi místního výboru, ne však dvě třetiny obyvatelstva, a zdůraznil, že svůj úřad vykonával vždy nestranně. Nedalo se nic dělat a muselo být přijato usnesení, „záležitost tuto odročit a přikázat právnímu odboru. Starosta na to sděluje, že stejně tak naloženo bude s následujícím bodem denního pořádku, týkajícím se rezignace místního výboru v Maloměřicích“.¹³⁹⁾ Tuřanští sociální demokraté tedy vyhráli i na schůzi městského zastupitelstva a uhájili své pozice v obecní samosprávě.

Ve večerních hodinách v úterý byl v Brně v důsledku policejních omezení a vyhlášení stanného práva v ulicích již celkem klid. Vedení levice se znovu pokoušelo navazovat jednání s úřady, odboroví tajemníci Veska a Kresta navštívili za tím účelem spolu s poslancem Edmundem Burianem zemskou správu politickou. Žádali také povolení k cestě do Oslavan, aby zde mohli vyzvat dělníky k nastoupení práce, ale byli odmítnuti s výmluvou, že vojenská akce na Rosicko-Oslavansku ještě nebyla skončena, že komunisté dosud nevrátili zbraně a že tedy nelze vůbec o ničem vyjednávat. Jím v patách přišli na presidium zemské správy politické zástupci kontrarevolučního akčního výboru sociálně demokratický senátor Alois Matyáš Špera, klerikál dr. Karel Novotný a redaktor Lidových novin národní demokrat Otakar Klusáček, kteří rozhodně požadovali, aby úřady ihned zarazily štvavé a protistátní psaní Rovnosti přísnou cenzurou, aby zakázaly všechny schů-

¹³⁷⁾ Podle vzpomínky Aloise Joba z roku 1950, AMDHB, sign. V-52.

¹³⁸⁾ MěAB, protokol schůze městské rady konané 17. prosince 1920.

¹³⁹⁾ MěAB, zápis o schůzi městského zastupitelstva z 5. ledna 1921.

ze svolávané levicí a aby pozatýkaly „všechny předáky komunistické strany v Brně jako živly státu krajně nepřátelské a intelektuální původce protistátních akcí na Moravě“.¹⁴⁰⁾ Žádali rovněž, aby na státních úřadech s komunisty vůbec nejednali, a před odchodem ještě prohlásili, že tyto požadavky budou tlumočit i ministerstvu vnitra a předsednictvu vlády.

Před půlnocí byla do Brna dopravena první velká skupina 79 zatčených dělníků z Oslavan a mezi nimi byl i redaktor Rovnosti Vladislav Burian. Připravené auto, které mělo zatčené odvézt do zemského trestního soudu, bylo na tak velký počet velmi malé, a tak dělníci byli na Cejl eskortováni pěšky za doprovodu početné ozbrojené asistence. V jednu hodinu po půlnoci přijel rychlíkem od Prahy poslanec Rouček, který byl okamžitě zatčen vojenskou hlídkou, ale po telefonické domluvě vojenského velitelství s policejním ředitelem Rycheckým byl jako poslanec propuštěn.

Ve středu ráno vyšla Rovnost s úvodníkem „*K situaci našeho boje*“, jehož autorem byl Karel Votava. Psal o tom, že se stávkový boj dostal do velmi kritického stadia a že buržoazie z obranného boje za sociální požadavky učinila boj proti republice a začala provokovat občanskou válku. Dál široce zdůvodňoval, že vůbec nešlo o boj za revoluční požadavky, že vedení levice bylo pro zachování klidu za všech okolností atp. Tedy ústup na celé čáře. Dále psal Votava doslova: „*Ne, do občanské války nepůjdeme. Jestliže buržoazie chce vyvolávat násilný boj, pak problašujeme, že do tohoto boje dělnictvo nepovedeme, i kdybychom se měli stávky vzdát! Takové je naše stanovisko!*“¹⁴¹⁾

Na jiném místě přinesla Rovnost text prohlášení Ústřední rady Odborového sdružení v Praze, která doporučovala smírné řešení sporu mezi pravíci a levicí. Souhlasila s celou řadou požadavků vytyčených výkonným výborem levice, ale samotnou generální stávku nepovažovala za prospěšnou pro zdar akce dělnictva a doporučovala „stávku ukončit v předpokladu, že z ní nevzejdou žádné důsledky jejím účastníkům“.¹⁴²⁾

Dělníci přicházeli ráno k továrnám a nacházeli je obsazeny ozbrojenými oddíly vojska, četnictva, policie i občanských stráží. Přesto ale ještě víc než 10 000 dělníků práci v brněnských továrnách nenastoupilo a pokračovalo ve stávce. Pravičáci a čeští socialisté štváli proti funkcionářům levice a zabraňovali jim násilím v příchodu do továren, jako například v Brandtově továrně na Kotlářské surově napadli Metoděje Gallu, předsedu důvěrnického sboru a místní odborové rady. V Královopolské strojírně zase využili toho, že většina dělníků stávkovala a za vedení pravičáckých tajemníků Václava Runštuka a Jakuba Polacha provedli ze stávkokazů volbu nového důvěrnického sboru pro celou továrnu.

V 9 hodin dopoledne se shromáždilo na 1200 důvěrníků levice a členů dělnické rady v tělocvičně na Cejlu, aby jednali o dalším průběhu stávky. Hlavním řečníkem byl opět krajský důvěrník levice Karel Votava. V úvodu projevu prohlásil, že dělníci uznávají jen vojsko a četnictvo, ale ne sokolské stráže, které nemusí poslouchat. Potom hovořil o průběhu stávkového hnutí a věnoval zvlášť pozornost událostem v Oslavanech, kde došlo k boji a ke krveprolití. S holýma

¹⁴⁰⁾ StAB, B 40, 333, Oslavany III, fol. 26.

¹⁴¹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 346 z 15. prosince 1920, str. 1.

¹⁴²⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 346 z 15. prosince 1920, str. 3.

rukama jsme nemohli jít soudruhům na pomoc, když proti nim byly poslány kanóny. Ani dnes ještě nemůžeme do Oslavan a tak nezbyvá než čekat, až s jakou se vrátí z Prahy Karel Vaněk. S odvetou za Prahu a za Oslavany musí proletariát počkat, až bude tak jednotný a silný, aby mohl buržoazii zničit.

Dále dokazoval, že v posledních dnech nešlo o žádné násilnosti ani o převrat. Byl to jen protest proti událostem v Praze a v pátek také byla na Brněnsku protestní stávka skončena. Neměli jsme vůbec v úmyslu vyvolat generální stávku, vždyť pravice chtěla s námi vyjednávat, ale prolitá krev v Praze měla za následek, že byla vydána výzva ke generální stávce. Buržoazie by chtěla občanskou válku. Chcete ji vy? Ne! Kdyby vypukla občanská válka, došlo by k vraždění na ulicích i v domech. Dělnictvo se však nedá vehnat do občanské války, protože nemá zbraně a s holýma rukama do ní jít nemůže. Dnes je situace taková, že nemá-li být dělnické hnutí poškozeno, musí být stávka za všech okolností skončena. V tom smyslu pak navrhl Votava usnesení, které bylo schváleno; proti němu hlasovali jen dva z přítomných důvěrníků.

Nato se ujal slova poslanec Jaroslav Rouček, který vyzýval důvěrníky, aby ve čtvrtek 16. prosince ráno byla všude znovu zahájena práce a aby o tomto usnesení bylo uvědoměno i dělnictvo na venkově. Pak byla schůze asi v půl dvanácté ukončena a přítomní se v klidu rozešli.¹⁴³⁾ Rozhodnutí ukončit stávku bylo tedy učiněno ještě dříve, než přišly pokyny z Prahy, které měl přivést Vaněk.¹⁴⁴⁾

Usnesení schůze důvěrníků bylo sděleno shromážděným dělníkům v Dělnickém domě, což přijali shromáždění vcelku klidně, a také na schůzi v Semilasu v Králově Poli, kde se však ozývaly hlasy proti skončení stávky a kde někteří dělníci žádali, aby nebyla ukončena dříve, dokud vláda nesplní dělnické požadavky. Nakonec se hlasovalo a také zde proti dvěma hlasům bylo schváleno usnesení, aby dělníci nastoupili práci příští den ráno.¹⁴⁵⁾

Noc na čtvrtek byla v Brně klidná, ulicemi procházely ozbrojené hlídky a ráno nastoupila naprostá většina dělníků do práce. Ve stávce pokračovalo jen asi 2000 dělníků. „Ve většině továren se dělníci všech politických stran usnesli pracovat společně jako před stávkou. Jen v Královopolské strojárně a v První brněnské strojárně přikročilo dělnictvo k volbě nových továrních důvěrníků.“¹⁴⁶⁾

Když však v Královopolské svolal důvěrnický sbor zvolený stávkokazy ve čtvrtek ráno tovární schůzi, kde měla být odsouzena stávka a dosavadní důvěrníci měli být zbaveni funkcí, postavila se většina dělníků ostře proti tomu. Marně vyzýval předseda důvěrnického sboru stávkokazů Jindřich Potomský ke klidu, marně se snažila policejní asistence zjednat pořádek. Bylo proto povoláno i vojsko a ozbrojení sokoli, ale dělníci dovedli uhájit své důvěrníky, kteří je vedli ve dnech generální stávky. A v První brněnské (Lucovce) bylo z 19 členů dělnické rady deset stoupenců levice a 9 pravičáků, kteří rozbili společnou dělnickou radu a s podporou ředitele Werstmannova zvolili novou pravičáckou. Podobně i ve Zbrojovce v Zábřovicích nařídilo vedení závodu nové volby do důvěrnického sboru a bylo

¹⁴³⁾ Průběh schůze je podán podle zpráv policejních agentů, policejního ředitelství a zemské správy politické, StAB, B 26, 2257, VI, fol. 42-43, 47, 50 a G 160, 891/2-3.

¹⁴⁴⁾ StAB, B 26, 2257, VI, fol. 3. Vaněk poslal Votavovi telegrafickou depeši, že bylo rozhodnuto zahájit práci a že v tom smyslu jsou z Prahy do jednotlivých míst posílány telegramy. Zpráva se do Brna dostala ve středu až kolem jedné hodiny odpoledne.

¹⁴⁵⁾ StAB, B 26, 2257, VI, fol. 44.

¹⁴⁶⁾ StAB, G 160, 896/2 nebo B 40, 334, Oslavany VIII, fol. 34 a také B 26, 2257, II, fol. 13.

zvoleno devět příslušníků sociálně demokratické pravice a čtyři čeští socialisté, když stoupencům levice bylo zakázáno zúčastnit se voleb s vlastní kandidátkou.

Ve čtvrtek 16. prosince stávkové hnutí v Brně skončilo a příští den již nastoupili všichni dělníci práci. Revoluční proletariát byl poražen a buržoazie podporovaná zrádci dělnictva z řad pravičáků a českých socialistů zvítězila. Nastoupilo období kruté perzekuce revolučních dělníků a jejich strany, sociálně demokratické levice.

6. Po velikém boji

Buržoazie nasadila všechny síly, aby zlomila a rozdrtila revoluční dělnické hnutí. Dělníci byli zatýkáni a vězněni v tak velikém množství, jako ještě nikdy předtím. Věznice zemského trestního soudu v Brně byla přeplněna již 16. prosince večer, a proto během noci muselo být převedeno 105 uvězněných dělníků za silného vojenského doprovodu na Špilberk. Ministerský rada Rychecký o tom referoval: „Pro naprostý nedostatek místa ve věznici zemského trestního soudu byli vyšetřovanci dodáni do Brna v poslední době umístěni po dobu nezbytné potřeby, než se uvolní potřebné místo ve věznici na Cejlu, v posádkové věznici na Špilberku.“¹⁴⁷⁾ Taková byla situace 17. prosince a den nato již Rychecký oznamoval presidiu zemské správy politické v Brně: „Ježto obě věznice, civilní na Cejlu a posádková na Špilberku jsou přeplněny, pomýšlí se na to, trestance obou kategorií odvésti do vzdálených trestnic, zejména na Mírov, do Bor atd. V Brně je celkem na 900 vyšetřovanců.“¹⁴⁸⁾

Devět set účastníků generální stávky a revolučních událostí v prosinci 1920 bylo během několika dnů za mřížemi a v soudním vyšetřování jen v Brně. Ovšem ani toto ještě nebyl zdaleka konečný počet osob stíhaných soudně nebo policejně pro účast na prosincových událostech a jen v tehdejších okresech Brno-město a Brno-venkov byl nejméně dvojnásobný. Policejní a soudní perzekuce nejvíc dolehla na dělníky rosicko-oslavanského uhelného revíru, ale i přímo v Brně tehdy zasáhla téměř osmdesát příslušníků dělnické třídy, kteří byli většinou zadrženi nebo zatčeni již ve dnech generální stávky, nejvíce 14. a 15. prosince.

Jako první byla v Brně zatčena dělnice Marie Olbrichtová ze Židenic, a to již v pondělí 13. prosince ráno před nádražím, kde rozdávala letáky s hlavičkou Rovnosti, vyzývající ke generální stávce. Asi v deset hodin dopoledne byl zatčen sedmnáctiletý dělník Stanislav Sedláček z Líšně, který zavolal na kolemjdoucí vojáky: „To máte na nás ty bodáky? Já mám také,“ a vytáhl přitom z kapsy kapesní nůž. V únoru 1921 byl za to odsouzen na 14 dnů do vězení podmíněně na dva roky. Pro agitaci mezi vojáky, aby nestříleli do lidu, byli v pondělí v Brně zatčeni zámečník Karel Hromek ze Starých Hvězdlic a dělník Jan Venhuda z Brna, kteří byli později odsouzeni každý na půl roku těžkého žaláře. Dne 13. prosince posílal

¹⁴⁷⁾ StAB, B 26, 2257, II, fol. 15-16 nebo B 40, 334, Oslavany VIII, fol. 32-33.

¹⁴⁸⁾ StAB, B 40, 334, Oslavany VIII, fol. 30-31.

rovněž šéf královopolské policejní expozitury policejní rada Gustav Parma trestní oznámení na zjištěné účastníky svémocného nastěhování, k němuž došlo v Králově Poli v pátek 10. prosince. Především na strojníka Karla Drahovzala, který k akci dal podnět, dále na soustružníka Jana Holešovského, který dohlížel na stěhování, na nástrojáře Karla Adamce, na zedníka Jana Dvořáka a na továrního dělníka Julia Matyáše, vesměs z Králova Pole.

V úterý bylo v Brně zatčeno celkem 25 osob, nejvíce v poledních hodinách, kdy po zprávách o dobytí oslavanské elektrárny vojskem vyslaly úřady v Brně proti stávkujícím četníky, policajty, vojsko i občanské strážce. Byli zatýkáni dělníci, kteří vedli akce proti stávkokazům, na Francouzské, na Hvězdové, na Cejlu, účastníci demonstrací jako například tovární dělník Jan Křištof z Maloměřic, ruský legionář, apod. U Městského divadla zatkla hlídka legionářů dělníky Jindřicha Čížka a Františka Dvořáka z Brna, kteří agitovali mezi městskými dělníky, aby se připojili ke stávce. „Když je četař, velitel stráže v městském divadle vyzval, aby nepobuřovali dělníky a rozešli se, neuposlechni, naopak prohlásili, že jim do republiky nic není, že oni budou chránit pouze socialismus.“¹⁴⁹⁾ Oba byli dodáni do vazby k zemskému trestnímu soudu na Cejlu, byli v ní ponecháni až do 24. ledna 1921 a odsouzeni byli každý na 3 týdny tuhého vězení.

Rada zatčených se dopustila trestných činů proti ozbrojené moci, například urážky strážce, zesměšňování hlídek, pokřikování na ozbrojené oddíly apod. Zvláště legionáři dbali o to, aby nikdo ani slovem nenarušil jejich postavení a sebevědomí ochránců buržoazního pořádku. Když šla v úterý před jedenáctou hodinou dopoledne po České ulici po zuby ozbrojená hlídka legionářů a její členové zaslechli, že nějaký muž pronesl poznámku: „To je všechno na nás nachystané,“ okamžitě ho zatkla a předvedla na policejní ředitelství. Byl to Antonín Vrša z Husovic, povoláním topič, který při výslechu uvedl do protokolu, že vůbec nemluvil k legionářům, ale že šel sbírat špačky a přitom se hlasitě vyjádřil: „Sakra, tak už je to na nás nachystané, že si člověk ani špačka nenajde,“ že to řekl ze zvyku a vůbec že to často říká i doma atd. Byl zatčen pro zesměšňování hlídky, a zesměšnil i policejního úředníka, který ho byl nucen propustit bez potrestání.

V úterý večer a v noci bylo v Brně zatčeno 10 osob a ve středu v noci dokonce 13 osob pro nedovolené a bezdůvodné opuštění domu po nařízené uzavírací hodině. Dělníkům byla za to vyměřována obvykle sazba 4 dny až týden vězení. Ve středu odpoledne zatkla na nádraží vojenská hlídka za přispění sokolské stráže osmnáctiletého zámečníka Emila Waltera z Brna, který nechtěl opustit vestibul. Na policejním ředitelství u něho našli revolver a 32 nábojů. Byl odveden do vazby a později odsouzen na 4 měsíce těžkého žaláře.

V pátek 17. prosince ráno bylo zatčen Antonín Hovorka z Králova Pole, zaměstnaný tehdy jako lakýrník v Královopolské strojárně, kde byl důvěrníkem dělnictva. Byl také členem výkonného výboru dělnické rady Velkého Brna. Obvinili ho z toho, že v neděli 12. prosince večer v Semilasu agitoval pro generální stávku a že vyzýval vojáky, aby nekonali své povinnosti. Dopoledne dalo státní zastupitelství pokyn k zatčení Karla Votavy jako představitele sociálně demokratické levice v Brně a organizátora „komunistického hnutí a pokusu o převrat na Moravě“. Votava se zatčení velmi bál a dělal všechno možné, aby mu unikl. Pokoušel se vyjednávat s policejním ředitelem Rycheckým a již od úterka 14. prosince

¹⁴⁹⁾ StAB, B 40, 333, Oslavany II, fol. 28.

veřejně hovořil a psal proti stávce, jen aby se v očích úřadů postavil do dobrého světla. Kdyby šlo pouze o osobu Votavy, tu by se s ním jistě ministerský rada Rychecký dohodl, ale Votava tehdy reprezentoval levici, revoluční stranu dělnické třídy, a tak v jeho zatčení a odsouzení musíme vidět především snahu buržoazie perzekvovat revoluční proletářskou stranu. Policejní agenti hledali Votavu několik hodin v redakci Rovnosti i v bytě, byl předveden na policejní ředitelství o půl jedenácté dopoledne a dodán do vazby. V březnu 1921 byl odsouzen spolu s hlavními organizátory bojů na Rosicko-Oslavansku do těžkého žaláře na 10 roků.

V pátek byli také zatčeni tři důvěrníci dělníků Kohnovy cihelny v Bohunicích cihláři z Brna Leopold Schmutz, Simon Smetana a Karel Francky, kteří 14. prosince ráno po zvolení závodní rady odešli na schůzi do Brna. Cestou se zastavili v Jílkově cihelně na Úvoze, kde působili na dělníky, aby také zahájili stávkou. V sobotu pak byl zatčen důvěrník František Stejskal z Nového Lískovce, zámečník ve Starobrněnském pivovaru, protože v úterý ráno vyzýval dělníky, aby nechodili do práce, a stávkokazům vyhrožoval, že přijdou dělníci z jiných továren a že si to pak s nimi vyřídí. Byl ponechán ve vazbě a odsouzen na osm měsíců těžkého žaláře.

V soudním vyšetřování byla i celá řada vedoucích funkcionářů levice v Brně, především členové užšího stávkového výboru, kromě Votavy například Karel Vaněk, František Krček, Josef Šebesta, Karel Kubíček, Richard Reiter, Engelbert Kučera, Metoděj Galla a František Hrabovský. „U všech členů stávkového výboru byly provedeny zdejšími orgány (tj. agenty policejního ředitelství – pozn. aut.) domovní prohlídky, které stejně jako domovní prohlídky v místnostech sekretariátu a jmenovaných korporací (sekretariátu levice, dělnické rady a odborové rady – pozn. aut.) byly bezvýsledné.“¹⁵⁰⁾ Trestní oznámení bylo podáno také na Roberta Hlaváčka z Husovic, skladníka Včely, pro výroky, které učinil na schůzi v pondělí 13. prosince v Dělnickém domě v Husovicích, anebo na Julii Chybovou, manželku slévače z Králova Pole, rovněž pro výroky, jež vyslovila 15. prosince v obchodě Čeňka Marcinka.

Přišla si pro mléko a pan obchodník hned začal, že se asi zlobí, protože den předtím nadával na bolševiky. Ptal se jí, zda její manžel také stávkuje, a když přisvědčila, začal, že „je patřičné všechny oběsit a postřílet, protože chtějí převrátit republiku a udělat Munu a Šmerala prezidentem místo Masaryka“. Dostal pohotovou odpověď: „Masaryk je jako ten starý Franta! A celá vláda s ním.“¹⁵¹⁾ Pak se ještě rozpředla debata o stanném právu, kterým jí pan obchodník hrozil, a o ozbrojených sokolech a pan Marcinka hned běžel s udáním na policejní expozituru.

Ve vězení bylo se zatčenými dělníky surově zacházeno, stovky a tisíce jich byly drženy mnoho týdnů ve vazbě, než byla vypracována obžaloba a než došlo k soud-

¹⁵⁰⁾ StAB, B 26, 2257, Votava, fol. 15.

¹⁵¹⁾ StAB, B 26, 2257, IX, fol. 110. Královopolská dělnická se dovedli vypořádat s udavači i s organizátory sokolských stráží. „Po stávce královopolské dělnictvo úplně bojkotovalo živnostníky, kteří šli ve stávce se zbraní v ruce proti dělnictvu. Tehdy byla v Králově Polí jediná lékárna Ciprova (mladý lékárník Cipra velel jednomu ozbrojenému oddílu sokolů – pozn. aut.), a tak všichni chodili pro léky až k Hrnčířské ulici. Nebo obchodník na Mojžířské náměstí musel za tři měsíce obchod uzavřít, neboť mu do krámu nikdo nevkročil. To bylo ve čtvrti, kde bydlel samý proletář.“ Ze vzpomínek Ludvíka Vincence z Králova Pole, které vyjdou pravděpodobně v Krajském nakladatelství v Brně.

nímu přelíčení. Buržoazní úřady se také postaraly o to, aby obvinění byli co nejprísněji potrestáni, a proto byly zrušeny porotní soudy. Již 18. prosince poslal viceprezident zemské správy politické v Brně Bedřich Remeš vrchnímu státnímu zástupci v Brně tento výnos: „*Jest obava, že osoby, které se při pokusu o komunistický převrat dopustily různých trestních činů, které podléhají pravomoci porotních soudů, by byly porotními soudy osvobozeny, a žádám proto, aby byl ministerstvu spravedlnosti učiněn návrh k zastavení činnosti všech porotních soudů na Moravě, aby bylo takto umožněno potrestání osob trestních činů se dopustivších dle zákonných předpisů.*“¹⁵²⁾ A vrchní státní zastupitelství podalo okamžitě návrh na zrušení porot na půl roku, protože není možno zajistit, aby členové porot soudili nestranně. Zdůvodnění bylo toto: jednak že prý by z pobouření a ze zášti obžalovaným přitěžovali a jednak že by zčásti mohli být zastrašeni, anebo mohli být vylosováni porotci sympatizující s bolševickým hnutím, kteří by zase obžalované osvobozovali. Poroty byly suspendovány a obžalované účastníky prosincových událostí soudily v Brně i jinde výjimečné šestičlenné senáty, které odsoudily jen z brněnských okresů (městského a venkovského) na 700 dělníků do těžkého žaláře dohromady téměř na 500 roků.

Sebevětší perzekuce však nemohla zlomit revoluční dělnické hnutí a jeho stranu, sociálně demokratickou levici. Právě naopak ještě více zpevňovala dělnické řady a prohlubovala proletářskou solidaritu. Dělníci tehdy i z toho mála, co měli, podporovali rodiny všech zatčených a přispívali na vězeňský fond. Již počátkem března 1921 dosáhl vězeňský fond jen na Brněnsku výše půl miliónu korun. Mnoho tehdy vykonaly i brněnské proletářské ženy, které konaly sbírky potravin a v balíčcích nosily nebo posílaly stravu uvězněným dělníkům na Špilberku. Dodávání balíčků potravin a cigaret zprostředkovávali také vojáci, kteří sloužili v telefonní ústředně posádkové věznice, a když se jim podařilo získat jednoho z klíčníků, doručovali zásilky přímo do jednotlivých kobek.¹⁵³⁾

Nebyli však jen zatčeni a uvězněni, ale mnoho dělníků a hlavně důvěrníků bylo po prosincových událostech propuštěno z práce. Kapitalisté používali nejhrůznějších záminek k tomu, aby se zbavili revolučních dělníků. Na jejich ochranu vystoupily v Brně odborové organizace spolu se zemskou odborovou radou, které vydaly 16. prosince prohlášení s požadavkem, „že dělnictvo, které bylo vyzváno ku generální stávce, nesmí trpět na své existenci a zaměstnavatelé, resp. jejich nášeptávači, nesmí využívat nástupu práce k tomu, aby jednotliví dělníci byli zbavováni svých existencí. Proti tomu již předem co nejdůrazněji protestujeme. Odborová rada stojí na stanovisku, že každý zaměstnanec musí být ponechán na svém místě. V opačném případě bude zakročeno celou vahou.“¹⁵⁴⁾

Prohlášení znamenalo mnoho pro posílení jednoty odborových organizací dělnictva v brněnských továrnách, ale odbory nebyly s to zcela zabránit propouštění. Tak Josef Streit, důvěrník litografického oddělení Rohrerovy tiskárny, dostal za účast na schůzi v Dělnickém domě výpověď odůvodněnou nedostatkem práce, František Stejskal, důvěrník ve Starobrněnském pivovaru, byl rovněž propuštěn, nebo městští dělníci Jindřich Čížek a František Dvořák dostali podle rozhodnutí

¹⁵²⁾ StAB, B 40, 334, Oslavany VIII, fol. 26.

¹⁵³⁾ Podle vzpomínky Arnošta Žáka z Řečkovic, tehdy vojína-telefonisty v centrále špilberské posádkové věznice. AMDHB, sign. V-62.

¹⁵⁴⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 349 z 18. prosince 1920, str. 4.

městské rady z 23. prosince 1920 výpověď z městských služeb, v městském divadle bylo na nátlak českých socialistů propuštěno sedm dělníků atd.

Na schůzi závodních a dílenských důvěrníků konané 29. prosince v Dělnickém domě v Brně jednalo se o následcích generální stávky pro dělnictvo a i o uvedených příkladech. Hovořil zde tajemník Jan Pavlík; uvedl, že svaz zaměstnavatelů z Prahy poslal do Brna dopis, ve kterém nabádal všechny podnikatele, aby bezohledně zakročili proti příslušníkům levice a zejména proti důvěrníkům. Kritizoval případy propuštění dělníků v Brně, v Městském divadle nebo u města Brna, kde „městská rada propouští metaře, dělníky z elektrárny, plynárny a dřevárny pro účast na stávce“. Také v diskusi „přednášeli jednotliví důvěrníci z továrny Beranovy, Červené, Maloměřické cementárny, z dílny Slavičkovy a z Adamova případy šikanování dělnictva v těchto továrnách“.¹⁵⁵⁾ Pavlík také navrhl text rezoluce, jež byla jednohlasně schválena. Protestuje proti útokům zaměstnavatelů na dělnictvo a jeho odborové organizace, odmítá jejich vměšování do sporu mezi dělníckými stranami, odsuzuje jednání brněnské obce a ředitelství městského divadla a v závěru posílají zástupci závodních a dílenských odborových organizací „všem soudruhům a soudružkám, kteří jsou v poslední době žalářováni, všem těm, kteří byli měšťáckou cháskou poškozeni, svůj proletářský pozdrav a ujišťují rodiny všech uvězněných, že organizované dělnictvo nenechá přes veškerou perzekuci a veškeré pronásledování jejich rodiny upadnout do bída“.¹⁵⁶⁾

Úřady podporovaly i tuto formu perzekuce dělnictva a prohlášení odborových organizací z 16. prosince pokládaly „za velkou chybu“, ale zato velmi energicky vystoupily na ochranu stávkokazů a členů kontrarevolučních gard. Již 15. prosince poslal vicepresident zemské správy politické v Brně na všechny politické úřady na Moravě pokyny, aby zakročily proti snahám dělnictva komunistického směru, „zejména v těch závodech, kde má většinu, po čase vynutit si buď terorem vůči jednotlivcům, nebo hrozbou stávky vyloučení oněch prácechtivých spoludělníků, kteří setrváním v práci přispěli ke zlomení pokusu generální stávky, jakož i takových, kteří zúčastnili se akce za účelem zjednání zákonného pořádku a veřejného klidu (např. službou v občanských hlídkách, sokolské a legionářské strážní apod.). Nemusím zdůrazňovat, že proti takovým počínům odsouzeníhodné msty nutno zakročit závčas všemi zákonnými prostředky a v těch případech, kde současně by se mohlo jednat o ohrožení a porušení tělesné integrity a o omezování osobní a koaliční svobody, trestním oznámením“.¹⁵⁷⁾ Když se tedy policejní ředitel dověděl, že například v parní stolárně a parketárně firmy Haas a Žáček na Komárovské ulici donutili dělníci 16. prosince odpoledne Františka Novotného, který se přihlásil jako sokol ke službě v oddílu občanské stráže, aby okamžitě opustil továrnu, ihned tam vyslal policejního agenta, aby proti tomu zakročil.

Dělníci byli odhodláni k dalším bojům. Ještě nebyla odvolána policejní omezení a vyhláška stanného práva,¹⁵⁸⁾ a již se po Brně řířily pověsti, že bude nová generální stávka, která bude vyhlášena už 20. prosince nebo 2. ledna. Také pro-

¹⁵⁵⁾ StAB, B 40, 333, č. 17262/20. Červená továrna byla textilka Průmyslové společnosti pro výrobu vlněného zboží na Cejlu při ústí Bratislavské ulice.

¹⁵⁶⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 359, z 30. prosince 1920, str. 1.

¹⁵⁷⁾ StAB, B 40, 333, Oslavany II, fol. 6.

¹⁵⁸⁾ Policejní omezení o předčasném zavírání domů atd. skončila dnem 17. prosince a stanné právo bylo ve všech okresech na Moravě zrušeno 23. prosince 1920.

volání výkonného výboru levice v Praze, které Rovnost otiskla v sobotu 18. prosince, bylo celé prodchnuto revolučním bojovým duchem. Výkonný výbor vyzýval proletariát k hrdosti a sebevědomí nad právě ukončeným velikým bojem. „*Tento týden bude historickým týdnem dělnického hnutí tohoto státu. Procházíme ulici útrap a ponížení. Na dělníky bylo střeleno, dopadaly na ně pařby četnických ručnic. Noviny byly zastaveny, tiskárny a dělnické domy uzavřeny, nespočetný je počet uvězněných. Konfiskace stíhala konfiskaci, přišel výmínečný stav a stanné právo. Nikdy se ještě nedálo to, co nyní. A každý čin násilí budil jen nový vzdor, každým dnem přibývaly zprávy o vzniku nových stávek. Už nikdo nemyslel na Lidový dům. Rozbouřené moře proletariátu novými a novými stávkami protestovalo už nejen proti urážce, která se mu symbolicky stala, nýbrž proti násilí, které skutečně fysicky bylo na něm konáno.*

Dobu tohoto konfliktu jsme neurčovali my. Ona byla rafinovaně zvolena buržoazii a vládnoucími socialisty, vláda byla pro ně výkonným orgánem. V celém řetězu událostí, od puče Tusarova na zastupitelstvu strany 14. září, od náblé demise jeho ministerstva až po události posledních dnů nevidíme než nový, rafinovaně připravený pokus o puč reakce, kterým jsme měli být vyprovokováni, abychom pak byli jako strana násilím, terorem rozdupani, zničeni. Až jedenkráte budou odhaleny všechny klíčky, které brály úlohu při tomto spiknutí, dopadne na jeho účastníky zdrcující tíha zodpovědnosti.

Než dnes si můžeme říci, že se plán reakce nezdařil. Nekompromisní třídní dělnické hnutí v českém národě, sociálně demokratická levice se ukázala být příliš silnou, než aby mohla být rozdracena. Vzali nám listy, vzali nám všechny prostředky propagandy. I lidská krev byla prolita ve velkém množství. Ale žádné násilí není s to, zabít ideu spravedlivou a dějinně nutnou. Snad nějaký čas budeme nuceni zotavovat se z ran, které nám byly násilím zasazeny. Pod ranami však život vždycky tvrdne v ocel a také u nás krev mučedníků bude semenem nových vyznavačů. A čas i prostor, vývoj dějin i vývoj zabraničních poměrů pracuje jenom pro nás!“

Jak hluboce pravdivá jsou tato slova. Vidíme, že ve vedení levice byli lidé, kteří přes všechny své chyby a nedostatky poctivě usilovali o to, aby strana byla opravdu avantgardou dělnické třídy. Ukazovali dělníkům velikost prosincových bojů i jejich význam pro další vývoj dělnického hnutí. Za nejcennější výsledek považovali, „že jsme v praktickém změření přesně poznali sílu nepřítele. Poznali jsme současně svou sílu a – což se vší otevřeností neváháme říci – také místa své vlastní slabosti. Nejen pro nás jako stranu, pro celé dělnické hnutí bude mít nedozírné následky zkouška obněm, kterou jsme prošli“.

A v závěru provolání vyzýval výkonný výbor všechny dělníky k jednotě a k práci na budování a posílení své strany a ukazoval perspektivu k III. komunistické internacionále:

„Dělníci! Vratte se do práce s brdým čelem, sebevědomě a s nadějí ve velkou budoucnost! Máme za sebou první bitvu. Vše, co se dalo, samozřejmě nemohlo ve vás posílit nic jiného, než třídní hněv, třídní nenávist a vztek. Poznali jste svého třídního nepřítele i jeho pomocníky v plné brutalitě. Poznali jste, že neváhají proti vám používat nejen veřejné ozbrojené moci, nýbrž že by byli s to, kdyby ozbrojená moc selhala, i sami na ochranu svých výsad a statků ozbrojit se proti vám. Nezlomí nás ani výmínečný stav, ani stanné právo, ani konfiskace, ani zastavování listů, ani procesy a žaláře. Až jednou přijde den vítězství, bude vše to,

co jsme prožili tento týden, jednou z nejlepších a nejposvátnějších vzpomínek našeho života.

Nastávají pro nás zase dny normální, drobné, tiché, skoro neviditelné práce. Sraďte se dobromady. Zvyšujte propagandu! Budujte organizace! Doplňte své síly a doplňte své třídní zbraně podle zkušeností, jichž jsme nabylí v ohni. A zejména: odvrhněte zrádce socialismu, bez jejichž pomoci už tentokrát buržoazie mobla podlehnout, kdežto s jejich pomoci byla ještě s to s takovou neslýchaností rozvinout proti nám útok.

Budoucnost náleží revolučnímu dělnickému hnutí v Československé republice!
Třídně uvědoměli dělníci, rozdělení ještě v různých stranách, spojte se!
Proletáři všech národů, spojte se!

Věčná paměť památce padlých! At žije Třetí internacionála!¹⁵⁹⁾

A hned příští den vyšel v Rovnosti úvodník pod nadpisem „Držte pevně prapor rudý!“, který ukazoval dělnictvu, že žádná porážka a žádný teror nesrazí nikdy třídně uvědomělý proletariát na kolena a že celý vývoj povede zákonitě k porážce kapitalismu a k vítězství dělnické třídy. „Dělnická třída může být jednou, dvakrát poražena, stržena zpět do dočasné defenzivy, ale znovu se vztyčí a znovu zvednou masy rudé prapory. Vzpomínáme při této příležitosti na heroický souboj, který po dlouhá léta sváděla dělnická třída Ruska s kapitalismem a buržoazií. I velká ruská revoluce roku 1905 byla utopena v krvi, ale revoluce a proletariát jako její nositel nic neprohrál. Několik roků nato, poměry vynucují samy sebou nové události, dochází k světové válce, k březnové revoluci a konečně k neprostému vítězství pracujícího lidu Ruska v říjnu roku 1917.“¹⁶⁰⁾

Zkušenosti a příklad dělnické třídy Ruska byly velikou oporou našim dělníkům v těchto těžkých dobách pronásledování a perzekuce. Policejní agenti sledovali každé hnutí funkcionářů levice a byli vysíláni i na důvěrné schůze. U některých předáků na Brněnsku se začaly projevovat názory, že by bylo nejlepší zastavit na čas činnost strany. Tak třeba poslanec Edmund Burian na schůzi důvěrníků politických organizací Velkého Brna „dával na uvážení, zda by se neměla zastavit veškerá politická činnost, ježto na každou i na důvěrnou schůzi jest vyslán policejní orgán.“¹⁶¹⁾ To však bylo v debatě rozhodně zamítnuto a bylo naopak usneseno konat ve všech politických organizacích Velkého Brna plenární schůze o posledních událostech. Na návrh redaktora Rovnosti Jana Doležala byla schválena rezoluce, jež vyjadřovala stanovisko sociálně demokratické levice v Brně k posledním událostem.

„V generální stávce, prohlášené vedením naší strany, nespárovali jsme pouze odvetné opatření a protest proti uloupení Lidového domu v Praze, který patří dělnické třídě a nikoliv několika zpronevěřilým bývalým vůdcům strany, ale především velkorysý zápas za bezprostřední proletářské a socialistické požadavky blázané veškerou dělnickou třídou v republice. Konstatujeme, že tato první bromadná a přímá akce mas u nás dodělala by se určitě úspěchů a plodů, kdyby nebyla hanebně zrazena sociálními patrioty obou směrů, pravičáky i národními sociály, kteří na Moravě vpadli bojujícímu dělnictvu zrádně vzad. Zjišťujeme, že první veliké poučení z této

¹⁵⁹⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 349 z 18. prosince 1920, str. 1. Provolání je rovněž otištěno ve Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 157–161.

¹⁶⁰⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 350 z 19. prosince 1920, str. 1.

¹⁶¹⁾ StAB, B 40, 333, č. 16974/20.

gigantické sociální bitvy je tobo drubu, že buržoazie již sama o sobě je neschopna čelit náporu pracujícího lidu a nebýt maloměstácké a nacionální orientace části dělnické třídy ve státě, panství měšťácké by se již zbroutilo.“

V další části rezoluce byl vysloven ostrý protest proti ozbrojování sokolů a orlů a proti nelidskému zacházení s uvězněnými dělníky. Právě uplynulý boj považovali důvěrníci za velikou školu a vyzývali všechny organizace levice a jejich členy, aby byli dále připraveni k novým třídním zápasům.

„Soudružky a soudruzi! Povedeme dál boj proti buržoazii, kapitalismu a zrádcům socialismu. Naše věc je na vítězném pochodu. Prosazení socialistického výrobního zřízení je zaručeno pochodem dějinných událostí. Vzbůru hlavy, mějte pevnou vůli, buďte silní a odhodlaní. Osud perzekvovaných soudruhů v žaláři zmírňujte bromadnými sbírkami pro vězeňský fond. Vzdáváme hold všem padlým mučedníkům za ideály socialismu a budeme věčně uctívat jejich památku. Všem uvězněným v celách republiky posíláme pozdrav a slibujeme slavnostně, že pro cíle, za které oni trpí, budeme dále bojovat bez úchytky od zásad marxistického socialismu.“

Sláva socialismu, sláva světové proletářské revoluci a Československé socialistické republice!¹⁶²⁾

Organizace levice v Brně žily stále intenzivním politickým životem. „Levici neodstrašil dosavadní nezdar a horlivě svolává plenární schůze politických organizací, ve kterých se snaží utvrdit své stoupence v přesvědčení, že dělnictvo musí postupovat podle moskevského vzoru.“ Těmito slovy hodnotil policejní ředitel Rychecký činnost levice v Brně počátkem ledna 1921.¹⁶³⁾ Mezi dělníky se hovořilo o tom, že je třeba definitivně se rozejít se sociálními demokracií a vytvořit revoluční komunistickou stranu jako sekci III. internacionály.

III. internacionála vydala tehdy významné provolání o událostech v Československu po prosincových bojích. Odsoudila v něm velmi ostře jednání české buržoazie a zvláště pranýřovala zrádné jednání pravicových sociálních demokratů. Posílala bratrský pozdrav všem českým a slovenským dělníkům a vyzývala proletáře celého světa k podpoře a solidaritě. Přirovnávala prosincové události u nás s kontrarevolučním vystoupením menševiků a eserů spojených se statkáři a buržoazií v červenci 1917 proti bolševické straně, kterou chtěli zničit. Nastal však pravý opak, lidové masy poznaly, že pravda je na straně bolševiků, podporovaly je, a za několik měsíců došlo k Říjnové socialistické revoluci. V závěru provolání se III. internacionála obracela k dělníkům Československa těmito slovy:

„Odvabu, soudruzi! Rusko po červenci mělo Říjen. U vás tomu bude rovněž tak. Hanba žlutým sociálním demokratům a katům Drubé internacionály! Čest a sláva československým dělnickým brdínům. At žije proletářská revoluce v Československu a v celém světě!“¹⁶⁴⁾

Po událostech v prosinci 1920 se revoluční proletariát ještě pevněji přimkl k marxistické levici a bylo velmi málo těch, kteří zradili nebo odpadli. Příklad si můžeme ukázat třeba na dělnické radě Velkého Brna, která měla celkem 400 delegátů, z nichž se vzdali členství 4 delegáti, dále 5 náhradníků a pouze jeden člen

¹⁶²⁾ Rovnost, roč. XXXVI, č. 354 z 23. prosince 1920, str. 4.

¹⁶³⁾ StAB, B 40, 335, č. 487/21.

¹⁶⁴⁾ Provolání přinesla Rovnost, roč. XXXVI, č. 356 z 27. prosince na str. 1; nebo Rudé právo, roč. I, č. 82 z 28. prosince 1920, odkud bylo přetištěno do Sborníku dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954, str. 202–204.

jejího výkonného výboru (pravičák Jan Runštuk) vystoupil. Dělnická rada zůstala nadále reprezentantem většiny dělníků v Brně. Dne 4. ledna 1921 konala významnou schůzi v Dělnickém domě, na níž se jednalo o posledních událostech a o dalším postupu. Jednání řídil předseda dělnické rady Richard Reiter, delegáti vyslechli projevy poslance Edmunda Buriana a Jana Doležala, na jehož návrh schválili významný „Projev dělnické rady Velkého Brna“. Byly v něm zhodnoceny výsledky prosincových událostí a bylo konstatováno, že hlavní příčinou neúspěchů byla zrada pravicových sociálních demokratů a českých socialistů, kteří se postavili na stranu kapitalismu. Boj v prosinci byl první velkou zkouškou rozhodného boje dělnické třídy s buržoazií, prohloubil třídní vědomí dělnictva a sblížil dělníky všech národů v republice. Ukázal, že jedině na půdě nesmiřitelného třídního boje proti buržoazní společnosti může proletariát vytvořit jednotnou mezinárodní bojovou frontu. Dále pak projev pokračoval těmito slovy:

„Všem padlým bojovníkům posledních dnů za socialistické požadavky vzdáváme nadšený hold. Nikdy nebude zapomenuta jejich krev prolitá za ideály socialismu. Všem uvězněným spolubojovníkům zasíláme nejsrdčejší pozdrav a slibujeme věrně, že se neodchýlíme od zásad, pro které oni strádají a trpí v žalářích.

Proletariáte československý! Proletáři všech národů v republice! Učte se na posledním přímém zápase dělníků s kapitalismem. Buďte pevní a mějte odvahu! Nic na světě nemůže zničit socialismus, nic na světě nerozdrtí proletářské řady! Voláme k vám! Sraďte se všichni v nerozbornou zeď, bez rozdílu dočasněho politického názření, náboženství a národnosti! Veliká doba, kterou prožíváme, vyzývá vás všechny k pohotovosti.

Proletáři, spojte se!

*Nechť žije revoluční dělnická třída všech národů v československém státě!
Sláva vítězné sociální revoluci!“*¹⁶⁵⁾

Pravice sociální demokracie v Brně po prosincových událostech takřka neexistovala a tvořila ji jen hrstka funkcionářů, kteří nebyli schopni sami zorganizovat vůbec nějakou schůzi. Proto si pozvali z Prahy jednoho z nejčelnějších pravičáků poslance Rudolfa Bechyně a svolali na 4. ledna do Besedního domu veřejnou schůzi lidu. „Tato schůze byla prvním veřejným projevem, ku kterému se pravice odhodlala po více než celoročním kolísání a ustupování komunistům,“ psal policejní rada Jan Lakomý ve zprávě o jejím průběhu.¹⁶⁶⁾ Bechyně, původně národní sociál, který se „příženil“ do sociální demokracie, zabouřil si zde proti komunistům, byla přijata rezoluce, ale po schůzi bylo zase ticho po pěšině, až se tomu samo policejní ředitelství divilo. „Je pozoruhodným, že čs. strana socialistická a čs. strana lidová, ač na prosincových událostech jsou pouze nepřímo zúčastněny, snaží se úsilovněji o událostech těchto informovat dělnictvo než pravice, o jejíž věc tu běží v první řadě.“¹⁶⁷⁾ Těžko, přetěžko se tehdy v Brně bojovalo pravičáckým generálům bez vojska.

V organizacích levice se zatím diskutovalo o 21 podmínkách vstupu do III. internacionály. Podnět k diskusi byl dán ze schůze zastupitelstva levice počátkem ledna 1921. Měla být ukončena do konce března, kdy se měl sejít sjezd strany.

¹⁶⁵⁾ Rovnost, roč. XXXVII, č. 4 z 5. ledna 1921, str. 1. Projev byl z velké části konfiskován a v běžném nákladu Rovnosti byla otištěna jen jeho první část. Exemplář Rovnosti s celým projevem s vyznačením konfiskovaných míst je v StAB, B 40, 335, č. 178/21, fol. 5. Byl zařazen i do Sborníku dokumentů k prosincové generální stávce 1920, Praha 1954, str. 162–164.

¹⁶⁶⁾ StAB, B 26, 1897, č. 53/21.

¹⁶⁷⁾ StAB, B 40, 31, č. 1552/21, z relace policejního ředitelství z 26. ledna 1921.

Projev Dělnické rady Velkého Brna.

Na veřejné večer svolána byla schůze delegátů Dělnické rady Velkého Brna, aby promluvíla vážně a rozhodně slovo o posledních událostech. Účast byla četná. Reiterovali posl. soudr. Burian a k navržené resoluci red. soudr. Doležal. Debaty zúročily se několik soudruhů. Vyřezny rovněž četné organizační záležitosti. Jednání schůze řídil předseda soudr. Reiter.

Přijata rezoluce tohoto znění:

Delegáti Dělnické rady pro Velké Brno shromáždění na velké schůzi delegátů a náhradníků dne 4. ledna v sále Dělnického domu prohlásili toto:

„V generální stávce v prosinci minulého roku viděl československý proletariát pouze prostředek k dosažení vytčených dělnických požadavků. V tomto smyslu byla generální stávka také delegáty Dělnické rady pro průmyslovou oblast Velkého Brna proklamována. Prohlásíme otevřeně, že boreme plně odpovědnost za tuto první hromadnou a přímou akci dělnické třídy v československém státě. Generální stávka naslončila pro pracující lid v republice bez úspěchu. Zevně nepotkala se síce s takovým výsledkem jaký v ní proletariát skládal, ale úspěchy vnitřní pro dělnickou třídu přinesla mnohonásobně. Generální stávkou nebylo docíleno žádných postulatů jediné strany, poněvadž na stranu kapitalismu a buržoazie postavil se také socialistický národní i pravého sociálně-demokratického směru. Kdyby toho nebylo, mohla dělnická třída dosáhnouti mnohých cílů, které od převratu 28. října tvoří program všech dělníků v československém státě.

Positivní úspěchy generální stávky leví se především v tom, že poprvé zřetelně rozložení třídních nepřátel v republice. Znovu bylo potvrzeno, že militarismus v kapitalistickém státě ničím lživým není, než nástrojem v rukou nálefcích tříd. Upozorňujeme dělnickou třídu, že v tomto ústředním třídním zápase nastavily se na stranu měšťáctva také tělocvičné jednoty sokolské. Je to náporné vyučování, že vedení sokolských jednot leží v ruce a narostlo v odřučí národního kleronje buržoazie a že pro třídně uvědomělého dělníka není na žádný způsob v Sokole místa. Který proletář usiluje o lepší život a nový svět, nesmí se stát členem této kleronjní organizace, která nás záměrně tělocvičně vychovává státními ve službách buržoazie.

Bylo konstatováno, že v československém státě vytvořily se takové poměry, že situace je opravdu revoluční, na kterou masivy okamžitě reagovaly vyzdžením proletářských požadavků. To znamená zrevolutionisování dělnické třídy. Současné však také posilu pro všechny mezinárodní socialistický proletariát, který je si nyní vědom, že v proletářských československého státu má věrné spoence pro vítězné skončení konečného zápasu mezi kapitalismem a socialismem.

Dělnická třída v republice poprvé prošla zkouškou rozhodujícího boje s buržoazií. Každý takový zápas je pro pracující lid zotavením vědomí třídního a zocelením proletářské rozhodnosti. Je to nezbytná oprava defektivního sčítování s kapitalistickými výrobními řádů.

Generální stávka ideově i prakticky znovu sblížila dělníky všech národů v republice v jednu mohutnou, bojovou frontu. Všecky theoretické úvahy o nutnosti sjednocení proletářských řad nevykonaly to, co provedla praxe generální stávky. Jenom na půdě nesmiřitelného třídního zápasu proti měšťácké společnosti může proletariát vytvořit velky mezinárodní tábor. Dělnická rada zhlásila, že leží v ruce, aby proletariát v celé republice vybudoval jednu mohutnou lalax, potkáva se s úspěchem.

Všem padlým bojovníkům posledních dnů za socialistické požadavky vzdáváme nadšený hold. Nikdy nebude zapomenuta jejich krev prolitá za ideály socialismu. Všem uvězněným spolubojovníkům zasíláme nejsrdčejší pozdrav a slibujeme věrně, že neodchýlíme se od zásad pro které oni v žalářích strádají a trpí.

Proletariáte československý! Proletáři všech národů v republice! Učte se na posledním přímém zápase dělníků s kapitalismem. Buďte pevní a mějte odvahu! Nic na světě nemůže zničit socialismus, nic na světě nerozdrtí proletářské řady! Voláme k vám! Sraďte se všichni v nerozbornou zeď, bez rozdílu dočasněho politického názření, náboženství a národnosti. Veliká doba, kterou prožíváme, vyzývá vás všechny k pohotovosti.

Proletáři, spojte se!

Nechť žije revoluční dělnická třída všech národů v československém státě!

Sláva vítězné sociální revoluci!

Rezoluce Dělnické rady Velkého Brna k průběhu události v prosinci 1920 otištěná v Rovnosti dne 5. ledna 1921.

Když se ukázalo, že nelze všude provést důkladnou diskusi za tak krátkou dobu, bylo datum konání sjezdu odloženo na polovinu května 1921. Členové sociálně demokratické levice se všude spontánně, hlásili pod prapory III. internacionály. Dělníci však ani nezapomínali na soudruhy, kteří byli ještě drženi v žalářích, a domáhali se, aby bylo soudní řízení proti nim urychleno. Ve dnech 7. až 9. března 1921 probíhalo v Brně hlavní přelíčení proti 17 vedoucím organizátorům hnutí v Brně a na Rosicko-Oslavansku, kteří byli obžalováni ze zločinů velezrady, veřejného násilí a vydírání. Když při čtení rozsudku oznamoval předseda výjimečného senátu vrchní soudní rada Strelb dobu trestu u několika prvních obviněných – 10 let, 8 let atd. – ozvaly se z řad posluchačstva výkřiky: „Tohle je justiční vražda! Hanba! Fuj! Tohle si v republice nenecháme líbit! Pryč s takovými rozsudky!“¹⁶⁸⁾ V rukou obžalovaných a nad jejich hlavami se najednou objevily rudé karafiáty a bylo slyšet volání: At žije revoluční proletariát! Soudní síň byla za velkého hluku vyklizena vojenskou stráží, aby mohl předseda senátu pokračovat v čtení rozsudku. Odsouzení ho vyslechli klidně, když současně zvenku zazníval zpěv Rudého praporu.

Na 11. března 1921 byla svolána plenární schůze levice Velkého Brna do Dělnického domu; zde se jednalo o pronásledování strany a o dalším postupu. V přijaté rezoluci byl vysloven rozhodný protest proti soustavné perzekuci levice a revolučních dělníků, jak se to projevilo i na rozsudku z 9. března. Rezoluce dále vyjádřila souhlas s postupem vedení strany, které přijalo podmínky III. internacionály a stanovilo datum konání sjezdu na měsíc květen 1921. „*Stojíme na stanovisku, že květnový sjezd musí učinit pevné a bezvýhradné rozhodnutí. Naše strana se musí stát součástí III. internacionály, ve které jediné spatřujeme bojeschopnou mezinárodní organizaci proletariátu proti buržoazii a kapitalismu. Hrdě se hlásíme k ideám komunistického manifestu a problašujeme, že jsme komunisté. Jsme pro vytvoření veliké brodadné komunistické strany československé, která společně s dělníky ostatních národů v republice bude tvořit mezinárodní komunistickou dělnickou stranu.*“¹⁶⁹⁾

S velikou radostí proto přijali členové strany v Brně a v celé republice zprávu o tom, že na XIV. sjezdu Československé sociálně demokratické dělnické strany (levice) konaném 14. až 16. května 1921 v Praze-Karlíně se sjezdoví delegáti prohlásili pro vstup do III. internacionály a pro změnu názvu strany na název Komunistická strana Československa.

¹⁶⁸⁾ StAB, B 40, 335, č. 4386/21.

¹⁶⁹⁾ StAB, B 40, č. 5346/21, fol. 11.

Závěr

Revolučními událostmi v prosinci 1920 vyvrcholily u nás boje dělnické třídy s buržoazií o politický charakter republiky. Dělníci tehdy na výzvu vedení sociálně demokratické levice zorganizovali nejen protestní generální stávkou, ale v celé řadě míst bojovali i se zbraní v ruce za svržení buržoazního státu a za nastolení moci dělnické třídy. Významný podíl na rozmachu revolučního hnutí měl také brněnský proletariát, který vlastní revoluční iniciativou a kritikou nerozhodnosti a nepevnosti vedoucích představitelů levice v Brně přispěl k tomu, že vedení levice vydalo revoluční provolání, které je jedním z nejvýznamnějších dokumentů z bojů v prosinci 1920. Stalo se tak na památné konferenci důvěrníků levice a členů dělnických rad v neděli 12. prosince 1920 v tělocvičně na Cejlu, kde byl nadšeně schválen manifest s plamennou výzvou k rázným a energickým činům proti panství kapitalismu za Československou socialistickou republiku.

V samotném Brně se sice podařilo předákům levice zabrzdit další rozmach revolučních bojů, ale v mnoha jiných místech a oblastech Moravy, především na Rosicko-Oslavansku, Hodonínsku, Břeclavsku atd., dělníci v duchu brněnského manifestu zabírali továrny a velkostatky, obsazovali úřady a veřejné budovy, odzbrojovali vojáky a četníky apod. a současně budovali politické, vojenské, soudní, hospodářské i další orgány nové proletářské moci – zkrátka rozbíjeli diktaturu buržoazie a nastolovali diktaturu proletariátu.

V rozhodujících chvílích se však ve vedení sociálně demokratické levice, a to nejen v Brně, ale i v Praze a jinde, projevilo kolísání a dokonce i pokusy o kompromis s třídními nepřáteli. Levice nedokázala sjednotit síly proletariátu k společnému revolučnímu nástupu do boje a tak za těchto okolností probíhalo revoluční hnutí izolovaně, kdy sice mohlo dosáhnout dílčích a dočasných úspěchů, ale nemohlo dlouho vzdorovat soustředěnému nástupu ozbrojené moci buržoazního aparátu. Proto byla dělnická třída v prosinci 1920 poražena, avšak boj nebyl přesto marný, neboť získala mnoho cenných zkušeností, i když draze placených vlastní krví a velikou perzekucí. Historický týden revolučních bojových akcí v prosinci 1920 patří k nejslavnějším tradicím dějin našeho revolučního dělnického hnutí.

Dělníci tenkrát přímo v boji poznávali jak svého třídního nepřítele a jeho pomahače, tak i své vlastní nedostatky a slabiny. Poznávali, že sebevětší bojové odhodlání a hrdinství proletariátu nemůže vést k trvalému úspěchu a vítězství nad buržoazií, pokud nebudou jeho síly sjednoceny a pokud nevzplane revoluční boj

současně ve všech důležitých průmyslových centrech státu. Před zraky dělníků vystávala stále naléhavěji potřeba vytvořit si takovou zbraň, která by tyto jejich základní požadavky mohla zajistit. Uvědomovali se, že takovou zbraň může být jediné revoluční marxistická proletářská strana budovaná po vzoru slavné bolševické strany, která jako první již v roce 1917 přivedla dělníky Ruska k vítězné proletářské revoluci.

Revoluční prosinec 1920 posílil u nás velmi myšlenky komunismu a od té doby vše, co bylo živé a zdravé v našem dělnickém hnutí, směřovalo k vytvoření nové dělnické strany, strany komunistické. Revoluční prosinec 1920 urychlil cestu k jejímu založení, takže již v polovině května 1921 se mohl stát XIV. sjezd sociálně demokratické strany (levice) současně ustavujícím sjezdem Komunistické strany Československa. Vznik KSČ byl a je jednou z nejvýznamnějších událostí nejen v historii našeho dělnického hnutí, ale v celých našich národních dějinách.

Komunistická strana Československa se ve své další činnosti dobře poučila i z průběhu revolučních událostí v prosinci 1920 a vyvarovala se všech chyb a nedostatků, jimiž trpěla sociálně demokratická levice. Proto dosáhla a stále dosahuje vynikajících bojových úspěchů, když přivedla dělnickou třídu a s ní všechen pracující lid naší vlasti k vítězství nad kapitalismem a když nás vede neustále vpřed cestou budování vyspělé socialistické společnosti, cestou dalšího rozkvětu naší Československé socialistické republiky, cestou ke komunismu.

NEJDŮLEŽITĚJŠÍ PRAMENY A LITERATURA

- Státní archiv Brno:* Policejní ředitelství – presidium (B 26), Zemská správa politická – presidium (B 40), Vyskartované soudní spisy C 42, Sbirka mikrofilmů (G 160).
Archiv města Brna: Protokoly schůzí městské rady a městského zastupitelstva.
Archiv Muzea dělnického hnutí Brněnska: Vzpomínky účastníků událostí v prosinci 1920.
Rovnost: 1920, 1921.
Dělnický deník: 1920.
Budítel: 1920.
Sborník dokumentů k prosincové stávce 1920, Praha 1954.
Založení Komunistické strany Československa, Sborník ke vzniku a založení KSČ (1917–1924), Praha 1954.
D. Bárta, Prosincová generální stávka roku 1920, Praha 1953.
O. Franěk, Oslavany obkličují... Kronika prosincové generální stávky na Rosicko-Oslavansku, Brno 1960.
J. Kolejka, Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku 1917–1921, Praha 1957.
B. Šindelář, F. Jordán, O. Franěk, J. Vytiska, J. Kolejka a V. Peša, Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku (Od nejstarších dob do založení KSČ), Brno 1956.
 (V uvedených publikacích jsou čtené odkazy na další prameny a literaturu.)

SEZNAM VYOBRAZENÍ

1. Josef Lieberzeit v roce 1919	str. 33
2. Ústřední politická škola mládeže KSČ v Praze r. 1925. Josef Lieberzeit je v poslední řadě třetí zprava, čtvrtý zprava je Emanuel Klíma, v prostřední řadě uprostřed je Jan Šverma	35
3. Administrátor Rovnosti Josef Lieberzeit v r. 1930 před odjezdem do Leninské školy v Moskvě	39
4. Plánek slovanských nálezů na území města Brna	138
5. Nejstarší slovanská keramika tzv. pražského typu (Pisárky). Popelnice (Komín – uprostřed) a hrnky z doby velkomoravské (Židenice). (Foto O. Plaňava, Moravské muzeum)	145
6. Železná kopí z doby velkomoravské (Maloměřice – 3 kusy a Židenice – nejmenší). Rukověť dřevěného vědérka (Židenice), sekera, ocílka a nůž z doby velkomoravské (Maloměřice). (Foto O. Plaňava, Moravské muzeum)	146
7. Šperky z doby velkomoravské: náhrdelník ze skleněných korálek, náhrdelník s přívěskem ze stříbrných korálek, prsten, kaptorgovitý přívěsek, náušnice s kuličkou (Maloměřice) a náušnice s hrozníčkem (Černovice). Šperky z časného středověku: velká záušnice, 6 malých záušnic a korálky náhrdelníku (Maloměřice), větší dvojice záušnic (Žabovřesky), menší dvojice záušnic (Komín) a skleněný prsten (Staré Brno). (Foto O. Plaňava, Moravské muzeum)	147
8. Keramika z časného středověku (Staré Brno), parohové hřeblo, kostěné proplétáčky a hliněné přesleny (Staré Brno.). (Foto O. Plaňava, Moravské muzeum)	148
9. B. B. Werner, Pohled na Brno, kresba (I.). (Foto SÚPPOP v Praze)	193
10. B. B. Werner, Pohled na Brno, rytina (I.). (Foto J. Čoupek)	194
11. B. B. Werner, Pohled na Staré Brno, kresba (II.). (Foto SÚPPOP v Praze)	194
12. B. B. Werner, Pohled na nám. Svobody v Brně, kresba (IV.). (Foto J. Čoupek)	196
13. Záběr z hlavního výstavního sálu – refektáře. (Výstava Země jako planeta – UNESCO, 1960)	245
14. Umístění novostavby Státního divadla na městském okruhu v prostoru Stalinových sadů	248
15. Hlavní a boční průčelí Státního divadla	249
16. Leták vedení levice v Brně s výzvou k protestní generální stávkě na 10. prosince 1920	275
17. Část zprávy policejního agenta o průběhu významné konference v tělocvičně na Cejlu v neděli 12. prosince 1920 odpoledne	293
18. Cejl, hlavní tepna brněnského textilního průmyslu. Pohled koncem minulého stol. od Radlasu k vnitřnímu městu. Vlevo je vidět budovu tělocvičny, vpravo soud s věznicí	308
19. Rezoluce Dělnické rady Velkého Brna k průběhu událostí v prosinci 1920 otiskovaná v Rovnosti dne 5. ledna 1921	337

OBSAH

Úvod	267 [5]
1. Co předcházelo událostem v prosinci 1920	268 [6]
2. Protestní generální stávka 10. prosince 1920	274 [12]
3. Přípravy 11. a 12. prosince 1920 k dalším bojům	288 [26]
4. Generální stávka a revoluční akce 13. prosince	302 [40]
5. Pokračování stávky 14. až 16. prosince	316 [54]
6. Po velikém boji	328 [66]
Závěr	339 [77]
Nejdůležitější prameny a literatura	341 [79]

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	267 [5]
1. Что предшествовало событиям в декабре 1920 г.	268 [6]
2. Всеобщая забастовка в знак протеста 10 декабря 1920 г.	274 [12]
3. Подготовка к дальнейшей борьбе 11 и 12 декабря 1920 г.	288 [26]
4. Всеобщая забастовка и революционные действия 13 декабря 1920 г.	302 [40]
5. Продолжение забастовки с 14 до 16 декабря 1920 г.	316 [54]
6. После великой борьбы	328 [66]
Заключение	339 [77]
Важнейшие источники и библиография	341 [79]

INHALT

Einleitung	267 [5]
1. Vorgeschichte der Begebenheiten im Dezember 1920	268 [6]
2. Protestgeneralstreik am 10. Dezember 1920	274 [12]
3. Vorbereitungen zum weiteren Kampf am 11. und 12. Dez. 1920	288 [26]
4. Generalstreik und revolutionäre Handlungen am 13. Dez. 1920	302 [40]
5. Die Fortsetzung des Streikes am 14. bis 16. Dezember 1920	316 [54]
6. Nach dem grossen Kampf	328 [66]
Ergebnisse	339 [77]
Wichtigste Quellen und Schrifttum	341 [79]

BRNO V MINULOSTI A DNES III

Pro archiv města Brna vydalo Krajské nakladatelství v Brně roku 1961 jako svou 135. publikaci. Odpovědný redaktor publikace Jaroslav Dřímál. Obálku navrhla Věra Fridrichová. Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., provozovna 12 v Brně. Vydání první, stran 344. Náklad 1500 výtisků. Q-22*11187. MŠK 8215/60-VIII, KNV 4145/60. Tem. skup. 02/65, AA 31,89 + 2,28 il., VA 34,23.

Váz. Kčs 30,-

56/III-7